

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**АБДИЕВ М. Ж.
МОМУНОВ У. Н.**

**БУХГАЛТЕРДИК
ФИНАНСЫЛЫК ЭСЕП**

Окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана
илим министрлиги тарабынан жогорку окуу жайлардын
студенттери үчүн окуу китеби катарында уруксат кылынган*

Бишкек – 2019

УДК 657
ББК 65.052
А 13

«Кыргыз Республикасында 2015–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасынын» алкагында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан басылып чыкты

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу китеби катарында уруксат кылынган (№ 1444/1 буйругу, 23-ноябрь 2018-жыл)

Рецензенттер:

Джумабаев К. Дж. – э.и.д., проф., КР УИАнын акад. Ж. Алышбаев атындагы Экономика институтунун башкы илимий кызматкери, КР эмгек сиңирген экономист;

Узенбаев Р. А. – э.и.д., доц., М. М. Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин «Бухгалтердик эсеп жана аудит» кафедрасынын башчысы;
Маткеримова А. М. – э.и.д., доц., К. Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин «Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит» кафедрасынын профессору.

Абдиев М. Ж., Момунов У. Н.

А 13 Бухгалтердик финансылык эсеп: Окуу китеби -Б: «Калем», 2019. – 488 б.

ISBN 978-9967-459-72-4

Окуу китебинде Финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарына (ФОЭС) ылайык коммерциялык түзүмдөгү субъекттерде бухгалтердик финансылык эсепти уюштуруунун жана жүргүзүүнүн, финансылык отчеттуулукту түзүүнүн теориялык, методологиялык жана практикалык аспектери каралган.

Окуу китебинде ФОЭСке ылайык Кыргыз Республикасынын бухгалтердик финансылык эсеп жана отчеттуулук боюнча колдонулуп жаткан ченемдик-укуктук документтер эске алынып, финансылык эсептин бардык бөлүмдөрү кеңири берилди.

Экономикалык багыт жана адистиктер боюнча окуган жогорку жана орто атайын окуу жайларынын студенттери, кадрларды кесиптик кайра даярдоо боюнча угуучулар, практик-бухгалтерлер, аудиторлор, финансисттер жана башка кызыккан тараптарга сунушталат.

А 0605010205-19
ISBN 978-9967-459-72-4

УДК 657
ББК 65.052
© М. Ж Абдиев, У. Н. Момунов, 2019
© Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, 2019
© “Калем” басма үйү, 2019

Киришүү

Кыргыз Республикасынын рынок мамилелерине жана Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына (ФОЭС) өтүшү менен бухгалтердик эсеп жана отчеттуулукту туура уюштуруу жана жүргүзүү аракетине болгон талаптар күчөдү. Башкаруу процессинин ажырагыс бөлүгү болуу менен ал чарбалык субъекттердин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын өлчөөгө жана баалоого мүмкүндүк берген башкаруу чечимдерин кабыл алуу, субъекттердин учурдагы ишмердүүлүгүн пландоо жана көзөмөлдөө, материалдык, эмгек жана финансылык ресурстарды оптималдуу иштетүү үчүн маанилүү маалыматты берет.

ФОЭСке өтүү менен бухгалтердик эсепти финансылык, башкаруу жана салык эсептери катары бөлүп кароо менен аны жүргүзүүнүн методологиясы жана методикасы бир кыйла өнүгүп өзгөрдү.

Бухгалтердик эсептин системасында алдыңкы ролду финансылык эсеп түзүп, тиешелүү керектөөчүлөргө субъекттин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгү жөнүндө зарыл маалыматты сунуштайт.

Бүгүнкү күндө мамлекет тарабынан мурдагы эсеп процессин катуу тескөөдөн, көзөмөлдөөдөн мамлекеттик жөнгө салуунун жана финансылык эсепти өз алдынча уюштурууну жүргүзүүнүн акылга сыярлык айкалышына өттүк. Финансылык эсепти жүргүзүүнүн жаңы жолдорунун маңызы негизинен мамлекет тарабынан орнотулган бухгалтердик эсептин жалпы эрежелеринин негизинде чарбалык субъекттер эсепке коюлган маселелерди чечүү үчүн эсеп саясатын өз алдынча түзө алышында турат.

Финансылык эсеп финансылык маалыматтын мүнөзү жана көлөмү менен байланышкан, б.а. бул маалыматты субъект сырткы керектөөчүлөрдүн (акционерлер, инвесторлор, банк органдары, салык кызматы, ведомстволук органдар ж.б.) кароосуна сунуштайт. Финансылык эсептин негизинде бухгалтердик (финансылык) отчеттуулук түзүлөт.

Кыргыз Республикасында экономикалык реформа жүргүзүүдө финансылык эсептин негизги эрежелери өзгөрдү жана эл аралык стандарттарга карай багытталды.

Кыргыз Республикасынын аймагында бардык субъекттердин финансылык эсепти жүргүзүү үчүн менчик формаларына карабастан колдонулган бирдиктүү методологиялык негиз катары ФОЭС эсептелет

Жогорудагы айтылгандарды эске алуу менен, сунуш кылынган окуу китебин чыгаруу зарылчылыгы жаралды.

Окуу китебинин негизги максаты катары окурмандарга бухгалтердик эсептин негиздери, финансылык эсеп боюнча түшүнүк, жүргүзүүнүн принциптери жана анын теориялык, методологиялык жана практикалык аспектери менен тааныштыруу эсептелет.

Окуу китеби Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2010-жылдын 7-октябрындагы №231 токтому менен бекитилген “Ишкердик субъекттердин, коммерциялык эмес уюмдардын (бюджеттик мекемелерден башкасынын) финансылык-чарбалык ишинин бухгалтердик эсебинин эсептик планын колдонуу боюнча нускамага ылайык темалар атайын бөлүмдөргө жана бөлүмчөлөргө бөлүнүп каралды. Алгач финансылык эсепке киришүүдөн мурда, бухгалтердик эсептин теориялык жана методологиялык негиздери, аны уюштуруу жолдору окуу китебинин “Бухгалтердик эсептин негиздери” деп аталган 1-бөлүктүн 4 бөлүмүндө берилди. Ал эми 2-бөлүк “Финансылык эсеп” деп аталып, 12 бөлүмүндө финансылык эсепти уюштуруунун жана жүргүзүүнүн негиздери, анын объекттери боюнча эсеп жүргүзүү жана финансылык отчеттуулукту түзүү тартиби каралды.

Окуу китеби практикалык мисалдарды, эсептик документтерди, тесттик суроолорду жана терминдердин глоссарийлерин берүү менен коштолуп, анын практикалык маанилүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Окуу китеби ОшТУнун “Бухгалтердик эсеп жана аудит” кафедрасында көп жылдан бери калыптанган бухгалтердик эсептин негиздери жана финансылык эсепти окутуу тажрыйбасын, ошондой эле бул китептин авторлорунун теориялык жана практикалык жеке тажрыйбаларын иш жүзүнө ашырат.

Биз окуу китебинин окурмандардын китеп текчесинен орун алып, өздөрү үчүн пайдалуу маалыматтарды алышына жана кесиптик ишмердүүлүктөрүндө колдонуусуна тилектеш болуу менен чын дилибизден ийгиликтерди каалайбыз.

Окуу китебин чыгарууга өз жардамын берип көмөктөшкөндөргө, өзгөчө сын-пикирин берген окумуштууларга ыраазычылык билдиребиз.

Окуу китебине пикирлер, сунуштар жана кеңештерди mabdiev1977@mail.ru электрондук дареги боюнча кабыл алууга даярбыз.

БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕПТИН НЕГИЗДЕРИ

1-БӨЛҮМ. Бухгалтердик эсептин маңызы жана мазмуну

1.1. Чарбалык эсеп жана анын түрлөрү

Коомдук жашоонун жана адам коомчулугунун өнүгүүсүнүн негизи көпчүлүк учурда материалдык жана материалдык эмес өндүрүштөн көз каранды болуп саналат. Материалдык өндүрүштүн мазмуну катары материалдарды өндүрүү, аларды кайра иштетүү жана адам баласынын керектөөсүнө ылайыкташтыруу болуп саналат. Материалдык жана материалдык эмес өндүрүштү башкаруу үчүн чарбалык эсептин жардамы менен жүргүзүлүп алынган маалыматтар зарыл. Чарбалык эсеп бардык коомдук-экономикалык формацияларга тиешелүү.

Чарбалык эсеп – экономикалык субъекттерди көзөмөлдөө жана башкаруу үчүн финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүн сандык чагылдыруу жана сапаттык мүнөздөмө берүү болуп саналат.

Чарбалык эсепте чарбалык ишмердүүлүктү сандык чагылдыруу жана сапатын көрсөтүү үчүн натуралдык, эмгектик жана акчалай *чен бирдиктер* колдонулат. Алардын жардамында чарбалык субъекттерде ар кандай чарбалык-финансылык же башка маалыматтар түзүлөт.

Натуралдык чен бирдиктер – субъекттеги өз алдынча болгон каражаттардын (товардык-материалдык запастар, негизги каражаттардын ж.б.) сандык көлөмдөрүн тактоо же көрсөтүү үчүн колдонулат. Мисалы: даана, метр, кг ж.б.

Эмгектик чен бирдиктер – сарп болгон эмгектин санын тактоо жана эмгек чыгымдарын аныктоо, көзөмөлдөө үчүн колдонулат. Мисалы: мүнөт, күн, саат, адам/саат, адам/күн ж.б.

Акчалай чен бирдиктери – натуралдык жана эмгектик көрсөткүчтөрдөн айырмаланып ар түрдүү чарбалык операцияларды чагылдыруу үчүн колдонулуп, улуттук (сом) жана чет өлкөлүк валюта менен туюнтулат.

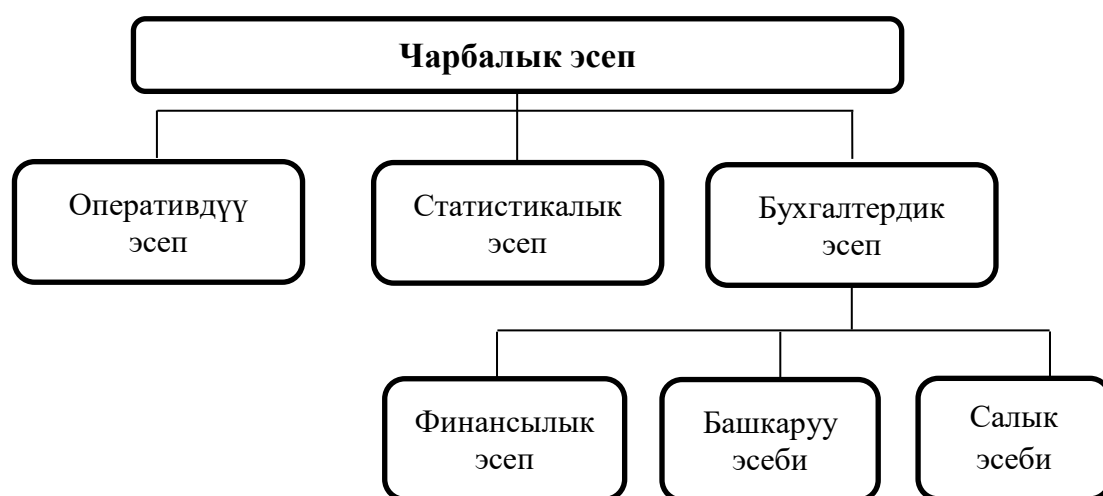
Субъекттин көп түрдүү чарбалык ишмердүүлүгүнүн маалыматын чагылдырууда жана бир системага келтирүүдө, жыйынтык чыгарууда жана башкарууда *чарбалык эсептин үч түрү* колдонулат (1.1-сүрөт):

1. Оперативдүү эсеп;
2. Статистикалык эсеп;
3. Бухгалтердик эсеп.

Оперативдүү эсеп – чарбалык субъектти учурдагы башкаруу жана көзөмөлдөө үчүн кыска мөөнөттө (саат, күн, жума, декада ж.б.у.с.) бөлүмдүк, участкалык, цехтик тармактардын иш аракеттери боюнча оперативдүү маалыматты алуу үчүн колдонулат. Мисалы: бир күндө кампага 25 т буудай келип түштү, 10 т буудай уну сатылды ж.б.

Статистикалык эсеп – жалпы коомдук кубулуштардын жана процесстердин мыйзамдарын окуп үйрөнүүдө колдонулуучу чарбалык эсептин бир түрү. Бул эсеп бухгалтердик жана оперативдүү эсептин берген маалыматтарын жыйынтыктайт жана өзүнө тиешелүү ыкмалар менен байкоо жүргүзөт. Мисалы: эл каттоо, жалпы өндүрүлгөн дүң продукция, төлөнгөн салыктардын суммасы, негизги каражаттарды пайдалануу коэффициенти ж.б.

Бухгалтердик эсеп – бул субъектеги чарбалык операцияларды бухгалтердик документтердин негизинде үзгүлтүксүз жана бири бири менен тыгыз байланышта каттоо, кайра иштеп чыгуу жана чечим чыгаруу болуп саналат. Бул эсеп оперативдүү жана статистикалык эсепке караганда үзгүлтүксүздүгү, тутумдуулугу жана маалыматтын деңгээли боюнча тактыгы, жалпылыгы жана бирдейлиги менен айырмаланат.

1.1-сүрөт. Чарбалык эсептин түрлөрү

Бухгалтердик эсептин артыкчылыгы төмөнкүлөр:

- чарбада болгон операцияларды туура түзүлгөн документтердин негизинде гана эсептейт жана ушундан алынган маалымат талашсыз далилдүү болот;

- чарбалык субъекттин каражаттарынын жана операцияларынын бирин калтырбай үзгүлтүксүз эсепке алынат;

- өзүнө гана тиешелүү баалоо, калькуляциялоо, счеттор, кош жазуу жана башка ыкмаларын колдонот;

- чарбалык ишмердүүлүктүн финансылык абалын, жыйынтыгын жана финансылык өзгөрүүлөрүн так аныктайт.

Азыркы убакта бухгалтердик эсептин компьютердик системасын өнүктүрүү жана колдонуу күндөн күнгө өркүндөп жатат. Мисалы: көп тармактуу ППП 1-С колдонмо программасы. Бул шартта субъекттин жетекчилиги каалаган маалыматтарды так, туура жана өз убагында ала алат.

Бухгалтердик эсеп-финансылык эсеп, башкаруу эсеби жана салык эсеби болуп үчкө бөлүнөт.

Финансылык эсеп – бул финансылык маалыматтарды, алардын көлөмдөрүн мүнөздөө менен маалыматтарды талап кылуучу акционердик коомдорго, инвесторлорго, банктарга, салык кызматына, ведомстволорго жеткирүү, сырткы финансылык субъекттер менен байланышты жөнгө салууга кызмат кылышат. Финансылык эсеп чарбалык субъекттердин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүндө финансылык отчеттуулукту түзүүдө ФОЭСнын талаптарын ишке ашырат.

Башкаруу эсеби – бул өндүрүштүк субъекттин ишин жөнгө салууда администрацияга (жетекчи менеджерлерге, пландоо жана экономикалык кызмат бөлүмдөрүнө) башкаруу эсебинин маалыматынын ролу жогору болуп саналат.

Башкаруу эсебин жүргүзүүнүн тартиби ар түрдүүчө жана оор болуп саналат, эсеп тартиби жана нускамалары (инструкциялары) чарбалык субъекттин администрациясы тарабынан бекитилет, ал эми финансылык эсепте эсеп жүргүзүү жоболору жана көрсөтмөлөрү КРнын эл аралык бухгалтердик эсептин стандартынын негизинде ишке ашырылат. Башкаруу эсеби субъекттин өз каалоосу боюнча финансылык-чарбалык абалын чындоо максатында жүргүзүлүшү мүмкүн.

Салык эсеби. Салык эсебин жүргүзүүдө объектилер көбүнчө финансылык маалыматтарга жана мыйзамдарга негизделет. Эсептин жардамында чарбалык субъекттен алынуучу салыктар бухгалтердик эсептин маалыматтары аркылуу салык мыйзамынын эрежелери менен аныкталып ишке ашырылып турат.

Салык эсеби башка эсептерден максаты жана мазмуну менен айырмаланып турат.

1.2. Бухгалтердик эсептин мааниси жана функциялары

Рынок экономикасынын шартында субъекттин негизги максаты болуп финансылык-чарбалык ишмердүүлүктөн пайда алуу болуп эсептелет. Андан сырткары, алар ликвиддүүлүк максатын-карыздарынын мөөнөтү келгенде аларды төлөө үчүн жетишээрлик каражаттардын болуусун көздөшү керек.

Субъекттин ишмердүүлүгү операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктөрдөн турат.

Операциялык ишмердүүлүк – субъекттин киреше алуу боюнча негизги ишмердүүлүгү, о.э. инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүк аныктамасына жооп бербеген башка ишмердүүлүктөрдү камтыйт.

Инвестициялык ишмердүүлүк – акчалай эквиваленттерге кирбеген узак мөөнөттүү активдерди жана инвестицияларды сатып алуу жана сатуу, жабылуучу насыяларды берүү жана алуу менен байланышкан.

Финансылык ишмердүүлүк – субъекттин өздүк капиталы жана зайымдарынын өлчөмүндө жана түзүмүндө өзгөрүү боло турган ишмердүүлүктүн түрү.

Бухгалтердик эсептин жогоруда белгиленип кеткен ишмердүүлүктөгү орду бардык керектөөчүлөр үчүн маалыматты өлчөө, кайра иштеп чыгуу жана жөнөтүүдө турат.

Бухгалтердик эсеп – субъект жөнүндө финансылык маалыматты өлчөө, иштеп чыгуу жана сунуштоону жүргүзгөн маалыматтык система.

Бухгалтердик эсеп – үзгүлтүксүз документтештирүү аркылуу субъекттин каражаттары, милдеттенмелери жана өздүк капиталынын операциясын баштан аяк, үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү жана каттоо.

Бухгалтердик эсеп субъекттин бардык чарбалык операцияларын чагылдырат.

Чарбалык операциялар – субъекттин финансылык абалына таасир этүүчү экономикалык кубулуштар. Субъекттер күнүнө жүздөгөн, керек болсо миндеген чарбалык операцияларга ээ болушу мүмкүн.

Бухгалтердик эсептин жардамы менен товардык-материалдык запастардын, акчалай каражаттардын, негизги каражаттардын ж.б. активдердин бар болуусу жана операциялары, өндүрүшкө болгон чыгымдар, финансылык жыйынтык, милдеттенмелер жана өздүк капитал жөнүндө маалыматты алышат.

Бухгалтердик эсептин *функциясы* төмөнкүлөр:

1. *Маалыматтык* – субъекттин каражаттарынын бар болуусу жана операциялары, анын милдеттенмелери жана өздүк капиталдын операциялары жөнүндө маалыматты алуу;

2. *Көзөмөлдөөчү* – чарбалык операцияларды, субъекттин каражаттарынын сакталуусу жана анын булактары менен өз ара байланышына байкоо жүргүзүү жана каттоо;

3. *Башкаруу* – эсептик маалыматтын негизинде тиешелүү чечимдерди кабыл алуу, субъекттин ишмердүүлүгүн пландаштыруу жана прогноздоо.

Бухгалтердик эсептин *негизги максаты* – субъект жөнүндө толук жана туура чарбалык ишмердүүлүк боюнча маалыматты калыптандыруу, ички жана сырткы керектөөчүлөрдү зарыл экономикалык маалымат менен камсыз кылуу, о.э субъекттин өнүгүү тенденциясын аныктоо үчүн маалыматты колдонууну анализдөө, ар түрдүү алтернативдик варианттарды тандоо жана башкаруу чечимдерин кабыл алуу.

КРнын «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзамынын 2-беренесине (2002-жылдын 29-апрели, № 76) ылайык бухгалтердик эсептин алдына төмөндөгү *негизги милдеттери* коюлган:

- субъектилердин иш-аракеттери тууралуу дайыма толук, так маалыматтарды түзүү жана финансылык отчеттуулукту ички жана тышкы пайдалануучуларга жеткирүү;

- финансылык отчеттуулукту ушул Мыйзамдын жана финансылык отчеттуулукту түзгөн учурда колдонуудагы ФОЭСтин талаптарына ылайык түзүү;

- КРнын мыйзамдарында каралган отчеттуулуктун башка түрлөрүн түзүү үчүн маалыматтарды камсыз кылуу;

- чарбалык субъекттер операцияларды ашыруу учурунда КРнын мыйзамдарын сакташы үчүн көзөмөлдөө маалыматтарын камсыз кылуу болуп саналат.

Жогоруда көрсөтүлгөн милдеттерди аткаруу үчүн субъекттер:

- бухгалтердик эсепти ФОЭСтин талаптарына ылайык жүргүзүүнү;

- эсеп саясатын кабыл алууну жана аны ырааттуу аткарууну;

- ички көзөмөлдөө тутумдарынын болушун жана анын иштешин камсыз кылууну жүзөгө ашырууга милдеттүү.

Субъекттер бухгалтердик эсепти бухгалтердик эсептин сметунда кош жазуу аркылуу жүргүзүшөт.

Бухгалтердик эсеп тутумунда маалыматтарды чагылдырууда жана финансылык отчеттуулукту түзүүдө: үзгүлтүксүздүк, түшүнүктүүлүк, жөндүүлүк, маанилүүлүк, ишенимдүүлүк, толуктук, бейтараптык, формасына карата маанисинин артыкчылыгы, этияттык салыштырмалуулук, туура берүүчүлүк негизги принциптери колдонулат.

Бухгалтердик маалыматтын эсеби кошуп эсептөө принцибине негизделет, ага ылайык кирешелер катары иштелип табылгандар, ал эми чыгымдар жана зыяндар катары жумшалган чыгашалар таанылат (чагылдырылат).

КРнын аймагында иштеген баардык субъекттер, ошондой эле КРнын аймагындагы чет өлкөлүк субъекттердин филиалдары менен өкүлчүлүктөрү бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту КРнын «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзамына ылайык жүргүзүүгө милдеттүү.

1-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Чарбалык эсеп деген эмне?

2. Чарбалык эсептин түрлөрү, чен бирдиктери?

3. Бухгалтердик эсептин түшүнүгү жана башка эсептерден айырмасы.

4. Финансылык, салык жана башкаруу эсептеринин айырмачылыктары.

5. Бухгалтердик эсептин негизги максаты, милдеттери жана аткарган кызматы.

2-БӨЛҮМ. Бухгалтердик эсептин предмети жана методу

2.1. Бухгалтердик эсептин предмети

Ар бир илим өзүнүн изилдөө предметине ээ.

Бухгалтердик эсептин предмети катары субъекттин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгү эсептелет жана төмөнкү объекттерден турат (2.1-сүрөт):

- 1) Субъекттин финансылык ишмердүүлүгүн камсыз кылуучу объекттер;
- 2) Субъекттин финансылык ишмердүүлүгүн түзүүчү объекттер;

Субъекттин финансылык ишмердүүлүгүн камсыз кылуучу объекттер төмөнкүлөрдөн турат:

а) субъекттин каражаттары (мүлк), мындан ары аларды активдер деп атайбыз.

б) субъекттин каражаттарынын түзүлүү булактары, милдеттенмелер жана өздүк капитал түрүндө болушат.

Субъекттин финансылык ишмердүүлүгүн түзүүчү объекттер чарбалык процесстерден турушат.

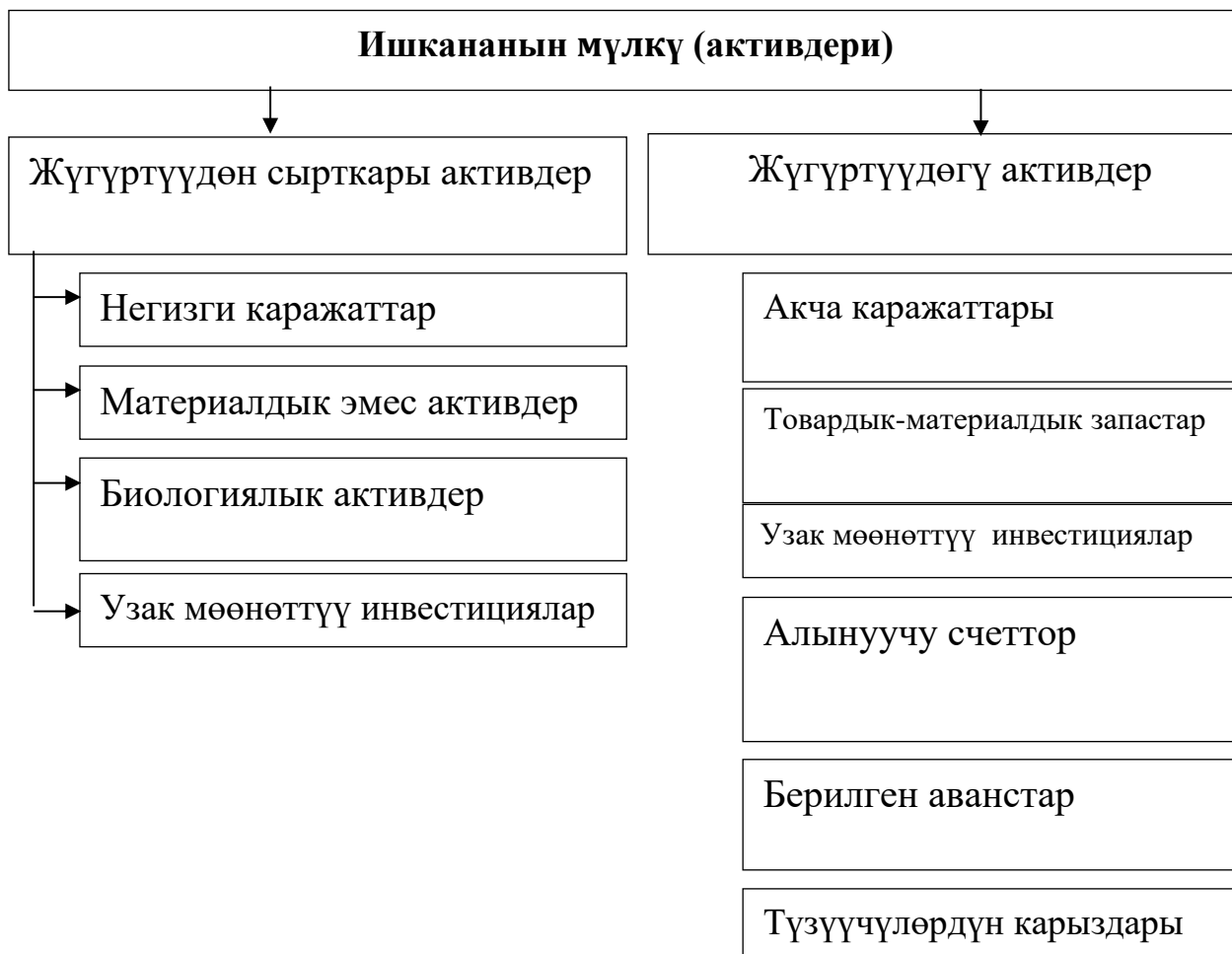
2.1-сүрөт. Бухгалтердик эсептин объектилеринин бөлүнүшү

а) Субъекттин активдери (каражаттары)

Ар бир субъект өзүнүн ишмердүүлүгүндө зарыл болгон каражаттарга же мүлккө (активге) ээ.

Активдер – бул ишкана тарабынан өткөн мезгилдеги окуялардын натыйжасында көзөмөлдөнүүчү ресурстар, булардан ишкана келечекте экономикалык пайда табууну күтөт.

Божомолдонгон ликвиддүүлүгү боюнча активдер жүгүртүүдөгү (айланма) активдер жана жүгүртүүдөн сырткары (айланма эмес) активдер болуп экиге бөлүнөт (2.2-сүрөт).

2.2-сүрөт. Ишкананын мүлкү (активдери)

1. *Жүгүртүүдөгү (кыска мөөнөттүү) активдер* – бул бир жыл ичинде же операциялык циклда колдонулган активдер. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Акча каражаттары;
- Кыска мөөнөттүү инвестициялар;
- Алынуучу счеттор;
- Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар;
- Товардык-материалдык запастар (камдоолор);
- Жардамчы материалдардын запасы (камдоосу);
- Берилген аванстар;
- Түзүүчүлөрдүн (катышуучулардын) уставдык капиталга болгон төгүмдөр боюнча карыздары.

2. *Жүгүртүүдөн сырткары (узак мөөнөттүү) активдер* – бул субъектте болгон жана өндүрүштүк процессте, ижарага берүү, административдик максаттарда бир жылдан ашуун колдонулган активдер.

Жүгүртүүдөн сырткары активдер аларды ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүндө пайдалануунун мазмуну жана жолдору боюнча баланста төмөнкүдөй тартипте классификацияланат:

- негизги каражаттар;
- биологиялык активдер;
- операциясыз мүлккө инвестициялар;
- мөөнөтү узартылган салыктык талаптар;
- колдонулуусу чектелген акча каражаттары;
- узак мөөнөттүү дебитордук карыз;
- узак мөөнөттүү инвестициялар;
- материалдык эмес активдер.

б) Милдеттенмелер жана өздүк капитал (каражаттарды түзүүнүн булактары)

Бухгалтердик эсепте субъекттин активдеринин бар болуусу жана жайгашуусунан сырткары алардын пайда болуу булактарын дагы чагылдырышат. Бул булактар милдеттенмелер жана өздүк капитал болуп экиге бөлүнөт (2.3-сүрөт).

Милдеттенмелер – бул ишкананын өткөн мезгилдеги окуялардан пайда болуучу учурдагы карызы, аны жөнгө салуу экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын эсептен чыгуусуна алып келет.

2.3-сүрөт. Мүлктүн (каражаттардын) калыптануусунун булактары

1. *Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер* же кыска мөөнөттүү кредитордук карыздар бир жылга чейин же чарбалык цикл ичинде төлөөнүүсү керек болгон карыздарды камтыйт. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- насыялар жана карызга алуулар;
- узак мөөнөттүү милдеттемелердин учурдагы бөлүгү;
- товарлар, аткарылган иштер жана кызматтар үчүн карыздар;
- кыска мөөнөттүү векселдер;
- төлөнүүсү керек дивидендтер;
- фирмалар аралык насыялык карыздар;
- кол алдындагы жана ассоциацияланган компаниялардын алдындагы карыз;

- кийинкиге калтырылган салыктык төлөмдөрдүн учурдагы төлөмдөрү;
- кошо эсептелинген милдеттенмелер (эмгек акысын төлөө боюнча, камсыздандыруу жана пенсиялык фонддорго болгон милдеттенмелер боюнча, бюджетке болгон төлөмдөрдүн бардык түрлөрү боюнча карыздар);
- башка милдеттенмелер.

2. *Узак мөөнөттүү милдеттенмелер* – бул бир жылдан ашык мөөнөттө жабылуусу (төлөнүүсү) керек болгон милдеттенмелер. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- узак мөөнөттүү карыздар жана насыялар;
- берилген векселдер боюнча узак мөөнөттүү карыздар;
- финансылык ижара боюнча милдеттенмелер;
- төлөнүүсү керек болгон облигациялар;
- фирмалар аралык ссудалар;
- ассоциацияланган компаниялардан алынган ссудалар;
- башка милдеттенмелер.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер активдерди узак мөөнөттүү негизде каржылоону камсыз кылышат.

Өздүк капитал – бул компаниянын активдеринен анын бардык милдеттенмелерин кемиткенден кийинки калган үлүшү. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Уставдык капитал;
- Башка капитал;
- Бөлүштүрүлбөгөн пайда;
- Резервдик капитал.

в) Чарбалык процесстер

Субъекттин өндүрүштүк-чарбалык ишмердүүлүгүндө 3 өз ара байланышкан процесстер бар: камсыз кылуу, өндүрүш, сатуу (2.4-сүрөт).

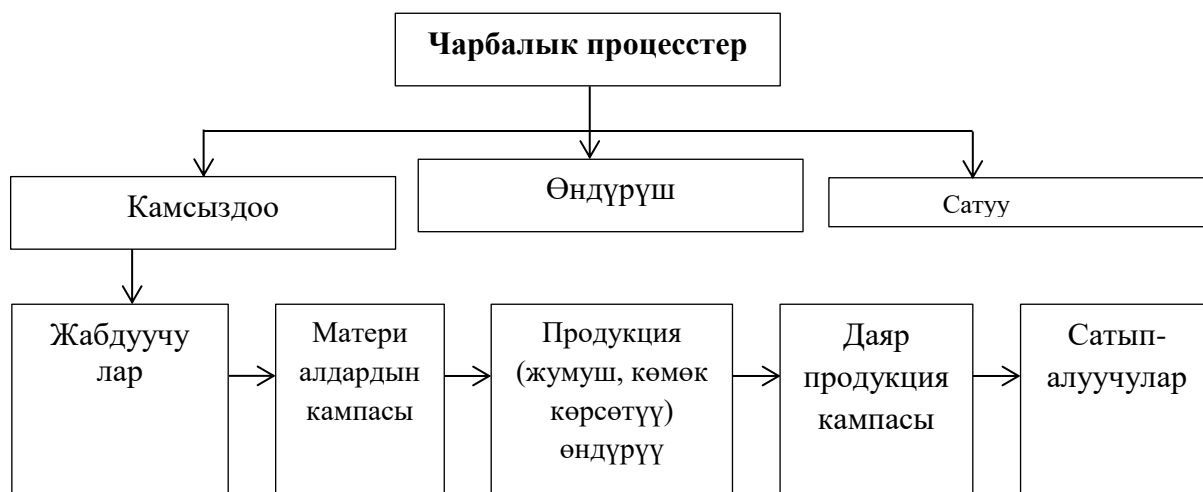
Бул процесстер жалпысынан кенейтилген кайра өндүрүү же каражаттардын жүгүртүлүшү деп аталат.

Камсыз кылуу процесси зарыл богон ресурстарды сатып алуу жана даярдоо менен байланышкан операциялардын жыйындысы.

Өндүрүш процесси – продукцияны өндүрүү менен түздөн түз байланышкан операциялардын жыйындысы.

Сатуу процесси – продукцияны сатуу менен байланышкан операциялардын жыйындысы.

Бул процесстерде субъекттин каражаттарынын жүгүртүлүшү жүргүзүлөт.

2.4-сүрөт. Ишкананын негизги чарбалык процесстери

2.2. Бухгалтердик эсептин методу

Бухгалтердик эсеп актив, милдеттенмелер жана өздүк капиталдын, о.э. чарбалык процесстердин операциясына байкоо жүргүзөт. Ошол эле учурда бул объектилердин эсебин жүргүзүү үчүн бухгалтердик эсеп өзүнүн методун колдонот

Бухгалтердик эсептин методу катары бухгалтердик эсепти жүргүзүүдө колдонулган ыкма жана жүргүзүү жолдорунун жыйындысын түшүнөбүз.

Мына ошондуктан *бухгалтердик эсептин методунун 8 элементи* бар:

- 1) Документтештирүү;
- 2) Инвентаризациялоо;
- 3) Баалоо;
- 4) Калькуляциялоо;
- 5) Бухгалтердик счеттор;
- 6) Кош жазуу;
- 7) Бухгалтердик баланс
- 8) Бухгалтердик отчетттуулук

Жогоруда көрсөтүлгөн методдордун ар бирин кеңири карап өтөбүз (2.5-сүрөт).

Документ – чарбалык операция жасалгандыгынын (болуп өткөндүгүнүн) юридикалык фактысын ырастоочу жазуу жүзүндөгү күбөлүк.

2.5-сүрөт. Бухгалтердик эсептин методу жана анын элементтери

Баштапкы эсептик документтердин негизинде чарбалык операцияларды көзөмөлдөөнү жүзөгө ашыруу жана алар жөнүндө маалыматтарды иштеп чыгуу үчүн эсептик документтер (регистрлер) түзүлөт.

Бухгалтердик жазуулар кагаз жердиктерде кол менен жана (же) эсеп жүргүзүүнүн компьютерлештирилген тутумунун жардамы менен жазылат.

Документтештирүү – болуп өткөн чарбалык операциялар жөнүндө зарыл маалыматты алуу, о.э. бухгалтердик эсептин счеттор системасында кийинки жазууларды жүргүзүү максатында чарбалык операцияларды баштан аяк жана үзгүлтүксүз чагылдыруу ыкмасы.

Документ жүгүртүү – субъекттеги документтердин түзүлгөндөн же башка уюмдардан алынгандан баштап эсепке киргизилгенге, иштетилгенге жана архивге өткөрүлгөнгө чейинки операциясы (2.7-сүрөт).

1) документ жүгүртүүнүн этаптары төмөнкүлөр болуп саналат:

а) документтин субъектте түзүлүшү же сырттан келиши;

б) документтин бухгалтерияга түшүшү;

в) документтин түрү боюнча, арифметикалык, маңызы боюнча текшерүү;

г) иштеп чыгуу: каражаттардын багыттары боюнча тактоону жазуу, документтерди регистрлерге киргизүү;

д) документти архивге өткөрүү.

Документ жүгүртүү түшүнүгү документтердин өтүү графигин түзүүнү, туура көзөмөлдөөнү жана операциялардын бухгалтердик эсептерде туура чагылдырылышын карайт.

Бухгалтердик эсептин документтери төмөнкү ар кыл белгилер боюнча классификацияланат (2.6-сүрөт):

- арналышы;
- чарбалык операциянын мазмуну;
- эсептик маалыматты жалпылоо даражасы;
- операцияларды камтуу ыкмасы;
- эсепке алынуучу операциялардын саны;
- түзүлгөн жери;
- толтуруу ыкмасы;
- жердиги;
- сактоо мөөнөтү.

1) *Арналышы боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкү төрт топко бөлүнөт:

- уюштуруучу-тескөөчү;
- актоочу (аткаруучу);
- аралаш;
- бухгалтердик жол-жоболоштуруу документтери.

Уюштуруучу-тескөөчү документтерге: буйруктар, тескемелер, көрсөтмөлөр, ишеним каттар ж.у.с. кирет. Документтерде тескеме, уруксат, тапшырма же чарбалык операция жүргүзүүгө укук камтылат.

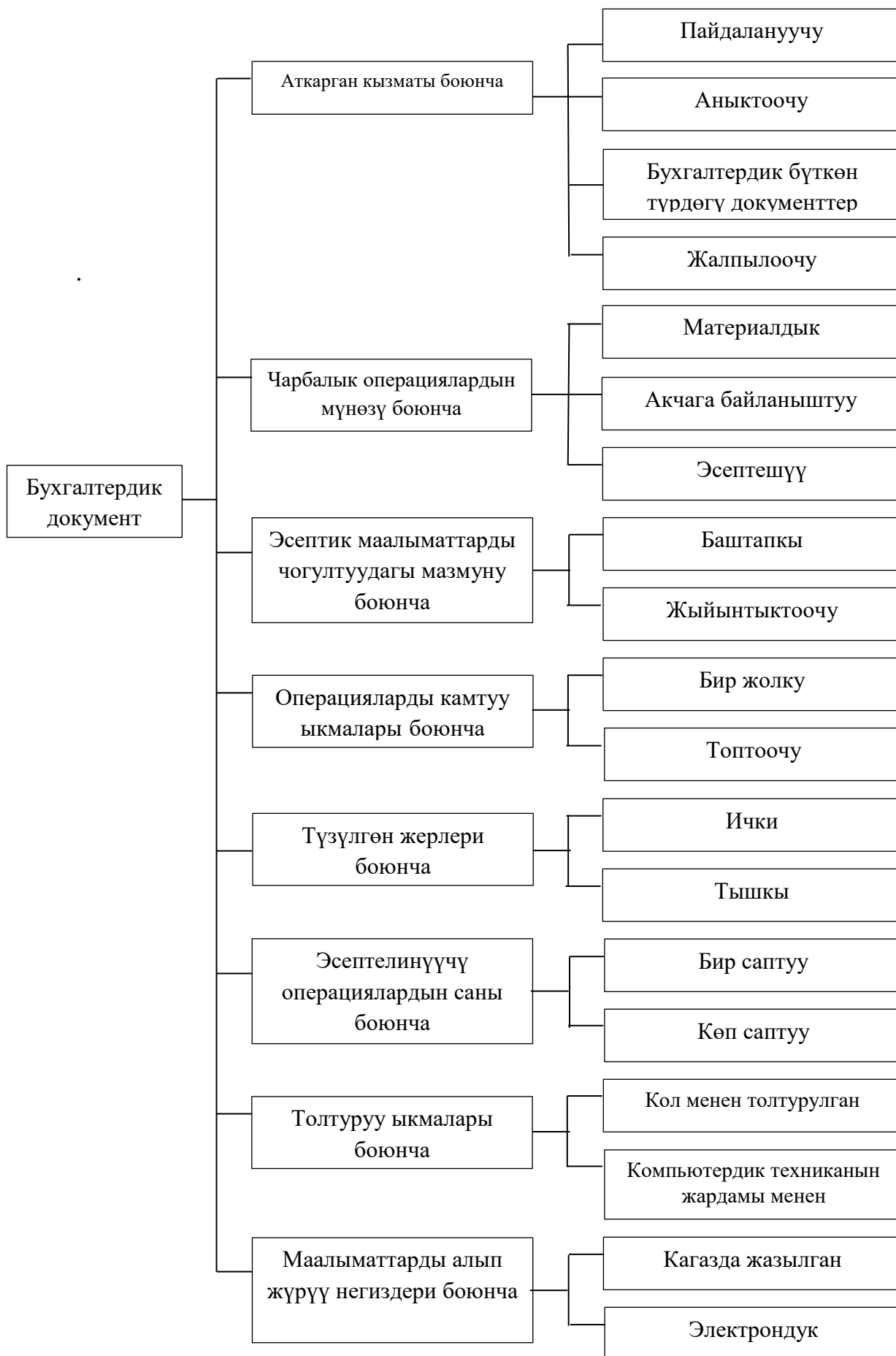
Бул документтерде камтылган маалымат эсептик регистрлерге киргизилбейт, анткени аларда операция жүргүзүү фактысынын өзү чагылдырылбайт.

Актоочу (аткаруучу) документтерге коштомолор (накладнойлор), талаптар, кириш ордерлер, кабыл алуу актылары ж.б. кирет. Актоочу документтер операцияны аткаруу процессинде анын ишке ашырылышын чагылдыруу менен түзүлөт жана баштапкы эсептин маалыматтык булагы же баштапкы эсеп этабы болот. Аларда камтылган маалымат эсептик регистрлерге киргизилет.

Өзүндө уруксат берүүчү жана актоочу мүнөздөрдү айкалыштырган бир катар документтер бар, андай документтер аралаш документтерге кирет (төлөө ведомосту, кассалык чыгыш ордер).

Бухгалтердик жол-жоболоштуруу документтерин бухгалтер башка документтик ырастоосу жок жазууларды актоо үчүн жазат. Бул көмөкчү роль ойноочу ар түрдүү эсептер жана аныктоочу операциялар, алар бухгалтериянын ишин жеңилдетүү жана тездетүү үчүн түзүлөт (бухгалтериянын туура эмес жазылган жазуусун четтетүү, субъекттин кирешелерин, жалпы өндүрүштүк, жалпы чарбалык, өндүрүштөн тышкаркы чыгымдарды бөлүштүрүү). Андай документтердеги маалыматтар да эсептик регистрлерге киргизилет.

2.6-сүрөт. Бухгалтердик документтердин классификациясы

2) *Чарбалык операциялардын мазмуну* боюнча бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

- материалдык документтер товардык-материалдык баалуулуктардын операцияларын чагылдырат (негизги каражаттарды өткөрүү-кабыл алуу актысы, материалдарды сарптоо ведомосттору ж.у.с.);

- акчалык документтер – акчалай жана акчалай эмес каражаттар менен жасалган операцияларды жол-жоболоштуруу боюнча (төлөм тапшырмасы, акча каражаттарды алууга чек, накта акча төгүмү ж.у.с.);

- эсептешүү документтери – пайда болгон жагдайлар боюнча өнөктөштөр менен өз ара мамилени жол-жоболоштуруу боюнча.

3) *Эсептик маалыматты жалпылоо даражасы* боюнча бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

- баштапкы документтер – чарбалык операцияларды жасоо учурунда түзүлөт, эсеп процессинин негизи болот;

- кошмо (кийинки) документтер – баштапкы документте жазылган эсептик маалыматты жалпылоо үчүн пайдаланылат; ирилештирилген түрдө эсепке алынуучу объекттер жөнүндө кошумча маалыматтар катарында пайдаланылуучу көрсөткүчтөр (аванстык отчет, күйүүчү-майлоочу материалдардын операциясы жөнүндө отчет) болот.

4) *Операцияларды камтуу ыкмасы жана пайдалануунун саны боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

- бир жолку документтер – бир эле убакта жасалуучу жана документте жазылуучу бир түрдүү чарбалык операцияларды чагылдыруу үчүн пайдаланылат;

- топтолуучу документтер – ар кайсы убакта жана белгилүү бир мезгилдин: аптанын, декаданын, айдын ичинде жасалуучу бир түрдөгү операцияларды каттоо жана топтоо үчүн пайдаланылат. Топтоштурулуучу документтер топтолуучу документтердин бир түрү болуп саналып, аларда баштапкы маалыматтар андан ары иштетүү үчүн зарыл белгилери боюнча топтоштурулат (утурумдук сарптоолорду бөлүштүрүү ведомосту, бухгалтериянын калькуляциялык айырманы эсептен чыгаруу справкасы ж.б.).

5) *Эсепке алынуучу операциялардын саны боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

- бир саптуу документтер – эсептик бир позицияны билдиргендер;

- көп саптуу документтер – эки же андан ашык эсептик позицияларды камтыган документтер.

6) *Түзүлгөн орду боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкүдөй бөлүнөт:

- ички документтер – субъекттин чарба ичиндеги операцияларын жол-жоболоштуруу үчүн түзүлөт;

- тышкы документтер – башка субъекттерден келет, башка субъекттер менен чарбалык мамилелерди чагылдырат (эсеп-фактуралар, төлөм тапшырмалары ж.б.).

7) *Толтуруу ыкмасы боюнча* (жол-жоболоштуруу техникасы) боюнча бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

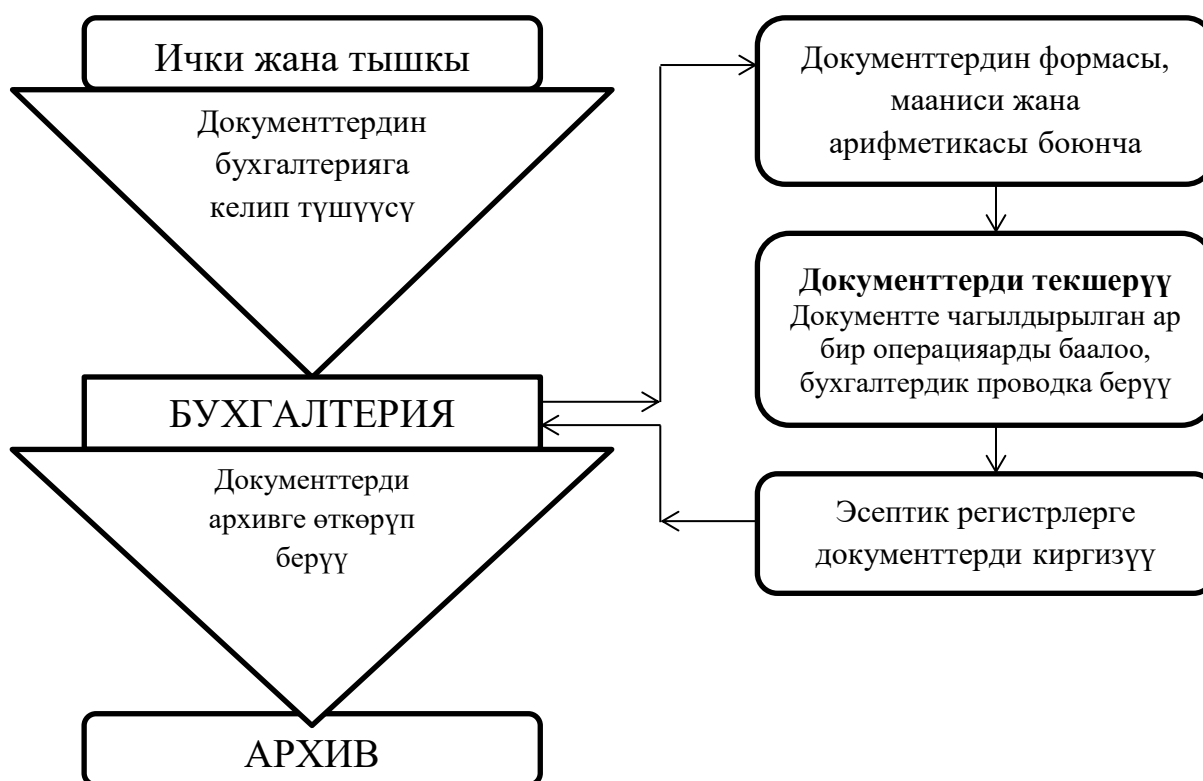
- кол менен;
- компьютердик техниканын жардамы менен.

8) *Жердиги боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкү топторго бөлүнөт:

- кагаз;
- электрондук.

9) *Сактоо мөөнөтү боюнча* бухгалтердик документтер төмөнкүгө бөлүнөт:

- туруктуу;
- узак мөөнөттүү;
- кыска мөөнөттүү.

2.7-сүрөт. Чарбалык субъекттердеги документтердин айлануусу

Башкы бухгалтердин чарбалык операцияларды документтер менен жол-жоболоштуруу жана бухгалтердик кызматка документтер менен маалыматтарды берүү боюнча талаптары субъекттин бардык кызматкерлери үчүн милдеттүү болот.

Бухгалтердик документтерге коюлуучу талаптар

Бухгалтердик эсепти туура уюштуруу жана чарбалык операцияларды эсеп китептерде туура чагылдыруу үчүн документтерди түзүү боюнча талаптарды так аткаруу зарыл.

Бухгалтердик эсептин регистрлериндеги жазуулар операция жасалганын ырастаган баштапкы эсептик документтердин негизинде жазылат.

Баштапкы эсептик документтер чарбалык операция ишке ашырылып жаткан учурда, ал эми антүүгө мүмкүндүк болбосо, операция бүткөндөн кийин дароо түзүлүүгө тийиш. Бул талап баштапкы эсептик маалыматтардын негизги милдети чарбалык операция ишке ашырылгандыктын фактысын ырастоодо экендигине байланыштуу.

Баштапкы документтердеги жазуулар сыя, шариктүү калемдердин пастасы, жазгыч машинкалардын, компьютердик техниканын жардамы жана алардын архивде сакталышы үчүн белгиленген убакыт бою сакталышын камсыздоочу башка каражаттар менен жазылат.

Жазуу үчүн жөнөкөй карандашты пайдаланууга тыюу салынат. Баштапкы документтердеги бош саптар сөзсүз түрдө чийилүүгө тийиш.

Такыр отчеттуулуктагы бланктарга киргизилген баштапкы документтердин түрлөрүнүн бланктары субъекттер, министрликтер жана ведомстволор белгилеген тартипте номерленүүгө тийиш (нумератор менен, типографиялык ыкма менен).

КРнын «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзамынын 8-беренесине (Бишкек шаары, 2002-жылдын 29-апрели, № 76) ылайык баштапкы документтер төмөнкүдөй милдеттүү *реквизиттерди*:

- документтин аталышын;
- документти толтуруу күнүн жана ордун;
- документ анын атынан (тапшыруусу боюнча) түзүлгөн субъекттин аталышын;
- чарбалык операциялардын мазмунун;
- акчалай жана накталай түрдөгү чарбалык операцияларды өлчөгүчтөрдү;
- чарбалык операцияларды жүргүзүүгө жана анын туура жол-жоболоштурулушуна жооптуу кызмат адамдарынын аты-жөндөрүн;
- көрсөтүлгөн адамдардын койгон жеке колдорун камтууга тийиш.

Баштапкы эсепке алуу документтерин өз учурунда жана сапаттуу жол-жоболоштуруу, аларды бухгалтердик эсепте чагылдыруу үчүн белгиленген мөөнөттө берүү, ошондой эле алардагы маалыматтардын тууралыгы бул документтерди түзгөн жана ага кол койгон адамдар тарабынан камсыз кылынат.

Баштапкы эсепке алуу документтеринин негизинде чарбалык операциялар жөнүндө маалыматтарды иштеп чыгууну көзөмөлдөө жана иретке келтирүү үчүн топтомо эсепке алуу документтери (регистр) түзүлөт. Бух-

галтердик эсептин маалыматтарын топтоону жүргүзүүчү регистрлеринин формаларын, бюджеттик мекемелерден башка, субъекттердин өзүлөрү иштеп чыгат жана бекитет. Мында ыйгарым укуктуу органдар сунуш кылган башка формалар да колдонулушу мүмкүн.

Бухгалтердик регистрлерде маалыматтардын туура чагылдырышы үчүн жоопкерчиликти аны түзгөн адам тартат.

Инвентаризациялоо жана аны жүргүзүү тартиптери

Бухгалтердик эсептин жана финансылык отчеттуулуктун маалыматынын ырастыгын, товардык-материалдык запастар, негизги каражаттар, материалдык эмес активдер, инвестициялардын, дебитордук карыздардын жана милдеттенмелердин фактылык бар болуусунун сакталуусу менен туура келүүсүн текшерүү жана көзөмөлдөө максатында инвентаризация жүргүзүлөт.

Ишканаларда инвентаризациялануучу объекттер:

- кассадагы акчалай каражаттар;
- негизги каражаттар;
- товардык-материалдык запастар;
- дебитордук карыздар;
- милдеттенмелер;

Актив жана милдеттенмелердин пландык инвентаризациясы толук болуп саналат жана жылына бир жолудан кем эмес мөөнөттө өткөрүлөт.

Ишканада *пландык инвентаризация* катуу белгиленген мөөнөттөрдө өткөрүлөт:

- негизги каражаттарды инвентаризациялоо жылына бир жолудан кем эмес мөөнөттө жылдык бухгалтердик отчетту (1 декабрга чейин отчеттук мөөнөттө) түзүүнүн алдында өткөрүлөт;

- ишкананын кассасындагы, банктын эсебиндеги акчалай каражаттарды жана акчалай документтерди инвентаризациялоо кварталга карата бир жолудан кем эмес мөөнөттө өткөрүлөт;

- ишкананын дебитор жана кредиторлору менен эсептешүүнү инвентаризациялоо жылына бир жолу өткөрүлөт.

Толук инвентаризациялоо деп ишкананын милдеттемелеринин жана мүлкүнүн бардык түрлөрүн инвентаризациялоону айтабыз:

1) Анын жайгашкан жерине карабастан менчиги болуп саналса;

2) Ишкананын менчиги укугунда турбаган, бирок бухгалтердик балансында эсепке алынган (жооптуу сактоодо турган, келишим боюнча ижарага алынган, кайра иштетүүгө алынган, комиссияга кабыл алынган);

3) Кандайдыр бир себептер менен эсепке алынбаган.

Ишкананын мүлк жана милдеттенмелерине инвентаризация жүргүзүү үчүн башкы директордун буйругу менен *инвентаризациялык комиссия* түзүлөт.

Комиссиянын курамына: Жалпы жыйналыш мүчөсү, ревизиялык комиссия, инвентаризациялык мүлктү жакшы билген башка кызматтардын адистери, о.э. зарыл болгон учурда эксперттер жана аудиторлор кирет. Комиссиянын курамына материалдык-жооптуу адамдар кирбейт.

Инвентаризациялык комиссия текшерүү жүргүзүп, акчалай каражаттарды, негизги каражаттарды инвентаризациялоо күнүндөгү фактылык калдыктарды ошол замат инвентаризациялык сыпаттамага (опись) жазышат.

Актив жана милдеттенмелердин ар бир түрүнө өзүнчө инвентаризациялык сыпаттама экиден кем эмес даанада түзүлөт.

Зарыл болгон учурда комиссия ошондой эле негизги каражаттардын, материалдык эмес активдерди баалап, физикалык жана моралдык абалын аныкташат.

Ишкананын жараксыз болгон мүлкүнө өзүнчө инвентаризациялык сыпаттама, о.э. комиссиянын протоколу түзүлөт да, анда бузулуу себептери жана күнөөкөр адамдар көрсөтүлөт, эгерде мындай учур кездешсе.

Ишкананын менчик укугунда каралбаса, анда жайгашкан мүлктөргө өзүнчө инвентаризациялык сыпаттама түзүлөт.

Дебитордук жана кредитордук карыздарды инвентаризациялоодо бухгалтердик эсептин счетторунда эсепте турган суммалардын негиздүүлүгү текшерилет, анын ичинде инвентаризациялык сыпаттамада чагылдырылган бухгалтердик эсептин маалыматын ишкананын жабдуучулары, буйрутма берүүчүлөрү, отчет алдындагы адамдары ж.б. кредиторлору менен кол коюлган салыштыруу актысынын (акт сверки) маалыматы менен салыштырылат.

Материалдык-жооптуу адамдардын алмашкан учурдагы активдердин фактылык бар болуусун текшерүүдө инвентаризациялык сыпаттамада буюмду кабыл алган адам алгандыгы тууралуу кол коет, ал эми тапшырган тарап-аны тапшыруу боюнча кол коет.

Инвентаризациялык сыпаттамадагы операцияларда (ар бир бети, бардык дааналары) инвентаризациялык комиссиянын бардык мүчөлөрү жана материалдык-жооптуу адамдар тарабынан кол коюлат.

Сыпаттаманын аягында материалдык-жооптуу адамдар анын катышуусунда мүлктү текшерүүнү тастыктоочу, комиссия мүчөлөрүнө кандайдыр бир дооматы жок экендиги тууралуу, о.э. активдерди андан кийинки жооптуу сактоого кабыл алгандыгы тууралуу жазууну камтыган ырастоочу документке (расписка) кол коюшат.

Сыпаттамада ондоолор комиссиянын бардык мүчөлөрүнүн колу менен ырасталууга жана күбөлөндүрүлүүгө тийиш.

Инвентаризациянын аягында инвентаризациялык комиссиянын төрагасы инвентаризациялык сыпаттаманы, протоколду ишкананын бухгалтериясына инвентаризациянын жыйынтыгын текшерүү, аныктоо жана эсепте чагылдыруу үчүн тапшырат.

Инвентаризациялоодо активдер боюнча эсептин маалыматында айырма аныкталса ишкананын бухгалтериясы *салыштыруу ведомостун (сличительная ведомость)* түзөт жана анда инвентаризациянын жыйынтыгы-бухгалтердик эсептин маалыматы менен инвентаризациялык сыпаттаманын маалыматындагы көрсөткүчтөрдүн айырмасындагы ашыкча (*излишки*) жана кем чыгуу (*недостача*) чагылдырылат. Мында ашыкча чыгуу киреше катары таанылып, кирештелет, ал эми кем чыгуу-чыгымдарга алынып салынат.

Негизги каражаттардын, товардык-материалдык запастардын кем чыгуусу жана бузулуусу күнөөкөр адамдар бар болгон учурда алар тарабынан орду толтурулат.

Эгерде күнөөкөр адамдар табылбаса же сот алардан өндүрүү тууралуу ишин кабыл албаса, анда ал чыгаша (убытки) катары эсептелип, финансылык жыйынтыкка алынып салынат.

Кем чыгуу жана бузулуудагы жок болгон негизги каражаттарды, товардык-материалдык баалуулуктарды эсептен чыгаруу актысы (акт списания) менен жоболоштурулат.

Инвентаризациянын жыйынтыгы бухгалтердик эсепте жана финансылык отчеттуулукта инвентаризация бүткөн айда чагылдырылууга тийиш, ал эми жылдык инвентаризацияда – жылдык финансылык отчеттуулукта чагылдырылат.

Кандай гана инвентаризация болбосун аны аяктагандан 7 күндөн кем эмес мөөнөттө инвентаризациялык комиссия сыпаттама жана салыштыруу ведомостунун жыйынтыгынын маалыматы боюнча инвентаризацияда аныкталган мүлктүн фактылык бар болуусунун жана бухгалтердик эсептин маалыматынын айырмасын жөнгө салуу (кемчиликтерди жоюу боюнча) сунушу менен протокол түзүшөт жана кол коюшат. Протоколду ишкананын жетекчиси бекитет.

Инвентаризациянын жыйынтыгынын жарабай турганын таануунун негизи катары төмөнкүлөр эсептелет:

- инвентаризация жүргүзүүдө материалдык-жооптуу адамдардын жок болуусу;
- инвентаризация жүргүзүүдө комиссиянын мүчөлөрүнүн болбоду дегенде биринин дагы жок болуусу;
- инвентаризациялык ведомосттордо макулдашылбаган ондоолор.

Инвентаризацияны туура жана өз убагында өткөрүү жоопкерчилиги ишкананын жетекчилигине жүктөлөт.

Инвентаризациянын жыйынтыгын ишкананын жетекчиси Уюштуруучулардын жалпы жыйналышы жана Ревизиялык комиссияга жылына бир жолу сунуштайт.

Бухгалтердик счеттор

Бухгалтердик счет – бул ишкананын экономикалык ресурстарынын абалы жана операциясы, ошондой эле аларга коюлуучу талаптар жөнүндөгү бухгалтердик маалыматты каттоонун жана сактоонун жолу.

Бухгалтердик эсеп тутумунда счеттор документтер менен финансылык отчеттуулуктун арасындагы аралыктык абалды ээлешет. Счеттордогу жазуулар документтердин негизинде жазылат, ал эми финансылык отчеттор счеттордогу жазуулардын негизинде түзүлөт.

Бухгалтердик счеттор төмөнкүдөй көрүнүштө классификацияланат:

Туруктуу счеттор – бул отчеттук мезгилдин аягында сальдого ээ болушкан, бухгалтердик баланста чагылдырылуучу активдердин, милдеттенмелердин жана капиталдын счеттору. Туруктуу счеттор активдүү, пассивдүү, контр-активдүү, контр-пассивдүү болуп бөлүнөт.

Активдүү счет – бул активдерди чагылдыруу үчүн арналган счет, анда экономикалык ресурстардын калдыгы жана көбөйүүсү счеттун дебити боюнча, ал эми азаюусу – кредити боюнча чагылдырылат.

Пассивдүү счет – бул милдеттенмелерди жана капиталды чагылдыруу үчүн арналган, анда милдеттенмелердин жана капиталдын калдыгы жана көбөйүүсү счеттун кредити боюнча, ал эми азаюусу – дебити боюнча чагылдырылат.

Контр-активдүү счет – бул финансылык отчеттуулукта активдин таза наркын чагылдыруу үчүн сальдосу аны менен байланышкан активдүү счеттун сальдосунан кемитилүүчү счет.

Контр-пассивдүү счет – бул финансылык отчеттуулукта милдеттенмелердин жана капиталдын таза наркын чагылдыруу үчүн сальдосу аны менен байланышкан пассивдүү счеттун сальдосунан кемитилүүчү счет.

Транзиттик счеттор – бул киреше жана чыгашалардын отчеттук мезгил ичинде колдонулуучу, бирок отчеттук мезгилдин аягында жабылуучу жана сальдосу жок болгон убактылуу счеттору.

Баланстан тышкаркы счеттор – бул ишканага тиешелүү болбогон, бирок убактылуу анын буюруусунда болгон активдердин, шарттуу укуктардын жана милдеттенмелердин бар экендиги жана операциясы жөнүндөгү маалыматты жалпылоо үчүн арналган счеттор. Бул счеттор башка счеттор менен корреспонденцияланышпайт жана ишкананын финансылык отчеттуулугунда чагылдырылбайт.

Баланстан тышкаркы счеттор убактылуу ишкананын буюруусунда болушкан чоочун активдерди (б.а., ишканага тиешелүү эмес), ошондой эле алынган жана берилген камсыздоолорду (кепилдиктерди, кепил болууларды ж.б.) эсепке алуу үчүн арналган. Бул счетторго операцияларды кош чагылдыруу талабы таралбайт, б.а., нөлдүк счеттор баланстык счеттор менен же ич ара корреспонденциялоону аткарбай туруп эсеп жүргүзүлүүчү жөнөкөй регистрлерди билдиришет.

Активдүү счеттогу жазуунун схемасы төмөнкү көрүнүштө болот:
Активдүү счет (эсеп объектинин аталышы)

<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
<p>O₁-операцияларды чагылдыруунун башталышындагы сальдо</p> <p style="text-align: center;">Активдин көбөйүүсү (+)</p> <p>ДО-счеттун дебети боюнча айлануу (бардык операциялардын суммасы)</p> <p>O₂-операцияларды чагылдыруунун аягындагы сальдо</p>	<p style="text-align: center;">Активдин азаюусу (-)</p> <p>КО-счеттун кредити боюнча айлануу (бардык операциялардын суммасы)</p>

2.8-сүрөт. Активдүү счеттун түзүмү

Активдүү счет боюнча операцияларды чагылдыруунун аягындагы сальдону схемада келтирилген белгилөөлөрдү колдонуу аркылуу төмөнкү эсептөө жолу менен аныктоого болот: $O_2 = O_1 + ДО - КО$

Активдүү счет боюнча эсептик операцияларды чагылдырууда төмөнкү эки гана учур пайда болуусу мүмкүн:

- баштапкы калдык менен дебеттик айлануунун суммасы кредиттик айлануудан чоң болуусу керек. Бул учурда счет дебеттик аяккы сальдого ээ болот;

- баштапкы калдык менен дебеттик айлануунун суммасы счеттун кредити боюнча айлануунун суммасына барабар болуусу керек. Бул учурда аяккы сальдо болбойт.

Пассивдүү счеттор боюнча операцияларды чагылдырууда да төмөнкү эки учур пайда болот:

- баштапкы калдык менен кредиттик айлануунун суммасы дебеттик айлануунун суммасынан чоң болуусу керек. Бул учурда счет кредиттик аяккы сальдого ээ болот;

- счеттун баштапкы сальдосу менен кредити боюнча айлануунун суммасы счеттун дебети боюнча суммасына барабар. Бул учурда счетто аяккы сальдо калбайт.

Операцияларды чагылдыруунун аягындагы сальдо төмөнкү формула боюнча аныкталат: $O_2 = O_1 + КО - ДО$

Пассивдүү счеттогу жазуулардын схемасы төмөнкү көрүнүштө болот:

Пассивдүү счет (эсеп объектинин аталышы)	
<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
<p>Милдеттенмелердин жана өздүк капиталдын азаюусу (-)</p> <p>ДО – счеттун дебети боюнча айлануу (бардык операциялардын суммасы)</p>	<p>О₁-операцияларды чагылдыруунун башталышындагы сальдо</p> <p>Милдеттенмелердин жана өздүк капиталдын көбөйүүсү (+)</p> <p>КО – счеттун кредити боюнча айлануу (бардык операциялардын суммасы)</p> <p>О₂-операцияларды чагылдыруунун аягындагы сальдо</p>

2.9-сүрөт. Пассивдүү счеттун түзүмү

Бухгалтердик эсептин счетторунун планы

Бухгалтердик эсептин методологиялык биримдигин камсыз кылып, аны нормативдик жактан тескөөнүн негизги элементтеринин бири болуп *Бухгалтердик эсептин счетторунун планы* саналат. Ал финансылык отчеттуулуктун элементтерине ылайык (активдер, милдеттенмелер, капитал, киреше жана чыгашалар) топтоштурулган счеттордун жалпы номенклатурасынын тутумдаштырылган тизмегин (классификатор) билдирет.

Счеттордун планы счеттордун экономикалык мазмуну боюнча классификациялоого негизделип, бөлүмдөрдөн, счеттордун бир тектүү топторунан, биринчи жана экинчи тартиптеги счеттордон турат.

Төмөндө аракетте болгон, КРнын Өкмөтүнүн алдындагы финансылык отчеттуулуктун стандарттары жана аудит боюнча мамлекеттик комиссиянын 2002-жылдын 18-ноябрындагы № 28-Токтому менен колдонууга сунушталган счеттордун ирилештирилген Планы келтирилди.

- 1000 “Жүгүртүүдөгү активдер”
- 1100 “Кассадагы акча каражаттар”
- 1200 “Банктагы акча каражаттар”
- 1300 “Кыска мөөнөттөгү инвестициялар”
- 1400 “Алына турган счеттор”
- 1500 “Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар”
- 1600 “Товардык-материалдык камдар (запас)”
- 1700 “Көмөкчү материалдардын камы (запасы)”
- 1800 “Төлөнгөн аванстар”
- 1900 “Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга төлөнүүчү карыздары”

2000 “Жүгүртүүдөн тышкары активдер”
2100 “Негизги каражаттар”
2200 “Биологиялык активдер”
2300 “Операциясыз мүлккө болгон инвестициялар”
2400 “Узартылган салык талабы”
2500 “Колдонууга чектелген акча каражаттары”
2700 “Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар”
2800 “Узак мөөнөттүү инвестициялар”
2900 “Материалдык эмес активдер”
3000 “Кыска мөөнөттүү милдеттемелер”
3100 “Төлөнө турган счеттор”
3200 “Алынган аванстар”
3300 “Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер”
3400 “Төлөнө турган салыктар”
3500 “Кыска мөөнөттүү эсептелген милдеттемелер”
3600 “Башка кыска мөөнөттүү милдеттемелер”
3700 “Резервдер”
4000 “Узак мөөнөттүү милдеттемелер”
4100 “Узак мөөнөттүү милдеттемелер”
4200 “Узартылган кирешелер”
4300 “Узартылган салык милдеттемелери”
5000 “Менчик капитал”
5100 “Уставдык капитал”
5200 “Башка капитал”
5300 “Бөлүштүрүлбөгөн пайда”
5400 “Резервдик капитал”
5999 “Киреше жана чыгашалардын жыйнагы”
6000 “Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер”
6100 “Түшкөн акча”
6200 “Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн башка кирешелер”
6300 “Биологиялык активдерден түшкөн пайда (зыян)”
7000-8000 “Операциялык чыгымдар”
7100 “Товардык материалдык запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы”
7100 “Товардык материалдык запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы”
7200 “Товардык материалдык запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган товарлардын өздүк наркы (соода)”
7200 “Товардык материалдык запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган товарлардын өздүк наркы (соода)”

- 7300 “Биологиялык активдерди өндүрүү боюнча чыгымдар”
- 7400 “Курулушка келишимдер боюнча сарптоолор”
- 7500 “Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар”
- 7600 “Башка өндүрүштүк чыгымдар”
- 8000 “Жалпы жана административдик чыгымдар”
- 9000 “Операциялык эмес ишмердүүлүктөн болгон кирешелер жана чыгашалар”
- 9100 “Операциялык эмес ишмердүүлүктөн болгон кирешелер”
- 9200 “Операциялык эмес ишмердүүлүк боюнча чыгымдар”
- 9800 “Күтүүсүз жагдайларды чагылдырган беренелер”
- 9900 “Пайда салыгы”

Бир аз арифметикага кайрылалы: Счеттордун планында баары биригип 9 бөлүм бар, анын беши баланстык счеттордон (1-ден 6 га чейин) жана бир нөлдүк баланстан сырткары счеттордон, биринчи тартиптеги 48 счеттон жана экинчи тартиптеги 199 счеттордон турат. Ар бир бөлүм биринчи тартиптеги синтетикалык счеттордон туруп, алардын ар биринин номери төрт цифра менен берилген. Бул цифралардын биринчиси счеттун кайсыл бөлүмгө туура келээрин, экинчиси счеттордун кайсыл тобуна туура келээрин билдирет. Үчүнчүсү ушул синтетикалык счеттун ичиндеги экинчи тартиптеги счеттордун катар номери болуп саналат. Счеттордун ар бир тобунун номерлеринин биринчи үч цифрасы баланстын тиешелүү беренесинин кодун билдиришет.

Мисалы, сиз счеттордун планын ачып, 2000 (Жүгүртүүдөн тышкары активдер) санына көзүңүз түштү дейли. Мындагы 2 цифрасы – счеттордун планынын бөлүмү, 2100 саны Негизги каражаттар (активдердин синтетикалык счету), бөлүмдөн кийинки цифра топтун катар номерин билдирет: 2110–жер, 2140–жабдуулар. Жабдуулар бир нече түрдө болуусу мүмкүн, эсепке алууда аны деталдаштыруу зарыл, ошондо сизде бул сандагы нөлдүн ордунда кезектеги цифра пайда болот. Бул Негизги каражаттар деп аталган синтетикалык счеттон экинчи, үчүнчү ж.у.с. тартиптеги счетторго өтүүнүн бир мисалы.

Өздөрүнүн экономикалык мазмуну боюнча счеттор төмөнкүдөй бөлүншөт:

- активдерди эсепке алуу счеттору (ФОЭСтин терминологиясында – экономикалык ресурстардын) 1000-, 2000-бөлүмдөр;
- активдердин калыптануу булактарын, б.а. милдеттенмелерди жана өздүк капиталды эсепке алуу счеттору – 3000-, 4000-, 5000-бөлүмдөр;
- чарбалык процесстердин счеттору операциялык жана операциялык эмес чыгымдар (кирешелер) счеттору – 6000-, 7000-, 8000-, 9000-бөлүмдөр.

Өз кезегинде активдерди эсепке алуу счеттору төмөнкүлөрдү чагылдыруучу счетторго бөлүнүшөт:

- Жүгүртүү активдери (1000-бөлүм);

- Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер (2000-бөлүм).

Активдердин калыптануу булактарын эсепке алуу счеттору төмөнкүлөрдү чагылдыруучу счетторго бөлүншөт:

- кыска мөөнөттүү милдеттенмелер (3000-бөлүм);
- узак мөөнөттүү милдеттенмелер (4000-бөлүм);
- өздүк капитал (5000-бөлүм).

Чарбалык процесстердин счеттору экономикалык мазмуну боюнча төмөнкүлөрдү өз ичине камтыйт:

- операциялык ишмердүүлүктөн болгон кирешелер (6000-бөлүм);
- операциялык чыгымдар (7000-8000-бөлүмдөр);
- операциялык эмес ишмердүүлүктөн болгон кирешелер жана чыгымдар (9000-бөлүм).

Счеттордун планы – бул нормативдик документтер тарабынан орнотулган алкактар, ушул алкактардын чегинде бирдиктүү эсептик принциптерди колдонуу менен чарба жүргүзүүчү субъекттер өздөрүнүн жекече *Счетторунун жумушчу планын* иштеп чыгышат. Ишканаларга эсепке алууну деталдаштыруунун даражасынан, ишкердүүлүктүн маалыматтык керектөөсүнөн жана спецификалык өзгөчөлүктөрүнөн көз каранды түрдө кошумча синтетикалык жана аналитикалык счетторду жана субсчетторду киргизүү укугу берилген. Счеттордун жумушчу планын киргизүү бул биринчи кезекте аналитикалык эсептин рационалдуу тутумун түзүү болуп саналат. Синтетикалык счеттордун мазмунун деталдаштыруучу счеттор аналитикалык деп аталат. Субсчеттор синтетикалык да, аналитикалык да счетторду деталдаштырышат. Аналитикалык счеттордун жалпы жыйынтык маалыматтары тиешелүү синтетикалык счеттун жыйынтык маалыматтарына барабар болуулары керек. Мисалы, биринчи тартиптеги синтетикалык счет 2100–негизги каражаттар, ал эми экинчи тартиптеги синтетикалык счет 2140–жабдуулар. Муну өнүктүрүүгө коомдук тамактануу ишканасында жабдуулардын топтору боюнча төмөнкүдөй аналитикалык счеттор ачылат:

2141–муздатуучу жабдуулар;

2142–жылытуучу жабдуулар;

2143–этти кайра иштетүүчү жабдуулар.

Муздатуучу жабдуулардын бир нече түрлөрү болуусу мүмкүн, аларды деталдаштыруу 2141-1; 2141-2; 2141-3 ж.у.с. субсчеттордун жардам жүргүзүлөт.

Жабдуулардын, транспорттук каражаттардын аз санына ээ болгон жана пайдалануучу материалдардын анча чоң эмес номенклатурасы (автокызматтар) менен болгон ишкердик ишмердүүлүк үчүн счеттордун жумушчу планы минималдуу сандагы синтетикалык жана аналитикалык счетторду камтуусу мүмкүн. Соода тармагындагы ишканаларда (дүн соодада да, чекене соодада да) жана коомдук тамактануу тутумунда

счеттордун жумушчу планына көп сандагы аналитикалык счетторду киргизишет. Машина куруу профилиндеги ишканалар болсо бардык каралган синтетикалык счетторго божомолдонуусу кыйын болгон сандагы аналитикалык счетторду жана субсчетторду кошуу менен иш жүргүзүшөт.

Счеттордун жумушчу планын иштеп чыгууда ыйгарым укуктуу орган тарабынан сунушталган счеттордун планынын түзүмүн сактоо зарыл, анткени ал финансылык отчеттуулукту түзүү үчүн эң жакшы ыңгайлаштырылган.

2.1-таблицада счеттордун планынын түзүмүнүн финансылык отчеттуулуктун бөлүмдөрүнө тиешелештиги келтирилген.

2.1-таблица

Бухгалтердик счеттордун финансылык отчеттуулуктун бөлүмдөрүнө тиешелүүлүгү

Счеттордун планы		Финансылык отчеттуулук	
Бөлүм	Аталышы	Бөлүм	Коду
1	2	3	4
1000	Жүгүртүүдөгү активдер	Баланс, 1-бөлүм	
1100	Кассадагы акча каражаттар	Баланс, 1-бөлүм	110
1200	Банктагы акча каражаттар	Баланс, 1-бөлүм	120
1300	Кыска мөөнөттөгү инвестициялар	Баланс, 1-бөлүм	130
1400	Алына турган счеттор	Баланс, 1-бөлүм	140
1500	Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар	Баланс, 1-бөлүм	150
1600	Товардык-материалдык запастар	Баланс, 1-бөлүм	160
1700	Көмөкчү материалдардын запасы	Баланс, 1-бөлүм	170
1800	Төлөнгөн аванстар”	Баланс, 1-бөлүм	180
1900	Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга төлөнүүчү карыздары	Баланс, 1-бөлүм	190
2000	Жүгүртүүдөн тышкары активдер	Баланс, 2-бөлүм	
2100	Негизги каражаттар	Баланс, 2-бөлүм	210
2200	Биологиялык активдер	Баланс, 2-бөлүм	220
2300	Операциясыз мүлккө болгон инвестициялар	Баланс, 2-бөлүм	230
2400	Узартылган салык талабы	Баланс, 2-бөлүм	240
2500	Колдонууга чектелген акча каражаттары	Баланс, 2-бөлүм	250
2700	Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар	Баланс, 2-бөлүм	270
2800	Узак мөөнөттүү инвестициялар	Баланс, 2-бөлүм	280
2900	Материалдык эмес активдер	Баланс, 2-бөлүм	290
3000	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	Баланс, 3-бөлүм	
3100	Төлөнө турган счеттор	Баланс, 3-бөлүм	310
3200	Алынган аванстар	Баланс, 3-бөлүм	320
3300	Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер	Баланс, 3-бөлүм	330
3400	Төлөнө турган салыктар	Баланс, 3-бөлүм	340

4000	Узак мөөнөттүү милдеттемелер	Баланс, 4-бөлүм	
4100	Узак мөөнөттүү милдеттемелер	Баланс, 4-бөлүм	410
4200	Узартылган кирешелер	Баланс, 4-бөлүм	420
4300	Узартылган салык милдеттемелери	Баланс, 4-бөлүм	430
5000	Өздүк капитал	Баланс, 5-бөлүм	
5100	Уставдык капитал	Баланс, 5-бөлүм	510
5200	Башка капитал	Баланс, 5-бөлүм	520
5300	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	Баланс, 5-бөлүм	530
5400	Резервдик капитал	Баланс, 5-бөлүм	540
6000	Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер		
6100	Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер (дүң пайда)	Пайда жана зыяндар жөнүндөгү отчет, форма № 2	030
6200	Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн башка кирешелер		060
7000	Операциялык чыгашалар	Форма № 2	090
8000			
9000	Операциялык эмес ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер жана чыгашалар	Форма № 2	150
9900	Салыктарды кемиткенге чейинки пайда (зыян). Пайдага болгон салык боюнча чыгымдар	Форма № 2	160
	Кадимки ишмердүүлүктөн түшкөн пайда (зыян)		170
	Кадимки ишмердүүлүктөн түшкөн пайда (зыян)	Форма № 2	180
9800	Өзгөчө кырдаал беренелери	Форма № 2	190
	Отчеттук мезгилдеги таза пайда (зыян)	Форма № 2	200

Ишкана Мамлекеттик комиссия сунуштаган Счеттордун планынын негизинде Счеттордун жумушчу планын өз алдынча иштеп чыгат. Ишкана бардык счеттордун топтомуна өзүнө керектүү гана счетторду тандап алууга, счеттордун эркин кодун колдонуу менен жаңы счетту киргизүүгө укуктуу. Ошондуктан бухгалтерлер төмөндөгүдөй жагдайларды ачып берүү максатында өздөрүнүн иштеп жаткан счетторунун планын талдап чыгуулары зарыл:

- утурумдук чарбалык операцияларды чагылдыруу үчүн бардык эле иштеп жаткан счеттор ар дайым колдонулабы?

- чарбалык операциялардын эсебин алуу үчүн арналбаган счеттордун классында тигил же башка бир чарбалык операциялардын чагылдырылганы болгонбу?

Счеттордун планын жөнөкөйлөтүү жана иретке келтирүү үчүн төмөндөгүдөй сунуштар берилет: бардык колдонулбаган счеттор жабылышы керек. Эгерде келечекте кандайдыр бир жаңы счетторго керектөөлөр пайда болсо, анда аларды кайрадан калыбына келтирүүгө болот. Эгерде, Мамлекеттик комиссия тарабынан сунушталган счеттордун планынан четтетилген кандайдыр бир счеттордун кодировкасы болсо, анда алар сунушталган счеттордун планына туура келе тургандай кылып кайрадан

номерлениши мүмкүн. Эгерде чарбалык операция туура эмес счеттордун классында чагылдырылса, анда бул счеттор жабылышы керек жана счеттордун классына туура келе турган жаңы счетторду ачуу зарыл.

Практикалык мисал: Төмөндөгү счеттор жана анын сальдолору 2018-жылдын 31-сентябрына карата «Санабар» корпорациясынын башкы китебинен алынды:

№	Счеттордун аталышы	Суммасы (сом)
1	Төлөнө турган счеттор	49800
2	Алына турган счеттор	30600
3	Кассадагы акча каражаттары	4500
4	Узак мөөнөттүү дебетордук карыздардын учурдагы бөлүгү	30000
5	Узак мөөнөттүү инвестициялар	31200
6	Рыноктук баалуу кагаздар	37800
7	Запастар	76200
8	Төлөнө турган векселдер, 90 күн	45000
9	Төлөнө турган векселдер, 2 күн	60000
10	Алына турган векселдер, 90 күн	78000
11	Алына турган векселдер, 2 күн	30000
12	Аванс түрүндө төлөнө турган камсыздандыруу	1200
13	Операциясыз мүлк, имарат жана жабдуулар	180000
14	Төлөнө турган мүлк салыгы	3750
15	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	84900
16	Эмгек акы боюнча карыздар	2550
17	Шаймандар	1050
18	Киреше	2250

Жогорудагы счеттордун шифрин аныктайбыз жана бухгалтердик эсептин счеттор Планынын бөлүмү боюнча бөлүштүрөбүз.

№	Счеттордун аталышы	Суммасы (сом)	Счеттордун шифри	Счеттордун планынын бөлүмдөрү
1	Төлөнө турган счеттор	49800	3100	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер
2	Алына турган счеттор	30600	1400	Жүгүртүүдөгү активдер
3	Кассадагы акча каражаттары	4500	1100	Жүгүртүүдөгү активдер
4	Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын учурдагы бөлүгү	30000	1580	Жүгүртүүдөгү активдер
5	Узак мөөнөттүү инвестициялар	31200	2800	Жүгүртүүдөн тышкары активдер
6	Рыноктук баалуу кагаздар	37800	1390	Жүгүртүүдөгү активдер

7	Запастар	76200	1600	Жүгүртүүдөгү активдер
8	Төлөнө турган векселдер, 90 күн	45000	3390	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер
9	Төлөнө турган векселдер, 2 күн	60000	3390	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер
10	Алына турган векселдер, 90 күн	78000	1510	Жүгүртүүдөгү активдер
11	Алына турган векселдер, 2 күн	30000	2710	Жүгүртүүдөн тышкары активдер
12	Аванс түрүндө төлөнө турган камсыздандыруу	1200	1890	Жүгүртүүдөгү активдер
13	Операциясыз мүлк, имарат жана жабдуулар	180000	2100	Жүгүртүүдөн тышкары активдер
14	Төлөнө турган мүлк салыгы	3750	3490	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер
15	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	84900	5300	Оздук капитал
16	Эмгек акы боюнча карыздар	2550	3520	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер
17	Шаймандар	1050	2160	Жүгүртүүдөн тышкары активдер
18	Киреше	2250	6100	Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер

Практикалык мисал: «Белек» ЖЧК нын башкы китебинин сметтору төмөндө көрсөтүлдү:

- 1) Алына турган пайыздар
- 2) Материалдар
- 3) Кассадагы акча каражаттары
- 4) Эмгекке төлөө боюнча чыгашалар
- 5) Алына турган сметтор
- 6) Акционердик капитал
- 7) Төлөнө турган векселдер
- 8) Пайыздар түрүндөгү чыгашалар
- 9) Алына турган векселдер
- 10) Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше
- 11) Ижара үчүн төлөнгөн аванстар
- 12) Төлөнө турган сметтор
- 13) Төлөнө турган облигациялар
- 14) Жер
- 15) Төлөнө турган ижара

- 16) Кеңсе жабдуулары
- 17) Төлөнө турган дивиденддер
- 18) Электр энергиясы боюнча чыгымдар
- 19) Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу
- 20) Бөлүштүрүлбөгөн пайда

Талап кылынат:

Бухгалтердик эсептин счетторун бөлүштүрүү:

- 1) Экономикалык мазмуну боюнча;
- 2) Түзүмү жана багытталышы боюнча.

А. «Белек» ЖЧКнын бухгалтердик эсебинин счетторун экономикалык мазмуну боюнча бөлүштүрүү:

- 1) Алына турган пайыздар – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 2) Материалдар – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 3) Кассадагы акча каражаттары – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 4) Эмгекке төлөө боюнча чыгашалар – *убактылуу счеттор-чыгашалар счеттору;*
- 5) Алына турган счеттор – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 6) Акционердик капитал – *ар дайым колдонулуучу счеттор-менчик капитал счеттору;*
- 7) Төлөнө турган векселдер – *ар дайым колдонулуучу счеттор-милдеттенмелер счеттору-кыска мөөнөттөгү милдеттенмелер;*
- 8) Пайыздар түрүндөгү чыгашалар – *убактылуу счеттор-чыгашалар счеттору-жалпы жана админстративдик чыгашалар;*
- 9) Алына турган векселдер – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 10) Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше – *убактылуу счеттор-кирешелер счеттору-операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер*
- 11) Ижара үчүн төлөнгөн аванстар – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер счету-жүгүртүүдөгү активдер;*
- 12) Төлөнө турган счеттор – *ар дайым колдонулуучу счеттор-милдеттенмелер счеттору-кыска мөөнөттөгү милдеттенмелер;*
- 13) Төлөнө турган облигациялар – *ар дайым колдонулуучу счеттор-милдеттенмелер счеттору-узак мөөнөттөгү милдеттенмелер;*
- 14) Жер – *ар дайым колдонулуучу счеттор- активдер счету-жүгүртүүдөн тышкары активдер;*
- 15) Төлөнө турган ижара – *ар дайым колдонулуучу счеттор-милдеттенмелер счеттору-кыска мөөнөттөгү милдеттенмелер;*

16) Кеңсе жабдуулары – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер* *счету-жүгүртүүдөн тышкары активдер*;

17) Төлөнө турган дивиденддер – *ар дайым колдонулуучу счеттор-милдеттенмелер* *счеттору-кыска мөөнөттөгү милдеттенмелер*;

18) Электр энергиясы боюнча чыгымдар *убактылуу счеттор-чыгашалар* *счеттору-жалпы жана админстративдик чыгашалар*;

19) Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу – *ар дайым колдонулуучу счеттор-активдер* *счету-жүгүртүүдөгү активдер*;

20) Бөлүштүрүлбөгөн пайда – *ар дайым колдонулуучу счеттор-менчик капитал* *счеттору*.

Б. «Белек» ЖЧКнын бухгалтердик эсебинин счетторун түзүлүшү жана багыты боюнча бөлүштүрүү:

1) Алына турган пайыздар – *негизги счеттор-акчалай каражаттар* *счеттору*;

2) Материалдар – *негизги счеттор-ТМЗ* *счеттору*;

3) Кассадагы акча каражаттары – *негизги счеттор-акчалай каражаттар* *счеттору*;

4) Эмгекке төлөө боюнча чыгашалар – *калькуляциялык счеттор-мезгилдүү эсептин* *счеттору*;

5) Алына турган счеттор – *негизги счеттор-акчалай каражаттар* *счеттору*;

6) Акционердик капитал – *негизги счеттор-менчик капитал* *счеттору*;

7) Төлөнө турган векселдер – *негизги счеттор-милдеттенмелер* *счеттору*;

8) Пайыздар түрүндөгү чыгашалар – *калькуляциялык счеттор-мезгилдуу эсептин* *счеттору*;

9) Алына турган векселдер – *негизги счеттор-акчалай каражаттар* *счеттору*;

10) Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше-кирешелер *счеттору* – *операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер*;

11) Ижара үчүн төлөнгөн аванстар – *негизги счеттор-жүгүртүүдөгү* *активдер* *счеттору*;

12) Төлөнө турган счеттор – *негизги счеттор-милдеттенмелер* *счеттору*;

13) Төлөнө турган облигациялар – *негизги счеттор-милдеттенмелер* *счеттору*;

14) Жер – *негизги счеттор-активдер* *счеттору-жүгүртүүдөгү* *активдер* *счеттору*;

15) Төлөнө турган ижара – *негизги счеттор-милдеттенмелер* *счеттору*;

16) Кеңсе жабдуулары – негизги счеттор-активдер счеттору-жүгүртүүдөгү активдер счеттору;

17) Төлөнө турган дивиденддер – негизги счеттор-милдеттенмелер счеттору;

18) Элект энергиясы боюнча чыгымдар – калькуляциялык счеттор-мезгилдуу эсептин счеттору;

19) Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу – негизги счеттор-активдер счеттору-жүгүртүүдөгү активдер счеттору;

20) Бөлүштүрүлбөгөн пайда – негизги счеттор-менчик капитал счеттору.

Кош жазуу

Чарбалык операцияларды бухгалтердик счеттордо чагылдыруу бухгалтердик эсептин ыкмасынын милдеттүү талабы катары эсептелген кош жазуу ыкмасы менен жүргүзүлөт.

Кош жазуунун манызы бардык чарбалык операциялардын бирдей суммада ар түрдүү счеттордун дебети жана кредити боюнча чагылдырылышында турат.

Бухгалтердик эсептин счетторунун арасындагы өз ара байланыш *счеттордун корреспонденциясы* деп аталат. Ал чарбалык операцияды бир счеттун дебети боюнча жана башкасынын кредити боюнча жазуу аркылуу туюнтулат. Ар бир чарбалык операция боюнча счеттордун корреспонденциясын түзүүдөн жана аны бухгалтердик эсептин счетторунда кош жазуу ыкмасы менен чагылдыруудан мурун эсептик операцияды активдүү жана пассивдүү счеттордо чагылдыруу технологиясын таанып-билип алуу керек.

Чарбалык операциялардын суммасын көрсөтүү менен счеттордун корреспонденциясы *бухгалтердик жазуу (проводка)* деп аталат.

Активдүү жана пассивдүү счеттордогу жазуулардын схемасынан келип чыгуу менен счетторду корреспонденциялоодо ушул чарбалык операцияларды жазууда эки счеттун кайсынысы дебеттелээрин, ал эми кайсынысы кредиттелээрин аныктап алуу зарыл. Чарбалык операция көбүнчө бир счеттун дебети жана башка счеттун кредити боюнча жазуу менен чагылдырылат, б.а. бул жазууда эки гана счет (*жөнөкөй корреспонденциялар*) катышат.

Мисалы: Накталай акчага 15000 сом суммада жабдуучулардан материалдар сатылып алынды. Бул учурда счеттун дебетинде материалдар, ал эми кредитинде накталай акча каражаттары (касса) жазылат.

Д^т 1620 (материалы)   К^т 1110 (касса) -15000 сом.

Актив +

Актив-

Бирок, ушундай корреспонденциялоо менен тең катарда бир счеттун дебети жана бир нече счеттордун кредити боюнча, ошондой эле бир

счеттун кредити жана бир нече счеттордун дебети боюнча чагылдырылуучу операциялар да бар (*татаал корреспонденциялар*).

Мисалы: Жабдуучулардан 15000 сомдук материал келип түштү, анын ичинен 5000 сом суммасында накталай төлөндү.

Д-т 1620 (материалы) -15000 сом.

К-т 1110 (касса) -5000 сом.

Актив +

Актив-

К-т 3100 «Төлөөгө каралган эсептер»-10000 сом
Милдеттенмелер +

Чарбалык операциялардын таасири астында активдердин, милдеттенмелердин, капиталдын түрдүү өзгөрүүлөрү болуп өтөт.

Төмөнкү эрежелерди эске туткула:

- бухгалтердик счеттордо операцияларды чагылдырууда активдердин көбөйүүсү – бул дебет;
- активдердин азаюусу – бул кредит;
- милдеттенмелердин жана капиталдын чоңоюусу – бул кредит;
- милдеттенмелердин жана капиталдын азаюусу – бул дебет;
- кирешелердин көбөйүүсү – бул кредит;
- кирешелердин азаюусу – бул дебет.

Практикалык мисал: «Тимур» АКнын 2018-жылдын март айына карата чарбалык операциялары боюнча бухгалтердик проводка түзөбүз.

№	Чарбалык операциялардын мазмуну	Суммасы (сом)
1.	«Тимур» АК түзүлдү жана акцияларга жазылуу аяктады	100000
2.	Жазылган акциялар боюнча карызды жабуу үчүн акционерлерден накталай акча келип түштү	360000
3.	Материалдар карызга алынды жана анын счёту төлөнө элек	20000
4.	Жазылган акциялардын эсеби боюнча акционерлерден жыгачты иштетүүчү станок алынды	40000
5.	Акционерлерден жергиликтүү банктын счётуна которуулар келип түштү	10000
6.	Уюштуруу документтерин даярдоо боюнча юридикалык фирманын кызматы үчүн акча төлөндү	2000
7.	Накталай акчага товарлар сатылып алынды	25000
8.	Товарлар карызга сатылды	15000
9.	Компаниянын кассасына сатып алуучулардан акчалай каражаттар келип түштү	13000
10.	Кассадан накталай түрдө сатуучуларга эмгек акы берилди	18000

11.	Алынган материалдар үчүн жөнөтүүчүлөрдүн сметуна акча которулду	6000
12.	«Тимур» АК нын эмгекчилерине эмгек акы эсептелди	20000
13.	Арендалык төлөм төлөндү	450
14.	Кыска мөөнөттөгү банк насыясы алынды	53400
15.	Карызга эмерек сатылып алынды	12000

**2018-жылдын 31-мартына карата «Тимур» ЖЧКнын
БАШКЫ ЖУРНАЛЫ**

ЧАГЫЛДЫРУУ	РАЗНОСКАНЫ БЕЛГИЛӨӨ	ДЕБЕТ	КРЕДИТ
Уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча карыздары	1900	100000	
Жөнөкөй акциялар	5110		100000
Кассадагы акча каражаттары	1110	360000	
Уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча карыздары	1900		360000
ТМЗ	1600	20000	
Төлөнө турган сметтор	3110		20000
Негизги каражаттар	2100	40000	
Уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча карыздары	1900		40000
Банктагы акча каражаттары	1210	10000	
Уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча карыздары	1900		10000
Юристтерге сый акылар	8150	2000	
Кассадагы акча каражаттары	1110		2000
ТМЗ	1600	25000	
Кассадагы акча каражаттары	1110		25000
Алына турган сметтор	1400	15000	
ТМЗ	1600		15000
Кассадагы акча каражаттары	1110	13000	
Алына турган сметтор	1400		13000
Эмгек акы төлөөгө кеткен чыгашалар	7520	18000	
Кассадагы акча каражаттары	1110		18000
Төлөнө турган сметтор	3110	6000	
Банктагы акча каражаттары	1210		6000
Эмгекке төлөөлөр боюнча сарптоолор	7120	20000	
Эсептелген эмгек акы	3520		20000
Ижара төлөмү боюнча чыгашалар	8030	450	
Кассадагы акча каражаттары	1110		450
Банктагы акча каражаттары	1210	53400	
Банктык кредиттер, займдар	3310		53400
Эмерек жана шаймандар	2160	12000	
Төлөнө турган сметтор	3110		12000

Баалоо

Баалоо – бул акча суммасын аныктоо жараяны, мунун негизинде элементтер таанылып, финансылык отчетторго киргизилүүсү керек.

Бул жараян өз ичине баалоонун анык бир негизин тандоону камтыйт. Бухгалтердик эсепте акчалай өлчөмгө ээ болгон чоңдуктардын үстүнөн гана операция жүргүзүшөт. Акчалай өлчөгүчтү колдонуу өндүрүш процессинде катышуучу сапаттык жактан ар түрдүү активдерди жалпылап чагылдыруунун зарылчылыгы, ошондой эле эсепке алууда субъекттердин ишмердүүлүгүнүн финансылык натыйжаларын мүнөздөөчү нарктык көрсөткүчтөрдү калыптандыруу маселеси менен шартталган.

Финансылык отчетторду түзүүдө баалоонун негизи үчүн башка базалык түшүнүктөр менен аралашып, түрдүү айкалыштарды түзгөн чыныгы баштапкы наркы кабыл алынат. Бул базалык түшүнүктөр төмөнкүлөрдү камтыйт:

Чыныгы сарптоолор – төлөнгөн акча каражаттарынын же алардын эквиваленттеринин суммасы, же активди сатып алуу же түзүү учурунда активди сатып алуу үчүн берилген башка ордун толтуруунун адилеттүү наркы (ФОЭС 16).

Адилеттүү нарк – бүтүм түзүүнү каалаган жана ал жөнүндө жакшы маалыматы бар бири-биринен көз каранды эмес тараптардын арасында бүтүм түзүүдө активди сатып алуу же милдеттемелерди аткаруу үчүн жетишээрлик болгон акча каражаттарынын суммасы (ФОЭС 16).

Учурдагы нарк – активдер дал азыркы учурда ушундай эле же ушуга окшош активдерди сатып алууда төлөнүүсү керек болгон акча каражаттарынын же алардын эквиваленттеринин суммасы боюнча чагылдырылат (ФОЭС концепциясы).

Баланстык нарк – бул активдин жыйналган амортизациянын жана баасыздалуудан пайда болгон жыйналган зыянын суммасын кемиткенден кийинки сумма менен баланстык отчетко кошулуучу суммасы (ФОЭС 16 § 6).

Ордун толтуруу наркы – ишкана активди андан ары пайлануунун натыйжасында аны эсептен чыгарып салуудагы жоюу наркын кошо төлөө менен ордун толтурууну көздөгөн сумма (ФОЭС 16 § 6).

Калыбына келтирүү наркы – негизги каражаттарды азыркы учурдагы баа боюнча кайра өндүрүү үчүн зарыл болгон сарптоолордун суммасы. Эсептик максатта бул термин негизги каражаттардын белгилүү бир убакытта сатып алууга болгон чыныгы чыгашаларга туура келүүчү баштапкы наркынан айырмалуу болгон, аларды кайра баалоонун натыйжасында алынган наркын аныктоо үчүн колдонулат.

Өтүмдүүлүк наркы – бул актив үчүн, анын пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтүнүн аягында эсептен чыгуусу менен байланышкан күтүлүүчү сарптоолорду кемиткенден кийин алынуусу көздөлгөн сумма (ФОЭС 38).

Баалоонун түрдүү негизги ыкмаларын активдердин түрдүү түрлөрү (класстары) үчүн колдонуу алардын өздөрүнүн мүнөзү жана функциясы боюнча айырмаланышаарын жана ошондуктан айрым беренелер түрүндө көрсөтүлүүсү керек экендигин белгилейт.

Баалоонун туура жүргүзүүлүсүнөн ишкананын ресурстарын мүнөздөөнүн объективдүүлүгү, о.э. финансылык жыйынтыкты аныктоонун тууралыгы жана тактыгы көз каранды.

Баалоонун реалдуулугу ишкананын активдеринин өлчөмүнүн чындыгы болуусун акчалай нарктоону чагылдырат. Бул принципти сактоо баланста бардык каражаттарды туура жана так баалоого алып келет.

Бардык чыгымдардын суммасы фактылык өздүк наркты түзөт жана калькуляциялоо ыкмасынын жардамында аныкталат.

Субъекттин активдерин реалдуу баалоонун маанилуу шарты катары алардын фактылык өздүк наркын аныктоо (калькуляциялоо) эсептелет.

Сатылып алынган материалдык баалуулуктардын, өндүрүлгөн жана сатылган даяр продукциянын, товарлардын калькуляциялоонун жардамында ар түрдүү каражаттардын өздүк наркы аныкталат. Ал үчүн ар бир процессте-камсыз кылуу, өндүрүш, сатууда чыгымдарды эсептеп чыгышат.

Калькуляциялоо чыгымдардын түзүмүн үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн берет жана алардын негизинде чыгымдарды кыскартуу чараларын, үнөмдөө жана өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун иштеп чыгууга болот.

Практикалык мисал: «Темир» КИ өндүрүштүк ишмердүүлүк менен алектенип шарттуу түрдө «А» жана «Б» продукцияларын өндүрүү менен алектенет.

2.2-таблица

"А" и "Б" продукцияларынын пландык калькуляциясынын эсеби

№	Калькуляциялоонун беренелери	Продукциянын бирдигинин чыгымдары (сом)		Бардык өндүрүлгөн продукциянын чыгымдары (сом)		Чыгымдардын баары (сом)
		"А"	"Б"	"А"	"Б"	
1	Материалдар	30,0	10,0	15000	5000	20000
2	Энергия	0,5	0,2	250	100	350
3	Негизги айлык акы	35,0	22,0	17500	11000	28500
4	Социалдык камсыздоо төлөмдөрү	3,5	2,2	1750	1100	2850
5	Башка өндүрүштүк чыгымдар	2,1	1,1	1050	550	1600
6	Жалпы жана өндүрүштүк чыгымдар	2,6	2,4	1300	1200	2500
7	Өндүрүштүк өздүк нарк	73,7	37,9	36850	18950	55800
8	Коммерциялык чыгымдар	0,3	0,1	150	50	200
9	Толук өздүк нарк	74,0	38,0	37000	19000	56000

Эскертүү: Продукцияны өндүрүүнүн көлөмү: "А" - 500 даана жана "Б" – 5 даана.

Пландык калькуляциялоонун негизинде бизнес план түзөбүз

№	Көрсөткүчтөр	Сумма (сом)		«Темир» КИ боюнча баары (сом)
		"А"	"Б"	
I	Дүң киреше же божомолдонгон киреше	55000	27500	82500
II	Толук өздүк нарк боюнча чыгымдар	37000	19000	56000
III	Салык төлөгөнгө чейинки пайда	18000	8500	26500
IV	Пайда салыгы (10 %)	1800	850	2650
V	Салыкты төлөгөндөн кийинки пайда	16200	7650	23850
VI	Резервдик капиталга чегерүү (15%)	2430	1147,5	3577,5
VII	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	13770	6502,5	20272,5

Эскертүү: Продукциялардын рыноктук баасы : "А" - 110 сом, "Б" - 55 с

"А" жана "Б" продукцияларынын фактылык толук өздүк наркын эсептөө

№	Эсептин объектилеринин көрсөткүчтөрү	Сумма (сом)		Баары
		"А"	"Б"	
1	Телевидениеге жарнак боюнча чыгымдар	400	200	600
2	Басмаканага жарнакка чыгымдар	1600	1349	2949
3	Сүйлөшүү чыгымдары	100	70	170
4	Иш сапар чыгымдары	100	75	175
5	Продукцияны өндүрүүгө материалдар	13000	5000	18000
6	Жумушчулардын эмгек акысы	18000	12000	30000
7	Негизги каражаттардын амортизациясын эсептөө	300	200	500
8	Социалдык камсыздандыруу төлөмдөрү	5500	3100	8600
9	Эсептелген ижара акысы	60	40	100
10	Автобазага товарларды жүктөөгө эсептөө	500	300	800
11	Банктын пайызын которуу чыгымдары	40	20	60
	Жалпы:	39600	22354	61954

Бухгалтердик баланс

Ишкананын финансылык абалы деп субъект тарабынан көзөмөлдөгү экономикалык ресурстардын, жана белгилүү мөөнөттө бул ресурстарга карата талаптардын (капитал) бар болуусун түшүнөбүз.

Мына ошентип субъект экономикалык ресурстар жана капитал катары каралуусу мүмкүн:

$$\text{Экономикалык ресурстар} = \text{капитал}$$

Капитал карызга алынган жана өздүк капиталдан турат. Бул айтылгандан төмөнкүдөй пропорция келип чыгат:

$$\text{Экономкалык ресурстар} = \text{карызга алынган капитал} + \text{өздүк капитал}$$

Бухгалтердик терминологияда экономикалык ресурстар актив, ал эми карызга алынган капитал-милдеттенмелер деп аталат. Жыйынтыгында бул теңдеме төмөнкүдөй түрдө болушу мүмкүн:

$$\text{Активдер} = \text{милдеттенмелер} + \text{өздүк капитал}$$

Бул теңдеме бухгалтердик бирдейлик катары белгилүү. Анын эки бөлүгүнүн суммасы бирдей болуусу керек, б.а. алардын ортосунда «баланс» болуусу керек.

«Баланс» термини латын тилинен сөзмө сөз которгондо «bis»-эки жолу, «lans»-таразанын тегиздигин, б.а. таразанын эки жагынын бирдейлигин, тең болуу символун түшүндүрөт.

Бухгалтердик баланс – акчалай түрдө белгилүү мөөнөттө субъекттин каражаттарынын (активдердин) жана анын калыптануу булактарынын (милдеттенмелер жана өздүк капитал) экономикалык группировкасы.

Бухгалтердик баланс – субъекттин финансылык абалы жана анын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын чагылдыруучу эки жактуу таблица.

Ал эки бөлүктөн турат:

1) сол жагы актив деп аталат.

2) он жагы пассив (милдеттенме жана өздүк капитал) деп аталат.

Активде субъекттин каражаттары (мүлкү) чагылдырылат жана эки бөлүмдөн турат: жүгүртүү жана жүгүртүүдөн тышкары активдер.

Жүгүртүү активдери – отчеттук мөөнөт ичинде колдонулган активдер, тагыраагы акча каражаттары, алына турган счеттор, кыска мөөнөттүү инвестициялар, товардык-материалдык запастар ж.б.

Жүгүртүүдөн тышкары активдер – бул субъекттин колдонуусундагы көп жылдан ашуун мөөнөттө колдонулган активдер, б.а. негизги каражаттар, материалдык эмес активдер, узак мөөнөттүү дебитордук карыз, биологиялык активдер ж.б.

Бөлүмдүн номери	Бөлүмдүн аталышы	Беренелердин группасы
1000	Жүгүртүү активдери	Акча каражаттары, кыска мөөнөттүү инвестициялар. алынуучу счеттор, башка операциялар боюнча дебитордук карыздар, товардык-материалдык запастар, жардамчы материалдардын запасы, берилген аванстар, түзүүчүлөрдүн (катышуучулардын) уставдык капиталга болгон төгүмдөр боюнча карыздары.
	1000 бөлүмү боюнча жалпы	

2000	Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер	негизги каражаттар, биологиялык активдер, кыймылсыз мүлккө инвестициялар, мөөнөтү узартылган салыктык талаптар, колдонулуусу чектелген акча каражаттары, узак мөөнөттүү дебитордук карыз, узак мөөнөттүү инвестициялар, материалдык эмес активдер.
	2000 бөлүмү боюнча жалпы	
	Баланс	

Баланстын оң жагында субъекттин каражаттарынын калыптануу булагы (милдеттенмелер жана өздүк капитал) чагылдырылат.

Алар үч бөлүмдөн турат:

- 1) Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер;
- 2) Узак мөөнөттүү милдеттенмелер;
- 3) Өздүк капитал.

Милдеттенмелер – субъекттин кредитордук карызы. Ал өз кезегинде кыска жана узак мөөнөттүү болуп бөлүнөт.

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер – бир жыл ичинде жабуу (төлөө) мөөнөтү бар милдеттенмелер, ал эми *узак мөөнөттүү милдеттенмелер* бир жылдан ашуун мөөнөттө жабылуучу (төлөнүүчү) милдеттенмелер.

Өздүк капитал – субъекттин ээлик кылуусундагы өздүк булактар. Ал менчик капитал, уставдык капитал, резервдик капитал, кошумча төлөнгөн капитал, о.э. бөлүштүрүлбөгөн пайда түрүндө болот.

Бухгалтердик баланстын мисал катары формасы окуу китебине тиркелет.

Бухгалтердик баланс финансылык отчеттуулуктун курамдык бөлүгү болуу менен мүлктүк жана финансылык абал жөнүндөгү маалыматты топтоштурат жана ачып көрсөтөт. Баланста келтирилген ар бир көрсөткүч баланстын беренеси (статьясы) деп аталат.

Бухгалтердик баланстын негизги элементи болуп бухгалтердик берене саналат.

Бухгалтердик баланста баланс-брутто жана баланс-нетто түшүнүктөрү бар.

Баланс-брутто – активдер баштапкы наркы жана чогултулган амортизациясы боюнча көрсөтүлөт.

Баланс-нетто – активдер таза (калдыктык) наркы боюнча көрсөтүлүп, эсептелген амортизациянын суммасы кемитилип көрсөтүлөт.

Мына ошентип бухгалтердик баланстын максаты болуп белгилүү мөөнөттө субъекттин финансылык абалын көрсөтүү эсептелет.

Бөлүмдүн номери	Бөлүмдүн аталышы	Беренелердин группасы
3000	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	Төлөөгө каралган эсептер; алынган аванстар; кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер; төлөөгө каралган салыктар; чегерилген кыска мөөнөттүү милдеттенмелер; башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер; резервдер.
	3000 бөлүмү боюнча жалпы	
4000	Узак мөөнөттүү милдеттенмелер	Узак мөөнөттүү милдеттенмелер; мөөнөтү кийинкиге жылдырылган кирешелер; мөөнөтү кийинкиге жылдырылган салыктык милдеттенмелер.
	4000 бөлүмү боюнча жалпы	
5000	Өздүк капитал	Уставдык капитал; башка капитал; бөлүштүрүлбөгөн пайда; резервдик капитал
	5000 бөлүмү боюнча жалпы	
	Баланс	

Практикалык мисал: «Жанар» компаниясынын 2018-жылдын 30-августуна карата төмөндө көрсөтүлгөн актив жана анын булактарынын негизинде бухгалтердик балансты түзөбүз.

2.5-таблица

№	Каражаттар жана анын булактарынын аталышы	Сумма (мин сом)
1.	Имарат жана курулуштар	120,0
2.	Уставдык капитал	205,0
3.	Банк сметундагы каражаттар	38,0
4.	Салык боюнча бюджетке карыздар	11,0
5.	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	25,0
6.	Банктын кыска мөөнөттүү насыясы	50,0
7.	Төлөө мөөнөү 12 айдан ашуун чыгарылган облигациялар	30,0
8.	Транспорттук каражаттар	22,0
9.	Даяр продукция	26,0
10.	Төлөнүүчү сметтор	12,0
11.	Материалдар	24,0
12.	Алынуучу сметтор	16,0
13.	Эмгек акы боюнча карыздар	8,0
14.	Машиналар	95,0
	Жалпы	682,0

АКТИВДЕР	Сап тардын коду	Отчеттук жылдын аягында
АКТИВДЕР		
1. Жүгүртүүдөгү активдер		
Банктагы акча каражаттар (1200)	120	38
Товарлар, тейлөөлөр үчүн алынуучу счеттор (1410)	141	16,0
Негизги материалдар жана чийки (сырьё) заттардын камы (1620)	162	24,0
Даяр продукция (1640)	164	26,0
2. Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер		
Имарат, куруу (тургузуу) (2130, 2193)	213	120,0
Жабдуулар (2140, 2194)	214	95,0
Транспорттук каражаттар (2170, 2197)	217	22,0
"Жүгүртүүдөн тышкары активдер" 2 бөлүк боюнча жыйынтык	200	237,0
Активдер жыйынтыгы: (1бөлүк+2бөлүк)	299	341,0
МИЛДЕТТЕНМЕ ЖАНА ӨЗД/К КАПИТАЛ		
3. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер		
Төлөнө турган счеттор (3100)	310	12,0
Банктык кредиттер, займдар (3310)	331	50,0
Төлөнө турган салыктар (3400)	340	11,0
Эсептелген эмгек акы (3520)	352	8,0
"Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер" 3 бөлүк боюнча жыйынтык	300	81,0
4. Узак мөөнөттүү милдеттенмелер		
Төлөнө турган облигациялар (4110)	411	30,0
"Узак мөөнөттүү милдеттенме" 4 бөлүк боюнча жыйынтык	400	30,0
Милдеттенмелер жыйынтыгы (3 бөлүк + 4 бөлүк)	499	111,0
5. Өздүк капитал		
Уставдык капитал (5100)	510	205,0
Бөлүштүрүлбөгөн пайда (5300)	530	25,0
"Өздүк капитал" 5 бөлүк боюнча жыйынтык	500	230,0
Милдеттенмелер жана өздүк капитал жыйынтыгы (3 бөлүк + 4 бөлүк +5 бөлүк)	599	341,0

Таблица түрүндө берилген бухгалтердик баланс боюнча актив жана алардын булактарынын (милдеттенмелер жана өздүк капитал) ортосундагы 341,0 мин сом суммада тендикти байкаса болот.

Бухгалтердик баланстын чарбалык операциялардын таасири менен өзгөрүүсү

Бухгалтердик баланс белгилүү бир мөөнөткө гана субъекттин мүлктүк жана финансылык абалын мүнөздөйт. Субъекттин ишмердүүлүгүнүн процессинде көп сандагы ар түрдүү чарбалык операциялар жүргүзүлөт.

Алардын таасири менен каражаттар жана анын булактардынын курамында өзгөрүү болот. Каражаттар жана анын булактарынын өлчөмү көбөйөт же азаят, ошондуктан баланстын тиешелүү беренелери боюнча суммалар дагы өзгөрөт. Бирок кандай гана чарбалык операциялар болбосун жана алар баланста өзгөрүүнү пайда кылбасын, актив жана пассивдин ортосундагы барабардык дайыма сактала берет.

Мындай дайыма бөлүүчү активдин жана анын булактарын салыштыруунун жыйынтыгында барабардыктын сакталуусу баланстык жалпылоонун негизги мазмуну болуп саналат.

Чарбалык операциялардын баланска тийгизген таасиринин жыйынтыгы боюнча алар *төрт типке* бөлүнөт:

Биринчи тип баланстын активинде гана чарбалык операциялардын өзгөрүүсүнө алып келет, ошол эле окшош суммада бир берене көбөйөт, ал эми кийинкиси азаят, б.а. каражаттардын (активдердин) курамы жана жайгашуусу өзгөрөт. Баланстын жыйынтыгы өзгөрбөйт.

2.6-таблица

**2018-жылдын 31-августуна карата «Айжан» КИнин
бухгалтердик балансы**

№	Активдердин аталышы	Сумма (сом)	№	Милдеттенмелер жана өздүк капиталдын аталышы	Сумма (сом)
	<i>1. Жүгүртүүдөгү активдер</i>			<i>1. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер</i>	
1.	Касса	200	1	Төлөөнүүчү счеттор	12000
2	Банк	45000	2	Банк насыялары	30000
3	Алынуучу счеттор	1800	3	Эсептелген эмгек акы	8000
4	Сырьё жана материалдар	50000		<i>2. Өздүк капитал</i>	
5	Бүтпөгөн өндүрүш	4000	4	Уставдык капитал	300000
6	Даяр продукция	35000	5	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	26000
	<i>2. Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер</i>		6	Резервдик капитал	10000
7	Негизги каражаттар	250000		-	
	Баланс	386000		Баланс	386000

Экинчи тип баланстын пассивинде гана чарбалык операциялардын өзгөрүүсүнө алып келет, ошол эле окшош суммада бир берене көбөйөт, ал эми кийинкиси азаят, б.а. каражаттардын булактарынын (милдеттенмелер жана өздүк капитал) курамы жана жайгашуусу өзгөрөт. Баланстын жыйынтыгы өзгөрбөйт.

Үчүнчү тип. Бул жерде бирдей суммада актив жана пассив дагы көбөйөт, ага жараша баланстын жыйынтыгы көбөйөт. Баланстын жыйынтыгы өзгөрбөйт.

Төртүнчү типте актив жана пассивде бирдей суммада өзгөрүү болуп, алардын беренелери азаят, ага жараша баланстын жыйынтыгы азаят.

Чарбалык операциялардын тиби боюнча төрт операцияны мисал катары келтиребиз:

1. Субъекттин кассасына анын «Кыргызстандагы» АКБ сметунан 7000 сом алынды;
2. Субъекттин пайдасынын бир бөлүгү 6000 сом суммасында резервдик капиталга кошулду;
3. Жабдуучулардан карызга 12000 сом суммада материалдар алынды;
4. Субъекттин кассасынан 6800 сом суммада айлык акы берилди.

Бухгалтердик сметтордун жардамында чарбалык операциялардын проводкасын (кош жазуусун) чагылдырабыз.

1. Д-т 1110	К-т 1210 -7000 сом.
+Актив	-Актив
2. Д-т 5300	К-т 5400 -6000 сом.
-Өздүк капитал	+Өздүк капитал
3. Д-т 1620	К-т 3100 -12000 сом.
+Актив	+Милдеттенме
4. Д-т 3520	К-т 1110 -6800 сом.
-Милдеттенме	- Актив

Жогорудагы чарбалык операциялардын негизинде бухгалтердик баланс төмөнкүдөй болот.

2.7-таблица

2018-жылдын 31-сентябрына карата «Айжан» КИнин бухгалтердик балансы

№	Активдердин аталышы	Сумма (сом)	№	Милдеттенмелер жана өздүк капиталдын аталышы	Сумма (сом)
	<i>1. Жүгүртүүдөгү активдер</i>			<i>1. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер</i>	
1.	Касса	400	1	Төлөнүүчү сметтор	24000
2	Банк	38000	2	Банк насыялары	30000
3	Алынуучу сметтор	1800	3	Эсептелген эмгек акы	1200
4	Сырье жана материалдар	62000		<i>2. Өздүк капитал</i>	
5	Бүтпөгөн өндүрүш	4000	4	Уставдык капитал	300000
6	Даяр продукция	35000	5	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	20000
	<i>2. Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер</i>	250000		Резервдик капитал	16000
7	Негизги каражаттар	250000		-	
	Баланс	391200		Баланс	391200

Бухгалтердик отчеттуулук

Отчеттуулук – таблица формасындагы субъекттин ишмердүүлүгүнүн көлөмүн жана жыйынтыгын чагылдыруучу көрсөткүчтөрдүн системасы. Аны түзүү учурдагы эсептик-экономикалык жумуштун аяктоочу этабы болуп саналат.

Отчеттуулук түрлөрү боюнча статистикалык, оперативдүү, бухгалтердик жана салыктык болуп бөлүнөт.

Статистикалык отчеттуулук – статистикалык, бухгалтердик жана оперативдүү эсептин маалыматтары боюнча түзүлөт жана натуралдык, о.э. акчалай түрүндө субъекттин чарбалык ишмердүүлүгүнүн өзүнчө көрсөткүчтөрүнүн маалыматын чагылдырат.

Оперативдүү отчеттуулук – оперативдүү эсептин маалыматынын негизинде түзүлөт жана кыска мөөнөттө: сутка, жума, декада, жарым ай, айда негизги көрсөткүчтөр боюнча маалыматты камтыйт. Бул маалыматтар субъектти оперативдүү көзөмөлдөө жана камсыз кылуу, өндүрүш жана сатуу процессин башкаруу үчүн колдонулат.

Салыктык отчеттуулук (салык эсептөөлөрү) – салык жана жыйноолор боюнча ар түрдүү денгээлдеги бюджет менен эсептешүүнүн абалын (толуктугун) мүнөздөөчү көрсөткүчтөрдүн жыйындысын камтыйт. Салык отчеттуулугунун маалыматынын негизинде салык төлөмдөрүнүн суммасын туура эсептөө аныкталат жана көзөмөлдөнөт. Бул отчеттуулук КР Салык кодексинде каралган салыктардын ставкасын колдонуу менен бухгалтердик эсептин маалыматынын негизинде түзүлөт.

Бухгалтердик отчеттуулук – бекитилген формада КРнын мыйзамы жана нормативдик документтердин негизинде акчалай көрсөткүчтө субъекттин мүлкү (каражаттары) жана алардын булактары (милдеттенмелер жана өздүк капитал), финансылык жыйынтыктары, финансылык абалы жөнүндө маалыматты камтыйт.

Мезгилдүүлүгү боюнча учурдагы жана жылдык болуп бөлүнөт.

Ишкананын бухгалтердик отчеттуулугунун компоненттери:

- Бухгалтердик баланс (форма № 1);
- Пайда жана зыян жөнүндөгү отчет (форма № 2);
- Акча каражаттарынын операциялары жөнүндөгү отчет (форма № 3);
- Капиталдагы өзгөрүүлөр жөнүндөгү отчет (форма № 4);
- Түшүндүрмө кат (пояснительная записка);
- Эсеп саясаты.

Финансылык отчеттуулукту сунуштоо үчүн отчеттук мөөнөт катары 1 январдан 31-декабрь кошо эсептелинет.

Бухгалтердик баланс отчеттук мөөнөткө карата ишкананын финансылык абалын мүнөздөйт.

Бухгалтердик баланста отчеттук мөөнөттүн маалыматынан тышкары өтүп кеткен мөөнөттүн дагы маалыматы көрсөтүлөт.

Ишкананын бухгалтердик балансы анын жетекчиси жана башкы бухгалтери тарабынан кол коюлат.

Ишкананын пайда жана зыян жөнүндөгү отчету төмөнкү түз беренелерди камтыйт:

- дүң пайда;
- операциялык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы;
- кадимки ишмердүүлүктүн пайда жана зыяны;
- пайда салыгы боюнча чыгымдар;
- өзгөчө кырдаалдардын жыйынтыгы;
- таза пайда, же зыян.

Ишкананын акча каражаттарынын операциясы жөнүндөгү отчету ФОЭС 7 “Акча каражаттарынын операциялары жөнүндөгү отчеттун” талаптарына ылайык түзүлөт жана аны ар бир мөөнөттө финансылык отчеттуулуктун курамдык бөлүгү катары сунуштайт.

Акча каражаттарынын операциялары жөнүндөгү отчет белгилүү мөөнөттөгү акчалай каражаттардын айлануусу жөнүндөгү маалыматты көрсөтөт, аларды операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүк боюнча классификациялайт.

Операциялык ишмердүүлүк-ишкананын негизги ишмердүүлүгүнүн (продукцияны сатуу боюнча) киреше алып келүүчү жана инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктөн айырмаланган башка ишмердүүлүгү.

Инвестициялык ишмердүүлүк – ишкананын акчалай эквиваленттерге кирбеген, айланма эмес активдерди жана башка инвестицияларды сатып алуу жана сатуу ишмердүүлүгү.

Финансылык ишмердүүлүк – ишкананын капиталы жана карызга алынган каражаттардын курамына жана өлчөмүнө өзгөрүүлөрдү алып келүүчү ишмердүүлүк.

Капиталдын өзгөрүүсү жөнүндө отчетто төмөнкү маалыматтар камтылат:

- мезгил ичиндеги таза пайда же зыян;
- ФОЭСтин талаптарына ылайык түздөн-түз капиталда таанылган кирешелер жана чыгымдар, пайда жана зыян статьялары;
- эсеп саясатынын өзгөрүүсү менен 8 ФОЭСтин негизги эсеп тартибинде каралган фундаменталдык каталарды түзөтүүнүн кумулятивдик эффектиси;
- менчик ээлери менен капиталдык мүнөздөгү операциялар жана аларга бөлүштүрүү;
- мезгилдин башына жана отчеттук датага топтолгон пайданын же зыянын сальдосу, жана мезгил ичиндеги өзгөрүүлөр;

Ишкананын капиталындагы эки отчеттук мезгил ортосундагы өзгөрүүлөр таза активдердин мезгил аралыгында көбөйүшүн же азайышын, же

финансылык отчеттуулукта кабыл алынган баалоонун конкреттүү принцибине жараша абалын чагылдырат.

Ишкананын финансылык отчеттуулугуна *түшүндүрмө кат* финансылык отчеттуулукту даярдоонун негиздери, олуттуу операциялар жана окуялар үчүн тандалып алынган жана колдонулган конкреттүү эсеп саясаты жөнүндө маалыматтарды камтыйт, финансылык отчеттуулукта башка эч жерде берилбеген ФОЭС талап кылган маалыматтарды ачып көрсөтөт, финансылык отчеттуулуктун өзүндө берилбеген, бирок объективдүү элестетүү үчүн зарыл болгон кошумча маалыматтар менен камсыздайт.

2.3. Синтетикалык жана аналитикалык эсеп

Бухгалтердик баланстын актив жана пассивдеринин беренелеринин негизинде ачылган бухгалтердик эсептин счеттору акчалай түрдө жалпыланган каражаттар, алардын булактары жана чарбалык процесстер боюнча жалпыланган маалымат берет.

Мисалы: 1600 «ТМЗ» счетунда запастардын сальдосу, келиши жана иштетилиши сортторуна, түрлөрүнө бөлүштүрүлбөй көрсөтүлөт.

3100 «Төлөнүүчү сан» счетунда жабдуучуларга алынган материалдар боюнча карыз же төлөнүүчү сумма көрсөтүлөт.

2100 «Негизги каражаттар» счетунда ишканада жайгашкан негизги каражаттардын жалпы суммасы чагылдырылат.

Бирок жалпы көрсөткүчтөргө гана ээ болуп, ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүнө бардык тараптан көзөмөл, терең анализ кылыш кыйын.

Ал үчүн эсептин объектилеринин абалы жана операцияларын чагылдыруучу деталдаштырылган эсеп керек. Мисалы: кайсы материалдар, канча көлөмдө, ар бир эмгекчиге эмгек акы боюнча канча суммада карыз ж.б.у.с маалыматтар

Эсеп процессинде продукциянын чыгымдарынын жалпы чыгымдарын гана билбестен, алардын ар бир түрү боюнча билишибиз керек.

Бухгалтердик эсепте жалпылоо жана деталдаштыруу боюнча эсептин эки түрү колдонулат.

1) Синтетикалык эсеп – каражаттар, алардын булактары жана чарбалык процесстерди жалпылоодо жүргүзүлүүчү эсеп.

2) Аналитикалык эсеп – каражаттар, алардын булактары жана чарбалык процесстерди деталдаштырылган эсеп.

Синтетикалык эсепте акчалай, ал эми аналитикалык эсепте бардык чен бирдиктер колдонулат.

Синтетикалык жана аналитикалык эсеп жүргүзүүнү практикалык мисалда карайбыз.

"Куштар" КИ балансы 1.08.2018 ж.

Счеттор шифри	Статьялардын аталышы	Суммасы (сом)	Счеттор шифри	Статьялардын аталышы	Суммасы (сом)
1100	Касса	4500	3310	Банк насыялары	43000
1200	Банк	98000	3110	Төлөнүүчү счеттор	14250
1620	Материалдар	115680	5100	Уставдык капитал	628930
1630	Бүтүрүлбөгөн өндүрүш	20000	5300	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	30000
2100	Негизги каражаттар	478000			
	БАЛАНС	716180		БАЛАНС	716180

Ишканада төмөнкү операциялар болду:

1) Эсептик счеттон жабдуучулардын карызы төлөндү.

КИ "Алтын" -2000 сом

АК "Нур" -2250 сом

Жалпы: 4250 сом.

2) Эсептик счетто кыска мөөнөттөгү насыя алынды-15000 сом.

3) Кассага накталай акча алынды-7800 сом.

4) Кампадан өндүрүшкө материалдар жөнөтүлдү:

Ун -800 кг 30 сомдон - 24000 сом;

Шекер-30 кг 42 сомдон - 1260 сом.

Жалпы: 25260 сом.

5) Жабдуучулардан материалдар алынды;

КИ"Алтын" - Ун-3000 кг 30 сомдон = 90000 сом.

АК "Нур"- Шекер 80 кг 42 сомдон = 3360 сом.

Жалпы: 93360 сом.

Баланстын беренелери жана чарбалык операциялар тиешелүү аналитикалык счетто чагылдырылат.

Д^r

К^r

Ун (кг)

Операциялардын коду	Саны	Баасы	Суммасы	Операциялардын коду	Саны	Баасы	Суммасы
Сальдо	3800	30	114000				
5)	3000	30	90000	4)	800	30	24000
Айлануу	3000	30	90000	Айлануу	800	30	24000
Сальдо	6000	30	18000				

Д^тК^т

Шекер (кг)

Операция-лардын коду	Саны	Баасы	Суммасы	Операция-лардын коду	Саны	Баасы	Суммасы
Сальдо	40	42	1680				
5)	80	42	3360	4)	30	42	1260
Айлануу	80	42	3360	Айлануу	30	42	1260
Сальдо	90	42	3780				

Эскертүү: Аналитикалык счеттор «ТМЗ» синтетикалык счетунун негизинде ачылды.

Аналитикалык счеттордун сальдолорунун суммалары туура келген синтетикалык счеттун суммасына дал келет.

Аналитикалык счеттор 1600 «ТМЗ» жана 3100 «Төлөнүүчү счеттор» синтетикалык счеттордун негизинде ачылды.

2.9-таблица

"Куштар" КИ балансы 1.09.2018 ж.

Счеттор шифири	Беренелердин аталышы	Суммасы (сом)	Счеттор шифири	Беренелердин аталышы	Суммасы (сом)
1100	Касса	12300	3310	Банк насыялары	193000
1200	Банк	235950	3110	Төлөнүүчү счеттор	103360
1620	Материалдар	183780	5100	Уставдык капитал	628930
1630	Бүтүрүлбөгөн өндүрүш	45260	5300	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	30000
2100	Негизги каражаттар	478000			
	БАЛАНС	955290		БАЛАНС	955290

2-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Бухгалтердик эсептин предмети жана объекттери катары эмне эсептелет?
2. Активдер жана алардын түрлөрү.
3. Пассивдер жана алардын түрлөрү.
4. Чарбалык процесстер жана алардын мүнөздүү белгилери.
5. Бухгалтердик эсептин методун эмнелер түзөт?
6. Бухгалтердик документтештирүү жана инвентаризациялоо жана аларды жүргүзүү эрежелери.
7. Бухгалтердик счеттор жана кош жазуу-бухгалтердик эсептин учурдагы бөлүштүрүү ыкмасы катары.
8. Баалоо жана калькуляциялоо-бухгалтердик эсептин акчалай туюнтуу ыкмасы катары.
9. Бухгалтердик баланс жана бухгалтердик отчеттуулук-эсептин жалпылоо ыкмасы катары.
10. Синтетикалык жана аналитикалык эсеп түшүнүгү жана айырмачылыгы.

3-БӨЛҮМ. Бухгалтердик эсептин регистрлери жана формалары

3.1. Бухгалтердик эсептин регистрлери

Эсептик маалыматты, б.а. баштапкы документтердеги маалымат-тарды каттоонун ыкмасы бухгалтердик эсептин техникасы деген термин менен түшүнүлөт.

Чарбалык операциялар жөнүндө маалыматтардын иштетилишин көзөмөлдөө жана тартипке салуу үчүн баштапкы эсептик документтердин негизинде жыйынтыктоочу эсептик документтер *эсептик регистрлер* түзүлөт. Бухгалтердик эсептин регистрлеринин маалымат топтолуп жазылуучу түрлөрүн субъект өзү иштеп чыгат жана бекитет. Мында андайга ыйгарым укуктуу органдар сунуш кылган түрлөр пайдаланылышы мүмкүн.

Эсептик регистрлер автоматташтыруу даражасына жараша кагаз жана электрондук жердикте жүргүзүлүшү мүмкүн. Бухгалтердик документтерди иштеп чыгуу үчүн компьютер пайдаланган субъекттердин кагазга басып чыгарылышы болууга тийиш.

Эсептик регистрлер бухгалтердик эсептин жана финансылык отчеттун эсептериндеги маалыматты чагылдыруу үчүн колдонулат.

Эсептик регистрлер тышкы түрү боюнча төмөнкүдөй бөлүнөт:

- китептер;
- карточкалар;
- бош барактар;
- машина жердиктери.

Чарбалык операциялар бухгалтердик эсептин регистрлеринде хронологиялык тартипте чагылдырылып жана бухгалтердик эсептин тийиштүү эсеби боюнча топтоштурулууга тийиш.

Эсептик регистрлер аларга жазылуучу жазуулардын түрлөрү боюнча төмөнкүдөй бөлүнөт:

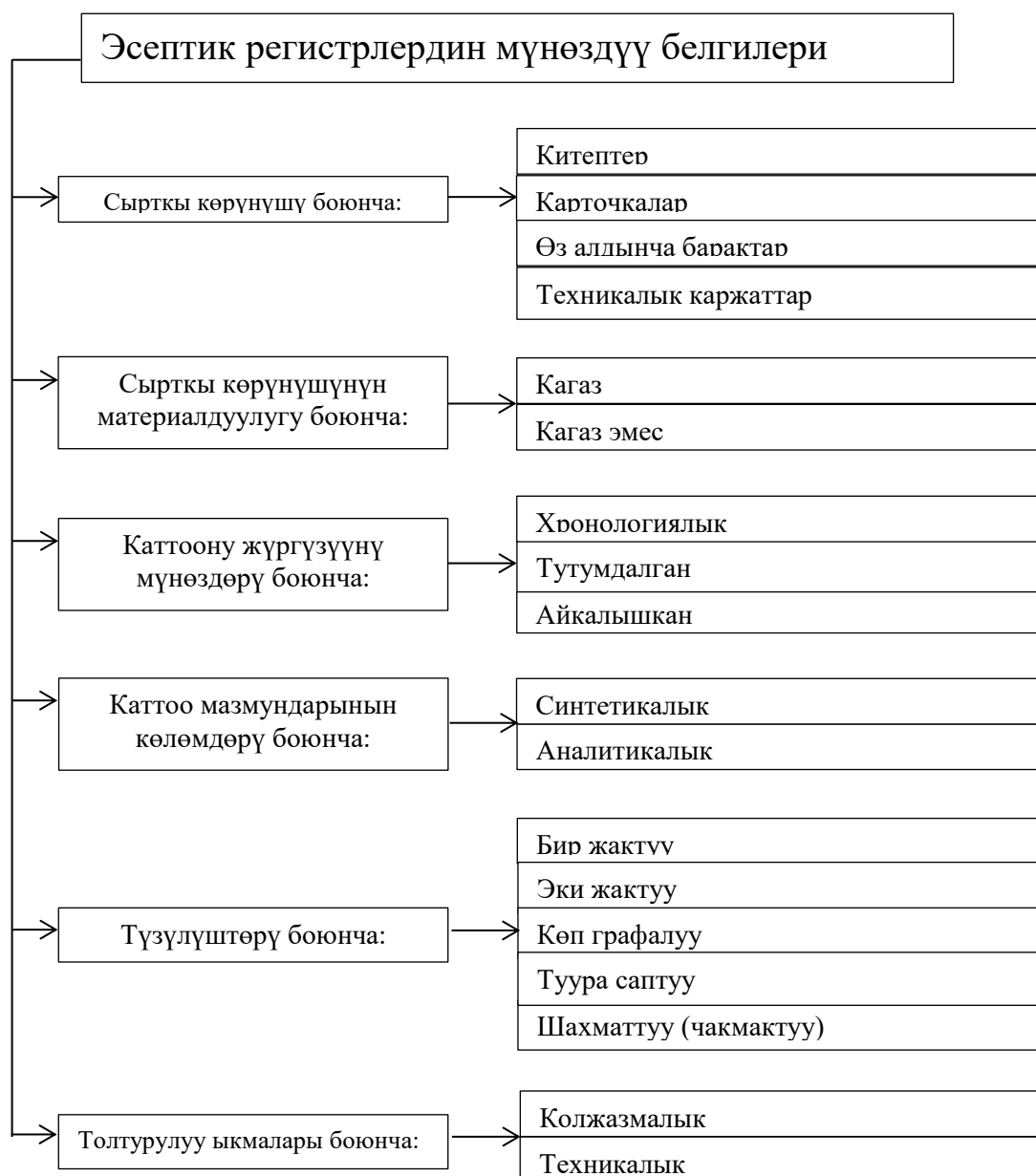
- хронологиялык (каттоочу журнал);
- тутумдук (эсептердин негизги китеби);
- аралаш (журналдар, ордерлер).

Эсептик регистрде камтылган маалыматтардын майдалыгынын даражасы боюнча алар төмөнкүдөй болот:

- кошмо (эсептердин башкы китеби);
- талдоочулук (карточкалар);
- аралаш (журнал-ордерлер).

Китептер аныкталган көлөмдө жана сызык түшүрүлгөн бош барактар түрүндө болот. Алардын колдонулушу чектелүү, анткени аларды жүргүзүүдө эсептөөчү кызматкерлердин ортосунда бөлүштүрүүгө болбойт, аны бир адам жүргүзүүгө тийиш (кассалык китеп). Мындай китептер

номерленүү менен көктөлүп, акыркы бетине субъекттин жана башкы бухгалтердин колдору коюлуп, барактардын саны көрсөтүлөт.

3.1-сүрөт. Эсептик регистрлердин бөлүнүшү

Мындай китептердин айрым барактарын жаңы барактар менен (кыянаттык кылууда жана уурдоодо) алмаштырууга болбойт. Субъектте «Башкы китеп» ал кошмо эсептин регистри катары жана «Кампалардагы материалдардын калдыктар китеби» – оперативдүү-кампалык эсептин маалыматтары менен бухгалтердик эсептин маалыматтарынын өз ара аракеттеринин жана менчиктин ар түрдүү түрлөрүнүн сакталышын контролдоо үчүн зарыл болгон талдоо эсебинин регистри катары колдонулат.

Карточкалар негизги каражаттарды (эсептик тизмек), материалдык баалуулуктардын сакталган жерлери боюнча (материалдарды кампалык эсептөө карточкалары) талдоочулук эсепке алуу үчүн арналган. Алардын

негизинде бухгалтерия негизги каражаттардын картотекасын, ал эми материалдык жактан жооптуу адамдар – товардык-материалдык запастардын картотекасын (ТМК) түзөт.

Бош барактар – көлөмү чоң жана карточкага караганда маалыматы көп эсептөө регистри. Алар кошмо жана талдоочулук эсептөө үчүн арналган жана топтоштурулган регистрлердин ролун аткарат.

Аларга: журнал-ордерлер, ведомосттор ж.б. кирет. Алар колдонууга ыңгайлуу, анткени эсептөө кызматкерлеринин ортосунда милдеттерди кыйла сарамжал бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет. Бул эсеп регистрлердин эң жайылган түрү.

Бухгалтердик эсеп жүргүзүүнүн түрү эсептөө регистрлеринин курамын, алардын түрлөрүн, тартибин жана толтуруунун ыраатын, өз ара салыштыруу техникасын аныктайт.

Эсептөө регистрлердеги жазуулар кылдат текшерилген документтерге негизделет, ошондуктан субъекттин чарбалык ишин талдоо үчүн, каражаттарынын абалын контролдоодо жана ишинин натыйжаларын табууда алардын көрсөткүчтөрүн пайдаланганда регистрлердин өздөрү далилдүү күчкө ээ болот.

Бухгалтердик эсептин регистрлериндеги чарбалык операциялардын туура чагылдырылышын аны түзгөн жана ага кол койгон адамдар камсыз кылат.

Бухгалтердик эсептин регистрлерин сактоодо алар санкциясыз оңдоолордон корголууга тийиш. Бухгалтердик эсептин регистриндеги каталарды оңдоо түзөтүү күнүн көрсөтүү менен оңдоону киргизген адам тарабынан негизделип, койгон колу менен ырасталууга тийиш.

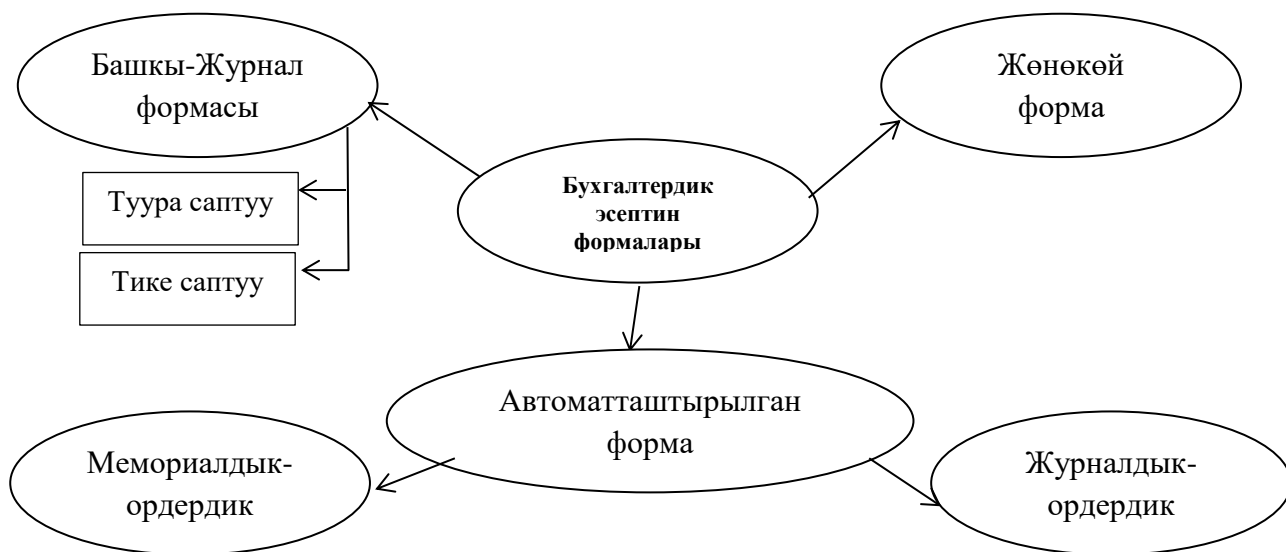
Бухгалтердик эсептин регистрлеринин, ички бухгалтердик отчеттордун жана башка документтердин мазмуну коммерциялык сыр болуп эсептелет. Ал документтердин мазмуну менен таанышууга жетекчинин (субъекттин менчик ээсинин) уруксаты соттун жана прокуратуранын чечимдери боюнча, ошондой эле КРдин мыйзамдарында каралган башка учурлардан тышкары эч кимдин укугу жок.

Бухгалтердик эсептин регистрлеринде жана ички отчеттордо камтылган маалыматтарга жетүүгө уруксат алган текшерүүчүлөр, аудиторлор жана башка адамдар коммерциялык сырды сактоого милдеттүү. Алар аны ачыкка чыгарылгандыгы үчүн КРдин мыйзамдарына ылайык белгиленген жоопкерчиликти тартат.

3.2. Бухгалтердик эсептин формалары

Ишкана бухгалтердик эсептин формасын (журналдык-ордердик, мемориалдык-ордердик, жөнөкөйлөтүлгөн, компьютердик программаларга негизделип автоматташтырылган ж.б.у.с.), колдонула турган эсеп регистрлеринин тизмесин, алардын түзүлүшүн, аларга жазуунун ыкмаларын жана

иретин, ошондой эле Мамлекеттик комиссия тарабынан сунушталган регистрлердин формасын өз алдынча тандайт жана колдонушу мүмкүн (3.2-сүрөт).

3.2-сүрөт. Бухгалтердик эсептин формалары

Бухгалтердик эсептин жөнөкөйлөтүлгөн формасы

Ар кандай чакан субъекттерде бухгалтердик эсептин жөнөкөйлөтүлгөн формасын колдонушат (3.3-сүрөт). Бул форманын эки түрү бар. Биринчиси – чакан субъекттин каражаттарын эсептөөчү регистрлерди колдонбой эсеп жүргүзүү-жөнөкөйлөтүлгөн формасы.

*Чарбалык операцияларды жазуу
Эсептик жазууларды тактоо*

3.3-сүрөт. Бухгалтердик эсептин жөнөкөй формасынын түзүлүшү

Чакан чарбалык субъектте бир канча киши иштеп, негизги каражаттары жок болсо, материалдар аз чыгымдалса жана жалпы жолунан чарбалык операциялардын саны аз болсо ушул форманы колдонсо болот. Бул форманын өзгөчөлүгү, документтерде жазылган операциялар бар болгону бир канча китепке (К-1 типтүү формасы) жазылат (3.4-сүрөт).

Чарбалык операцияларды эсептөө китеби

Операцияларды эсепке алуу				Бухгалтердик счеттор				
Жазуунун номери	Документтин күнү (датасы)	Чарбалык операциянын мааниси	Суммасы	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Башка жазуулар
1	2	3	4	5	6	7	8	9

3.4-сүрөт. Эсептик регистрлердин жөнөкөйлөтүлгөн формасындагы китептин түзүлүшү

Китептин беттерине номер коюу, жипке тизип тигүү, акыркы бетке бетинин эсебин көрсөтүү менен, субъекттин мөөрү (печать) басылып, жетекчи менен баш бухгалтер кол коюп күбөлөндүрүлөт. Китепти баштаганда чакан субъект колдонгон счеттордун атын дебет, кредит деген графаларга жазып, китептин биринчи сабына “Жылдын баштапкы калдыгы” деп жазып, ар бир счет көрсөтүлгөн графаларга калдыктардын суммасы жазылат. Ал эми үчүнчү графага айдын атын көрсөтүү менен, алдына ушул айда болгон операцияларды катарынан документтердин негизинде эсепке алып жаза берет. Операциялардын суммасы биринчи жолу төртүнчү графага жазылат. Экинчи жолу кош жазуунун эрежеси менен бир счеттун дебетине жана экинчи счеттун кредитине жазылат.

Ай бүткөндөн кийин ар бир счеттун дебети жана кредити боюнча айлануусу жыйынтыкталып айдын аягына калган калдык чыгарылат.

Бардык счеттордун дебетинин жана кредитинин жалпы суммасы бири-бирине барабар болушу керек. Счеттордун сальдолорунун негизинде баланс түзүлөт. Бул формада жумушчулар менен эмгек акы боюнча аласа-береселерди эсептеш үчүн кошумча бир ведомость колдонулат.

Өзүнүн негизги каражаттары бар, материалдарды көбүрөөк сатып алып өндүрүшкө чыгымдаган, чыгарган продукцияларын көп кардааларга саткан чакан субъекттер жөнөкөйлөтүлгөн бухгалтердик эсептин экинчи түрүн колдонот (3.5-сүрөт). Бул вариантында бухгалтердик эсеп бир нече атайын бекитилген регистрлерда жүргүзүлөт.

Ал регистрлер төмөндөгүлөр: В-1 ведомость – негизги каражаттарды; В-2 ведомость – материалдарды жана даяр продукцияларды; В-3 ведомость – өндүрүшкө кеткен чыгымдарды; В-4 ведомость – акча каражаттырын, менчик капиталды, пайданы жана анын пайдаланышын; В-5 ведомость – аласа береселерди; В-6 ведомость – сатылган продукцияларды жана түшкөн кирешени; В-7 ведомость – жабдып туруучу менен болгон эсептешүүнү; В-

8 ведомость – жумушчулар менен эмгек акы боюнча эсептешүүлөрдү эсептейт, ал эми В-9 ведомость – В-1, В-8 ведомостторундагы жазууларды жыйнайт.

3.5-сүрөт. Эсептик регистрлердин жөнөкөйлөтүлгөн формасы

Айлануу ведомосттору синтетикалык эсептегичтер боюнча В-9 ведомосттон жыйынтыгын алып жазат. Жөнөкөйлөтүлгөн бухгалтердик эсептин формасынын экинчи вариантынын регистрлерин толтуруунун тартиби атайын эреже менен чектелген.

Толтурулган документтердин негизинде күн сайын операциялар, каттоо китебине жазылып каттоого алынат да, кайсы счет дебетке жана кайсы счет кредитке жазылышы аныкталат. Ал бүткөндө каттоочу китептин, В-1, В-8 ведомостторунун жыйынтыгы В-9 шахматтуу ведомостторуна көчүрүлүп жазылат.

Бул ведомостун саптарында дебеттелген счеттордун аты, ал эми графаларына кредиттелген счеттордун аты жазылат. Анан ар бир счеттун дебетинин жана кредитинин айлануусунун (оборотунун) суммасы айлануу ведомостторуна көчүрүлөт. Бул ведомосттордун маалыматтары баланс түзүүдө колдонулат.

Практикалык мисал: Операцияларды анализдөө жана аларды журналда каттоо.

Төмөнкү чарбалык операцияларга анализ жүргүзгүлө жана журналда каттагыла:

2-октябрь. Видео кызматын көрсөтүү боюнча акционерлер компанияга 5000 сом салышты;

4-октябрь. Компания дүкөндү ижарага алган үчүн 500 сом төлөдү;

6-октябрь. Компания 8000 сом суммада видео продукция сатып алды;
 9-октябрь. Компания 12000 сом суммасында жабдуу сатып алды, анын ичинен 2000 сом төлөнүп, 10000 сом суммада 2 жыл аралыгында төлөй турган вексель жазып берди (пайыздын ставкасы жылына 9%);
 17-октябрь. Компания видео кызмат көрсөтүүдөн 3000 сом алды;
 23-октябрь. 5500 сом суммада дивиденд жарыяланды;
 28-октябрь. 5500 сом суммасында дивиденд төлөндү.
 Бул операцияларды башкы журналда чагылдырабыз

Башкы журнал

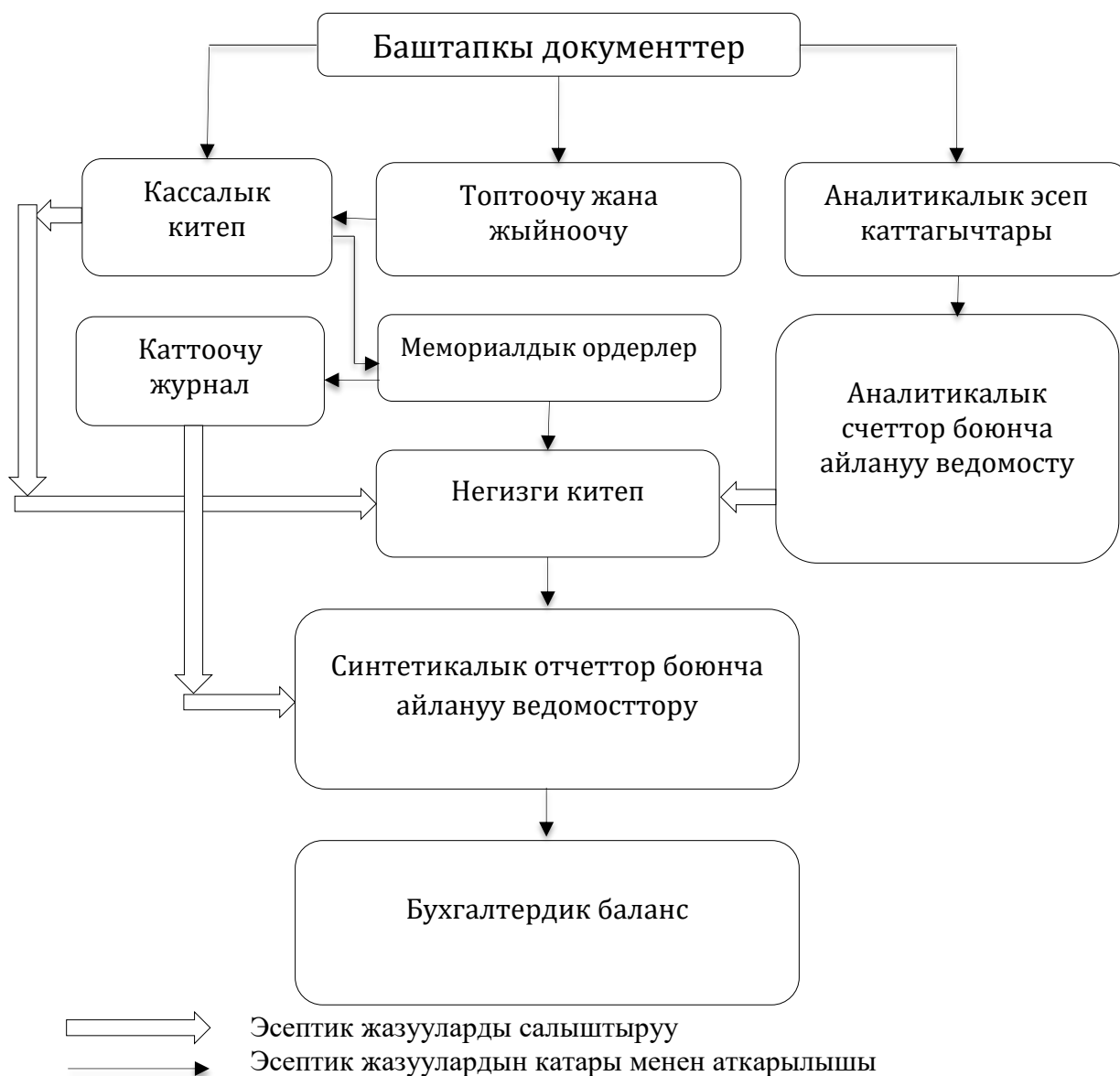
Мөөнөтү	Счеттордун аталышы	Счеттун шифри	Суммасы	
			Дебет	Кредит
2- октябрь	Акчалай каражаттар	1110	5000	
	Жөнөкөй акциялар	5110		5000
4-октябрь	Ижара төлөмү	3590	500	
	Акчалай каражаттар	1110		500
6-октябрь	Материалдар		8000	
	Акчалай каражаттар			8000
9-октябрь	Жабдуу	2140	12000	
	Акчалай каражаттар	1110		2000
	Төлөнө турган векселдер	3540		10000
17-октябрь	Акчалай каражаттар	1110	3000	
	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	6110		3000
23-октябрь	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	5300	5500	
	Төлөнө турган дивиденддер	3540		5500
28-октябрь	Төлөнө турган дивиденддер	3540	5500	
	Акчалай каражаттар	1110		5500

Эсептин мемориалдык-ордердик формасы

Эсептин мемориалдык-ордердик формасы башка формалардан айырмачылыктары: эсеп процессинин катуу коюлган талаптарынын иреттүүлүгү; эсептөө техникасынын жөнөкөйлүгү жана жеткиликтүүлүгү; аналитикалык регистрлерди кенири колдонгондугу менен айырмаланат. Бухгалтердик эсепте форманын аталышы баштапкы документтердин жыйынтыгын чагылдырган мемориалдык-ордерлерге байланыштуу. Бул форманын маңызы төмөндөгүдөй. Окшош операциялар жазылган документтердин негизинде топтоочу ведомосттору түзүлөт. Ал ведомостторго ар бир документ жазылган маалыматтар кайсы счеттор менен корреспонденция болооруна жараша өзүнчө графаларга суммасы көрсөтүлүп жазылат (3.6-сүрөт).

Ведомосттун жыйындысы эсептелгенден кийин мемориалдык ордер түзүлүп, ордерге тийиштүү документтер тиркелет. Бухгалтерлер иштегенге оңой болуш үчүн ар бир окшош операциялардын тобуна түзүлгөн мемо-

риалдык ордерлерге туруктуу номер бекитилип берилет. Булардын номерин атаганда эле кайсы документтер жана чарбалык операциялар жөнүндө сөз болуп жатканын, кай жерден эмнени издеш керектигин түшүнүшөт. Мисалы: кассадагы кириш документтердин негизинде түзүлгөн топтогуч ведомосттун «Кассадагы акча каражаттары» счетунун дебити боюнча түзүлгөн мемориалдык ордерге биринчи номер, «Кассадагы акча каражаттары» счетунун кредити боюнча түзүлгөн ордерге экинчи номер берилет да, ушундай тартипте улантыла берет.

3.6-сүрөт. Бухгалтердик эсептин мемориалдык-ордердик формасы

Мемориалдык ордердин түзүлүшү төмөндө көрсөтүлгөн (3.1-таблица).

Мемориалдык ордер атайын каттоо журналына катталат. Ордер тиркелген документтер жоголуп кетпесин үчүн жана ай бүткөндөн кийин чарбалык операциялар синтетикалык счетторго толук жазылгандыгын көзө-

мөл кылуу үчүн каттоо журналы колдонулат (3.2-таблица). Мемориалдык ордер катталгандан кийин операцияларды башкы китепке жазууга колдонулат.

Башкы китеп синтетикалык эсептин регистри.

3.1-таблица

Мемориалдык ордер

Жазуунун мазмуну	Счеттордун дебити боюнча (номери)	Счеттордун кредити боюнча (номери)	Суммалар	
			сом	тый
1	2	3	4	5
Жыйынтыгы:				

Башкы бухгалтер _____ Бухгалтер _____

3.2-таблица

Каттоо журналынын түзүлүшү

Мемориалдык ордердин номери	Күнү	Жазуунун манызы	Суммалар (сом)
1	2	3	4

Бул китепте синтетикалык счеттор ачылат, ар бирине бир нече бет бөлүнүп берилет. Мемориалдык ордерде жазылган ар бир сумма бир жолу бир синтетикалык счеттун дебетине, экинчи жолу өзүнчө графада кайсы счет менен корреспонденция болгону көрсөтүлөт.

Каттоо журналы

Мемориалдык ордер		Корреспонденцияланган счеттор (Дт)	Суммасы	Мемориалдык ордер		Корреспонденцияланган счеттор (Кт)	Суммасы
күнү	номери			күнү	номери		
1	2	3	4	5	6	7	8

3.7-сүрөт. Эки жактуу каттоо журналынын түзүлүшү

Жогоруда көрсөтүлгөн (3.7-сүрөт) сүрөттү карасак, мисалы, эгерде счет активдүү болсо айдын башындагы калдыгы дебетине жазылат. Биринчи мемориалдык ордердин негизинде активдүү счетко кириш болгон акчалар да дебетине жазылып, ар бир сумманын тушунда корреспонденцияланган счеттордун номери көрсөтүлөт. Ал эми счеттун кредит жагына экинчи мемориалдык ордерден чыгыш болгон акчалардын операциялары жазылат. Бул жагында да ар бир сумманын тушунда корреспонденция бол-

гон башка счеттордун номери көрсөтүлгөн. Аягында активдүү счет боюнча айдын аягына калган сальдону эсептеп чыгуу керек.

Ар бир мемориалдык ордерде көрсөтүлгөн суммалар ушундай тартипте башкы китепте ачылат, калган счеттордун дебетине же кредитине жазылат жана айдын аягына калган сальдолору эсептелип чыгарылат. Анан Башкы китептеги ар бир счеттордун дебетинин жана кредитинин жыйынтыгы айдын башындагы жана аягындагы сальдосу синтетикалык счеттордун айлануу ведомостторуна көчүрүлүп жазылат.

Синтетикалык счеттордун айлануу ведомостуна, мисалга активдүү счеттор келтирилди ал эми иш жүзүндө чарбалык субъект пайдаланган бардык синтетикалык счеттор киргизилет. Айлануу ведомостторду жүргүзүү менен бирге, биринчиден, чарбалык субъекте бир жылдын ичинде болуп өткөн операциялар толугу менен синтетикалык счетторго жазылганын жана ката кетпегенин билүүгө болот. Ал үчүн каттоо журналынын жыйынтыгынын суммасын айлануу ведомостторунун «айлануу» деген графасынын жыйынтыктарынын суммасы менен салыштыруу керек. Мисалда, көрсөтүлгөн каттоо журналынын жыйынтыгы жана айлануу ведомосттун айтылган графасынын жыйынтыктары бирдей суммада болгон учурда гана синтетикалык эсепте ката кетпегенин билдирет. Эгер жогоркудай барабардык болбосо, бухгалтердик жазууда ката кеткенин көрсөтөт да, ката табылып ондолуу керек. Бул жерде дагы бир эскерттип кетчү нерсе бар. Эмне үчүн айлануу ведомосттун “айлануу” деген графасын “Дебет” жана “Кредит” деген графалардын жыйынтыгынын суммалары бирдей? Себеби: биринчиден кош жазуу ыкмасын колдонуп, ар бир операциялардын суммасын бир счеттун дебетине экинчи счеттун кредитине чагылдырылат. Ошондуктан жогоркудай барабардык келип чыгып жатат. Эгерде ушундай барабардык болбосо, анда ката кеткендигин түшүндүрөт. Бухгалтердик жазууда кээ бир операциялар счетторго жазылбай калган же ашык жазуулар жүргүзүлгөн. Экинчиден, айлануу ведомосттун негизинде отчеттук баланс түзүлөт. үчүнчүдөн, аналитикалык эсептин туура жүргүзүлгөндүгүн да, салыштырып текшерүүгө болот. Төртүнчүдөн, чарбалык субъекттин каражаттарынын операциялары даана көрүнүп турат.

Эсептин журнал-ордердик формасы

Бухгалтердик эсептин журнал-ордердик формасы чогултуучу регистрлердин жана шахматтуу жазуулардын схемасын колдонууга негизделген эсептин рационалдуу формасы болуп саналат да, көп сандаган регистрлер бар жана чоң формадагы барактар түрүндө болот. Бул формада регистрлерди толтурганда болгон операцияларды мемориалдык ордерге тиркелген документтерден алып жазуу керек. Ар бир журнал-ордерлерге белгилүү туруктуу номерлер коюлат. Чарбалык субъекттерде материалдардын, негизги каражаттардын, өндүрүштүн, жумушчулар жана кызматкерлер ме-

нен эсептешүүнүн, ар кандай дебиторлор жана кредиторлор менен эсептешүүнүн аналитикалык эсеби көпчүлүк учурда карточкаларда жүргүзүлөт. Ушул карточкалардагы жазуулардын негизинде ай өткөндөн кийин ар бир синтетикалык счетторго тиешелүү аналитикалык счеттор боюнча айлануу ведомосту түзүлөт. Муну түзүүнүн тартиби жогоруда көрсөтүлгөндөй, бир гана айырмасы, аналитикалык эсепте натуралдык чен бирдиктер колдонулгандыктан, материалдык байлыктар боюнча айлануу ведомостун түзгөндө “Дебет”, “Кредит” деген графаларга дагы “саны” деген бир графа кошулат. Себеби: материалдык байлыктардын калдыгы, кириши жана чыгышы натуралдык жана акчалай ченем бирдикте эсептелинет.

Айлануу ведомосттун калдыктарынын жана айлануунун жыйынтыгын тиешелүү синтетикалык счеттун айдын башындагы жана аягындагы калдыктар менен салыштырып текшерүү керек. Ката кеткенин жана кетпегенин билүү ыкмасы жогоруда берилди.

Бул форма документтердеги маалыматтарды жыйнап синтетикалык жана аналитикалык эсепти белбей бир регистрта жүргүзүү ыкмасы негизделген. Бул форманын негизги регистри журнал болуп саналат. Болуп өткөн операциялар катарынан ушул журналга каттала берет. Ошол эле убакта журналдын айлык жыйынтыгы мемориалдык-ордерде жазылчу бухгалтердик проводкаларды алмаштыргандыктан, ордердин милдетин аткарат. Ошол себептен аларды журнал-ордер дейбиз. Ал эми бухгалтердик эсептин бул формасын журнал-ордердик форма деп атайбыз (3.8-сүрөт).

Журнал-ордер катарынан жазууну жана ирээтке келтирип жазууну өзүнө камтыйт. Кээ бирлеринде синтетикалык жана аналитикалык эсеп кошулган.

Кайталап жазуудан кутулуш үчүн журнал-ордерлерге чарбалык операциялар счеттордун кредити боюнча гана жазылат. Бир счеттун кредитинин айлануусу бир журнал-ордерге чогултулат жана дебеттелген счеттун ар бирине тиешелүү операциялар өзүнчө графаларга жазышат.

Журнал-ордер катарынан жазууну жана ирээтке келтирип жазууну өзүнө камтыйт. Мисалы, Банктагы жана Кассадагы операцияларды көзөмөлгө алыш үчүн, кээ бир счеттор боюнча журналдагы кредит жагындагы жазуудан башка бир эле убакытта дебетинин айлануусун жазыш үчүн ведомость колдонулат.

Мисалы: 1110 «Кассадагы акча каражаттары» счетунун дебети боюнча №1 журнал-ордери жүргүзүлөт (3.3-табл).

Чарбалык операциялар журнал-ордерлерге ар кандай тартипте катарынан жазылат. Эгер субъектеги же бул журнал-ордерге жазыша турган чарбалык операциялардын саны аз болсо, анда документтердин негизинде журнал-ордерге жазылат.

 Чарбалык маалыматтарды салыштыруу
 Чарбалык маалыматтарды жазуу

3.8-сүрөт. Бухгалтердик эсептин журнал-ордердик формасы

3.3-таблица

№ 1 журнал- ордердин (“Кассадагы акча каражаттары”) түзүлүшү

Саптардын катары	Күндөр	1110 счетунун кредити боюнча айлануулары башка счеттордун дебити менен			
		ТМЗ	Бүткөрүлө элек өндүрүш	ж.б.	Жыйынтыгы
1	2	3	4	5	6

**Журнал-ордердик формадагы Башкы китеп
1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары»**

Айлар	Счеттун дебети боюнча айлануулар башка счеттордун кредити менен				Кредити боюнча айлануулар	Сальдо	
	№1210	№	№	Дебети боюнча жыйынтык		Дебет	Кредит
1	2	3	4	5	6	7	8

Чарбалык операциялардын саны көп болсо, алдын ала атайын формасы бекитилген же эркин түзүлгөн топтоочу ведомостторго ирээтке келтирип, счеттордун корреспонденцияларына жараша топтоштурулуп, анан жалпы жыйынтыгы тийиштүү журнал-ордерге көчүрүлүп жазылат.

Бул ишти бардык чарбалык субъекттерде окшош жана бирдей аткарылат деп айтышка болбойт. Айдын аягында, бардык операциялар жазылып жана текшерилип бүткөндөн кийин, журнал-ордердин жыйынтыгы чыгарылат да, башкы китепке көчүрүлүп жазылат.

Башкы китептеги счеттордун дебетинин жана кредитинин айлануусу толук жазылгандан кийин айдын аягында сальдолорун эсептеп чыгарат. Анан ушул китептеги маалыматтардын негизинде бухгалтердик баланс түзүлөт.

Практикалык мисал: *Кассалык операциялар боюнча №1-журнал-ордерди жүргүзүү*

«Кристалл» АКнын 2018-жылдын январь айындагы чарбалык операцияларынын негизинде 1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары счёту» боюнча №1-журнал-ордерди толтургула.

**«Кристалл» АКнын 2018-жылдын январь айындагы чарбалык
операциялары**

№	Операциялар	Д-т	К-т	Суммасы (мин.сом)
1.	Отчет алдындагы адамга (А) чарбалык муктаждыктар үчүн акча берилди	1520	1110	50
2.	Эмгек акыны төлөө үчүн ишканынын кассасына банктагы эсептешүү счётуна акча келип түштү	1100	1210	3500
3.	Төлөө ведомосту боюнча кассадан эмгек акы берилди	3520	1110	3500
4.	Отчет алдындагы адамга (Б) чарбалык муктаждыктар үчүн кассадан акча берилди	1520	1110	25
5.	Отчет алдындагы адамдан (А) иштетилбеген сумманын калдыгы кассага кайтарылды	1110	1520	40
6.	№1-цехтин продукциясын сатуудан киреше алынды	1110	6100	340
7.	№2-цехтин продукциясын сатуудан киреше алынды	1110	6100	160
8.	Кассага келип түшкөн киреше банктагы эсептешүү счётуна салынды	1210	1110	500

9.	Банктын эсептешүү сметунан кассага чарбалык муктаждыктар үчүн акча алынды	1110	1210	150
10.	Материалдык-жооптуу адамдан кассага акча келип түштү	1110	1520	250
10.	Эмгек акы фондунун эсебинен бир жолку материалдык жардам берилди	3520	1110	150
11.	№ 1- цехтин продукциясын сатуудан киреше алынды	1110	6110	7180
12.	№ 2- цехтин продукциясын сатуудан киреше алынды	1110	6110	360
13.	Кассадан банктагы эсептешүү сметуна акча салынды	1210	1110	7180
14.	Иш сапарынын жокко чыгарылганына байланыштуу кассага акча кабыл алынды	1110	1520	240
15.	Кассадан банктагы эсептешүү сметуна акча салынды	1210	1110	600
16.	Банктагы эсептешүү сметунан пенсияны төлөө үчүн кассага акча алынды	1110	1210	400
17.	Кассадан пенсия төлөндү	3530	1110	400
18.	Отчет алдындагы адамга (В) чарбалык муктаждыктар үчүн кассадан акча берилди	1520	1110	80
19.	Кассадан банктагы эсептешүү сметуна акча салынды	1210	1110	290

Бухгалтердик эсептин автоматташтырылган формасы

Азыркы шартта мурункудай чоң электрондук эсептөөчү машиналардын жардамы менен бухгалтердик эсепти жүргүзүү рационалдуу болбойт. Себеби: бул жүргүзүүнүн көптөгөн кемчиликтери, бүт документтер кол менен жазылып түзүлүп, ал эми документтердеги маалыматтарды да эсептөөчү борбордун операторлору машинанын эсине киргизишет жана аны аткарууда каталар кетип, кеп убакытты талап кылат. Регистрлерди машинадан өткөрүп басып келгенден кийин да, субъекттин бухгалтердик кызматы баардык документтерди кайра текшерүүсү зарыл. Бухгалтердик эсепти автоматташтыруу же башкача айтканда компьютер менен жүргүзүү жогорудагы кемчиликтерди жоюуга толук шарт түздү (3.9-сүрөт).

3.6-таблица

1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары» смету боюнча №1-журнал-ордер

Баитаккы сальдо = 180 сом.

1110 СЧЕТУНУН КРЕДИТИ БОЮНЧА						1110 СЧЕТУНУН ДЕБЕТИНЕ				
Мөөнөтү, документ	Счеттордун дебетине					Мөөнөтү, документ	Счеттордун кредитине			
	1210	3520	1520	3530	Жалпы		1210	6110	1520	Жалпы
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. 1.01			50		50					
2. 7- 8.01		3500			3500		3500			3500
3.ж.б.			25		25				40	40
4.	500				500			340		340
5.		150			150			160		160
6.	7180				7180		150			150

7.	600				600				250	250
8.	290				290			7180		7180
9.				400	400			360		360
10.			80		80				240	240
11.							400			400
ЖАЛПЫ	8570	3650	155	400	12775	ЖАЛПЫ	4050	8040	530	12620

Аягындагы калдык (сальдо) = 25 сом.

3.7-таблица

**1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары» счету боюнча
БАШКЫ КИТЕП**

Айлар	Дебет боюнча айлануунун счеттордун кредитине				Кредит боюнча айлануу	Сальдо
	1210	6110	1520	Дебет боюнча жалпы		
1	2	3	4	5	6	7
			1 декабрга сальдо			180
Январь	4050	8040	530	12620	12775	25
ж.б.						

3.9-сүрөт. Бухгалтердик эсептин автоматташтырылган формасы

Чарбалык субъекттерде азыркы мезгилде бухгалтердик эсепти компьютерде эле жүргүзүгө болот. Компьютерди колдонгондо документтерди түзүүнү автоматташтыруу жана компьютерге жазуу менен бир убакта жүргүзүлөт, пайдалана турган маалыматтар компьютердин маалыматына бир гана жолу жазылат.

1С: Ишкана бухгалтердик эсепти, каражаттардын бар болуусун жана операциянын эсебин, о.э. ишканадагы мезгилдүү эсептешүүлөрдү автоматташтыруу үчүн универсалдуу система болуп саналат.

1С: Ишкана системасы бухгалтердик эсептин бардык бөлүмдөрүнүн эсебин практикалык түрдө жүргүзсө болот:

- банк жана кассадагы операциялардын эсеби;
- негизги каражаттар жана материалдык эмес активдердин эсеби;
- материалдар жана арзан баалуу жана тез жешилүүчү буюмдардын эсеби;
- товар, көмөк көрсөтүүлөр жана продукция өндүрүүнүн эсеби;
- валюталык операциялардын эсеби;
- уюмдар менен өз ара эсептешүү, дебитор, кредиторлор жана отчет алдындагы адамдардын эсеби;
- эмгек акы боюнча эсептөөнүн эсеби;
- бюджет менен эсептешүүнүн эсеби;
- эсептин башка бөлүмдөрү.

1С: Ишкана системасы эсепти уюштуруунун ийкемдүү мүмкүнчүлүгүнө ээ:

- көп денгээлдүү счеттордун планы боюнча синтетикалык эсеп;
- бир канча счеттордун планы боюнча эсеп;
- валюталык эсеп жана валюталарды жабуунун эсеби;
- көп кырдуу аналитикалык эсеп;
- ар бир өлчөгүч боюнча көп кырдуу аналитикалык эсеп;
- сандык эсеп;
- бир маалыматтык базада бир канча ишканалардын эсеби.

1С: Ишкана системасы «Бухгалтердик эсеп», «Оперативдүү эсеп», «Эсептешүүлөр» компоненттеринен турат.

1С: Ишкана системасынын «*Бухгалтердик эсеп*» компонентин ар түрдүү типтеги ишканаларда бухгалтердик эсептин бардык бөлүмдөрүн жүргүзүү үчүн колдонсо болот.

1С: Ишкана системасынын «*Оперативдүү эсеп*» компоненти ар түрдүү каражаттардын, кампадагы запастардын, өз ара эсептешүүнүн, банктагы жана кассадагы акчалай каражаттардын, насыялардын ж.б. оперативдүү эсебин жүргүзүү үчүн универсалдуу система болуп саналат.

1С: Ишкана системасынын «*Эсептешүүлөр*» компоненти мезгилдүү эсептешүүлөрдү жүргүзүүгө багытталган, тактап айтсак:

- ишкананын кызматкерлеринин операциялары жана алардын эмгек акысы, андан кармап калуулардын эсеби;

- өндүрүлгөн продукциянын номенклатурасы жана алардын өздүк наркынын эсеби;

- кардарларды каттоо жана алар үчүн аткарылган буйрутмалардын наркын эсептоо.

3.8-таблица

Дата 05.04.18ж.

2018-жылдын 1-мартынан 31-мартка чейинки
КАССА

Убактысы 09:57:07 «Мар-Транс» ЖЧК 157 бет

№	Документ	Кимден алынды же кимге берилди	Корр. счеттор	Келүү	Чыгаша лоо
Күндүн башындагы сальдо			0.00 сом		
1	ПКО № 94 17.04.18	"Дан - Юг" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде № 937. 04.2018ж.	1400.1410	213653. 52	
2	РКО № 47 17.04.18	Эгембердиев Жыргалга берилди. Негиз: отчеттук суммага берүү	1500.1520		213653. 00
3	ПКО № 95 18.04 18	"Дан - Юг" ЖЧК дан алынды Негиз: смет-фактуранын негизинде № 94 18.042016 ж.	1400.1410	1087000.84	
4	ПКО № 96 19.04.18	"Дан - Юг" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде№ 95 19.04.2018ж.	1400.1410	1584268.19	
5	ПКО № 97 19.04.18	"Мариям" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде№ 96 19.04.2018ж.	1400.1410	1291533.18	
6	ПКО № 98 24.04.18	"Дан - Юг" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде № 97 24.04.2018ж.	1400.1410	1587250.12	
7	РКО № 48 24.04.18	Эгембердиев Жыргалга берилди Негиз: отчеттук суммага	1500.1520		5550052.0
8	ПКО № 99 28.04.18	"Мариям - Ош" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде № 98 28.04.2018ж.	1400.1410	1314856.68	
9	ПКО № 100 29.04.18	"Дан - Юг" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде№ 99 29 .04.2018ж.	1400.1410	1600464.88	
10	ПКО № 101 31.04.18	"Мариям" ЖЧК дан алынды Негиз:смет-фактуранын негизинде№ 100 31.04.2018ж.	1400.1410	766224.77	
11	ПКО № 102 31.04.18	"Мариям - Ош" ЖЧК дан алынды. Негиз:смет-фактуранын негизинде №9 101 31.04.2018ж.	1400.1410	1815739.16	
12	Төлөө ведомосту № 2 31.04.18	Берилди: Негиз: эмгек акы үчүн	3520		5800.00
13	РКО № 49 31.04.18	Эгембердиев Жыргалга берилди. Негиз: отчеттук суммага	1500.1520		5491486.34
Мөөнөт боюнча жалпы			13183868.34		13183868.34
Күндүн аягындагы сальдо			0.00 сом		

Кассир

9 кирештөө жана 4 чыгашалоо сандагы документтерди текшердим

Башкы бухгалтер: Жеенбаев М.Б.

Практикалык мисал катары «Мар-Транс» ЖЧКнын 2018-жылдын март айындагы «1С-Бухгалтерия» программасынын жардамы менен эсептик маалыматты иштеп чыккандан кийинки кассалык операцияларынын маалыматын колдонобуз.

3.3. Бухгалтердик документтерде жана регистрлерде каталарды оңдоо тартиби

Бухгалтерияга түшкөн баштапкы документтер төмөнкү милдеттүү текшерүүлөрдөн өтүүгө тийиш:

- түрү боюнча (документтин жол-жоболоштурулушу, реквизиттердин так жана туура толтурулушу);
- арифметикалык (суммаларды эсептөө);
- мазмуну боюнча (документтик операциялардын мыйзамдуулугу).

Баштапкы документтерди текшерүү – документтин белгиленген эрежелерге шайкештигине жүргүзүлүүчү көзөмөл.

Түрү боюнча текшерүүдө документтин милдеттүү реквизиттеринин толтурулушун көзөмөлдөө зарыл-тиешелүү түрдө жол-жоболоштурулбаган документ анык эмес деп табылат. Документтин бардык түрлөрү менен каралган реквизиттер аларды толтуруу боюнча талаптарды эске алуу менен толтурулууга, документти түзүүгө жана аларды чечмелөөгө жооптуу адамдардын зарыл болгон коюлган колдорун, ошондой эле, эгерде мындай бланктын түрү жана колдонуудагы мыйзамдар менен каралса, уюмдун мөөрү камтылууга тийиш.

Текшерүүнүн жыйынтыгында табылган каталарды төмөнкүдөй топторго бөлүүгө болот:

- келип чыгуу себептери боюнча – кайдыгерлик, бухгалтердик сабатсыздык, чарчоо;
- келип чыккан жерлери боюнча – баштапкы документтердин текстинде же цифраларында, регистрлерге киргизүүдө;
- мааниси боюнча – майда каталар (мисалы: датада) жана транзиттик (бир нече жерде каталарды автоматтык түрдө келтирүүнү) пайда кылуучу.

Кассалык жана банктык документтерге оңдоолорду киргизүүгө жол берилбейт. Калган баштапкы эсеп документтерине оңдоо ушул документтерди түзгөн жана кол койгон адамдардын макулдашуусу боюнча гана киргизилиши мүмкүн, мунун өзү оңдоо киргизүү датасын көрсөтүү менен ошол эле адамдардын койгон колу менен ырасталууга тийиш.

Кол менен түзүлгөн (кассалык жана банктык документти албаганда) баштапкы документтердеги каталар төмөнкү түрдө оңдолот:

- туура эмес тексттин же сумманын оңдолушу окууга мүмкүн болгондой бир ичке сызык менен чийилет;
- чийилгендин үстүнө оңдолгон текст же сумма жазылат;

- тиешелүү саптын талаасына мурда документке кол койгон адамдардын колу менен же оңдоону жүргүзгөн адамдын колу менен ырасталуучу «Оңдолду» деген эскертме жазылат, ошондой эле оңдолгон дата коюлат.

Бухгалтерияга оңдолгон документтер түшкөндө, бухгалтер оңдолгон колдун алдына өзүнүн колун коюшу керек.

Баштапкы документтердин жана эсептөө регистрлеринин тексттеринде жана цифралык маалыматтарында кырып өчүрүүлөр жана эскертип көрсөтүлбөгөн оңдоолорго жол берилбейт.

- эгерде документ бир нече нускада түзүлсө, оңдоо ар бир нускага өзүнчө жасалат.

Баштапкы документтер менен иштөөдөгү типтүү каталар:

- субъектте түзүлгөн, бирок эсепке алуу саясаты боюнча буйрукта бекитилбеген баштапкы документтердин түрлөрүн пайдалануу;

- документтерде милдеттүү реквизиттердин болбогондугу;

- баштапкы документтерге кол коюуга укугу бар адамдардын субъектин жетекчиси тарабынан бекитилген тизменин болбогондугу;

- баштапкы документтердин милдеттүү реквизиттеринин толтурулбагандыгы;

- документтерде кырып өчүрүүлөрдүн жана булгоолордун болушу;

- документтерде каталарды оңдоо эрежесинин бузулушу;

- кассалык документтердеги оңдоолор;

- жөнөкөй карандаш менен жазуулар;

- бош барактарда сызуулардын жок болгондугу;

- штамптын же кассалык кириш жана чыгыш ордерлерге тиркелүүчү документтерде датаны (күн, ай, жыл) көрсөтүү менен «Төлөндү» деген жазуунун болбогондугу;

- документтерге баа коюудагы арифметикалык каталар.

Маалымат баштапкы документтен алынгандан кийин эсепке алуу регистрине которулат, ал эми документтин өзүнө аны кайра пайдалануу мүмкүнчүлүгүн болтурбоочу атайын белги коюлат.

Бухгалтердик эсептин эсептеринде чарбалык операциялардын туура эмес чагылдырылышынын фактылары табылганда оңдолгон жазуулар жөнүндө бухгалтердик маалымкат (справка) түзүлөт. Табылган каталарды оңдоо алар табылган отчеттук мезгилдүү бухгалтердик отчетто жүргүзүлөт. Бухгалтердик регистрде оңдоочу жазууну жазуу үчүн ага негиздеме - алгачкы эсепке алуу документи зарыл. Ошондуктан кайсы ката оңдолоорун жана мурда жол берилген каталарды оңдоолордо ошол эсептөө регистрлерине анын оңдолушу үчүн негиз болуп эсептелген баштапкы эсептөө документин кайсы жерде изделе тургандыгын көрсөтүү менен маалымкатты тиркөө максатка ылайык болот.

Мына ошентип, оңдоо жазуулары жөнүндө бухгалтердик эсептин счетторунда чарбалык операциялардын туура эмес чагылдырылышынын

фактысын аныктайт жана эсептөө регистрлерине киргизилген ондоло жазууларынын зарылдыгын негиздейт. Бул учурда көрсөтүлгөн справка, анын негизинде эсептөө регистрлеринде жазуулар киргизилген баштапкы бухгалтердик документтин ролун аткарат.

Мындай маалымкат баштапкы эсептөө документтерине коюлуучу талаптарга шайкеш келүүгө жана төмөнкү реквизиттерди камтууга тийиш:

- документтин аталышы (бухгалтердик маалымкат);

- түзүлгөн дата;

- операциянын мазмуну (бухгалтердик эсептин эсебиндеги операциянын туура эмес чагылдырылышынын кеңири баяндамасы, туура эмес жазылган жазуунун мазмуну, туура эмес жазылган жазуунун себебинин негиздемеси жана аны бухгалтердик эсептин счетторунда оңдоонун ыкмасы, оңдоп жазуунун мазмуну);

- сандык өлчөгүчтөр (ТМКнын операцияларына байланыштуу операциялар жөнүндө жазууларды оңдоодо акча жана нак түрүндө);

- ал операцияны эсепке алууга жооптуу кызмат адамдардын аталыштары (башкы бухгалтер, бухгалтер) жана алардын койгон колдору.

Бухгалтердик эсептин регистрлерине жаңылыш жазылган жазуулардын оңдоо төмөнкү жолдордун бири менен жүргүзүлөт:

- *түзөтүү киргизүү жолу* менен: жаңылыш жазылган жазуу кылдат сызылат, туура жазуу жазылат жана датаны көрсөтүү менен бухгалтер тарабынан кол коюлат. Бул усул ката регистрлердин биринде кетирилгенден жана жыйынтык сумманы санаганга чейин табылганда колдонулат;

- *багыттар боюнча кошумча тактоо жолу* менен: эгерде эсепке алуу регистрлерине киргизилген сумма туура суммадан кем болгондо багыттар боюнча кошумча тактоо жүргүзүлөт. Мында кайсы ката оңдолгондугун жана негиз болуп эсептелген баштапкы документти кайдан издөө керектигин көрсөтүү менен бухгалтердик маалымкат жол-жоболоштурулат. Эсептин мемориалдык-ордерлик түрүндө кошумча тактоолорду жүргүзүү үчүн мемориалдык ордер түзүлөт. Бул ыкма ката бир нече эсеп регистрлеринде кайталанган же жыйынтыктарды чыгаргандан кийин табылган учурда колдонулат;

- *багыттар боюнча кайра тактоо жүргүзүү жолу*: багыттар боюнча кайра тактоону оңдоо үчүн (эреже катары, өткөн отчеттук мезгилде кетирилген жаңылыштык) кайра корреспонденциялоо жолу менен жазуу жазылат.

Бухгалтердик эсептөөлөрдөгү өтүп жаткан мезгилде олуттуу таасир көрсөтүүчү же олуттуу таасири кийинки мезгилдерде күтүлүүчү өзгөртүүлөрдүн мүнөзү жана чондугу ачык көрсөтүлүүгө тийиш. Эгерде сандык баалоону жүзөгө ашыруу иш жүзүндө мүмкүн болбосо, ал жөнүндө маалымат ачык көрсөтүлүүгө тийиш.

Математикалык жаңылыштыктардын натыйжасында жана эсептик саясатты колдонууда, ошондой эле маалыматты бурмалоонун натыйжа-

сында пайда болгон каталар өтүп жаткан мезгил үчүн таза кирешени же чыгашаны эсептөөдө эсепке алынат.

Сейрек учурларда ката бир же бир нече мезгилдин финансылык отчетуна алар олуттуу таасир көрсөткөндүктөн, алардын чыгуу датасына карата мындан ары ишенимдүү деп эсептөөгө мүмкүн болбой калат. Мындай каталар фундаменттүү деп аталат. Фундаменттүү каталарды жана эсептик саясат колдонуудагы каталарды оңдоо ФОЭСтын «Мезгил үчүн таза киреше жана чыгаша, эсеп саясатындагы фундаменттүү каталар жана өзгөртүүлөргө» ылайык жүргүзүлөт.

3-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Бухгалтердик эсептин регистрлери жана анын түрлөрү.
2. Бухгалтердик эсептин формалары жөнүндө түшүнүк.
3. Бухгалтердик эсептин формалары жана алардын колдонулушу.
4. Бухгалтердик документтерде жана регистрлерде каталарды оңдоо тартиби.

4-БӨЛҮМ. Бухгалтердик эсепти уюштуруу

4.1. Эсептик цикл

Субъекттин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн процессинин ар бир этабы көптөгөн ар түрдүү операциялардан турат: чийки зат жана материалдарды сатып алуу, чийки затты өндүрүшкө жөнөтүү, өндүрүлгөн продукцияны сатуу ж.б. Бухгалтер хронологиялык ыраттуулукта ар бир этаптын бардык операцияларын каттоого алышы керек.

Эсептик процедура чарбалык операцияларды анализдөөдөн баштап финансылык отчеттуулукту түзүү жана счетторду жапканга чейинки эсеп процессинин этаптарынын ыраттуулугун аныктайт (4.1-сүрөт).

Бул процедура *эсептик цикл* деп аталат жана төмөнкүдөй этаптардан турат:

1. Баштапкы документтердин негизинде чарбалык операцияларды анализдөө;
2. Операцияларды Башкы журналда каттоо;
3. Жазууларды Башкы журналдан Башкы китепке которуу;
4. Түзөтүлө элек балансты түзүү;
5. Корректировкалык жазууларды түзүү;
6. Корректировкаланган түзөтүлө элек балансты түзүү;
7. Отчет мөөнөтүнүн аягында убактылуу счетторду жабуу;
8. Трансформациялык таблицанын жардамында финансылык отчеттуулукту түзүү.

Бардык чарбалык операцияларды хронологиялык тартипте каттоо *журналда жүргүзүлөт*. Андан кийин дебеттик жана кредиттик бөлүк боюнча жазуу *башкы китепке* түшөт.

Журналда операцияларды каттоо менен эсеп жүргүзүү *журналдык проводка* деп аталат.

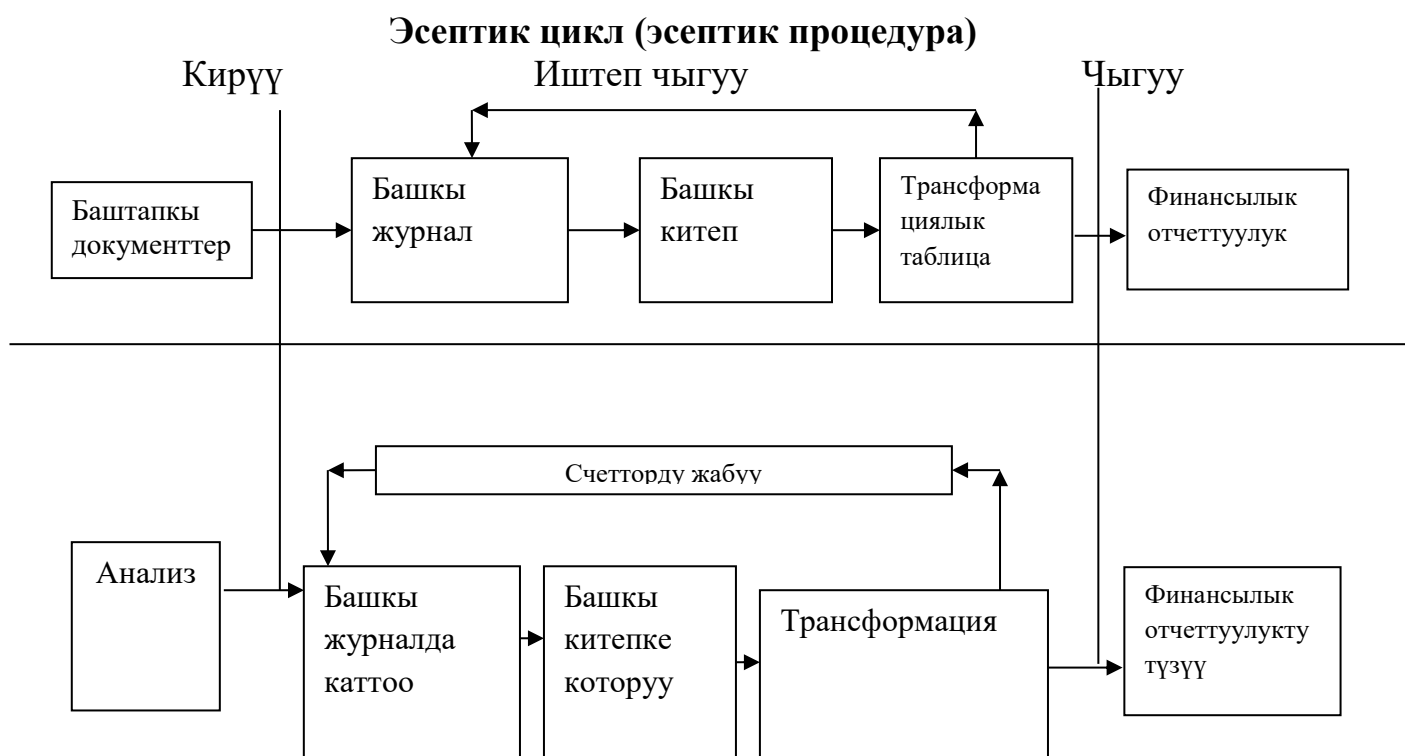
Башкы китеп – счеттордун планына карай счеттордун жыйындысы.

Түзөтүлө элек баланс – дебеттик жана кредиттик калдыктардын барабардыгын башкы китепке которуу

Корректировкаланган түзөтүлө элек баланс – корректировкалык жазуудан (проводка) кийинки түзүлгөн түзөтүлө элек баланс.

Корректировкалык жазуу (проводка) – операцияларга эсептөө ыкмасын колдонуу менен түзүлгөн жазуу (проводка).

Жабылуучу жазуу (проводка) – эсептик мөөнөттүн аягында жүргүзүлгөн журналдык жазуу (проводка).

4.1-сүрөт. Эсептик цикл (эсептик процедура)

Практикалык мисал: “Бекболсун” АКнын 2017-жылдын 31-декабрына карата корректировкаланбаган түзөтүлө элек балансы төмөнкүлөрдөн турат:

№	Счеттордун аталышы	Счеттордун шифри	Суммасы (сом)	
			Дебет	Кредит
1	Кассадагы акча каражаттары	1110	101520	
2	Алына турган счеттор	1400	58750	
3	Кенсе товарлары	1740	8460	
4	Камсыздандыруу үчүн төлөнгөн аванстар	1890	11280	
5	Кеңсе жабдуулары	2150	159800	
6	Топтолгон амортизация - кеңсе жабдуулары	2195		28200
7	Төлөнө турган счеттор	3100		32900
8	Алынган аванстар			21620
9	Уставдык капитал	5100		9400
10	Дивиденддер	3540	18800	
11	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	6110		136300
12	Кенсе кызматкерлеринин эмгек акысы	8010	70500	
13	Ижара төлөмү боюнча чыгашалар	8030	18800	

Ошондой эле төмөнкүдөй маалымат белгилүү

1. Декабрь айы ичинде аяктай турган камсыздандыруунун баасы
1880 сом:
Д-т 8080 К-т 1890- 1880 сом;
2. Декабрьдын аягындагы кенсе товарларынын запасы 3525 сомду
түздү: *Д-т 8060 К-т 1740- 3525 сом;*
3. Декабрь айындагы эскирүүнүн наркы 4700 сом:
Д-т 8470 К-т 2195 -4700 сом;
4. Декабрьдын аягындагы эсептелген эмгек акы 5640 сом:
Д-т 8010 К-т 3520- 5640 сом;
5. Счет көрсөтүлө элек декабрь үчүн көрсөтүлгөн кызмат-14100 сом:
Д-т 1590 К-т 6110 - 14100 сом;
6. Аванс түрүндө төлөнгөн кызмат көрсөтүү боюнча келип чыккан
киреше 7520 сом: *Д-т 3200 К-т 6110 - 7520 сом;*
7. Пайда салыгы 11750 сом суммада эсептелди:
Д-т 9910 К-т 3410 - 7520 сом.

Талап кылынат:

1. Т-счетту даярдап сальдону чыгаруу;
2. Декабрь үчүн зарыл болгон корректировкалык проводканы аныктоо
жана аларды Т-сметко жазуу;
3. Трансформациялык таблицаны толтуруу.

**«Бекболсун» АКнын 2018-жылдын 31-декабрына карата түзөтүлө
элек балансы**

№	Аталышы	Суммасы (сом)	
		Дебет	Кредит
1	Кассадагы акча каражаттары	101520	
2	Алына турган сметтор	58750	
3	Кызмат көрсөтүү боюнча алына турган сметтор	14100	
4	Кенсе товарлары	3525	
5	Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу	9400	
6	Кенсе жабдуулары	159800	
7	Топтолгон амортизация - кенсе жабдуулары		32900
8	Төлөнө турган сметтор		32900
9	Алынган аванстар		14100
10	Эсептелген эмгек акы		5640
11	Төлөнө турган пайда салыгы		11750
12	Уставдык капитал		94000
13	Бөлүштүрүлбөгөн пайда		134890
14	Дивиденддер	18800	
15	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше		157920

16	Кенсе кызматкерлеринин эмгек акысы	76140	
17	Ижара боюнча чыгашалар	18800	
18	Камсыздандыруу боюнча чыгашалар	1880	
19	Кеңсе буюмдарына чыгашалар	4935	
20	Кеңсе жабдууларына болгон амортизация чыгашалары	4700	
21	Пайда салыгы боюнча чыгашалар	11750	
	Жалпы	484100	484100

«Бекболсун» АКнын 31.12.2018-ж. карата пайда жана зыяндар жөнүндө отчету

Көрсөткүчтөр	Суммасы (сом)
Киреше	
Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	157920
Чыгашалар:	
Кеңсе кызматкерлеринин эмгек акысы	76140
Ижара боюнча чыгашалар	18800
Камсыздандыруу боюнча чыгашалар	1880
Кеңсе буюмдарына чыгашалар	4935
Кеңсе жабдууларына болгон амортизация чыгашалары	4700
Пайда салыгы боюнча чыгашалар	11750
Чыгашалардын жалпысы	118205
Бөлүштүрүлбөгөн пайда	39715

«Бекболсун» АКнын 2018-жылдын 31-декабрына карата бухгалтердик балансы

	Суммасы (сом)
Активдер	
Кассадагы акча каражаттары	101520
Алына турган счеттор	58750
Кызмат көрсөтүү боюнча алына турган счеттор	14100
Кеңсе товарлары	3525
Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу	9400
Кеңсе жабдуулары	159800
Топтолгон амортизация - кеңсе жабдуулары	126900
Жалпы активдер	314195
Милдеттенмелер	
Төлөнө турган счеттор	32900
Алынган аванстар	14100

Төлөнө турган эмгек акы	5640
Төлөнө турган пайда салыгы	11750
Жалпы милдеттенмелер	64390
Өздүк капитал	
Уставдык капитал	94000
Бөлүштүрүлбөгөн пайда	155805
Жалпы өздүк капитал	249805
Жалпы милдеттенмелер жана өздүк капитал	314195

4.2. Ишкананын эсеп саясаты

Кыргыз Республикасында рынок мамилелерине жана Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына (ФОЭС) өтүүсү менен бухгалтердик эсеп жана отчеттуулукту туура уюштуруу жана жүргүзүү ишканаларда эсеп саясатын туура түзүүдөн көз каранды болуп эсептелет.

“*Эсеп саясаты*” (англисче “accounting policies”) термини КРнын Финансы министрлигинин 1997-жылдын 1-октябрдагы буйругунун негизинде Бухгалтердик эсеп жөнүндө жободо мыйзамдуу бекитилген жана ошондой эле экономикалык адабияттарда, практикада кеңири таралган.

Жобого ылайык, *эсеп саясаты* – бул, бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн ыкмаларынын жыйындысы, башкача айтканда ишканадагы чарбалык операцияларга баштапкы байкоо жүргүзүү, алардын наркын ченөө (баалоо), аларды утурумдук топтоо жана жалпылоо болуп саналат.

КРнын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 26-мартындагы токтомуна ылайык “*Эсеп саясаты* – бул, бухгалтердик эсепти жүргүзүү (эсептин объектилерин баштапкы көзөмөлдөө, нарктык ченөө (өлчөө), күндөлүк маалыматтын топтоо жана чарбалык ишмердүүлүктүн фактыларын жалпылоо) жана финансылык отчеттуулукту сунуштоо үчүн ишканалардын (субъектердин) жетекчилиги тарабынан кабыл алынган ыкмалардын, жол жоболордун, шарттардын, эрежелердин, негиздердин жана принциптердин жыйындысы”.

Биздин көз караш боюнча, “*эсеп саясаты*” түшүнүгү бухгалтердик эсепти уюштуруу жана жүргүзүүнүн оптималдуу системасы катары ачылып берилиши зарыл. *Эсеп саясаты* – бухгалтердик эсепти жүргүзүү жана финансылык отчеттуулукту сунуштоого алып келүүчү принциптер, процедуралар жана ыкмалардын жыйындысы. Эсеп саясаты ишкананын ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү жана жалпы кабыл алынган эрежелерине ылайык бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн конкреттүү ыкмалары жана жөндөмдөрү, о.э формасы.

КРнын “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамынын (29-апрель, 2002-ж. №76) 2-беренесине ылайык бардык ишканалар бухгалтердик эсепти ФОЭСтин талаптарына ылайык жүргүзүү жана эсеп саясатын кабыл алууга жана аны иреттүү аткарууга милдеттүү.

Эсеп саясатын чечмелөө (ачып берүү) КРнын мыйзамдарына, ишкананы түзүүчүлөрдүн документтерине же болбосо ишкананын өзүнүн каалоосуна ылайык өзүнүн бухгалтердик отчеттун жарыялоочу ишканаларга таркатылат.

Эсеп саясаты-эсептин бир канча альтернативдүү варианттарынан бирөөнү тандоону тастыктоочу уюмдун ички документи гана болбостон, ошондой эле уюмду башкаруунун бир инструменттери катары, б.а төмөнкүлөр катары каралат:

- чыгымдарды, финансылык жыйынтыктарды жана финансылык абалды башкаруунун инструменти;
- эсептелген салыктардын өлчөмүн башкаруу инструменти;
- бухгалтердик эсеп боюнча нормативдик актылардын карама-каршылыгын практикалык чечүүнүн зарыл инструменти;
- эсеп процедурасын унификациялоо жана анын эмгек сыйымдуулугун кыскартуунун инструменти;
- ФОЭСтин принциптерин иш жүзүнө ашыруу инструменти.

Тилекке каршы көптөгөн ишканаларда бүгүнкү күнгө чейин эсеп саясатын түзүү мыйзамдуулук базасынын талабы боюнча жүргүзүлүп, бирок формалдуу мүнөзгө ээ, анын мазмуну эмес документтин болуу фактысы маанилүү болуп келүүдө.

Эсеп саясаты бухгалтердик эсептин ыкмаларын (алгачкы байкоо, нарктык өлчөө, учурдагы группировкалоо, жыйынтыктоо) жүргүзүүнүн инструменти болуу менен ар түрдүү ишканаларда айырмаланышы мүмкүн.

Ишкананын эсеп саясаты башкы бухгалтер тарабынан калыптанат жана жетекчилиги тарабынан буйрук менен бекитилет да, ишкананын курамына кирген бардык түзүмдөр аткарууга милдеттүү болуп саналат. Ишкананын эсеп саясаты бир канча жылга колдонулат жана жыл сайын өзгөрбөшү керек. Чарбалык субъекттердин эсеп саясатынын өзгөрүүсү төмөнкү учурларда болушу мумкун:

- субъекттин кошулуусу, бөлүнүүсү, биригүүсү жана кайрадан түзүлүүсүндө;
- менчик ээлеринин алмашуусунда;
- КРнын мыйзамдарынын жана бухгалтердик эсепти нормативдик жөнгө салуу системасынын өзгөрүүсү;
- бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн жаны ыкмаларын түзүү жана кийрүүдө.

Эсеп саясаты боюнча буйрукка счеттордун жумушчу планы, баштапкы документтердин жана бухгалтердик регистрлердин формасынын үлгүсү, документ жүгүртүүнүн графигин бекитүү жөнүндө буйрук, баштапкы документтерге кол тамга коюуга укугу бар жактардын тизмесин бекитүү жөнүндө буйрук жана башкалар киргизилет.

Эсеп саясатын түзүү процессинде төмөнкүлөр бекитилет:

- бухгалтердик эсепти жүргүзүү үчүн керектүү өзүнө туруктуу жана убактылуу счеттордун камтыган финансылык отчеттуулук жана аудит стандарты боюнча КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Мамлекеттик комиссия тарабынан сунушталган Счеттордун планынын негизинде иштелип чыккан бухгалтердик эсептин счетторунун жумушчу планы;

- чарбалык операцияларды чагылдырууга колдонулуучу, бирок тип-тештирилген формада каралбаган документтер боюнча баштапкы эсеп документтеринин формасы, ошондой эле ички бухгалтердик отчеттуулук үчүн документтердин формасы жана эсеп регистрлеринде колдонуучу формалар;

- активтерди, милдеттенмелерди инвентаризациялоону өткөзүүнүн тартиби жана мөөнөтү жана ошондой эле алардын жыйынтыктарын чагылдырууну;

- активтерди жана милдеттенмелерди баалоонун ыкмалары (методдору);

- документ жүгүртүүнүн тартиби жана эсеп маалыматтарын кайра иштеп чыгуу технологиясы;

- чарбалык операцияларды (окуяларды) көзөмөлдөө тартиби;

бухгалтердик эсепти уюштуруу үчүн керектүү башка чечимдер

Ишкананын эсеп саясатын калыптандырууда төмөнкү этаптарды басып өтүү зарыл. (4.2-сүрөт)

Эсеп саясатынын негизги максаты – финансылык отчеттуулукту туура сунуштоону камсыз кылуучу жана анын негизинде ишкананын ички көзөмөл системасы болгон бухгалтердик эсептин бирдиктүү системасын түзүү.

Ишкананын эсеп саясатын түзүү – бухгалтердик эсеп жөнүндөгү мыйзамдын, жоболордун жана башка тийиштүү документтердин талаптарынан турган бир нече негизги принциптерден келип чыгат.

Ишкананын эсеп саясаты бухгалтердик отчеттуулуктун ички жана сырткы керектөөчүлөрү үчүн ачык-айкын болушу керек. Бул максатта эсеп саясатын ачып көрсөтүүдө керектөөчүлөр үчүн экономикалык кызыкчылыкка көңүл бурулуп жана аларга бухгалтердик эсепти жүргүзүү жолдорун түшүүнүгө жардамы тийиши зарыл. Ишкананын кызыктар керектөөчүлөрүнүн кызыкчылыктарын канаттандыруу жана чечимдерди кабыл алуу максатында аларга туура жана объективдүү маалыматты бере ала турган эсеп саясатын түзүшөт.

4.2-сүрөт. Ишкананын эсеп саясатын калыптандыруунун этаптары

Ишкананын эсеп саясаты төмөнкү негизги маселелердин аткарылышын камсыз кылуусу керек:

- сапаттык мүнөздөмөлөргө туура келген так финансылык отчеттуулукту түзүү;

- ФОЭСга ылайык бухгалтердик эсепти түзүүдө ишкананын өз алдынчалуулугу принцибин сактоо;

- мамлекет тарабынан бухгалтердик эсептин эрежелерин такай жөнгө салууну жок кылуу шартында ишкананын ичинде бухгалтердик эсеп системасын тартипке келтирүү;

- рынок экономикасынын шартында ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүн жүргүзүү боюнча кабыл алынган өз алдынча чечимдерди негиздоо;

- текшерүү органдарынын алдында чарбалык операцияларды бухгалтердик эсепте чагылдыруу боюнча кабыл алынган чечимдерди коргоо;

- салык салууда кирешелерди, о.э. аны алуу менен байланышкан чыгымдардын өлчөмүн ар тараптан негиздөө.

Ишкананын эсеп саясаты негизги принциптер жана эрежелердин жыйындысынын негизинде калыптанат жана аны колдонуу максималдуу оптимизациялоо максатында системдуу жолдорду талап кылат.

Эсеп саясатын калыптандыруу-жооптуу жана эмгек сыйымдуулуктагы процесс болуу менен андан ишкананын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы көз каранды болуусу мүмкүн.

4.2-сүрөттө көрсөтүлгөндөй саясатын калыптандыруу үчүн жогорудагы бардык этаптардын ырааттуу басып өтүүсү зарыл.

Биринчи этап – эсеп саясатынын объектилери аныкталат, себеби конкреттүү ишкана өзүнө тиешелүү бухгалтердик эсептин объектилеринин жыйындысына ээ болуп саналат.

Экинчи этапта биринчи этаптын жыйынтыктарына көз каранды эсеп саясатын түзүүгө таасирин тийгизген конкреттүү шарттар, кубулуштар жана процесстер аныкталат, б.а. эсеп жүргүзүүнүн ыкмаларына таасир этүүчү факторлорду аныктоо зарыл.

Үчүнчү этап – экинчи этапта аныкталган факторлордун жыйындысынын негизинде эсеп саясатын түзүүнүн талаптарын, принциптерин анализдөө. Ишкананын эсеп саясатынын талаптарын биз жогоруда караганбыз.

Конкреттүү ишкананын эсеп саясатында принцип жана эрежелерди иш жүзүнө ашырууда болжолдорго (допущение) (мүлктүк өзгөчөлүк, ишмердүүлүктүн үзгүлтүксүздүгү, эсеп саясатын колдонуунун ырааттуулугу, чарбалык ишмердүүлүктүн фактыларынын убакыттык аныктуулугу) таяныш керек.

Төртүнчү этап ишкана тарабынан колдонууга потенциалдуу боло турган бухгалтердик эсептин ыкмаларын иликтөө менен байланышкан.

Бешинчи этапта конкреттүү ишкана үчүн эсепти жүргүзүү ыкмаларын түздөн түз тандоо жүргүзүлөт.

Алтынчы этапта тандалган эсеп саясатын кабыл алуу жана колдонуу жүрөт.

Мына ошентип, эсеп саясатында эсептин кайсы методу тандалганынан бухгалтердик отчеттуулукта чагылдырылган ишкананын финансылык абалы түздөн түз көз каранды деп жыйынтык кылабыз.

Ишкананын кабыл алынган эсеп саясаты бухгалтердик эсептин бирдиктүүлүгүн камсыз кылуусу керек. Ошондуктан ал эсептик процесстин бардык аспектерин: *методикалык, техникалык жана уюштуруучулукту* камтуусу зарыл.

Эсептин методикалык аспектиси мүлк жана милдеттемелерди баалоо ыкмаларын, мүлктүн ар түрдүү түрлөрү боюнча амортизациялоону эсептөө, пайданы, кирешени эсептөө ыкмасы ж.б.у.с.карайт.

Методикалык аспект төмөнкүлөрдү камтыйт:

- буюмдарды негизги каражаттарга жана арзан баалуу, тез жешилүүчү буюмдарга киргизүү критерийлери (критерий боюнча бул баалуулуктарды продукциянын өздүк наркына киргизүү саясаты калыптанат);

- эксплуатациялоодогу арзан баалуу жана тез жешилүүчү буюмдардын наркын жабуу ыкмасы (айланма каражаттарды чыгымдоонун темпинин продукциянын өздүк наркына таасир тийгизет);

- негизги каражаттардын эскиришин (амортизациясын) эсептөө тартиби (тез актоо жана каражаттарды жанылоону аныктайт);

- материалдык эмес активдер боюнча амортизацияны эсептөө тартиби (бул узак мөөнөттүү активдерди натыйжалуу иштетүүнү камсыз кылат жана булар боюнча чыгымдарды продукциянын өздүк наркында так чагылдыруу);

- ремонттук иштерди каржылоо тартиби (негизги каражаттарды жумуш абалында кармоо үчүн профилактикалык иш чараларды жүргүзүүнүн мөөнөтү, көлөмү жана ыраттуулугу);

- товардык-материалдык запастарды баалоо ыкмалары (материалдарды чыгымдоонун толуктугу жана баалоонун тактыгы аныкталат);

- материалдык баалуулуктардын эсептик группасын калыптандыруу;

- материалдык баалуулуктарды даярдоо жана сатып алуу операцияларын счеттордо чагылдыруу жолу (товардык-материалдык запастарды баалоонун толуктугу жана тактыгынан көз каранды);

- даяр продукцияны өндүрүүнүн эсебинин жолу (минималдуу мөөнөттө өндүрүлгөн продукциянын чыгымдарын жогорку тактыкта аныктайт).

Продукцияны сатууда сатып алуучуга менчиктин өтүүсүн аныктоону женилдетет;

- конкреттүү продукциянын түрү боюнча киреше жана чыгашанын салыштырууга мүмкүн болуусун туура аныктоого болгон келечектеги мезгилдеги сарптоолордун мөөнөтү. Салык салууга дуушар болгон пайданын так базасын аныктайт;

- келечектеги мезгилдеги сарптоолордун жана төлөмдөрдүн резервинин тизмеги (ишкердик тобокелдерди камсыздоо мүмкүнчүлүгү аныкталат);
- продукцияны сатуу боюнча кирешени аныктоо ыкмасы (жабдуучулар, сатып алуучулар жана бюджет менен карым-катнаштын формасын орнотуу мүмкүнчүлүгүнө алып келет);
- шектүү карыздар боюнча резервдерди түзүү тартиби;
- ар түрдүү багыттагы капиталды түзүү жана иштетүү зарылчылыгы, тартиби (сатып алуучулар менен өз ара эсептешүү тобокелин камсыздандыруудан көз каранды);
- чекене соодада товарларды баалоо жолдору (бул типтеги ишканаларда бухгалтердик жана салык эсебинин методологиясына таасирин тийгизет);
- продукциянын өздүк наркын аныктоо (калькуляциялоо) ыкмалары (жогорку тактыкты камсыз кылуу менен продукциянын конкреттүү түрлөрүнүн өздүк наркын эсептөөнүн мөөнөтүн бир кыйла кыскартат);
- уюштуруучуларга дивиденддерди төлөө тартиби (салыктарды төлөгөндөн кийин ишкананын ээлигинде калган пайданы бөлүштүрүү жолдору каралат);
- валюталык курстардын айырмасын эсептөө принциби (чет өлкөлүк акчалай бирдикте же валютада чагылдырылган ишкананын активдерин жана милдеттенмелерин толук жана так чагылдырууну мүнөздөйт).

Техникалык аспект – эсеп регистрлеринде, эсептин счетторуда чагылдыруу схемаларында бул ыкмаларды жүргүзүү.

Техникалык аспект анын төмөнкү түзүүчүлөрүн камтыйт:

- бухгалтердик эсептин счеттор планы (бухгалтердик эсептин счетторунун жумушчу планы ишканада колдонулган счеттордун тизмегин, баяндалышын жана мүнөздөмөлөрүн камтыйт);
- бухгалтердик эсептин формасы (чарбалык ишмердүүлүктү каттоо тартибин жана аны жүргүзүүдө чыгымдардын көлөмүн аныктайт);
- эсептик маалыматты иштеп чыгуу технологиясы (документ айлануусун уюштуруу финансылык жана башкаруу эсебинин өз ара байланышын камсыз кылат, ишкананын салыктык пландаштыруусунун негизин жана ишмердүүлүгүнүн финансылык жыйынтыгын божомолдоону түзөт; регистрлер системасы финансылык маалыматтын тууралыгын жана оперативдүүлүгүн аныктайт жана аны сактоонун ишенимдүүлүгүн камсыз кылат);

- ички өндүрүштүк көзөмөлдөөнү уюштуруу;

- отчеттуулукту түзүүнү уюштуруу;

мүлк жана милдеттенмелерди инвентаризациялоо (инвентаризациянын тартиби жана өткөрүү мөөнөтү бухгалтериянын ишкананын материалдык-жооптуу тараптардын өз ара байланышын жөнгө салат да, баалуулуктардын жоголуусу жана уурдалышы ыктымалдуулугун азайтат).

Уюштуруучулук аспект – бухгалтердик кызматтын иштөөсүндө бул ыкмалар кантип жүргүзүлгөнүн, башкаруу системасындагы анын ордун, бул системадагы башка элементтердин жана звенолордун өз ара байланышын жана аз ара аракеттенүүсүн, башка бөлүмдөр менен өз ара байланышын иш жүзүнө ашырууну көрсөтөт.

Эсеп саясатын ачып берүү

Ишкананын бухгалтердик эсебинин конкреттүү маселелери боюнча эсеп саясаты жөнүндө маалыматтардын курамын жана мазмунун каржылык отчеттуулукта ачып берүү маселелери ФОЭСтын, бухгалтердик эсептин нормативдик документтеринин, мыйзамдык актлардын жана Мамлекеттик нормативдик документтердин талаптарына жооп берген көрсөтмө менен ишке ашырылат.

Эсеп саясатын ачып берүү финансылык отчеттуулуктун бөлүнгүс элементи болуп саналат. Ишкана эсеп саясатын түзүп жатканда кабыл алынган, Финансылык отчеттуулуктагы маалыматтарды колдонуучулардын баалоолоруна жана чечим кабыл алуучуларына таасир берүүчү, бухгалтердик эсептин ыкмаларын ачып берүүсү зарыл.

Ишкана эсеп саясатын түзүп жатканда кабыл алынган жана бухгалтердик отчеттуулукта ачып берилүүчү бухгалтердик эсептин ыкмаларына төмөнкүлөр кирет:

- негизги каражаттарды, материалдык эмес активтерди жана башка активтерди амортизациялоо ыкмалары;
- өндүрүштүк запастарды, товарларды, бүтпөгөн өндүрүштү жана даяр продукцияларды баалоо;
- продукцияларды, товарларды, жумушту сатуудан жана кызматтарды көрсөтүүдөн түшкөн кирешелерди, пайданы эсепке алуу;
- башка ыкмалар.

Ишкананын эсеп саясатынын түзүмү төмөндөгүдөй болушу мүмкүн:

1. Методологиялык негизи:

- бухгалтердик эсептин методдору;
- финансылык отчеттуулуктун беренелерин баалоо методдору (өздүк нарк, кайрадан бааланган нарк, рынок наркы, дисконттоштурулган нарк ж.б.).

2. Финансылык отчеттуулук:

- отчеттуулукту түзүү принциптери;
- финансылык отчеттуулуктун курамы;
- финансылык отчеттуулуктун форматы;
- финансылык отчеттуулуктун беренелери;
- финансылык отчеттуулукту ачып берүү.

3. Финансылык отчеттуулуктун негизги категорияларынын бухгалтердик эсеби төмөнкү категориялар менен жүргүзүлөт:

- запастар;
- дебитордук карыздар;

- негизги каражаттар;
- материалдык эмес активтер;
- кирешелер;
- кредитордук карыздар;
- чыгымдар.

4. Ишканадагы бухгалтердик эсеп:

- баштапкы бухгалтердик документтер;
- бухгалтердик эсептин регистрлери жана негизги эсеп журналдары;
- бухгалтердик жазуулардын түзүлүштөрү;
- документтерди жүгүртүүнүн түзүлүштөрү.

4.3. Бухгалтердик эсепти уюштуруу жана жүргүзүү тартиби

Ишкана бухгалтериянын уюштуруучулук түзүмүн өз алдынча тандайт. Мындан тышкары бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту адистештирилген мекемелер же келишимдик негизде тиешелүү адистер ишке ашырышы мүмкүн.

Бухгалтердик эсепти уюштуруу – бул ишкананын ишмердүүлүк багыттарын, анын түзүмүн жана эсеп саясатын камтыган, бухгалтердик эсепти жүргүзүү боюнча алдын али белгиленген иш-чаралардын тутуму.

КРдин “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамына ылайык, ишканаларда бухгалтердик эсепти уюштуруунун жоопкерчилигин, ишкананын атынан чыгып сүйлөөгө укуктуу болгон жетекчисинин жоопкерчилигине жүктөлгөн.

Жетекчи бухгалтердик эсепти туура жүргүзүү үчүн, ишкананын бардык бөлүмдөрүнө, андагы кызматтарды аткаруучу жумушчулар тобуна эсептик документтерди жасалгалоо үчүн керектүү шарттарды түзүүгө, жана аларга башкы бухгалтердин көрсөтмөлөрүн аткарууну камсыздап берүүгө милдеттүү.

Ишкананын жетекчиси эсеп иштеринин көлөмүнө жараша төмөнкү укуктарга ээ:

- башкы бухгалтер башкарган, өзүнчө курамдык бөлүмү бар бухгалтерияны түзүүгө; же,
- баштапкы келишимдик негизде ишкананын бухгалтердик эсебин жүргүзүү жана финансылык отчеттуулукту түзүү боюнча кызматты жеке ишкердик менен алектенген бухгалтер адиске өткөрүп берүүгө; же,
- эсепти өзү жүргүзүүгө (жеке менчикке негизделген ишканаларда, эгерде ишкананын уставында булар көрсөтүлсө).

Ишкананын ишмердүүлүгүнө, көлөмүнө жана шартына жараша бухгалтериянын ыңгайлуу болгон эсептик формасы тандалып алынат. Ошондой эле, бухгалтериянын курамдык бирдиги, негизинен, ишкананын шартына жана анын өндүрүштүк технологияларына, эсеп иштеринин көлөмүнө

жана андагы техникалык эсептик каражаттардын колдонулушуна түз байланыштуу.

Бухгалтериянын курамы андагы кызматтык баш ийүүлөрдүн тартибин жана ар кандай бухгалтердик тайпалардын бири-бири менен болгон байланышын көрсөтүүсү зарыл. Мында сырткары, ал ишканадагы ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгүн жана өндүрүштүн курамдык бөлүмдөрүн, алардын бири-бири менен байланыштарын жана кызматтык милдеттердин аткарылыштарын, ишканада илимий жетишкендиктердин колдонулушун, ишкана жетекчисинин бардык маалыматтар менен камсыздалуусун, бухгалтердик эсептеги маалыматтардын аныктыгын жана тактыгын көрсөткөн отчеттуулуктарды чагылдырышы керек. Ошону менен катар, бухгалтериялык аппарат, андагы кызматтарга бири-бирин кайталаган жумуштарды аткарууга жол бербөөсү зарыл.

Азыркы учурда бухгалтериянын курамын уюштуруунун үч негизги формасы бар: *туура саптуу*, *тике саптуу жана айкалышкан*.

Туура саптуу формадагы бухгалтерияда эсеп кызматкерлери башкы бухгалтерге түз эле баш ийишет. Мындай курамдагы бухгалтерияда саны 5-7ден ашпаган кызматкерлер иштейт жана бул форма көп чон эмес ишканалар үчүн ылайыктуу.

Бухгалтериянын *тике саптуу формасы* кээ бир орто жана чон ишканаларда колдонулат. Бул формадагы аппарат башкаруу звенолордон (тайпалар, секторлор) жана аларды башкарган башчылардан турат. Мында башкы бухгалтерге тиешелүү кээ бир кызматтар анын бөлүм башчыларына өткөрүлүп берилет жана алар аркылуу аткарылат, көзөмөлдөнөт. Бөлүм башчылардын баары бухгалтерге баш ийет.

Мисалы, бухгалтерия төмөнкү бөлүмдөрдөн куралат:

- Материалдык бөлүм (жалан материалдык каражаттардын эсебин жүргүзгөн);
- Эмгек акыга байланышкан (айлык акы жабуу эсептешүү, соцфод ж.б.) операциялар боюнча бөлүм;
- Өндүрүштүк-калькуляциялык бөлүм (чыгымдарды, өздүк наркты эсептөө);
- Даяр продукциялардын эсебин жүргүзүүчү бөлүм (кампада сактоо жана сатуу);
- Финансылык отчеттуулукту жүргүзүүчү бөлүм (ишкананын финансылык отчеттуулугун түзүү);
- Финансылык эсептешүүлөрдү жүргүзүүчү бөлүм (валюталык ж.б. операциялык эсептешүүлөр).

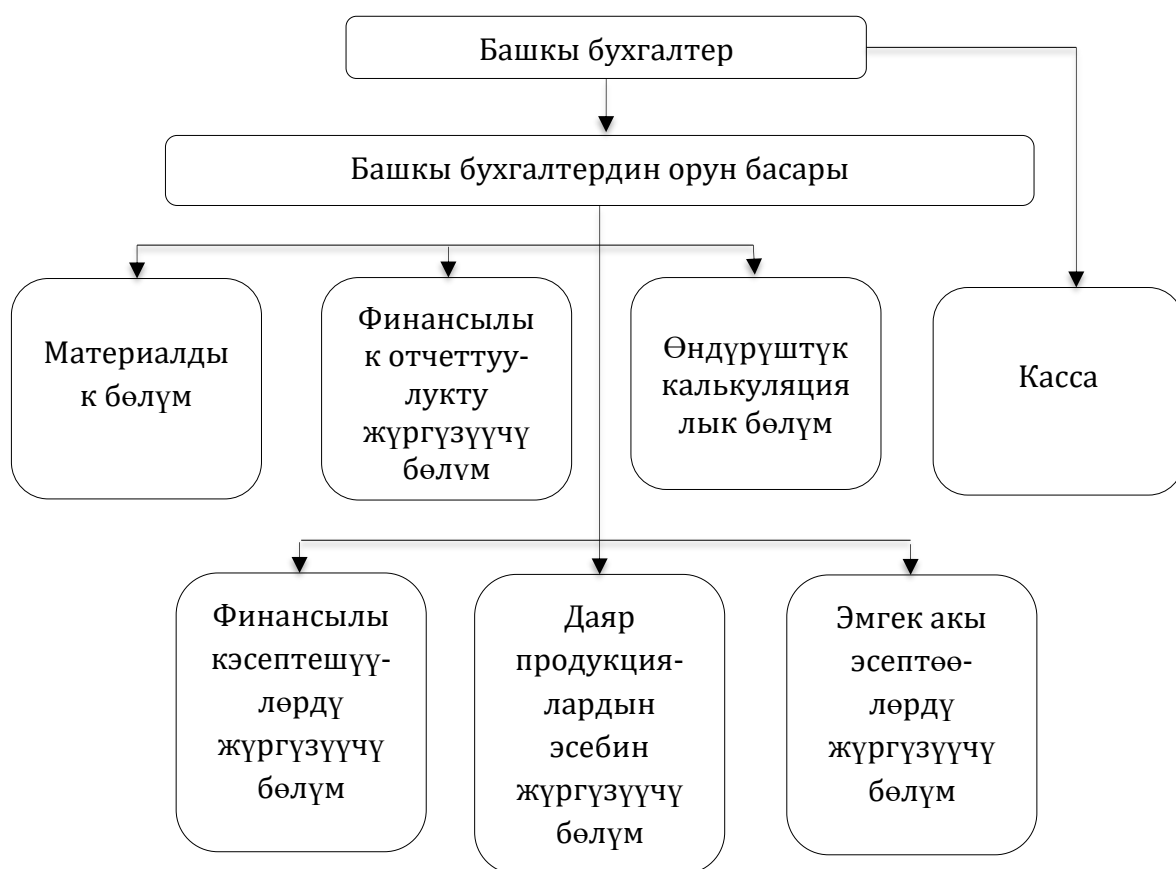
Ошондой эле, бухгалтерияга ишкананын кассалык иши да кирет. Ал түздөн түз башкы бухгалтерге баш ийет.

Айкалышкан бухгалтерия, атайын өндүрүштүк курамдык бөлүктөрү бар ишканалар үчүн эсептик иштерди аткарууга колдонулат. Мисалы,

кайталанма (цикл) өндүрүштүк багыттагы иштердин эсебин аткарууларда бул бухгалтериялык бөлүм ылайыктуу болот. Эсептин мындай уюшулган түрүндө, башкы бухгалтердин кээ бир чектелүү укуктары, анын баш ийген бөлүм башчыларына өткөрүлүп берилет. Мындай курамдагы бухгалтерия өтө чон компанияларда, өндүрүштүк бирикмелерде колдонулат.

Бухгалтериянын курамын уюштуруунун кандай түрү болбосун, эгерде алар менен ишкананын башка кызматтарынын же бөлүктөрүнүн өз ара байланыштары жакшы жолго коюлбаса, анда ишкананын чарбалык-каржылык ишмердүүлүктөрүн башкарууну жана көзөмөлдөөнү камсыздоочу маалыматтардын сапаты төмөндөйт.

Практикада орто жана чоң ишканалар үчүн көбүрөөк таркалган бухгалтериянын курамы 4.3-сүрөттө көрсөтүлдү.

4.3-сүрөт. Орто жана чоң ишканалар үчүн көбүрөөк колдонулган бухгалтериянын курамы

Ишкананын бухгалтериясын *башкы бухгалтер* жетектейт. Ал ишкананын жетекчисине түздөн-түз баш ийет жана эсептик саясатты түзүү жана анын колдонуусун көзөмөлдөө үчүн жоопкерчиликтүү болуп саналат да, бухгалтердик эсептин жүргүзүлүүсүнө, өз учурунда ишкананын толук жана анык финансылык отчеттуулугун түзүүгө жана аны көрсөтүүгө, каражаттарды, финансылык эсептешүүлөрдү жана милдеттенмелерди чагылдырган

бухгалтердик документтерге ишкананын жетекчиси менен биргеликте колтамгасын коюуга милдеттүү жана алардын айлануусуна жооп берет.

Материалдык бөлүм ишкананын кампасындагы материалдык баалуулуктардын операциялары боюнча эсепти жүргүзөт жана аларды көзөмөлдөйт.

Эмгек акы боюнча эсептешүүлөрдү жүргүзүүчү бөлүмдө ишканадагы кызматкерлердин эмгек акыларын эсептөө жана андан кармалуучу жыйындылардын эсебин тактоо иштери жүргүзүлөт. Ошондой эле бул бөлүм аркылуу эмгек акы кирешелери боюнча жыйындылардан кармалган салыктар, берилген женилдиктер боюнча бухгалтердик жана салыктык отчеттор түзүлөт.

Өндүрүштүк-калькуляциялык бөлүмдөгү бухгалтерия ишканада жумшалган фактылык чыгымдарды бөлүштүрөт жана баалайт, материалдык жана эмгектик чыгымдарды көзөмөлдөйт жана талдайт, продукциялардын өздүк наркын аныктайт.

Эгерде ишканада каржылоо боюнча бөлүм жок болсо, анда ал иштерди *финансылык эсептешүүлөрдү жүргүзүүчү бөлүм* алып барса болот. Бул бөлүмдө акча каражаттарын башка жактан тартууга, алууга же башка жакка которууга же берүүгө байланышкан операциялар көзөмөлдөнөт жана талданат.

Даяр продукциялардын эсебин жүргүзүүчү бөлүм аркылуу ишканада өндүрүлгөн продукциялардын кампадагы жана сатуудагы операциялары көзөмөлдөнөт. Мында сатып алуунуларга счет-фактуралар жазылат жана аларга жүктөлгөн продукциялар үчүн эсептешүүлөр көзөмөлдөнүп, эсеби жүргүзүлөт.

Финансылык отчеттуулук бөлүмүндөгү кызматкерлер бардык бөлүмдөрдөн келип түшкөн маалыматтарды чогултуп жыйынтыктайт жана финансылык отчеттуулукту түзүшөт. Ошондой эле, бул бөлүмдө бюджеттик жана бюджеттик эмес мекеме-уюмдар менен эсептешүүлөр такталат.

Ишканадагы накталай акча каражаттардын жана анын эквиваленттеринин операциялары анын кассасы аркылуу жүргүзүлөт, Касса иши башкы бухгалтерге түз баш ийиш керек. Ал эми башкы бухгалтер иш ордунда убактылуу жок болсо (эмгек өргүү же кызматтык сапар учурунда), анда кассир анын орун басарына баш ийет.

Ар бир бөлүмдөрдүн кызматкерлерине карата тиешелүү кызматтык милдеттер жана алардын көрсөтмөлөрү, жоболору бухгалтериянын ишин уюштурууда такталуусу абзел.

Эл аралык практикада бухгалтериянын бөлүмдөрү финансылык эсеп, башкаруу эсеби жана салык эсептеринен турат. Мындай курамдагы бухгалтерия өнүккөн өлкөлөрдөгү чоң ишканалардын эсебинин натыйжалуулугун арттырууда, бухгалтерлердин жоопкерчиликтерин жогорулатууда зор кызмат кылат.

ФОЭС №1 «Финансылык отчеттуулукту сунуштоо» ылайык бухгалтердик эсептин уюштуруучулук тарабын өркүндөтүү үчүн өзгөчө көңүл төмөнкүлөргө бурулат:

1) *эсептин уюштуруучулук формасы*. Бүгүнкү күндө ишкананын жетекчилери жана уюштуруучулары бухгалтердик эсепти төмөнкү формада уюштурууга укугу бар:

- өзүнчө бөлүмдү-бухгалтерияны түзүү;
- бир бухгалтерди (башкы бухгалтерди) жалдоо аркылуу;
- атайын адистештирилген фирма менен бухгалтердик камсыз кылууга келишим түзүү;
- ишкананын жетекчиси өзү эсепти жүргүзүү.

Белгиленген формалардын ар биринин өзүнүн артыкчылыгы жана кемчилиги бар. Эң маанилүүсү ишканага тандоо мүмкүнчүлүгү берилип, жетекчилер жана уюштуруучулар максималдуу эффект менен иш жүзүнө ашыра алат;

2) *бухгалтердик эсептин счетторунун жумушчу планы*. Счеттордун мындай планын экономикалык максатка ылайыктуулугуна жана эсепти жүргүзүүгө убакытты максималдуу кыскартуу мүмкүнчүлүгүнүн негизинде башкы бухгалтер калыптандырат. Счеттордун жумушчу планы КРнын Өкмөтүнүн финансылык отчеттуулук жана аудиттин стандарттары боюнча мамлекеттик комиссиянын токтому (№28 18.11.2002-ж.) менен сунушталган ишканалардын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн бухгалтердик эсебинин счеттор планын колдонуу боюнча нускамада көрсөтүлбөгөн салттуу эмес жазуу (проводка) жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул Кыргызстандын бухгалтердик эсебин эсептин эл аралык стандарттарына жакындатууга мүмкүнчүлүк берет. Бирок бухгалтер тарабынан кийрилген жаны проводкалар так экономикалык негиздөөгө ээ экендигин эске алуу зарыл болуп саналат;

3) *баштапкы документтердин формалары*. Бухгалтердик эсепти туура жүргүзүүчүн ишкананын башкы бухгалтери баштапкы документтердин тиешелүү формаларын тандашы керек. Ар бир документ чарбалык операциялардын болуп өткөндүгүнүн жазуу жүзүндөгү күбөлүгү экендигин эске алышыбыз керек. Аны юридикалык күчкө төмөнкү милдеттүү реквизиттер алып келет жана аларсыз ал жараксыз: документтин аталышы; документти түзүү күнү; ишкананын аталышы; чарбалык операциялардын мазмуну; чарбалык операциялардын ченбирдиктери; чарбалык операциялардын жүргүзүүлүсүнө жана туура түзүүгө жооптуу кызмат адамдарынын аталышы;

4) *инвентаризация өткөрүүнүн тартиби*. Бул тартипти жетекчи менен башкы бухгалтер биргеликте түзүп чыгат. Инвентаризация жүргүзүүдө аныкталган материалдык баалуулуктардын ашып калуусу рыноктук нарк боюнча ишкананын пайдасы катары кирештелет. Ал эми материалдык баалуулуктардын жетишпей калуусу (эгерде күнөөкөр тарап жок болсо) бухгалтердик эсепте зыян катары катталат. Эске алчу нерсе азык-түлүк

жана дары-дармек товарлары боюнча табигый жоготуунун нормасы бар. Бул нормалардын чегиндеги жетишпей калуу өндүрүш жана сатуу чыгымдарына кирет. Табигый жоготуунун нормасынан ашыкча жетишпей калуу материалдык жооптуу адамдар тарабынан өндүрүлөт;

4) *документ айлануунун эрежеси*. Ишканада документ айлануунун эрежеси КРнын бухгалтердик эсеп боюнча мыйзамдын 8-беренеси «Бухгалтердик документтер» менен жөнгө салынат.

Башкы бухгалтердин укугу, милдети жана жоопкерчилиги

Ишканадагы каражаттардын эсебин бухгалтердик кызмат-бухгалтерия жүргүзөт. Аны башкы бухгалтер жетектейт.

Ишканалардын көлөмүнө жана адистештирилгендигине жараша бухгалтердик штат түзүлөт. Кээ бир кичине ишканаларда баардык бухгалтердик кызматты бир бухгалтер жүргүзүшү мүмкүн, анда ага башкы бухгалтердин кызматтары да жүктөлөт.

Башкы бухгалтерди кызмат ордуна ишкананын жетекчиси дайындайт же андан бошотот жана ал жетекчиге түздөн түз баш ийет.

Башкы бухгалтер КРнын “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамын жана башка укуктук-ченемдик актыларды колдонуу менен иш жүргүзөт жана аларда камтылган бухгалтердик эсептин эрежелерин жана талаптарын сактоо боюнча жоопкерчилик тартат.

Башкы бухгалтердин иштен бошошу, анын жүргүзгөн ишин жаңы башкы бухгалтерге, сөзсүз, өткөрүп берүү менен аяктайт. Ал учурда бухгалтердик эсептин абалы жана отчеттук маалыматтардын аныктыгы текшерилет. Тиешелүү акт түзүлүп, аны ишкананын жетекчиси тастыктайт.

Ишкананын башкы бухгалтери укуктуу:

- Ишкананын бардык жумушчуларынан өз учурунда чарбалык операцияларды чагылдырган керектүү документтерди жана маалыматтарды бухгалтерияга жеткирип турууну талап кылууга;

- Акча жана эсептешүүчү документтерге колтамгасын коюуга. Эгерде анын колу коюлбаса, анда ал документтердин аныктыгы болбойт;

- Эсептик документтерди алууга болгон прокуратура, салык ж.б. органдардын тийиштүү документтерине карата алардын өкүлчүлүгү менен бирге тиешелүү документтердин көчүрмөсүн (көчүрмөгө берүүнүн негизин жана берген күнүн көрсөтүү менен) берүүгө жана кээ бир чарбалык операцияларга карата ишкана жетекчиси менен келишпестиктер жаралганда башкы бухгалтер ал операцияларды жүргүзүү үчүн, андан буйрук же көрсөтмөнү кагаз түрүндө алууга жана ал туурасында жоопкерчиликтен качууга укуктуу.

Ишкананын башкы бухгалтери эсепке байланышкан төмөнкү негизги тапшырмаларды чечүүгө милдеттүү:

- ишкананын ишмердүүлүгү жөнүндө толук жана анык маалыматтарды түзүүгө;

- ал маалыматтар менен ички жана сырткы пайдалануучуларды камсыз кылууга;

- ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүндөгү терс натыйжаларды токтотууга;

- ишкананын финансылык туруктуулугун камсыздай турган көмөкчү каражаттарды таап чыгууга;

КРнын мыйзамдарына ылайык чарбалык операциялардын жүргүзүлүүсүн камсыздоого;

- мүлктөрдүн операцияларына жана милдеттенмелердин аткарылышына көзөмөл жүргүзүүгө;

түзүлгөн документ айлануу графиги боюнча ишти уюштурууга жана анын аткаруучуларында сакталуусун көзөмөлдөөгө;

- ишкананын бухгалтердик (финансылык) отчеттуулуктарына колтамгасын коюуга;

- бардык бухгалтердик документтердин жасалгаланышын, сакталышын жана алардын архивке өткөрүлүп берүүсүн камсыздоого;

- бухгалтердик эсеп жөнүндөгү мыйзамдык-ченемдик актыларга ылайык, ишкананын чарбалык багыттарына, шарттарына, курамына, көлөмүнө, тармактык ж.б. өзгөчөлүктөрүнө туура келген эсеп саясатын түзүүгө;

- учурга байланышкан маалыматтык технологиялардын, көзөмөлдөөнүн жана эсептин прогрессивдүү формаларын, усулдарын колдонуу менен, бухгалтердик эсептин регистрлерин жүргүзүү боюнча иштерди уюштурууга; азыркы кезде ар бир бухгалтер бир эле эсептик иш жүргүзүүдөн сырткары, чарбанын ишмердүүлүгүн талдоону жана текшерүүнү, ошондой эле компьютер менен маалыматтарды кайра иштетүүнү билүүсү керек. Ошондой эле учурдагы автоматташкан бухгалтердик эсептин тутумдук түзүлүштөрүн жана аткаруу кызматтарын билүүгө тийиш;

- ишканадагы активдердин, милдеттенмелердин жана өздүк капиталдардын операцияларын жана башка чарбалык операцияларды бухгалтердик эсептин счетторунда өз учурунда жана туура чагылдырууга;

- өз учурунда ишкананын ички текшерүүсүн жана тактоосун (инвентаризацияны) камсыздоого.

Башкы бухгалтер же ага баш ийген бухгалтерлер эмгек тартибин бузса, мыйзамга ылайык жоопкерчилик тартышат. Жоопкерчилик чаралары (эскертүү, сөгүш жана жумуштан бошотуу) Эмгек кодекси жана ишкананын ички жоболору менен аныкталат. Башкы бухгалтер атайын жасаган укуктук бузуулары (салыктарды жашыруу, мүлктөргө карата уурулук кылуу ж.б.) үчүн кылмыштык жана администрациялык жоопкерчиликке тартылат.

4-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Эсептик цикл (процедура) түшүнүгү жана анын этаптары.
2. Эсеп саясаты, анын максаты, маселелери жана аны түзүү этаптары.
3. Эсеп саясатынын бөлүктөрү жана ачып берүү жолдору.
4. Бухгалтердик эсепти уюштуруу жана жүргүзүү тартиби.
5. Башкы бухгалтердин укугу, милдети жана жоопкерчилиги.

ФИНАНСЫЛЫК ЭСЕП

5-БӨЛҮМ. Кыргыз Республикасында финансылык эсептин жалпы принциптери

5.1. Финансылык эсептин маңызы жана багытталышы

Маалыматты өлчөө, иштеп чыгуу жана жөнөтүү аркылуу чечим кабыл алуучу жактарга көмөк көрсөтүү менен байланышкан бухгалтердик эсептин ролу финансылык эсеп, башкаруу эсеби жана салык эсеби категорияларына бөлүнөт. Бул эки категориялар алардын маалыматын колдонуучулары катары кимдер болуусу менен айырмаласа болот.

Финансылык эсеп финансылык маалыматтын мүнөзү жана көлөмү менен байланышкан, б.а. бул маалыматты субъект сырткы керектөөчүлөрдүн (акционерлер, инвесторлор, банк органдары, салык кызматы ж.б.) кароосуна сунуштайт.

Финансылык эсептин борборунда компаниянын сыртындагы жайгашкан тараптардын маалыматка болгон керектөөсү жатат. Финансылык эсептин негизинде бухгалтердик (финансылык) отчеттуулук түзүлөт.

Финансылык эсептин негизги максаты болуп ишканадагы каражаттардын (активдердин, мүлктөрдүн), милдеттенмелердин жана өздүк капиталдардын, о.э. кирешелердин, чыгашалардын нарктык операциялардын белгилүү тартипте, атайын регистрлер менен чагылдырып, бухгалтердик (финансылык) отчеттуулукту түзүүдө жана алардын колдонуучуларын ишенимдүү маалыматтар менен камсыздоо эсептелет.

Башкаруу эсеби – ички керектөөчүлөрдүн (жетекчилер, менеджерлер, пландоо-экономикалык бөлүмдүн кызматкерлери ж.б.) керектөөсүн; экономикалык операциялар жана продукцияны өндүрүүдөгү көзөмөлдү жүргүзүүдөгү бухгалтердик маалыматтын ролун; бюджетти колдонуу даражасын жана пайда алууну иш жүзүнө ашырууну; компанияда келечектеги ийгиликтерге жетүүдө бухгалтердик маалыматтын ролун карайт.

Башкаруу эсебинде эрежелер жана нускамалар ар түрдүү, татаал, кээде карама каршы келет жана талаш тартышты туудурат, б.а. эреже жана нускамалар субъекттин ичинде бекитилет. Ал эми финансылык эсепте эреже жана нускамалар бирдей болуп, ФОЭСта каралган.

Башкаруу эсебин жүргүзүү бардык субъекттерге милдеттүү эмес, б.а. ал ыктыярдуу жүргүзүлүп, субъекттин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүн жакшыртууга жардам берет. Ал эми финансылык эсепти бардык юридикалык жактар менчик формасына жана ведомстволук баш ийүүсүнө карабастан жүргүзүүсү зарыл.

Башкаруу эсебинин максаты – субъекттин ишмердүүлүгүнө байланышкан каражаттарды, чыгымдарды башкарууну жана түзүү, өздүк наркка тиешелүү суроо-тапшырмаларды чечүү, керектүү товардык-материалдык запастарды алып жана сатуу, же аларды колдонуунун натыйжалуулугун

арттыруу, өндүрүштү башкаруу боюнча иш пландарды иштеп чыгуу, субъекттин ишмердүүлүгүнө тийиштүү болгон ички жана сырткы таасирлерди аныктоо.

Учурда башкаруу эсебинин манилүүлүгү бара-бара арта баштады, себеби атаандаштык шартында бул эсепсиз ар бир ишкананын ишмердүүлүгүн оперативдүү жана натыйжалуу башкаруу кыйынга турары белгилүү болууда.

Салык эсеби – бухгалтердик эсептин адистелген бир бөлүмү катары каралат, себеби анын маалыматтары субъекттин бухгалтердик эсебине, салык мыйзамына жана салыкты эсептөө механизмдерине байланышкан. Ишкананын салыкка тиешелүү бардык маселелери (салыкты эсептөө, келечектеги салык төлөмдөрүн божомолдоо, ал төлөмдөрдү өз учурунда жүргүзүү ж.б. салыктык эсептин жардамында ишке ашып турат. Демек, салык эсеби бухгалтердик эсептин ыкмаларына, ошол эле учурда мыйзамдык актыларга негизделет.

Жыйынтыктап айтканда, салык эсеби субъекттин салык төлөмдөрүн оптималдаштырууну, салыктык ж.б. мыйзамдарды сактоону жана төлөмдөрдү өз учурунда жүргүзүүнү ишке ашырууга дайындалган эсептик тутумча.

Салык эсептин максаты – салыкты аныктап төлөөдө гана эмес, аны ишканалар үчүн алдын ала пландап, жүргүзүлгөн операцияларга карата салык төлөөнүн натыйжалуулугун арттырууда, салык жүктөмүн азайтуучу ыкмаларды колдонууда жана тиешелүү салыктар боюнча отчетторду түзүп, өз учурунда төлөмдөрдү жүргүзүүдө жатат.

Бухгалтердик эсептин түрлөрүнүн ортосундагы мүнөздүү айырмачылыктары төмөнкү таблицада көрсөтүлгөн (5.1-табл.)

Ошентип финансылык эсеп ишканада жүргүзүлгөн маалыматтарды алуу менен атайын отчеттук формаларда финансылык көрсөткүчтөр түрүндө чагылдыруу үчүн дайындалса, ал эми башкаруу эсеби ишкананын ишмердүүлүгүн, абалын жакшыртуу максатында, анын натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун издейт жана ага керектүү ыкмаларды, маалыматтарды колдонууга жана каражаттарды башкарууга кызмат кылат.

Финансылык эсеп – субъекттин чарбалык ишмердүүлүгүнүн баардык объектилеринин нарктык көрсөткүчтөрүн чагылдырса, ал эми башкаруу эсеби-андагы маалыматтардын нарктык, сандык жана сапаттык жактарын башкарууну арттырат. Ал эми салык эсеби салык төлөөнүн натыйжалуулугун ишканада арттырууну көздөйт.

**Финансылык, башкаруу жана салык эсептеринин
ортосундагы мүнөздүү айырмачылыктар**

	Салыштыруу белгилери	Финансылык эсеп	Башкаруу эсеби	Салык эсеби
1.	<i>Эсепти жүргүзүү милдеттүүлүгү</i>	Эсепти жүргүзүү мыйзам менен милдеттендирилет	Эсепти өз алдынча жүргүзүү ишкананын эркине берилет.	Эсепти өз алдынча жүргүзүү ишкананын эркине берилет.
2.	<i>Эсепти жүргүзүүнүн максаты</i>	Нарктык маалыматтардын негизинде ишкананын финансылык абалын, ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын чагылдыруу	Ишмердүүлүктү башкаруу же өндүрүштү жүргүзүү боюнча керектүү маалыматтарды түзүү.	Салыктардын көлөмүн жөндөө же такташтыруу жана алардын туура төлөнүүсүн жүргүзүү.
3.	<i>Эсептик маалыматтарды колдонуучулар</i>	Ички жана сырткы маалымат колдонуучулар. Алынган маалыматтарды жалпы коомчулукка маалымдаса болот.	Ички маалымат колдонуучулар. Эсептик маалыматтар жашыруун сыр катары каралат жана сырткы маалымат колдонуучуларга маалымдалбайт.	Эсептик маалыматтарды ички жана сырткы колдонуучуларга бирдей маалымдаса болот.
4.	<i>Кош жазуу ыкмасынын колдонуусу</i>	Кош жазуу ыкмасы (баланстан сырткаркы счеттордон башка) колдонулат	Кош жазуу ыкмасын колдонуу же колдонбоо жөнүндө чектөө жок	Маалыматтары боюнча кош жазуу ыкмасын түзүү каралбайт.
5.	<i>Эсеп жана отчеттуулуктун негизги объекттери</i>	Жалпы ишкана саналат.	Ишкананын курамындагы өз алдынча бөлүмдөр, цехтер ж. б эсептелинет.	Жалпы ишкана саналат
6.	<i>Эсепти жүргүзүүдөгү юридикалык талаптар</i>	Атайын мыйзамдарга жана эл аралык стандарттарга ыкталып жүргүзүлөт.	Ишкананын ички нормалары менен жүргүзүлөт.	Атайын мыйзамдык талаптарга негизделет.
7.	<i>Эсепти жүргүзүүнүн принциптери жана тартимтери</i>	Мыйзам чегинде атайын кабыл алынган жоболор жана эрежелер менен жүргүзүлөт	Эсептин максатына жараша принциптери аныкталат. Негизи, алынуучу маалыматтар ишкана үчүн пайдалуу болсо болду.	Эсепти жүргүзүү атайын жоболук ыкмаларга негизделет. Негизи, салык алынуучу базанын көлөмүн өзгөртпөө керек

8.	<i>Эсептик маалыматтарды колдонуудагы убактылардын айкалыштары</i>	Болуп өткөн же аткарылуусу жетиштүү болгон операциялык маалыматтарга карата эсеп жүргүзүлөт жана ал маалыматтардын натыйжалары атайын отчеттук формаларда топтоштурулат.	Болуп өткөн же боло турган маалыматтар эсепте колдонуусу мүмкүн жана алынган натыйжалардын негизинде келечекте болуучу операцияларга пландоолор, түзөтүүлөр жүргүзүлөт.	Салыктык маалыматтарга болгон эсеп жүргүзүүлөрдүн натыйжалары финансылык эсепте чагылдырылат.
9.	<i>Эсептик маалыматтардын тактыгы</i>	Эсептик маалыматтар так жана объективдүү болот.	Эсептик маалыматтар пландалган же болжолдуу болот. Негизинен, ал маалыматтар керектүү башкаруу чечимдерин кабыл алууга жараса болду	Эсептик маалыматтар так жана объективдүү болот
10.	<i>Маалыматтарды жыйноонун жана түзүүнүн мөөнөттөрү</i>	Эсептик маалыматтарды каттоо жана ийлөө ар убак жүргүзүлөт. Ар бир айдын аягында маалыматтарды жыйынтыктоо талап кылынат.	Каражаттарды башкарууга жараша маалыматтар жыйналат жана колдонулат.	Отчеттук мезгилге тиешелүү эсептик маалыматтар жыйналат жана эсепке алынат.
11.	<i>Маалыматтарды берүүдөгү жоопкерчиликтер</i>	Эсептик маалыматтарды бурмалоолор административдик, же укуктук кылмыш жазаларына тамтылат	Эсептик маалыматтардын каталыгы административдик тиешелүү жазалар менен чектелет.	Эсептик маалыматтарды бурмалоолор административдик же укуктук-кылмыш жазаларына тартылат.
12.	<i>Отчеттуулугунун масштабы</i>	Жалпы ишкана боюнча бухгалтердик маалыматтарды камтыйт.	Бөлүмдөр, цехтер, финансылык аласалар, өздүк нарктар ж.б. боюнча маалыматтарды камтыйт.	Жалпы ишкана боюнча салык маалыматтарын камтыйт

5.2. Финансылык эсептин принциптери

Эсеп саясатын түзүүнүн негизин төмөнкүдөй финансылык эсептин принциптери түзөт:

1) *үзгүлтүксүздүүлүк* – ишкана өзүнүн ишмердүүлүгүн дайыма үзгүлтүксүз алып баруусун, келечекте ошол ишин кеңейтип жүрүп отураарын түшүндүрөт. Эгерде ишкана ишмердүүлүгүнүн масштабын кыскарткысы келсе же болбосо жоюла турган болсо, анда милдеттемелер аныкталган тартипте төлөнүшү керек. Мындай шартта ишкана сөзсүз түрдө келе жаткан финансылык отчеттуулук жылына карата түзүлүп жаткан эсеп саясатына жарыя кылышы керек. Бул принцип айрыкча активдерди баалоодо белгилүү ролду ойнойт, анткени көптөгөн активтердин баалуулугу, аларды ишкана кандай колдонгондугуна байланыштуу. Эгерде ишкана жоюла турган болсо, анда алардын сатылуу наркы эсептеги наркынан бир канча төмөн болушу мүмкүн.

2) *туруктуулук* – ишке киргизилүүчү өзгөрүүлөр жөнүндө билдирүүлөр болгонго чейин, тандап алып, иштеп жаткан эсеп тартиби жана методологиялары өзгөрүлбөсүн жоромолдойт. Өзгөрүүлөр жана аларды негиздөө финансылык отчеттуулуктун түшүндүрмө катында ачып берилиши керек.

3) *эсептен коюу* бул принцип болжолдогон кирешелерди алуу менен аларды алуу укугунун ортосундагы, накталай же чегерүү төлөмдөр менен аларды төлөө милдеттенмелеринин укуктарынын ортосундагы айырманы аныктап берет, анткени алар практика жүзүндө юридикалык милдеттер болуп саналат.

Кирешелерди накталай кириштөө, аларды накталай алуу укугу катарында аныкталышы мүмкүн, ал эми бухгалтерия бул укуктарды каттоо менен алек болушат. Кирешелерди накталай кириштөө, товарларды сатуу менен бирге эле, же аларды алуу укугу пайда болгон учурдун алдында, же болбосо аларды алуу укугу пайда болгон учурдан кийин жана ошондой эле алардагы каталарды аныктаган учурда болушу мүмкүн.

Сатып алынган товарлардан жана кызматтардан алынган пайда үчүн ишкана төлөгөн акча чыгымдары милдеттенмелердин укугу катарында аныкталышы мүмкүн. Акча каражатын төлөө товарларды сатып алуу учурунда, же аларды кандай төлөө керек экендигинин алдында, же төлөө үчүн коюлган датадан кийин, же алардагы каталарды аныктаган учурда.

Кирешелерди жана чыгашаларды отчеттук мезгилге туура киргизип эсептөө финансылык отчеттуулукта өзгөчө мааниге ээ. Отчеттук мезгилде кириштелген жана чыгышталган кирешелер менен чыгашалар, акча каражаттарынын иш жүзүндө алынышына же төлөнүшүнө карабастан отчеттук мезгилдин кирешеси жана чыгашасы делип эсептелинет.

Отчеттук мезгилге кирбеген кирешелер менен чыгашалар, аларга акча келип түшсө да же төлөнсө да отчеттук мезгилдин кирешеси же чыгашасы деп эсептелинбейт (таанылбайт).

Финансылык отчеттуулукта кирешелер менен чыгашаларды качан акча каражаттары алынганда же төлөнгөндө эмес, башкача айтканда акча каражаты иш жүзүндө алынышына же төлөнүшүнө карабастан, алардын иш жүзүндө болгонуна карата чагылдырышыбыз керек.

Ошондой эле ишканада тиешелүү эсеп саясатын жүргүзгөндө жана финансылык отчеттуулукту түзгөндө төмөндөгүдөй *принциптерге* таянсак болот:

а) *сактык талабы* – мүмкүн болуучу кирешелердин жана активдердин эсебине караганда, чыгашалар менен пассивдердин эсебине аяр мамиле кылууну түшүндүрөт. Кээ бир окуялардын жана жагдайлардын (шектүү карыздарды өндүрүү ыктымалдуулугу, имараттардын мүмкүн болушунча иштөө мөөнөтү ж. б.) айкынсыздык шарттарындагы чечим кабыл алуу жараянында жетишээрлик алдын алуу чараларын колдонуу.

Сактык талабынын ачык мисалы болуп батыш практикасында колдонулуп жаткан пайда менен зыяндын эсеби, башкача айтканда бухгалтердик эсепте түшкөн пайда операциялары болгондон кийин гана чагылдырылат, ал эми зыянды, анын болоору божомолдонгон (мерчелген) учурдан тартып эле чагылдыра баштайт.

б) *форманын алдында мазмундун артыкчылыгынын талабы* – бухгалтердик эсепте болуп өткөн чарбалык операциялар укуктук формасынын же экономикалык маңызынын туура келиши менен эле эмес, ошондой эле чарба жүргүзүүнүн финансылык абалынын шарттарын да эске алып эсепке алынат жана көрсөтүлөт дегенди түшүндүрөт. Мисалы, ишкананын жетекчиси ири суммадагы ссуданы берүүсү мыйзам ченемдүү, башкача айтканда мыйзамга туура келет. Бирок, эгерде бул ссуданы ишкананын финансылык абалы туруксуз болгон учурда берсек, айрыкча жумушчуларга эмгек акы төлөөгө каражат жетпей жаткан учурда, анда мындай жагдайда активдерди башка жакка берип жиберүү юридикалык формага туура келбей калат. Антени менчиктин юридикалык укугу документалдуу берилет, бирок ишкана берилген активдеги келечекте боло турган экономикалык натыйжаны колдоно берет. Мындай чарбалык операцияны мыйзамга туура келбейт деп түшүнсөк болот.

в) *олуттуулук талабы* деп кандайдыр бир маалыматтар кабыл алынган башкаруу чечимдерине таасирин тийгизгендигинин деңгээлине карата түшүнсөк болот. Алсак, маалымат олуттуу деп эсептелет, качан гана эске алынбай, маани берилбей, туура эмес баа берилген маалыматтар финансылык отчеттуулуктун негизинде алынган экономикалык чечимдерге таасирин тийгизсе.

г) *коштоочулук талабын* бардык экономикалык окуялардын эки аспектиси бар экендигинен түшүнсөк болот. Бардык экономикалык окуя-

лардын бири бирин толуктап туруучу эки аспектиси бар, алар көбөйөт же азайат, чыгымдалат же алынат, пайда болот же жок болуп кетет. Ар бир чарбалык операция бирдей суммада эки жолу чагылдырылат – дебити боюнча бир счетто, ал эми кредити боюнча экинчи счетто (кош жазуу ыкмасы). Кош жазуу принциби баланстын шартынан келип чыгат: актив = пассив, бул шартты иш жүзүндө колдонуунун натыйжасында, автоматтык түрдө туура баланстын түзүлүшүнө күбө болобуз. Кандай гана чарбалык операция болбосун сөзсүз түрдө ишкананын мүлктөрүн же алардын пайда болуу булактарынын көлөмүн, же болбосо бир эле мезгилде мүлктөрдүн жана алардын пайда болуу булактарынын көлөмүнүн өзгөрүшүнө алып келет.

д) **нарктык өлчөм талабында** бухгалтер бөлүп жана өлчөп көрсөтүүчү маалыматтарга абсолюттук чек коюлат, ошону менен ишкана жөнүндө маалыматка да чек коюлат. Бухгалтердик эсептин объектиси болуп акчалай же натуралдык (кг, даана, м, тонна ж. б.) түрдө өлчөнүп көрсөтүлгөн чарбалык операциялар эсептелинет.

е) **обочолонуу талабын** ишкананын мүлктөрүн жана милдеттенмелерин, ошол эле ишкананын менчик ээлеринин жана башка ишканалардын мүлктөрүнөн жана милдеттемелеринен бухгалтердик эсепте обочолонуп көрсөткөндүгүнөн түшүнөбүз. Ишканалар өздөрүнүн менчик ээлерине карата юридикалык жактан өз алдынчалыка ээ. Менчик ээсинин жана ишкананын банктагы эсеби өз алдынча жүргүзүлөт. Бири биринин милдеттенмелери боюнча жоопкерчиликтери кесилишпейт.

ж) **баалоо талабы** деп, бухгалтердик эсепте мүлктөрдү, милдеттенмелерди жана чарбалык операцияларды чагылдыруу үчүн, аларды акчалай түрдө туюндуруп баалоону түшүнөбүз. Баалоодо: акчага сатып алынган мүлктөрдүн баасы, аларга иш жүзүндө сатып алууга чыгымдалган каражаттардын суммасынын негизинде аныкталат; бекерге алынган мүлктөрдүн баасы алынган күнгө карата рынок наркында бааланат; ал эми ишкана өзү курган же жасаган мүлктөрдүн баасы, аларды жасаганга иш жүзүндө кеткен чыгымдарга жараша, башкача айтканда өздүк наркы аркылуу аныкталат. Активдердин наркы алган күндөн тартып эсепке алынат да өндүрүшкө керектегенге же болбосо сатканга чейин ошол деңгээлде сакталып турат.

з) **консерватизм талабы** деп активдерди мүмкүн болушунча төмөнкү наркта баалоону түшүнөбүз, башкача айтканда, эгерде активдердин рыноктук наркы өздүк наркынан жогору болсо, анда отчетко өздүк наркы боюнча чагылдырабыз, ал эми эгерде рыноктук наркы өздүк наркынан төмөн болсо, анда рынок наркы боюнча отчетко чагылдырылат. Демек, активдерди баалоодо да жана ошондой эле пайданы эсептеп чыгарууда да этияттуулук камсыз болот жана алардын эсеби так жүргүзүлөт.

и) **классификациялоо талабы** бухгалтердик эсептин счетторунун тутумунда чарбалык операцияларды жазууну шарттайт. Иш жүзүндөгү бардык чыгымдар отчеттук мезгилдеги өздүк наркка кошулуучу утурумдук

чыгымдарга жана узак мезгилдин ичинде өзүнүн наркын бөлүп өндүрүштүк чыгымга кошкон жүгүртүүдөн тышкаркы активдерди сатып алууга кеткен капиталдык чыгымдарга бөлүнүшөт. Эгерде бул принципти сактабасак, анда көптөгөн ишканалар зыянга (банкротко) учурамак.

Рынок экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө ишканалардын бухгалтердик эсебинин документтери башкаруунун маалымат тутумунун негизи болуп саналат. Финансылык отчеттуулуктун маңызында маалыматтар үчүн төрт **негизги сапаттык мүнөздөмө** бар, алар:

1) **түшүнүктүүлүк** бул финансылык отчеттуулукта маалыматтардын негизги сапаты, анткени аларды колдонуучулар тез аранын ичинде түшүнө алышат;

2) **маанилүүлүк** – бухгалтердик эсептин негизги категорияларынын бири. Бул кабыл алынган чечимдердин жыйынтыгына таасирин тийгизүү мүмкүнчүлүктөр. Кабыл алынган чечимдерге маалымат таасир бериши мүмкүн, эгерде ал болжолдоно турган болсо, кайра байланышка негизделсе жана өз убагында болсо. Маалыматтардын болжолдонушу өндүрүштүк пландарды түзүүдө керек, алардын кайра байланышы баштагы болжолдоолор канчалык туура экендигин көрсөтөт жана ошондой эле маалыматтардын өз убагындагысы, алар колдонуучуларда керектүү убакта болгондугун айтып турат. Эгерде маалымат өз убагында болбосо, анда анын мааниси жоголот.

3) **аныктыктыгы (ишенимдүүлүгү)**, маалымат ишенимдүүлүк сапатына ээ болот, качан гана анда белгилүү бир деңгээлде каталар жана объективдүү эместик болбогондо, ошондой эле аны текшерүүгө жеңил болгондо.

Маалыматтын аныктыгын төмөнкү **талаптар** камсыз кылышат:

а) **сунуштоонун толуктугу** – маалымат чарбалык ишмердүүлүктүн иш жүзүндө аткарылып жаткан иштерин толугу менен чагылдырышы керек. Алынган маалыматтардын толуктугуна болгон талап, бардык бөлүмдөрдүн, объектилердин ишмердүүлүгү жана ишкананын бардык көрсөткүчтөрү боюнча чагылдырылган маалыматтардын болушун түшүндүрөт.

б) **нейтралдуулук** – финансылык отчеттуулуктагы маалыматтар нейтралдуу, башкача айтканда объективдүү болушу керек. Бул принципти кармоо, маалыматтарды колдонуучулардын кээ бир ыңгайсыз талаптарына карабастан, администрация өзүнө керектүү маалыматтарды ала алгандыгын түшүндүрөт.

б) **бүткөндүгү** – финансылык отчеттуулуктагы маалыматтар, маалыматтарды камсыздоонун чыгымдарын жана алардын олуттуулугун эске алуу менен толук болушу керек.

Маалыматтардын аныктыгы, көзөмөлдөө, счетторду текшерүү, маал - маалы менен текшерүү (ревизиялоо) ыкмаларын колдонуу менен камсыз кылынат.

4) *салыштырмалуулук* – маалыматтарды алуу учурунда салыштырмалуулук белгилери колдонулгандыгын түшүндүрөт. Бул принцип маалыматтарды кайра иштетүүнү, аларды талдоону жана туура баалоону жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Салыштырмалуулук талабы, ишмердүүлүктүн учурдагы тенденциясын аныктоо үчүн отчеттук көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуулугун камсыз кылуу максатында бухгалтердик эсептин методологиясынын биримдигин камсыздоону болжолдойт.

5.3. Кыргыз Республикасында финансылык эсепти жүргүзүүнүн негизги эрежелери

КРда экономикалык реформа жүргүзүүдө финансылык эсептин негизги эрежелери өзгөрдү жана эл аралык стандарттарга жакындай баштады.

КРнын аймагында бардык субъекттердин бухгалтердик (финансылык) эсепти жүргүзүү үчүн менчик формаларына карабастан колдонулган бирдиктүү методологиялык негиз катары Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарты боюнча комитет (Лондон шаары) тарабынан түзүлгөн Финансылык отчеттуулуктун улуттук стандарты катары толугу менен кабыл алынган Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (ФОЭС) эсептелет.

Финансылык эсептин негизи маселелери:

- субъекттин ишмердүүлүгү жөнүндө толук жана туура маалыматты системалык түрдө калыптандыруу жана аны финансылык отчеттуулуктун сырткы жана ички керектөөчүлөрүнө жеткирүү;

- финансылык отчеттуулукту ФОЭСтин талаптарына ылайык түзүү;

- субъект тарабынан чарбалык операцияларды жүргүзүүдө КРдин мыйзамдарын сактоону көзөмөлдөө үчүн маалымат менен камсыз кылуу.

Финансылык эсептин системасында калыптанган жыйынтыктар жөнүндө маалыматтын *ички керектөөчүлөрү* катары субъекттин жетекчилери, катышуучулар жана менчик ээлери эсептелет.

Сырткы керектөөчүлөр катары субъект жөнүндө маалыматты колдонууга муктаж болгон тараптар: инвесторлор, кредиторлор, мамлекеттик органдар, коомчулук ж.б. кирет.

Бүгүнкү күндө бардык субъекттер төмөнкү *эрежелерге* ылайыктуу бухгалтердик (финансылык) эсепти жүргүзүүлөрү керек:

а) кабыл алынган методология отчеттук мөөнөт ичинде, бир отчеттук жылдан кийинкисине чейин өзгөрбөй турган болушу керек. Былтыркы жылга салыштырмалуу эсеп саясатындагы өзгөрүү жылдык бухгалтердик отчеттуулукта түшүндүрүлүшү керек;

б) ишкананын мүлкү жана чарбалык ишмердүүлүгүнүн бухгалтердик эсеби акчалай түрдө аларды баштан аяк, үзгүлтүксүз, документалдуу жана өз ара байланышкан түрдө жүргүзүлөт;

в) бухгалтердик эсептин счеттор планына ылайык эсеп кош жазуу ыкмасы менен жүргүзүлөт.

г) отчеттук мөөнөттөгү бардык финансылык жана чарбалык операциялар, отчеттук мөөнөттө өткөрүлгөн мүлк жана аны инвентаризациялоонун жыйынтыгы, толугу менен чагылдырылышы керек;

д) аналитикалык эсептин маалыматтары ар бир айдын биринчи күнүндөгү синтетикалык эсептин счеттору боюнча айлануулар жана сальдолорго дал келүүсү зарыл;

е) бухгалтердик счетторду жабуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу керек, Башкы китепти түзүү жана ар бир айдын биринчи күнүндөгү ишмердүүлүктүн жыйынтыктарын суммалоо.

ж) учурдагы жана эксплуатациялык ишмердүүлүктүн чыгымдары бөлүштүрүлүп каралуусу керек;

з) киреше жана чыгымдар отчеттулукуту мөөнөттөргө тиешелүү болуусу керек.

КРда бухгалтердик (финансылык) эсепти укуктук жөнгө салууну төмөнкүдөй иерархия түрүндө көрсөтсөк болот:

Биринчи деңгээл. «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзам;

Экинчи деңгээл. Бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук боюнча стандарттар;

Үчүнчү деңгээл. Ишканалардын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн бухгалтердик эсебинин счеттор планы;

Төртүнчү деңгээл. Республикалык деңгээлдеги нускамалар (инструкциялар), жоболор, каттар;

Бешинчи деңгээл. Тармактык нускамалар, жоболор;

Алтынчы деңгээл. Ишкананын ичиндеги эсептик-отчеттук документтер.

«Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзам бухгалтердик (финансылык) эсептин укуктук негиздерин, аны уюштурууну, бухгалтердик ишмердүүлүктүн негизги багыттарын жана отчеттуулукту түзүүнү, бухгалтердик эсепти милдеттүү түрдө жүргүзүүчү чарбалык субъекттердин курамын аныктайт.

Биздин республикада «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзам. 2002-жылдын 28-апрелинде №76 кабыл алынган жана ФОЭСке ылайык түзүлгөн.

Эсептик стандарт белгилүү объекттин же алардын жыйындысынын эсебинин багытын аныктоочу негизги эрежелердин жыйнагы.

Эсептик стандарттар «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзамдын, бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарынын негизинде түзүүлүсү керек. Эсептик стандарт катары дүйнө жүзү боюнча жалпы таанылган ФОЭС эсептелет. Эсептик стандарттардын мазмуну башка жөнгө салуучу документтерден олуттуу айырмаланат.

Аларга төмөнкүдөй талаптар коюлат:

- жетишерлик созулган келечек түзүү;

- объекттерге туура келген эсептин негизги эрежелерин гана аныктоо жана анын негизинде зарыл болгон жана манилүү кыскалык;

- өз ара байланыш: ар бир эсептик стандарттарда мурдагы стандарттардын тиешелүү параграфтарына шилтеме берилет.

Бирге алынган стандарттар бирдиктүү эсеп системасын түзөт:

- милдеттүү эмес, сунуш берүүчү мүнөзгө ээ;

- эл аралык эсеп стандарттары менен максималдуу макулдашууга жетүүгө багытталуу;

- катаал белгилүү формада түзүү. Алар төмөнкүлөрдү камтышы зарыл: стандарттын максаттык багыты; аны түзүүнүн негизи болгон концепция, тиешелүү стандарттарды камтыган суроолордун тизмеги; колдонуучу терминдерди аныктоо; тиешелүү стандарттарды колдонуу критерийлери; өлчөө базасы жана эсептин ыкмалары; маалыматты ачып берүү жолдору жана түшүндүрүүчү эскертүүлөр.

Бухгалтердик эсептин счеттор планы – бухгалтердик эсептин методологиясынын бирдиктүүлүгүн жөнгө салуучу маанилүү нормативдик актылардын бири жана бухгалтериянын уюштуруучулук каражаты катары бухгалтердик эсепти рационалдуу уюштуруунун манилүү шарты болуп саналат. Счетторду экономикалык мазмунунун бирдейлиги боюнча белгилүү топторго бөлүү субъектти оперативдүү башкаруу жана мүлкүнүн сакталуусу үчүн катуу көзөмөлдү жүргүзүү үчүн көрсөткүчтөрдү алууну камсыз кылат.

Бухгалтердик эсепти жүргүзүү боюнча нускама – белгилүү объекттин же алардын жыйындысынын эсебинин тартибин аныктоочу милдеттүү эрежелердин жыйнагы.

Нускамаларга төмөндөгүдөй талаптар коюлат:

- тиешелүү мыйзамдын иштөө мөөнөтүнө түзүү;

- тиешелүү эсептик объектти жүргүзүүнүн бардык эрежелерин мүмкүн болушунча толук аныктоо;

- чарбалык операциялардын ар түрдүү объекттеринин эсебинин өз ара макулдашуусу, бирок эсептин тиешелүү объекттеринин эсебинин бардык эрежелерин милдеттүү түрдө көрсөтүү. Башка нускамалардын тиешелүү бөлүмдөрүнө шилтеме берүү зарыл эмес;

- тиешелүү чарбалык субъекттер үчүн юридикалык милдеттүү мүнөз.

КРдын мыйзамына ылайык юридикалык жак болгон бардык ишканалар баш ийүүсү же менчик формасына карабастан КРдин негизги документтери жана нормативдик актыларына ылайык бухгалтердик (финансылык) эсепти жүргүзүүсү керек.

Колдонулуп жаткан мыйзам жана нормативдик актыларды сактоо менен финансылык эсепти уюштурууда ишканалар төмөнкүлөргө укуктуу:

- финансылык эсепти кантип уюштурууну өз алдынча чечүү;

- финансылык эсептин формасын жана ыкмаларын аныктоо;

- эсептик маалыматты иштеп чыгуу технологияларын аныктоо;

- ички өндүрүштүк эсеп, отчеттуулук жана көзөмөлдүн системасын иштеп чыгуу;

эсепти жүргүзүүнүн формасына өзгөртүү киргизүү.

Бүгүнкү күндө ишканаларда финансылык эсеп төмөнкүлөрдү камсыз кылууда колдонулат:

- мүлктүн бар болуусу жана операциялардын, материалдык, эмгек жана финансылык ресурстарды иштетүүнү көзөмөлдөө;

- жүргүзүлгөн операциялардын мыйзамдуулугун көзөмөлдөө;

- ички чарбалык резервдерди аныктоо жана жыйноо;

- негизги каражаттардын, товардык-материалдык баалуулуктардын жана акчалай каражаттардын келүүсү жана чыгымдалуусунун анык эсебин уюштуруу;

- продукцияны өндүрүү (көмөк көрсөтүү) боюнча фактылык чыгымдарды өз убагында жана туура аныктоо;

- ишкананын мүлкүнүн сакталуусун камсыз кылуу;

- ишкананын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын туура эсептөө, салыктардын бардык түрүн эсептөө жана өз убагында бюджетке которуу, ишкананын отчету үчүн тиешелүү маалыматтарды алуу.

КРда бухгалтердик (финансылык) эсепти жөнгө салуучу негизги нормативдик документ катары «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» КРнын мыйзамы эсептелет.

Мыйзам КРда бухгалтердик эсепти уюштуруунун жана жүргүзүүнүн укуктук жана усулдук негиздерин белгилейт, бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту мамлекеттик жөнгө салуунун тартибин, бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту түзүүнү уюштурууну, жүргүзүүнү жүзөгө ашыруучу жактардын укуктары менен милдеттерин аныктайт.

Мыйзамда бухгалтердик (финансылык) эсепти мамлекеттик жөнгө салуу тартиби, отчеттуулукту түзүү эрежеси жана бухгалтердик маалыматтын тууралыгын камсыз кылуучу иш чаралар бекитилген.

Финансылык эсепти КРнын аймагында иштеген бардык субъекттер, ошондой эле КРнын аймагындагы чет өлкөлүк субъекттердин филиалдары менен өкүлчүлүктөрү бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту мыйзамга ылайык жүргүзүүгө милдеттүү.

5-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Финансылык эсептин маңызы жана өзгөчөлүгү.
2. Финансылык, башкаруу жана салык эсебинин максаттары жана айырмачылыктары.
3. Финансылык эсептин принциптери.
4. Финансылык эсептин керектөөчүлөрү.
5. КРда бухгалтердик (финансылык) эсепти укуктук жөнгө салуу.

6-БӨЛҮМ. ФОЭС – финансылык эсепти жүргүзүү боюнча негизги стандарт катары

6.1. ФОЭСтын маңызы жана мазмуну

ФОЭС дүйнө жүзү боюнча көптөгөн компаниялардын финансылык отчетторун даярдоодо өркүндөтүлгөн стандарт катары колдонулгон жана кеңири таанылган болуп саналат. Мындан сырткары ФОЭСга ылайык даярдалган финансылык отчеттор дүйнө жүзүндөгү көптөгөн өлкөлөрдүн баалуу кагаздар рыногунда кабыл алынууда.

ФОЭС боюнча комитет (ФОЭСК) 1973-жылы негизделген көз карандысыз уюм болуп саналат жана негизги максаты болуп дүйнө жүзү боюнча коммерциялык компаниялар жана башка уюмдар тарабынан колдонулган бухгалтердик эсептин принциптерин гармонизациялоо эсептелет.

ФОЭСК 10 өлкөнүн: Австралия, Канада, Франция, Германия, Япония, Мексика, Голландия, Улуу Британия, Ирландия жана АКШнын бухгалтер жана аудиторлорунун кесиптик бирикмелеринин ортосундагы макулдашууларынын жыйынтыгында негизделген. Бүгүнкү кезде Уставда көрсөтүлгөндөй, комитет мүчө катары 112 өлкөнүн 2 миллиондон ашуун бухгалтерлердин кызыкчылыгын көздөгөн 153 кесиптик бухгалтердик жана аудитордук уюмдарды камтыйт. Көптөгөн башка уюмдар бүгүнкү кезде ФОЭСКнын ишине тартылган жана ФОЭСКнын мүчөсү болбогон көптөгөн өлкөлөр ФОЭСты колдонушат.

Кесиптик бухгалтерлерди таанууга толуктоо катары, ФОЭСКнын иши бизнес коомчулук, компаниялардын финансылык жетекчилери, финансылык аналитиктер, фонддук биржалар, юристтер, банкирлер жана баалуу кагаздардын чыгуусун жана аны менен болгон сооданы жөнгө салуучу агенттиктер тарабынан ар тараптан колдоо болуп жатат.

ФОЭСК ошондой эле стандарттарды түзүү жана кабыл алуу менен алектенген улуттук органдар, баалуу кагаздардын соодасын жөнгө салуучу агенттиктер, өзүнчө өлкөлөрдүн фонддук биржалары, өкмөт аралык уюмдар: Европалык комиссия; Экономикалык кызматташуу жана өнүгүү уюму; БУУ, о.э. Дүйнөлүк банк, ЮСАИД менен тыгыз кызматташат.

ФОЭСКдин иши ФОЭСКнын башкармалыгынын мүчөлөрү – кесиптик бухгалтердик ассоциациялардын жана башка уюмдардын; Бухгалтерлердин эл аралык федерациясынын (БЭАФ) финансылык колдоосу, о.э. компаниялардын, финансылык мекемелердин, аудитордук фирмалардын жана башка уюмдардын төгүмүнүн жардамында өнүгүп жатат. ФОЭСК о.э. өзүнүн басылмаларынан дагы киреше алат.

Уставка ылайык ФОЭСКтын негизги максаттары:

- коомдун кызыкчылыгында экономикалык чечимдерди кабыл алууда капиталдын дүйнөлүк рыногунун катышуучулары жана башка керектөөчүлөргө көмөк көрсөтүү үчүн финансылык отчеттордо жогорку сапаттагы

салыштырмалуу маалыматты талап кылуучу сапаттуу дүйнө жүзү боюнча колдонуу үчүн түшүнүү үчүн жеткиликтүү жана колдонуу үчүн универсалдуу финансылык отчеттуулуктун стандарттарынын бирдиктүү системасын иштеп чыгуу;

- бул стандарттарды колдонууга көмөктөшүү;

- натыйжалуу экономикалык чечимдерди кабыл алуу үчүн Финансылык отчеттуулуктун улуттук стандарттарын ФОЭС га ылайыкташтыруу;

Комитет ФОЭСты кабыл алуу, өнүктүрүү жана дайыма жакшыртуу боюнча жоопкерчиликти алат.

Бардык эл аралык стандарттардын расмий тексти катары Комитет тарабынан англис тилинде басылып чыккан эсептелет. Бардык расмий котормолор ФОЭСКтын адистеринин катышуусу менен даярдалат.

Бүгүнкү кезде ФОЭС расмий түрдө 4 тилге (немец, орус, француз жана польша) которулган. Расмий эмес түрдө эл аралык стандарттар 30 тилден ашуун которулган.

ФОЭС дүйнө жүзү боюнча финансылык отчеттуулуктун стандарттарын жакшыртуу, макулдашуу жана мындан ары жакындатуу процессинде манилүү ролду ойноду.

Бүгүнкү күндө эл аралык аренада 41 ФОЭС иштелип чыккан:

6.1-таблица

ФОЭСтын тизмеси (2017-жылдын 1-январына карата)

ФОЭСтын №	Стандарттардын аталышы
1.	Финансылык отчеттуулукту сунуштоо
2.	Запастар
7.	Акчалай каражаттардын операциясы жөнүндө отчет
8.	Эсеп саясаты, эсептик баалоодогу өзгөрүүлөр жана каталар
10.	Отчеттук мөөнөт аяктагандан кийинки окуя
11.	Курулушка келишимдер
12.	Пайда салыгы
16.	Негизги каражаттар
17.	Ижара
18.	Киреше
19.	Кызматкерлерге сый акылар
20.	Мамлекеттик субсидийлердин эсеби жана мамлекеттик жардам жөнүндө маалыматты ачып берүү
21.	Валюталалык курстардын өзгөрүүсүнүн таасири
22.	Бизнести бириктирүү
23.	Займдар боюнча чыгымдар
24.	Байланышкан тараптар жөнүндө маалыматты ачып берүү
26.	Пенсиялык пландар боюнча эсеп жана отчеттуулук
27.	Консолидацияланган жана өзүнчө финансылык отчеттуулук

28.	Ассоциациялаштырылган компанияларга болгон инвестицияларды эсепке алуу
29.	Гиперинфляциялык экономикадагы финансылык отчеттуулук
32.	Финансылык инструменттер: маалыматты сунуштоо
33.	Акцияга болгон пайда
34.	Аралык финансылык отчеттуулук
36.	Активдердин баасынын түшүүсү
37.	Резервдер, шартуу милдеттенмелер жана шарттуу активдер
38.	Материалдык эмес активдер
39.	Финансылык инструменттер: таануу жана баалоо
40.	Инвестициялык мүлк
41.	Айыл чарбасы

ФОЭС 1 "Финансылык отчеттуулукту сунуштоо" – финансылык отчеттуулукту түзүү жана сунуштоонун принциптерин жөнгө салат, анын түзүмүн жана мазмунун аныктайт.

ФОЭС 2 "Запастар" – фактылык өздүк нарк боюнча эсеп системасында запастарды эсептик интерпретациясын, ТМЗны сатып алуу чыгымдарын аныктоо боюнча практикалык сунуштоону берет жана аларды андан ары чыгым катары сатуунун мумкун болгон таза наркы өлчөмүнө чейин нарктын бардык азайуусунун эске алуу менен таанууну аныктайт, запастардын наркын аныктоо ыкмаларын көрсөтөт.

ФОЭС 7 "Акчалай каражаттардын операциясы жөнүндө отчет" - акчалай каражаттардын операциясы жөнүндө отчеттун түзүмүн, мазмунун, акчалай каражаттардын агымынын булактарын жана алардын эквиваленттерин, о.э. операциялык ишмердүүлүктөн акчалай каражаттардын операцияларынын бөлүгүн түзүү ыкмаларын аныктайт.

ФОЭС 8 "Эсеп саясаты, эсептик баалоодогу өзгөрүүлөр жана каталар" – бухгалтердик өзгөрүүлөрдүн, принциптердин, о.э. баалоолордун эсеби маселелерине арналган, о.э. финансылык отчеттуулукта каталарды түзөтүү тартибин аныктайт.

ФОЭС 10 "Отчеттук мөөнөт аяктагандан кийинки окуя" – отчеттук мөөнөттө болуучу шарттарды тастыктоочу окуяларды аныктайт (отчеттук мөөнөттөн кийинки түзөтүлүчү кубулуш); отчеттук мөөнөттөн кийин пайда болгон окуяларды тастыктоочу шарттарда (түзөтүлбөөчү окуялар).

ФОЭС 11 "Курулушка келишимдер" – жалдануучунун (подрядчик) финансылык отчеттуулугунда жалдануу келишими менен байланышкан келишимдерди жана чыгымдарды эсептөө тартибин орнотот, отчеттук мөөнөттө жүргүзүлгөн иштерге жалдануу келишими боюнча кирешелерди жана чыгымдарды бөлүштүрүүнү аныктайт.

ФОЭС 12 "Пайда салыгы" – пайдадан алынган салыктын эсебинин тартибин, учурдагы жана келечектеги салыктык кесепеттерин аныктайт.

ФОЭС 16 "Негизги каражаттар" – негизги каражаттардын эсебинин методологиясы маселелерин жөнгө салат жана финансылык отчеттуулукта: эсептик наркты баалоо жөндөмүн; колдонулган амортизацияны эсептөө ыкмаларын; колдонулган иштөө мөөнөтүн; кийинки капиталдык салымдарды чагылдырууну талап кылат.

ФОЭС 17 "Ижара" – ижара алуучу жана ижара берүүчүлөрдүн финансылык жана операциялык ижараларын чагылдыруу боюнча эсеп саясатына коюлган талаптарды аныктайт.

ФОЭС 18 "Киреше" – төмөнкү операциялар жана окуялардан пайда болгон кирешелердин эсебинде колдонулат: товарларды сатуу; кызмат көрсөтүү; пайыз түрүндө, лицензиялык төлөм жана дивиденддер түрүндө киреше алып келүүчү уюмдардын активинин башка тараптарда колдонулушу.

ФОЭС 19 «Кызматкерлерге сый акылар» кызматкерлерди сыйлоо жөнүндө маалыматты ачып берүү жана эсептөө эрежелерин орнотот.

ФОЭС 20 "Мамлекеттик субсидийлердин эсеби жана мамлекеттик жардам жөнүндө маалыматты ачып берүү" – мамлекеттик субсидиялар жана мамлекеттик жардамдын башка формалары жөнүндө эсеп жана маалыматты отчеттуулукта сунуштоо тартибин жөнгө салат.

ФОЭС 21 "Валюталалык курстардын өзгөрүүсүнүн таасири" – чет өлкөлүк валютада жүргүзүлгөн операциялардын эсебинин тартибин жана финансылык отчеттуулукта пайда болгон курстук айырмалардын эсебин жөнгө салат.

ФОЭС 23 "Займдар боюнча чыгымдар" – займдар боюнча чыгымдарды бухгалтердик чагылдыруу ыкмасын аныктайт, займдар боюнча чыгымдарды чыгым катары тезинен таанууну талап кылат.

ФОЭС 24 "Байланышкан тараптар жөнүндө маалыматты ачып берүү" – Байланышкан тараптар жөнүндө түшүнүк берет жана өнөктөш ишканалар ортосундагы каражаттардын операциялардын эсептөө тартибин жөнгө салат.

ФОЭС 26 "Пенсиялык пландар боюнча эсеп жана отчеттуулук" – пенсиялык төлөмдөр боюнча отчеттуулук үчүн мындай отчеттуулугу түзүлгөн уюмдарда колдонулат.

ФОЭС 27 "Консолидацияланган жана өзүнчө финансылык отчеттуулук" – консолидацияланган финансылык отчеттуулукту даярдоо жана сунуштоо процессин көрсөтөт.

ФОЭС 28 "Ассоциациялаштырылган компанияларга болгон инвестицияларды эсепке алуу" – ассоциациялаштырылган ишканаларга болгон инвестициялардын эсебин жөнгө салат.

ФОЭС 29 "Гиперинфляциялык экономикадагы финансылык отчеттуулук" – финансылык отчеттуулукту, анын ичинде гиперинфляциялык экономикадагы өлкөнүн валютасында түзүлгөн консолидацияланган финансылык отчеттуулукту даярдоодо ишкана тарабынан колдонулат.

ФОЭС 32 "*Финансылык инструменттер: маалыматты сунуштоо*" – баланста, о.э. баланстан тышкары таанылган финансылык инструменттердин бардык типтери жөнүндө маалыматты сунуштоону жөнгө салат.

ФОЭС 33 "*Акцияга болгон пайда*" – пайданы эсептөө принцибин жана ал жөнүндө маалыматты сунуштоо жөндөмүн, бир же ар түрдүү отчеттук мөөнөттөрдө ар түрдүү компаниялардын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын калыптандыруу үчүн колдонууну орнотот.

ФОЭС 34 "*Аралык финансылык отчеттуулук*" – аралык финансылык отчеттуулуктун минималдык курамын, аралык финансылык отчеттуулукта колдонулган маалыматты ачып берүүнү; бухгалтердик таануу жана баалоо принциптерин аныктайт.

ФОЭС 36 "*Активдердин баасынын түшүүсү*" – наркынын төмөндөөсүнүн кесепетинде жүгүртүүдөн тышкаркы активдерди кайра баалоонун эрежелерин жөнгө салат; активдерди кайра баалоонун критерийлерин жана принциптерин жана анын жыйынтыктарын эсеп жана отчеттуулукта чагылдырууну аныктайт.

ФОЭС 37 "*Резервдер, шарттуу милдеттенмелер жана шарттуу активдер*" – Резервдердин, шарттуу милдеттенмелердин жана шарттуу активдердин эсеби жана отчеттуулугунун принциптерин жөнгө салат жана баланста шарттуу окуяларды милдеттүү чагылдыруу критерийлерин аныктайт.

ФОЭС 38 "*Материалдык эмес активдер*" – материалдык эмес активдердин эсебин жана отчеттуулукта чагылдыруу эрежелерин жөнгө салат.

ФОЭС 39 "*Финансылык инструменттер: таануу жана баалоо*" – финансылык инструменттерди убакыт боюнча идентификациялоону жана финансылык отчеттуулукта чагылдырылышы боюнча аларды таануу жана баалоо критерийлерин аныктайт.

ФОЭС 40 "*Инвестициялык мүлк*" – инвестициялык мүлктүн эсебинин тартибин жана маалыматты ачып берүүгө тиешелүү талаптарды аныктайт.

ФОЭС 41 "*Айыл чарбасы*" – айыл чарба ишмердүүлүгүнүн эсеби, финансылык отчеттуулукта сунуштоо жана маалыматты ачып берүү тартибин орнотот.

ФОЭСтын өнүгүшү өнүккөн өлкөлөргө гана артыкчылыкка ээ болбостон, о.э. өзгөчө рынок мамилелеринин өнүгүшү жолунда бара жаткан өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн дагы пайдалуу болуп саналат. Эреже катары, бул өлкөлөрдүн бухгалтердик эсеби боюнча улуттук стандарттары өнүгүү стадиясында жайгашат.

ФОЭСты улуттук стандарттар түрүндө кийрүү жергиликтүү ишканаларга дүйнө жүзү боюнча бирдей финансылык тилде сүйлөөгө мүмкүнчүлүк берет жана рынок мамилелери өнүгүп жаткан өлкөдө бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн өзүнчө улуттук өзгөчөлүгү болбоосун айгинелейт. Бардык коммерциялык операциялар бирдей аткарылышы жана бул мамлекет канчалык өнүкпөгөндүгүнө карабастан эске алынуусу зарыл.

6.2. ФОЭСга ылайык финансылык отчеттуулукту сунуштоо

Финансылык отчеттуулукту даярдоо жана сунуштоо Концепциясына ылайык, финансылык отчеттуулуктун максаты болуп компаниянын финансылык абалы, ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы жана финансылык абалындагы өзгөрүүлөр жөнүндө маалыматты сунуштоо эсептелинет. Бул маалымат керектөөчүлөрдүн кеңири чөйрөсү үчүн экономикалык чечимдерди кабыл алууда зарыл болот.

Финансылык отчеттуулук о.э. компаниянын жетекчилигинин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын же жетекчиликтин ишениминдеги ресурстар боюнча жоопкерчилигин көрсөтөт.

Жетекчиликтин ишмердүүлүгүн же жоопкерчилигин баалоону каалаган керектөөчүлөр бул айтылгандарды экономикалык чечим кабыл алыш үчүн кылышат; тагыраагы, мындай чечимдерге, мисалы: компанияда инвестицияларды сактоо же сатуу, же жетекчилерди кайра шайлоо же башка жакка которуу чечими кирет.

Компаниянын финансылык абалы анда болгон экономикалык ресурстар, анын финансылык түзүмү, анын ликвидүүлүгү жана айлана чөйрөнүн өзгөрүүсүнө ылайыкташууда төлөө жөндөмдүүлүгүнөн көз каранды.

Компаниянын *экономикалык ресурстары* жана өткөн мезгилде кайра түзүп чыгуу жөндөмдүүлүгү жөнүндө маалымат келечекте акчалай каражаттарды жана алардын эквиваленттерин түзүү жөндөмдүүлүгүн прогноздоо үчүн пайдалуу болуп саналат.

Финансылык түзүм жөнүндө маалымат карызга алынган каражаттарга болгон келечектеги керектөөнү прогноздоо жана келечектеги пайда жана акчалай агымдар компанияга үлүшү барларга кантип бөлүштүрүлүшү үчүн зарыл. Бул маалымат мындан ары каржылоону алыш үчүн компания канчалык деңгээлде ийгиликтүү болушун баалоо үчүн зарыл болуп саналат.

Ликвидүүлүк жана төлөө жөндөмдүүлүк жөнүндө маалымат компаниянын өзүнүн финансылык милдеттенмелерин өз убагында аткаруу жөндөмдүүлүгүн прогноздоо үчүн керек.

Ликвидүүлүк катары жакынкы келечекте финансылык милдеттенмелерди кемиткенден кийин акчалай каражаттардын бар болуусун эсептелет.

Төлөө жөндөмдүүлүгү – өз убагында финансылык милдеттенмелерди алардын мөөнөтү келген учурда колдонуу үчүн бир канча созулган мөөнөт аралыгында акчалай каражаттардын бар болуусу.

Компаниянын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы жөнүндө маалымат, тагыраагы, анын пайдалуулугу экономикалык ресурстарда потенциалдуу өзгөрүүлөрдү баалоо үчүн, келечекте көзөмөлгө алуу ыктымалы болушун талап кылат. Бул үчүн жыйынтыктардын өзгөрүүчүлүгү жөнүндө маалымат чон мааниге ээ. Компаниянын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы жөнүндө маалымат бар болгон ресурстар базанын эсебинен акчалай каражаттардын агымын түзүү жөндөмдүүлүгүн прогноздоо үчүн пайдалуу.

Компаниянын финансылык абалынын өзгөрүүсүнө тиешелүү маалымат отчеттук мөөнөт ичинде инвестициялык, финансылык жана операциялык ишмердүүлүктү баалоо үчүн колдонулат. Бул маалымат керектөөчүлөрдү компаниянын жөндөмдүүлүгүн баалоо үчүн акчалай каражаттар жана алардын эквиваленттерин түзүү, компаниянын бул акчалай каражаттардын агымын колдонууда негиз катары камыз кылат.

Финансылык абал жөнүндө маалымат негизинен *бухгалтердик баланста* берилет. Финансылык ишмердүүлүк жөнүндө маалымат негизинен *пайда жана зыян жөнүндө отчетто* сунушталат, ал эми акчалай каражаттардын агымы боюнча маалымат *акчалай каражаттардын операциясы жөнүндө отчетто* сунушталат.

Финансылык отчеттуулуктун элементтери – бул ишкананын финансылык абалы жана анын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы жөнүндө маалыматты сунуштоо менен байланышкан экономикалык категориялар.

Финансылык отчеттуулуктун 5 элементтери бөлүнүп каралат:

1. *Активдер* – ишкана тарабынан көзөмөлгө алынган каражаттар же ресурстар жана өткөн окуянын жыйынтыгы же келечектеги экономикалык пайданын булагы болуп саналат. Активдер баланста келечектеги экономикалык пайда ыктымалы бар болсо жана активдердин наркы ишенимдүү өзгөрүү шарты менен чагылдырылат. Активди аныктоодо менчик укугу негизги болуп эсептелбейт. Мисалга, ижарага алынган менчик эгерде ишкана аны иштетүүдөн пайда алууну көзөмөлдөсө актив болуп эсептелет.

2. *Милдеттенмелер* – отчеттук мөөнөттөгү бар болгон карыз болуп, аны жабуу менен ишкананын ресурстарынын кетишине алып келет. Милдеттенмелер баланста келечекте ресурстардын кетүүсү ыктымалы бар болуу менен экономикалык пайда алып келүүсү, пайда болгон милдеттенмени жабуунун жыйынтыгында, мындай жабуунун көлөмү өзгөрүүсү менен чагылдырылат.

3. *Өздүк капитал* – бул ишкананын бардык милдеттенмелерди кемитүүдөн кийинки калган активдердин үлүшү. Өздүк капитал менчик ээлеринин салымы жана чогулган пайданы көрсөтөт.

4. *Киреше* – отчеттук мөөнөттө ишкананын экономикалык кызыкчылыгынын көбөйүүсү, активдердин кеңейүүсүнө жана милдеттенмелердин азайуусуна алып келет, жыйынтыгында өздүк капиталдын (менчик ээлеринин уставдык капиталга салымын эске албаганда) өсүүсү пайда болот. Киреше ишкананын негизги (уставдык) жана негизги эмес ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгынан алынган келип түшүү.

5. *Чыгымдар* – ишкананын экономикалык келип түшүүсүнүн кыскаруусу, активдердин наркынын азайуусу же жоготуусу түрүндө көрсөтүлөт да, өздүк капиталдын (менчик ээлеринин уставдык капиталдан алып салуусун эске албаганда) азайуусуна алып келет. Чыгымдарды чагылды-

рууда дал келүү эрежеси бар – чыгымдар отчеттук мөөнөттө эгерде ушул мөөнөттөгү керешеге алып келсе таанылат.

Эл аралык стандарттарда ишкананын актив жана милдеттенмелерин баалоонун ар түрдүү варианттары колдонулат:

- *Баштапкы нарк* – активдер үчүн аларды сатып алуу наркы, ал эми милдеттенмелер үчүн милдеттенмеге алмашуу катары алынган сумма. Баштапкы нарк фактылык баа боюнча келишимдин жүргүзүүлүсү учурунда чагылдырылат.

- *Учурдагы же кайра калыбына келтирилген нарк* – активдер үчүн-учурдагы мөөнөттө сатылып алынгандагы төлөө зарыл болгон каражаттар, милдеттенмелер үчүн-учурдагы мөөнөттө милдеттенмелерди жабуу үчүн төлөнө турган сумма.

- *Сатуу же жоюлуучу (ликвидациялык) нарк* – активдер үчүн-аларды сатуунун жыйынтыгында алынган акчалай каражаттардын суммасы, ал эми милдеттенмелер үчүн-аларды ишкананын нормалдуу иштөө шартында жабуу наркы.

Көрсөтүлгөн нарк – активдер үчүн ишкананын нормалдуу иштөө шартында келечектеги акчалай каражаттардын таза түшүүсү дисконттоштурулган наркы, милдеттенмелер үчүн ишкананын нормалдуу иштөө шартында милдеттенмелерди төлөөдө келечектеги акчалай каражаттардын кетүүсүнүн дисконттоштурулган наркы,

Ошондой эле баалоонун эки варианты колдонулушу мүмкүн. Бул *рыноктук нарк*, б.а. рынокто активдерди сатуунун жыйынтыгында алынган сумма жана *адилеттүү нарк* – эки тараптын өз ара келишүүсү менен аныкталган нарк.

ФОЭСга ылайык финансылык отчеттуулуктун негизги максаты – компаниянын финансылык абалы, ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары жана финансылык абалынын өзгөрүүлөрү жөнүндө маалыматты керектөөчүлөрдүн кеңири чөйрөсүнө, биринчи кезекте-инвесторлорго сунуштоо.

КРнын аймагында өзүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзгөн субъекттер ФОАЭСтын талаптарына ылайык түзүүлөрү зарыл.

Финансылык отчеттуулукту түзүү жана сунуштоонун *негизги маселелери*:

- инвестициялык чечимдерди жана кредиторлорго сунуштоо боюнча чечимдерди кабыл алуу;

- чарбалык субъекттин келечектеги акчалай каражаттардын агымын баалоо жана прогноздоо;

- чарбалык субъекттин карамагындагы ресурстарга байланыштуу экономикалык ресурстарын жана милдеттенмелерин баалоо;

- башкаруучу персоналдын ишинин жыйынтыктарын баалоо.

Биздин оюбуз боюнча отчеттуулуктун ачык-айкындуулугу экономикалык субъекттердин рыноктогу жүрүм-турумун жогорулатат, инвестирилөө объекттин тандоо көз карашында тобокелдерди башкарууну бир гана жеңилдетпестен, о.э рыноктук тобокелди, б.а. конъюнктуранын тез өзгөрүү ыктымалын.

Отчеттуулуктун ачык-айкындуулугу – ФОЭСтын негизги принциби болуу менен, чет өлкөлүк компаниялар жана эл аралык финансылык уюмдар Кыргызстандын ишканаларынын финансылык абалынын объективдүү сүрөттөлүшүн билүү үчүн ФОЭС форматында отчеттуулукту сунуштоону талап кылышат.

Жогоруда айтылгандан улам биз ФОЭСга ылайык финансылык отчеттуулукту калыптандыруу – капиталдын эл аралык рыногуна чыгуунун реалдуу мүмкүнчүлүгү деп жыйынтык кылабыз. Эгерде компания эл аралык критерийлерге туура келген отчеттуулукка ээ болбосо, ал чет өлкөлүк инвестордун көз карашы боюнча башка капиталды изденчүүлөргө салыштырмалуу атаандаштык жөндөмдүлүктүү катары каралбайт. Аны тастыктоо катары бүгүнкү күндө көптөгөн өлкөлөрдүн фондулук биржалары бир гана ФОЭС боюнча чет өлкөлүк инвесторлордун баалуу кагаздарын котировкалоо үчүн отчеттуулукту сунуштап жаткандыгын белгилеп кетсек болот.

6-бөлүмдүн бышыктоочу суроолор

1. ФОЭСтын маңызы жана мазмуну.
2. Финансылык отчеттуулуктун элементтери.
3. ФОЭСга ылайык финансылык отчеттуулукту сунуштоо.

7-БӨЛҮМ. Жүгүртүү активдеринин эсеби

7.1. Акча каражаттарынын эсеби

7.1.1. Акча каражаттары жөнүндө түшүнүк

Акча каражаттары бухгалтердик баланстын «Жүгүртүү активдери» биринчи бөлүмүндө чагылдырылган ликвиддүү активдердин курамдык бөлүгү болуп саналат.

Ликвиддүү активдер накталай эсептешүү, о.э. насыяны колдонууда бүтүм жүргүзүүдө пайда болот. Ликвиддүү активдерге акча каражаттары, кыска мөөнөттүү инвестициялар, алууга каралган эсептер жана алууга каралган векселдер кирет. Алар учурдагы милдеттенмелерди төлөө үчүн тез арада колдонулушу менен мүнөздөлөт.

Функционалдык чарбалык ишмердүүлүктөгү активдер азыраак ликвиддүү. Мындай өндүрүштүк активдерге: материалдык запастар, кыймылсыз мүлк, жабдуу, жаратылыш ресурстары, материалдык эмес активдер киришет.

«Акчалай счеттор» милдеттенмелерди тез арада төлөө үчүн колдонула турган аталышта болушат.

Акчалай каражаттар финансылык мекемелердин учурдагы счетундагы калдыктарды, накталай купюраларды, монеталарды, валюталарды, кичи кассадагы накталай сумманы жана ишкананын кассасына берилген конкреттүү акчалай документтер, финансылык мекемелер кабыл алган мөөнөттүү депозиттер жана башка алууларды камтыйт.

Берилген акчалай документтерге: жөнөкөй чектер, кассалык ордерлер, кардарлардын чектери, акчалай которуулар жана башка эсептешүүдөгү каражаттар кирет.

«Акча каражаттары» баланстык беренесиндеги калдык акчалай счетторго кирген бардык аталыштарды чагылдырат.

Акчалай эквиваленттер – акчалай каражаттарга окшош, бирок башкача классификацияланган активдер. Алар казына векселдерин, коммерциялык кагаздарды жана депозиттик сертификаттарды камтыйт.

Акча каражаттарына почта маркалары, кызматкерлердин иш сапар чыгымдары боюнча аванс (алдын ала төлөнгөн чыгымдар), компаниянын кызматкерлеринин дебитордук карыздары, кызматкерлерге жана сырткы катышуучуларга (алууга каралган эсептер) төлөнгөн акчалай аванстар кирбейт.

Отчеттук мөөнөттүн аягында алынбай калган акча которуулар-чектер акчалай каражаттардын счетунун сальдосунан кемитилбейт. Кээ бир компаниялар акча каражаттарынын счетунун сальдосун төлөө үчүн чектер сунушталмайын азайтышпайт. «Акча каражаттары» счету эркин колдонууга мүмкүн болбогон *компенсациялык сальдо* деп аталган сумманы камтышы мүмкүн. Бул сальдо компания тарабынан банктын талабы боюнча

насыяны сунуштоо боюнча келишимди камсыз кылуу катарында өзүнүн сметундагы сакталган минималдык сумманы көрсөтөт. Фактылык түрдө бул келишим накталай акча каражатын чектейт жана компаниянын ликвиддүүлүгүн азайтуусу мүмкүн.

Овердрафт – мурда дебиттик калдыгы бар суммадан ашкан төлөмдү жүргүзүүдө пайда болгон активдүү сметтогу кредиттик сальдо жана кыска мөөнөттүү милдеттенме катары эсептелинет. Овердрафт эгерде банк тарабынан төлөнгөн сумма кардардын сметундагы сальдодон ашып кеткен учурда пайда болот.

Ишканада өндүрүштүк-чарбалык тапшырмаларды аткарган персоналдар менен карым катнаш пайда болот да, ишкананын кызматкерлери, социалдык камсыздоо жана башка уюмдар жана тараптар менен эсептешүүнү камтыйт. Бул эсептешүүлөр акчалай формада жүргүзүлөт.

Ишканалар, уюмдар жана мекемелер ортосунда көптөгөн эсептешүүлөр накталай эмес формада жүргүзүлөт. Накталай эмес эсептешүүлөр төлөөчүнүн сметунан алуучунун сметуна ар түрдүү банктык операциялардын (кредиттик жана эсептешүү) жардамы аркылуу акчалай каражаттарды которуу жолу менен жүргүзүлөт. Ошону менен бул чарбалык субъекттердин ортосундагы эсептешүүлөрдө ортомчу катары тиешелүү банк мекемелери (мамлекеттик жана коммерциялык) эсептелинет.

Банк катары чарбалык субъекттердин акча каражаттарын тартуу үчүн жана аларды кайтарымдуулук, төлөм жана мөөнөттүлүк шарттарында жайгаштыруу, өз ара которууларды жүргүзүүчү мекеме эсептелинет. Банк юридикалык тарап болуп саналат.

Биздин өлкөнүн банк системасы борбордук (КРУБ) жана коммерциялык банктардын системасынан турат. Банк жана кардарлардын ортосундагы мамилелер келишимдик мүнөзгө ээ. Кардарлар эсептик жана кассалык тейлөө үчүн банктарды өз алдынча тандашат жана бир (эсептешүү операциялары боюнча) же бир канча (кредиттик операциялар боюнча) банктарда банктык операциялардын бардык түрлөрүн жүргүзүүсү мүмкүн.

Банктын ишканалар менен кредиттик мамилелери *кредиттик келишим* боюнча жүргүзүлөт. Алардын максаты – кредиттик ресурстарды колдонуунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана кредиттик механизмдин ишкананын акыркы жыйынтыгына таасирин күчөтүү.

7.1.2. Кассадагы акча каражаттарынын эсеби

Акчалар менен накталай эсептешүүнү жүргүзүү үчүн ар бир ишкананын кассасы болушу керек жана бекитилген формада кассалык китепти жүргүзүүсү зарыл. Ишкананын банктан алынган накталай акчалары чекте көрсөтүлгөн максатта чыгымдалат.

Кассалык операцияларды жүргүзүү кассирге жүктөлүп, ал кабыл алынган баалуулуктардын сакталуусуна толук материалдык жеке жоопкер-

чиликти алат. Кассада чоң эмес акчалай сумманы аз эмес суммадагы чарбалык чыгымдарга, иш сапарга аванс берүү жана башка чон эмес көлөмдөгү төлөмдөргө банк тарабынан бекитилген лимиттин чегинде сактоого болот.

Кассага акчанын келип түшүүсү жана кассадан берилүүсү *кассалык кириш жана чыгыш ордерлеринде* көрсөтүлөт. Ордерлерде операциялардын суммасы бир гана цифра менен гана эмес, о.э. сөз түрүндө дагы жазылат. Кириш ордерлерине башкы бухгалтер жана ага ыйгарым укуктуу тарап, ал эми чыгыш ордерине-ишкананын жетекчиси же башкы бухгалтер же ага ыйгарым укуктуу тарап кол койот.

Кириш кассалык ордерлер жана анын квитанциялары, чыгыш кассалык ордерлер, аларды алмаштыруучу документтер шариктүү калем же сыя менен же жазуучу (эсептөөчү) машинада так жана түшүнүктүү толтурулушу зарыл.

Бул документтерде кырып очүрүү, сызып оңдоо же түздөө, болбоду дегенде эскертүүгө жол берилбейт.

Кассадан эмгек акы, сыйлык, стипендия, пенсия ишкананын жетекчиси жана башкы бухгалтери тарабынан кол коюлган *төлөм жана эсептешүү-төлөм ведомосту* боюнча берилет.

Ишкананын кызматкерлери акча алганда *төлөм ведомостуна* кол коюшат.

Акча каражаттарынын келип түшүүсү жана чыгымдалышы боюнча операцияларды кассир *кассалык китепке* жазып, номерленет, шнурдалат жана сүргүч же мастикадан жасалган мөөр басылат. Анда барактардын саны ишкананын жетекчиси жана башкы бухгалтеринин кол тамгасы менен тастыкталат. Жумуш күнүнүн аягында кассир кассалык китепте бир күндүк операциялардын жыйынтыгын эсептейт жана кийинки күнгө карата кассадагы сальдону чыгарат. Кассалык китептеги жазуулар эки баракта көчүрмө кагаз аркылуу шарик калемге сыя менен жүргүзүлөт. Китептин бир барагы жыртма болуп, аны жумуш күнүнүн аягында бардык кириш жана чыгыш документтери менен кассалык китепте расписка менен *кассалык операциялар боюнча отчет* катары тапшырылат.

Документтердин толук сакталуусун камсыз кылуу шартында кассалык китепти автоматташтырылган жол менен дагы жүргүзсө болот.

Кичи ишканаларда кассир штаты болбогон учурда кассирдин милдеттерин ишкананын жетекчисинин жазуу жүзүндөгү буйругу менен башкы бухгалтер же башка кызматкер *материалдык жоопкерчилик жөнүндө келишим* түзүү шарты менен аткаруусу мүмкүн.

Ишкананын жетекчисинин бекитилген мөөнөтүндө, о.э кассирлердин алмашуу учурунда кассада жайгашкан акча каражаттары же башка баалуулуктарды күтүлбөгөн жерден текшерүү (ревизия) жүргүзүлөт.

Кассалык операцияларды жүргүзүү тартиби КРУБнын башкармалыгынын токтому менен бекитилген «КРда кассалык операцияларды жүргү-

зүү жөнүндө Жобого» (23.07.1994 ж., №1/7), о.э КРнын мыйзамы «Калк менен акчалай эсептешүүнү жүргүзүүдө көзөмөл кассалык машиналарды колдонуу жөнүндө» (12.01.1994ж., №1397- XII) ылайык жөнгө салынат.

1100 «Кассадагы акча каражаттары» счету улуттук жана чет өлкө валюталарындагы накталай акча каражаттарынын, ошондой эле акча документтеринин бардыгы жана алардын операциясы жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн арналган. 1100 счетунда сакталган жерине карабастан субъект тескөө укугуна ээ болгон бардык накталай акча каражаттар эсепке алынат. Мисалы, банктык сейфтерде, башка депозитарийлерде сактоого жайгаштырылган акча каражаттары кассадагы акча каражаттары катары эсепке алынууга тийиш.

Эсептер планында төмөндөгү эң типтүү мааниге ээ категориялар боюнча акча каражаттарын эсепке алуу үчүн өзүнчө эсептер каралган:

1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары»;

1120 «Чет өлкө валютасындагы акча каражаттары»;

1130 «Акча документтери»;

1140 «Акча эквиваленттери».

1100 «Кассадагы акча каражаттары» счетунун дебетинде акча каражаттарынын жана алардын эквиваленттеринин келип түшүүсү, ал эми кредитинде алардын чыгымдалуусу көрсөтүлөт.

Операциялык кассасы (билеттерди сатуу, байланыш кызматын төлөө, валютаны алмаштыруу ж.б.) бар ишканаларда зарыл болгон учурда кошумча субсчеттор ачылышы мүмкүн:

- «Улуттук валютадагы операциялык касса»

- «Чет өлкө валютасындагы операциялык касса»

1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары» счету боюнча улуттук валютадагы гана акча каражаттарынын келип түшүшү жана берилиши чагылдырылат. Чет өлкө валюталарын улуттук валюта менен бир эсепте эсепке алынышына жол берилбейт. Чет өлкө валютасындагы акча каражаттарын эсепке алуу 1120 счетунда жүргүзүлөт жана анда валютанын ар бир түрү боюнча субсчеттор ачылат. 1120 счетунун дебети жана кредити боюнча баштапкы жазуулар чет өлкө валютасында сыяктуу эле, КРУБ тарабынан валютада операциялар жүзөгө ашырылган күнгө карата белгиленген эсептик курс боюнча улуттук валютада кайрадан эсептелинүү менен жүргүзүлөт.

Ар бир отчетту күнгө карата 1120 «Чет өлкө валютасындагы акча каражаттары» счетунун чет өлкө валютасындагы сальдосу КРУБнын ушул күнгө карата курсу боюнча келип чыккан айырманы 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счетунун кредитине же болбосо 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счетунун дебетине чегерүү менен кайрадан эсептелинет.

**Кассадагы акчалай каражаттардын эсеби боюнча
счетовдордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счетовдордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Тиешелүү банктагы счетовдордон акчалай каражаттар келип түштү (эмгек акы, пенсия, пособия ж.б. карыздарды төлөө боюнча)	1100	1200
2	Кызматкерлер жана директорлордун колдонулбаган авансынын калдыгы келип түштү	1100	1520
3	Сатуудан кассага акчалай каражаттар келип түштү (эсептин кассалык ыкмасын колдонгон ишканаларда, же соода ишканаларында)		
	-продукциядан, товарлардан жана кызмат көрсөтүүлөрдөн	1110	6110
	-негизги каражаттардан, материалдык эмес активдерден жана башка материалдык баалуулуктардан	1110	9190
4	Уюштуруучулардан уставдык капиталга болгон салымы боюнча келип түштү	1110	1900
5	Акцияларды номиналдан жогору баада сатуунун жыйынтыгында эмиссиялык киреше алынды	1100	5210
6	Эмгек акыны төлөөгө акчалай каражаттар берилди	3520	1110
7	Кассадан акчалай каражаттар банктын сметуна тапшырылды	1200	1100
8	Кызматкерлерге аванстар берилди	1520	1110
9	Материалдарды сатып алууга акчалай каражаттар иштетилди	1620 1790 7110	1110
10	Кассадагы каражаттар чарбалык муктаждыктарга иштетилди	8000	1110
11	Баалуу кагаздарды сатып алууда чыгымдар төлөндү (консультанттардын кызматын төлөө)	8170	1100
12	Накталай улуттук валютаны чет өлкөнүн валютасына алмаштыруу:		
	-кассадан акчалай каражаттарды чыгарып таштоо	1520	1110
	-КРУБнын эсептик курсу боюнча бааланган суммада чет өлкөлүк валютанын кассага келип түшүүсү	1120	1520
	-эсептик курс жана алмаштыруу учурунда төлөнгөн улуттук валютанын фактылык суммасы боюнча бааланган чет өлкөлүк валютанын наркынын ортосундагы айырмасы		
	а) пайда	1520	6200
	б) зыян	7600	1520
13	Чет өлкөлүк валютаны улуттук валютага алмаштыруу		
	- КРУБнын эсептик курсу боюнча бааланган суммада чет өлкөлүк валютанын кассага келип түшүүсү	1520	1120
	-улуттук валютанын кассага келип түшүүсү	1110	1520
	- эсептик курс жана алмаштыруу учурунда төлөнгөн чет өлкөлүк валютанын фактылык суммасы боюнча бааланган улуттук валютанын наркынын ортосундагы айырмасы:		
	а) пайда	1520	6200
	б) зыян	7600	1520

Бир валютанын кассадан алынышы жана башка валютанын кассага келип түшүшү менен бирге коштолгон алмашуу операциялары (бир валютаны экинчисине алмаштыруу) алмашуудан түшкөн пайданы же зыянды чагылдыруу менен чет өлкө валюталарын сатып алуу-сатуу боюнча операциялар катары эсепке алынат. Бул жерде валюталарды алмашуудан түшкөн пайданы жана зыянды курстук айырмадан келип чыккан пайда жана зыяндан айырмалап алуу зарыл. Эгерде, алмашуу операциялары олуттуу пайданы жана зыянды алып келсе, аларды 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» жана 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счетторуна карата ачылган өзүнчө субсчеттордо эске алуу талап кылынат. Бул жобонун, алар үчүн алмашуу операциялары каражат алып келген иш болуп саналган, валюталарды алмашуу ишине адистешкен субъекттерге (алмашуу бюролоруна) тиешеси жок.

Нактай валюталарды алмашуу боюнча операцияларды эсепке алуу боюнча бухгалтердик өткөрүүлөрдүн алгылыктуу схемаларынын бири төмөндө келтирилген. Бул схема, алмашуу операцияларына олуттуу маани берип, аларды дайыма жүзөгө ашырып келген субъекттер үчүн эсептелинген.

1130 «Акча документтери» счетунун дебити боюнча кардарлардын чектеринин, акчалай которуулардын, мамлекеттик алымдардын (пошлиналардын), маркаларынын жана башка эсептешүү каражаттарынын номиналдык наркы боюнча кассага келип түшүүсү чагылдырылат.

1140 «Акча эквиваленттери» счетунун дебити боюнча ФОЭСтин «Акча каражаттарынын операциялары жөнүндө отчеттор» деп аталган 7-стандартынын 7 жана 6-параграфтарына ылайык акча каражаттарынын эквиваленттери катары классификацияланган – кыска мөөнөттүү, өтүмдүүлүгү жогору акча каражаттарынын алдын ала белгилүү болгон суммасына оңой алмаштырылган жана алардын наркынын өзгөрүүсүндө бир аз тобокелдикке дуушар болгон инвестициялардын наркы чагылдырылат.

ОКУД боюнча форма

«Дан-Азык» ЖЧК

(уюм)

ОКПО
 боюнча

Код
0310001

КАССАЛЫК КИРИШ ОРДЕРИ

Документтин номери	Түзүү мөөнөтү
95	18.12.17жс.

Дебет	Кредит			Суммасы, сом. тый.	Максаттуу багыттын коду
	Структура лык бөлүмдүн коду	корреспон- денциялык счет, субсчет	аналити- калык эсептин коду		
1110	01	1410	12	213000-00	04

Кабыл
 алынды

«Гулазык» АК дан

Негизи:

Товар үчүн төлөө

Суммасы

Эки жүз он үч мин

(соз менен жазуу)

сом. 00 тый.

Анын ичинде

Тиркеме

Накладная №12 18.12.2017жс. Счет-фактура № 12/2

Башкы бухгалтер

Акылбеков К.О.

(колу)

(колду расшифровкалоо)

Алган кассир

Жолдошев К.

(колу)

(колду расшифровкалоо)

«Дан-Азык» ЖЧК

(уюм)

КВИТАНЦИЯ

Кассалык киреше ордереине № 95

« 18 » декабря 2017 .

Кабыл
 алынды

«Гулазык» АК дан

Негиз: Товар үчүн төлөө

Сумма 213000 сом. 00 тый.

(цифра менен)

Эки жүз он үч мин

(соз менен жазуу)

сом. _____ тый.

Анын
 ичинде

« _____ » _____ г.

М.О. (штамптын)

Башкы бухгалтер

Акылбеков К

(колу)

(колду расшифров-
 калоо)

Кассир

Жолдошев К.

(колу)

(колду расшифровкалоо)

К Е С Ү Ү С Ы З Ы Г Ы

Унификацияланган форма № КО-2

«Дан-Азык» ЖЧК (уюм)	ОКУД форма	боюнча	Код
			0310002
	ОКПО боюнча		

(структуралык бөлүм)

Документтин номери	но- Түзүү мөөнөтү
12	19.12.2016

КАССАЛЫК ЧЫГЫШ ОРДЕРИ

Дебет			Кредит	Суммасы, сом. тый.	Максагтуу багыттын коду
Структуралык бөлүмдүн коду	Корреспонденциялык счет, субсчет	Аналитикалык эсептин коду			
01	1520	2	1110	700-00	06

Берилсин Келдиев Нургазы Нурлановичке

(фамилия, аты жону)

Негиз: принтер үчүн тонер сатып алуу

Суммасы жети жүз

(сөз менен жазуу)

ом. 00 ый.

Тиркеме Директордун буйругу, а №14 18.12 2017Ж.

Уюмдун жетекчиси

директор

(кызматы)

(колу)

Нарбаев К.А.

(колун расшифровкалоо)

Башкы бухгалтер

(колу)

Акылбеков К.О.

(колун расшифровкалоо)

Алдым жети жүз

(сөз менен жазуу)

сом. тый.

9 декабрь 2017 ж. олу

Боюнча Паспорт А №141245, 12 ноябрь 2015жг. МВД- 50-23 Ош ш. берилген

(алуучуну тастыктоочу документтин аталышы, номери, берилген күнү жана берилген жери)

Берген кассир

Жолдошев К.

(колду расшифровка-

лоо)

(колу)

Унификацияланган форма № КО-3

Мукабанын үлгүсү

<i>«Дан-Азык» ЖЧК</i> (уюм) (структурлык бөлүм)	формасы	ОКУД	Код
			0310002
			ОК
			ПО

Кириш жана чыгыш кассалык документтерди КАТТООЧУ ЖУРНАЛ *2017ж.*

Кассир *Жолдошев К.*

Кириш документи		Суммасы, сом,тый	Эскертүү	Чыгыш документи		Суммасы сом,тый	Эскертүү
күнү	номери			күнү	номери		
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>18.12.17ж.</i>	<i>95</i>	<i>213000</i>	<i>Товар үчүн төлөө</i>	<i>19.12.2017</i>	<i>12</i>	<i>700-00</i>	<i>Тонер са- тып алуу</i>

Унификацияланган форма № КО-4

ОКУД боюнча форма ОКПО боюнча «Дан-Азык» ЖЧК (уюм) (структуралык бөлүм) КАССАЛЫК КИТЕБИ 2016 ж.карата	Ко
	Д 031
	0004

Кассалык китептин акыркы бети

Уюмдун жетекчиси <u>директор Нарбаев К.А</u> кызматын колу (Ф.А.А.) Башкы бухгалтер _____ <u>Акылбеков К.О.</u> колу (Ф.А.А.) " " _____ Ж.	Бул китепте но- мерленген жана тигилген _____ барак <u>100</u> М.О.
--	---

Кассалык китептин (форма № КО-4) 3,5,7 ж.б. бетинин үлгүсү
Касса "31" декабрь 2017ж. Барак 12

	Доку- менттин номери	Кимден алынды же кимге берилди	Коррес- понден- циялык счет, субсчет- тун но- мери	Кириш сом. тый.	Чыгыш сом. тый.		Доку- менттин номери	Кимден алынды же кимге берилди	Коррес- понден- циялык счет, субсчет- тун но- мери	Кириш сом. тый.	Чыгы- ш сом. тый.
	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
ТИГҮҮ ҮЧҮН		Күндүн башындагы калдык		1200-00	X	КЕСҮҮ СЫЗЫГЫ					
	95	«Гулазык» АК	1410	213000-00							
	12	Келдиев Н.	1520		700-00						
							Күн үчүн жалпы		213000	700	

						Күндүн аягындагы калдык	213500	X
						Анын ичинде эмгек акы, социалдык мүнөздөгү төлөм жана стипендиялар		X
						Кассир _____ <u>Жолдошев К.</u>		
						колу колун расшифровкалоо		
						Кассалык китептеги жазууну текшерди жана сандагы документ _____		
						<u>бир</u> кириш жана <u>бир</u> чыгыш алдым.		
						сөз менен жазуу сөз менен жазуу		
						Бухгалтер _____ <u>Акылбеков К.О.</u>		
						колу колду расшифровкалоо		
					Өткөрүү			

7.1.3. Банктагы акча каражаттарынын эсеби

Ар бир ишкана, мекеме жана уюмдар каалаган банкта эсептик (расчетный) жана башка счетторду эркин акча каражаттарын сактоо үчүн жана эсептешүү, кредиттик жана кассалык операцияларды жүргүзүү үчүн ачууга укуктуу.

Эсептешүү (расчетные) счеттор юридикалык жак болуп эсептелинген жана өз алдынча балансына ээ ишканалар тарабынан ачылат.

Ишканалар банктарда эсептешүү жана учурдагы счетторду ачышы мүмкүн.

Эсептешүү счёту ишкананын негизги счёту болуп саналат да, ал аркылуу бардык акчалай операциялар алардын тизмегине чектөөсүз жүргүзүлөт.

Учурдагы счеттор кандайдыр бир операцияларды өзгөчөлөп кароо учурунда ачылат. Учурдагы счетторго: валюталык счеттор, ссудалык счеттор, максаттуу багыттагы каражаттар боюнча операциялар счеттору, эсептешүүлөрдүн өзгөчөлүктөрү шартталган счеттор ж.б кирет.

Ишкана каалаган банкта акчалай каражаттарды сактоо жана эсептешүү, кредиттик жана кассалык операциялардын бардык түрлөрүн жүргүзүү үчүн эсептешүү счёту ача алат.

Ишкана эсептешүү счёту ачуу үчүн банкка *төмөндөгү документтерди* сунуштайт:

- счёту ачуу боюнча арыз;
  - ишкананы түзүүнүн мыйзамдуулугу жөнүндө документ (нотариалдык тастыкталган ишкананы түзүү жөнүндө уюштуруучулардын чечими);
  - ишкананын уставы (нотариалдык тастыкталган көчүрмө);
  - ишкананы каттоо жөнүндө аныктама;
  - салык эсебине коюу жөнүндө салык кызматынын аныктамасы;
  - эсепке коюу жөнүндө социалдык фонддун аныктамасы;
  - кол тамга жана мөөрдүн оттискасынын үлгүсү бар карточка (2 даана).
- Счёт банктын жетекчисинин уруксаты боюнча ачылат.

Эсептешүү сметун ачуу учурунда банктык тейлөө келишимине кол коюлат жана банктын жетекчисинин буйругу боюнча ишканага эсептешүү сметунун номери ыйгарылат жана анын акча каражаттарынын операцияларынын эсеби үчүн өздүк смет (*лицевой смет*) ачылат.

Белгилеп кетчүү нерсе, эсептешүү сметтору бар ишкана өзүнүн бөлүмдөрүндө, филиалдарында, дүкөндөрүндө ишкананын жайгашкан жеринен сырткары *учурдагы сметторду* ачышы мүмкүн.

Бул сметтор филиал тарабынан акча каражаттарын берүү, ишкананын эсептешүү сметунан кызматкерлерге айлык акы берүү жана андан кармап калуу, о.э. өндүрүштүк маселелерди аткаруу үчүн каражаттарды алуу максатында ачылат.

Эсептешүү сметунан ишкананын дээрлик бардык операциялары: материалдар үчүн жабдуучуларга төлөө, бюджетке, соц.камсыздоого карызды жабуу, эмгек акыны, материалдык жардамды, сыйлыкты ж.б. берүү үчүн кассага акча алуу жүргүзүлөт. Акчаны берүү, о.э бул сметтон накталай эмес которуулар, эрежеге ылайык ишканын-эсептешүү сметунун ээсинин буйругунун негизинде же анын макулдашуусу (акцепт) аркылуу жүргүзүлөт.

Өзгөчө учурларда банк башка уюмдардын документтери боюнча эсептешүү сметунан акча каражаттарын аргасыз жоюшу мүмкүн.

Банк андан тышкары ишкананын эсептешүү сметунан анын буйругусуз, өзүнүн демилгеси боюнча (мисалы, ссудаларды колдонуу боюнча пайыз, мөөнөтү өткөн ссуда боюнча, аткарылган кызматтар үчүн) алып коюшу мүмкүн.

Ишканалар, банктар жана мамлекет ортосундагы эсептешүүлөрдө эсептешүүнүн календардык системасы колдонулат. Бул эсептешүү сметундагы бюджетке чегерүү жана эмгек акыны берүүнү эске алганда бардык төлөмдөр календардык кезектүүлүктө, б.а. алардын банкка келип түшүү тартибинде болуусун айгинелейт.

Акчаларды алуу жана берүү же накталай эмес которуулар банк тарабынан алар атайын формадагы документтердин негизинде жүргүзүлөт. Булардын ичине кеңири колдонулганы болуп: накталай төлөмгө жарыялоо, чек (акчалай), төлөө тапшырмасы, эсептешүүчү чеки, төлөө талабы-тапшырмасы эсептелинет.

Накталай төлөмгө жарыялоо эсептешүү сметуна накталай акчаларды берүүдө толтурулат. Акчаны алууну тастыктоо үчүн банк төлөөчүгө квитанция берет да ал актоочу документ болуп саналат.

Чек (акчалай) – ишкананын банкка ишкананын эсептешүү сметунан анда көрсөтүлгөн накталай акча суммасын берүү жөнүндө буйругу.

Төлөө тапшырмасы – ишкананын эсептешүү сметунан алуучунун эсептешүү сметуна тиешелүү сумманы которуу боюнча тапшырмасы. Мындай алуучулар катары: жабдуучулар, жогору жактагы органдар, финансылык органдар, камсыздандыруу жана башка уюмдар эсептелишет.

Ишкананын эсептешүү сметунан алуучунун эсептешүү сметуна акчаны которуу үчүн о.э. эсептешүү чектери дагы колдонулушу мүмкүн, акчалай чектерге салыштырмалуу башка формага ээ.

Жиберилген продукция үчүн ишканалар ортосундагы эсептешүү үчүн о.э. төлөм талабы-тапшырмасы же жөн гана *төлөм талабы* колдонулушу мүмкүн.

Ишкана мезгили менен (күн сайын же банк тарабынан бекитилген мөөнөттө) банктан *эсептешүү сметунун көчүрмөсүн*, б.а. алар тарабынан отчеттук мөөнөттө жүргүзүлгөн операциялардын тизмегин алат. Банктын көчүрмөсүнө каражаттар келип түшкөн же чыгымдалганын негизиндеги башка ишкана жана уюмдардан алынган документтер, о.э. ишкана жазып берген документтер тиркелет.

Эсептешүү сметунун көчүрмөсү – ишкананын банк тарабынан ачылган өздүк (лицевой) сметунун экинчи нускасы. Ишкананын акча каражаттарынын сактоо менен банк ишкананын карыздары (анын кредитордук карызы) катары эсептейт, ошондуктан эсептешүү сметундагы каражаттардын калдыгы жана келип түшүүсүн эсептешүү сметунун кредити боюнча, ал эми өзүнүн карызынын азайуусу (жоюу, накталай берүү) дебет боюнча жазылат. Бардык документтин көчүрмөсүнө тиркелген документтер «жабылды» штампы басылат.

Көчүрмөнүн текшерилген сабында операциялардын суммасына каршы жана документтерде 1200 смету менен корреспонденцияланган сметтордун коддору коюлат, ал эми документтерде анын көчүрмөдөгү жазуусунун катар номери көрсөтүлөт. Бул маалыматтар акча каражаттарынын операциялары, эсеп иштеринин автоматташтырылышы, тастыктоо, текшерүү жана андан ары документтерди сактоо үчүн зарыл болуп саналат. Көчүрмөлөрдү текшерүү жана кайра иштеп чыгуу алардын келип түшүү күнү жүргүзүлөт.

Банктан алынган көчүрмөлөр текшерилет жана кайра иштеп чыгылат; бардык тастыктоочу документтер тандалат, корреспонденцияланычуу сметтор (коддор) коюлат, ал эми машина жана жабдууларды кармоо жана иштетүү, жалпы өндүрүштүк жана айлануу чыгымдары, бюджет ж.б. менен эсептешүү боюнча чыгымдарга мындан сырткары беренелердин коддору коюлат. Бул айтылгандар көптөгөн сметтордун аналитикалык эсебинин беренелердин чегинде уюшулушу менен байланышкан. Беренелер боюнча бөлүштүрүү баракча-расшифровкаларда жүргүзүлөт, ай сайын сметтор, цехтердин чегинде ачылат жана журнал-ордерлерге туура келген документтердин негизинде толтурулат.

1200 сметунун кредити боюнча айланууларды (оборот) чагылдыруу үчүн *№2-Журнал-ордер* колдонулат. Бул сметун дебити боюнча айлануулар ар түрдүү журнал-ордерлерде, жана андан сырткары *№2-ведомостто* көзөмөлгө алынат. Бул регистрлерди толтуруу үчүн негиз катары

текшерилген жана кайра иштелип чыккан эсептешүү сметунун көчүрмөлөрү эсептелинет.

Ар бир көчүрмөнүн бирдей аталыштагы корреспонденцияланган сметунун суммалары журнал-ордерге жана ведомостко жыйынтыгы чыгарылат жана жазылат.

1200 «Банктагы акча каражаттары» смету КРда жана чет өлкөлөрдө ачылган банктык эсептердеги улуттук жана чет өлкө валюталарындагы акча каражаттарынын бардыгы жана алардын операциялары жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган. Субъекттердин эсептери боюнча операцияларды жүзөгө ашыруу жана тариздөө тартиби банктарда иштелип чыккан эрежелер менен жөнгө салынат.

1200 «Банктагы акча каражаттары» сметунун дебетинде банк сметторуна акча каражаттарынын келип түшүүсү, ал эми банк сметторунан акча каражаттарын иштетүү чагылдырылат.

1200 сметуна субъекттин керектөөсүнө ылайык төмөнкү кошумча сметтор каралган:

1210 «Улуттук валютадагы эсептер»;

1220 «Жергиликтүү банктардагы чет өлкө валютасындагы эсептер»;

1230 «Чет өлкө банктарындагы эсептер»;

1240 «Банктардын эсептериндеги пайдаланууда чектөөлөр коюлган акча каражаттары»;

1250 «Жолдогу акча каражаттары».

Банктардагы эсептер боюнча операциялар бухгалтердик эсепке алууда банктардан алынган көчүрмөлөрдүн жана аларга кошо тиркелген акча-эсептешүү документтеринин негизинде чагылдырылат. Эсепке алуу банктарда ачылган ар бир эсеп боюнча өзүнчө жүргүзүлөт.

1210 «Улуттук валютадагы эсептер» смету боюнча улуттук валютадагы гана акча каражаттарынын келип түшүүсү жана берилиши чагылдырылат. Чет өлкө валюталарын улуттук валюта менен бир эсепте эсепке алынышына жол берилбейт. Чет өлкө валютасындагы акча каражаттарын эсепке алуу *1220-1230 сметторунда* жүргүзүлөт жана аларда валютанын ар бир түрү боюнча субсметтор ачылат. 1220-1230 сметтордун дебети жана кредити боюнча баштапкы жазуулар чет өлкө валютасында сыяктуу эле, КРУБ тарабынан валюта менен операциялар жүзөгө ашырылган күнгө карата белгиленген эсептик курс боюнча улуттук валютага кайрадан эсептелинуү менен жүргүзүлөт.

Ар бир отчеттук күнгө карата 1220 «Чет өлкө валютасындагы эсептер» жана 1230 «Чет өлкө банктардагы эсептер» сметторунун сальдосу КРУБдун ушул күнгө карата курсу боюнча келип чыккан айырманы 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» сметунун кредитине же болбосо 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» сметунун дебетине чегерүү менен кайрадан бааланат.

ФОЭС аларды пайдаланууга карата чектөөлөр белгиленген активдердин наркынын финансылык отчеттордо ачып көрсөтүлүшүн талап кылат. Акча каражаттарына карата мына ушундай ачып көрсөтүүнү талап кылган маалыматтарды топтоо максатында өзүнчө отчетту (милдеттүү түрдө эмес) пайдалануу максатка ылайыктуу. Эсептер планында 1240 «Банктардагы эсептерде пайдаланууда чектөөлөр коюлган акча каражаттары» отчету каралган. Ал боюнча отчеттук күндөн кийинки бир жылдан ашпаган мезгил аралыгында пайдаланышы мүмкүн болбогон акча каражаттары эсепке алынат. Анткени алар күрөө катары кызмат кылып, банктык ссудаларды камсыздоо үчүн зарыл болгон компенсациялык калдык болуп саналат жана кандайдыр бир башка укуктук чектөөлөргө дуушар болушу мүмкүн. Мисалы, эгерде ошол өлкөнүн Өкмөтүнүн чечими каражаттардын башка өлкөгө которулушун татаалдатса, чет өлкө банктарындагы эсептерде жайгашкан каражаттар, пайдаланууда чек коюлган каражаттар болуп калышы мүмкүн.

Эгерде, акча каражаттарына отчеттук датадан кийинки бир жылдан ашкан мезгил аралыгында аларды пайдаланууга чектөө коюлса, анда ушул каражаттарынын суммасы узак мөөнөттүү активдерге кайрадан классификацияланууга тийиш. Кайрадан классификациялоо тиешелүү сумманы 1240 *счетунун* кредитинен 2500 «Пайдаланууда чектөө коюлган акча каражаттары» *счетунун* дебетине алып салуу менен жүзөгө ашырылат. Мисалы, башка узак мөөнөттүү активдердин курамында узак мөөнөткө карызга алуу боюнча келишимдердеги компенсациялык калдыктар катары каралган акча каражаттарын пайдаланууга чектөө эсепке алынууга тийиш.

Банк тарабынан эсептерге жана кардардын эсебиндеги калдыктардан ашкан суммага төлөм тапшырмаларына төлөө учурунда келип чыккан банктык овердрафт утурумдук милдеттенмелерге кайрадан классификацияланууга тийиш. Кайрадан классификациялоо «Банктагы акча каражаттары» *счетунун* дебети боюнча 3310 «Банктык кредиттер, займдар» *счетунун* кредити менен корреспонденцияда жүзөгө ашырылат.

Накталай эмес эсептешүүлөр жолу менен жүзөгө ашырылган алмашуу операциялары (бир валютаны экинчисине алмаштыруу) алмашуудан түшкөн пайданы же келип чыккан зыянды чагылдыруу менен чет өлкө валютасындагы сатып алуу-сатуу боюнча операциялар катары эсепке алынат. Бул жерде, валюталарды алмашуудан түшкөн пайданы жана зыянды курстук айырмадан келип чыккан пайда жана чыгымдан айырмалоо зарыл. Эгерде, алмашуу операциялары олуттуу пайда жана зыян алып келсе, аларды 6200 «Операциялык иштерден түшкөн кирешелер» жана 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» *счетторуна* карата ачылган өзүнчө субсчеттордо эске алуу зарыл.

Валюталарды накталай эмес алмашуу боюнча операцияларды эсепке алуунун бухгалтердик өткөрүүлөрдүн алгылыктуу схемаларынын бири

төмөндө келтирилген. Эгерде валюта эсеп ачылган банк тарабынан сатылып алынса (сатылса), ал бул схема 1250 «Жолдогу акча каражаттар» өзүнчө счетун пайдаланууну болжолдойт. Валюталарды башка субъекттен сатып алуу (сатуу) учурунда 1590 «Башка дебитордук карыздар» счету пайдаланылат.

1250 «Жолдогу акча каражаттары» счету субъекттин кассасынан инкассацияланган, бирок отчеттук мөөнөткө карата эсептешүү эсебине чегериле элек улуттук валютадагы жана чет өлкө валютасындагы акча каражаттарынын суммасын чагылдыруу үчүн да пайдаланылышы мүмкүн.

7.2-таблица

Банктагы акча каражаттарынын эсеби боюнча счеттордун корреспонденциясы

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Сатуудан акчалай каражаттардын келип түшүүсү (кирешенин эсебинин кассалык ыкмасын колдонууда)		
	- продукцияны, кызмат көрсөтүүлөрдү	1200	6110
	- негизги каражаттарды	1200	9190
	- башка материалдык баалуулуктарды	1200	9190
2	Инвестициялар боюнча операциялардан акчалай каражаттардын келип түшүүсү:		
	-инвестициялык баалуу кагаздарды сатуу (эсептин кассалык ыкмасын колдонууда)	1200	9190
	-эмитент тарабынан облигацияларды жабуу (сатып алуу)	1200	1300 2800
	-пайыздык киреше, инвестициялар боюнча дивиденддер, банктык салымдар боюнча пайыздар	1200	1550- 1560
3	-Алынуучу счетторду төлөө боюнча акчалай каражаттардын келип түшүүсү	1200	1400
4	Узак мөөнөттүү дебитордук карыздарды алуу	1200	2710
5	Сатып алуучулардын жана буйрутмачылардан аванс алуу	1200	2790
6	Финансылык ишмердүүлүктөн акчалай каражаттардын келип түшүүсү		
	-менчик капиталдын акцияларынын алардын номиналдык наркынын чегинде жайгашуусу	1200	5100- 5200
	-менчик капиталдын акцияларынын алардын номиналдык нарктан жогору чегинде жайгашуусу	1200	5400

7	Күтүүсүз жагдайлардан алынган пайдадан акчалай каражаттардын келип түшүүсү	1200	9810
8	Кассадан банкка акчалай каражаттар салынды	1200	1110
9	Мурда кыска мөөнөттүү инвестициялар түрүндө сунушталган займдарды кайтаруу	1200	1330
10	Мурда которулган аванстын кайтарылышы	1200	1800
11	Уюштуруучулардын мурда катталган акциялар боюнча салымдардан акчалардын келип түшүүсү	1200	1900
12	Акцияларды номиналдан жогорку наркта сатуудан эмиссиялык кирешенин келип түшүүсү	1200	5210
13	Жабдуучулардын счетун төлөө	3110	1200
14	Бюджеттик төлөм боюнча карыздын суммасы которулду	3400	1200
15	Камсыздандыруу төлөмү боюнча карызды жабуу	3530	1200
16	Уюштуруучуларга эсептелген дивиденддерди төлөө	3540	1200
17	Кыска мөөнөттүү насыяларды жана займдарды жабуу	3310	1200
18	Эсептелген пайыздар боюнча карызды жабуу	3550	1200

7.1.4. Валюталык счеттогу акча каражаттарынын эсеби

Ишкана чет өлкөлүк өнөктөштөр менен чет өлкөлүк валютада эсептешүү жүргүзөт.

«Чет өлкөлүк валюта» түшүнүгүнө төмөнкүлөр кирет:

а) айлануудагы жана тиешелүү чет өлкөлүк мамлекетте же мамлекеттин группасында мыйзамдуу төлөө каражаты болгон банкнот, казына билеттери, монеталар, о.э. айлануудан алынган же алынып салынган, бирок алмаштырууга дуушар болгон акчалай белгилер;

б) счеттордогу чет өлкөлөрдүн акчалай бирдиктеринде жана эл аралык акчалай жана эсептешүү бирдиктериндеги каражаттар;

Бүгүнкү күндө валюталык счеттордун саны чектелген эмес болуу менен, КРУБнын уруксатына ээ банктарда ачылат.

Бухгалтердик эсепке карата валюталык операцияларды нормативдик жөнгө салуу КРнын бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук боюнча Жобосу менен жүргүзүлөт.

Валюталык операцияларга төмөнкүлөр кирет:

а) валюталык баалуулуктарга менчик укугу же башка укуктарга өтүү менен байланышкан операциялар, анын ичинде төлөм каражаты катары чет өлкөлүк валютаны жана чет өлкөлүк валютада төлөө документтерин колдонуу менен байланышкан операциялар;

б) Кыргызстандык аймагынан валюталык баалуулуктарды которуу;

в) эл аралык акча которууларын жүргүзүү;

г) КРнын валютасында резидент жана резидент эместер ортосундагы эсептешүүлөр;

д) валюталык баалуулуктарга ээ болуу укугун берүү боюнча бүтүмдөр.

«Валюталык баалуулуктар» түшүнүгү катары төмөнкүлөр эсептелинет:

а) чет өлкөлүк валюта;

б) чет өлкөлүк валютадагы баалуу кагаздар, чет өлкөлүк валютада көрсөтүлгөн фонддук баалуулуктар жана башка карыздык милдеттенмелер;

в) кымбат баалуу металдар;

г) табигый баалуу таштар.

Кыргызстандын аймагында өздөрүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзүшкөн ишканалар (резиденттер), о.э чет өлкөлүк инвестициялардагы юридикалык жактар (резиденттер, о.э. резиденттер эмес) бардык валюталык операциялардын бухгалтердик эсебин колдонулган валютасына карабастан сом түрүндө жүргүзүшөт.

Валюталык операцияларды төмөнкү группаларга бөлүп карасак болот:

1) чет өлкөлүк валюта жана баалуу кагаздар менен чет өлкөлүк валютадагы операциялар;

2) кымбат баалуу металдар, бермет, таштар боюнча операциялар;

3) резиденттер жана резидент эместер ортосундагы КРнын валютасында эсептешүү менен байланышкан операциялар.

Сомдук эквивалент – операциялардын болуп өткөн күнүндө КРУБнын курсу боюнча чет өлкөлүк валютанын сомго эсептелген суммасы.

Банктарда жайгашкан валюталык каражаттардын эсеби 1200 «Банктагы акча каражаттары» акчалай активдүү счетунда 1220 «Жергиликтүү банктардагы чет өлкө валютасындагы эсептер» жана 1230 «Чет өлкө банктарындагы эсептер» субсчеттору ачылып жүргүзүлөт.

Мыйзам ченемдүүлүккө ылайык ишкана жана уюмдар валюталык кирешенин 50%зын келип түшкөн мөөнөттөн баштап 14 календардык күндүн ичинде сатуусу керек. Валютаны сатуу банктар аралык валюталык биржаларда соодалашуунун жыйынтыгында аныкталган курс боюнча ыйгарым укуктуу банк аркылуу жүргүзүлөт.

Милдеттүү сатуу үчүн ишкана банкка банктар аралык валюталык биржанын кызмат акысын эске алуу менен комиссияны төлөйт.

Сатуу-сатып алуунун *валюталык бутумунун предмети* катары чет өлкөлүк валюта эсептелинет.

Валютанын наркы валюталык эскертүү менен келишимде шартталат да, валютанын курсунун өзгөрүүсү жана келишимдин баасынын тиешелүү өзгөрүүлөрүн камтыйт.

Эрежеге ылайык сатып алуучуда келишимдин предметине болгон менчик укугу келишимдин предметин алган учурдан баштап пайда болот.

Валюталык мыйзам ченемдүүлүккө ылайык ишкана жана уюмдар ыйгарым укуктуу банкы аркылуу чет өлкөлүк валютаны сатып алып жана са-

тууга укугу бар. Валютанын сатып алуу жана сатуу курстары бар. Алардын ортосундагы айырма банктын пайдасын түзөт.

Сатуу курсу – банк чет өлкөлүк валютаны улуттук валютага саткан курс.

Сатып алуу курсу – банк чет өлкөлүк валютаны улуттук валютага сатып алган курс.

Сатуу курсу сатып алуу курсуна караганда жогору болушу керек.

Сомдун курсунун чет өлкөлүк валютага караганда өзгөрүүсү белгилүү мөөнөттө чет өлкөлүк валютада бааланган мүлк жана милдеттенмелердин бөлүгүнүн сомдук эквиваленти ортосунда *курстук* деп аталган айырма түзүлөт.

Мүлктүн эсебинин активдүү боюнча аныкталган курстук айырмалар төмөнкү тартипте бөлүштүрүлөт:

- сомдун курсунун чет өлкөлүк валютага карата учурда *он курстук айырма* аныкталат да, пайда катары эсептелет (уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча эсептешүүдө аныкталган айырмалардан тышкары);

- сомдун курсунун чет өлкөлүк валютага карата жогорулаган учурда *терс курстук айырма* аныкталат да, зыян катары эсептелет (уюштуруучулардын уставдык капиталга салымы боюнча эсептешүүдө аныкталган айырмалардан тышкары);

Милдеттенмелердин эсебинин пассивдик счеттору боюнча аныкталган курстук айырмалар төмөнкүдөй бөлүштүрүлөт:

- сомдун курсунун чет өлкөлүк валютага карата төмөндөгөн учурда *терс курстук айырма* аныкталат да, зыян катары эсептелет;

-тескери учурунда пайданы көбөйтөт.

7.3-таблица

**Валюталык счеттогу акчалай каражаттардын эсеби боюнча
счеттордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Улуттук валютаны чет өлкөлүк валютага алмаштыруу (накталай эмес)		
	-улуттук валютаны которуу	1250, 1590	1210
	-КРУБ нын эсептик курсу боюнча бааланган суммада чет өлкөлүк валюта счетуна алуу; -алмаштыруу учурунда улуттук валютанын төлөнгөн эсептик курс жана фактылык сумма боюнча бааланган наркынын айырмасы: -пайда	1220, 1230,	1250,1590 6200

	-ЗЫЯН	1250, 1590	1250, 1590
		7600	
2	Чет өлкөлүк валютаны улуттук валютага алмаштыруу: -эсептик курс боюнча бааланган суммада чет өлкөлүк валютаны которуу -улуттук валюта сметуна алуу -алмашууда улуттук валютанын эсептик курс боюнча бааланган чет өлкөлүк валютанын наркынын суммасындагы айырма: - пайда - ЗЫЯН	1250, 1590 1210 1250, 1590 7600	1220,1230 1250, 1590 6200 1250,1590

НАКТАЛАЙ ТӨЛӨМГӨ
БЕРИЛГЕН
КВИТАНЦИЯ №
КВИТАНЦИЯ НА ВЗНОС
НАЛИЧНЫМИ №

20 март 2018 ж.

101

Салуучунун аталышы Наименование вно- сителя	№ счетко чегерүү үчүн Для зачисления на счет №	103212080141091
ОКПО	23063173	16601-45
ИНН	00504200210202	
Регистр. № СФКР	3500203777	Суммасы сан менен Сумма цифрами
Алуучу Получатель	Дан-Азык ЖЧК Алуучунун банкы Банк получателя	Филиал "ЭКОИСЛАМИКБАНК" ОАО
Суммасы жазуу жүзүндө Сумма прописью	Он алты мин алты жүз бир сом 45 тыйын	
Төлөөнүн багыты Назначение платежа	Счетту толуктоо	Код 254000
Салуучунун колтам- гасы Подпись вносителя	Бухгалтер Кассир	

ТӨЛӨӨ ТАПШЫРМАСЫ №

Жөнөтүү ыкмасы Форма коду 401060

ПЛАТЕЖНОЕ ПОРУЧЕНИЕ № 013 Дата «06» Февраль 2018 ж. Способ отправления Код формы

ОКПО	23063173	Төлөөчү Плательщик	ДЕБЕТ Счет №	1170320037003048
ИНН	00623200410615	«Дан-Азык» ЖЧК		
Регистр.№ СФКР	3500203719	Төлөөчүнүн банкы Банк плательщика «ЭкоИсламикБанк» ААК тын Филиалы		
БИК (МФО)	117005	«Түштүк аймактык дирекция»		
Алуучу Получатель: Ош РОК			КРЕДИТ Счет №	1290392381640011
			Счет №	
БИК (МФО)	129039	Алуучунун банкы Банк получателя: «РСК БАНК» ААК тын Ош филиалы, Ош ш.		
Суммасы сөз менен Сумма прописью: Алтымыш үч миң элүү сом 00 тыйын			СУММА	63050 - 00
Төлөө коду Код платежа	11311100	Төлөөнүн багыты Назначение платежа		
11311100 Мүлк салыгы 2 гр. 2018-жылдын 1-2 кварталы				
М.О Кол тамгасы Төлөөчү банктын белгиси				
М.П. Подписи Отметка банка плательщика				

«ЭкоИсламикБанк» ААКтын Филиалы «Түштүк аймактык дирекция»

19.12.2017ж. үчүн көчүрмө

Энчилүү счет: 1170320037006482

Счеттун аталышы: «Мар-Транс» ЖЧК

Кардар: «Мар-Транс» ЖЧК

ИНН: 02212200910212

Операционист: 2405

ДПД: 22.11.2016

Кируучү калдык пассив 542.00

ВО	№ док	БИК	Счет	Дебет	Кредит	Негиз
09	5985		417.03.60601.0001.00	10.00		Комиссияны төлөө Кардардык РКЦ
09	6223		417.03.60601.0001.00	10.00		Комиссияны төлөө Кардардык РКЦ
09	6225		417.03.60601.0001.00	10.00		Комиссияны төлөө Кардардык РКЦ
09	6229		417.03.60601.0001.00	10.00		Комиссияны төлөө Кардардык РКЦ
09	6233		417.03.60601.0001.00	10.00		Комиссияны төлөө Кардардык РКЦ
01	55	129039	129.03.92390.0060.57	80.00		2017ж. ноябрь айы үчүн социалдык төлөмдөр. 12110101
01	57	129039	129.03.92381.6300.08	500.00		11111100, 2017ж. ноябрь айы үчүн ки- реше салыгы

01	59	129039	129.03.92381.6300.08	1485.00		11412100, 2017ж. ноябрь айы үчүн са- туудан алынган са- лык, 2%
01	56	129039	129.03.92390.0010.07	1830.00		2017ж. ноябрь айы үчүн социалдык төлөмдөр, 21211100
01	58	129039	129.03.92381.6300.08	8908.00		11411100 КНС, 2017ж. ноябрь айы үчүн, к/к 12565
04	101		417.03.10001.0001.00		12855.00	Счетту толуктоо
Айлануунун жыйынтыгы				12853.00	12855.00	
Чыгуучу калдык пассив				544.00		

ЭКОБАНКТРАНСФЕР APPLICATION № 68

АЧЫК ТИПТЕГИ АКЦИОНЕРДИК КООМ которууга арыз 68

03 декабрь 2017ж.

Ordering customer Төлөөчү	50	«Мар-Транс» ЖЧК, ИНН0221220091021 Ош ш, Петрова көч. 4/5
Account No.with ECOBANC «Экобанк» АК дагы счеттун номери		8400520037010600
AMOUNT Которуунун суммасы (цифра жана жазуу түрүндө)	32A	40244-00 Сорок тысяч двести сорок четыре долларов США 00 центов
VALUE DATE Валютташтыруу мөөнөтү	32A	03 декабрь 2017ж.
INTERMEDIARY BANK Банк-корреспондент	56	NOVIKOMBANK MOSCOW RUSSIA SWIFT CNOVRUMM
CORRESPONDENT ACCOUNT № Корреспонденттин счеттун номери	57	30111840700000000006
BENEFICIARY BANK Алуучунун банкы	57	ORIENBANK OPEN JOINT STOCK COMPANY TALICISTAN STR DRUJBA NARODOV 15 SWIFT OTJKTJ22
BENEFICIARY Которууну алуучу	59	20206840111000000748 УП «ЖЕЛДОРЭКСПЕДИЦИЯ» ГУП «РОХИ ОХАНИ ТОЧИКИСТОН» Душанбе Шш., Привокзальная көч.8/1 RAILWAY BRANCH DUSHANBE
DETAILS OF PAYMENT Төлөмдүн багыты	70	29.09.2017ж. №52/09 келишимине ылайык темир жол коду үчүн төлөө
DETAILS OF CHARGES Счет боюнча чыгымдар	71A	OUR
	72	

Жөнөтүүчү
БАНКТЫН БЕЛГИЛӨӨСҮ

Счеттун калдыгы № _____

Валютташтыруунун мөөнөтү 03 декабрь 2017ж. _____

Банк-корреспондент _____

Банктын жооптуу кызматкеринин колу _____

Валюталык операциялар бөлүмүнүн башчысынын колу _____

7.2. Кыска мөөнөттүү инвестициялардын эсеби

Инвестициялар – пайда алуу же конкреттүү социалдык-экономикалык маселелерди чечүү үчүн эркин финансылык каражаттардын финансылык салымдары.

Инвестициялар ар түрдүү белгилер: уставдык капитал боюнча, менчик формасы, мөөнөтү ж.б боюнча бөлүнүшөт.

Уставдык капиталга байланыштуу уставдык капиталды түзүү максаты жана карыздык болуп айырмаланат.

Уставдык капиталды түзүү максатындагы салымдарга акциялар, башка ишканалардын уставдык капиталына салымдар жана инвестициялык сертификаттар кирет.

Карыздык баалуу кагаздарга: облигациялар, депозиттик жана сактык сертификаттар, казыналык милдеттенмелер, векселдер кирет.

Менчик формасы боюнча мамлекеттик жана мамлекеттик эмес баалуу кагаздар болуп бөлүнөт.

Эгерде инвестицияларды тез арада сатууга болсо жана бир жылдан ашуун кармабаса анда алар *кыска мөөнөттүү* деп эсептелинет.

Ишкана бир жылдан ашуун мөөнөттө кармап турган инвестициялар *узак мөөнөттүү* деп аталат.

Кыска мөөнөттүү инвестициялар карыздык жана үлүштүк баалуу кагаздарды эске алганда баалуу кагаздар формасында жайгашуусу мүмкүн. Аларды бир жыл ичинде кармап туруу божомолдонсо анда баланста аларды жүгүртүүдөгү активдер катары бөлүштүрүшөт. Эгерде мындай баалуу кагаздар үчүн активдүү рынок бар болсо, анда аларды *рыноктук баалуу кагаздар* деп аташат.

Кыска мөөнөттүү инвестицияларга кирбейт:

- акционерлерден ишкана тарабынан сатылып алынган өздүк акциялар;
- товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн эсептешүүдө ишкана тарабынан сатып алуучуга берилген векселдер;
- негизги каражаттар, материалдык эмес активдерге болгон салымдар, о.э. үчүнчү тарапка убактылуу пайдаланууга берилген мүлк.

Кыска мөөнөттүү инвестициялардын эсеби үчүн 1300 «*Кыска мөөнөттүү инвестициялар*» счету колдонулуп, анда ишкана тарабынан эн башкысы пайыздар түрүндө киреше алуу, ошондой эле баалардын же дилердин маржасынын кыска мөөнөткө өзгөрүүсүнүн (олку-солкулугунун) натыйжасында пайда көрүү максатында сатылып алынган кыска мөөнөттүү финансылык активдердин бардыгы жана алардын операциялары жөнүндө маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счету» төмөнкү субсчеттордон турат:

1310 «Карыздык баалуу кагаздар»;

1320 «Үлүштүк баалуу кагаздар»;

- 1330 «Берилген кредиттер, займдар»;
- 1340 «Депозиттик аманаттар»;
- 1350 «Узак мөөнөттүү инвестициянын учурдагы бөлүгү»;
- 1390 «Башка кыска мөөнөттүү инвестициялар».

Финансылык отчетто «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» беренеси боюнча ФОЭСтин «Финансылык отчет берүү» деп аталган 1-стандартынын 57-параграфында аныкталган «жүгүртүү активдери» түшүнүгүнө жооп берген финансылык активдер гана чагылдырылат. Атап айтканда, 1300 счетунда карыздык жана үлүштүк баалуу кагаздарга, туунду финансылык каражаттарга (фьючерстик, форварддык, опциондук жана своп-контракттар) кыска мөөнөттүү салымдар (бир жылдан ашпаган мөөнөткө), ошондой эле субъект тарабынан берилген насыялар жана займдар эсепке алынышы мүмкүн. Карыздык баалуу кагаздарга (облигациялар, векселдер) инвестициялар, ошондой эле берилген насыялар жана займдар алардын төлөө мөөнөттөрү бир жылдан ашпаса, «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» эсептерине эске алынат. Төлөө мөөнөтү белгиленбеген үлүштүк баалуу кагаздарга (акцияларга) жана төлөө мөөнөтү бир жылдан ашкан карыздык баалуу кагаздарга инвестициялар, эгерде бул салымдар алар боюнча бир жылдан кийин да киреше алуу ниетин көздөбөстөн жүзөгө ашырылган болсо, «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» эсебинде эсепке алынат. ФОЭСтин 39-стандартында соода үчүн каралган финансылык активдер катары классификацияланган кайсыл болбосун финансылык активдер, кыска мөөнөттүү катары эсепке алынууга тийиш.

Инвестицияларды эсепке алуу улуттук валютада жүргүзүлөт. Эгерде инвестициялар менен операциялар ФОЭСтин «Валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасири» деп аталган 21-стандартынын 8-параграфында аныкталган «чет өлкө валютасындагы операциялар» түшүнүгүнө жооп берсе, анда алар баштапкы таануудагы КРУБ нын эсептик курсу боюнча улуттук валютада эсепке алынууга тийиш. Отчеттук датага карата чет өлкө валютасында алынууга тийиш болгон активдерди эсепке алуу эсебинин сальдосу КРУБдун ушул күнгө карата эсептик курсуна ылайык кайрадан эсептелинет. Курстук айырмадан келип чыккан пайда жана зыян, операциялык эмес иштерден түшкөн пайда жана зыян катары классификациялануу менен 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан зыян» счетторунда эске алынат, албетте эгерде, финансылык активдерди сатып алуу жана сатуу субъектин операциялык иши болуп саналбаса.

Инвестицияларды Эсептер планында каралган эсептер боюнча бөлүштүрүү ФОЭСтин 39-стандартынын 10-параграфындагы категориялар боюнча бөлүштүрүүдө көз карандысыз, финансылык активдердин бардык түрү боюнча топтоштуруу максатын көздөйт. Ошентип, бир эле эсепте ар кандай ыкмада бааланган активдер эсепке алынышы мүмкүн.

1300 счетунда эске алынган финансылык активдер, субъект финансы каражатына карата келишим боюнча тарап болгон учурда гана таанылат. Алгач актив ал үчүн төлөнгөн же төлөнүүгө тийиш болгон суммаларды жана активдин сатылып алынышына байланыштуу түздөн-түз байланыштуу кошумча чыгымдарды (агенттерге, консультанттарга, брокерлерге жана дилерлерге төлөнгөн сыйлыктар жана комисиондук төлөмдөр, каражаттарды которуу үчүн төлөмдөр ж.б.) кошо алганда, сатып алууга кеткен айкын сарптоолор боюнча бааланат (1300 счетунун дебити боюнча жазуулар). Баштапкы таануу 1300 счетунун дебити боюнча жазуулар келишим түзүлгөн күнгө карата же болбосо ФОЭС 39дун 30-параграфында аныкталгандай, эсептешүү күнүнө карата жүзөгө ашырылат.

ФОЭС 39дун 66-пунктуна ылайык финансылык активди алууга жумшалган иш жүзүндөгү сарптоолор ал үчүн салынган ордун толтуруп берүүчүнүн адилет рыноктук наркына барабар, бул акчалай эмес алмашуунун натыйжасында алынган инвестицияларга баштапкы баа берүүнү аныктайт.

Субъекттин акциясына алмашуу жолу менен алынган инвестициялар 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебити боюнча чыгарылган баалуу кагаздардын адилет наркында эсепке алынат: 5110 «Жөнөкөй акциялар» же 5120 «Артыкчылыктуу акциялар» счетторунун кредити менен акциялардын номиналдык наркы боюнча жана 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счетунун кредити менен инвестициялардын адилет наркы менен акциялардын номиналдык наркынын айырмасына корреспонденцияда ишке ашырылат.

Инвестицияларды башка активге алмаштыруу менен алуу, алынган инвестициялардын адилет рыноктук наркы бир кыйла так болуп саналган учурларды кошпогондо, «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебити боюнча өткөрүлүп берилген активдин адилет рыноктук наркына барабар суммада чагылдырылат.

Инвестицияларды товарлардын же кызмат көрсөтүүлөрдүн ордуна алмашуу менен алуу 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебити боюнча:

- эгерде инвестициялардын түшүүсү жана товардык-материалдык баалуулуктардын жөнөтүлүшү бир учурда жүргүзүлсө, 6130 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча» счету менен;

- эгерде товарларды жөнөтүү инвестициялардын түшүүсүнөн мурда жүзөгө ашырылса, 1410 «Товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счету менен;

- эгерде инвестициялардын түшүүсү товарлардын жөнөтүлүшүнөн мурда ишке ашырылса, 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер» счету менен корреспонденцияларында эсепке алынат.

Инвестицияларды негизги каражаттарга алмашуу менен алуу төмөнкүлөр боюнча чагылдырылат:

- «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» эсебинин дебети боюнча өткөрүлүп берилген негизги каражаттардын адилет рыноктук наркы;

- «Топтолгон амортизация» эсебинин дебети боюнча өткөрүлүп жаткан негизги каражат боюнча топтолгон амортизациянын суммасы;

- «Негизги каражаттар» сметунун кредити боюнча негизги каражаттын баштапкы наркы;

- Негизги каражаттын адилет наркы менен анын баланстык наркынын ортосундагы айырма 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» сметунан дебетине же 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» сметунун кредитине чегерилет.

1300 сметунун дебети боюнча таанылган инвестицияларды андан ары баалоо инвестициянын ФОЭС 39дун 10-параграфында аныкталган финансылык активдердин төрт категориясынын кайсынысына кире тургандыгына жараша жүргүзүлөт. Инвестициялар төмөнкүлөр боюнча бааланышы мүмкүн:

(1) активдерди сатуу жана алардын кандайдыр бир жол менен колдонуудан калуусу учурунда орун алышы мүмкүн болгон бүтүмдөр боюнча сарптоолорду эске алуу менен адилет наркы боюнча;

(2) амортизацияланган наркы боюнча;

(3) иш жүзүндөгү наркы боюнча.

Бардык инвестициялар, баасынын түшүүсү жана кайтарылбас карыздар көзкарашынан алганда текшерүүгө алынууга тийиш.

Адилет наркы боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялар

Адилет наркы боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялардын мисалы катары, баанын кыска мөөнөттүү өзгөрүлүп турушунан пайда көрүү үчүн сатуу максатында алынган мамлекеттик казына векселдери, мамлекеттик жана корпоративдик облигациялар сыяктуу карыздык баалуу кагаздар, эгерде алар баалуу кагаздар рыногунда котировкага ээ жана алардын адилет наркы жетиштүү деңгээлдеги тактык менен аныкталышы мүмкүн болсо, жогоруда келтирилген максаттарда сатылып алынган үлүштүк баалуу кагаздар кызмат кылат.

Ар бир отчеттук күнгө карата субъект активдин адилет наркын аныктайт. Активдин адилет наркынын өзгөрүүсү (көбөйүүсү, азаюусу) 1300 сметунун дебети же кредити боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» смету же 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» смету менен корреспонденцияда чагылдырылат, эгерде финансылык активдерди сатып алуу жана сатуу субъекттин операциялык иши болуп саналбаса.

Инвестициялардын баасынын түшүүсү жана аны калыбына келтирүү 1300 сметунун кредити же дебети боюнча операциялык эмес иштерден түшкөн жана башка кирешелерди жана чыгымдарды эсепке алуу системасы менен корреспонденцияда эске алынат. Активдин колдонуудан калуусу учурунда анын баланстык наркы менен ошол активдин ордуна алынуучу

каражаттын суммасынын ортосундагы айырма 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер (пайда)» жана 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар (зыян)» счетторунда чагылдырылат.

Амортизациялануучу наркы боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялар

Катталган төлөө мөөнөтүнө ээ жана сатып алуу учурунда төлөөгө чейин кармалып туруучу инвестиция катары классификацияланган карыздык баалуу кагаздар амортизациялануучу наркы боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялардын мисалы боло алат.

Ар бир отчеттук күнгө карата активдин баланстык наркы, ага баштапкы таанууда финансылык актив бааланган жана баштапкы нарк менен төлөө наркынын ортосундагы айырманын (жеңилдиктер жана үстөк кошуулар амортизациясы) топтолгон амортизациясынын суммасына азайтылган же көбөйтүлгөн өлчөмгө барабар.

Эгерде финансы активинин сатып алуу наркы анын номиналдык наркынан (төлөө наркынан) айырмалана турган болсо, анда ошол айырманын суммасы (жеңилдик же үстөк кошумча) сатып алуудан төлөө мөөнөтү келип жеткенге чейинки мезгил аралыгына, инвестицияга туруктуу киреше түшүп тургандай болуп амортизацияланат. Облигациялар боюнча жеңилдиктерди жана үстөктөрдү амортизациялоо мезгил аралыгы, алар боюнча пайыздык кирешелерди кошуп эсептөө аралыгына туура келүүгө тийиш.

Жеңилдиктер амортизациясы 1300 счетунун дебети боюнча 9110 «Пайыздар түрүндөгү киреше» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Үстөк кошулгандарды амортизациялоо 1300 счетунун кредитинен 9110 «Пайыздар түрүндөгү киреше» счёту менен дебетине алынат. Жеңилдиктер же үстөк кошуу менен алынган финансы активинин төлөө мөөнөтү келип жеткенде анын баланстык наркы төлөө наркына барабар болуп калат. Жеңилдиктердин жана үстөк кошулгандардын амортизациясы 1300 счёту менен «Инвестициялар боюнча жеңилдиктер жана үстөктөр» деп аталган өзүнчө контрсчётунда 9110 «Пайыздар түрүндөгү кирешелер» счёту менен корреспонденцияда эсепке алынышы мүмкүн (мисалы, 1391 «Облигациялар боюнча жеңилдиктер жана үстөктөр» счёту). Финансылык отчетто инвестициялардын наркын чагылдырууда контрэсептин дебеттик сальдосу негизги эсептин сальдосу менен суммаланып, кредиттик сальдо негизги эсептин сальдосунан алынат.

Баанын түшүүсүнөн же карыздардын кайтарылбастыгынан улам келип чыккан, ФОЭС 39дун 111 жана 115-параграфтарына ылайык эсептелген чыгымдар 1300 счёту менен кредитине 9530 «Кайтарылбас карыздар (ишенимсиз карыздар) боюнча чыгымдар», 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар (баанын түшүүсү)» счёту менен корреспонденцияда алынат, эгерде финансы активдерин сатып алуу жана сатуу субъекттин операциялык иши болуп саналбаса. Финансы активдерин сатып алуу жана сатуу

операциялык иши болуп саналган субъекттер баанын түшүүсүнөн жана карыздардын кайтарылбастыгынан улам келип чыккан зыянды баалоо резерви эсебин пайдалануу менен эсепке алышы мүмкүн.

Баанын түшүүсү жана карыздардын кайтарылбастыгы өлчөмүн андан ары эсепке алуу мезгил аралыгынын кыскаруусуна байланыштуу жарым-жартылай эсептен алып салынган суммаларды калыбына келтирүү 1300 счетунун дебити боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Активди таанууну токтотуу учурунда анын баланстык наркы менен активдин ордуна алынган же алынуучу каражаттардын суммасынын ортосундагы айырма операциялык эмес иштерден түшкөн пайда же зыян катары чагылдырылат, эгерде финансы активдерин алуу жана сатуу субъекттин операциялык иши болуп саналбаса.

Төлөөгө чейин кармалып туруучу карыздык баалуу кагаздарга (облигацияларга) инвестициялар менен ишке ашырылган операцияларды эсепке алуу боюнча бухгалтердик өткөрүүлөрдүн мүмкүн болгон схемаларынын бири төмөндө келтирилген.

Иш жүзүндөгү наркы боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялар

Катталган төлөө мөөнөттөрүнө ээ эмес финансы активдери, анын ичинде активдүү рынокто котировкаланбаган үлүштүк баалуу кагаздарга инвестициялар иш жүзүндөгү сарптоолор боюнча бааланган кыска мөөнөттүү инвестициялардын мисалы. Ошондуктан, алардын рыноктук адилет наркын аныктоо мүмкүн эмес. Андан сырткары, алар боюнча алынган кирешелер субъекттин жүргүзгөн ишинин натыйжаларына байланыштуу болгон капиталдын үлүшүнө мөөнөтсүз атайы укуктар, депозиттик аманаттар ж.б. мындай инвестициялардын мисалы болушу мүмкүн.

Иш жүзүндөгү сарптоолор боюнча баалануучу инвестициялар ар бир отчеттук күнгө карата баанын түшүүсү көз карашынан бааланып турууга тийиш. Баалоо күтүлүп жаткан акча каражаттарынын түшүүсүнө талдоо жүргүзүүнүн негизинде ишке ашырылат. Ушул инвестициялардын баасынын түшүүсүнөн улам келип чыккан зыяндар, анын баланстык наркы менен акча каражаттарынын күтүлүп жаткан агымынын ушундай эле финансы каражаттары үчүн пайыздардын рыноктук ставкасы боюнча дисконттолгон учурдагы наркынын ортосундагы айырманы түшүндүрөт. Иш жүзүндөгү сарптоолор боюнча эсепке алынган инвестициялардын баасынын түшүүсү 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун кредити боюнча 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунан дебити менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Баанын түшүүсүнүн өлчөмүн андан кийинки эсепке алуу мезгилинин кыскартылышына байланыштуу жарым-жартылай эсептен алынып салын-

ган суммаларды калыбына келтирүү 1300 счетунун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Инвестицияларды таанууну токтотуу учурунда анын баланстык наркы менен алынган же алынууга тийиш болгон каражаттардын суммасынын ортосундагы айырма, эгерде финансы активдерин сатып алуу жана сатуу субъекттин операциялык иши болуп саналбаса, операциялык эмес иштерден түшкөн пайда же зыян катары чагылдырылат.

Эгерде карыздык баалуу кагаздар эмитент тарабынан чегерилген жана төлөнүп берилбеген пайыздары менен кошо, ал эми акциялар эмитент тарабынан жарыяланган жана төлөнүп берилбеген дивиденддери менен алынган болсо, анда сатып алуу наркына кошулган чегерилген пайыздар же жарыяланган дивиденддер төмөнкүчө чагылдырылат:

- сатып алуу учурунда 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебети боюнча кошуп эсептелген пайыздарсыз (жарыяланган дивиденддерсиз) баалуу кагаздардын сатып алуу наркы чагылдырылат, ал эми кошуп эсептелген пайыздар (дивиденддер) 1590 «Башка дебитордук карыздар» счетунан дебети боюнча акча каражаттарын эсебин жүргүзүү боюнча эсептин кредитине корреспонденциялануу менен чагылдырылат; пайыздарды (дивиденддерди) алуу учурунда бул сумма 1590 «Башка дебитордук карыздар» счетунун кредитинен 1100 «Кассадагы акча каражаттары» же 1200 «Банктагы акча каражаттары» счетторунун дебетине алынат.

Кыска мөөнөттүү инвестицияларды узак мөөнөткө кайрадан классификациялоо 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетунун кредити боюнча 2800 «Узак мөөнөттүү инвестициялар» тиешелүү счетторунун дебетинде чагылдырылат.

7.4-таблица

**Кыска мөөнөттүү инвестициялардын эсеби боюнча счеттордун
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Инвестицияларды жана башка кыска мөөнөттүү салымдарды сатып алуу		
а)	Баалуу кагаздарды сатып алуу	1300	1100 3390
б)	Баалуу кагаздарды башка кыска мөөнөттүү же узак мөөнөттүү инвестицияларга, материалдык баалуулуктарга алмаштыруу менен сатып алуу		
	-бартердик операциядан алынган киреше	1410	6130 9190
	-инвестициялык баалуу кагаздарды кирештөө	1300	1410

	-кыска мөөнөттүү инвестицияларга алмаштырууга берилген активдердин өздүк наркы	7100	1300 1600 2800
в)	Баалуу кагаздарды менчик капиталдын акцияларына алмаштыруу менен сатып алуу	1300	5100 5120 5210
2	Облигациялардын сатып алуу жана номиналдык наркындагы айырманы жок кылуу		
а)	Женилдик (скидка)	1300	9110
б)	Устөк	9590	1300
3	Кыска мөөнөттүү облигацияларды жабуу (эмитенттен сатып алуу)	1100 1200	1300
4	Кыска мөөнөттүү баалуу кагаздарды сатуу, займдарды кайтаруу:		
а)	Инвестициялык баалуу кагаздарды сатуу	1100	9190
б)	Карызга сатуу	1400 2700	9190
в)	Башка активдерге алмаштыруу менен сатуу		
	-бартердик операциялар дан алынган киреше	1410	9190
	-келип түшкөн баалуулуктарды кириштөө	1300 1600 2800	1410
	-сатылган кыска мөөнөттүү инвестициялардын өздүк наркы	9590	1300
5	Кыска мөөнөттүү инвестициялар боюнча кирешенин пайызын эсептөө	1550	9110
	-эсептелген пайыздык кирешенин келип түшүүсү	1100 1200	1550

Кыска мөөнөттүү инвестициялар боюнча практикалык мисал:
2015-жылы июнда «Азамат» компаниясы «Мариям» АКнын 1000 даана сандагы 5% акциясын кайра сатуу максатында сатып алды. «Мариям» АКнын акциясынын номиналдык наркы-100 сом. «Азамат» компаниясынын сатып алуу боюнча жалпы чыгымдары 140000 сомду түздү.

Акциялар сатылган:

- сентябрда-700 даана акция үчүн 155 сом баада;
- февралдын башталышында-300 даана 150 сом баада;

2015-жылдын январында «Мариям» АК өздөрүнүн акциясы боюнча бир акцияга 20 сом өлчөмүндө дивидендди жарыялады, мартта төлөө менен.

1. Акцияларды сатып алуу боюнча эсепте төмөнкүдөй проводка түзүлөт:

ненти болуп саналат. Бир ишкана өзүнүн товарын башка ишканага сатканда сатылган товардын наркы дароо төлөнөт дегенди түшүндүрбөйт.

Дебитордук карыздар ишкананын активи болуу менен юридикалык укук, анын ичинде ээ болуу укугу менен байланышкан.

Жылдык бухгалтердик отчеттуулуктун формасын толтуруу тартиби жөнүндө нускамага ылайык төлөө мөөнөтү, отчеттук мөөнөткө карата дебитордук карыз төмөнкүдөй бөлүнөт:

- узак мөөнөттүү-пайда болуу мөөнөтүнөн баштап бир жылдан ашуун мөөнөттө алына турган карыздар;

- кыска мөөнөттүү (учурдагы) түзүлгөн келишимге ылайык бухгалтердик эсепте отчеттук мөөнөттүн акырына чейин алына турган аласа.

Өз учурунда узак жана кыска мөөнөттүү карыздар төмөнкүдөй бөлүнөт:

- *Мөөнөттүү* - жабуу мөөнөтү боло элек;
- *Мөөнөтү өткөн* - жабуу мөөнөтү өтүп кеткен;
- *Мөөнөтү узартылган* - отчеттук мөөнөттөн кийин 12 айдан ашуун мөөнөттө алына турган төлөмдөр.

Өз кезегинде мөөнөтү өткөн карыздан доо берүү мөөнөтү өтүп кеткен карыз бөлүнүп каралат.

Адатынча өзүнчө сатып алуучулардын дебитордук карыздары дебеттик калдыкка ээ, бирок кээде сатып алуучулар адашып же келечектеги сатып алууну күтүү менен өзүнүн сметунан ашыкча төлөөсү мүмкүн.

Сатып алуучулардын дебитордук карыздары кредиттик сальдого ээ болсо, бул кредиттин суммасы баланста кыска мөөнөттүү милдеттенмелер катары көрсөтүлүшү керек, себеби суммалар жабуулусу зарыл, эгерде келечекте товар бул сатып алуучуларга сатылбаса.

Төлөө жөндөмдүүлүгүн көзөмөлдөөнүн системасы канчалык өнүккөн жана натыйжалуу болгонуна карабастан ишканада мүмкүнчүлүгү жок же төлөй албай турган сатып алуучулар кездешиши мүмкүн. Сатып алуучулардын мындай сметтору *күмөндүү сметтор* же кайтарылышы ишенимсиз карыздар деп аталат, жана чыгашаларга же товарларды карызга сатуу боюнча чыгымдарга кирет.

Эсептик циклде күмөндүү сметтор боюнча чыгымдардын өлчөмүн баалоо үчүн төмөнкү ыкмалар колдонулат:

- 1) дебитордук карыздарды төлөө мөөнөтү боюнча баалоо;
- 2) нетто-сатуудан пайыз ыкмасы.

Дебитордук карыздарды төлөө мөөнөтү боюнча баалоо-сметторду төлөө мөөнөтүнө ылайык карызкорлордун тизмесин түзүү процесси.

Кыска мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби үчүн сметтордун Планында төмөнкүдөй сметтор каралган:

1400 «Алууга каралган эсептер»

1410 «Товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер»

- 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв»
- 1500 «Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар»
- 1510 «Алууга каралган векселдер»
- 1520 «Кызматкерлердин жана директорлордун дебитордук карыздары»
- 1530 «Аванс менен төлөнгөн салыктар»
- 1540 «Орду толтурулуучу салыктар»
- 1550 «Алууга каралган пайыздар»
- 1560 «Алууга каралган дивиденддер»
- 1570 «Журулушка келишим боюнча буюртмачылардын (заказчиктер-

дин) карыздары»

1580 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздын учурдагы бөлүгү»

1590 «Башка дебитордук карыз»

1410 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счёту соодалык дебитордук карыздарды – товарларды жана кызмат көрсөтүү кредитке сатуу учурунда (келишимде каралган тапшырманын белгилүү мөөнөттө субъект тарабынан аткарылышы) келип чыккан карыздар жөнүндө маалыматтарды жалпылоо жана бухгалтердик баланста чагылдыруу үчүн каралган. Субъекттин эсепке алуу саясатында бул эсеп, эсептешүү формаларына – кредитке сатуулар боюнча сыяктуу эле, дароо төлөө же алдын ала төлөө шартына көз карандысыз, бардык соода операциялары боюнча маалыматтарды жалпылоо үчүн каралышы мүмкүн. Ошондой болсо да, кайсыл болбосун учурда, ушул эсеп боюнча дебитордук карыз, жөнөтүлгөн товар жана көрсөтүлгөн кызмат үчүн төлөөнү алууга субъекттин мыйзамдуу укугу келип чыкканда гана таанылат.

1410 эсепке карата киреше алып келген операциялык иштердин түрлөрү боюнча субсчёттор ачылышы мүмкүн, мисалы:

1411 «Негизги өндүрүштөн жөнөтүлгөн продукциялар үчүн алууга каралган эсептер»;

1412 «Көмөкчү өндүрүштүн көрсөткөн кызматтары үчүн алууга каралган эсептер»;

1413 «Иштетип алма чийки заттарды (Давальческое сырье) кайра иштетүү боюнча кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» ж.б. у.с.

Эгерде дебитордук карыз чет өлкө валютасындагы операциялардын натыйжасында келип чыкса, анда 1400 эсебинин дебити жана кредит боюнча эсепке алуу чет өлкө валютасында сыяктуу эле, улуттук валютада да жүргүзүлөт. Отчеттук мезгилдин акырына карата 1400 эсебинен чет өлкө валютасындагы сальдосу, келип чыккан айырманы операциялык иштерден түшкөн жана башка кирешелер же чыгашаларды эсепке алуу эсебине чегерүү менен КРУБнын ушул күнгө карата белгиленген эсептик курсу боюнча кайрадан бааланат.

ФОЭСтин «Финансылык каражаттар»: таануу жана баа берүү» деп аталган 39-стандартына ылайык, кыска мөөнөттүү дебитордук карыздар

финансылык отчеттуулукта кайтарылбас карыздардан келип чыккан бааланган чыгымды алып салуу менен счет-фактурада көрсөтүлгөн баштапкы суммасында чагылдырылууга тийиш.

1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв» счету, эгерде ишканынын эсепке алуу саясатында кайтарылбас дебитордук карыздарга бааланган резервди түзүү каралган болсо, «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счетунда эске алынган кайтарылбас дебитордук карыздарды баалоо боюнча маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

7550 «Сатып өткөрүүгө тийиш болгон кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар» счету менен корреспонденцияда 1491 счетунун кредити боюнча алгач аныкталган сумма жана резервдин өсүшү чагылдырылат. Алынып салынууга тийиш болгон кайтарылбас дебитордук карыздын суммасы 1410 счетунун кредитинен 1491 счетунун дебетине алынып салынат. Эгерде мурда эсептен алынып салынган кайтарылбас карыз толугу менен же жарым-жартылай төлөнүп берилсе, анда бул операция (төлөө) 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

Эгерде 1491 счетунун сальдосу отчеттук мезгилдин акырына карата азаюу жагына оңдоо киргизүүнү талап кылса, анда азаюу суммасы 7557 счетунун кредитинен 1491 счетунун дебетине, ошол эсеп боюнча дебеттик сальдонун чегинде алынып салынат жана айырмасына 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счету кредиттелет.

Эгерде субъект дебитордук карызды реализациялаган (карызды талап кылуу укугун кимдир бирөөгө өткөрүп берүү) болсо, анда ушундан улам келип чыккан киреше же зыян операциялык эмес иштерден алынган пайда же зыян катары классификацияланат.

Мында, карызды талап кылуу укугун өткөрүп берүү тууралуу келишим боюнча алынууга тийиш болгон сумма 9190 «Операциялык эмес иштерден түшкөн башка кирешелер» счетунун кредити боюнча 1590 «Башка дебитордук карыз» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат; бир эле учурда ал боюнча талап кылуу укугу өтүп кеткен дебитордук карыздын суммасы 1410 счетунун кредитинен 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счету менен корреспонденцияда алып салынат.

1500 счету соодалык дебитордук карыздардан айырмаланган, 1410 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счетунда чагылдырылуучу дебитордук карыздар жөнүндө маалыматтарды жалпылоо жана бухгалтердик баланста көрсөтүү үчүн каралган.

1510 «Алууга каралган векселдер» счету.

Вексель берүүчүнүн же векселде көрсөтүлгөн башка төлөөчүнүн көрсөтүлгөн мөөнөттө вексель ээсине (кармап туруучуга) белгилүү сум-

маны төлөп берүүгө милдеттенмесин тастыктаган баалуу кагазды *вексель* (*жөнөкөй вексель*) деп түшүнүү зарыл.

1510 «Алууга каралган вексель» счёту вексель менен тариздетилген, төлөө мөөнөтү финансы активин алгач таануу учурунан тартып бир жылдан ашпаган дебитордук карыздар жөнүндө маалыматтарды жалпылоо жана вексель кармап туруучунун финансылык отчетунда чагылдыруу үчүн каралган эсеп. Төлөө мөөнөтү бир жылдан ашкан векселдер узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын курамында эсепке алынат.

1510 эсепте товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү түздөн-түз дебиторго берүү учурунда алынган векселдер эсепке алынат. Башка учурларда алынган кыска мөөнөттүү векселдер 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» тобунун тиешелүү счёторунда эске алынат. Мисалы, кредиттерди же займдарды берүү учурунда алынган векселдер 1330 «Берилген кредиттер жана займдар» счётунда эсепке алынат.

Баштапкы таануу учурунда кыска мөөнөттүү вексель иш жүзүндө сарптоолору, б.а. алар үчүн төлөө алынган вексель менен камсыз кылынган сатылган товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдүн адилет наркы боюнча эсепке алынат. Мында, 1510 «Алууга каралган вексель» счётунун дебети боюнча сатылган товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдүн адилет наркы 1400 «Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү алууга каралган эсептер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Андан ары векселдер амортизацияланган наркы боюнча эсепке алынат (амортизацияланган нарктын аныктамасын ФОЭСтин «Финансылык каражаттар: таануу жана баа берүү» деп аталган 39-стандартынын 10-параграфынан таба аласыңар). Вексель боюнча алынууга тийиш болгон сумма менен товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдүн адилет наркынын ортосундагы айырма пайыздар боюнча киреше катары убакыт аралыгы боюнча пропорционалдуу негизде эсепке алынат жана 1510 счётунун дебети боюнча 9110 «Пайыздар түрүндөгү киреше» счёту менен корреспонденцияда пайыздык кирешелердин таанылышына жараша чагылдырылат. Векселди төлөө күнүнө карата 1510 счётунда эске алынган векселдин баланстык наркы, төлөнүүгө тийиш болгон суммага барабар болуп калат. Эгерде векселдин төлөө мөөнөтү вексель сатылып алынган отчеттук мезгил ичинде келип жеткен болсо, анда финансылык отчетто баштапкы таануу иш жүзүндөгү наркы боюнча, ал эми пайыздык киреше – төлөө мөөнөтү келип жеткенде чагылдырылат.

Векселди сатуу учурунда анын баланстык наркы менен сатуудан түшкөн сумманын ортосундагы айырма операциялык иштерден түшкөн пайда же зыян катары, алууга каралган эсептер боюнча карызды талап кылуу укугун өткөрүп берүү тартибиндей эле чагылдырылат (1410 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счётуна карата түшүндүрмөнү карагыла).

Векселдин баасынын түшүүсүнөн же кайтарылбас карыздардан улам келип чыккан, ФОЭС 39дун 111 жана 115-параграфтарына ылайык эсептелген чыгым 1510 счетунун кредитинен баанын түшүүсүнөн жана кайтарылбас карыздардан операциялык эмес зыяндарды эсепке алуу эсептеринин дебетине алынып салынат.

Эгерде вексель боюнча карыздын суммасы чет өлкө валютасында эсепке алынса, анда отчеттук мезгилдин акырына карата карыздын калдыгы КРУБнын эсептик курсу боюнча, келип чыккан айырманы 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан алынган киреше» же 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан улам келип чыккан зыяндар» счетторуна чегерүү менен кайрадан бааланат.

1520 «Кызматкерлердин жана директорлордун дебитордук карыздары» счёту соодалык дебитордук карыздардан жана кредиттер менен займдар боюнча карыздардан айырмаланып, отчет талап кылуу менен берилген суммалар, эмгек акы, субъектке келтирилген чыгымдын ордун толтуруп берүүлөр жана дебитордук карыздардын башка түрлөрү боюнча аванстарга тиешелүү субъекттин кызматкерлеринин жана жетекчилигинин карыздары жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

1520 счётуна карата операциялардын түрлөрү боюнча дебитордук карыздарды эсепке алуу үчүн субсчёттор ачылышы мүмкүн, мисалы:

1521 «Отчет талап кылуу менен берилген суммалар боюнча карыздар»;

1522 «Кызматкерлердин, аванс менен берилген эмгек акы боюнча карыздары» ж.б.

Эгерде дебитор субъекттин эсепке алуу саясатына ылайык кайтарылбас катары таанылса, анда 1520 «Кызматкерлердин жана директорлордун дебитордук карыздары» счёту боюнча анын карызынын калдыгы жалпы жана административдик чыгашалардын эсебин жүргүзүүнүн тиешелүү эсептери менен корреспонденцияда кайтарылбас карыздын суммасына азайтылат.

1530 «Аванс менен төлөнгөн салыктар» эсеби, 1540 «Орду толтурулууга тийиш болгон салыктар» счёту аванс менен төлөнгөн салыктар жана субъект тарабынан бюджетке же товар берүүчүлөргө төлөнгөн, бирок бюджеттен орду толтурулуп берилүүгө же салык мыйзамдарына ылайык тиешелүү салыкты төлөө учурунда эсепке алынууга тийиш болгон салыктар тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

Салыктардын түрлөрү боюнча дебитордук карыздарды эсепке алуу үчүн *1530, 1540 счёторго* карата субсчёттор ачылышы мүмкүн, мисалы:

1531 «ККЖФна чегерүүлөр боюнча аванстык төлөм»;

1532 «Пайда салыгы боюнча аванстык төлөмдөр» ж.б.;

1541 «Сатылып алынган материалдык ресурстар үчүн КНС»;

1542 «Акциздик товарларды өндүрүүгө пайдаланылуучу чийки заттар боюнча акциздик салыктар».

Салыктар боюнча аванстык төлөмдөрдүн суммасы 3400 «Төлөөгө каралган салыктар» счетунун дебетине түздөн-түз алынып салынышы мүмкүн. Бирок, бул учурда салыктык мезгилдин акырында 3400 эсептерин, салыктарды аванс менен төлөө учурунда келип чыгышы мүмкүн болгон, салыктар боюнча ашыкча төлөөлөр 1530 счетунда чагылдырылгандай оңдоо киргизүүнү талап кылынат. Ошондуктан, эсепке алуунун төмөндө келтирилген тартиби кыйла ыңгайлуу:

- салыктык мезгил аралыгында салыктарды ар кандай түрдө төлөө 1530 счетуна карата субсчеттордун дебети боюнча чагылдырылат;

- салыктык мезгилдин акырында 1530 счетуна карата субсчеттордун сальдосу 3400 счетторунун кредити боюнча чегерилген карыздардын суммасынын чегинде 1530 счетуна карата субсчеттордун кредитинен 3400 дүн тиешелүү счетунун дебетине алып салынат.

КНСТИ жана акциздик салыкты чегерүү учурунда эске алынууга тийиш болгон салыктардын суммасы салыктык мезгилдин акырында 1540 счетуна карата субсчеттордун кредитинен 3400 счетунун дебетине алып салынат.

Отчеттук мезгилдин акырына карата 1530, 1540, 3400 счетторунун сальдосу Салык кызматы менен салыштыруу актысында ырасталууга тийиш.

1550 «Алууга каралган пайыздар» счету пайыздык киреше алып келген бүтүмдөр боюнча пайыздык кирешени чегерүү учурунда келип чыккан дебитордук маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган, мисалы: карыздык баалуу кагаздарды сатып алуу, кредиттерди жана займдарды берүү. Баалуу кагаздарды чыгаруу келишимдеринде же шарттарында белгиленген пайыздарды төлөө мөөнөттөрүнө көз карандысыз, пайыздар боюнча киреше жана ага байланыштуу дебитордук карыздар активдин натыйжалуу кирешелүүлүгүн эске алуу менен пропорционалдуу убакыт аралыгынын негизинде таанылууга тийиш. 1550 счетунда ошондой эле, ижара алуучунун финансылык ижара боюнча кошуп эсептелинген дебитордук карызы, ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартынын 30-параграфында белгиленген эрежелерге ылайык ошол отчеттук мезгил аралыгына бөлүштүрүлгөн финансылык кирешенин суммасына барабар болгон бөлүгүндө эске алынат.

1550 «Алууга каралган пайыздар» счетуна карата пайыздык киреше алып келген бүтүмдөрдүн ар бир түрү боюнча пайыздарды эсепке алуу үчүн субсчеттор ачылышы мүмкүн.

Алууга каралган пайыздык кирешелерди, ошондой эле финансылык ижара боюнча финансылык кирешени чегерүү 1550 «Алууга каралган пайыздар» счетунун дебети боюнча 9110 «Пайыздар түрүндөгү киреше» счету менен корреспонденциядагы өткөрүүлөрдө чагылдырылат.

Алууга каралган пайыздар боюнча кайтарылбас карыздарды эсепке алуу, алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарды эсепке алуу

тартибинде эле, баалоо резерви эсебин пайдалануу менен же ансыз деле жүргүзүлүшү мүмкүн. Мында, кайтарылбас карыздардан улам келип чыккан чыгымдар 9530 «Кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар» счетунун дебети боюнча эсепке алынат.

1560 «Алууга каралган дивиденддер» счету отчет берип жаткан ишкана анын үлүштүк каражаттарына ээлик кылган компанияларда алынган пайданы бөлүштүрүүнүн натыйжасында келип чыккан дебитордук карыздар жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган (үлүштүк каражаттардын аныктамасын ФОЭС 39дун 8-параграфынан таба аласыздар).

Ушул эсеп боюнча дебитордук карыз дивиденддерди алууга укук келип чыккан шартта гана таанылат, демек ага байланыштуу алынган киреше да таанылууга тийиш.

Субъект, үлүштүк каражатты сатып алуу күнүнөн кийин чегерилген дивиденддерди киреше катары тааныйт. Эгерде үлүштүк каражаттар дивиденддер жарыялангандан кийин алынган болсо, бирок алар төлөнүп берилгенге чейин жарыяланган дивиденддердин суммасы финансы активинин баштапкы наркынан алынып салынат да, киреше катары таанылбайт. ФОЭСтин ушул жобосу төмөнкүлөрдү эске алуу менен аткарылууга тийиш: сатып алуу учурунда башка компаниянын үлүштүк каражатын түшүндүргөн финансылык активдерди эсепке алуу эсебинин дебети боюнча жарыяланган дивиденддерсиз активдин иш жүзүндөгү анык наркы чагылдырылат. Ал эми чегерилген дивиденддер 1590 «Башка дебитордук карыздар» счетунун дебети боюнча чагылдырылат. Дивиденддерди алуу учурунда бул сумма 1590 счетунун кредитине алып салынат.

1560 эсепке карата үлүштүк каражаттардын түрлөрү боюнча дивиденддерди эсепке алуу үчүн субсчеттор ачылышы мүмкүн:

1561 «Артыкчылыктуу акциялар боюнча алууга каралган дивиденддер»;

1562 «Кадимки эле акциялар боюнча алууга каралган дивиденддер»;

1563 «Чарбалык коомдогу үлүштөр боюнча алууга каралган дивиденддер» ж.б.

Эгерде дивиденддер боюнча карыздардын суммасы чет өлкө валютасында эсепке алынса, анда карыздын калдыгы отчеттук мезгилдин акырына карата айырманы операциялык эмес кирешелер жана чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан келип чыккан чыгымдарды эсепке алуу эсебине чегерүү менен КРУБнын эсептик курсу боюнча кайрадан бааланат.

Алууга каралган дивиденддер боюнча кайтарылбас карыздарды эсепке алуу алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарды эсепке алуу тартибинде эле баалоочу резерв эсебин пайдалануу менен же ансыз деле жүргүзүлүшү мүмкүн. Мында, кайтарылбас карыздардан улам келип чыккан чыгымдар 9530 «Кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар» счетунун дебети боюнча эсепке алынат.

1570 «Курулушка келишимдер боюнча буюртмачылардын карызы» счёту келишим боюнча ошол учурда аткарылып жаткан курулуш иштери үчүн буюртмачылардан кармалып калууга тийиш болгон дүңүнөн алгандагы суммаларды эсепке алуу жана аларды ишканалардын финансылык отчетунда чагылдыруу үчүн каралган.

6140 «Курулушка келишим боюнча түшкөн акча» счёту менен корреспонденцияда 1570 счётунын дебети боюнча ФОЭСтин «Курулушка келишимдер» деп аталган 11-стандартынын 22-параграфына ылайык «даярдыгына жараша» ыкмасында аныкталган киреше катары таанылган сумма чагылдырылат. 1570 счётунын кредити боюнча буюртмачы тарабынан салынган аралык төлөмдөрдүн суммасы чагылдырылат.

Буюртмачы тарабынан төлөнгөн төлөмдөрдүн суммасы таанылган акчанын суммасынан ашса, анда келип чыккан айырма 3220 «Курулушка келишим боюнча буюртмачынын карызы» счётуна чагылдырылат.

1580 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын учурдагы бөлүгү» счёту узак мөөнөттүү дебитордук карыздын отчеттук күндөн кийинки бир жылдан ашпаган мезгил ичинде алынууга тийиш болгон бөлүгү жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

7.5-таблица

**Дебитордук карыздардын эсеби боюнча счётордун
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счётордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Продукцияны (товарларды, жумуш жана кызмат көрсөтүүлөрдү) карызга сатуу		
	- эсептешүү документтерин көрсөтүү менен	1410	6110
	- векселдерди алуу менен	1510	6110
2	Төлөмдөрдүн келип түшүүсү	1100 1200	1410
3	Алынган векселдер боюнча төлөмдөрдүн келип түшүүсү		
	- карызды жабуу суммасына	1100 1200	1510
	-векселдер боюнча пайыздардын өлчөмүнө	1110 1210	9190
4	Кутулуучу шектүү карыздарды баалоо	7550	1491
5	Шектүү карыздарды жоюу	1491	1410
6	Шектүү катары эсептелген карыздарды алуу		
	-жоюулган карызды кайра калыбына келтирүү	1410	1491
	- карызды алуу	1100 1200	1410

	-шөктүү карыздар боюнча чыгашаларга жоюлган сумманы калыбына келтирүү	1491	7550 6200
7	Отчет алдындагы адамдар менен эсептешүү		
	- кызматтык колдонуу үчүн кызматкерлерге аванстарды төлөө	1520	1100
	- аванстык отчетту сунуштоо жана бекитүү	1630 7100 7500 8000	1520
8	Облигациялар боюнча пайыздык кирешени эсептөө, акциялар боюнча дивиденддерди жарыялоо	1550 1560	9190 9130
9	Пайыздык кирешенин, дивиденддердин кассага же банктагы счетторго келип түшүүсү	1100 1200	1550 1560

Практикалык мисал: Кеңсе буюмдарын жөнөтүү аркылуу сатуу боюнча компания жүргүзгөн операциялар .

Төмөнкү операцияларды журналга киргизгиле:

1. Кардарга накталай 5000\$ суммада товарды сатышты. Сатылган товардын өздүк наркы- 4000 \$.

Д-т 1110 «Кассадагы акча каражаттары» -5000\$

К-т 6110 «Түшкөн акча» -5000\$

Д-т 7100 «Сатылган товардын өздүк наркы» - 4000\$

К-т 7100 «ТМЗ» - 4000\$

2. 500 \$ га нарктагы накталай акчага сатылып алынган товарды кайтаруу болду. Кардарга акчаны кайтарып беришти. Сатылган товарлардын өздүк наркы-400 \$. Товар ТМЗ сметуна кирештелди:

Д-т 1600 «ТМЗ» - 400 \$.

К- 7100 «Сатылган товардын өздүк наркы» - 400 \$.

Д-т 6110 «Түшкөн акча» - 500 \$

К-т 1110 «Кассадагы акча каражаттары» -500 \$.

3. Кардарга 20000 сомдук товарды карызга сатышты. Сатуу шарты 2/10, n/30.

Сатылган товарлардын өздүк наркы 15000 \$ ды түздү.

Д-т 1400 «Алууга каралган эсептер»-20000 \$

К-т 6110 «Түшкөн акча» -20000 \$.

Д-т 7100 «Сатылган товардын өздүк наркы -15000 \$.

К-т 1610 «Товарлар»- 15000 \$.

Практикалык мисал: *Кайтарылбас карыздар сметтору-карызга таза сатуу боюнча пайыздар ыкмасы боюнча журналдык проводкалар.*

“Семетей” компаниясы кайтарылбас карыздар боюнча зыян менен карызга таза сатуунун ортосундагы пайыздык катнашка негизделген өзүнүн

кайтартууга болбой турган четторун прогноздоодо. 2017-жылы компания 4450000 сомдук сатуу жүргүздү. Ошондой эле бардык сатуулардын 70%ын карызга жүргүзүлгөн. Мурдагы тажрыйба көрсөткөндөй бардык карызга сатуулардын 3%ын төлөнбөйт. Бүгүнкү күндө 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв» четунда 15450 сомдук өлчөмдө кредиттик карыз бар.

Д-т 7550 «Сатып өткөрүүгө тиешелүү, кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар»-93450 сом.

К-т 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв»-93450 сом.

$$(4.450,000 * 70\% * 3\% = 93,450)$$

Четтун кредиттик калдыгы 15450 сомдук эсепке алынбайт.

2. 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв» четундагы сальдо карызга таза сатуу боюнча пайыздар ыкмасын колдонуу учурунда проводка түзүүдө эмне үчүн көңүлгө алынбайт? Бул ыкма төлөө мөөнөтү боюнча эсептин ыкмасынан эмнеси менен айырмаланат?

1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв» четунун сальдосу карызга таза сатуу боюнча пайыздар ыкмасын колдонуу учурунда проводка түзүүдө көңүлгө алынбайт, себеби бул ыкма чыгымдардын учурдагы мөөнөттө алынган кирешеге дал келүүсү принцибине багытталат.

7.4. Товардык-материалдык запастардын эсеби

Товардык-материалдык запастар жүгүртүүдөгү активдер болуп эсептелинет, себеби алар бир жыл ичинде же ишкананын операциялык циклинде сатылышат. Алар о.э. өндүрүштүк ишканалар үчүн аябай маанилүү, себеби алар товарларды фактылык түрдө өндүрүү менен алектенишип, үч түрдүү запастарга ээ: продукцияны өндүрүүдө колдонулган чийки зат, бөлүк түрүндө бүткөрүлгөн продукция (бүткөрүлө элек өндүрүш) жана сатууга даяр болгон бүткөрүлгөн продукция.

Запастар кирешенин негизги булактары катары эсептелинет, ошондуктан алардын эсеби жана баалоо тартиби баланс жана пайда жана зыяндар жөнүндө отчетко чон таасирин тийгизет.

ФОЭС 2 ге ылайык запастар-бул активдер:

- нормалдуу ишмердүүлүк учурунда сатуу үчүн багытталган;
- ушундай сатуу үчүн өндүрүү процессинде колдонулат; же
- өндүрүштүк процесс же көмөк көрсөтүүдө колдонууга багытталган чийки зат же материалдар формасы түрүндө иштетилген.

Субъектке алар боюнча менчикке укук өткөрүлүп берилбеген же аларга байланыштуу бардык тобокелдиктер жана пайдалар ага өтпөгөн товардык-материалдык запастар ошол субъекттин финансылык отчетунда эсепке алынбайт. Мисалы:

- кардардын буюртмасы боюнча даярдалган жана ал тарабынан төлөнгөн, бирок алар ташылып кеткенге чейин жооптуу сактоого убактылуу тариздетилген товарлар;

- жооптуу сактоого түзүлгөн келишимге ылайык субъекттин колунда турган кайсыл болбосун башка запастар;

- өнөр жайлык кайрадан иштетүүгө буюртмачылардан алынган чийки заттар жана материалдар (иштетип алма чийки зат);

- жогоруда аталган сырьедон даярдалган продукция жана өндүрүш тарабынан бүткөрүлбөгөн запастар;

- комиссия келишиминин же агенттик келишимдин чегинде субъект тарабынан алынган товарлар ж.б.

Колдо болгон бирок, субъектке менчик укугуна өткөрүлүп бериле элек товардык-материалдык запастарды эсепке алуу финансылык отчеттуулукту даярдоо үчүн каралган эсептер системасынан тышкары, б.а. баланстан тышкаркы эсептерде ишке ашырылат.

ТМЗ нын негизги бөлүгү эмгек предметтери катары жана өндүрүш процессинде колдонулат. Алар толугу менен ар бир өндүрүштүк циклде колдонулат жана толугу менен өзүнүн баасын өндүрүлгөн продукцияга өткөрүп беришет.

Чийки зат жана материалдар-продукт өндүрүлгөн эмгек предметтери жана продуктунун материалдык (буюмдук) негизин түзүшөт.

Чийки зат деп айыл-чарба өндүрүшүнүн жана өндүрүп даярдап туруучу өнөр жайынын (дан, пахта, мал, сүт ж.б.) продукциясын, ал эми *материалдар* деп кайра иштетүү өнөр жайынын (ун, кездеме, кант ж.б.) продукциясын аташат.

Товарлар сатылып алынган же башка юридикалык же физикалык тараптардан алынган жана сатууга багытталган ТМЗ нын бөлүгү болуп саналат.

Даяр продукция – толугу менен кайра иштетүүнү аяктаган, иштеп жаткан стандарттарга же бекитилген техникалык шарттарга дал келген, кампага же буюртмачы тарабынан кабыл алынган буюмдар жана чала фабрикактар.

Счеттордун планында бухгалтердик эсептин максаты үчүн счеттордун 2 тайпасы каралган:

- операциялык иштер үчүн каралган негизги өндүрүштүк запастар:

1600 «Товардык-материалдык запастар»;

- көмөкчү запастар:

1700 «Көмөкчү материалдар запастары»

1600 «Товардык-материалдык запастар» счету төмөнкү кошумча счеттордон турат:

1610 «Товарлар»

1691 «Сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа»

1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары»

1630 «Бүткөрүлө элек өндүрүш»

1640 «Даяр продукция»

1650 «Биологиялык активдерден айыл чарба продукциялары»

1700 «Көмөкчү материалдар запастары» сөүтү төмөнкү сөүттордон турат:

1710 «Отун»

1720 «Запастык бөлүктөр»

1730 «Курулуш материалдары»

1740 «Башка материалдар»

1750 «Баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар»

1795 «Колдонуудагы баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар»

Субъекттер өндүрүштүк запастарды жогоруда келтирилген категориялар боюнча алар анын иш мүнөзүнө жооп бергидей деңгээлде классификациялайт. Мисалы, курулуш субъекттери курулуш материалдарынын запастарын 1620 сөүтунда чагылдырат. Ал эми өнөр жай жана соода ишканалары курулуш материалдарынын запастарын көмөкчү материал катары, б.а. 1730 сөүтунда чагылдырат.

Субъекттин эсептеринин иш планын иштеп чыгууда классификацияда сунуш кылынган негиздерде төмөнкүлөрдү эске алуу менен эсепке алуу эсептерин деталдаштыруу жүргүзүлөт:

- товардык-материалдык запастарды эсепке алуунун тандалып алынган системасы (мезгил-мезгили менен же үзгүлтүксүз), ошондой эле

- өздүк наркты аныктоонун колдонуудагы ыкмасы (иш жүзүндөгү сарптоолор ыкмасы, ченемдик сарптоолор ыкмасы, чекене баа ыкмасы) жана кабыл алынган эсепке алуу саясатына ылайык, бухгалтердик эсепке алуу жол-жоболору.

Запастар менен бухгалтердик эсептин эки негизги көйгөйү байланышкан:

- запастарды баалоо;

- запастардын эсеби.

Товардык-материалдык запастар өздүк нарк жана мүмкүн болгон накта сатуу баасы боюнча бааланат.

Запастарды өздүк наркы боюнча баалоо

ТМЗнын өздүк наркы сатып алуу, кайра иштетүү жана башка запастарды учурдагы абалына жана учурдагы жайгашкан жерине алып келүү максатында болгон башка чыгымдарды камтыйт.

Сатып алуу чыгымдары объектти сатып алуу менен түздөн түз байланышкан сатып алуу наркы, импорттук алымдар жана башка салыктар, о.э. транспорттоо, кайра иштетүү ж.б. чыгымдар кирет.

Сатып алуу чыгымдарын аныктоодо соода скидкалары, ордун толтуруу жана башка ушуга окшош беренелер кемитилет.

Эреже катары, запастарга баштапкы баа берүү аларды сатып алууга кеткен иш жүзүндөгү сарптоолордун суммасы же аларды өндүрүп чыгарууда кайра иштетүүгө кеткен сарптоолор менен аныкталат (өздүк наркы боюнча). Буга мүмкүн болгон сатуу баасында бааланган же болжолдуу са-

тып өткөрүүдө кеткен чыгымдарды эсептен алып салгандан кийинки (мисалы, ФОЭСтин «Айыл чарбасы» деп аталган 41-стандартындагы айыл чарба продукциялары), адилет наркы боюнча бааланган запастар кирбейт (өнөр жайдын айрым тармактарында кабыл алынган эсепке алуу саясатына ылайык).

Иш жүзүндөгү сарптоолордон тышкары, запастардын өздүк наркы чекене соода үчүн чекене баалар ыкмасында, ал эми өндүрүштүк субъекттер үчүн нормативдик сарптоолор ыкмасында аныкталышы мүмкүн. Бирок, ушул ыкмаларда запастарга баа берүүнүн натыйжалары запастарга кеткен иш жүзүндөгү сарптоолорго мүмкүн болушунча жакындашкан шартта гана жүргүзүлөт.

Эгерде запастар чет өлкө валютасында ишке ашырылган операциялардын натыйжасында алынган болсо, анда 1600, 1700 счеттордун дебити боюнча эсептешүүлөрдү эсепке алуунун тиешелүү эсептери менен корреспонденцияда КРУБ тарабынан, операция ишке ашырылган күнгө карата белгиленген курс боюнча улуттук валютага кайрадан эсептелинген, чет өлкө валютасында сарпталган сумманын эквиваленти өлчөмүндө алынган запастын наркы чагылдырылат. Материалдар үчүн төлөөгө каралган эсептер боюнча убагында төлөнбөгөн карыздардын орун алышы жана алар боюнча хеджирлөө жүргүзүлбөгөн шартта валюталардын олуттуу девальвациясы жүргөн учурду эске албаганда, валюта курсу өзгөргөн шартта эсепке алынган запастардын өздүк наркы кайрадан эсептелбейт. Мында, алынган запастын наркы келип чыккан курстук айырманын суммасына, товардык-материалдык запастарды эсепке алуунун тиешелүү эсебинин дебити боюнча 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсеп» счёту менен корреспонденцияда кошумча көбөйтүлүшү мүмкүн.

Пайдаланылган запастардын жана алардын калдыктарынын өздүк наркы төмөнкү ыкмада аныкталат:

- жеке сарптоолорду идентификациялоо жолу менен;
- биринчи келип түшсө - биринчи жөнөтүлөт формуласы (FIFO) же орточо салмактанып алынган наркы боюнча. Эки ыкма тең ФОЭСтин «Запастар» деп аталган 2-стандартында эсепке алуунун негизги тартиби катары каралган;

- акыркы келип түшкөн, биринчи жөнөтүлөт (LIFO) формуласы боюнча – эсепке алуунун жол берилген альтернативалуу тартиби.

Баштапкы таануудан кийин запастар келтирилген эки өлчөмдүн эң азы боюнча бааланууга тийиш: өздүк наркы жана сатуунун мүмкүн болуучу накта баасы боюнча. Запастын наркын өздүк нарктын эң аз өлчөмүнө барабар болгон өлчөмгө чейин оңдоо киргизүү 1600, 1700 счеттордун кредитинен реализацияланган запастардын өздүк наркын эсепке алуу эсеби менен корреспонденцияда өткөрүү аркылуу ишке ашырылат.

Мүмкүн болгон нарк сатуу баасы – бул ишмердүүлүктүн нормалдуу жүрүшүндө мүмкүн болгон алып келүү чыгымдары жана активди сатуу боюнча мүмкүн болгон чыгымдары кемитүү менен күтүлө турган сатуу баасы.

Эгерде запастар бузулуп калса, толугу менен же бөлүгү эскирсе же алардын сатуу наркы төмөндөсө же аяктоо же сатууну жүргүзүүдө мүмкүн болгон чыгымдары көбөйсө, анда запастардын өздүк наркы орду толгус болуп калышы мүмкүн. Бул учурда запастарды сатуунун мүмкүн болгон наркына чейин, б.а. сатуунун таза наркына кайра баалоо жүргүзүлөт.

Запастардын эсеби

Запастардын эсебинде негизги маселе катары актив катары таанууга тиешелүү чыгымдардын көлөмүн аныктоо жана аларды андан ары чыгым катары таануу эсептелет.

Актив катары таанууга туура келген чыгымдардын көлөмүн аныктоо боюнча жалпы эрежеге ылайык менчик укугунун сатуучудан сатып алуучуга өтүү мөөнөтү даана аныкталышы керек.

Мисалы, жылдын аягындагы жолдогу товарлардын юридикалык укугу сатып алуучуга өтүүсү менен сатып алуучу үчүн ушул жылдагы сатып алуу катары жазылат; консигнацияга берилген товарлар консигнатта (менчик ээсинде) запастар беренеси боюнча чагылдырылат ал эми консигнатор бул товарларды запас катары чагылдырбайт, себеби алар анын менчиги болуп саналбайт ж.б.

Запастарга болгон менчик укугу жөнөтүү шарттары менен аныкталуу аркылуу ошол жерде жана ошол мөөнөттө өткөрүлүп берилет. Ушул эле шарттар менен жүктү сатуучудан сатып алуучуга жеткирүү менен байланышкан чыгымдар жана тобокелдерди төлөөчү тараптар аныкталат.

Эсепке алынган запастарды сатуудан кийин чыгым катары ага тиешелүү киреше катары таанылган мөөнөттө таанылат.

Мисалы, соода компаниясы 15000 сом суммасында сыналгы сатты. Бул сыналгынын өздүк наркы 11000 сом болуп, чыгым катары таанылат жана сатылган товарлардын өздүк наркы катары чагылдырылат.

Д-т 7100 «Сатылган товарлардын өздүк наркы» -11 000

К-т 1610 «Товалар»-11000

Ошол эле убакта тиешелүү киреше таанылат:

Д-т 1100,1200 «Акчалай каражаттар»- 15 000

К-т 6100 «Сатуудан түшкөн киреше»-15 000

ФОЭС 2 “Запастар” ылайык запастардын баалоо ыкмаларын тандоодо инфляциянын деңгээлин, ишкананын финансылык абалын, баа бычуу саясатын жана салык салууну эске алуу керек.

Запастарды (материалдарды) жөнөтүүдө төмөнкү ыкмалар колдонулат:

- Орточо өлчөнгөн нарк ыкмасы;
- Биринчи сатып алынган баа боюнча баалоо (ФИФО) ыкмасы;

- Акыркы сатып алынган баа боюнча запастарды баалоо (ЛИФО) ыкмасы (практикада колдонулбайт);

- Баштан аяк идентификациялоо ыкмасы.

Орточо өлчөнгөн нарк ыкмасы – ТМЗнын өздүк наркы отчеттук мөөнөттүн башындагы жана сатып алынган запастардын наркын запастардын отчет мөөнөттүн башындагы жана сатып алынган запастардын санына бөлүү менен орточо наркын аныктоо аркылуу эсептелет.

Мисалы:

7.6-таблица

№	Запастарды сатып алуу күнү	Бирдиктин саны	Бирдикке болгон чыгымдар, сом	Жалпы чыгымдар, сом
1.	15.01.2017ж.	4000	4,0	16000
2.	21.01.2017ж.	8000	4,40	35200
3.	27.01.2017ж.	3000	4,65	13950
	Бар болгон запастардын баары	15000		65150

Бирдиктин орточо өлчөнгөн наркы: $65150/15000=4,34$ сом.

Аягындагы запастар-5000 бирдик;

Аягындагы запастар, сом- $5000*4,34=21700$ сом.

Бар болгон запастардын өздүк наркы-65150 сом.

Минус: Аягындагы запастар-21700 сом.

Өндүрүштөгү запастардын өздүк наркы-43450 сом.

Биринчи сатып алынган баа боюнча запастарды баалоо (ФИФО) ыкмасы – биринчи кезекте ТМЗнын өздүк наркына биринчи сатып алынган же өндүрүлгөн запастардын наркы кошулат. ФИФО ыкмасы (биринчи келген-биринчи сатылган) биринчи кезекте сатып алынган товарлардын өздүк наркы биринчи кезекте сатылган товарларга катышта болушу керек деп болжолдоого негизделген. Акыркы мөөнөттө бар болгон товарлардын өздүк наркы акыркы сатып алынганга кирет, ал эми сатылган товарлардын өздүк наркы эртерээк сатып алынгандарга дал келет. ФИФО ыкмасы товарлардын реалдуу физикалык операциясына карабастан бардык тармактардагы ишканаларда колдонууга болот, себеби ал товарларды эмес, нарктын операциясын эсептейт. Инфляция шартында бул ыкма таза пайданын жогорку денгээлин берет. Анын себеби, материалдык запастар баанын өсүү учуруна чейин сатып алынышы керек фактыны эске албоо менен ишкана учурдагы баанын өсүшүндө сатуу баасын жогорулатууга аракет кылат. Ага тиешелүү баанын төмөндөөсү учурунда тескери процесс байкалат. Ошондуктан ФИФО ыкмасынын негизги кемчилиги катары пайда көрсөткүчүнө экономикалык өнүгүү циклинин таасирин көбөйтүүсүндө

турат. Бул ыкманын негизги артыкчылыгы болуп бул ыкманын аныктоо методикасы учурдагы чыгымдарга жакын товардык запастарды баалоону беришинде турат.

Мисалы: Жогорудагы мисалдын негизинде чыгарабыз.

7.7-таблица

№	Запастарды сатып алуу күнү	Бирдиктин саны	Бирдикке болгон чыгымдар, сом	Жалпы чыгымдар, сом
1.	15.01.2017ж.	4000	4,0	16000
2.	21.01.2017ж.	8000	4,40	35200
3.	27.01.2017ж.	3000	4,65	13950
	Бар болгон запастардын баары	15000		65150

Бар болгон запастардын өздүк наркы-65150 сом.

Минус: Аягындагы запастар- $3000 * 4,40 = 13200$ сом.

$2000 * 4,65 = 9300$ сом.

Жалпы 22500 сом.

Өндүрүштөгү запастардын өздүк наркы-42650 сом.

Акыркы сатып алынган баа боюнча запастарды баалоо (ЛИФО) ыкмасы акыркы сатылып алынган запастардын өздүк наркын аныктайт. Продукциянын өздүк наркын аныктоо үчүн колдонулат, ал эми аягындагы мөөнөттө запастардын өздүк наркы биринчи сатылып алынган материалдардын өздүк наркынын негизинде эсептелинет.

Бул боюнча мисалды карап чыгып төмөнкүдөй жыйынтыкка келебиз:

7.8-таблица

№	Материалдарды сатып алуу күнү	Бирдиктин саны	Бирдикке болгон чыгымдар, сом	Жалпы чыгымдар, сом
1.	15.01.2017ж.	4000	4,0	16000
2.	21.01.2017ж.	10000	4,40	44000
	Бар болгон запастардын баары	14000		60000

Бар болгон материалдардын өздүк наркы - 65150 сом

Минус: Аягындагы запастар- 21000 сом.

Өндүрүштөгү материалдардын өздүк наркы - 44150 сом.

Инфляция шартында ЛИФО ыкмасын колдонуу менен продукциялардын өздүк наркын көтөрөбүз, ал эми ФИФО ыкмасын колдонсок продукциялардын өздүк наркын түшүрөбүз. Өздүк нарктын өзгөрүшү пайданын жана пайдага болгон салыктын суммасына таасирин тийгизет.

Баштан аяк идентификациялоо ыкмасы – ТМЗнын ар бир бирдигинин операциясын материалдык-өндүрүштүк маркировкалоо аркылуу эсеп-

төө ыкмасы болуп, каалаган убакта анын наркын аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт, о.э. запастын конкреттүү түрүнүн ар бир бирдигин сатуу мөөнөтүн, сатылган запастын өздүк наркын жана ишканада калган запастардын наркын аныктоого болот. Бул учурда ТМЗнын наркынын операциялары алардын физикалык операциялары менен дал келет. Бул ыкманы ТМЗнын бир кыйла диверсификациясы учурунда алардын ар бир бирдиги өзгөчөлөнгөн, өзүнө тиешелүү мүнөздөмөлөргө ээ болгондо колдонууга максаттуу.

Товардык-материалдык запастардын эсебин жүргүзүүнүн эки системасы бар:

1. Запастарды эсепке алуунун үзгүлтүксүз системасы;
2. Запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу.

Бул эки система тең соода, о.э. өндүрүштүк ишканалар үчүн колдонууга болот.

Товардык-материалдык запастарды эсепке алуунун *үзгүлтүксүз системасы*, товардык-материалдык запастардын ар бир келип түшүүсү жана алардын колдонуудан чыгуусун эсепке алуу эсептеринде түздөн-түз чагылдырылышын карайт. Мында, «Запастар» эсебинин дебети боюнча колдо болгон запастардын жана жаңыдан келип түшкөн запастардын наркы чагылдырылат; «Запастар» сметунун кредити боюнча запастардын иш жүзүндө пайдаланылышы жана алардын наркын эсептен алып салуулар чагылдырылат. Эсепке алуунун бул системасы тигил же бул запастардын бар экендиги жана кайсыл болбосун календардык күнгө карата алардын наркы тууралуу ыкчам маалыматтарды камсыз кылат. Үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында товардык-материалдык запастарды инвентаризациялоо, алардын эсепке алынган санынын инвентаризациялоо башталган күнгө карата товардык-материалдык запастын колдо болгон санына ылайык келүүсүн аныктоого мүмкүндүк берет. Эсепке алуунун ушул системасы кайсыл болбосун тармак үчүн: өндүрүш, кызмат көрсөтүүлөр, соода жүргүзүү чөйрөсү үчүн алгылыктуу болуп саналат.

Товардык-материалдык запастарды *мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасы*, отчеттук мезгилдин акырына карата абал боюнча товардык-материалдык запастарга инвентаризациялоону жүргүзүү учуруна чейин алардын орун которушун, пайдаланылышын же колдонуудан калуусун эсепке алууда чагылдырылышын карабайт. Эсепке алуунун бул системасында товардык-материалдык запастардын эсеби болгону үч гана жазууга ээ:

1) дебеттик баштапкы сальдо (мурда жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун жыйынтыгы);

2) отчеттук мезгилдин акырына карата инвентаризациялоо жыйынтыгы боюнча оңдоо киргизилүүчү өткөрүүлөр (запастардын эсепке алуунун баланстык эсебинин дебет же кредити боюнча 7100 жана 7200 «Запастардын наркын оңдоолор» бөлүктөрдүн убактылуу сметтору менен корреспонденцияда ишке ашырылган жүгүртүүлөр);

3) түпкү дебеттик сальдо (отчеттук мезгилдин акырына карата жүргүзүлгөн инвентаризациялоо жыйынтыгы).

Мында, алынган запастар жана инвентаризациялоо жүргүзүлгөн мезгил аралыгында аларды кайра иштетүүгө кеткен сарптоолор жөнүндө маалыматтар товардык-материалдык запастардын баланстык эсептеринде эмес, сарптоолордун тиешелүү беренелери менен корреспонденцияда өздүк нарктын атайы убактылуу эсептеринин дебети боюнча эске алынат. Запастардын өздүк наркын түзүүдө айырмачылыктардын орун алышынан улам (товардык – сатып алууга кеткен сарптоолор, ал эми өндүрүштүк – кайра иштетүүгө кеткен сарптоолор боюнча).

Эсептер планында өздүк нарктын убактылуу счетторунун эки тобу каралган:

- соода ишканалары үчүн – 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счеттор тобу;

- өндүрүштүк ишканалар үчүн – 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счеттор тобу.

Запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында 7100 счеттор тобунун ар бир эсеби запастарды алуу жана кайра иштетүүгө кеткен сарптоолордун белгилүү бир беренесине ылайык келет. Сатып алууга жана кайра иштетүүгө сарптоолор 7100 счетунда өзүнчө категорияларга бөлүнбөстөн топтолот. Өзүнчө эсептер боюнча сарптоолорду бөлүштүрүү аналитикалык максаттарды гана көздөйт.

Сатылган продукциянын өздүк наркы формула боюнча эсептелет жана акыркы запастарды тактоону аяктаганга чейин аныкталбайт:

Сатылган продукциянын өздүк наркы= Баштапкы запастар+ Сатып алуу – Акыркы запастар

Акыркы запастарды тактоонун жыйынтыгы боюнча отчеттук мөөнөттүн аягында запастардын эсеби боюнча баланстык счетторду «Товардык-материалдык запастарга оңдоо киргизүү» убактылуу сечу менен корреспонденциялоо аркылуу дебеттөө жана кредиттөө менен оңдоо киргизүүчү проводка жүргүзүлөт да, андан ары «Сатылган продукциянын өздүк наркы» сечуна жабылат.

Товарлардын эсеби

Товарлар башка юридикалык же физикалык тараптардан сатылып алынган же алынган жана сатууга багытталган ТМЗнын бөлүгү болуп саналат.

Товарларды сатуунун туруна карата соода ишмердүүлүгү дүн жана чекене болуп бөлүнөт.

1610 «Товарлар» сечу кайра сатуу максатында сатылып алынган товардык-материалдык запастардын бардыгы жана алардын операциялары жөнүндө маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган. Бул эсеп соодалык субъекттер жана коомдук тамактануу субъекттери, ошондой эле өндүрүштүк субъекттер тарабынан белгиленген максаттарга ылайык сатылып алынган запастарды эсепке алуу үчүн пайдаланылат.

Товарлардын топтору, ошондой эле топтордун ичинде аналитикалык эсепке алуу, ар бир жоопкерчиликтүү жак, запастардын аталышы боюнча, ал эми олуттуу мааниге ээ болсо, товарлардын сакталган жери боюнча жүргүзүлөт. Зарылчылыкка жараша товарлардын белгилүү бир тобу боюнча өзүнчө эсеп ачылышы мүмкүн, мисалы:

1611 «Кампадагы товарлар»;

1612 «Соода жайларындагы товарлар»;

1613 «Комиссияга берилген товарлар»;

1614 «Көргөзмөдөгү товарлар»;

1615 «Жолдогу товарлар»;

1616 «Товарлар үчүн танылоо (тара)»;

1617 «Убактылуу пайдалануудагы (прокат) буюмдар»;

1618 «Башка товарлар».

«Товар» эсебинин дебети боюнча товарлар жана алардын келип түшүүсүнө тиешелүү маалыматтар сатып алууга сарптоолорду чагылдырган счеттор менен корреспонденцияда чагылдырылат:

- акча каражаттарын эсепке алуу эсептери менен төлөнгөн алымдарды жана орду толтурулуп берилбеген салыктардын суммаларын кошо алганда, накталай акчага товарларды сатып алуу; же

- 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» счёту менен - товарларды кредитке алууда;

- алдын ала же дароо төлөөсүз эле, сатуу учурунда сатуучу тарабынан белгиленген кредиттөөнүн адаттагы эле мөөнөттөрүнөн ашкан убакытка төлөмдөрдү кийинкиге калтыруу менен товарларды кредитке алууда 4190 «Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер» счёту менен;

- 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» эсеби менен - товарларды жеткирип берүү, сатылып алынган товарларды жөнөтүү жана кампага жайгаштырууга байланыштуу башка көрсөтүлгөн транспорттук кызматтарга кеткен сарптоолор;

- 3520 «Чегерилген эмгек акы» эсеби менен - сатылып алынган товардык-материалдык запастарды жөнөтүү жана кампага жайгаштырууга байланыштуу иштерди аткарган кызматкерлердин эмгек акысына ички чыгымдар;

- 3530 «Социалдык камсыздандырууга төлөмдөрдү чегерүүлөр» счёту менен товардык-материалдык запастарды жөнөтүү жана кампага жайгаштырууга байланыштуу иштерди аткарган кызматкерлердин эмгек акысынан чегерүүлөр;

- товарлардын сатып алууга байланыштуу жана башка сарптоолорду чагылдырган счеттор менен.

«Товарлар» эсебинин дебети боюнча төмөндөгүлөр да чагылдырылат:

- акысыз алынган товарлардын адилет (базар) наркы 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту менен корреспонденцияда;

- уюштуруучулардын төлөмдөрү катары алынган товарлардын адилет наркы 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымы боюнча карыздары» счету менен корреспонденцияда – катышуучунун акцияларынын (үлүшүнүн) номиналдык наркына барабар суммада жана 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счету менен корреспонденцияда - үлүштүн (акциянын) номиналдык наркынан ашкан суммада;

- кыймылсыз мүлккө инвестициялар катары эсепке алынган жана «Товарлар» категориясына которулган кыймылсыз мүлк объекттеринин адилет наркы;

- сатып алуучулар тарабынан кайтарылган товарлардын өздүк наркы үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда.

Сатып өткөрүлгөн, пайдаланууга жараксыз болуп калган товарлардын наркы, накта сатуу баасына чейинки арзандатуу суммасы мурда сатылып алынган товарлардын кайтарып берилишинин наркы «Товарлар» эсебинин кредити боюнча чагылдырылат.

Сатып өткөрүлгөн товарларды эсептен чыгаруу

Сатып өткөрүлгөн товарларды эсептен чыгаруу үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында төмөндө келтирилген өткөрүүлөрдө чагылдырылат:

Дт 7200 «Сатылган товарлардын өздүк наркы» счету ХХ;

Кт 1610 «Товарлар» счету ХХ.

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы эсептен төмөнкүчө алынып салынат:

-7210-7230 убактылуу счетторунда инвентаризациялоо мезгили аралыгында товарларды сатып алуу жана кайтарып берүү, ошондой эле аларды субъекттин өз керектөөлөрү үчүн пайдалануу боюнча сарптоолор топтолот;

- акыркы жолу жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун жыйынтыгына карата «Товарлар» счету боюнча сальдо (мурда жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун сальдосу) төмөнкү бухгалтердик өткөрүүлөр менен оңдолот:

а) эгерде акыркы жолу жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун жыйынтыгы 1610 «Товарлар» счетунун сальдосунан көп болсо, анда алардын ортосундагы айырманын суммасы 1610 «Товарлар» счетунун дебетине 7290 «Запастардын наркына оңдоо киргизүү» счету менен корреспонденцияда чегерилет;

б) эгерде акыркы жолу жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун жыйынтыгы 1610 «Товарлар» счетунун сальдосунан аз болсо, анда алардын ортосундагы айырманын суммасы 1610 «Товарлар» счетунун кредитинен 7290 «Запастардын наркына оңдоо киргизүү» счетунун дебетине алынып салынат. Мында, отчетто финансылык-чарбалык иштердин жыйынтыгын чагылдырып сатылган товарлардын өздүк наркы 7200 топтун счетторунун сальдосун суммалоо менен аныкталат:

Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы = 7210 счетунун сальдосу 7220 счетунун сальдосу - 7230 счетунун сальдосу + 7290 счетунун дебеттик сальдосу (минус 7290 счетунун кредиттик сальдосу).

Алмашуу операциялары

Товарлар андан айырмаланган (аларга окшош болбогон) башка товарларга же кызмат көрсөтүүлөргө алмашуу менен сатылса, бул операция кошумча акча алып келген операция катары каралат (ФОЭСтин «Түшкөн акча» деп аталган 18-стандартынын 12-параграфы).

Мында:

- алмашуу иретинде берилген товарлардын эсепке алынган наркын «Товарлар» счетунун кредитинен 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счетунун дебетине товарлардын өткөрүлүп берилиши фактысы боюнча (үзгүлтүксүз эсепке алуу) эсептен алып салынат;

- алмашуу жолу менен алынган товар эсепке алууда 1610 «Товарлар» счетунун дебетинде чагылдырылат.

Алмашуу жолу менен алынган товарларды эсепке алууну чагылдыруу схемасы төмөндө келтирилген:

- алмашылып алынган товардын же көрсөтүлгөн кызматтын ордуна алынган товарлардын адилет наркы төмөнкүлөргө барабар болгон шартта:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялануучу счеттун номери	
		Дебет	Кредит
1	Товар, анын ордуна товар же кызмат көрсөтүү берилгенге чейин алынган: - товарды алуу; - анын ордуна товарды (же кызмат көрсөтүүнү) берүү	1610 3110	3110 6130
2	Товар, анын ордуна товар же көрсөтүү берилгенден кийин алынган: - анын ордуна башка товарды кызмат көрсөтүүнү) сунуштоо; - товарларды алуу	1410 1610	6130 1410

- алынган товардын адилет наркы сатып өткөрүлгөн товардын (же көрсөтүлгөн кызматтын) наркынан айырмаланган шартта:

а) эгерде алынган товардын адилет наркы берилген товардын (же көрсөтүлгөн кызматтын) адилет наркынан жогору болсо:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялануучу сметтун номери	
		Дебет	Кредит
1	Товар, ордуна товар же кызмат көрсөтүү сунуш кылынганга чейин эле алынган: - алынган товардын адилет наркы; - берилген товардын же көрсөтүлгөн кызматтын адилет наркы; - алмашуу учурунда төлөнгөн акча каражаты	1610 3110 3110	3110 6130 1100, 1200
2	Товар, ордуна товар же кызмат көрсөтүүлөр сунуш кылынгандан кийин алынган: - берилген товардын же көрсөтүлгөн кызматтын адилет наркы; - алынган товардын адилет наркы; - алмашуу учурунда төлөнгөн акча каражаты	1410 1610 1410	6130 1410 1100, 1200

б) эгерде алынган товардын адилет наркы берилген товардын (кызмат көрсөтүүнүн) адилет наркынан аз болсо:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялануучу сметтун номери	
		Дебет	Кредит
1	Товар, ордуна товар же кызмат көрсөтүү сунуш кылынганга чейин эле алынган: - алынган товардын адилет наркы; - берилген товардын же көрсөтүлгөн кызматтын адилет наркы; - алмашуу учурунда төлөнгөн акча каражаты	1610 3110 1100, 1200	3110 6130 3110
2	Товар, ордуна товар же кызмат көрсөтүүлөр сунуш кылынгандан кийин алынган: - берилген товардын же көрсөтүлгөн кызматтын адилет наркы; - алынган товардын адилет наркы; - алмашуу учурунда төлөнгөн акча каражаты	1410 1610 1100, 1200	6130 1410 1410

Товарларды башка эсептен чыгаруулар

Товарлардын ар кандай себептерден улам жоготууга учуроосу (инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча жетпей калуулар, жараксыз болуп калуу жана башка) төмөнкүдөй чагылдырылат:

- үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында жоголгон товарлардын өздүк наркы 1610 «Товарлар» счетунун кредитинен 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счетунун дебетине алып салынат;

- мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында жоголгон запастарды эсептен чыгаруу боюнча өткөрүүлөрдүн жүргүзүлүшү талап кылынбайт.

Товарларды мүмкүн болгон накта сатуу баасына чейин арзандатуу үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1610 счетунун кредити боюнча 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Отчеттук датага карата сатуунун накта баасынын жогорулоосунан улам келип чыккан мурда арзандатылган запастын кайсыл болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1610 «Товарлар» счетунун дебети боюнча 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» чыгымдар счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында арзандатылган сумма 1610 счетунун кредитинен 7290 «Запастардын наркына оңдоо киргизүү» счету менен корреспонденцияда эсептен алып салынат. Отчеттук күнгө карата сатуунун накта баасынын жогорулоосунан улам келип чыккан мурда арзандатылган запастын кайсыл болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү 1610 «Товарлар» счетунун дебети боюнча 7290 «Запастардын наркына оңдоо киргизүү» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Мүмкүн болгон накта сатуу баасына чейин арзандатылышына байланыштуу запастардын наркынын өзгөрүүсүн эсепке алуу үчүн 1610 счетуна карата контрактивдүү счет пайдаланылышы мүмкүн (1640 «Даяр продукция» счетуна карата түшүндүрмөнү карагыла).

Субъекттин жеке керектөөлөрү үчүн пайдаланылган товарлардын өздүк наркы үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1610 «Товарлар» счетунун кредитине жана 7130 «Жеке керектөөлөр үчүн товарларды пайдалануу» счетунун кредитине активдерди же чыгымдарды эсепке алуунун тиешелүү эсептеринин дебетине эсептен алып салынат.

Товарларды чекене баа ыкмасында эсепке алуу

Товарларды чекене баа ыкмасында эсепке алуу үчүн Эсептер планында 1691 «Соодалык сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа» кошумча счету каралган, ал 1610 «Товарлар» счетуна карата контрактивдүү счет болуп саналат. Бухгалтердик баланста «Товарлар» статьясы боюнча 1691 счетунун сальдосун кемитүү менен 1610 счетунун сальдосу көрсөтүлөт.

Товарларды 1610 счетто эсепке алуу чекене сатуу баасы боюнча жүргүзүлөт. Товарларды сатып алуу учурунда 1610 «Товарлар» счетунун дебети боюнча ага кеткен иш жүзүндөгү сарптоолор жана соодалык үстөк баанын суммасы «Соодалык сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Отчеттук мезгилдин акырында сатып өткөрүүдөн түшкөн акчаны дүнүнөн алынган пайданын ченине (нормасына) көбөйтүү менен сатылып өткөрүлгөн соодалык үстөк баа аныкталат (товардын чекене баасындагы соодалык үстөк баанын пайызы). Сатып өткөрүлгөн товарларды эсептен алып салуу төмөнкүчө чагылдырылат:

а) чекене баа боюнча сатып өткөрүлгөн товардын наркы 1610 «Товарлар» счетунун кредитинен 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счетунун дебетине алып салынат (сатып өткөрүүдөн түшкөн акчанын суммасында);

б) 1691 «Соодалык сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа» счетунун дебетине 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда сатып өткөрүлгөн соодалык үстөк акынын суммасы алып салынат; же

а) 1610 «Товарлар» эсебинин кредитинен 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счетунун дебетине сатып өткөрүүдөн түшкөн акча менен сатып өткөрүлгөн соодалык үстөк акынын ортосундагы айырма катары эсептелинген, сатып өткөрүлгөн товардын өздүк наркы алып салынат;

б) 1610 «Товарлар» счетунун кредитинен 1691 «Соодалык сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа» счетунун дебетине сатып өткөрүлгөн соодалык үстөк акынын суммасы алып салынат.

1691 счету менен сатып алуучулар тарабынан кайтарылган товар чекене баада 1610 «Товарлар» счетунун дебети боюнча 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат; ал эми, кайтарылган товарларга туура келген соодалык үстөк акы 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счетунун дебети боюнча «Сатып өткөрүлбөгөн соодалык үстөк акы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Товарлардын мүмкүн болгон накта сатуу баасына чейин арзандатылган суммасы 1610 «Товарлар» счетунун кредити боюнча 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Отчеттук датага карата накта сатуу баасынын өзгөрүүсүнөн улам келип чыккан мурда арзандатылган запастын кандай болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү 1610 «Товарлар» счетунун дебети боюнча 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» чыгашалар счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Товарлардын ар кандай жоготууларынын өздүк наркы товарлардын сатып өткөрүлүшү сыяктуу эле эсептелет жана эсептен алып салынат.

Товар берүүчүлөргө товардын кайтарылышы 1400 «Алууга каралган эсептер» счетунун дебети боюнча төмөндөгүлөр менен корреспонденцияда чагылдырылат:

- 1610 «Товарлар» счету менен сатып алуу наркына барабар суммада. Бир эле учурда 1610 счетунун кредити боюнча 1691 «Соодалык сатып

өткөрүлбөгөн үстөк баа» счёту менен соодалык үстөк акынын суммасына корреспонденция менен өткөрүүлөр ишке ашырылат; же

- 1610 «Товарлар» счёту нун кредитинен чекене сатуу баасындагы товарлардын наркына барабар суммада. Бир эле учурда 1400 счёту нун кредити боюнча 1691 «Соодалык сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа» счёту менен корреспонденцияда – товардын чекене сатуу баасындагы наркы менен сатып алуу наркынын ортосундагы айырмага өткөрүүлөр жүзөгө ашырылат.

Чийки заттардын жана негизги материалдардын запасынын эсеби

1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запасы» счёту алардын негизин түзүү менен өндүрүлүп жаткан продукциянын курамына кирген же ал продукцияларды даярдатууда зарыл компонент болуп саналган запастарды, ошондой эле ишти аткаруу учурунда ошол запастар керектелген кызмат көрсөтүүлөр үчүн каралган запастарды эсепке алуу үчүн колдонулат. Кызмат көрсөтүү дегенден улам, аныкталган тапшырмалардын келишимде макулдашылган мезгил аралыгында субъект тарабынан аткарылышы түшүндүрүлөт.

Запастарды аналитикалык эсепке алуу алардын түрү же аталышы боюнча, ошондой эле сакталган жери же болбосо алар тиешелүү отчетторду берүүчү адамдар тарабынан уюштурулат.

Үзгүлтүксүз эсепке алууда 1620 счёту нун дебети же мезгил-мезгили менен эсепке алууда 7110 «Кайтарылып берилгендерин эске алуу менен чийки заттарды, материалдарды сатып алуу боюнча сарптоолор» счёту нун дебети боюнча чийки заттарды сатып алууга кеткен сарптоолор чагылдырылат.

Даяр продукцияларды чыгарууда же кызмат көрсөтүүдө пайдаланылган запастардын өздүк наркы запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1620 счёту нун кредитинен 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счёту нун дебетине эсептен алып салынат. Эгерде чийки заттардын жана материалдардын бөлүгү сатылып кеткен болсо, анда сатылган запастардын өздүк наркы 1620 счёту нун кредитинен 7200 «Сатып өткөрүлгөн товарлардын өздүк наркы» счёту нун дебетине алып салынат.

Запастарды сатуунун накта наркына чейин баасын арзандатуу, ошондой эле алардын мүмкүн болгон жоготуулары (инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча аныкталган жетпей калуулар, уурдоолор, жараксыз болуп калуулар ж.б.) төмөнкүчө чагылдырылат:

- үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында жоголуп кеткен запастардын баасын төмөндөтүү жана алардын өздүк наркы 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары» счёту нун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счёту нун дебетине эсептен алынат; отчеттук датага карата накта сатуу баасынын жогорулоосунан улам келип чыккан запастын мурда баасынын төмөндөтүлүшүнүн кандай болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү 1620 счёту нун дебети боюнча 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукция-

лардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат;

- мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында жоголгон запастарды эсептен алып салуу боюнча өткөрүүлөрдүн жүргүзүлүшү талап кылынбайт. Төмөндөтүлгөн баанын суммасы 1620 счётуна кредитинен 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счёту менен корреспонденцияда алынып салынат. Отчеттук датага карата накта сатуу баасынын жогорулоосунан улам келип чыккан запастын мурда баасынын төмөндөтүлүшүнүн кандай болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү 1620 счётуна дебети боюнча 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Сатуунун накта наркына чейин баанын төмөндөтүлүшүнө байланыштуу запастардын наркында жүргөн өзгөрүүлөрдү эсепке алуу үчүн 1620 счётуна карата контрактивдүү эсеп пайдаланылышы мүмкүн.

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында отчеттук күнгө карата калдыктардын өздүк наркы жана пайдаланылган запастардын өздүк наркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча аныкталат жана эсепке алууда төмөнкүчө чагылдырылат:

1) инвентаризациялоо мезгили аралыгында сатылып алынган чийки заттарга сарптоолор 7110 «Кайтарып алынгандарын эске алганда, чийки заттарды, материалдарды сатып алууга кеткен сарптоолор» убактылуу счётуна дебети боюнча чагылдырылат;

2) акыркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча 1620 счётуна тиешелүү сальдо төмөнкү бухгалтердик өткөрүүлөр менен корректировкаланат:

- эгерде акыркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы запастардын эсепке алынган сальдосунан көп болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырма 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счёту менен корреспонденцияда 1620 счётуна дебетине чегерилет;

- эгерде акыркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы запастардын эсепке алынган сальдосунан аз болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырма 1620 счётуна кредитинен 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счётуна алынып салынат;

3) запастардын наркы сатуунун накта наркынын өзгөрүүсүнө байланыштуу корректировкаланат.

1620 счётуна эске алынган запастарды алмашуу боюнча операциялар товарларды алмашуу операциялардай эле чагылдырылат.

Бүткөрүлбөгөн өндүрүштү баалоо ыкмалары

Бүткөрүлбөгөн өндүрүш бухгалтердик эсептин нормативдик актыларына ылайык эсеп жана баланста төмөнкүдөй чагылдырылышы мүмкүн:

- фактылык өндүрүштүк өздүк наркы боюнча;
- нормативдик өндүрүштүк өздүк наркы боюнча.

1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счёту, товардык-материалдык запастарды пайдаланууга кеткен сарптоолорду кошо алганда, продукция өндүрүүгө кеткен айкын сарптоолорду эсепке алуу үчүн каралган. Кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүнүн ишканалары 1630 счётуна көрсөтүлгөн кызматтарга кеткен айкын сарптоолорду эсепке алат.

1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счётуна калдыгы ишти баштаган, бирок отчеттук күнгө карата өндүрүп чыгарууну бүткөрө албаган буюм жасап чыгарууга өндүрүштүк сарптоолордун наркы же субъект алардан түшкөн акчаны тааный элек иштерди аткаруу жана кызмат көрсөтүү боюнча сарптоолордун наркы чагылдырылат.

Өндүрүштүк сарптоолордун бирдей эместигине жана аларды даяр продукцияга бөлүштүрүү ыкмаларынын да ар түрдүүлүгүнө байланыштуу, 1630 счётуна карата тике өндүрүштүк сарптоолорду туруктуу жана өзгөрүлмөлүү кошумча сарптоолорду эсепке алуу үчүн субэсептер ачылат. Даяр продукциялардын ар кандай түрлөрүн өндүрүп чыгарууда жана кызмат көрсөтүүдө ар кандай базалар кеткен өндүрүштүк сарптоолорду бөлүштүрүү үчүн (демек, аларды эсепке алуу үчүн эсептерди да) туруктуу жана өзгөрүлмөлүү белгилери боюнча гана эмес, бөлүштүрүү базалары жана продукциянын түрлөрү боюнча сарптоолорду деталдаштырууну талап кылышы мүмкүн. Мисалы:

1631 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш: тике сарптоолор» счёту;

1632 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш: демейдеги тике сарптоолордун негизинде бөлүштүрүлүүчү туруктуу кошумча сарптоолор» счёту;

1633 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш: демейдеги машина-саат негизинде бөлүштүрүлүүчү туруктуу кошумча сарптоолор» счёту;

1634 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш: кеткен айкын эмгек сарптоолордун негизинде бөлүштүрүлүүчү өзгөрүлмөлүү кошумча сарптоолор» счёту ж.б.

Кошумча сарптоолорду кылдат иликтеп чыгуу (деталдаштыруу), субсчётторду ачуусуз эле 1630 счётуна карата аналитикалык регистрлерде ишке ашырылышы мүмкүн.

Үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счётуна дебетине пайдаланылган чийки заттардын жана кошумча материалдардын наркы, ошондой эле аларды кайра иштетүүгө кеткен сарптоолор (өндүрүшкө кеткен сарптоолор) эсептен алып салынат.

Даяр продукциялардын өздүк наркына төмөнкүлөр кошулат:

- бөлүштүрүлбөгөн кошумча чыгымдар;

- нормадан тышкары сарпталган чийки заттар, жумшалган эмгек же башка өндүрүштүк сарптоолор.

Мына ушул сарптоолор 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счётуна кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счётуна дебетине алып салынууга тийиш.

Даяр продукциялардын иш жүзүндөгү өздүк наркы 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счетунун кредитинен 1640 «Даяр продукция» счетунун дебетине алып салынат.

Эгерде субъект, запастардын өздүк наркын аныктоо үчүн нормативдик сарптоолор ыкмасын пайдаланса, анда бир мезгилдин акырына карата бүткөрүлбөгөн өндүрүштүн өздүк наркы жана даяр продукциянын өздүк наркы нормативдик калькуляция боюнча аныкталат. Запастардын өздүк наркын аныктоонун ушул ыкмасын колдонуу даяр продукцияны өндүрүү үчүн сарптоолордун бардык статьялары боюнча колдонуудагы нормативдерин кайрадан каралышын талап кылат. Нормативдик сарптоолор ыкмасынын колдонулушуна байланыштуу, эсепке алуунун кандайдыр бир атайын эсептерин жүргүзүү талап кылынбайт. Нормативдик сарптоолор ыкмасында аныкталган бүткөрүлбөгөн өндүрүштүн наркы менен анын иш жүзүндөгү өздүк наркынын ортосундагы айырма, отчеттук мезгилдин акырында 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счетунун дебетине же кредитине алып салынат.

Запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында инвентаризациялоолорду жүргүзүү мезгили аралыгында продукцияларды өндүрүүгө кеткен сарптоолор 7110-7170 убактылуу счеттордун дебети боюнча эске алынат. Акыркы жолу жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счетунун эске алынган калдыгы (мурда жүргүзүлгөн инвентаризациялоонун сальдосу) төмөнкүчө корректировкаланат:

- эгерде отчеттук мезгилдин акырына карата бүткөрүлбөгөн өндүрүштүн наркы 1630 счетунун эске алынган сальдосунан көп болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырманын суммасы 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счету менен корреспонденцияда 1630 счетунун дебетине чегерилет;

- эгерде отчеттук мезгилдин акырына карата бүткөрүлбөгөн өндүрүштүн наркы 1630 счетунун эске алынган сальдосунан аз болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырманын суммасы 1630 счетунун кредитинен 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счетунун дебетине корректировкаланат.

Даяр продукциянын эсеби

Даяр продукциянын эсеби ФОЭСга ылайык ТМЗнын эсебинин тандалган системасынан көз каранды.

1640 «Даяр продукция» счету сатып өткөрүү максатында өндүрүлгөн товардык-материалдык запастардын бардыгы жана алардын жылышы жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

Аналитикалык эсепке алуу даяр продукциялардын түрү ар бир материалдык жоопкерчиликтүү адамдар боюнча жана зарылчылык келип чыккан учурда, сакталган жайлары боюнча уюштурулат.

Запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1640 «Даяр продукция» счетунун дебетинде 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счетунун кредитинен кампага өткөрүлүп берилген даяр продукциянын өздүк наркы алынып салынат.

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында даяр продукцияларды кампага өткөрүп берүү бухгалтердик өткөрүүлөрдө чагылдырылбайт; отчеттук мезгилдин акырына карата даяр продукциялардын өздүк наркындагы өзгөрүүлөр 1640 «Даяр продукция» счетунун дебети же кредити боюнча 7190 «Запастардын өздүк наркын корректировкалоо» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

ФОЭСтин «Запастар» деп аталган 2-стандартына ылайык, даяр продукция эки өлчөмдүн (чондуктун) эң азы боюнча: өздүк нарк жана сатуунун мүмкүн болгон баасында бааланууга тийиш.

Даяр продукциянын сатуунун мүмкүн болгон накта баасына чейин төмөндөтүлгөн баасынын суммасы эки ыкмада чагылдырылышы мүмкүн:

а) 1640 счетунун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда алынып салынат;

б) даяр продукция эсебине карата ачылган 1641 «Даяр продукциянын баасынын төмөндөтүлүшү» өзүнчө субсчетунда эске алынат. Мында, төмөндөтүлгөн баанын суммасы 1641 субсчеттун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счетунун дебетине алынып салынат. Финансылык отчетто даяр продукциянын калдыгынын чагылдырууда субсчеттун кредиттик сальдосу 1640 счетунун сальдосунан алып салынат.

Отчеттук күнгө карата накта сатуу баасынын жогорулоосунан улам келип чыккан даяр продукциянын мурда баасынын төмөндөтүлүшүнүн кандай болбосун наркын калыбына келтирүү өлчөмү үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1640 «Даяр продукция» счетунун дебети боюнча 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Даяр продукциянын жоготууларынын өздүк наркы (инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча жетпей калуулар, жараксыз болуп калгандар ж.б.) үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1640 «Даяр продукция» счетунун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счетунун дебетине алып салынат.

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында даяр продукциялардын айырмасын эсептен алып салуу боюнча өткөрүүлөрдүн жүргүзүлүшү талап кылынбайт, запастардын айырмасы инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча даяр продукциянын наркын корректировкалоо аркылуу эсептен алып салынат.

Үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында сатып өткөрүлгөн даяр продукциянын өздүк наркы 1640 «Даяр продукция» счетунун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счетунун дебетине алып салынат.

Ал эми, запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында сатып өткөрүлгөн даяр продукциялардын өздүк наркы төмөнкүчө түптөлөт:

- эгерде акыркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча даяр продукциянын наркы запастардын эсепке алынган сальдосунан көп болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырманын суммасы 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счету менен корреспонденцияда 1640 «Даяр продукция» счетунун дебетине чегерилет;

- эгерде акыркы инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча даяр продукциянын наркы чийки заттардын эсепке алынган сальдосунан аз болсо, анда алардын ортосунда келип чыккан айырманын суммасы 1640 «Даяр продукция» счетунун кредитинен 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счетунун дебетине корректировкаланат;

- даяр продукциянын наркы накта сатуу баасынын мүмкүн болгон өзгөрүүсүнө байланыштуу 1640 (1641) счетунун кредити (дебети) боюнча 7190 «Запастардын наркын корректировкалоо» счету менен корреспонденцияда корректировкаланат.

Мында, финансылык-чарбалык иштин жыйынтыгы жөнүндөгү отчетто чагылдырылган даяр продукциянын өздүк наркы, ушул эле топтун эсептеринин кредиттик сальдосунун суммасын минуска чыгаруу менен 7100 топтун счетторунун дебеттик калдыгынын суммасы катары аныкталат.

Субъекттин жеке керектөөлөрү үчүн пайдаланылган даяр продукциялардын өздүк наркы үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында 1640 счетунун кредитинен жана мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында 7180 «Даяр продукцияларды жеке керектөөлөр үчүн пайдалануу» счетунун кредитинен активдердин же чыгашалардын тиешелүү эсептеринин дебетине эсептен алынат.

Даяр продукцияларды ага окшобогон активдерге алмашуу боюнча операциялар товарларды алмашуу боюнча операциялар сыяктуу эле чагылдырылат.

Биологиялык активдерден айыл чарба продукцияларынын эсебинин өзгөчөлүктөрү

1650 «Биологиялык активдерден айыл чарба продукциялары» счету субъектке тиешелүү жана сатып өткөрүү үчүн каралган сыяктуу эле, кийинки кайра иштетүү үчүн да каралган биологиялык активдерден алынган айыл чарба продукцияларын эсепке алуу үчүн багытталган.

Айыл чарба ишин жүргүзгөн субъекттер бул эсепте башка өндүрүүчүлөрдү же айыл чарба азык түлүгүн берүүчүлөрдөн кийинчерээк кайра

иштетүү же кайрадан сатуу үчүн каралган сатылып алынган продукцияларды да эсепке алышы мүмкүн.

Айыл чарба ишин жүргүзбөгөн субъекттер бул эсепте кайра иштетилген айыл чарба продукцияларын эсепке алат:

- эгерде продукция кайрадан сатуу максатында алынган болсо, 1610 «Товарлар» счетунда товарларды эсепке алуу үчүн белгиленген тартипте;

- эгерде продукция кайра иштетүү максатында сатылган болсо, 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдын запастары» счетунда аларды эсепке алуу үчүн белгиленген тартипте.

Айыл чарба продукциясын кайра иштетип чыгуунун натыйжасында алынган азык-түлүк ФОЭСтин «Айыл чарбасы» деп аталган 41-стандартына ылайык биологиялык активдерден айыл чарба продукциясы эмес, кайра иштетилүүчү продукция болуп саналат. Биологиялык активдерден алынган кайра иштетилүүчү айыл чарба продукциялары төмөнкү эсептерде эске алынууга тийиш:

- 1640 «Даяр продукция» счетунда даяр продукцияларды эсепке алуу үчүн белгиленген тартипте; же

- 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары» счетунда эгерде, алынган продукт ошол субъекттин өзүндө кайра иштетилүүгө тийиш болсо, чийки заттарды жана жарым-жартылай даяр азык түлүктөрдү эсепке алуу үчүн белгиленген тартипте.

Биологиялык активдерден алынган айыл чарба продукцияларын баштапкы таануу өздүк нарк боюнча эсепке алууда чагылдырылат, ал ФОЭС 41дин талабына ылайык сатып өткөрүүгө байланыштуу болжолдонуп жаткан чыгашаларды эсептен алып салуу менен жыйналып алынган айыл чарба продукцияларынын адилет наркы катары аныкталат.

Керектелүүчү биологиялык активдерден алынган айыл чарба продукцияларын баштапкы таанууда эсептердин төмөнкүдөй корреспонденциясы ишке ашырылышы мүмкүн: 1650 счетунун дебети боюнча сатып өткөрүү чыгашаларын эсептеп алып салуу менен аныкталган, жыйнап алуу учуруна карата алардын адилет нарктын өлчөмү боюнча айыл чарба продукциясынын наркы 6320 «Айыл чарба продукцияларын жыйнап алуудан түшкөн киреше» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Мында, керектелинген биологиялык активдин баланстык наркы 2200 «Биологиялык активдер» счетунун кредитинен 6330 «Биологиялык активдердин адилет наркынын өзгөрүүсүнөн пайда (зыян)» счету менен корреспонденцияда эсептен алынып салынат.

Мөмө берүүчү биологиялык активдерден алынган айыл чарба продукцияларын баштапкы таанууда 1650 «Айыл чарба продукциялары» счетунун дебети боюнча сатып өткөрүү чыгашаларын эсептеп алып салуу менен аныкталган, жыйнап алуу учуруна карата алардын адилет нарктын өлчөмү боюнча айылчарба продукциясынын наркы 6320 «Айыл чарба продукция-

ларын жыйнап алуудан түшкөн киреше» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Айыл чарба продукцияларын баштапкы таануудан кийин аларды андан кийинки эсепке алуу ФОЭСтин «Запастар» деп аталган экинчи стандартынын талабына ылайык запастарды эсепке алуу үчүн каралган тартипте жүргүзүлөт, атап айтканда:

- эгерде айыл чарба продукциясы андан кийинки кайра иштетүү үчүн каралган болсо, анда аларды андан аркы эсепке алуу 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары» счёту боюнча чагылдырылуучу запастарды эсепке алуу үчүн каралган тартипте жүргүзүлөт. Айыл чарба продукцияларын өндүрүүдө пайдаланылган нарк мында 1650 счёту нун кредитинен 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» эсебинин дебетине алынып салынат, анда кайра иштетүүгө байланыштуу бардык сарптоолор топтолот. Пайдаланылган айыл-чарба продукцияларынын наркы ар кандай формула: FIFO, LIFO боюнча орточо салмактанып алынган наркы же идентификациялык ыкмада аныкталышы мүмкүн;

- эгерде айыл чарба продукциясы сатуу үчүн каралган болсо, анда аларды кийинки эсепке алуу 1610 «Товарлар» счёту боюнча чагылдырылуучу запастарды эсепке алуу үчүн каралган тартипте жүргүзүлөт. Сатып өткөрүлгөн продукциялардын эсепке алынган наркы 1650 счёту нун кредитинен 7100 «Сатып өткөрүлгөн продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счёту нун дебетине алынып салынат. Сатып өткөрүлгөн айыл чарба продукцияларынын наркы ар кандай формула: FIFO, LIFO боюнча орточо салмактанып алынган наркы же идентификациялык ыкмада аныкталышы мүмкүн. Мында, айыл чарба продукцияларын сатып өткөрүүдөн түшкөн акча 6110 «Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча» счёту нун кредити боюнча чагылдырылат.

Баштапкы таануудан кийин айыл чарба продукцияларынын запастарынын наркы, баасынын түшүүсү, ошондой эле башка жоготуулар ФОЭСтин «Запастар» деп аталган экинчи стандарттарына ылайык эске алынат.

Арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдардын (АТБ) эсеби

Арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдарга төмөнкү критерийге жооп берүүчү жүргүртүүдөгү активдер кирет:

- наркынан көз карандысыз бир жылдан ашпаган мөөнөткө пайдалуу кызмат өтөгөн эмгек буюмдары (тез тосулуучу буюмдар);

- КРнын бекитилген мыйзам ченемдүүлүгүнүн эсептик көрсөт-күчүнүн 45 жолкуга чейинки нарктагы буюмдар (сатып алуу мөөнөтүнө карата), же колдонуу мөөнөтүнө карабастан бирдике карата (комплект) 10000 сомго чейин (салык максатында).

Жогоруда белгиленген критерийлерге жооп бербеген эмгек буюмдары жүгүртүүдөн тышкаркы активдер (негизги каражаттар) катары эсепке

алынат. Эмгек буюмдардын баасы арзан буюмдарга чегерүүнүн нарктык критерийи субъекттин эсепке алуу саясатында аныкталат.

Арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдардын эсеби үчүн Счеттор планында төмөнкү счеттор каралган:

1750 «Баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар»;

1795 «Колдонуудагы баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар».

Жумушчу счеттор планын түзүүдө ишканаларга арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдардын эсеби үчүн алардын багытталышы жана өндүрүштө ойногон ролуга карата счетторду ачуу укугу берилген.

Сатылып алынган арзан баадагы, тез тосулуучу буюмдардын наркы 1750 счетунун дебети боюнча чагылдырылат.

Аларды сатып алууга, пайдаланууга, оңдотууга, колдонуудан калуусуна байланыштуу арзан баадагы тез тосулуучу буюмдарга кеткен жылдык чыгымдар болжол менен алганда бирдей болсо, бул буюмдарга кеткен чыгымдар пайдаланууга берилген арзан баадагы тез тосулуучу буюмдардын наркына барабар суммада таанылат. Мында, арзан баадагы тез тосулуучу буюмдарга кеткен чыгымдар төмөнкүлөрдү колдонуу менен эсепке алынат:

а) 1795 «Колдонуудагы арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдар» счетун колдонуу менен. Колдонууга берилген арзан баадагы тез тосулуучу буюмдардын наркы 1795 «Колдонуудагы арзан баадагы жана тез тосулуучу буюмдар» счетунун кредити боюнча чыгымдарды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда чагылдырылат. Колдонуудан калган арзан баадагы тез тосулуучу буюмдарды эсептен алып салуу 1750 счетунун кредити боюнча 1795 счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. 1795 счету 1750 счетуна карата контрсчет болуп саналат; финансылык отчетто арзан баадагы тез тосулуучу буюмдардын наркы 1795 счетунун калдыгын эсептеп алып салуу менен көрсөтүлөт;

б) 1750 счетунун кредитинен чыгымдарды эсепке алуу эсептин дебетине түздөн-түз алып салынат.

Эгерде жылдан жылга сатылып алынган буюмдардын саны олуттуу өзгөрүп турса, арзан баадагы тез тосулуучу буюмдарга кеткен чыгымдарды мезгил-мезгили менен инвентаризациялоо ыкмасында аныктоо сунуш кылынат. Отчеттук мезгил ичинде колдонууга берилген арзан баадагы тез тосулуучу буюмдардын наркы 1750 счетунун кредитинен 1795 счетунун дебетине алып салынат. Отчеттук жылдын акырында пайдаланууга жарактуу эмгек буюмдарына инвентаризациялоо жүргүзүлүп, алар эскилиги жеткендерин эске алуу менен бааланат. Арзан баадагы тез тосулуучу буюмдардын инвентаризациялык ведомость боюнча наркы менен 1795 счетунун алдынала калдыгынын ортосундагы айырма 1795 счетунун кредитинен бул буюмдарга кеткен чыгымдарды эсепке алуу эсептеринин дебетине алып салынат.

АТБнын кампага келип түшүүсү акча каражатары менен төлөө аркылуу төмөнкүдөй чагылдырылат:

Д-т 1750   К-т 1200, 1100

АТБнын кампага келип түшүүсү жана жабдуучуга карыздын пайда болуусу:

Д-т 1750   К-т 3100

АТБны колдонууга берүү, андан кийин колдонулган жерде сандык эсепти жана аларды фактылык колдонуунун бардык мөөнөтүндө материалдык жооптуу адамдарды уюштуруу төмөнкүдөй жазуу менен коштолот:

Д-т 1795   К-т 1750

Колдонууга берилген АТБнын наркын жоюу:

Д-т чыгымдар счету   К-т 1795

Счет 1795 счету 1750 счетуна карата контрсчет болуп саналат. АТБнын наркы финансылык отчеттуулукта 1795 счетунун сальдосун кемитүү менен чагылдырылат.

КМШнын кээ бир республикаларында эсеп саясатын түзүүдө субъекттерге чарба жүргүзүүнүн конкреттүү шарттарын эске алуу менен «АТБнын эскирүүсү» счетун колдонуу менен амортизациялык чегерүү аркылуу АТБнын наркын жабуу укугу берилген. Эскирүүнү эсептөө ыкмасы ар түрдүү болуусу мүмкүн, мисалы:

- кампадан колдонууга берүүдө 100% эскирүүнү эсептөө;
- эскирүү себеби менен АТБнын кетүүсүндө 50% эсептөө.

Биринчи ыкмада колдонууга берилген АТБнын наркына эсепте төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

Д-т 1795   К-т 1750

Д-т чыгымдар счету   К-т «АТБнын эскирүүсү» счету

Эскирүү же өзүнүн керектөө касиетин жоготууда АТБнын баштапкы наркын жоюу:

Д-т «АТБнын эскирүүсү» счету   К-т 1795

Экинчи ыкмада колдонууга берилген АТБнын наркына эсепте төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

Д-т 1795   К-т 1750

Колдонууга берилген АТБнын наркынын 50% суммасына:

Д-т чыгымдар счету   К-т «АТБнын эскирүүсү» счету

Эскирүү же өзүнүн керектөө касиетин жоготууда АТБны жоюуда калган 50% эсептелинет:

Д-т чыгымдар счету   К-т «АТБнын эскирүүсү» счету

Д-т «АТБнын эскирүүсү»   К-т 1795

АТБнын эскирүүсүн эсептөөнүн биринчи ыкмасын колдонуу отчеттук мөөнөттөгү чыгымдарды көбөйтөт.

ТМЗнын эсебин документ түрүндө көрсөтүү

Чийки зат жана материалдар жабдуучулардан, отчет алдындагы адамдардан накталай эсептешүү түрүндө сатып алуу, негизги каражаттарды жараксыз кылуудан жана өздүк өндүрүштөн келип түшөт. Ишканага келип түшкөн материалдарды бухгалтердик документтер менен төмөнкүдөй тартипте чагылдырышат. Продукцияны жөнөтүү менен жабдуучу сатып алуучуга эсептешүү жана башка коштомо документтерди: төлөм талабы (эки даанада: бири түздөн түз сатып алуучуга, кийинкиси – банк аркылуу), товардык-материалдык коштомо (накладной), темир жол коштомого квитанция ж.б. жөнөтөт. Материалдардын келип түшүүсү менен байланышкан эсептешүү жана башка документтер бухгалтерияга келип түшөт, ал жерде туура толтурулушу текшерилет, андан кийин камсыздоо боюнча жооптуу аткаруучуга жөнөтүшөт.

Камсыздоо бөлүмүндө келип түшкөн документтер боюнча көлөмү, асортименти, жөнөтүү мөөнөтү, баасы, материалдардын сапаты ж.б. келишимдик шарттардын дал келүүсү текшерилет. Мындай текшерүүнүн жыйынтыгында эсептешүү же башка документте толук же бөлүктөп акцептоо (төлөөгө макулдук берүү) жөнүндө белгиленет. Мындан тышкары камсыздоо бөлүмү жүктөрдүн келип түшүүсү үчүн көзөмөлдөөнү иш жүзүнө ашырат.

Ушул максатта камсыздоо бөлүмүндө *келип түшүүчү жүктөрдүн эсебинин журналы* жүргүзүлөт, анда каттоо номери, жазуунун мөөнөтү, жабдуучунун аталышы, транспорттук документтин мөөнөтү жана номери, счеттун номери, мөөнөтү жана суммасы, жүктүн аталышы, кириш орденин же кабыл алуу актынын номери жана мөөнөтү көрсөтүлөт. Эскертүүдө счетту төлөө же акцептке макул болбоо белгиленет.

Камсыздоо бөлүмүнөн текшерилген төлөө талаптары бухгалтерияга, ал эми транспорттук уюмдун квитанциялары-материалдарды алуу жана жеткирүү үчүн өткөрүлүп берилет.

Материалдардын жетишпестиги, таранын бузуулусу байкалган учурда *коммерциялык акт* түзүлөт, транспорттук уюмга же жабдуучуга доо көрсөтүү үчүн негиз болуп саналат.

Чет шаардагы жабдуучулардын кампасынан материалдарды алуу үчүн экспедиторго тапшырма (наряд) же ишеним кат берилет, анда алууга туура келген материалдардын тизмеси көрсөтүлөт.

Кабыл алынган жүктү экспедитор кампага жеткирет жана кампа башчысына тапшырат. Ал эми кампа башчысы жабдуучунун счёту боюнча материалдардын саны жана сапатынын дал келүүсүн текшерет.

Кампа башчысы тарабынан кабыл алынган материалдар *кириш ордеринде* көрсөтүлөт.

Кампага келип түшкөн материалдар саны же сапаты боюнча жабдуучунун счётуна дал келбеген учурда материалдарды кабыл алууну комис-

сия жүргүзөт жана жабдуучуга доо келтирүү үчүн негиз болгон *материалдарды кабыл алуу актында* көрсөтүшөт.

Эгерде материалдарды жөнөтүү автотранспорт менен жүргүзүлсө, баштапкы документ катары *товардык-транспорттук коштомо* колдонулат.

Өздүк өндүрүүдөгү, өндүрүштүн калдыгы ж.б. материалдардын кампага келип түшүүсү бир же көп саптуу *талап-коштомо* менен көрсөтүлөт.

Имарат жана курулуштарды бөлүп алуу жана демонтаж кылуудан алынган материалдар *материалдык баалуулуктарды кирештөө жөнүндө актынын* негизинде кирештелет.

Отчет алдындагы адамдар соода жана башка уюмдардан, кооперативдерден, рыноктон же калктан материалдарды накталай акчага сатып алышат. Сатылып алынган материалдардын наркын тастыктоочу документ катары отчет алдындагы адам тарабынан түзүлгөн *товардык счет* же *акт (аныктама)* эсептелет.

Кампадан материалдарды жөнөтүү орнотулган лимиттин чегинде жүргүзүлөт. Материалдарды лимиттен тышкары жөнөтүү жана бир материалды башкага алмаштыруу (кампада материалдардын жок болуусунда) *өзүнчө алмаштырууга талап-коштомой* менен көрсөтүлөт.

Эгерде кампадан материалдарды кээде гана жөнөтүлсө, анда аларды жөнөтүү *бир же көп саптуу материалдарды жөнөтүүгө талап-коштомо* менен чагылдырылат.

Материалдарды башка уюмдарга же башка жакта жайгашкан өзүнүн уюмунун чарбасына жөнөтүү *башка тарапка материалдарды жөнөтүү коштомосу* менен көрсөтүлөт.

Материалдарды жоюу (колдонууга жараксыз болгон учурда) материалдык-жооптуу адамдардын катышуусу менен атайын түзүлгөн комиссия тарабынан *материалдарды жоюуга акт* түзүлөт.

Материалдарды чыгымдоо боюнча баштапкы документтердин ордуна *материалдардын эсебинин карточкасы* колдонулат. Фактылык түрдө чыгымдалган материалдарга материалдарды алуучу бөлүм *чыгымдоо актысын* түзөт.

Ишкананын бөлүмү ай сайын *материалдык баалуулуктардын операциялары жөнүндө отчет* түзөт жана аны бухгалтерияга жөнөтөт.

Материалдардын эсебин жүргүзүү ошондой эле *материалдардын эсебинин китебинде* көрсөтүлөт жана кампа эсебинин карточкасындагыдай реквизиттерге окшош болот.

Айдын аягында бухгалтерияда бардык карточкалардын маалыматынын жыйынтыгы боюнча ар бир кампа жана бөлүм боюнча *материалдардын сандык-суммалык айланма ведомосту* түзүлөт.

Көрсөтүлгөн айланма ведомосттордун негизинде *жалпы айланма ведомость* түзүлөт.

Материалдардын операциялары жөнүндө маалыматты жалпылоо

жана группировкалоо үчүн материалдардын операциянын ведомосту (чогултуучу ведомость) колдонулат.

Материалдардын операцияларынын ведомостторунун жыйынтыктары ай сайын материалдардын операциянын жалпы ведомостуна өткөрүлөт.

7.9-таблица

**Мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасын колдонуу аркылуу
ТМЗнын эсеби боюнча счеттордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспон-сы	
		Дебет	Кредит
1.	ТМЗнын келип түшүүсү:		
а)	Чийки зат, материалдарды, товарларды сатып алуу	7110	1100
б)	ТМЗ ны карызга сатып алуу	7110	3100
в)	Уюштуруучулардан уставдык капиталга салым катары кошулган материалдык баалуулуктардын келип түшүүсү		1900
г)	Кыска мөөнөттүү же узак мөөнөттүү инвестицияларга, башка ТМЗга алмашуу менен ТМЗны сатып алуу		
	-бартердик операциялардан алынган кирише	1410	6130
	-алынып келинген баалуулуктарды кириштөө	7110	1410
2.	Негизги өндүрүштүк жумушчулардын эмгек акысын жана социалдык камсыздандырууга чегерүү боюнча чыгымдар эсептелди	7120 7130	3520 3530
3.	Өндүрүштүк накладной чыгымдар эсептелди	7140 7150 7160 7170	3190 3520 3530 2193
4.	ТМЗны сатуу	1100	6110
а)			
б)	ТМЗны карызга сатуу	1400	6110
в)	ТМЗны башка материалдык баалуулуктарга алмаштыруу менен сатуу		
	-бартердик операциядан алынган киреше	1410	6130
	-келип түшкөн баалуулуктарды кириштөө	1300 7110 2800	1410
5.	Отчеттук мөөнөттүн аягында инвентаризациянын жыйынтыгы боюнча ТМЗнын калдыктарын коррективировкалоо жүргүзүлдү		
а)	Товарлар		
	-запастардын өсүүсү	1610	7290
	-запастардын азаюусу	7290	1610
б)	Негизги материалдык запастар		

	-запастардын өсүүсү	1620	7290
	-запастардын азаюуусу	7290	1620
в)	Бүтүрүлбөгөн өндүрүштөр		
	-өсүүсү	1630	7290
	-азайуусу	7290	1630
г)	Даяр продукция		
	-запастардын өсүүсү	1640	7290
	-запастардын азаюуусу	7290	1640
д)	Башка материалдар		
	-запастардын өсүүсү	1740	7290
	-запастардын азаюуусу	7290	1740
б.	Инвентаризациянын жыйынтыгы боюнча аныкталган сатылган ТМЗнын өздүк наркы отчеттук мөөнөттүн аягында киреше жана чыгашалар счетуна чегерилет	5999	7110 7120 7130 7140 7150 7160 7170 7180
7.	Сатуудан түшкөн киреше отчеттук мөөнөттүн аягында киреше жана чыгашалар счетуна чегерилет	6110 6130	5999

Өндүрүштөн келип түшкөн даяр продукция *коштомомо (накладной), спецификация, кириштөө акты* ж.б. документтерде көрсөтүлөт.

Сатып алуучуларга даяр продукцияны жөнөтүү, эрежеге ылайык *коштомодо* көрсөтүлөт. Коштомолорду жазуунун негизи катары ишкананын жетекчисинин же ыйгарым укуктуу өкүлдүн буйругу, о.э. *сатып алуучу (буйуртмачы) менен келишим* эсептелет.

Коштомолор кампада же сатуу бөлүмүндө жазылат жана бухгалтерияга *даяр продукцияны жөнөтүүгө коштомолорду каттоо журналында* каттоо үчүн жөнөтүлөт. Бухгалтериядан кол коюлган коштомолор сатуу бөлүмүнө кайра кайтып келет. Бир даанасы материалдык жооптуу адамдарга берилет, экинчиси *счет-фактураны* жазуу үчүн негиз катары кызмат кылат.

Материалдык запастар сыяктуу эле даяр продукция боюнча дагы *номенклатура-баалык (ценник)* түзүлөт.

Күн сайын жөнөтүлгөн продукция боюнча төлөм талаптарынын маалыматын *продукциянын (жумуш, кызмат кылуу) эсеби жана сатуу ведомостуна* жазышат.

**Үзгүлтүксүз эсепке алуу ыкмасында ТМЗнын эсеби боюнча
счеттордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1.	ТМЗнын келип түшүүсү:		
а)	Чийки зат, материалдарды, товарларды сатып алуу	1610 1620 1740	1100
б)	ТМЗны карызга сатып алуу	1610 1620 1740	3100
в)	Уюштуруучулардан уставдык капиталга салым катары кошулган материалдык баалуулуктардын келип түшүүсү		
	-акциянын номиналдык наркына барабар суммада	1610 1620 1740	1900
	-акциянын номиналдык наркынан жогору болгон суммада	1610 1620 1740	5210
г)	Кыска мөөнөттүү же узак мөөнөттүү инвестицияларга, башка ТМЗга алмашуу менен ТМЗны сатып алуу		
	-бартердик операциялардан алынган киреше	1410	6130
	-алынып келинген баалуулуктарды кириштөө	1610 1620 1740	1410
	-чыгып кеткен активдердин өздүк наркы	7100	1300 1600 2800
д)	Четтелген киргизилген товарлардан алынуучу бажы төлөмүн төлөө	1600	1200
е)	Бекер алынган ТМЗ ларды кириштөө	1600	9190
2.	Өндүрүшкө болгон чыгымдар:		
а)	Түз материалдык чыгымдар	1630	1620
б)	Түз эмгек чыгымдары	1630	3520 3530
в)	Өндүрүштүк кошумча чыгымдар	1630	1740 3190 3570 3530 3510 2193 2194

3.	Өндүрүштө чыгарылган продукция фактылык өздүк наркы	1640	1630
4. а)	Даяр продукция, материалдарды, товарларды бартердик негизде сатуу		
	-бартердик операциялардан алынган киреше	1410	6130
	-сатылган продукциялардын, товарлардын, материалдардын өздүк наркы	7100	1640 1610 1620 1740
б)	Даяр продукцияларды, материалдарды, товарларды бартердик негизде сатуу		
	- бартердик операциялардан алынган киреше	1410	6130
	-алынып келинген активдерди кириштөө	1300 1600 2800	1410
5.	Сатуудан түшкөн киреше жана сатылган продукциянын (товарлардын) өздүк наркын эсептен чыгаруу		
	-сатуудан түшкөн киреше	6110 6130	5999
	-сатылган продукциянын өздүк наркы	5999	7100
	-сатылган товарлардын өздүк наркы	7200	1610
6.	Жараксыз абалга келген товарларды жана прокат предметтерин эсептен чыгаруу	7600	1610
7.	Инвентаризациялоо учурунда аныкталган товарлардын жетпей калуусу	7200	1610
8.	Мүмкүн болгон сатуунун таза баасында товарлардын баасынын төмөндөөсү	7200	1610
9.	Мурда баасы төмөндөтүлгөн товарлардын наркын кайра калыбына келтирүү	1610	7200

7.5. Берилген аванстар жана уюштуруучулар менен эсептешүүнүн эсеби

7.5.1. Берилген аванстардын эсеби

Аванс-алдыдагы төлөмдүн сметуна берилген акчалай сумма же башка мүлктүк баалуулук. Мисал катары аткарылган иштер үчүн төлөм, мүлктү берүү, эмгек акынын сметуна же башка кутулуучу төлөмдөр кирет.

Бул сөздүн баштапкы мааниси аны заманбап түшүнүүнүн бардык толуктугун чагылдырат. Француздун “*avance*” сөзү алдыга жылуу, ал эми латындын “*abante*” сөзү буга чейин дегенди түшүндүрөт. Бүгүнкү күндө бул заманбап финансылык термин болуп, мурдагыдай эле маанини түшүндүрөт.

Бүгүнкү күндө ошондой эле аванс катары кредиттик линия же кредиттик карточка боюнча зайымчыга төлөнгөн сумма, бөлүнгөн максаттуу насыя боюнча бөлүктүк төлөм, дебитордук карызды алууга эсептелген сметун бөлүктүк төлөмү катары дагы түшүндүрүлөт.

Авансты колдонуунун активдүү чөйрөсүнүн бири-сырткы соода.

Аванс – сатып алуучу-буйрутмачынын товарды жөнөтүүгө чейин жүргүзүлгөн бардык төлөмү.

Толук, же 100% аванс сейрек кездешет. Импортер үчүн бул эсептешүүнүн ыңгайсыз формасы, экспортер үчүн-тескерисинче. Аванс экспортер-жабдуучунун жүгүртүүдөгү каражатын толтуруунун булагы болуп саналат. Мындан сырткары, аванстар импортердин алынган милдеттенмелерди аткарууну камсыз кылуунун жөндөмү кызматын кылат. Экспортердун милдеттенмелерин аткарбаган учурда авансты кайтаруу банктык кепилдик менен камсыз болот. Бул план боюнча аванстар импортерлордун экспортерлорду насыялоонун формасы катары катышат.

Аванстар-ишкананын келечекте киреше же чыгым катары таанылган алдын ала төлөнгөн төлөмү. Рынок шартында көптөгөн сатып алуулар же сатуулар аванс түрүндө төлөмдөрдүн келип түшүүсү менен жүргүзүлөт. Аванстар өз учурунда алынган же берилген болуп бөлүнөт.

Берилген аванстар же аванс түрүндө төлөнгөн чыгымдар ишкананын активи болуп эсептелет жана мөөнөтү өткөндөн кийин, же көмөк көрсөткөндөн кийин же товарларды жөнөткөндөн кийин алар ишкананын чыгымдары катары эсептелинет.

Аванстар иш сапар чыгымына, кызмат көрсөтүүнү төлөөгө, материалдарды, негизги каражаттарды, материалдык эмес активдерди жана башка активдерди сатып алууга берилет.

Отчет алдындагы сумманын эсеби үчүн 1520 «Кызматкерлердин жана директорлордун дебитордук карыздары» счёту колдонулат. Бул счёт активдүү, дебетинде отчет алдындагы сумманын көбөйүшү, ал эми кредитинде аларды жоюу же азайышы көрсөтүлөт. Отчеттук сумманы жоюу отчет алдындагы адамдын тиркемелери бар *аванстык отчетту* берүү менен жүргүзүлөт.

Берилген аванстын эсеби 1800 «Берилген аванстар» счётуна жүргүзүлөт жана баланска карата активдүү счёт болуп саналат жана дебеттик сальдого ээ.

Эсептердин бул тобу келечекте берилүүчү товардык-материалдык запастардын, жумуштардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн эсебине отчеттук жылдан кийинки мезгилде, бирок бир жылдан ашпаган убакытка берилген аванстар тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган. Отчеттук күндөн кийинки бир жылдан ашкан мезгилде келечекте берүүлөрдүн эсебине төлөнгөн аванстар 2780 «Узак мөөнөткө кийинкиге калтырылган чыгымдар» счётуна эске алынат.

Дебетинде аванстык төлөмдөрдү төлөө, ал эми кредитинде аларды чыгым катары жоюу чагылдырылат.

Эсептер планында алдын ала төлөнгөн чыгымдардын жана запастардын эң эле мүнөздүү категориялары боюнча аванстарды эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

1810 «Аванс менен төлөнгөн запастар»;

1820 «Аванс менен төлөнгөн кызмат көрсөтүүлөр»;

1830 «Аванс менен төлөнгөн ижара»;

1840 «Авансталган төлөмдөрдүн башка түрлөрү».

Авансталган төлөмдөрдүн башка түрлөрү 1890 сметуна бириктирилет. Зарылчылык келип чыккан шартта, «Берилген аванстар» беренесинде чагылдырылган өзүнчө счеттордун тизмеси узартылышы мүмкүн, б.а. ошол субъект үчүн олуттуу болгон башка аванстык төлөмдөр көрсөтүлөт.

Эгерде берилген аванстар боюнча дебитордук карыз чет өлкө валютасындагы операциялардын натыйжасында келип чыкса, анда 1800 эсептин дебити жана кредити боюнча эсепке алуу чет өлкө валютасында сыяктуу эле, улуттук валютада да жүргүзүлөт. Отчеттук мезгилдин акырына карата 1800 сметунун чет өлкө валютасында чагылдырылган сальдосу КРУБ тарабынан ошол күнгө карата белгиленген эсептик курс боюнча, келип чыккан айырманы операциялык иштерден түшкөн жана башка кирешелер же чыгымдарды эсепке алуу эсебине чегерүү менен кайрадан бааланат.

Берилген аванстар боюнча кайтарылышы ишенимсиз карыздарды эсепке алуу алууга каралган эсептер боюнча ишенимсиз карыздарды эсепке алуу тартибинде баалоо резервдери эсебин пайдалануу менен же аны пайдаланбастан эле жүргүзүлөт. Мында, ишенимсиз карыздардан улам келип чыккан зыян операциялык чыгымдар эсебинин дебити боюнча эске алынат.

Берилген аванс төмөнкүдөй чагылдырылат:

Дебет 1800 «Берилген аванстар»

Кредит 1100 «Кассадагы акча каражаттары».

Берилген, бирок отчеттук мөөнөттө жабылбаган аванстардын суммасы баланстын активинде көрсөтүлөт.

Аванс түрүндө которулган материалдык баалуулуктардын келип түшүүсү (аткарылган жумуштарды, көрсөтүлгөн көмөктөрдү кабыл алуу) эсепте төмөнкүдөй жазылат:

Дебет 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары» же 1610 «Товарлар»

Кредит 1800 «Берилген аванстар»

Смету аванс түрүндө которулган негизги каражаттардын келип түшүүсү эсепте төмөнкүдөй көрсөтүлөт:

Дебет 2100 «Негизги каражаттар»

Кредит 1800 «Берилген аванстар»

Смету аванс түрүндө которулган материалдык эмес активдердин келип түшүүсү эсепте төмөнкүдөй көрсөтүлөт:

Дебет 2900 «Материалдык эмес активдер»

Кредит 1800 «Берилген аванстар»

Каражаттарды чыгымдагандан кийин отчет алдындагы адам аванстык отчетту сунуш кылат.

Аванс отчету – аванс түрүндө берилген отчет алдындагы сумманын чыгымдалышын тастыктоочу, аныктоочу документтердин тиркемеси менен көрсөтүлгөн баштапкы эсептин документи. Аванс отчету алгач отчет алдындагы адам (накталай каражаттарды алган) тарабынан толтурулат жана кийинки текшерүү үчүн бухгалтерияга, жетекчинин бекитүүсү жана жүргүзүлгөн чыгымдарды жабуу үчүн сунушталат. Аванс отчетунун бланкасы № АО-1 формасы аталышта кассалык операциялардын эсеби жана акчалай каражаттарын тактоонун жыйынтыгы боюнча унифицияланган формалардын альбомунда жайгашат.

Отчет алдындагы суммага накталай акчаны берүү ишкананын кассасы аркылуу чыгыш кассалык ордери боюнча жүргүзүлөт да бул сумманын максаттуу багытталышы көрсөтүлөт. Бухгалтерияда чарбалык чыгымдарга (күйүүчү материалдарды сатып алууну кошо эсептегенде) отчет алдындагы сумманы алууга укугу бар тараптардын тизмесин камтыган буйрук болушу зарыл. Тиешелүү буйрук менен бул аванстар (мыйзам ченеминде алар чектелген эмес) берилген мөөнөт дагы бекитилүүсү керек. Иш сапар чыгымдарына каражаттарды берүү үчүн негиз катары иш сапар күбөлүгү же жетекчинин кызматкерди кызматтык иш сапарга жөнөтүүгө буйрук эсептелет.

Мөөнөтү аяктагандан кийин 3 жумуш күнүнөн ашпаган мөөнөттө берилген аванс, же иш сапардан келгенден кийин отчет алдындагы адам бухгалтерияга чыгымдарды тастыктоочу документтерин тиркелеп *аванс отчетун* тапшырышы милдеттүү жана эн акыркы эсептешүү жүргүзүсү керек.

Аванс отчетунун формасы бир даанада түзүлөт.

Аванс отчетунун бланкасы эки жактуу. Бир тарабында отчет алдындагы адам, уюмдун аталышын, аванс отчетунун номери, толтуруу мөөнөтү, өзүнүн Ф.А.А, иштеген бөлүмү, табелдик номери, эгерде бар болсо, ээлеген кызматы жана аванстын багыты көрсөтүлөт. Аванс отчетунун формасынын төмөнкү сол тарабында отчет алдындагы адам мурдагы аванс жөнүндө маалымат, учурда алынган акчалай каражат боюнча аванс, аларды иштетүү, ашыкча иштетүү же калдыгы көрсөтүлөт.

АО-1 формасынын тескери тарабында отчет алдындагы адам жүргүзүлгөн чыгымдарды (иш сапар күбөлүгү, квитанциялар, транспорттук документтер, чектер, ККМ, товардык чектер ж.б. актоочу документтер) тастыктоочу документтердин тизмегин, алар боюнча суммаларын жазат. Аванс отчетуна тиркелген документтер отчетто жазылыш тартиби боюнча номерленет.

Аванс отчетун андан ары жазууну бухгалтер жүргүзөт. Бухгалтердик жазуу таблицасында ал корреспонденциялануучу счеттордун номерин жана суммасын көрсөтөт, ал эми арткы бетинде эсепке кабыл алынган чыгымдардын суммасы, бул суммалар дебеттелген счеттор (субсчеттор) көрсөтүлөт.

Текшерилген аванс отчету ишкананын жетекчиси тарабынан кол коюлуусу зарыл. Бекитилгенден кийин документ акчалай каражаттарды жабуу үчүн эсепке кабыл алынат. Иштетилбеген аванстын суммасынын калдыгы кассага кирештелет, ашыкча иштетилген сумма бекитилген тартипте отчет алдындагы адамга берилет.

Мурдагы аванс боюнча карызы бар отчет алдындагы адамга накталай каражаттарды берүүгө, жана берилген накталай акча боюнча отчет суммасын башка адамга берүүгө жол берилбөөсү керек.

7.5.2. Уюштуруучулар менен эсептешүүнүн эсеби

Уюштуруучу-юридикалык жакты-уюмду түзүүчү юридикалык же физикалык тарап. Көпчүлүк учурда уюштуруучу катары жөндөмгө жана/же укуктуу жөндөмгө ээ эмес (мисалы, өспүрүм куракка жетпеген, психикалык оорулар менен жабыркаган ж.б.) жактар боло алышпайт. Жалгыз уюштуруучу өзүнүн чечими менен жазуу түрүндө юридикалык жакты түзөт, эки же андан ашык уюштуруучулар түзүү жөнүндөгү чечимден сырткары ошондой эле катышуучулардын статусу каралат да уюштуруу келишимин түзүшөт

Коом иштеп жаткан юридикалык жакты уюштуруу же кайра уюштуруу (кошулуу, бөлүштүрүү, бөлүнүп чыгуу же кайра түзүү) аркылуу түзүүлүсү мүмкүн.

Коом түзүлгөн жана юридикалык тарап болуп аны КРнын мыйзамына ылайык мамлекеттик каттоодон өткөргөндөн кийин эсептелет. Акционердик коомду уюштурууда анын бардык акциялары уюштуруучулардын арасында бөлүштүрүүлүсү керек. Коомдун акцияларын уюштуруучулук чыгаруу мыйзам менен бекитилген тартипте баалуу кагаздар рыногун жөнгө салуучу КРнын өкүлчүлүк мамлекеттик органында катталуусу зарыл.

Уставдык капиталды калыптандыруу уюмду жана анын уюштуруучулук-укуктук формасын түзүү максатында жүргүзүлөт.

Уюмдар коммерциялык жана коммерциялык эмес болуп бөлүнөт.

Коммерциялык уюмдар өзүнүн негизги ишмердүүлүгү катары пайда алууну көздөшөт.

Жөнөкөй шарттарда бардык эле коммерциялык уюмдар эгерде анын уюштуруучулары уставдык капиталга жетишерлик акча каражаттарын салым кылганда өзүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө жана коюлган маселелерди иш жүзүнө ашырууга киришет.

Уставдык капитал уюмдун өздүк каражаттарын калыптандыруунун негизги булагы болуп саналат жана анын менчик ээлери же уюштуруучулары тарабынан уюмга алгачкы каражатын салуунун суммасын көрсөтөт. Ошондуктан чарбалык коом бул коомдун уюштуруучулары бир канча физикалык же юридикалык тараптардын жамааттык менчиги болуп саналат.

Акционердик коомдордун уставдык капиталы бул коомдун кредиторлорунун кызыкчылыгын кепилдөөчү мүлкүнүн минималдык өлчөмү. Ар бир уюштуруучу уюштуруу документтеринде каралган мөөнөт ичинде уставдык капиталга өзүнүн салымын кошуулары керек. Ошондуктан ар бир уюштуруучунун салымынын баасы анын үлүшүнүн номиналдык баасынан аз болбоосу зарыл.

Уюштуруучулар жана акционерлер менен эсептешүү уюмдун мүлкүн калыптандыруу жана аларга багытталган кирешени төлөө менен байланышта пайда болот.

Уюштуруучулар менен эсептешүүнүн эсеби үчүн 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары» счёту берилген. Счёт активдүү, дебетинде көбөйүүсү, ал эми кредитинде уюштуруучулардын милдеттенмелеринин азайышы көрсөтүлөт.

1900 счёту субъекттин катышуучулары (уюштуруучулары) менен уставдык капиталга салымдары боюнча эсептешүүлөрүнө тиешелүү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

Субъект 1900 счётуна карата өзүнчө субсчётторду ачышы мүмкүн, мисалы:

а) 1910 «Уюштуруучуларды юридикалык жакты түзүү учурунда келип чыккан карызы» субсчёту. Колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, юридикалык жакты түзүү учурунда уюштуруучулар кол койгон уюштуруу келишими, мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн тартып уставдык капиталга салымдар боюнча юридикалык жактар менен эсептешүүлөрдү бир жыл аралыгында аягына чыгарууга кол койгон жактар үчүн милдеттенмелерди шарттайт. Ушуга байланыштуу 1910 счётунын дебети боюнча юридикалык жакты уюштуруу учурунда жарыяланган уставдык капиталдын суммасы 5100 «Уставдык капитал» счёттор тобунун тиешелүү эсеби менен корреспонденцияда чагылдырылат. 1910 счётунын кредити боюнча юридикалык жакты мамлекеттик каттоодон өткөртүүгө чейинки сыяктуу эле, каттоодон өткөндөн кийинки жыл ичинде уюштуруучулар тарабынан салынган акча каражаттарынын, ошондой эле акчалай түрүндө эмес активдердин адилет наркы чагылдырылат. Салынган акчалай түрүндө эмес активдердин адилет наркы менен карыздын номиналдык суммасынын ортосундагы айырма 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счётунын кредитине алып салынат.

Жоопкерчилиги чектелген коомдун мамлекеттик каттоодон өткөн учурунан тартып бир жыл өткөндөн кийин 1910 счётунын дебеттик сальдосу 5130 «Башка уставдык капитал» счётунын дебетине алып салынат.

Уюштуруу келишиминин талабына ылайык, акционердик коомдун уюштуруучуларына чегерилген акцияларына төлөбөй койгондугу үчүн айып төлөмдөрдүн (неустойка) суммасы 1910 счётунын дебети боюнча 9190

«Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат;

б) 1920 «Экинчи жана андан кийинки эмиссиядагы акцияларга кол коюшкан жактардын карыздары» субсчету баалуу кагаздарды чыгаруу жөнүндөгү отчет КРнын Өкмөтүнө караштуу Финансы рыногун тескөө жана көзөмөлдөө кызматынан каттоодон өткөрүлгөндөн кийин түзүлөт;

в) 1930 «Субъект тарабынан сатылып алынган өздүк акциялардын сатылышы учурунда келип чыккан сатып алуучулардын карызы» субсчету.

Акционердик коомду түзүүдө акцияларды төлөө боюнча карыздын суммасы эсепке кабыл алынат:

Д-т «1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар»

К-т 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

Башка менчиктин уюштуруучулук-укуктук формадагы уюмдарын түзүүдө төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

Д-т «1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

К-т 5100 «Уставдык капитал»

Фактылык түрдө уюштуруучулардын акча каражаттары жана материалдык баалуулуктар түрүндө салымы 1900 счетунун кредит боюнча жүргүзүлөт:

Д-т Салынган активдердин счеттору

К-т «1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

7-бөлүмдүн бышыктоочу суроолор

1. Акча каражаттары жөнүндө түшүнүк.
2. Кассадагы акча каражаттарынын эсеби.
3. Банктагы эсептешүү счетундагы акча каражаттарынын эсеби.
4. Касса жана банк операциялары боюнча баштапкы жана жыйынтыктоочу документтер.
5. Банктын валюталык счетундагы акча каражаттарынын эсеби.
6. Инвестициялар түшүнүгү жана кыска мөөнөттүү инвестициялардын эсеби.
7. Кыска мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби.
8. Кайтарылбас карыздар жана алар боюнча резервдерди түзүү.
9. Товардык-материалдык запастар жана анын курамы жана баалоо тартиби.
10. Товардык-материалдык запастардын эсебинин системасы.
11. Товардык-материалдык запастардын эсебин документтештирүү.
12. Берилген аванстардын эсеби жана аванс отчетун түзүү тартиби.
13. Уюштуруучулар менен эсептешүүнүн эсеби.

8-БӨЛҮМ. Жүгүртүүдөн тышкаркы активдердин эсеби

8.1. Негизги каражаттардын эсеби

Негизги каражаттар – өндүрүш үчүн же товарларды (кызмат көрсөтүүлөрдү) сатуу, ижарага берүүлөр же болбосо административдик максаттар үчүн пайдаланылган жана бир жылдан ашкан убакытта пайдаланууга болжолдонуп жаткан материалдык активдер.

Ал эми өндүрүштүк максатта колдонулган негизги каражаттар боюнча төмөнкүдөй аныктама берсек болот.

Негизги каражаттар деп узак мөөнөттө өндүрүштүк процессте колдонулган эмгек каражаттары эсептелип, ошону менен натуралдык формасын сактоо менен өзүнүн наркын өндүрүлгөн продукциянын өздүк наркына бул каражаттардын эскирүүсү боюнча өткөрүп берет.

ФОЭС 16 га “Негизги каражаттар” ылайык негизги каражаттар-бул материалдык активтер:

- өндүрүштө колдонуу же товарларды жеткирип берүү же болбосо кызмат көрсөтүү үчүн, башка юридикалык же физикалык жактарга ижарага берүү үчүн же административдик максаттарга колдонуу үчүн кармап турулат;

- бир отчеттук мезгилден узагыраак (бир жылдан көбүрөөк) колдонулушу күтүлөт.

Ишканаларда негизги каражаттарды бирдиктүү типтеги бөлүштүрүү колдонулат, ага ылайык негизги каражаттар төмөнкү белгилер боюнча бөлүнөт: тармактык, багытталышы, түрү, тиешелүүлүгү, колдонуу боюнча.

Тармактык белгиси боюнча (өнөр жай, айыл чарбасы, транспорт ж.б.) негизги каражаттарды группировкалоо алардын ар бир тармакта наркы жөнүндө маалымат алууга мүмкүндүк берет.

Түрлөрү боюнча негизги каражаттар төмөнкү группаларга бөлүнөт: имарат, курулмалар, жер, жабдуу, транспорттук каражаттар ж.б.

Колдонуу даражасы боюнча негизги каражаттар колдонуудагы, запастагы (резервдеги), курулуп жаткан, жабдууланып жаткан, реконструкциядагы жана бөлүктөн жоюлуп жаткан, консервациядагы болуп бөлүнүшөт.

Тиешелүүлүгүнө көз карандылыгы боюнча негизги каражаттар төмөнкүдөй бөлүнүшөт:

- менчик укугунда ишканага тиешелүү (анын ичинде ижарага берилген);

- ишканада оперативдүү башкарууда же чарбалык жүргүзүүдө жайгашкан;

- ишканада ижарага алынган, акысыз колдонулган жана ишенимдик башкаруудагы.

Негизги каражаттардын эсебинин бирдиги катары өзүнчө инвентардык объект, б.а. бүткөрүлгөн түзүм, жалпысынан бир функцияны аткарган ар түрдүү түзүлүштөгү буюм жана комплекстер эсептелет.

Ар бир инвентардык объектке өзүнчө инвентардык номер ыйгарылат, колдонууда, запаста же консервацияда жайгашуусу мөөнөтүндө бул объектиде сакталат.

Негизги каражаттардын эсеби үчүн бухгалтердик эсептин счеттор планында 2100 «Негизги каражаттар» счёту каралган.

2100 «Негизги каражаттар» счёту субъектин менчикке укугуна тиешелүү болгон же финансылык ижара шарттарында ижарага алынган негизги каражаттардын; пайдаланылып жаткан, запаста турган негизги каражаттардын; монтаждоону талап кылган жабдуулардын; негизги каражаттардын курулуп жаткан объекттеринин бардыгы жана алардын жылышы жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

8.1-таблица

Негизги каражаттардын счетторуна мүнөздөмө берүү

Экинчи тартиптеги счеттордун аталышы	Эсептик объекттер	Аналитикалык эсеп ыкмалары
2110-Жер	Жер участкалары-жер пайдалануу укугу ага болгон жеке менчик укугу мамлекеттик акт менен күбөлөндүрүлгөн	КРнын Жер кодексине ылайык ар бир объект боюнча
2120-Бүткөрүлбөгөн курулуш	Чарбалык ыкма менен куруу процессинде өсүү жыйынтыгы менен чыгымдар чогултулат; монтажды талап кылуучу негизги каражаттардын объекттери; реконструкциялоо чыгымдары	Ар бир өзүнчө негизги каражаттардын объектиси боюнча
2130-Имараттар, курулмалар;	Имараттар-өндүрүштүк, административдик, социалдык-тейлөө, турак-жай; Курулмалар-автоунаа жолдору, көпүрөлөр, скважиналар, шахтанын төбөсүнөн түбүнө чейинки тик бөлүгү ж.б.	Өз алдынча чарбалык мааниге ээ ар бир инвентардык объект боюнча
2140-Жабдуулар	Эмгек предметтерине механикалык, термикалык, химиялык же башка технологиялык таасир этүүчү жумушчу машиналар жана жабдуулар, станоктор, аппараттар, агрегаттар; Күч машиналары жана жабдуулар, турбиналар, күч трансформатор-	Машина жана жабдуулардын ар бир түрү боюнча

	лору, ички күйүү кыймылдаткычтары ж.б. Өлчөөчү жана жөнгө салуучу приборлор жана түзүлүштөр; Лабораториялык жабдуулар-таразалар, дозаторлор, монометрлер, термостаттар, сигнализация үчүн жабдуулар, илимий-изилдөө лабораторияларынын, сейсмикалык станциялардын аппаратуралары ж.б.	
2150-Кеңселик жабдуулар	Компьютерлер, принтерлер, сканерлер, модем жана башка компьютердик жабдуулар, телефакстар, о.э. эсептөө техникасы	Жабдуунун ар бир түрү боюнча
2160-Эмерек жана ага тиешелүү буюмдар	Өндүрүштүк жана административдик багыттагы эмерек жана ага тиешелүү буюмдар (столдор, шкафтар, эмерек шаймандары, сейфтер ж.б.)	Ар бир түрү боюнча
2170-Транспорттук каражаттар	Кыймылдагы курам; темир жол, суу, авто унаа, аба, өндүрүштүк жана коммуналдык транспорт, о.э. магистралдык труба өткөргүчтөр	Ар бир объект боюнча өзүнчө
2180-Ижарага алынган менчиктин ыңгайлаштыруу	Узак мөөнөттүү ижаранын (финансылык) келишиминен алынган, реконструкцияланган, модернизацияланган, ижарага алынган менчиктин ыңгайлаштыруу менен байланышкан капиталдык чыгымдар	Ижарага алынган мүлктүн түрү боюнча
2190-Жер участкаларын өздөштүрүү	Өздүк жер участкаларын жакшыртуу боюнча чыгымдар	Ар бир участок боюнча

Эсептер планында түрү жана колдонуу ыкмаларына жараша негизги каражаттардын эсебин жүргүзүү үчүн өзүнчө счеттор каралган:

2110 Жер;

2120 Бүткөрүлбөгөн курулуш;

2130 Имараттар, курулмалар;

2193 Топтолгон амортизация - имараттар курулмалар;

2140 Жабдуулар;

2194 Топтолгон амортизация - жабдуулар;

2150 Кеңселик жабдуулар;

2195 Топтолгон амортизация - кеңселик жабдуулар;

2160 Эмерек жана ага тиешелүү буюмдар;

2196 Топтолгон амортизация - эмерек жана ага тиешелүү буюмдар;

2170 Транспорттук каражаттар;

2197 Топтолгон амортизация - транспорттук каражаттар;

2180 Ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу;

2198 Топтолгон амортизация - ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу;

2190 Жер участкаларын өздөштүрүү;

2199 Топтолгон амортизация - жер участкаларын өздөштүрүү.

Ээлик кылуучунун тескөөсүндө же финансы ижарасы келишими боюнча ижарачынын карамагында турган жана товарларды өндүрүү же берүү, кызмат көрсөтүүлөр же административдик максаттар үчүн каралган жер же имарат (имараттын бөлүгү) ФОЭСтин «Негизги каражаттар» деп аталган 16-стандартынын талабына ылайык классификацияланат жана «Негизги каражаттар» категориясында эсепке алынат.

Ижаралык төлөмдөрдү, нарктын жогорулоосунан улам киреше алуу максатында менчик ээсинин тескөөсүндө турган, бирок товарларды өндүрүү же берүүлөр (кызмат көрсөтүү) же иш жагдайында сатуу үчүн каралбаган кыймылсыз мүлк (жер, имарат же анын бөлүгү) ФОЭСтин «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» деп аталган 40-стандартынын талабына ылайык классификацияланат жана «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясында эске алынат.

2193-2199 «Топтолгон амортизация» счеттору – бул, «Негизги каражаттар» эсебине карата контракттивдүү эсептер болуп саналат жана белгилүү бир негизги каражаттардын же каражаттардын тобунун амортизациясы тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

2110-2190 «Негизги каражаттар» счетунун дебети боюнча негизги каражаттарды сатып алууга (баштапкы нарк) кеткен айкын сарптоолор чагылдырылат. Бул айкын сарптоолорго сатып алуу баасы, анын ичинде импорттук алымдар жана сатып алуудан орду толтуруп берилбеген салыктар, ошондой эле активдердин багытталышы боюнча пайдаланылышы үчүн аны иш абалына келтирүү боюнча кандай болбосун тике сарптоолор кошулат.

Сатып алууга кеткен чет өлкө валютасында чагылдырылган айкын сарптоолор 2110-2190 «Негизги каражаттар» счетунун дебети боюнча КРУБ тарабынан валюта менен операцияларды ишке ашыруу учуруна карата белгиленген курс боюнча сом түрүндө чагылдырылат.

Негизги каражаттарды субъекттин акциясына алмашуу менен сатып алуу учурунда негизги каражаттарды сатып алууга кеткен айкын сарптоолор төмөнкүчө аныкталат:

а) ишканалардын негизги каражаттардын ордуна берилген акцияларынын рыноктук наркы боюнча (баа берүү ишкананын акциялары ачык рынокто котировкаланган шартта, алгылыктуу болуп саналат);

б) сатылып алынган негизги каражаттардын рыноктук наркы боюнча;

в) негизги каражаттарга көз карандысыз баа берүү ыкмасы (экспорттук корутунду) боюнча жана алар 2110-2190 «Негизги каражаттар» сметунун дебити боюнча 5110 «Жөнөкөй акциялар» смету менен корреспонденцияда анын ордуна берилген акциялардын номиналдык наркына барабар суммада жана 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» смету менен акциялардын номиналдык наркынан ашкан суммада чагылдырылат.

Төлөмдөрдү, кредиттөөнүн адетте каралган шарттарынан ашкан мезгилге кийинкиге калтыруу менен негизги каражаттарды сатып алуу учурунда аларга кеткен айкын сарптоолор дароо эле нарк акча менен төлөнгөн баанын эквивалентине барабар болот. Сатып алууга кеткен айкын сарптоолор 2110-2190 «Негизги каражаттар» сметунун дебити боюнча 4190 «Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер» смету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Мына ушул өлчөмдөрдүн жана суммардык төлөп берүүлөрдүн ортосундагы айырмачылык кредиттөө мезгили аралыгындагы пайыздарды төлөөгө кеткен чыгашалар катары таанылат.

Узак мөөнөткө каралган кредиттик контракттар боюнча сатылып алынган негизги каражаттар тараптар тарабынан бүтүмгө келишилген күнү белгиленген ошол учурдагы (дисконттолгон) наркы боюнча эсепке алынат.

Сатып алуучу менен сатуучунун ортосунда келишим түзүү учурунда пайыздык ченди (ставкаларды) белгилөөдө каралууга тийиш болгон факторлорго карыз алуучунун кредиттик рейтинги жана векселдин суммасы жана төлөө күнү, ошондой эле басымдуулук кылып турган рыноктук пайыздык ставкалар кирет.

Мисалы, январь айында 10000 сом суммасына төлөө мөөнөтү келишим түзгөн учурдан тартып төрт жылга каралган пайызсыз вексел боюнча сатылып алынган активдин дисконттолгон наркы, рыноктук 12 пайыздык ставкада 6355 сом наркы боюнча эсепке алынууга тийиш. Төмөндө ошол активди сатып алуу боюнча операцияларды эсепке алууга тиешелүү өткөрүүлөрдүн схемасы келтирилген:

- активди сатып алуу;

Д-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» смету 6355;

Д-т 4141 «Векселдер боюнча төлөөгө каралган дисконт» смету 3645;

К-т 4140 «Төлөөгө каралган вексел» эсеби 10000;

- биринчи жыл үчүн пайыздар боюнча чыгашаларды чегерүү ($6355 \times 12\% = 763$):

Д-т 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» смету 763;

К-т 4140 «Векселдер боюнча төлөөгө каралган дисконт» 763;

- экинчи жыл үчүн пайыздар боюнча чыгашаларды чегерүү ($6355 + 763$) $\times 12\% = 854$);

Д-т 9510 «Пайыздар түрүндөгү жана башка чыгымдар» смету 854;

К-т 4140 «Векселдер боюнча төлөөгө каралган дисконт» 854 ж.б.

Негизги каражаттарды алмашуу боюнча операциялардын жыйынтыгын эсепке алуу, алмашылып жаткан негизги каражаттар ошондой элеби же андан башкачабы, ошого жараша болот.

Негизги каражатты же башка активди андай болбогон объектке алмашуунун натыйжасында алынган негизги каражаттар объектинин наркы алынган активдин адилет наркы боюнча аныкталат, ал өткөрүлүп берилген активдин адилет наркына плюс төлөнгөн сумма же минус алынган акча каражаттарынын суммасына барабар болот. Ага окшобогон негизги каражаттарга алмашуу учурунда алмашуу операцияларынан улам келип чыккан пайда же зыян толук көлөмүндө чагылдырылууга тийиш.

Ошондой эле, активге алмашуунун натыйжасында алынган жана ошол эле чарбалык ишкердикте пайдаланылуучу жана ошондой эле адилет наркка ээ жаңы активдин наркы, берилген активдин баланстык наркына барабар өлчөмдө кабыл алынат.

Эгерде, алынган активдин адилет наркы берилген активдин баланстык наркынан төмөн болсо, анда берилген активдин баланстык наркы алынган активдин адилет наркына чейин эсептен алынып салынат, ал эми алынган актив жаңы төмөндөтүлгөн наркы боюнча эсепке алынат.

Эгерде ошондой эле активге алмашуу учурунда кошумча акча каражатын төлөө ишке ашырылса, анда алмашуунун натыйжасында алынган жаңы активдин наркы берилген активдин баланстык наркына барабар кабыл алынат, плюс төлөнгөн акча каражаттарынын суммасы эске алынат.

Эгерде, ошондой эле активдерге алмашуу учурунда тараптар акча каражаттары түрүндө кошумча төлөп берүүгө ээ болсо, алмашуунун натыйжасында алынган жаңы активдин наркы берилген активдин баланстык наркына барабар кабыл алынат, минус төлөнгөн акча каражаттарынын суммасы жана плюс сатылган активдин бөлүгү боюнча таанылган киреше.

Мисалы, А компаниясы өзүнүн жүк ташуучу унааларын В компаниясынын ошондой эле унааларына алмашып жана 10000 сом өлчөмүндө кошумча төлөп берген болсо, төмөндө алмашуу күнү ишке ашырылган операцияларга тиешелүү маалыматтар келтирилген:

А компаниясы (сом)	В компаниясы (сом)
А компаниясынын жүк 40000 ташуучу унаалары	В компаниясынын жүк 60000 ташуучу унаалары
Топтолгон амортизация 10000	Топтолгон амортизация 20000
Баланстык нарк 30000	Баланстык нарк 40000
Адилет нарк	Адилет нарк
А компаниясынын жүк 40000 ташуучу унаалары	В компаниясынын жүк 50000 ташуучу унаалары
А компаниясынын талдоосу	В компаниясынын талдоосу

<p>А компаниясынын жүк 30000 ташуучу унааларынын баланстык наркы Плюс кошуп төлөөлөр 10000 В компаниясынын жүк 40000 ташуучу унааларынын наркы</p>	<p>В компаниясынын жүк 40000 ташуучу унааларынын баланстык наркы Минус кошуп төлөөлөр 10000 Плюс таанылган киреше(*) 2000 А компаниясынын жүк 32000 ташуучу унааларынын наркы</p>
<p>(*) Сатылган активдин бөлүгү боюнча киреше = (өткөрүлүп берилген активдин адилет наркы - өткөрүлүп берилген активдин баланстык наркы) x Алынган акча каражаттары / алынган акча каражаттары + Алынган активдин адилет наркы. Биздин мисалда: $(50000 - 40000) \times 10000 / 10000 + 40000 = 2000$</p>	
<p>А компаниясынын бухгалтердик өткөрүүлөрү</p> <p>В компаниясынын жүк 40000 ташуучу унаалары 10000 Топтолгон амортизация</p>	<p>В компаниясынын бухгалтердик өткөрүүлөрү</p> <p>Касса 10000 А компаниясынын жүк 32000 ташуучу унаалары</p>
<p>А компаниясынын жүк 40000 ташуучу унаалары Касса 10000</p>	<p>Топтолгон амортизация 20000 В компаниясынын жүк 60000 ташуучу унаалары Сатуудан түшкөн киреше 2000</p>

Негизги каражаттардын ар бир өзүнчө объектти боюнча чарбалык ык-мада жүзөгө ашырылып жаткан курулуш процессинде өсүш жыйынтыгы менен чегерилген сарптоолор 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш» счетунун дебети боюнча «Акча каражаттары», «Төлөөгө карата эсептер», «Товардык-материалдык запастар», «Кыска мөөнөткө чегерилген милдеттенмелер» жана башка счеттор менен корреспонденцияда чагылдырылат. Бул эсепте ошондой эле, негизги каражаттардын монтаждоону талап кылган объектери да эсепке алынышы мүмкүн. Курулуш ишинин бүткөрүлүшү боюнча 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш» счёту негизги каражаттардын тиешелүү объекттерин эсепке алуу эсеби менен корреспонденцияда кредиттелет.

Ошондой эле, 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш» счетунун дебети боюнча, келечекте кыймылсыз мүлккө инвестиция катары пайдаланылышы болжолдонуп жаткан бүткөрүлбөгөн курулуш объектисин курууга (реконструкциялоого) кеткен сарптоолор чагылдырылат. Мына ушундай объектке карата курулуш (реконструкциялоо) иштери аягына чыгарылганга чейин ФОЭСтин 16-стандартынын жоболору колдонулат. Курулуш иштеринин бүткөрүлүшү боюнча 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш» счёту 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счёту менен корреспонденцияда кредит-

телет жана андан аркы эсепке алуу үчүн ФОЭСтин 40-стандартынын жоболору колдонулат.

Бекер (тартуу катары) алынган негизги каражаттар алынган күнгө карата адилет наркы боюнча бааланат. Тартуу кылынган негизги каражаттардын адилет наркы 2110-2190 счеттордун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Субсидия катары алынган негизги каражаттар адилет наркы боюнча бааланып ФОЭСтин «Мамлекеттик субсидияларды эсепке алуу жана мамлекеттик жардамдар жөнүндөгү маалыматтарды ачып көрсөтүү» деп аталган 20-стандартынын 24-параграфында каралган эки ыкманын бири боюнча эсепке алууда чагылдырылат. Эки ыкма тең алгылыктуу альтернатива катары каралат, ошондой болсо да эсепке алууну кылдат жүргүзүү көзкарашынан алганда, келечекте алынуучу киреше катары субсидияларды эсепке алуу ыкмасы кыйла алгылыктуу. Мында, негизги каражаттардын адилет наркы 2110-2190 счеттордун дебети боюнча 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Амортизацияны чегерүү боюнча жүргүзүлгөн өткөрүүлөр менен бир эле учурда чегерилген амортизациянын суммасындагы субсидиялардан түшкөн кирешелерди таануу боюнча өткөрүүлөр да ишке ашырылат:

Д-т 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счёту ХХ;

К-т 6200 «Операциялык иштен түшкөн башка кирешелер» счёту ХХ.

Финансылык ижара укугунда ижарага алынган активдин баштапкы наркы ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартына ылайык аныкталат. Финансылык ижара шарттарында ижарага алынган негизги каражаттардын келип түшүүсү 2110-2190 «Негизги каражаттар» счётунын дебети боюнча 4150 «Финансылык ижара боюнча милдеттенме» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

2130-2190 «Негизги каражаттар» счётунын дебети боюнча негизги каражаттардын колдонуудагы объекттерине, алар активдин абалын баштапкы бааланган нормативдик көрсөткүчтөрдөн да олуттуу жакшырткан шартта (кызмат өтөө мөөнөтүн узартуу, баштапкы эсептелинген өндүрүмдүүлүгүн арттыруу), активдердин баланстык наркын көбөйткөн кийинки сарптоолор чагылдырылат.

Жеке жер участкаларын өздөштүрүүгө кеткен сарптоолор 2190 «Жер участкаларын ыңгайлаштыруу» счётунын дебети боюнча чагылдырылат.

Ижарага алынган менчикти ыңгайлаштырууга сарптоолор 2180 «Ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу» счётунын дебети боюнча чагылдырылат.

2193-2199 «Негизги каражаттардын топтолгон амортизациясы» счётунын кредити боюнча негизги каражаттардын амортизациясынын чегерилген суммасы төмөнкү эсептер менен корреспонденцияда чагылдырылат:

- 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш», эгерде негизги каражаттар объектиси башка активдерди өндүрүүдө колдонулса;

- 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш», эгерде негизги каражаттардын амортизациясы запастарды кайра иштетүү боюнча сарптоолорго кошулса;

- 7580 «Негизги каражаттардын амортизациясы боюнча чыгашалар», эгерде негизги каражаттар товарларды, иштерди, кызмат көрсөтүүлөрдү сатуу процессинде пайдаланылса;

- 8470-8476 «Жалпы жана административдик чыгымдар – амортизацияга чыгымдар», эгерде негизги каражаттар административдик максаттарда пайдаланылса;

- 7600 «Жана башка өндүрүштүк чыгымдар», эгерде негизги каражаттар операциялык ижарага берилсе.

Амортизацияны чегерүү ыкмасы активден алынуучу экономикалык пайданын болжолдуу схемасынын негизинде тандалып алынат жана эгерде, активди пайдалануудан пайда алуунун ушул болжолдонгон схемасы өзгөрбөй турган болсо, бир мезгилден экинчисине ырааттуу колдонулат. Негизги каражаттын пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгында амортизацияланган наркын системалуу эсептен алып салуу үчүн бирдей ченемде чегерүү ыкмасы, калдыкты азайтуу ыкмасы жана жасалган буюмдардын суммасы ыкмасы пайдаланылышы мүмкүн.

Финансылык ижара шарттарында ижарага алынган активдер боюнча амортизация өздүк активдердин амортизациясын чегерүү саясатына ылайык келген ыкманын жардамы менен эки мөөнөттүн: ижаранын же активдин пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтүнүн эң кыска болуп саналганынын аралыгында чегерилет. Эгерде ижарачы ижара мөөнөтүнүн акырында менчикке укуктуу алган болсо, амортизацияны чегерүү мезгили болуп активдин пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү саналат.

Операциялык ижарага өткөрүлүп берилген активдердин амортизациясы ижарачы тарабынан ушундай эле активдерге карата колдонулган амортизацияны чегерүүнүн нормалдуу саясатына ылайык чегерилет. Чегерилген амортизация 2193-2199 «Негизги каражаттарга топтолгон амортизация» счетунун кредити боюнча 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счетунун дебетинде чагылдырылат. Бул жобо, негизги каражат катары классификацияланган, бирок кыймылсыз мүлккө инвестиция болуп саналбаган активдерге да тиешелүү. Сатып алууда кеткен айкын сарптоолор боюнча бааланган кыймылсыз мүлккө инвестициялардын объекттеринин амортизациясы «Топтолгон амортизация кыймылсыз мүлккө инвестициялар» эсебинин кредити боюнча (2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» сметуна карата түшүндүрмөнү карагыла) ишкана кыймылсыз мүлккө инвестицияларга тиешелүү операцияларды кандайча классификациялоосуна жараша операциялык же операциялык эмес чыгымдар эсептеринин дебетинде чагылдырылат.

Сатуунун, алмаштыруунун, жок кылуунун же аны пайдаланууну токтотуунун натыйжасында негизги каражаттардын объектисинин колдонуудан чыгуусу учурунда, эгерде ошол активден эч кандай экономикалык пайданын алынышы күтүлбөсө, башка негизги каражаттар да баланстан алынып салынууга тийиш.

Негизги каражаттар эсептен алынып салынган учурда активдин наркын эсепке алуу жана топтолгон амортизация эсептери жабылат. Негизги каражаттардын колдонуудан калуусун эсепке алууда чагылдыруунун тартиби кандайча колдонуудан калышына жараша болот.

Жок кылынган негизги каражаттарды эсептен алып салуу төмөнкүчө ишке ашырылат:

- негизги каражаттардын наркын эсепке алуу эсеби (2130-2190) жана топтолгон амортизация счёту (2193-2199) жабылат, ал эми калдык нарк (эгерде болгон болсо) 9590 «Башка операциялык эмес чыгашалар» счётуна алынып салынат:

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2130-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2130-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

- негизги каражаттарды жок кылуу (жоюу) боюнча чыгымдар 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счётуна дебети боюнча «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер», «Төлөөгө каралган эсептер» ж.б. счёттөр менен корреспонденцияда чагылдырылат, мисалы:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгашалар» ХХ;

К-т 3520 «Чегерилген эмгек акы» ХХ;

- жок кылуу учурунда алынган материалдардын наркы 1700 «Көмөкчү материалдар» счётуна дебети боюнча 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда кириштелет:

Д-т 1700 «Көмөкчү материалдар» ХХ;

К-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ.

Татаал бухгалтердик өткөрүүлөрдү пайдалануу учурунда жазуулардын саны олуттуу кыскарат:

Д-т 1700 «Көмөкчү материалдар» ХХ;

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2130-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 3520 «Чегерилген эмгек акы» ХХ.

Сатып өткөрүлгөн негизги каражаттарды эсептен алып салуу төмөнкүчө ишке ашырылат:

- негизги каражаттарды сатып өткөрүүдөн түшкөн акча 1100 «Кассадагы акча каражаттары», 1200 «Банктагы акча каражаттары», 1590 «Башка дебитордук карыздар» счётуна дебети боюнча 9190 «Башка операци-

ялык эмес кирешелер» жана 3430 «Төлөөгө каралган КНС» счеттору менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 1100-1200 «Акча каражаттары» ХХ;

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» ХХ;

Д-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» ХХ;

К-т 3430 «Төлөөгө каралган КНС» ХХ;

- негизги каражаттардын наркын эсепке алуу счеттору (2130-2190) жана топтолгон амортизация эсептери (2193-2199) жабылат, ал эми баланстык нарк 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» сметуна алып салынат:

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2130-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2130-2190 «Негизги каражаттар» - ХХ;

- негизги каражаттарды сатып өткөрүүдөн келип чыккан чыгымдар (сатып алуучуга жеткирилүүлөр, демонтаж ж.б.) 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» сметунун дебити боюнча «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер», «Төлөөгө каралган эсептер» счеттору менен корреспонденцияда чагылдырылат;

- эгерде колдонуудан калуунун натыйжасында пайда алынса, анда ал 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» сметунда чагылдырылат; эгерде колдонуудан калуунун натыйжасында чыгым келип чыкса, ал 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» сметунда чагылдырылат:

Д-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» ХХ;

К-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ.

Татаал бухгалтердик өткөрүүлөрдү пайдалануу учурунда жазуулардын саны олуттуу кыскарат:

Д-т 1100 «Акча каражаттары» же ХХ;

Д-т 1590 «Башка дебитордук карыз» ХХ;

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

(эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - зыян болсо) ХХ;

К-т 3430 «Төлөөгө каралган КНС» ХХ;

К-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»

(эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - пайда болсо) ХХ.

Баштапкы таануудан кийин негизги каражаттар субъектин эсепке алуу саясатына ылайык эске алынат:

а) топтолгон амортизацияны жана нарктын төмөндөшүнөн улам топтолгон зыяндарды эсептен алып салуу менен баштапкы нарк боюнча, же

б) амортизацияны жана нарктын төмөндөшүнөн улам кийинчерээк келип чыккан жана топтолгон зыяндарды эсептен алып салуу менен кайра

баалоо күнүнө карата анын адилет наркы болуп саналган кайрадан бааланган наркы боюнча.

Эгерде негизги каражаттарды эсепке алуу кайра бааланган наркы боюнча жүргүзүлсө, кайра баалоо күнүнө карата кандай болбосун топтолгон амортизация:

1) амортизацияны эсептен алып салганга чейинки активдин баланстык наркына пропорционалдуу кайрадан эсептелип чыгат, мындан кийин баланстык наркты кайрадан баалоо анын кайрадан бааланган наркына барабар болуп калат;

2) амортизацияны эсептен алып салууга чейинки активдин баланстык наркына каршы алып салынат, ал эми накта өлчөм активдин кайрадан бааланган наркына чейин кайрадан эсептелет.

Амортизацияны корректировкалоонун өлчөмү кайрадан баалоонун натыйжасында баланстык нарктын көбөйүүсүнүн же азаюусунун жалпы суммасынын бир бөлүгүн түзөт. Баланстык нарк – топтолгон амортизацияны жана нарктын төмөндөшүнөн улам келип чыккан топтолгон чыгымдын суммаларын эсептен алып салуу менен бухгалтердик баланста актив ал боюнча таанылган сумма.

Эгерде, негизги каражаттын баланстык наркы кайра баалоонун натыйжасында көбөйсө, анда көбөйүү «Капитал» бөлүгүндө 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» эсебинин кредити боюнча чагылдырылат. Кайра баалоонун натыйжасында нарктын көбөйүүсүнүн суммасы 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счетунун кредити боюнча кайра баалоодон баланстык нарктын азаюусунан улам келип чыккан, мурда таанылган чыгымдардын ордун жапкан өлчөмдө чагылдырылат. Келип чыккан айырманын суммасы (орун алган шартта) 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

Эгерде, негизги каражаттын баланстык наркы кайрадан баалоонун натыйжасында азайган болсо, анда азаюу суммасы 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун тиешелүү статьясынан азаюу, ошол статьянын ошол активге карата өлчөмүнөн ашпаган чекте эсептелинип алынып салынат. Келип чыккан айырманын суммасы (орун алган шартта) 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» эсебинин дебетинде чагылдырылат.

Эгерде кайра баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация амортизацияны эсептен алып салганга чейинки активдин баланстык наркына пропорционалдуу кайрадан эсептелинсе, анда негизги каражаттарды кайрадан баалоону эсепке алууда алар төмөнкүчө чагылдырылат:

а) активдин амортизацияны эсептен алып салууга чейинки баланстык наркы кайрадан эсептелинип чыгат. Баланстык нарктын амортизацияны эсептен алып салууга чейинки көбөйүүсү 2110-2190 «Негизги каражаттар»

счетунун дебети боюнча 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ;

-кайра баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация активдин амортизациялоону эсептен алып салууга чейинки баланстык наркына пропорционалдуу деңгээлде кайрадан эсептелинип чыгат:

Д-т 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ;

К-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

б) активдин амортизацияны эсептен алып салганга чейинки баланстык наркы кайрадан эсептелет. Баланстык нарктын амортизацияны эсептен алып салууга чейинки азаюусу 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

- кайра баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация активдин амортизациялоону эсептен алып салууга чейинки баланстык наркына пропорционалдуу деңгээлде кайрадан эсептелет:

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ.

Эгерде, кайра баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация активдин амортизациялоону эсептен алып салууга чейинки баланстык наркына каршы алынып салынса, ал эми накта өлчөм активдин кайра бааланган наркына чейин кайра эсептелсе, анда эсепке алууда чагылдыруу тартиби төмөнкүчө ишке ашырылат:

- кайрадан баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация активдин амортизациялоону эсептен алып салууга чейинки баланстык наркына каршы алып салынат.

Д-т 2193-2199 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

- накта өлчөм активдин кайрадан бааланган наркына чейин кайрадан эсептелет. Нарктын көбөйүүсү 2110-2190 «Негизги каражаттар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ.

Амортизацияны эсептен алып салганга чейин баланстык нарктын азаюусу 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат:

ча 2110-2190 «Негизги каражаттар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2110-2190 «Негизги каражаттар» ХХ.

Ар бир отчеттук күнгө карата абал боюнча субъект ФОЭСтин «Активдердин баасынын түшүүсү» деп аталган 36-стандартына ылайык активдин мүмкүн болуучу баасынын түшүүсүн билдирген кандай болбосун орун алган белгилерге баа берип турууга тийиш. Эгерде, кандайдыр бир белгилер пайда болсо, субъект активдин орду толтурулуучунун наркына баа берүүсү зарыл.

Эгерде негизги каражаттын баланстык наркы анын орду толтурулуп берилүүчү наркынан аша турган болсо, активдин баасынын түшүүсүнөн улам келип чыккан чыгым таанылат.

Иш жүзүндө орун алган керектөөлөргө жараша, баанын түшүүсүнүн натыйжасында негизги каражаттардын наркынын азаюусуна тиешелүү маалыматтарды жалпылоо үчүн субъект негизги каражаттар эсебине карата контрактивдүү эсептерди - «Баанын түшүүсүнө топтолгон чыгым» эсебин пайдаланышы мүмкүн.

Баанын түшүүсүнөн улам келип чыккан зыян 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счётунын дебити боюнча 2193-2199 «Топтолгон амортизация» счёту менен же «Баанын түшүүсүнө топтолгон зыян» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Кайрадан бааланган наркында эсепке алынуучу негизги каражаттар үчүн баанын түшүүсүнөн келип чыккан чыгым 2193-2199 «Топтолгон амортизация» счётунын кредитинен (же «Негизги каражаттардын баасынын түшүүсүнөн топтолгон зыян» счётунын кредитинен) 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» счётунын дебетине, ошол активди кайрадан баалоодон улам алынган өлчөмдөн ашпаган суммада алынып салынат. Айырма келип чыккан шартта ал 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счётунын дебетине чегерилет.

Баанын түшүүсүнөн келип чыккан зыянды таануудан кийин негизги каражаттардын баланстык наркынын өзгөрүүсү, активдин калган пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгына амортизацияны чегерүү үчүн системалык негизде бөлүштүрүлөт.

Негизги каражаттардын объектисин которууну (кайрадан классификациялоону) эсепке алууда кыймылсыз мүлккө инвестициялар категориясында чагылдыруу тартибин 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счётуна карата түшүндүрмөдөн кароо зарыл.

Пайдалануу токтотулган жана колдонуудан чыгаруу үчүн каралган негизги каражаттар активди пайдалануудан чыгаруу күнүнө карата баланстык наркы боюнча эсепке алынат.

Негизги каражаттарды баалоо

Бухгалтердик эсепте негизги каражаттарды баштапкы таанып билүү, алардын сатып алуу баасын эске алуу менен өздүк наркы боюнча жүргүзүлөт; активтерди орун алган жерине жана ишке берүү абалына жеткизүүгө кеткен чыгымдарды эске алуу менен жана ошондой эле объектини иштен ажыратууга (демонтаж), жоюуга жана ал турган участкага тикелен-түүгө кеткен чыгымдарды эске алуу менен ишке ашырылат.

Негизги каражаттарды андан кийинки баалоо ФОЭС 16 боюнча эки ыкма менен ишке ашырылат, алар төмөнкүлөр:

- *баланс наркы* боюнча баалоо, башкача айтканда топтолгон амортизациянын жана баасыздануудан келип чыккан топтолгон зыянын суммаларын алып таштагандан кийинки баштапкы наркы боюнча баалоо;

- топтолгон амортизациянын жана баасыздануудан келип чыккан топтолгон зыянын суммаларын алып таштагандан кийинки кайра баалоо күнүнө карата болгон адилет наркы делип эсептелген, *кайра баалоо* наркы боюнча баалоо.

Кайра баалоо белгилүү тартип боюнча, үзгүлтүксүз өткөзүлүп турушу керек, анткени отчеттук күнгө карата баланс наркы адилет наркынан олуттуу айырмаланышы керек эмес.

Эгерде эсеп-кысап саясатына экинчи ыкманы - негизги каражаттарды кайталап баалоону кошсок, башкача айтканда кайра бааланган наркы боюнча кошулса, анда негизги каражаттарды кайра баалоону мезгил – мезгили менен жүргүзүүдөн тышкары эсеп-кысап саясатына кайра баалоонун тандап алган ыкмасын да жазып коюу керек. Ал ыкмалар төмөнкүлөр:

а) топтолгон амортизация эсептен чыгарылып салынганга чейинки активтердин баланс наркынын өзгөрүлүшүнө жараша кайрадан кайталанып бааланат, демек кайра баалангандан кийин баланс наркы, анын кайра бааланган наркына барабар болуп калат; же

б) топтолгон амортизация эсептен чыгарылып салынганга чейинки активдин баланс наркына каршы эсептен чыгарылып ташталат, ал эми таза көлөмү кайра бааланат.

Амортизация – бул активдин (негизги каражаттардын) пайдалуу кызматынын мөөнөтүндө амортизациялык наркынын системалык түрдө азаюусу.

Амортизацияны кошуп эсептөөнүн (чегерүү, начисление) максаты – узак мөөнөттөгү материалдык активдердин наркын өндүрүш жана айлануудагы чыгымдарга божомолдонгон иштетүү мөөнөтүнүн аралыгында бөлүштүрүү.

Отчеттук мөөнөттөгү амортизациянын суммасы: активдин баланстык наркынан, амортизациялык нарктан, божомолдонгон пайдалуу кызмат мөөнөтүнөн жана амортизациянын нормасынан көз каранды.

Амортизациялык нарк – ликвидациялык наркты кемитүү менен финансылык отчеттуулукта чагылдырылган активди сатып алуудагы фактылык чыгымдар.

Негизги каражаттардын амортизациясын чегерүү үчүн бухгалтердик эсептин счеттор Планында 2193-2198 счеттору каралган.

Негизги каражаттардын амортизациясынын эсептелген суммасы 2193-2198 счетторунун кредити боюнча өндүрүш чыгымдары, сатуу процесси менен байланышкан чыгымдардын счетторунун корреспонденциясы менен чагылдырылат. Ар бир отчеттук мөөнөттө эсептелген амортизациянын суммасы чыгым катары таанылат.

ФОЭС 16 “Негизги каражаттар” ылайык негизги каражаттардын амортизациясы төмөндөгү ыкмалардын бири менен жүргүзүлөт:

1. *Бирдей (түз) чегерүү ыкмасы* – бул активдин иштөө мөөнөтүнүн ичинде амортизация дайыма бирдей суммада чегерилип турушу. Бул ыкма эн эле жөнөкөй болуп эсептелет, амортизациянын жылдык суммасын алуу үчүн калдык жоюу (ликвидациялык) наркты кемитүүдөгү активдин баштапкы наркы анын божомолдонгон экономикалык кызматындагы мөөнөтүнө бөлүнөт.

Мисалы: Активдин баштапкы наркы-120000 сом. Кызмат мөөнөтү-10 жыл. Амортизациянын жылдык суммасы-12000 (120000 сом:10 жыл) сомду түзөт, ал эми бир айдыкы-1000 сом (12000 сом:12 ай).

2. *Калдыкты азайтуу ыкмасы* – бул ыкмада активдин иштөө мөөнөтүнүн ичинде амортизациялык чегерүүлөрдүн суммасынын азаюусу каралат.

Калдыкты азайтуу ыкмасы өндүрүшкө илимий-техникалык жетишкендиктерди киргизүүнү тездетүү жана негизги каражаттарды жаңылоодо кызыктырууну жогорулатуу үчүн финансылык шарттарды түзүү максатында колдонулат. Бул ыкманы колдонууда түз чегерүү (прямолинейный) ыкмасында колдонулган амортизациянын нормасы эки эселенет, эсептөө (чегерүү) базасы катары калдыктык нарк эсептелинет. Бул учурда амортизациянын суммасы активдин учурдагы наркынын туруктуу үлүшүн сактоо аркылуу жылдан жылга азая берет. Болжолдонгон жоюу наркы (ликвидационная стоимость) амортизацияны чегерүүдө акыркы жылды эске албаганда калдык наркты жоюу наркына чейин азайтуу үчүн зарыл болгон амортизациянын суммасы чондук менен чектелгенде эсепке алынбайт.

Мисалы: Объектин баштапкы наркы 100000 сомду түзөт. Ишкана амортизациянын эки эселенген ыкмасын колдонууну чечти. Объектин жоюу наркы-5000 сом. Беш жыл мөөнөтүндө түз чегерүү ыкмасында амортизациянын нормасы жылына 20% ды түзөт (100%: 5 жыл). Эки эселенген калдыкты азайтуу ыкмасы боюнча амортизациянын нормасы 40% ды түзөт (20%*2). Бул өзгөрбөгөн ставка (40%) ар бир жылдын аягында калдык наркка кирет. Болжолдонгон жоюу наркы акыркы жылдан сырткары жылдар боюнча

амортизацияны эсептөөдө көңүл борборуна алынбайт. Акыркы жылы амортизациянын суммасы акыркы жылдын башындагы калдык нарктан жоюу наркын кемитүү менен аныкталат.

3. *Өндүрүлгөн продукциялардын көлөмүнө жараша бөлүштүрүү (өндүрүштүк ыкма) ыкмасы* – отчеттук мөөнөттө продукциянын (аткарылган кызматтын, иштин) көлөмүнүн натуралдык көрсөткүчүнүн жана негизги каражаттардын объектисинин баштапкы наркынын жана негизги каражаттардын объектисин пайдалуу иштетүүнүн бардык мөөнөтүндө божомолдонгон продукциянын (аткарылган кызматтын, иштин) көлөмүнүн ара катышынын негизинде аныкталат.

Мисалы: жүк ташуучу унаанын баштапкы наркы-320000 сом. Унаанын болжолдуу жүрүүсү 220000 км деп аныкталды. Амортизациянын суммасы 1 км ге 1,45 сомду түзөт (320000 сом: 220000 км). Отчеттук мөөнөттө унаанын жүрүүсү 2500 км ди түздү. Отчеттук мөөнөттөгү амортизациянын суммасы 36250 сомду түзөт (1,45 сом*2500 км).

Негизги каражаттар пайдалануу (эксплуатация) процессинде өзүнүн пайдалуулугун жоготот (эскирет) жана өзүнүн баасын кайра пайда болгон продукцияга экономикалык пайданы азайтуу менен өткөрүп берет.

4. *Наркты сандардын суммасы боюнча эсептен чыгаруу ыкмасы же кумулятивдик ыкма* төмөнкү формула боюнча амортизациянын жылдык суммасын аныктоодо колдонулат.

$$A \text{ жылдык} = AN * M \cdot T$$

Бул жерде: А жылдык- амортизациянын жылдык суммасы;

АН-амортизациялануучу нарк;

М-кайра эсептелүү тартибинде(5,4,3,2,1) амортизацияны чегерүүнүн мөөнөтү (5,4,3,2,1);

Т-сандардын суммасы боюнча кызмат мөөнөтү (биздин мисалда 1+2+3+4+5=15)

Мисалы: Объектин болжолдуу иштетүү мөөнөтү-5 жыл. Объектин баштапкы наркы 200000 сомду түзөт. Жоюу наркы 20000 сом. Амортизациялануучу наркы 180000 сомду түздү (200 000-20 000).

1-жылы объектти иштетүүдө амортизация анын амортизациялык наркынын 5/15 өлчөмүндө , 2-жылы 4/15, 3жылы 3/15, 4-жылы 2/15 жана 5-жылы 1/15 өлчөмүндө эсептелинет.

8.2-таблица

Мөөнөттөр	Жылдык сумма, сом	Калдык нарк, сом.
1-жыл	180 000* 5/15 =60 000	60 000
2-жыл	180 000* 4/15 =48 000	48 000
3-жыл	180 000* 3/15 =36 000	36 000
4-жыл	180 000* 2/15 =23 400	23 400
5-жыл	180 000* 1/15 =12 000	12 000

Эсептөөдө көрүнүп тургандай активдин амортизациялануучу наркы анын толукталуучу суммасына чейин азайтылган.

Негизги каражаттардын эсеби боюнча баштапкы документациялар.

Негизги каражаттардын операциясы боюнча бардык операциялар баштапкы документтерде чагылдырылат, алардын эсебинин туура жана өз убагында болуусун камсыз кылат.

Колдо жана автоматаштырылган кайра иштеп чыгууда колдонулган негизги каражаттар боюнча эсептик маалыматтын маанилүү типтүү формаларынын тизмесин жана кыскача мүнөздөмөсүн келтиребиз:

* №ОС-1, ОС-2 (АСУ) формалары келип түшүү жана кетүүсүн чагылдыруу үчүн *негизги каражаттарды кабыл алуу-өткөрүп берүү актысы*;

* №ОС-2, ОС-2 (АСУ) формалары – ишкананын ичинде өзүнчө объекттердин башка жакка көчүрүү боюнча операцияларды чагылдыруу үчүн *негизги каражаттардын ички көчүрүү коштомосу*;

* №ОС-3, ОС-3 (АСУ) формалары – капиталдык ремонттон, реконструкциялоодон жана модернизациялоодон кийин объекттерди чагылдыруу (кабыл алуу) үчүн *ремонттолгон, реконструкцияланган жана модернизацияланган инвентардык объекттерди кабыл алуу тапшыруу актысы*;

* №ОС-4, ОС-4 (АСУ) формалары – негизги каражаттардын керектен чыгуусун чагылдыруу үчүн *негизги каражаттарды ликвидациялоо жөнүндө акт*;

* №ОС-6, ОС-7, ОС-8, ОС-9 формалары – имарат жана курулмалардын эсебинин (№ОС-6), машина, жабдуу, инструмент, өндүрүштүк жана чарбалык буюмдардын (№ОС-7), жаныбар жана узак мөөнөттү бактардын (№ОС-8), бир типтүү объекттердин группалык эсебинин (№ОС-9) инвентардык карточкалары.

* №ОС-10 формасы – инвентардык карточкаларды каттоо жана алардын сакталуусун көзөмөлдөө үчүн негизги каражаттардын эсеби боюнча инвентардык карточкалардын тизмеси (опись);

* №ОС-11 формасы – чон эмес ишканаларда инвентардык карточкаларды алмаштыруучу объекттердин аналитикалык эсебин жүргүзүү үчүн негизги каражаттардын эсебинин инвентардык карточкасы;

* №ОС-12 формасы – классификациялык группалар боюнча негизги каражаттардын кыймылынын эсебинин карточкасы;

* №ОС-13 формасы – негизги каражаттардын сакталуусу үчүн жооптуу тараптар боюнча объекттердин иштетүү ордундагы негизги каражаттардын инвентардык тизмеси.

**Негизги каражаттардын эсеби боюнча счеттордун
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1.	Негизги каражаттардын келип түшүүсү:		
а)	Накталай же карызга сатылып алынган	2110- 2170	1100 3110
б)	Уюштуруучулардан уставдык капиталга салым катары	2110- 2170	1900
в)	Өздүк колдонуу үчүн ишканада даярдалган же тургузулган (курулган)	2110- 2170	1100 1200 3100 1620 1740 3520 3530
г)	Акысыз алынган	2110- 2170	5210
2.	Негизги каражаттардын амортизациясы	7150 8470	2193- 2198
3.	Негизги каражаттардын чыгуусу (жок болуусу)		
а)	Негизги каражаттарды сатуу		
	-негизги каражаттарды сатуудан алынган киреше	1100 1400 2193- 2198	9190
	-чыгарылган негизги каражаттардын өздүк наркы же адилеттүү рыноктук наркы	9590	2130 2170
б)	Негизги каражаттарды жоюу (ликвидация кылуу)	2193 2198 9590	2130 2170
	-ликвидация боюнча чыгымдар	9590	3520 3530
	-ликвидациялоодон алынган баалуулуктардын наркы (ликвидация боюнча чыгымдардын азаюусу)	1740	9590
4.	Финансылык ижара негизинде ижараланган негизги каражаттар:		
а)	Негизги каражаттардын келип түшүүсү	2110- 2170	4150
б)	Ижара төлөмдөрү		
	-ижаралык макулдашуу боюнча милдеттемелерди жабуу	4150	1100 1200

	-ижара үчүн финансылык төлөм: пайыздарды эсептөө эсептелген пайыздар боюнча милдеттемелерди жабуу амортизацияны эсептөө	9510 3550 7150 8470	3550 1100 1200 2193- 2197
в)	Ижарага алынган менчикти жайгаштыруу -амортизацияны эсептөө	2180 8470	1100 1200 3100 1600 3520 3530 2198
г)	Ижаранын мөөнөтү бүткөндөн кийин негизги каражаттарды финансылык ижара шартында ижара берген тарапка кайтаруу	2193 2170	2130 2170
5.	Финансылык ижара шартында ижарага берилген негизги каражаттар:		
а)	Ижарага активди баланстык наркында берүү	2193- 2197	2170
б)	Келип түшүүчү ижаралык милдеттенмелер -ижара төлөмүнүн келип түшүүсү -пайыздык кирешени эсептөө -пайыздык кирешенин келип түшүүсү	1100- 1200 1550 1100- 1200	2790 9110 1550

8.4-таблица

**Негизги каражаттардын амортизациясынын эсеби боюнча
счеттордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
11	Эсептелген амортизация запастарды кайра иштетүү боюнча чыгымдарга кошулду	1630	2193-2199
22	Башка активдерди өндүрүүдө колдонулган негизги каражаттар боюнча эсептелген амортизация	2120	2193-2199
33	Товарларды, жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү сатуу процессинде колдонулган негизги каражаттар боюнча эсептелген амортизация	7580	2193-2199
44	Административдик максатта колдонулган негизги каражаттар боюнча эсептелген амортизация	8470	2193-2199
55	Операциялык ижарага берилген негизги каражаттар боюнча эсептелген амортизация	7600	2193-2199

6	Сатылган негизги каражаттарды эсептен чыгаруу: -негизги каражаттарды сатуудан түшкөн киреше	1100, 1200, 1590	9190
	-КНС нын суммасына	9190	3430
7	Негизги каражаттардын эсебинин счетун жана эсептелген амортизациянын счетун жабуу	2193- 2199	2130-2190
8	Ликвидация болгон негизги каражаттарды эсептен чыгаруу: - негизги каражаттардын эсебинин счетун жана эсептелген амортизациянын счетун жабуу	2193- 2199	2130-2190
	-негизги каражаттардын баланстык (калдыктык) наркын эсептен чыгаруу	9590	2130-2190

8.2. Биологиялык активдердин эсеби

Биологиялык активдердин манызын ачуу үчүн айыл чарба ишмердүүлүгү эмне экенин түшүнүшүбүз керек.

Айыл чарба ишмердүүлүгү – биологиялык активдердин айыл чарба продукциясына биологиялык трансформациялоо процессин башкаруу, сатуу үчүн багытталган башка биологиялык активдер.

Айыл чарба ишмердүүлүгү бир канча өз ара байланышкан өндүрүштөн, тагыраагы мал чарбачылыгы жана өсүмдүк өстүрүүчүлүктөн (дыйканчылык) турат.

Айыл чарба продукциясы – биологиялык активдерден алынган продукция.

Биологиялык активдер – жаныбарлар жана өсүмдүктөр.

Биотрансформация – өсүү, дегенерация, продукцияны өндүрүү жана кайра өндүрүү процесси, жыйынтыгында биологиялык активдерде сапаттык жана сандык өзгөрүүлөр пайда болот.

Айыл чарбасында биотрансформация төмөнкү жыйынтыктарга алып келет:

а) өсүү процессинде активдердин өзгөрүүсү (жаныбар жана өсүмдүктөрдүн санынын көбөйүүсү учурунда же сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн жакшыруусу);

б) дегенерация (жаныбар жана өсүмдүктөрдүн санынын азаюусу же сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн төмөндөөсү);

в) жаныбарлардан төл алуу же өсүмдүктөрдүн селекциясы жана гибриддөө аркылуу кошумча жаныбар жана өсүмдүктөрдү кайра өндүрүү;

г) айыл чарба продукциясын өндүрүү, мисалы, ферменттелген тамеки, жүн, сүт, чай жалбырагы, була ж.б.

Айыл чарба продукциясын жыйноо – биологиялык активден продукцияны бөлүп алуу же биологиялык активдин жашоосунун токтоосу.

Өсүмдүк өстүрүүчүлүк айыл чарба өндүрүшүнүн негизги тармагы болуп саналат. Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн продукциясы калкты тамак-аш

азыктарына болгон керектөөсүн, өнөр жайын-чийки зат менен жана мал чарбачылыгын тоют менен камсыз кылат.

Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн курамына талаачылык, жашылча өстүрүү, мөмө-жемиш өстүрүү, гүл чарбасы ж.б. кирет.

Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн эсебинде негизги өзгөчөлүгү катары өндүрүш чыгымдарынын жана продукциянын өздүк наркын эсептөө эсептелет.

Мал чарбачылыгы калктын өсүп жаткан сүт, эт, жумуртка ж.б. тамак-аш азыктарына болгон керектөөсүн, ал эми кайра иштетүү өнөр жайын-чийки зат менен камсыз кылууга багытталган.

Мал чарбачылыгы өсүмдүк өстүрүүчүлүк менен бирге айыл чарба өндүрүшүнүн негизги тармагы болуп саналат, анын курамына сүт жана эт багытындагы мал чарбачылыгы, кой чабачылыгы, жылкы чарбасы, үй канаттуулары чарбасы, бал чарбасы, балык чарбасы ж.б. кирет.

Жогоруда белгилеп кеткендей, «биологиялык актив» түшүнүгү жаны болуп саналат, себеби ал жакында эле пайда болгон жана биологиялык активдердин эсеби жана отчеттуулугунун бардык методикасы ФООС 41 «Айыл чарбасы» ылайык жөнгө салынат. Бул стандарт бардык стандарттардын ичинен эң жаш болуп саналат, себеби 2003-жылдын 1-январынан күчүнө кирген. Бул стандарт айыл чарбасы боюнча эсеп жана отчеттуулукту жүргүзүүнүн эрежеси жана процедурасын жөнгө салуу үчүн, финансылык отчеттуулукту сунуштоо тартиби жана кошумча маалыматты ачып берүүгө багытталган.

8.5-таблица

Биологиялык активдерге мисал катары төмөнкүлөр эсептелет

Биологиялык активдер	Айыл чарба продукциясы	Түшүмдү жыйнагандан кийин айыл-чарба продукциясын кайра иштетүүнүн жыйынтыктары
Койлор	Жүн	Жип, килемдер
Токой массивиндеги дарактар	Жоон жыгач	Курулуш жыгачтары
Жангак жыгачы	Жангак жана кап	Жангак азыктары жана эмерек каптоосу
Өсүмдүктөр	Пахта	Жиптер, кийимдер
Өсүмдүктөр	Кант тростниги	Кант
Дан өсүмдүктөрү	Дан	Дан продуктылары
Мал чарбачылыгы	Эт(бүтүн эт) жана тери	Эт жана эт азыктары, консервантанган азык, тери буюмдары
Сүт багытындагы малдар	Сүт	Сыр, каймак, быштак
Уй канаттуулары	Жумуртка жана тоок эти	Тамак-аш азыктары
Аары чарбачылыгы	Бал	Балдан жасалган азыктар
Бадал	Жалбырактар	Чай, тартылуучу тамеки

Жүзүм сабагы	Жүзүм	Шарап
Мөмө-жемиш бактар	Жыйналган мөмө жана жемиштер	Кайра иштетилген мөмө жана жемиштер
Балык чарбасы	Икра жана балыктар	Консервалар жана чала фабрикаттар

Биологиялык активдер ФОЭС 41 ге ылайык төмөнкү учурларда таанылат:

- ишкана же компаниялар болуп өткөн окуялардын жыйынтыгында көзөмөлдөйт;

- активдерди алуу менен байланышкан келечектеги экономикалык пайданын компанияга келүү ыктымалдуулугу бар;

- активдин адилеттүү наркы же өздүк наркын жетишерлик деңгээлдеги тактык менен бааласа болот.

ФОЭСга ылайык биологиялык актив адилеттүү наркы же өздүк наркын жетишерлик деңгээлдеги тактык менен бааланса гана таанылат.

Биологиялык активдер адилеттүү наркы, баланстык нарк жана өздүк наркы боюнча бааланат.

Адилеттүү нарк – бул активдин объективдүү наркы болуу менен көз карандысыз жана бул тармакты жакшы билген тараптын ортосундагы алмашуу жана бүтүм предмети болуп саналат.

ФОЭСга ылайык адилеттүү наркты ошондой эле активди сатып алуу үчүн жетишерлик акча каражаттарынын суммасы же бул бүтүмдү жүргүзүүгө каалоосу бар тараптардын милдеттенмелерди аткаруусу катары дагы түшүнсө болот. Адилеттүү нарк анын жайгашкан жери жана ошол учурдагы абалынан, о.э ар түрдүү факторлордон, мисалы: активдин бышып жетилүүсү, өлчөмү, майлуулугу ж.б. касиеттеринен дагы көз каранды.

Баланстык нарк – бул активдин бухгалтердик баланста чагылдырылган суммасы. Көбүнчө бухгалтердик баланста ишкананын бардык активдери чогултулган амортизацияны кемитүү менен баштапкы наркта, бирок биологиялык активдердин эсебинде алар адилеттүү нарк боюнча мүмкүнчүлүгүнө карата чагылдырылат, себеби биологиялык активдер ар бир отчеттук мөөнөттө адилеттүү нарк боюнча бааланышат. Көпчүлүк учурда биологиялык активдердин баланстык наркы адилеттүү нарк менен дал келет, себеби бухгалтердик баланс отчеттук мөөнөттө түзүлөт.

Биологиялык активдин өздүк наркы – бул бардык чыгымдардын жыйындысы: аны сатып алуу жана бул абалга чейинки кармап туруу; бүгүнкү күнгө чейин аны калыбына келтирүү жана кармап туруу.

Биологиялык активдин эсебинде башкы ролду топторго классификациялоо ойнойт. Биологиялык активдердин топтору, жаныбар жана өсүмдүктөрдүн окшош топтору.

Негизги мүнөздөмөлөрү боюнча (мисалы, жашы же сапаты) мал жана өсүмдүктөр керектелүүчү жана мөмө берүүчү, бир топ жылга каралган же жаш биологиялык активдерге бөлүштүрүү менен биологиялык активдердин тобуна топтоштурулат.

Керектелүүчү биологиялык активдер – айыл чарба азык-түлүгү түрүндө жыйналып алынган же биологиялык активдер түрүндө сатылган активдер.

Сатуу үчүн каралган, эт багытындагы ири мүйүздүү малдар, балык чарбаларында өстүрүлгөн балыктар, жүгөрү жана буудай сыяктуу дан өсүмдүктөрү, ошондой эле тактай алуу максатында өстүрүлгөн бак-дарактар, керектелүүчү биологиялык активдердин мисалы.

Мөмө берген биологиялык активдер – керектелинбеген бардык башка биологиялык активдер, мисалы, сүт багытындагы ири мүйүздүү мал, жүзүм багы, мөмө берген башка бак-дарактар.

Убакыты жеткен биологиялык активдер – продукцияларды жыйнап алууга киришүүгө мүмкүндүк берген көрсөткүчтөргө жеткен (керектелүүчү биологиялык активдер), же болбосо ар дайым продукция алып турууну камсыз кылган активдер (мөмө берген биологиялык активдер).

Субъекттердин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн бухгалтердик эсебинин счеттор планында биологиялык активдердин эсеби үчүн 2200 «Биологиялык активдер» счёту сунушталган.

2200 «Биологиялык активдер» счёту субъекттин менчикке укугуна тиешелүү же айыл чарба ишин жүргүзүүгө байланыштуу финансылык ижаранын шарттарында ижарага алынган активдердин – биологиялык активдердин (тирүү мал же өсүмдүктөр) бардыгы жана алардын колдонулушу жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган

2200 «Биологиялык активдер» счёту баланска карата активдүү счёту, дебети боюнча айдын башындагы калдык, келүүсү (сатып алуу, алмаштыруу, мамлекеттик жардам же субсидия түрүндө акысыз алуу, биологиялык активдерде болгон биотрансформация, мисал катары, торпоктуу туулушу) жана айдын аягындагы калдык көрсөтүлөт. Ал эми кредити боюнча биологиялык активдердин кетүүсү (сатуу, алмаштыруу, акысыз берүү жана жоюу) боюнча көрсөтүлөт.

Практикада негизги мүнөздөмөлөрү боюнча бири-бирине окшош биологиялык активдерге карата 2200 «активдер» счётуна карата төмөнкү кошумча счёту каралган:

2210 Малдар (керектелүүчү биологиялык активдер);

2220 Малдар (тукум берүүчү биологиялык активдер);

2230 Өсүмдүктөр (керектелүүчү биологиялык активдер);

2240 Мөмө берүүчү өсүмдүктөр;

2250 Айкын сарптоолор боюнча эсепке алынган биологиялык активдер;

2290 Башка биологиялык активдер.

ФОЭСтин 41-стандартынын 45-параграфына ылайык субъекттер биологиялык активдердин ар бир тобу (убактысы жеткен, убактысы жете элек) боюнча субсчеттордо ачышы мүмкүн.

Биологиялык активди алгачкы таануу же келүүсү сатып алуу, алмаштыруу, жардам катары акысыз алуу жана биологиялык активдердин биотрансформациясы түрүндө болушу мүмкүн.

Биологиялык активди *сатып алууда* келишим түзүлүп, анда бүтүмдү түзүү жөнүндө бардык маалыматтар берилет. Келишимдин негизинде сатып алууга счет фактура түзүлөт. Счет-фактурада сатып алуучу жана сатуучунун бардык реквизиттери, объекттин аталышы, өлчөө бирдиги, саны, суммасы, жооптуу адамдардын колдору ж.б. көрсөтүлөт. Кайрадан сатылып алынган объектке клеймение (малдар үчүн) же башка маркировка жүргүзүлөт.

Сатып алууда төмөнкүдөй корреспонденция түзүлөт:

Д-т 2200 “Биологиялык активдер”

К-т 1100 «Кассадагы акча каражаттары»

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»

К-т 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер».

Сатып алуу счет-фактура жана товардык-транспорттук коштомонун негизинде жүргүзүлөт.

Алмаштыруу келишимдин негизинде жүрөт, көбүнчө алмашуу операциялары бартердик операциялар деп аталат. Бартерде төмөнкүдөй корреспонденция түзүлөт:

а) биологиялык активди сатып алууда:

Д-т 2200 “Биологиялык активдер”

К-т 6130 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча»

б) алмашуучу объектке:

Д-т 7100 «Продукция, товар жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы»,

К-т 1600 “Товардык-материалдык запастар”, же 2100 “Негизги каражаттар”, же 1300, 2800 “Инвестициялар” счеттору.

Биологиялык активди *акысыз алууда* төмөнкүдөй кош жазуу түзүлөт:

Д-т 2200 “Биологиялык активдер”

К-т 6310 «Биологиялык активдерди баштапкы таануудан пайда (зыян)»

Субъекттин карамагындагы биологиялык активдердин биотрансформациясында (мисалы, жаныбарлардын туулушу) субъект биологиялык активди баштапкы таануудан түшкөн пайданы милдеттүү түрдө таануусу керек, о.э. алар божомолдонгон сатуу чыгымдарын кемитүү менен адилеттүү наркы боюнча гана бааланышат. Баштапкы таануудан алынган пайдага төмөнкүдөй корреспонденция: түзүлөт:

Д-т 2200 “Биологиялык активдер”

К-т 6310 «Биологиялык активдерди баштапкы таануудан пайда (зыян)»

Божомолдонгон сатуу чыгымдарын кемитүүдөгү биологиялык активдин адилеттүү наркы активдин физикалык касиеттеринин, о.э рыноктогу баанын өзгөрүүсүнө байланыштуу өзгөрүүсү мүмкүн. Физикалык касиеттердин ар бир өзгөрүүсү (өсүү, дегенерация, өндүрүү жана кайра өндүрүү) адилеттүү нарк боюнча *ар бир отчеттук мөөнөттө көзөмөлгө алууга жана кайра баалоого* туура келет. Ал төмөнкүдөй корреспонденцияланат:

а) адилеттүү наркынын көбөйүүсүндө:

Д-т 2200 “Биологиялык активдер”

К-т 6330 «Биологиялык активдердин адилет наркынын өзгөрүүсүнөн пайда (зыян)»

б) адилеттүү наркынын азаюусунда:

Д-т 6330 «Биологиялык активдердин адилет наркынын өзгөрүүсүнөн пайда (зыян)»

К-т 2200 “Биологиялык активдер”

Биологиялык активдердин *кетүүсү* сатуу, алмаштыруу, акысыз берүү жана жок кылуу (ликвидация) аркылуу жүргүзүлөт:

Сатуу счет-фактураны түзүү аркылуу келишимдин негизинде жүргүзүлөт. Сатууда төмөнкүдөй жазуу түзүлөт:

а) адилеттүү наркы боюнча чагылдырылган биологиялык активдерге:

Д-т 1100 «Кассадагы акча каражаттары»;

Д-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»

Д-т 1410 «Товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер»

К-т 2200 “Биологиялык активдер”

б) оздук наркы боюнча чагылдырылган биологиялык активдерге:

Д-т 1110 «Кассадагы акча каражаттары»-сатуудан түшкөн кирешенин суммасына;

К-т 2200 “Биологиялык активдер”-баштапкы наркына;
же Д-т 9571 “Биологиялык активди сатуудан зыян”-зыянын суммасына;
же К-т 9190 “Биологиялык активди сатуудан алынган пайда”-пайданын суммасына;

Алмаштырууда төмөнкүдөй операциялар жүргүзүлөт:

а) алмашуучу биологиялык активге:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

К-т 2200 “Биологиялык активдер”

б) сатып алынуусу объектке:

Д-т 1600 «Товардык-материалдык запастар»,

Д-т 2100 “Негизги каражаттар”,

Д-т 1300, 2800 «Инвестициялар».

К-т 6130 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча».

Биологиялык активди *акысыз берүүдө* төмөнкүдөй кош жазуу түзүлөт:

Д-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

К-т 2200 «Биологиялык активдер»

Биологиялык активди *жоюу (ликвидация)* комиссия тарабынан ликвидация жөнүндө актынын негизинде жүргүзүлөт. Ликвидация (жоюу) актысында ликвидациянын объектиси, себеби, ликвидация учурундагы жашоо абалы, адилеттүү наркы же өздүк наркы (милдеттүү түрдө чогултулган амортизацияны жана баалоодогу зыянды көрсөтүү менен), комиссиянын курамы ж.б. көрсөтүлөт. Ошондой эле төмөнкүдөй корреспонденция түзүлөт:

а) эгерде объект адилеттүү нарк боюнча чагылдырылса:

Д-т 1600 «Товардык-материалдык запастар»- жоюу учурунда пайдалуу бөлүүгүнүн суммасына

Д-т 9571 «Биологиялык активди сатуу зыян»-зыяндын суммасына;

К-т 2200 «Биологиялык активдер»- баланстык наркына.

б) эгерде объект өздүк нарк боюнча чагылдырылса:

Д-т 1600 «Товардык-материалдык запастар»- жоюу учурунда пайдалуу бөлүүгүнүн суммасына

Д-т 2299 «Биологиялык активдин чогултулган амортизациясына» – амортизация суммасына;

К-т 2200 «Биологиялык активдер»-баланстык өздүк наркына;

же Д-т 9571 «Биологиялык активди сатуудан зыян»-зыяндын суммасына;

же К-т 9191 «Биологиялык активдерди жоюудан пайда» – пайданын суммасына.

Узак мөөнөттүү биологиялык активдерден алынган *кирешени* төмөнкүдөй эсепке алса болот:

а) Айыл чарбасынын продукциясы түрүндө киреше же аны түшүмдү жыйноодон алынган киреше деп атаса болот;

б) Биотрансформация же жаныбарлардан төл алуу.

Биринчи учурда киреше төмөнкүдөй жазуу түрүндө адилеттүү наркы боюнча кирештелет:

Д-т 1650 «Биологиялык активдерден айыл чарба продукциялары»

К-т 6320 «Айыл чарба продукциясын жыйноодон түшкөн киреше»

Экинчи учурда төл адилеттүү наркы боюнча биотрансформациядан алынган киреше катары кирештелет:

Д-т 2221 «Жаныбарлар (жаш мал)

К-т 6310 «Биологиялык активдерди баштапкы таануудан пайда (зыян)»

Практикалык мисал: 2017-жылдын 1-августунда ишкана сүт багытындагы уй сатып алды. Сатып алуу наркы-52500 сом, анын ичинде 1500 сом бүтүмдү жүргүзүүдөгү жөнгө салуучу органдын жыйноосу, 3000 сом-брокерге комиссиялык төлөм.

Бухгалтердик жазуу төмөнкүдөй болот:

1.08.2017ж.

Д-т 2200 Биологиялык активдер- сүт багытындагы мал- 48000 сом

Д-т 7500 Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар-4500 сом

К-т Акча каражаттары (1110,1210)-52500 сом.

Практикалык мисал: Чарбалык субъект 2700 центнер буудай, 700 центнер саман, 50 центнерден калдыгын жыйнады.

Түшүмдү жыйноо учурунда 1 центнердин адилет рыноктук наркы төмөнкүдөй болду:

-дан-1000 сом, сатуу чыгымы- 14 сом;

-саман 200 сом, сатуу чыгымы 2 сом.

-дан калдыгы 400 сом, сатуу чыгымы 10 сом.

Адилет наркын эсептөө:

дан- $2700 * (1000 - 14) = 2662200$ сом.

саман- $700 * (200 - 2) = 138600$ сом.

дан калдыгы $50 * (400 - 10) = 19500$ сом.

Жалпы: 2820300 сом.

Түшүм жыйноодогу бухгалтердик жазуулар:

Жыйналган түшүмдү кирештөө:

Д-т 1650 «Биологиялык активдерден айыл чарба продукциялары»:

Субсчет «Дан»- 2662200 сом.

Субсчет «Саман»- 138600 сом.

Субсчет «Дан калдыгы»- 19500 сом.

К-т 6320 «Айыл чарба продукциясын жыйноодон

түшкөн киреше»- 2820300 сом.

8.3. Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын эсеби

Кыймылсыз мүлккө инвестициялар – ижаралык төлөмдөрдү алуу, капиталдын наркынын өсүшүнөн кирешелерди же болбосо тигинисин же мунусун тең бирдей алуу максатында тескөөдө (менчик ээсинин же болбосо финансылык ижара келишими боюнча ижара алуучунун) турган операциясыз мүлк (жер же имарат, же болбосо имараттын бөлүгү), бирок булар төмөндөкүлөр үчүн каралбаган:

а) товарларды өндүрүү же берүү, кызмат көрсөтүү, административдик максаттар; же

б) адеттеги чарбалык иштин жүрүшүндө сатуу.

Кыймылсыз мүлктү менчикке укуктун негизинде тескөөгө алган субъекттер төмөндөгү активдердин бардыгы жана алардын колдонулушу

жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» эсебин пайдаланышат:

- капиталдын наркынын өсүшүнөн киреше алуу максатында колдонууда турган кыймылсыз мүлк;

- ижаралык төлөмдөр түрүндө киреше алуу максатында операциялык ижарага өткөрүлүп берилген кыймылсыз мүлк.

Кыймылсыз мүлктү финансылык ижара келишиминин шарттарында тескөөгө алган субъекттер операциялык ижарага өткөрүлүп берилген мына ушундай кыймылсыз мүлктүн бардыгы жана алар колдонулуп жаткандыгы жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетун пайдаланышат.

Эсептер планында өтө мүнөздүү болгон категориялар боюнча кыймылсыз мүлккө инвестицияларды эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

2310 «Жер»;

2320 «Имараттар жана курулмалар»;

2330 «Кыймылсыз мүлккө инвестиция объекттерин реконструкциялоо»;

2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетунун дебети боюнча сатып алууга кеткен айкын сарптоолор чагылдырылат. Сатып алууга кеткен айкын сарптоолордо сатып алуу баасы жана активдин алынышына байланыштуу бардык тике сарптоолорду камтыйт. Мисалы: ортомчулардын жана консультанттардын кызмат көрсөтүүлөрүнүн наркы, мамлекеттик алымдар, башкалар.

Чарбалык ыкмада курулган кыймылсыз мүлккө инвестицияларды алууга кеткен айкын сарптоолор курулуш иши же реконструкциялоо

бүткөрүлгөн күнгө карата анын наркын түшүндүрөт.

2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетунун дебети боюнча отчетто чагылдырылган операциясыз мүлккө инвестицияларга байланыштуу, баштапкы эсептелинген нормативдик көрсөткүчтөрдөн үстөк экономикалык пайданын алынышынын олуттуу ыктымалдыгы орун алган шартта, активдин баланстык наркын көбөйткөн кийинки сарптоолор чагылдырылат.

Баштапкы таануудан кийин кыймылсыз мүлккө инвестициялар адилет наркы же сатып алуу учурундагы айкын сарптоолор боюнча эсепке алынат. Субъект эсепке алуу үлгүлөрүнүн бирин тандап алуу менен аны операциясыз мүлккө инвестициялардын бардык объектилерине колдонууга тийиш.

Адилет нарк боюнча эсепке алуу үлгүсү

Баштапкы таануудан кийин кыймылсыз мүлккө инвестициялардын бардык объекттери отчеттук күнгө карата адилет наркы боюнча чагылдырылат. Адилет наркты аныктоодо активдин келечекте сатып өткөрүлүшүнө жана колдонуудан калуусуна байланыштуу болжолдонгон сарптоолор баа-

ланбайт жана эсептен алынып салынбайт. Имараттын ажырагыс бөлүгүн түзгөн жабдуулар (мисалы, лифт же аба желдеткич каражаттары) кыймылсыз мүлккө инвестициялардын курамына кирет жана негизги каражаттардын курамында өзүнчө чагылдырылбайт.

Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын адилет наркынын өзгөрүүсү төмөнкүчө чагылдырылат:

- 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетунун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту менен корреспонденцияда активдин наркынын көбөйүүсү учурунда;

- 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебети боюнча 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счёту менен корреспонденцияда активдин наркынын азаюуу учурунда.

9190 жана 9590 счеттору кыймылсыз мүлккө инвестициялар менен операциялар алардын операциялык иши болуп саналбаган субъекттер тарабынан пайдаланылат.

Иш жүзүндө пайдаланылышына жараша, кыймылсыз мүлккө инвестициялардын адилет наркынын өзгөрүүсү тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн субъекттер 9190 жана 9590 счетторго карата өзүнчө субсчетторду пайдаланышы мүмкүн.

Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын объекттин таануу (колдонуудан калуусу) токтотулган учурда, сатып өткөрүүдөн түшкөн накта акчанын суммасы менен объекттин баланстык наркынын ортосундагы айырма операциялык эмес ишкердиктен түшкөн пайда же чыгым катары эсепке алынат.

Төмөндө, адилет наркы боюнча эсепке алынган кыймылсыз мүлккө инвестициялардын объекттин сатуу боюнча операцияларды эсепке алууга тиешелүү бухгалтердик өткөрүүлөрдүн мүмкүн болгон схемаларынын бири келтирилген:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу счеттордун номери	
		Дебет	Кредит
1	Алууга тийиш болгон суммадагы сатып өткөрүүдөн түшкөн акча (КНСТИ эске албаганда)	1590, 1410	9190
2	Инвестициялардын баланстык наркын эсептен алып салуу	9590	2300
3	Сатып өткөрүүдөн улам келип чыккан чыгашалар (сатып алуучуга жеткирип берүү, демонтаж ж.б.)	9590	3100 жана башкалар
4	Сатып өткөрүүнүн натыйжасында:		
	- пайда;	9190	9590
	- зыян	9590	9190

Татаал бухгалтердик өткөрүүлөрдү пайдалануу учурунда жазуулардын саны олуттуу кыскарат:

Дт 1590 «Башка дебитордук карыз» ХХ;

Дт 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

(эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - зыян болсо) ХХ;

Кт 2300 «Операциясыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

Кт 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»

(эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - пайда болсо) ХХ.

Инвестицияланган кыймылсыз мүлктүн объекттин финансылык ижарага өткөрүп берүү учурунда 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетунун кредитинен 2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебетине ижарага берилген инвестициялардын суммасы алып салынат. Ижарага берилген накта инвестициялар менен операциясыз мүлккө инвестициялар объекттин баланстык наркынын ортосундагы айырма операциялык эмес иштерден түшкөн пайда же келип чыккан чыгым катары чагылдырылат (эгерде ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартынын кайтара ижарага берүү менен сатууга тиешелүү жобосунда башкасы белгиленбесе).

Д-т 2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» (эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - зыян болсо) ХХ;

К-т 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» (эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - пайда болсо) ХХ.

Адилет наркы боюнча чагылдырылган «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясындагы объектти которуу же аны ошол категориядан чыгаруу объекттин колдонуу багыты өзгөргөн шартта гана жүргүзүлүшү мүмкүн.

Объектти «Негизги каражаттар» же «Товарлар» категориясына сатып алууга кеткен айкын сарптоолор катары которуу учурунда, кийинки эсепке алуу үчүн объекттин колдонуу багыты өзгөртүлгөн күнгө карата анын адилет наркы кабыл алынат. Адилет нарк 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» счетунун кредитинен 2100 «Негизги каражаттар» же 1610 «Товарлар» счетторунун дебетине алынып салынат.

Актив, «Товарлар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которулган учурда, ал колдонуу багыты өзгөртүлгөн күнгө карата адилет наркы боюнча бааланат. Активди «Товарлар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которуу боюнча операцияларды эсепке алуу үчүн бухгалтердик өткөрүүлөрдүн мүмкүн болгон схемасынын бири төмөндө келтирилген:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу счетовтун номери	
		Дебет	Кредит
1	Товарлардын наркын сатып алууга айкын кеткен сарптоолор суммасында алып салуу	2300	1610
2	Которуу күнүнө карата активдин адилет наркы менен баланстык наркынын ортосундагы айырма	2300 9590	9190 2300

Татаал бухгалтердик өткөрүүлөрдү пайдалануу учурунда жазуулардын саны олуттуу кыскарат:

Д-т 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгашалар» (эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - чыгым болсо) ХХ;

К-т 1610 «Товарлар» ХХ;

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» (эгерде колдонуудан калуунун жыйынтыгы - пайда болсо) ХХ.

Эгерде, ээликте турган кыймылсыз мүлк «Негизги каражаттар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которулса, анда чегерилген амортизация жана баанын түшүүсүнөн келип чыккан чыгымды таануу которуу күнүнө чейин улантылат. Активдин баланстык наркы менен анын өзгөрүү күнүнө карата адилет наркынын ортосундагы айырма ФОЭСтин «Негизги каражаттар» деп аталган 16-стандартына ылайык кайрадан баалоо катары эсепке алынат:

(а) баланстык нарктын азаюусу 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебети боюнча чагылдырылат. Ошол объекттин наркынын кайрадан баалоодон улам өсүшүнүн чегинде азайтылган сумма 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун дебети боюнча чагылдырылат;

(б) баланстык нарктын көбөйүүсү 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счетунун кредити боюнча ал ошол объекттин баасынын түшүүсүнөн улам, мурда таанылган чыгымдын ордун жапкан өлчөмдө чагылдырылат. Баланстык нарктын көбөйүү суммасынын калган бөлүгү 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун кредитине чегерилет.

Объектти «Негизги каражаттар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которуу төмөнкүчө чагылдырылат:

а) өзгөрүү күнүнө карата эсепке алуу объекттин адилет наркына чейин кайрадан баалоо ишке ашырылат:

- кайрадан баалоо күнүнө карата топтолгон амортизация, амортизацияны алып салууга чейинки активдин баланстык наркына каршы алынып салынат:

Д-т 2193 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2110, 2130 «Негизги каражаттар» ХХ;

- накта өлчөм активдин адилет наркына чейин кайрадан эсептелет жана кайрадан баалоонун натыйжасында баланстык нарк азайган учурда ал 9590 «Башка операциялык эмес чыгашалар» счетунун дебети боюнча чагылдырылат:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

К-т 2110-2130 «Негизги каражаттар» ХХ;

же, кайрадан баалоонун натыйжасында баланстык нарк көбөйгөн учурда ал 2110-2130 «Негизги каражаттар» счетунун дебети боюнча 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат:

Д-т 2110-2130 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ;

б) баланстык нарк (кайрадан бааланган) 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» тиешелүү счетунун дебетине алынып салынат:

Д-т 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

К-т 2110-2130 «Негизги каражаттар» ХХ.

Татаал бухгалтердик өткөрүүлөрдү пайдалануу учурунда жазуулардын саны олуттуу кыскарат:

- объекти «Негизги каражаттар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которуу, эгерде адилет нарк баланстык нарктан төмөн болсо:

Д-т 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

Д-т 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ;

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» ХХ;

Д-т 2193 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2110-2130 «Негизги каражаттар» ХХ;

- объекти «Негизги каражаттар» категориясынан «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которуу, эгерде адилет нарк баланстык нарктан жогору болсо:

Д-т 2300 «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» ХХ;

Д-т 2193 «Топтолгон амортизация» ХХ;

К-т 2110-2130 «Негизги каражаттар» ХХ;

К-т 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» ХХ;

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» (кайрадан баалоодон улам мурда таанылган чыгымдардын ордун толтуруп берүү өлчөмүндө) ХХ.

Сатып алууга айкын сарптоолор боюнча эсепке алуунун үлгүсү

Баштапкы таануудан кийин кыймылсыз мүлккө инвестициялардын бардык объекттери топтолгон амортизацияны жана активдин баасынын түшүүсүнөн топтолгон чыгымдарды ФОЭСтин «Негизги каражаттар» деп аталган 16-стандартына ылайык эсепке алуунун негизги ыкмасынын жобосуна таянып, эсептен алып салуу менен сатып алууга айкын сарптоолор боюнча чагылдырылат.

Бул учурда «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» эсептерине карата активдин амортизациясы жана баанын түшүүсүнүн натыйжасында нарктын азаюусуна тиешелүү маалыматтарды жалпылоо үчүн контрактивдүү эсептерди ачуу сунуш кылынат, мисалы:

2320 Имараттар жана курулмалар;

2392 Топтолгон амортизация - имараттар жана курулмалар.

Кыймылсыз мүлккө инвестициялар объектти таануунун токтотулушу, объекттин колдонуудан калуусунан кийин ага байланыштуу экономикалык пайда алуу болжолдонбосо, эсепке алууда сатуу, финансылык ижарага өткөрүп берүү же башка негизде колдонуудан калуу учурунда чагылдырылат.

Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын объекттин эсептен алып салууда активдин наркын жана топтолгон амортизацияны эсепке алуу эсептери жабылат. Сатуунун натыйжасында кыймылсыз мүлккө инвестициялардын колдонуудан калуусу төмөнкүчө чагылдырылат:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу счеттун номери	
		Дебет	Кредит
1	Сатып өткөрүүдөн улам алынууга тийиш болгон суммадагы акча (КНСТИ эске албаганда)	1590, 1410	9190
2	Топтолгон амортизация эсебинин жабылышы	2392	2320
3	Активдин баланстык наркын эсептен алып салуу	9590	2320
4	Сатып өткөрүүдөн улам келип чыккан чыгымдар (сатып алуучуга жеткирип берүү, демонтаж ж.б.)	9590	3100 жана башкалар
5	Сатып өткөрүүнүн натыйжасында:		
	- пайда;	9190	9590
	- зыян.	9590	9190

Эгерде объекттин колдонуудан калуусунан кийин ага байланыштуу экономикалык пайда алуу болжолдонбосо, активди таануунун токтотулушу төмөнкүчө чагылдырылат:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу счетовун номери	
		Дебет	Кредит
1	Топтолгон амортизациянын эсебин жабу	2392	2320
2	Баланстык наркты эсептен алып салуу	9590	2310, 2320
3	Активди жокко чыгаруу боюнча чыгымдар	9590	3100 Жана башкалар
4	Жокко чыгаруудан улам алынган материалдардын наркы	1700	9590

Финансылык ижарага өткөрүп берүү учурунда кыймылсыз мүлккө инвестициялар объекттин наркынын эсебин жүргүзүү эсеби жана топтолгон амортизация эсеби жабылат, ал эми объекттин баланстык наркы 2300 сметунун кредитинен 2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар» сметунан дебетине алынып салынат. Ижарага накта инвестициялар менен баланстык нарктын ортосундагы айырма операциялык эмес ишкердиктен алынган жана башка кирешелер (Д-т 2890 смету, К-т 9190 смету) же чыгымдар (К-т 2890 смету, Д-т 9590 смету) катары чагылдырылат (эгерде, ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартынын кайтара ижарага берүүгө байланыштуу сатууга тиешелүү жобосунда башкасы белгиленбесе).

Объекти, айкын наркы боюнча чагылдырылуучу «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясына которуу же ал категориядан алып салуу объекттин пайдаланылышынын багыты өзгөргөн шартта гана жүргүзүлөт.

Объекти, «Кыймылсыз мүлккө инвестициялар» категориясынан «Негизги каражаттар» жана «Товарлар» категорияларына которуу же тескерисинче, объекттин баланстык наркы боюнча ишке ашырылат жана ал объекттин наркынын өзгөрүүсүнө алып келбейт.

Практикалык мисал: «Жылдыз» ишканасы 2017-жылдын 1-январына карата 990000 сомдук имарат сатып алат, бутумду каттоо учун 10000 сом төлөдү. Бул имарат кыймылсыз мүлккө инвестициялар катары классификацияланат. Имараттын рыноктук наркы 2017-жылдын 31-декабрына карата 1400 000 сомду түздү.

Адилет наркы модели

Субъекттин эсеп саясатында кыймылсыз мүлккө инвестициялар бул чөлкөмдөгү окшош имараттардын рыноктук наркы катары адилет наркы боюнча аныкталат.

2017-жылдын 1-январында субъект сатылып алынган имаратты баштапкы наркы боюнча чагылдырат. Бул нарк сатып алуу баасын жана бүтүмдү жасоо чыгымдарын камтыйт: $990000 + 10000 = 1000000$ сом.

Д-т 2320 Кыймылсыз мүлккө инвестициялар-имараттар-1000000 сом
К-т Акча каражаттары-1110,1210-1000000 сом

31.12.2017ж. Эсепте адилет наркынын өзгөрүүсүн чагылдыруу зарыл:
 $1400000-1000000=400000$ сом

Д-т 2320 Кыймылсыз мүлккө инвестициялар-имараттар-400000сом

К-т 9190 Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын наркынын өсүүсүнөн алынган операциялык эмес киреше-400000 сом.

Мына ошентип, баланста операциясыз мүлккө инвестициялар 1400000 сомдук адилет наркы боюнча чагылдырылат, ал эми пайда жана зыяндар жөнүндө отчетто анын наркынын 400000 сомдо өзгөрүүсү чагылдырылат.

Айкын кеткен (фактылык) наркы модели

Субъекттин эсеп саясатында кыймылсыз мүлккө инвестициялар сатып алуунун фактылык сарптоолору боюнча эсептелет деп аныкталган. Амортизация негизги каражаттар (имараттар үчүн 20 жыл жана бирдей (түз) чегерүү ыкмасы) үчүн колдонулган ыкмалар жана мөөнөттөй эле эсептелет.

2018-жылдын 1-январында субъект сатылып алынган имаратты баштапкы наркы боюнча чагылдырат. Бул нарк сатып алуу баасын жана бүтүмдү жасоо чыгымдарын камтыйт: $990000+10000=1000000$ сом.

Д-т 2320 Кыймылсыз мүлккө инвестициялар-имараттар-1000000сом

К-т Акча каражаттары-1110,1210-1000000 сом

Былтыркы жыл үчүн бул имаратка амортизация эсептелет:

$1000000/20$ жыл= 50000 сом.

Д-т 8470 Негизги каражаттардын амортизациясына чыгымдар
-имараттар- 50000 сом

К-т 2193 «Топтолгон амортизация - имараттар»- 50000 сом.

Мына ошентип баланста кыймылсыз мүлккө инвестициялар баланстык наркта чагылдырылат: $1000000-50000=950000$ сом, ал эми пайда жана зыяндар жөнүндөгү отчетто амортизациялык чыгымдар-50000 сом суммада чагылдырылат. Финансылык отчеттуулукка түшүндүрмөдө инвестициялык менчиктин рыноктук наркы-1400000 сом сумманы түзөт деп көрсөтүлөт.

8.4. Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптардын эсеби

ФОЭСтин «Пайда салыгы» деп аталган 12-стандартынын талабына ылайык, пайда салыгы эсепке алууда милдеттенмелер ыкмасында чагылдырылат.

Милдеттенмелер ыкмасында аныкталган пайда салыгы боюнча салыктык милдеттенмелер жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн счеттор планында үч счет каралган:

3410 Төлөөгө каралган пайда салыгы (кыска мөөнөттүү милдеттенмелер);

2400 Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар (узак мөөнөткө кийинкиге калтырылган активдер);

4300 Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер (узак мөөнөткө кийинкиге калтырылган милдеттенмелер).

3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы» счетунда отчеттук мезгил ичинде пайдадан утурумдук салыктын суммасындагы кыска мөөнөттүү милдеттенме-салык мыйзамдарынын талаптарына ылайык төлөөгө чегерилген салыктар чагылдырылат.

Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар же мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер бухгалтердик пайда (бир мезгил ичиндеги салыктарды төлөө боюнча чыгымдар эсептен алып салынганга чейинки таза пайда же зыян) жана салык алынуучу пайданын ортосунда айырманын орун алышына байланыштуу келип чыгат жана белгилүү себептерден улам мындай айырманын же анын бөлүгүнүн орун алышы кийинчерээк бухгалтердик пайданын базасында эсептелинген салыктык милдеттенмелерге салыштырганда утурумдук салыктык милдеттенмелердин көбөйүүсүнө же азаюусуна алып келет.

2400 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» счёту пайда салыгынын төлөнбөй кийинкиге калтырылган суммасын эсепке алууда чагылдыруу үчүн каралган жана бул суммалардын келечекте бухгалтердик пайданын базасында тиешелүү салыктык мезгилде аныкталган салыктык милдеттенмелерди азайтуу аркылуу орду жабылууга тийиш.

Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар төмөндө келтирилгендердин натыйжасында пайда болушу мүмкүн, мисалы:

а) отчеттук күнгө карата активдин баланстык наркы менен милдеттенмелердин жана алардын салыктык базасынын ортосундагы айырманын орун алышы; же

б) салыктык чыгымдардын кийинки мезгилге пролонгацияланышы (кийинкиге калтырылышы); же

в) ФОЭСте каралган башка шарттарда.

Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар жакынкы келечекте салык алынуучу пайданын түшүү ыктымалдуулугу орун алган шартта таанылууга тийиш. Эгерде субъект салыктык чыгымдарга дуушар болсо, ал эрежедегидей эле салык алынуучу убакыт айырмачылыгынан салыктык эффекттин өлчөмү менен чектелген суммада кийинкиге калтырылган салыктык талаптарды тааныйт.

Баштапкы таанууда төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар 2400 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» бөлүгүнүн счёторунун дебети боюнча бир эле учурда төмөнкү счётор менен корреспонденцияда чагылдырылат:

9910 «Пайда салыгы боюнча чыгашалар (кирешелер)»;

3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы»; жана

4300 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылышы мүмкүн.

Мында, бир мезгил ичиндеги салык боюнча чыгашалардын суммасы учурдагы салыктык милдеттенмелердин суммасына туура келүүгө тийиш (Кт 3410), плюс же минус төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар (Дт 2400 же Кт 4300).

Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар бир нече убактылуу кемитилүүчү айырмалардын таасири астында келип чыгышы мүмкүн. Эсепке алуу жол-жобосун жөнөкөйлөтүү үчүн эсептер Планында төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптарды убакыт аралыгы боюнча эсепке алуу үчүн өзүнчө субсчёттор каралган.

Эсепке алуунун бир эле беренесиндеги убакыт аралыгынын айырмасы ар кайсы учурда салык алынуучу же кемитилүүчү катары аныкталышы мүмкүн. Булардан улам келип чыккан салыктык эффект тиешелүүлүгүнө жараша, кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенме же кийинкиге калтырылган салыктык талап катары чагылдырылат.

Убакыт айырмасынан улам өзгөрүүгө дуушар болгон салыктык эффектти эсепке алууну жөнөкөйлөтүү үчүн мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктарды кош нумерациялоо менен бир эсепте чагылдыруу сунуш кылынат, мисалы 2410/4310 «Негизги каражаттар боюнча убакыт айырмасынан салыктык эффект (же кайтарылышы ишенимсиз карыздар боюнча)», ошондой эле бул эсепте мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар боюнча бардык өзгөрүүлөр көрсөтүлүшү зарыл:

- мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар орун алган шартта, алынган натыйжаны ошол эсептин дебети боюнча чагылдыруу;

- мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер орун алса, ошол эсептин кредити боюнча 9910 «Пайда салыгы боюнча чыгымдар (кирешелер)» жана 3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы» счёту менен корреспонденцияда чагылдыруу зарыл.

Бухгалтердик баланста кош нумерацияланган эсептердин дебеттик сальдосу «Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» беренеси, ал эми кредиттик сальдо «Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» беренеси боюнча чагылдырылууга тийиш.

ФОЭСтин «Пайда салыгы» деп аталган 12-стандартында мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктардын дебеттик жана кредиттик сальдосун өз ара чегериштирүү үчүн катуу чектөөлөр белгиленген. Башкача айтканда, мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптын (2400 счёту) жана мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелердин (4300 счёту) ортосундагы чегеришүүнү: субъект бул үчүн белгилүү бир шарттар орун алган учурда гана кийинкиге калтырылган салыктык талаптарды

кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелерге каршы эсепке алышы (чегерүү) мүмкүн.

Кийинкиге калтырылган салыктык талаптар азайтылган же төлөнгөн учурда кемитилүүчү убакыт айырмасынан алынган салыктык эффекттин кандай болбосуна азаюусу 2400 «Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» счетунун кредити боюнча төмөнкү эсептер менен корреспонденцияда чагылдырылат:

9910 «Пайда салыгы боюнча чыгымдар (кирешелер)»;

3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы»; жана

4300«Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылышы мүмкүн. Мында, бир мезгил ичиндеги салык боюнча чыгымдардын суммасы учурдагы салыктык милдеттенмелердин суммасына туура келүүгө тийиш (Кт 3410), плюс же минус төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар (Дт 2400 же Кт 4300).

8.5. Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби

ФОЭС 1 «Финансылык отчеттуулукту сунуштоо» талабына ылайык узак мөөнөттүү дебитордук карыздар узак мөөнөттүү активдердин бир бөлүгү катары финансылык отчеттуулукта ачып берилиши керек. Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар ар түрдүү операциялардан пайда болгон, жабуу мөөнөтү 12 айдан ашуун эсептешүү боюнча карыздарды камтыйт.

Бухгалтердик эсептин счеттор планы эсептешүүнүн узак мөөнөттүү бөлүгүн жалпылоо үчүн 2700 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар» счетун колдонууну сунуштайт. Бул счет төмөнкү кошумча счеттордон турат:

2710 «Алынган векселдер»

2720 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын узак мөөнөттүү дебитордук карыздары»

2780 «Узак мөөнөттөн бери кийинкиге жылдырылган чыгымдар»

2790 «Башка узак мөөнөттүү дебитордук карыздар»

Бул группанын счетторунун дебетинде узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын пайда болуусу (көбөйүүсү), ал эми кредитинде-аны жабуу (жоюу) чагылдырылат.

2700 счеттор тобу. Узак мөөнөттүү дебитордук карыз жоюу мөөнөтү бир жылдан ашык болгон дебитордук карыз жөнүндө маалыматтарды жалпылоо жана бухгалтердик баланста берүү үчүн арналган.

Узак мөөнөттүү дебитордук карыздын учурдагы бөлүгү 1580 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздын учурдагы бөлүгү» счёту боюнча которулат жана эсепке алынат. Бул учурда субъект ушул методикалык рекомендациялардын кыска мөөнөттүү дебитордук карыздарга тиешелүү жоболорун жетекчиликке алуулары керек.

Эгерде дебитордук карыз чет өлкөлүк валютадагы операциялардын натыйжасында келип чыкса, анда 2700 счетунун дебити жана кредити боюнча эсепке алуу чет өлкөлүк валютада, ошондой эле улуттук валютада жүргүзүлөт. Отчеттук мезгилдин акырына карата чет өлкөлүк валютада берилген 2700 счетунун сальдосу ушул күнгө карата белгиленген КРУБ нын эсептик курсу боюнча кайра бааланат, бул учурда эсептеги айырма операциялык иштерден башка кирешелерди же чыгымдарды эсепке алууга киргизилет.

ФОЭС 1 «Финансылык отчеттуулукту сунуштоо» о.э. узак мөөнөттүү дебитордук карыздарды фирмалар аралык дебитордук карыз жана ассоциацияланган компаниялардын карызы деп бөлүүнү сунуштайт.

2790 «Башка узак мөөнөттүү дебитордук карыздар» счетунда персоналдын материалдык зыянды ордун толтуруу жана доо боюнча эсептешүү каралат, анын ичинде:

- жабдуучуларга, подрядчиктерге жана транспорттук ишканаларга текшерүүдө алардын счёту боюнча келишимде шартталган баа жана тарифтердин дал келбөөсү боюнча;

- жабдуучуларга, транспорттук жана башка ишканаларга жүктүн жетишпей калуусу үчүн;

- банктарга ишкананын счётуна ката жоюлуу (каторулуусу) суммасы боюнча;

- жабдуучулардан, подрядчиктерден келишимдик милдеттенмелерди сактабагандыгы үчүн айып (штраф), өсүм (пеня), үстөк айып (неустойка) боюнча;

Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар менен операцияларды жүргүзүүдө субъект ФОЭС 39дун «Финансылык каражаттар: таануу жана баалоо» деген беренесин жетекчиликке алышы керек.

8.6-таблица

Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби боюнча счеттордун корреспонденциясы

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Сатып алуучулар жана буйрутмачылардан банк тарабынан төлөө боюнча кепилдик берилип алынган векселдердин узак мөөнөттүү бөлүгү	2710	1410
2	Алынган векселдерди узак мөөнөттүү бөлүктөн учурдагы мөөнөткө которуу	1510	2710
3	Карызга сатылып алынган товарлар боюнча кызматкерлердин узак мөөнөттүү бөлүгү	2730	4120
4	Карызга сатылган товарлар боюнча карызды узак мөөнөттөн учурдагы мөөнөткө көтөрүү	1583	2730

5	Персоналга берилген займдын узак мөөнөттүү бөлүгү	2730	1200
6	Узак мөөнөттүү бөлүктү учурдагы мөөнөткө которуу	1584	2730
7	Негизги каражаттарды финансылык ижара боюнча арендатор менен макулдашкан баада узак мөөнөткө берүү	2740	2100
	-учурдагы бөлүктө	1582	2100
8	Пайыздар жана роялти боюнча карыздын узак мөөнөттүү бөлүгү	2750	9110
9	Узак мөөнөттүү дебитордук карыздарды жабуу тартибинде акчалай каражаттардын келип түшүүсү	1100, 1200	2700
10	Кийинки (узак мөөнөттүү) мөөнөттүн сметундагы ижара төлөмү	2780	1200
11	Женилдик (скидка) менен облигацияларды сатуу	2780	4110
12	Узак мөөнөттүү бөлүктөн учурдагы мөөнөткө которуу	1580	2780
13	Шектүү дебитордук карыздарды эсептен чыгаруу	9530	2700

8.6. Узак мөөнөттүү инвестициялардын эсеби

Кандай гана ишкердүүлүк жүргүзгөн субъекттер болбосун алардын ишмердүүлүгүнүн маанилүү чөйрөсүнүн бири катары инвестициялык ишмердүүлүк эсептелет. Субъекттин финансылык ресурстары учурдагы чыгымдарды каржылоого жана инвестицияга багытталат.

Инвестициялар – бул ишкердүүлүк жана (же) башка ишмердүүлүккө пайда алуу максатында жана (же) башка пайдалуу эффектке жетүү үчүн акча каражаттары, баалуу кагаздар, башка мүлктөр, анын ичинде мүлктүк укуктар, башка акчалай баалоого ээ укуктар түрүндөгү салымдар.

Инвестициялар ишкананын динамикалык өнүгүүсүн камсыз кылат жана төмөнкүдөй маселелерди чечүүгө жардам берет:

- финансылык жана материалдык ресурстарды чогултуунун эсебинен өздүк ишкердүүлүк ишмердүүлүгүн кенейтүү;
- жан ишканаларды сатып алуу;
- бизнестин жаңы областтарын өздөштүрүүнүн натыйжасында ишмердүүлүктү диверсификациялоо.

Ишкердүүлүк жүргүзгөн ишканалар ар түрдүү формада инвестицияларды иш жүзүнө ашырышат, себеби инвестициянын жетишерлик деңгээлдеги объекттери бар.

Инвестицияларды ар түрдүү белгилери боюнча классификацияласа болот. Классификациялоонун негизги белгилери катары капиталды салым кылуу объектиси эсептелет жана анын негизинде реалдуу (түз) жана финансылык (портфельдик) инвестициялар деп бөлүп караса болот.

Реалдуу (түз) инвестициялар – пайда алуу үчүн товарларды өндүрүү жана кызмат көрсөтүү менен байланышкан реалдуу активдерге акчалай каражаттарды бардык салуулар. Бул салымдар өндүрүштүк, о.э. өндүрүштүк эмес багыттагы негизги каражаттарды көбөйтүүгө багытталган. Реалдуу инвестициялар негизги каражаттарды жаны куруу, иштеп жаткан ишканаларды кеңейтүү, техникалык кайра жабдуу жана реконструкциялоо аркылуу жүргүзүлөт.

Финансылык (портфелдик) инвестициялар – пайда алуу үчүн баалуу кагаздар формасында активдерди сатып алуу. Бул баалуу кагаздардын портфелин калыптандырууга багытталган салымдар.

Инвестицияларды классификациялоонун кийинки белгиси – инвестициялоонун мөөнөтү, анын негизинде кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү инвестициялар деп бөлүнөт.

Кыска мөөнөттү инвестициялар – бир жылга чейинки мөөнөттө акчалай каражаттардын салымы. Эрежеге ылайык, финансылык инвестициялар кыска мөөнөттү болуп саналышат.

Узак мөөнөттү инвестициялар – бир жылдан ашуун мөөнөттө ишканаланын пайда алуусун камсыз кылуу үчүн долбоорлорду иш жүзүнө ашыруу үчүн акчалай каражаттардын салымы. Узак мөөнөттү инвестициялардын негизги формасы катары негизги каражаттарды кайра өндүрүүгө багытталган капиталдык салымдар эсептелет.

Инвестициялык процессте катышуу мүнөзү боюнча түз жана түз эмес инвестицияларды бөлүп караса болот. *Түз инвестициялар* учурунда инвестор – ишканаланын түздөн түз капиталды салым кылуу объектисин тандоо болот. Аларга капиталдык салымдар, башка ишканаланын уставдык капиталына салымдар, баалуу кагаздардын кээ бир түрлөрүнө салымдар кирет.

Түз эмес инвестициялар деп ортомчунун, инвестициялык фонддун же финансылык ортомчунун инвестирлөө объектисин тандоо процессине катышууну түшүнөбүз. Көбүнчө бул баалуу кагаздарга болгон инвестициялар.

Инвестирленген каражаттардын менчик формасына карата жеке жана мамлекеттик инвестициялар деп бөлүнөт.

Жеке инвестициялар деп физикалык тараптардын жана ишкердүүлүк уюмдарынын мамлекеттик эмес менчик формасына каражаттарынын салымын түшүнөбүз.

Мамлекеттик инвестициялар – бул мамлекеттик ишканалардын, о.э. ар түрдүү деңгээлдеги мамлекеттик бюджеттин каражаттарынын жана мамлекеттик бюджеттик эмес фонддордун каражаттарынын салымы.

Активдерди узак мөөнөттүү инвестицияларга киргизүү тартиби, бухгалтердик эсепте калыптандыруунун методологиялык негизи жана финансылык отчеттуулукта алар жөнүндө маалыматты ачып берүү.

ФОЭС 39 «Финансылык инструменттер: таануу жана өлчөө»; ФОЭС 27 «Жалпы финансылык отчеттуулук жана туунду (дочерние) компанияларга инвестициялардын эсеби», ФОЭС 28 «Ассоциацияланган уюмдарга инвестициялардын эсеби» стандарттарында берилген.

Бухгалтердик эсептин счеттор планын колдонуу боюнча методикалык сунуштамада кыска мөөнөттүү (учурдагы) жана узак мөөнөттүү инвестициялардын эсебин бөлүп кароону сунуштайт.

Башка компаниялардын үлүштүк каражаттарына салынган, өтүп жаткан мезгилде сатуу үчүн каралбаган узак мөөнөттүү салымдардын төлөө мөөнөтү бир жылдан ашкан мамлекеттик жана корпоративдик облигациялар, биргелешкен иштерге салымдардын, берилген узак мөөнөттүү кредиттердин жана займдардын, ошондой эле ФОЭСтин 1-стандартынын 57-параграфына ылайык жүгүртүүдөн тышкаркы катары классификацияланган башка финансылык активдердин бардыгы жана алардын колдонулушу жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн 2800 «Узак мөөнөттүү инвестициялар» счету каралган.

2800 «Узак мөөнөттүү инвестициялар» счетунун дебетинде башка ишканалардын акцияларын, мамлекеттик жана жергиликтүү зайымдардын облигацияларын сатып алуу, туунду, ассоциацияланган жана биргелешкен ишканаларга инвестициялар, ал эми кредитинде- инвестициялык баалуу кагаздарды сатуу, эмитент тарабынан облигацияларды жабуу жана башка инвестициялардын кетүүсү көрсөтүлөт.

Счеттор планында узак мөөнөттүү инвестицияларды эң эле мүнөздүү категориялары боюнча эсепке алуу үчүн өзүнчө кошумча счеттор каралган:

2810 Карыздык баалуу кагаздар;

2820 «Берилген кредиттер, займдар»;

2830 «Туунду компанияларга инвестициялар»;

2840 «Биргелешкен ишкердикке инвестициялар»;

2850 «Ассоциацияланган компанияларга инвестициялар»;

2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар».

Туунду, биргелешкен жана ассоциацияланган ишканаларга салынган инвестициялар болуп саналбаган, карыздык баалуу кагаздарга, ошондой эле үлүштүк каражаттарга узак мөөнөттүү инвестицияларды таануу, андан кийинки баалоо, баасынын түшүүсү жана таануунун токтотулушу, ФОЭСтин «Финансылык каражаттар: таануу жана баа берүү» деп аталган 39-стандартынын 10-параграфына ылайык классификациялануучу инвестицияларды эске албаганда, кадимки эле тиешелүү кыска мөөнөттүү инвестициялар сыяктуу эле (1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» бөлүгүнүн беренелерин карагыла) эсепке алынат. Мындай инвестициялар баштапкы таануудан кийин адилет наркы боюнча бааланат, ал эми кайрадан баалоодон улам келип чыккан пайда же чыгым 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счету менен корреспонден-

цияда узак мөөнөттүү инвестицияларды эсепке алуунун тиешелүү эсебинин дебетине же кредитине чегерилет. Кайра баалоонун жыйынтыгы инвестициялардын сатылышы, төлөнүшү же башкача жол менен колдонуудан калуусу учуруна же болбосо, инвестициялардын баасынын түшүүсү фактысы белгиленген учурга чейин 5220 счетунда эсепке алынат.

Сатуу үчүн колдо турган инвестициялардын баасынын түшүүсү жана баанын түшүүсүн калыбына келтирүү төмөнкүчө чагылдырылат:

ФОЭСтин 39-стандартынын 117, 118-параграфтарына ылайык эсептелинген зыянын суммасы 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун кредитинен 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебетине алынып салынат;

ФОЭСтин 39-стандартынын 119-параграфтарына ылайык эсептелинген баанын түшүүсүн калыбына келтирүү суммасы узак мөөнөттүү инвестицияларды эсепке алуунун тиешелүү эсебинин дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Колдонуудан калган учурда инвестициялардын баланстык наркы менен инвестициялардын ордуна алынган же алынууга тийиш болгон акча каражаттарынын суммасынын ортосундагы айырма 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер (пайда)» жана 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар (зыян)» счетторунда чагылдырылат. Колдонуудан калуу күнүнө карата инвестициялардын 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунда топтолгон инвестициялардын кандай болбосун кайрадан бааланышы 9190 (кайрадан баалоодон пайда) жана 9590 (кайрадан баалоодон зыян) счетторуна алынып салынат.

Башка компаниялардын уставдык капиталына, биргелешкен ишкердикке салымдар сыяктуу үлүштүк финансылык каражаттарга инвестициялар ишкананын өзүнчө (жыйынтыкталбаган) финансылык отчетунда ФОЭСтин «Жыйынтыктоочу финансылык отчет жана туунду компанияларга инвестицияларды эсепке алуу» деп аталган 27, «Ассоциацияланган компанияларга инвестицияларды эсепке алуу» деп аталган 28, «Биргелешкен ишкердикке катышуу боюнча финансылык отчет» деп аталган 31-стандарттарына ылайык эске алынат.

Субъект тарабынан бир жылдан ашкан мөөнөткө берилген кредиттерди жана зайымдарды эсепке алуу үчүн 2820 «Берилген кредиттер, зайымдар» счету каралган. ФОЭСтин 39-стандартынын 190-параграфында белгиленген аныктамаларга жооп берген учурда гана кредиттер жана зайымдар субъект тарабынан берилген катары классификацияланат.

Баштапкы таануу учурунда берилген кредиттер, зайымдар бүтүмгө келишүү боюнча сарптоолорду кошо алганда, айкын сарптоолору боюнча бааланат.

Баштапкы таануудан кийин субъект тарабынан берилген жана соода жүргүзүү үчүн каралган кредиттер жана зайымдар компания аларды төлөөгө чейин кармап турабы же жокпу, ага карабастан, амортизацияланган сарптоолор боюнча бааланат. Эгерде, компания ссуда берүүнүн келишимдик шарттарына ылайык карыздын толук суммасын өндүрүп ала албай калуусу ыктымалдыгы орун алса, баанын түшүүсүнөн же кайтарылышы ишенимсиз дебитордук карыздардан зыян келип чыгышы мүмкүн (амортизацияланган сарптоолор боюнча эсепке алуунун түшүндүрмөсүн 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» бөлүгүнө карата түшүндүрмөдөн кароого болот).

Кредиттер жана зайымдар түрүндөгү узак мөөнөткө каралган финансылык активдер, эгерде алар субъекттин өзү тарабынан берилбей, алар боюнча талап кылуу укугун ыйгаруунун натыйжасында алынган болсо, 2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар» счетунда эске алынат. Мындай активдерди эсепке алуу ыкмасы (адилет наркы же амортизацияланган сарптоолор боюнча) субъекттин ошол активдер менен иш алып баруу ниетине жараша болот (ФОЭСтин 39-стандартынын 20-параграфын карагыла).

2830 «Туунду компанияларга инвестициялар» счёту башкы компаниялардын өзүнчө финансылык отчетунда башкы компаниялардын улуттук сыяктуу эле, чет өлкөлөрдөгү туунду компаниялардын уставдык капиталына салымдарды чегерүүсүн эсепке алуу үчүн каралган. Компанияларды башкы жана туунду компаниялар катары классификациялоо ФОЭСтин «Жыйынтыкталган финансылык отчет жана туунду компанияларга инвестицияларды эске алуу» деп аталган 27-стандартынын 12-параграфына ылайык жүргүзүлөт.

ФОЭСтин 27-стандартынын 29-параграфына ылайык туунду компанияларга узак мөөнөттүү инвестициялар иш жүзүндөгү өздүк наркы боюнча же үлүштүк катышуу ыкмасында же болбосо, сатуу үчүн колдо турган финансылык активдер катары адилет наркы боюнча эсепке алынат.

Өздүк нарк боюнча эсепке алуу ыкмасы

Агенттерге жана брокерлерге, консультанттарга сыякылар, акча каражаттарын которуу ж.б. төлөмдөр сыяктуу бүтүмдөр боюнча кошумча сарптоолорду кошо алганда, инвестицияларды алууга айкын сарптоолор 2830 эсептин дебити боюнча чагылдырылат.

Эгерде, инвестициялар (акциялар же туунду ишкананын уставдык капиталына үлүш) жарыяланган жана төлөнүп берилбеген дивиденддер менен алынган болсо, анда сатып алуу наркына кошулган дивиденддер төмөнкүчө чагылдырылат: 2830 счетунун дебити боюнча жарыяланган, бирок төлөнө элек дивиденддердин суммаларын эсептен чыгаруу менен сатып алууга кеткен айкын сарптоолор чагылдырылат. Дивиденддердин суммасы 1590 «Башка дебитордук карыздар» счетунун дебити боюнча чагылдырылат. Дивиденддерди алуу учурунда бул сумма 1590 «Башка дебитордук ка-

рыздар» счетунун кредитинен акча каражаттарын эсепке алуу эсептеринин дебетине алынып салынат.

Туунду компаниялардан сатып алуу күнүнөн кийин алынган дивиденддер башкы компания тарабынан 9120 «Ассоциацияланган, туунду компаниялардан кирешелер» счетунун кредити боюнча эсепке алынат.

Акцияларды же туунду компаниялардын уставдык капиталындагы үлүштү сатуу учурунда инвестициялардын баланстык наркы менен төлөм катары алынган же алынууга тийиш болгон каражаттардын суммаларынын ортосундагы айырма операциялык эмес иштерден түшкөн пайда же зыян катары таанылуу менен төмөнкүчө чагылдырылышы мүмкүн:

а) пайда алуу менен сатуу:

- инвестициянын баланстык наркы 2830 «Туунду компанияларга 2830 инвестициялар» счетунун кредитинен 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счетунун дебетине алынып салынат;

- төлөм катары алынууга тийиш болгон каражаттын суммасы 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счетунун кредити боюнча 1590 «Башка дебитордук карыздар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Сатууга байланыштуу чыгашалар (брокерлердин, юристтердин жана башкалардын кызмат көрсөтүүлөрүнө) 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» эсебинин дебети боюнча чагылдырылат;

б) зыян тартуу менен сатуу:

- инвестициялардын баланстык наркы 2830 «Туунду компанияларга инвестициялар» счетунун кредитинен 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебетине алынып салынат;

- төлөм катары алынууга тийиш болгон каражаттын суммасы 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун кредити боюнча 1590 «Башка дебитордук карыздар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Сатууга байланыштуу чыгымдар (брокерлердин, юристтердин жана башкалардын кызмат көрсөтүүлөрүнө) 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебети боюнча чагылдырылат.

Үлүштүк катышуу боюнча эсепке алуу ыкмасы

Алгач, инвестициялар 2830 счетунун дебети боюнча сатып алууга кеткен айкын сарптоолордун суммасында чагылдырылат. Инвестордун үлүшү туунду компаниялардын накта идентификацияланган (тастыкталган) активдердин адилет наркында эсепке алынат. Сатып алууга кеткен айкын сарптоолор менен туунду компаниянын накта активдеринин адилет наркындагы инвестордун үлүшүнүн ортосунда келип чыккан айырма (оң же терс) ФОЭСтин «Бизнести бириктирүү» деп аталган 22-стандартына ылайык эсепке алынат: сатып алууга кеткен сарптоолордун бүтүмгө келишүү күнүнө карата абал боюнча накта активдердин адилет наркындагы сатылып алынган үлүштөн артып турушу гудвилл катары классификацияланат да 2920 «Гудвилл» счетунун дебети боюнча 2830 счёту менен

корреспонденцияда материалдык эмес актив катары таанылат. Гудвилл системалуу негизде туунду компанияларга инвестициялардан экономикалык пайданын түшүүсү күтүлүп жаткан мезгил аралыгында, бирок жыйырма жылдан ашпаган убакытта түз линиялык ыкмада амортизацияланууга тийиш (ФОЭСтин 22-стандартынын 44-параграфы).

Инвестордун туунду компаниянын накта активдеринин адилет наркындагы үлүшүнүн бүтүмгө келишүү күнүнө карата сатып алууга кеткен айкын сарптоолордон артышы терс гудвилл катары классификацияланат. Терс гудвилл эсепке алууда терс гудвиллдин – ар кандай эки үлүшүнө карата колдонулуучу эки ыкмада таанылат:

а) инвестордун туунду компаниянын акчалай эмес (амортизацияланган) активдеринин адилет наркындагы үлүшүнө барабар суммада, ал системалуу негизде туунду компаниялардын амортизацияланган активдери пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгында финансылык-чарбалык ишкердиктин натыйжалары жөнүндөгү отчетто камтылат (ФОЭСтин - 22-стандартынын 62-параграфы). Ушул эле стандарттын 64-параграфынын талабына ылайык терс гудвилл 2920 «Гудвилл» эсебинин контрэсептеринин (мисалы, бул 2921 «Терс гудвилл» счёту болушу мүмкүн) кредити боюнча баланстын активинде таанылат;

б) инвестордун туунду компаниялардын сатылып алынган ишенимсиз (амортизацияланган) активдеринин адилет наркындагы үлүшүнөн ашкан суммада.

Отчеттук күнгө карата инвестициялардын наркы туунду компаниянын пайдаларындагы же зыяндарындагы инвестордун үлүшүнүн суммасына, келип чыккан айырманы операциялык эмес иштерден түшкөн кирешелерди же чыгымдарды эсепке алуу системасына чегерүү менен көбөйтөт же азаят.

Түзөтүү суммалары ФОЭСтин «Ассоциацияланган компанияларга инвестицияларды эсепке алуу» деп аталган 28-стандартынын 6 жана 16-параграфтарына ылайык аныкталат. Инвестициялардын объекттеринен алынган кирешелер (дивиденддер) инвестициянын наркын азайтат жана 2830 счётуна кредити боюнча чагылдырылат.

Башкы компаниянын туунду компаниялардын зыянындагы үлүшү 2830 счётуна кредитине инвестициялардын баланстык наркынан ашпаган суммада алынып салынат. Зыяндардагы үлүштүн калган суммасы таанылбайт (ФОЭСтин 28-стандартынын 22-параграфында келтирилген жагдайларды эске албаганда). Эгерде кийинчерээк туунду компания пайда ала баштаса, башкы компания ошол пайдадагы өз үлүшүн таанылбаган чыгымды минуска чыгаруу (кемитүү) менен инвестициялардын наркынын көбөйүүсү катары чагылдырууну калыбына келтирет. Ушуга байланыштуу субъект системадан тышкары бухгалтердик регистирде (мисалы, баланстан тышкары эсеп) таанылбаган чыгымдарды эсепке алууну жүргүзүүсү зарыл.

Эгерде, туунду компанияга салынган инвестициялардын баасынын түшүүсү мүмкүндүгүнүн белгилери орун алса, баанын түшүүсүнөн келип чыккан чыгым биринчи кезекте гудвилл эсебине гудвиллден ашкан суммада гана чегерилет да, операциялык эмес чыгаша катары таанылат.

Чет өлкөдөгү туунду компанияларга салынган накта инвестициялардын бөлүгү болуп саналган акча каражаты беренеси боюнча келип чыккан курстук айырма инвестордун өзүнчө финансылык отчетунда ФОЭСтин «Валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасири» деп аталган 21-стандартынын 17-параграфына ылайык, өздүк капитал катары 5230 «Чет өлкө компанияларында чет өлкө валютасында ишке ашырылган операциялар боюнча курстук айырма» счетунун дебети же кредити боюнча ошол инвестиция сатып өткөрүлгөнгө чейин эсепке алынат. Андан кийин ал, финансы-чарбалык иштердин натыйжалары жөнүндөгү отчетто киреше же чыгаша катары таанылууга – 5230 счетунун дебетине же кредитине субъекттин операциялык эмес ишкердиктен алынган кирешелеринин жана чыгашаларынын курамында курстук айырмаларды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда эсептен алынууга тийиш.

Туунду компанияларга инвестицияларды үлүштүк катышуу ыкмасында эсепке алуу үчүн бухгалтердик өткөрүүлөр схемасы төмөндө келтирилген.

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу счеттун номери	
		Дебет	Кредит
1	Инвестицияларды айкын сарптоолордун суммасында баштапкы таануу. Сатып алуу наркы менен туунду компаниялардын накта активдеринин адилет наркынын ортосундагы айырма:	2830	3190
	- гудвилл;	2920	2830
	- инвестордун туунду компаниянын ишеним-сиз (амортизациялануучу) активдердин адилет наркындагы үлүшүнө барабар суммадагы терс гудвилл;	2830	2921
	- инвестордун туунду компаниянын ишеним-сиз (амортизациялануучу) активдердин адилет наркындагы үлүшүнө ашкан суммадагы терс гудвилл	2830	9150

2	Тике линиялык ыкмада системалуу негизде амортизациялоо: - гудвилл; - терс гудвилл	9590 2921	2920 9190
3	Инвестициянын наркынын туунду компаниянын пайдасындагы анын үлүшүнүн суммасына көбөйүүсү	2830	9190
4	Инвестициянын наркынын туунду компаниянын чыгымдарындагы үлүшүнүн суммасын 2830 эсеп боюнча сальдодон ашпаган суммадагы суммага азаюусу	9590	2830
5	Туунду компания тарабынан төлөөгө карата жарыяланган дивиденддер	1560	2830
6	Инвестициянын баасынын түшүүсү: - терс гудвилл суммасында; - терс гудвиллден ашкан суммада	2921 9590	2830 2830
7	Инвестициянын баасынын түшүүсүнүн өлчөмүн калыбына келтирүү	2830	9190

Эскертүү: Сунуш кылынган схемада операциялык эмес иштерден түшкөн башка кирешелер жана чыгымдар эсеби инвестицияларды үлүштүк катышуу ыкмасында эсепке алуу тартибин ачык көрсөтүү максатында гана пайдаланылган. Өзүнчө финансылык отчетту сунуш кылууда башкы компания финансылык-чарбалык иштердин натыйжалары жөнүндөгү отчеттунда туунду компаниянын түшкөн пайдасы жана кеткен чыгымдарындагы үлүштүн өзүнчө сапта көрсөтүүгө тийиш. Ушуга байланыштуу инвестициялардын наркынын өсүшүн же азаюусун эсепке алуу үчүн 9100 жана 9500 бөлүктөрүндө өзүнчө эсепти пайдалануу максатка ылайыктуу.

Үлүштүк катышуу боюнча ыкмада эсепке алынган инвестицияларды жүзөгө ашыруу өздүк наркы боюнча ишке ашырылган ыкмадагыдай эле эсепке алынат.

Адилет нарк боюнча эсепке алуу ыкмасы

Туунду компанияга, адилет наркы боюнча сатуу үчүн колдо болгон инвестициялар катары эсепке алынган инвестицияларга баа берүү кыска мөөнөттүү активдер сыяктуу эле жүзөгө ашырылат (1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» бөлүгүнө карата түшүндүрмөнү карагыла).

2840 «Биргелешкен иштерге инвестициялар» счету, анын түзүмүнө жана формасына көз карандысыз, биргелешкен иштерге салынган инвести-

цияларды субъектин өзүнчө (жыйынтыктоочу эмес) финансылык отчетунда эсепке алуу үчүн каралган. Биргелешкен иштерге инвестицияларды классификациялоо ФОЭСтин «Биргелешкен иштерге катышууга тиешелүү финансылык отчет» деп аталган 31-стандартына ылайык жүзөгө ашырылат. Биргелешкен иштердин жүзөгө ашырылышынын формасына жараша отчет берүүчү субъект ишкер же инвестор катары классификацияланат:

ишкер – ишкердикке биргелешип көзөмөлгө алууну жүзөгө ашырган тарап;

инвестор иштерге биргелешкен көзөмөлгө алууну ашырууга катышпаган тарап.

Эгерде, отчет берүүчү субъект биргелешкен иштерге карата ишкер катары классификацияланса, анда 2840 счету боюнча анын биргелешкен иштерге инвестициялары эсепке алынат, албетте биргелешкен иштер биргелешип көзөмөлдөнүлүүчү компания аркылуу жүзөгө ашырылган шартта. ФОЭСтин 31-стандартында биргелешкен иштерге инвестицияларды ишкердин өзүнчө финансылык отчетунда эсепке алуунун кандайдыр бир айкын тартибине артыкчылык берилген эмес. Ушуга байланыштуу ишкердин биргелешип контролдонуучу компанияга инвестициясы туунду же ассоциацияланган компаниялар үчүн каралган шарттагыдай эле эсепке алынат.

Эгерде, отчет берген субъект биргелешкен иштерге карата инвестор катары классификацияланса, анда биргелешкен иштерге катышуудагы анын үлүшү эсепке алууда ФОЭСтин 31-стандартынын 42-параграфына ылайык чагылдырылат:

- биргелешкен иштерге олуттуу таасири болбогон инвестор (ФОЭСтин 31-стандартынын 2-параграфын караңыз) инвестицияларга ээ болууну, аларды андан ары адилет же өздүк наркы боюнча баалоону, баанын түшүүсүн жана анын таанылышынын токтотулушун эсепке алууда чагылдыруу үчүн ФОЭСтин «Финансылык каражаттар: таануу жана баа берүү» деп аталган 39-стандартына таянуусу зарыл (1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» бөлүгүнө карата түшүндүрмөлөрдү кароо зарыл);

- биргелешкен иштерге олуттуу таасирин тийгизе алган инвестор ФОЭСтин «Ассоциацияланган компанияларга инвестицияларды эсепке алуу» деп аталган 28-стандартына таянуусу зарыл (2830 «Туунду компанияларга инвестициялар» счетуна карата түшүндүрмөдөгү үлүштүк катышуу ыкмасы боюнча чечмелөөлөрдү кароо зарыл).

2850 «Ассоциацияланган компанияларга инвестициялар» счету инвестордун өзүнчө финансылык отчетторунда ФОЭСтин 28-стандартына ылайык ассоциацияланган катары классификацияланган ишканаларга инвестицияларын эсепке алуу үчүн каралган.

Ассоциацияланган компанияларга инвестицияларды эсепке алуу туунду компанияларга салынган инвестицияларды эсепке алуу ыкмасында

эле жүргүзүлөт (2830 «Туунду компанияларга инвестициялар» счётуна карата түшүндүрмөнү караңыз).

Инвестицияларды эсепке алуу үчүн үлүштүк катышуу ыкмасын колдонгон инвестор өз ассоциацияланган компанияга олуттуу таасир этүүсүн токтоткон, бирок өз инвестицияларынын бөлүгүн же толугу менен сактап турган күндөн тартып; ассоциацияланган компаниялар инвесторго каржаттарды которуу боюнча узак мөөнөткө каралган катуу чектөөлөр шартында иштеп турса; инвестор жакынкы келечекте инвестицияларды сатуу жөнүндө чечим кабыл ала турган болсо, бул ыкманы пайдаланууну токтотууга тийиш. Инвестициялардын ушул күнгө карата баланстык наркы андан ары өздүк нарк катары каралат.

8.7-таблица

Узак мөөнөттүү инвестициялардын эсеби боюнча счётордун корреспонденциясы

№	Операциялардын мазмуну	Счётордун корреспон-сы	
		Дебет	Кредит
1	Инвестицияларды жана башка узак мөөнөттүү салымдарды сатып алуу:		
а)	Баалуу кагаздарды сатып алуу	2800	1100
б)	Карызга сатып алуу	2800	3100
в)	Берилген активдердин адилеттуу наркы боюнча башка активдерге алмаштыруу менен сатып алуу		
в	-бартердик операциялардан түшкөн киреше	1410	9190
	-эсепте инвестицияларды чагылдыруу	2800	1410
	-жок болгон (эсептен чыгарылган) активдердин өздүк наркы	9590	1300 1600 2800
г)	Өздүк акциялардын адилеттүү наркы боюнча менчик капиталдын акцияларына алмаштыруу	2800	5110 5120 5210
2.	Облигациялардын сатып алуу жана номиналдык наркынын ортосундагы айырманы эсептен чыгаруу		
а)	Женилдиктер	2800	9110
б)	Үстөк	9510	2800
3.	Эсептелген пайыздарды эске алуу менен пайыздарды төлөө мөөнөтүнүн арасындагы мөөнөттө облигацияларды сатып алуу		
	-эсептелген пайыз менен облигацияларды сатып алуу	2800 1590	1100 3100
	-пайызды төлөө мөөнөтүнө чейин пайыздык кирешени сатып алуу мөөнөтү убактысында эсептөө	1550	9110

	-пайызды төлөөнүн бардык мөөнөтүндө пайыздык кирешенин келип түшүүсү	1100 1200	1590 1550
4.	Узак мөөнөттүү облигацияларды жабуу (эмитенттен сатып алуу)	1100 1200	2800
5.	Акцияларды адилеттүү рыноктук нарк боюнча кайра баалоо		
а)	Баанын жогорулашы (рыноктук наркы өздүк нарктан жогору)	2800	5220
б)	Баанын төмөндөөсү (рыноктук наркы өздүк нарктан төмөн)		
	-ушул эле инвестициянын мурдагы баасынын жогорулашынын суммасынын чегинде	5220	2800
	-ушул эле инвестициянын мурдагы баасынын жогорулашынын суммасынын ашыкча болушунда	9590	2800
в)	Мурда баасынын төмөндөөсүнө туура келген акциялардын рыноктук наркынын жогорулашы		
	-мурдагы баалардын төмөндөөсү суммасынын чегинде	2800	9190
	-мурдагы баалардын төмөндөөсүнөн ашыкча болгон суммада	2800	5220
6.	Акциялар боюнча инвесторго тийиштүү дивиденддерди эсептөө		
а)	Тийиштүү таасир бере албаган жана эмитентке көзөмөл жүргүзүүгө дуушар кыла албаган		
	-дивиденддерди эсептөө	1560	9130
	-дивиденддердин келип түшүүсү	1100 1200	1560
б)	Тийиштүү таасир бере алган, бирок көзөмөл жүргүзө албаган(ассосацияланган ишканаларды)		
	-пайданы бөлүштүрүү Зыяндарды	2800 9590	9130 2800
	-дивиденддердин келип түшүүсү	1100 1200	2800
7.	Инвестициялык баалуу кагаздарды сатуу:		
а)	накталай акчага	1100	9190
б)	Карызга	1400	9190
	-сатылган баалуу кагаздардын өздүк наркы	9590	2800
в)	Башка активдерге алмаштыруу менен		
	-бартердик операциядан алынган киреше	1410	9190
	-келип түшкөн активдерди кириштөө	1300 1600 2800	1410
	-сатылган баалуу кагаздардын өздүк наркы	9590	2800

Практикалык мисал: 2018-жылдын январында «Нур» компаниясы эркин акчалай каражаттарын перспективдүү пайдалуу компаниянын акцияларына узак мөөнөткө инвестициялоону чечти. Фондук биржага кайрылуу жана баалуу кагаздар рыногун анализдөө менен, «Нур» компаниясы программалык продуктыларды чыгарган «Градиент» фирмасын тандоого токтолду. «Нур» компаниясы үчүн жалпы акцияларды сатып алуу наркы бир акция үчүн 415 сом болуп, алардын номиналдык наркы 300 сомду түздү. Сатып алуу учурунда (15-январь) «Градиент» фирмасынын акциялары боюнча бир акцияга 50 сом өлчөмүндө дивидент жарыяланып, аны төлөө 2018-жылдын 15-февралынан кийин жүргүзүлүшү керек. Фондук биржада иштеген брокерлердин кызмат акысы «Нур» компаниясы тарабынан рыноктук нарктын 1% өлчөмүндө 600 даана акцияларды сатып алуу боюнча бүтүмгө ылайык кошумча төлөндү.

1. Бул айтылгандарга ылайык акциялардын пакетин сатып алуу боюнча төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

Д-т 2890 - 221490 сом

К-т 1110-251490 сом.

Д-т 1560 - 30000 сом

$600 \text{ даана} * 415 \text{ сом} = 249000 \text{ сом}$. $600 \text{ даана} * 50 \text{ сом} = 30000 \text{ сом}$.

$249000 * 1\% = 2490 \text{ сом}$. $249000 \text{ сом} + 2490 \text{ сом} = 251490 \text{ сом}$.

$221490 \text{ сом} / 600 = 369,15 \text{ сом}$ бир акцияга

2. «Градиент» компаниясынан дивиденд алуу боюнча проводка:

Д-т 1110

К-т 1560-30000 сом.

3. «Нур» компаниясы сатуу үчүн бар болгон узак мөөнөттүү инвестицияларды эсеп саясатына ылайык рыноктук наркта чагыдырат. Кайра баалоо мөөнөтү – 30-июнь жана 31-декабрь ар жыл сайын. Бул айтылгандан улам «Нур» компаниясы үчүн 30.06.2018ж. карата бир акция үчүн 375 сом суммасында инвестицияларды кайра баалоонун проводкасы:

Д-т 2890-3510 сом

К-т 5220-3510 сом.

$(375 \text{ сом} - 369,15 \text{ сом}) * 600 \text{ даана} = 3510 \text{ сом}$.

Д-т 5220-3510 сом

К-т 2890-15000 сом.

9590-11490 сом

$(350 \text{ сом} - 375 \text{ сом}) * 600 \text{ даана} = 15000 \text{ сом}$ (кайра баалоодон кийинки нарк)

8.7. Материалдык эмес активдердин эсеби

Материалдык эмес активдер жөнүндө түшүнүк

Материалдык эмес активдерди (МЭА) сатып алуу капиталдык чыгымдардын өзгөчө түрү болуп саналат. МЭА узак мөөнөттүү актив болуп эсептелет, бирок физикалык формага ээ эмес. Анын баалуулугу бул активдин өзүнүн ээсине узак мөөнөттөгү укук же артыкчылыкты сунуштоосунда турат.

МЭА жөнүндө бухгалтердик эсепте маалыматты калыптандыруу эрежесин бекитүүчү негизги нормативдик документ же методологиялык база катары ФОЭС 38 «Материалдык эмес активдер» эсептелет.

Бул стандартка ылайык *материалдык эмес активдер* – бул, физикалык формага ээ эмес, өндүрүштө же товарларды (кызмат көрсөтүүлөрдү) сунуштоо, ижарага өткөрүү же болбосо административдик максаттарга пайдалануу үчүн каралган акчалай эмес түрдөгү идентификациялануучу актив.

МЭА ны аныктоодо актив идентификациялануучу критерийине туура келет, эгерде ал:

а) бөлүнүп каралган болушу керек, б.а. аны болуп жана сатса болот, берсе болот, лицензиялоосо болот, ижарага берсе же өзүнчө же байланышкан келишим менен, актив же милдеттенме менен алмаштырса болот; же

б) келишимдик же башка мыйзамдуу укуктардан пайда болот, бул укуктар ишканадан же башка укук же милдеттенмелерден өткөрүлүүчү же бөлүнүп каралуучу болгонуна карабастан.

Активдерди МЭА катары эсепке кабыл алуу үчүн алар төмөнкү шарттарга жооп берүүсү зарыл:

- материалдык-буюмдук (физикалык) түзүмгө ээ болбошу керек;
- башка мүлктөн бөлүнүп каралган болушу керек;
- өндүрүштө же товарларды (кызмат көрсөтүүлөрдү) сунуштоодо же ишкананын башкаруу муктаждыктарында колдонулушу керек;
- узак мөөнөттө (12 айдан жогору) колдонулушу керек;
- кийин кайра сатууга багытталбаган;
- ишканага экономикалык киреше (пайда) алып келүүгө жөндөмдүү;
- активдин бар экендигин, о.э ишканада интеллектуалдык ишмердүүлүктүн (патенттер, күбөлүктөр ж.б.)жыйынтыгы катары укугун тастыктаган тиешелүү түрдө толтурулган документтерге ээ.

МЭА га сезилбеген активдер (товардык түргө же физикалык формага ээ эмес) кирет, тактап айтсак, гудвилл, франшиза, патент, ноу-хау, соода маркалары, программалык камсыздоо, лицензиялык макулдашуу, товардык белгилер ж.б. кирет. Кээ бир жүгүртүүдөгү активдер: алына турган счеттор жана аванс түрүндө төлөнгөн чыгымдар катары аныкталгандар физикалык манызга ээ эмес, бирок алар МЭА катары классификацияланбайт, себеби алар кыска мөөнөттүү активдер. МЭА жогоруда айтып өткөндөй, узак мөөнөттүү жана физикалык формага ээ эмес.

МЭАнын бир канча түрлөрүнүн эсебинин тартиби кыскача төмөнкү таблицада сунушталган.

МЭАнын сметторуна мүнөздөмө берүү

Түрү	Мүнөздөмө берүү	Эсептин өзгөчө маселелери
Патент	Өкмөт тарабынан белгилүү товарды же белгилүү процессти колдонууга уруксат берүүчү укук	Патентти сатып алуу баасына патентти ийгиликтүү коргоо чыгымдары кошулат. Пайдалуу колдонуу мөөнөтү аралыгында амортизацияланат.
Автордук укук	Өкмөт тарабынан адабий, музыкалык жана башка көркөм материалдарды автордун жашоо убактысында плюс 50 жыл ичинде жарыялоо жана сатууга берилген эксклюзивдүү укук; компьютердик программаларды дагы кошуп эсептейт.	Сатып алуу баасы боюнча чагылдырылат жана пайдалуу колдонуу мөөнөтүндө амортизацияланат, бирок юридикалык аракеттеги мөөнөтүнө караганда кыска. Мисалы, популярдуу романды чыгаруу укугунун басы көбүнчө эки жылдан төрт жылга чейин пайдалуу колдонуу мөөнөтү ичинде амортизацияланат.
Соода белгиси, товардык марка	Товарды же кызмат көрсөтүүлөрдү идентификациялоо үчүн бир гана анын ээси тарабынан колдонула турган катталган символ же аталыш.	Сатып алуу наркы өлчөмүндө «Соода белгиси» же «Соода маркасы» сметтору дебеттелет жана чексиз мөөнөт ичинде амортизацияланат.
Франшиза, лицензия	Эксклюзивдүү аймак же формулаларды, методикаларды, процесстерди же дизайнды эксклюзивдүү колдонуу укугу.	Сатып алуу наркы өлчөмүндө «Франшиза» же «Лицензия» сметтору дебеттелет жана чексиз мөөнөт ичинде амортизацияланат.
Гуд-вилл	Активдердин группасынын баасынын (көбүнчө ишкана) таза активдердин рыноктук адилеттүү баасынан ашыкча болуусу, эгерде алар өз алдынча сатылып алынса.	Сатып алуу баасына «Гуд-вилл» смету дебеттелет жана баасы түшүү тестине дуушар болот; амортизацияланбайт.

МЭА менен байланышкан эсептин маселелери, башка узак мөөнөттүү активдер менен байланышкан маселелердей эле. Алар төмөнкүлөр:

1. Баштапкы баланстык наркты аныктоо;
2. Ишмердүүлүктүн нормалдуу шарттарында сатып алгандан кийин бул нарк боюнча эсеп жүргүзүү-б.а. негизги каражаттарга окшош ыкмалар менен белгилүү мөөнөттө жоюу же амортизациялоо.
3. Эгерде нарк бир кыйла же дайыма төмөндөсө бул нарк менен эсеп жүргүзүү.

Изилдөө жана иштер чыгуу чыгымдары

Көптөгөн ийгиликтүү компаниялар өзүнүн ишмердүүлүгүн изилдөө жана иштеп чыгуу менен байланышкан, мүмкүн болсо өзүнчө бөлүмдүн ичинде жүргүзүшөт. Бул ишмердүүлүк жаны товарларды иштеп чыгуу, болуп жаткан жана боло турган товарларды өндүрүү жана фундаменталдык изилдөөлөр үчүн тестирилөөнү камтыйт. Компаниялар актив катары конкреттүү патенттерди, формулаларды же башка укуктарды иштеп чыгууга чейин түздөн түз көзөмөлдөөгө боло турган чыгымдарды чагылдырышы керек, мындай чыгымдар иштеп чыгууда актив катары таануу критерийине жооп берген учурдагы шарт менен. Эгерде алар мындай критерийлерге жооп бербесе, анда алар чыгымдар катары чагылдырылышы керек. Башка чыгымдар: тестирилөө жана фундаменталдык изилдөөлөр чыгымдары эсептик мөөнөттөгү чыгымдар катары эсептелет жана пайдадан кемитилет.

Компьютердик программалык камсыздоо чыгымдары

Көптөгөн компаниялар физикалык жактарга жана компанияларга сатуу же ижарага берүү үчүн компьютердик программаларды же программалык камсыздоону иштеп чыгышат. Компьютердик программалык продуктыны түзүүдө сарпталган чыгымдар продукт технологиялык аткарылгандыгы далилденгенге чейин изилдөө жана иштеп чыгуу чыгымдары катары эсептелинет. Жыйынтыгында бул учурга чейинки сарпталган чыгымдар иштеп чыгуу процессинде пайда болуусуна карай чыгымдарга кирет. Продукт технологиялык аткарылган болуп эсептелет, деталдуу жумушчу программа иштелип чыккан учурда. Жумушчу программа иштелип чыккандан кийин программалык камсыздоону өндүрүүгө кеткен чыгымдар актив катары чагылдырылат жана продуктынын божомолдонгон экономикалык кызматы мөөнөтүндө амортизацияланат. Эгерде кандайдыр бир мөөнөттө компания баланста амортизацияланбаган баадагы сумма боюнча программалык продуктыны иш жүзүнө ашырууну эсептей албаса, актив ал кутулгон сатыла турган суммада жоюулушу зарыл.

Гуд-вилл

Гуд-вилл термини бизнесмендер, юристтер жана коомчулук тарабынан ар түрдүү буюмдарды бегилөөдө кенири колдонулат. Көпчүлүк учурда гуд-вилл компаниянын репутациясын деңгээли белгилөө үчүн колдонулат. Бухгалтердик көз караш боюнча гуд-вилл качан сатып алуучу ишкана үчүн таза активдердин адилеттүү рыноктук баасынан жогору сумманы төлөгөндө пайда болот, эгерде алар өзүнчө сатылып алынган учурда. Сатып алуучу материалдык активдердин адилеттүү рыноктук наркынан жогору сумманы төлөгөндө, материалдык эмес активдер пайда болот. Эгерде сатылып алынуучу компания патенттерге, автордук укуктарга, товардык маркаларга жана башка аныкталган баалуу МЭАга ээ болбосо, ашыкча төлөнгөн сумма гудвилл деп эсептелет. Гудвил кардарларды канаттандыруу, мыкты жетекчилик, натыйжалуу өндүрүш, мыкты товардык марка, жакшы жай-

гашкан жери жана кызматкерлер арасындагы мыкты мамилелерди эске алганда келечектеги экономикалык кызыкчылыктардын башталышын билдирүүчү бардык факторлорду чагылдырат.

Мына ошентип материалдык активдердин жана башка белгилүү МЭАны адилеттүү рыноктук наркынан жогору төлөөнү «Гуд-вилл» счетунда чагылдыруу керек.

Өндүрүштүк, соода ишмердүүлүгүнө, кызмат көрсөтүү чөйрөсүнө МЭАнын катышуу өзгөчөлүгү алардын эсебинин методикасын аныктайт:

- таануу жана баалоо;
- амортизацияны эсептөө;
- кайра баалоо;
- МЭАнын кетүүсү.

Объект МЭА катары таанылат, эгерде ал төмөнкүгө жооп берсе:

- МЭА аныктамасына;
- стандартта бекитилген таануу критерийлерине.

МЭА таанылат, качан гана бул активге тиешелүү келечектеги экономикалык кызыкчылыктар субъектке келип түшсө; активдин наркы ишенимдүү бааланса.

Счеттордун планында менчик укугунда субъектке тиешелүү МЭАнын бар болуусу жана операциялары жөнүндө маалыматты жалпылоо үчүн 2900 «*Материалдык эмес активдер*» *счету* каралган.

Счеттор планында материалдык эмес активдерди эң эле мүнөздүү категориялары боюнча эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

- 2910 Франшиза;
- 2991 Топтолгон амортизация - франшиза;
- 2920 Гудвилл;
- 2992 Топтолгон амортизация - гудвилл;
- 2930 Патенттер;
- 2993 Топтолгон амортизация - патенттер;
- 2940 Соода маркалары;
- 2994 Топтолгон амортизация - соода маркалары;
- 2950 Автордук укук;
- 2995 Топтолгон амортизация - автордук укук;
- 2960 Программалык камсыздоолор;
- 2996 Топтолгон амортизация - программалык камсыздоолор;
- 2970 Лицензияланган келишимдер;
- 2997 Топтолгон амортизация - лицензияланган келишимдер;
- 2980 Башка активдер;
- 2998 Топтолгон амортизация - башка активдер;
- 2990 Бүткөрүлбөгөн иштеп чыгуулар.

2910-2980 «Материалдык эмес активдер» счетунун дебети боюнча материалдык эмес активдерди сатып алуунун өздүк наркы чагылдырылат.

2991-2999 «Топтолгон амортизация» счеттору- бул, материалдык эмес активдер счетторуна карата контрактивдүү счет болуп саналат жана белгилүү бир материалдык эмес-активдин амортизациясы тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

Материалдык эмес активдерди баалоо

МЭА алгач өздүк нарк боюнча бааланат (ФОЭС 38, §32).

МЭАны баштапкы баалоо алардын компанияга келип түшүү ыкмасынан көз каранды.

8.9-таблица

Материалдык эмес активдерди баалоо ыкмалары

№	Компанияга келүү жолдору	Баштапкы баалоо	Баалоо компоненттери
1	2	3	4
1	МЭА ны өзүнчө сатып алуу	Сатып алуу наркы	Активди колдонууга даярдоо менен байланышкан сатып алуу баасы, алым ж.б. чыгымдар
2	Бизнести бириктирүү бөлүгү катары сатып алуу	Адилеттүү нарк	Сатып алуу мөөнөтүндөгү адилеттүү нарк
3	Компанияда МЭА ны түзүү (ички түзүлгөн актив)	МЭА нын өздүк наркы	Багыты боюнча активди колдонуу менен байланышкан түзүү, өндүрүү жана даярдоо чыгымдары
4	МЭА ны уставдык капиталга	Адилеттүү нарк	Мүчөлүк акы кылуу мөөнөтүндөгү адилеттүү нарк
5	Окшош активге алмаштыруу аркылуу МЭАны сатып алуу	Жаны активдин өздүк наркы, берилген активдин баланстык наркына барабар	Жаны активге баанын түшүүсүнөн зыянды кемитүүдөгү баланстык нарк ыйгарылат, эгерде адилеттүү нарк баанын түшүүсүндөгү зыянды чагылдырса.
6	Окшош эмес активге МЭА ны алмаштыруу (же бөлүктөп алмаштыруу)	Берилген МЭАнын адилеттүү наркы	Берилген активдин адилеттүү наркын алмаштыруунун жыйынтыгында алынган акчалай каражаттардын же алардын эквиваленттеринин суммасынын көбөйүүсүнө (же азайуусуна)

7	Акысыз алынган МЭА	Адилеттүү нарк	Алынган мөөнөттөгү адилеттүү нарк
8	Субсидия катары алынган МЭА	Номиналдуу же адилеттүү нарк	Алынган мөөнөттөгү номиналдуу же адилеттүү нарк
9	Узак мөөнөттүү насыяга сатылып алынган МЭА	Дисконттолгон (учурдагы) нарк	Бүтүм болгон мөөнөттөгү дисконттолгон нарк

МЭА алгач баштапкы наркы (өздүк наркы) боюнча бааланышы керек. Бул талап эгерде МЭА сырттан сатып алынса же ичте өндүрүлсө колдонулат.

МЭАнын баштапкы наркын калыптандыруу бул объектини эсепке кабыл алуу үчүн негиз катары эмне алынганынан көз каранды. МЭА компанияга төмөнкү жолдор менен келүүсү мүмкүн:

- төлөө менен сатып алуу;
- компаниянын өзүндө түздөн түз түзүү;
- башка уюмдардан же физикалык тараптардан акысыз алуу;
- компаниянын уставдык капиталына салым катары уюштуруу-чулардын алып келүүсү;
- башка мүлккө алмаштыруудан улам келүүсү.

Сатылып алынган МЭА нын баштапкы наркы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- сатып алуу наркы;
- импорттук алымдар;
- толтурулбоочу салыктар;
- активди колдонууга даярдоо боюнча чыгымдарга түз кирүүчү чыгымдар (мисалы, юридикалык кызмат үчүн гонорарлар).

Чет өлкө валютасында чагылдырылган сатып алуу наркы 2910-2980 «Материалдык эмес активдер» эсебинин дебити боюнча КРУБ тарабынан валютада операцияларды жүзөгө ашыруу учуруна карата белгиленген курс боюнча сом түрүндө чагылдырылат.

Материалдык эмес активдерди кредиттөөнүн адатте каралган шарттарынан өткөрүлүп жиберилген (ашкан) убакытка төлөмдөрдү кийинкиге калтыруу шартында сатып алуу учурунда өздүк нарк дароо нак акча менен төлөнгөн баанын эквивалентине барабар болот, өздүк нарк 2910-2980 «Материалдык эмес активдер» счетунун дебити боюнча 4100 «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Ушул өлчөм менен суммардык төлөмдөрдүн ортосундагы айырма кредиттөө мезгили аралыгына пайыздарды төлөөгө кеткен чыгашалар катары таанылат.

Эгерде пайыздар боюнча чыгашалар ФОЭСтин «Зайымдар боюнча сарптоолор» деп аталган 23-стандартына ылайык капитализацияланса, анда пайыздар боюнча чыгашалардын суммасы 2910-2980 «Материалдык эмес

активдер» счетунун дебети боюнча 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Акысыз (бекер) алынган материалдык эмес активдер, бекер берилген материалдык эмес активди алуу берүүчү тарабынан кандайдыр бир шарттар менен чектелбесе же белгиленбесе, алынган күнгө карата алардын адилет наркы боюнча бааланат жана 2910-2990 «Материалдык эмес активдер» счетунун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Субсидия түрүндө алынган материалдык эмес актив адилет наркы боюнча бааланат жана эсепке алууда ФОЭСтин «Мамлекеттик субсидияларды эсепке алуу жана мамлекеттик жардамдар жөнүндөгү маалыматтарды ачып көрсөтүү» деп аталган 20-стандартынын 24-параграфында каралган эки ыкманын бири боюнча чагылдырылат. Эки ыкма тең алгылыктуу альтернатива катары каралат, ошондой болсо да эсепке алууну кылдат уюштуруу көз карашынан алганда, келечекте алынуучу киреше катары субсидияларды эсепке алуу ыкмасы кыйла алгылыктуу. Мында, материалдык эмес активдердин адилеттүү наркы 2910-2990 «Материалдык эмес активдер» счетторунун дебети боюнча 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Материалдык эмес активге амортизацияны чегерүү боюнча жүргүзүлгөн өткөрүүлөр менен бир эле учурда чегерилген амортизациянын суммасындагы субсидиялардан түшкөн кирешелерди таануу боюнча өткөрүүлөр да ишке ашырылат:

Д-т 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер»

К-т 6200 «Операциялык иштен түшкөн башка кирешелер».

Ишкана тарабынан акчалай субсидиялардын эсебинен алынган материалдык эмес активдер да ушундай эле тартипте эсепке алынат. Мында, субсидия катары алынган акча каражаттары, акча каражаттарын эсепке алуу эсебинин дебети боюнча 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счету менен корреспонденцияда эске алынат.

Субъект тарабынан түзүлгөн (иштелип табылган) материалдык эмес активдин (ичте түзүлгөн материалдык эмес актив) өздүк наркында активди түзүүгө, өндүрүп чыгарууга жана аларды багытталышы боюнча пайдаланууга даярдоого ырааттуу негизде түздөн-түз бөлүштүрүлүшү же чегерилиши мүмкүн болгон бардык сарптоолор камтылат. Ичте түзүлгөн материалдык эмес актив эсепке алууда ФОЭСтин «Материалдык эмес активдер» деп аталган 38-стандартынын 19-20 жана 45-параграфтарында келтирилген таануу критерийлерине жооп берген күндөн тартып таанылат. Материалдык эмес активди таануу учуруна чейин иликтөөлөргө жана иштеп чыгууларга жумшалган сарптоолор материалдык эмес активдин наркын арттырбайт, алар бир мезгилдин чыгашалары катары таанылуу менен 8000 «Жалпы жана административдик чыгымдар» эсептер тобунун өзүнчө счетунда эске алынат.

Материалдык эмес активди иштеп чыгуу боюнча кеткен сарптоолорду эсепке алуу үчүн таануу учурунан иштеп чыгууну аягына чыгарганга чейин 2990 «Бүткөрүлбөгөн иштеп чыгуулар» счёту пайдаланылат.

2910-2980 «Материалдык эмес активдер» счёту нун кредити боюнча материалдык эмес активди сатуунун, алмаштыруунун же активдүү пайдалануудан чыгаруунун натыйжасында колдонуудан калуусу учурундагы анын наркы чагылдырылат. Материалдык эмес активди эсептен алып салууда активдин наркын эсепке алуу эсеби жана топтолгон амортизация эсеби жабылат.

Эсепке алууда материалдык эмес активдердин колдонуудан калуусун чагылдыруу анын кандайча колдонуудан чыгуусуна жараша болот.

Пайдаланууну токтотуунун натыйжасында материалдык эмес активди эсептен алып салуу төмөнкүчө ишке ашырылат:

- материалдык эмес активдин наркын эсепке алуу эсеби (2910-2980) жана топтолгон амортизация счёту (2991-2998) жабылат, ал эми баланстык нарк 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту нун дебетине алып салынат.

Сатып өткөрүлгөн материалдык эмес активдерди эсептен алып салуу төмөнкүчө ишке ашырылат:

- материалдык эмес активди сатып өткөрүүдөн түшкөн акча 1100 «Кассадагы акча каражаттары», 1200 «Банктагы акча каражаттары» 1590 «Башка дебитордук карыздар» счёту рунун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат;

- материалдык эмес активдин наркын эсепке алуу эсеби (2910-2980) жана топтолгон амортизация счёту (2991-2998) жабылат, ал эми баланстык нарк 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту нун дебетине алып салынат;

- эгерде сатып өткөрүүнүн натыйжасында пайда алынса, анда ал 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту нда чагылдырылат; эгерде чыгымга дуушар болсо, ал 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту нда чагылдырылат.

2991-2998 «Материалдык эмес активдердин топтолгон амортизациясы» счёту рунун кредити боюнча төмөнкү эсептер менен корреспонденцияда амортизациянын чегерилген суммасы чагылдырылат:

- 1630 «Бүткөрүлбөгөн өндүрүш» счёту, эгерде материалдык эмес активдердин амортизациясында запастарды кайрадан иштетүү боюнча сарптоолор камтылса;

- 7570 «Башка соодалык чыгымдар» счёту, эгерде материалдык эмес активдер товарларды, иштерди, кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүү процессинде пайдаланылса;

- 8477 «Материалдык эмес активдердин амортизациясына чыгымдар» счёту, эгерде материалдык эмес активдер административдик максаттарда пайдаланылса.

Амортизацияны чегерүү ыкмалары активден экономикалык пайда алуунун болжолдонгон схемасынын негизинде тандалып алынат жана эгерде, ошол схема өзгөртүлбөй турган болсо, бир мезгилден экинчисине ырааттуу колдонулат. Материалдык эмес активдин анын пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгында амортизацияланган суммасын системалуу түрдө эсептен алып салуу үчүн бирдей өлчөмдө чегерүү ыкмасы, калдыкты азайтуу ыкмасы жана буюмдардын суммалары ыкмасы колдонулушу мүмкүн.

Пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү актив пайдаланууга даяр болгон же болбосо юридикалык укук аракеттенип турган мезгилден тартып жыйырма жылдан ашпоого тийиш. Амортизацияланган сумманы эсептөөдө материалдык эмес активдин жоюу (калдык) наркы нөлгө барабар кабыл алынат.

Баштапкы таануудан кийин материалдык эмес активдер субъекттин эсепке алуу саясатына ылайык эске алынат:

а) топтолгон амортизацияны жана нарктын төмөндөшүнөн улам топтолгон чыгымдарды эсептен алып салуу менен баштапкы нарк боюнча; же

б) топтолгон амортизацияны жана кийинчерээк баанын кандай болбосун топтолгон чыгымдарды эсептен алып салуу менен кайрадан баалоо күнүнө карата анын адилет наркы болуп саналган кайрадан бааланган наркы боюнча. Материалдык эмес активдерди кайрадан бааланган наркы боюнча эсепке алууга, эгерде ошол актив үчүн активдүү рынок бар болсо гана жол берилет. Активдүү рыноктун аныктамасын ФОЭСтин «Материалдык эмес активдер» деп аталган 38-стандартынын 7-параграфынан каратыла.

Эгерде эсепке алуу саясатынын талабына ылайык материалдык эмес активдерге кайрадан баалоо жүргүзүлсө, кайрадан баалоо күнүнө карата топтолгон эскилиги жеткендер:

1) амортизацияны эсептен алып салганга чейинки активдин баланстык наркына, кайрадан баалоодон кийинки баланстык нарк анын кайрадан бааланган наркына барабар болуп калгандай болуп өзгөрүүгө пропорционалдуу кайрадан эсептелиниши мүмкүн;

2) эскилиги жеткендерди эсептен алып салууга чейинки активдин баланстык наркына каршы алынып салынат, ал эми накта өлчөм активдин кайрадан бааланган наркына чейин кайрадан эсептелет.

Эгерде материалдык эмес активдин баланстык наркы кайра баалоонун натыйжасында жогоруласа, анда бул 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счётуна кредити боюнча чагылдырылат. Кайрадан баалоонун натыйжасында нарктын көбөйүү суммасы 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счётуна кредити боюнча кайрадан баалоодон баланстык нарктын азаюусунан мурда таанылган чыгымдын ор-

дун жапкандай өлчөмдө чагылдырылат; айырманын суммасы (албетте, орун алган шартта) 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

Эгерде материалдык эмес активдин баланстык наркы кайра баалоонун натыйжасында азайса, анда бул 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебети боюнча чагылдырылат. Кайрадан баалоонун натыйжасында баланстык нарктын азаюу суммасы 5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун тиешелүү статьясынан эсептен алынып салынат, бирок анда азаюу бул активге карата ошол статьянын өлчөмүнөн ашпаган чекте. Айырманын суммасы (орун алган шартта) 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебетинде чагылдырылат).

Ар бир отчеттук күнгө карата абал боюнча субъект ФОЭСтин «Активдердин баасынын түшүүсү» деп аталган 36-стандартына ылайык активдин мүмкүн болуучу баасынын түшүүсүн билдирген кандай болбосун орун алган белгилерге баа берип турууга тийиш. Эгерде, кандайдыр бир белгилер аныкталса, субъект активдин орду толтурулуучу суммасына баа берүүсү зарыл. Эгерде материалдык эмес активдин баланстык наркы анын орду толтурулуп берилүүчү наркынан аша турган болсо, активдин баасынын түшүүсүнөн улам келип чыккан чыгым таанылат.

Иш жүзүндө орун алган керектөөлөргө жараша, баанын түшүүсүнүн натыйжасында материалдык эмес активдердин наркынын азаюусуна тиешелүү маалыматтарды жалпылоо үчүн ишкана, материалдык эмес активдер эсебине карата контрактивдүү эсептерди - «Баанын түшүүсүнө топтолгон зыян» эсептерин пайдаланышы мүмкүн.

Баанын түшүүсүнөн улам келип чыккан зыян 9590 «Башка операциялык эмес чыгашалар» счетунун дебети боюнча 2910-2998 «Топтолгон амортизация» счету же «Баанын түшүүсүнө топтолгон зыян» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Кайрадан бааланган наркында эсепке алынуучу материалдык эмес активдер үчүн баанын түшүүсүнөн келип чыккан чыгымдын суммасы 2910-2989 «Топтолгон амортизация» счетторунун кредитинен (же «Баасынын түшүүсүнөн топтолгон зыян» эсебинин кредитинен) 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча корректировкалоолор» счетунун дебетине ошол активди кайрадан баалоодон улам алынган өлчөмдөн ашпаган суммада алынып салынат. Айырма келип чыккан шартта ал 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунун дебетине чегерилет.

Баанын түшүүсүнөн келип чыккан чыгымды таануудан кийин материалдык эмес активдердин баланстык наркынын өзгөрүүсү, активдин калган пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгына амортизацияны чегерүү үчүн системалык негизде бөлүштүрүлөт.

**Материалдык эмес активдердин эсеби боюнча счеттордун
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Материалдык эмес активдердин келип түшүүсү:		
а)	накталай акчага же карызга сатылып алынган	2910-2990	1110, 1210 3190
	материалдык эмес активдердин объектисинин наркында КНС тин суммасы	1540	3110
б)	уюштуруучулардан уставдык капиталга салым счету катары киргизилген	2910-2990	1900
в)	акысыз алынган	2910-2990	5210
г)	башка активдерге алмаштыруу аркылуу		
	-бартердик операциядан алынган киреше	1410	9190
	-материалдык эмес активдерди кириштөө	2910-2990	1410
	-берилген активдердин өздүк наркы	9590	1300 1600
2.	Амортизацияны эсептөө		
	- эсептелген амортизацияны чыгымдарга киргизүү	8480	2991- 2998
3.	Материалдык эмес активдердин жок болуусу (эсептен чыгаруу)		
а)	сатуу	1110, 1210, 1590	9190
б)	эсептен чыгаруу же берүү	(9590), 2991-2998	2910- 2990 (9190)
в)	материалдык эмес активдерди акысыз берүү	5210 2991-2998	2900
4.	Амортизациянын суммасын запастарды кайра иштетүү боюнча чыгымдарга киргизүү	1630, 7100	2991- 2998
5.	Материалдык эмес активдер товарларды, көмөк көрсөтүүлөрдү сатуу процессинде иштетилди	7570	2991- 2998
6.	Материалдык эмес административдик максаттарда иштетилди	8480	2991- 2998

8.8. Негизги каражаттардын жана материалдык эмес активдердин ижарасынын эсеби

Ижара (аренда) – келишим, ага ылайык ижарага берүүчү ижара алуучуга ижаралык төлөмгө алмашуу менен же макулдашылган мөөнөт аралыгында активди колдонуу укугунун төлөмүнүн сериясын берет.

КРнын кабыл алынган «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» мыйзамына ылайык Кыргызстанда ижаранын эсеби ФОЭСга, тагыраагы 17 «Ижара» стандартынын талаптарына ылайык чагылдырылышы керек.

ФОЭС 17 «Ижара» ижаранын бардык түрлөрү менен байланышкан кыймылдардын эсебин чагылдырууга арналган, төмөнкүлөрдөн сырткары:

- пайдалуу кен байлыктарды, нефть, жаратылыш газын жана башка кайра башталбаган жаратылыш ресурстарын чалгындоо же иштетүүнүн ижарасынын келишимдерин;

- кинофильм, видео жазуу, пьеса, кол жазма, патент жана автордук укук сыяктуу объекттердин лицензиялык макулдашуулары.

Мындан сырткары, жогоруда көрсөтүлгөн стандарт колдонулбайт:

ижарага алуучуларда:

- финансылык ижаранын келишими боюнча колдонулган кыймылсыз мүлккө болгон инвестицияларды баалоо үчүн;

- финансылык ижаранын келишими боюнча колдонулган биологиялык активдерди баалоо үчүн.

ижарага берүүчүлөрдө:

- операциялык ижарага берилген колдонулган кыймылсыз мүлккө болгон инвестицияларды баалоо үчүн;

- операциялык ижарага берилген биологиялык активдерди баалоо үчүн.

Бул стандарттын максаты финансылык жана операциялык ижарага карата ижара алуучу жана ижара берүүчүнүн тиешелүү эсеп саясатын аныктоодо турат. Ал бардык ижаралык келишимди классификациялоо үчүн, аны ижарага алуучу жана ижара берүүчүнүн бухгалтердик эсебинде чагылдырууда методологиялык негизди берет.

Ижаралык келишимдин эсебинин маанилүү учуру болуп аны классификациялоо эсептелет. Ижара бухгалтердик эсептин максаты үчүн финансылык жана операциялык ижара болуп классификацияланат.

Классификациялоонун негизине ФОЭСга ылайык финансылык отчеттуулукту сунуштоо тартибине киргизилген негизги принциптердин бири – *юримдикалык форманын алдында операциялардын экономикалык манызынын артыкчылыгы*.

Классификациялоонун негизинде келишимдин экономикалык манызы, б.а. ким ижара алуучу же ижара берүүчү, ижараланган актив менен байланышкан тобокел же сыйлоого ээни аныктоо фактысы жатат.

Ижараны классификациялоо ижаранын мөөнөтүнүн башталышында жүргүзүлөт. Ижараны классификациялоодо ижара келишиминин формасына эмес, негизинен анын мазмунуна таянышат. Ижараны классификациялоо ижараланган активге ээ болуу менен байланышкан тобокел жана кызыкчылыктар (выгоды) канчалык денгээлде экенине, ижара алуучу жана ижара берүүчүнүн ортосунда бөлүштүрүлүшүнө негизделет.

Тобокелдер кубаттуулуктун же технологиялык эскирүүдөн токтоп калуу ыктымалдуулугун, өзгөрүп турган экономикалык шарттардан пайданын өзгөрүүсүн камтыйт.

Кызыкчылыктар активдин экономикалык кызматынын мөөнөтү ичинде пайда алуу операцияларын, о.э. активдин наркынын өсүүсү же калдык наркын сатуудан алынган кирешени күтүүнү камтыйт.

Ижаралык келишимдин эки тиби бар:

1. Финансылык ижара – активге ээ болуудан келип чыккан бардык тобокелдерди жана кызыкчылыктарды практикалык түрдө берүү жүргүзүлгөн ижара. Бул активге менчик укугу берилүүсү же берилбөөсү мүмкүн.

2. Операциялык ижара – финансылык ижарадан айырмаланып турган ижара.

Финансылык ижарага төмөнкүдөй жагдайлар кирет:

1. Ижаранын мөөнөтүнүн аягында активге болгон менчик укугу ижара алуучуга өтөт;

2. Ижара алуучуга женилдетилген баада активди сатып алуу мүмкүнчүлүгү берилет, жана мындай мүмкүнчүлүк жетишерлик белгилүүлүктө иш жүзүнө ашат.

3. Ижаранын мөөнөтү активдин (экономикалык) пайдалуу кызмат мөөнөтүнүн көпчүлүк бөлүгүн (75% га барабар жана андан ашуун пайызда) түзөт.

4. Минималдык ижара төлөмүнүн дисконттолгон баасы ижаралануучу активдин практикалык түрдө бардык (90% ды түзөт же андан ашуун) адилеттүү наркын түзөт.

5. Ижарага алынган активдер атайын мүнөзгө ээ, себеби бир гана ижара алуучу алар менен эч кандай тосколдуксуз колдоно алат.

6. Ижара алуучу ижараны жок кылуу менен байланышкан зыянды өзүнүн кепилдигине алат.

7. Рынок баасынан бир кыйла төмөн баа боюнча экинчи мөөнөткө ижара алынуусу мүмкүн.

8. Адилеттүү нарктын өзгөрүүсүнө байланыштуу пайда жана зыяндар ижара алуучуга өтөт (мисалы, ижаранын мөөнөтүнүн аягында сатуудан түшкөн кирешенин көп бөлүгүнө барабар ижара төлөмүнүн женилдиктери формасында).

Жогоруда көрсөтүлгөн таануунун критерийлеринин бирөөнө да жооп бербеген ижара *операциялык ижара* катары классификацияланат.

Ижарага алуучу менен ижарага берүүчүдө операциялык ижаранын эсеби

Операциялык ижаранын алкагында активдерди классификациялоо анын мүнөзүнө ылайык жүргүзүлөт. Эсеп төмөнкүдөй болот:

Ижарага алуу үчүн ижаранын эсеби:

- Операциялык ижарада ижаралык төлөмдөр чыгым катары Пайда жана зыяндар жөнүндө отчетто чагылдырылышы зарыл, ижаранын мөөнөтү ичинде бирдей бөлүштүрүлүшү керек;

- Ижарага алуучу өзүнүн балансында операциялык ижара шартында алынган ижаралык мүлктү чагылдырбайт;

- Ижаралык төлөмдөр боюнча милдеттенмелер баланста ижаралык төлөмдү төлөө мөөнөтүнүн келүүсү боюнча учурдагы эсептешүү боюнча чагылдырылат.

Мисалы, «Кыял» компаниясы операциялык ижара шартында «Жылдыз» компаниясынын кенесин 1.06.2016ж. баштап 12 ай мөөнөттө келишим түзгөн. Келишимге ылайык ижаранын бардык ижара төлөмдөрү 120000 сомду түзөт. «Кыял» компаниясынын финансылык отчеттуулугундо 2017 жылга ижара төлөмдөрү $(120000/12*7)=70000$ сом суммасында мөөнөттүн чыгымы катары таанылат.

Ижарага берүүчү үчүн ижаранын эсеби

Ижарага берүүчүлөр өздөрүнүн бухгалтердик балансында операциялык ижарага берилген каражаттарды чагылдырышы керек.

Эсеп төмөнкүдөй болот:

- Бухгалтердик баланста активдердин ар бир классы боюнча баланстык наркын, чогултулган амортизацияны жана наркынын азайуусунан жыйналган зыянды эске алуу менен маалымат сунушталат.

- Мүлктүн операциялык ижарасы ижарага берүүчүнүн материалдык активинен аны алып салууну талап кылбайт;

- Пайда жана зыяндар жөнүндө отчетто ижаранын мөөнөтү аралыгында бирдей калыпта операциялык ижарадан түшкөн таанылган киреше сунушталат, эгерде бир гана башка системалуу ыкма убактылуу графиктин мыкты эсебин камсыз кылбаса жана андан ижарага берилген каражаттан киреше алуу азайган болсо.

- Амортизация ФОЭС 16 жана ФОЭС 38 ге ылайык таанылат.

- Операциялык ижара чыгымдары, анын ичинде амортизациялык чегерүүлөр ижаралык кирешени таанууга ылайык чыгым катары таанылат.

Ижарага алуучу менен ижарага берүүчүдө финансылык ижаранын эсеби

Ижарага алуучу үчүн ижаранын эсеби:

Финансылык ижаранын алкагында ижараланган актив жана тиешелүү милдеттенме форманын алдында мазмундун артыкчылыгы принцибине ылайык эсептелет. Эсеп төмөнкүдөй жүргүзүлөт:

- Ижаранын башталышында актив жана милдеттенмелер келечектеги ижаралык төлөмдөргө карата барабар суммада чагылдырылат;

- Ижаралык ишмердүүлүк менен байланышкан баштапкы түз чыгымдар ижарага алынган активдин наркына кошулат;

- Ижаралык төлөмдөр каржылоо жана жабылбаган милдеттенмелердин кыскаруусу чыгымдарынан турат. Каржылоо чыгымдары ижаранын мөөнөтү аралыгында ар бир мөөнөттө милдеттенмелердин калган калдыгына эсептелген пайыздын дайыма болуучу мезгилдик ставкасын көрсөтөт. Финансылык чыгымдарды эсептөөнүн ынгайлуулугу үчүн атайын таблицалар колдонулат;

- Амортизациянын эсеби ФОЭС 16га ылайык жүргүзүлөт.

Финансылык ижаранын шарттары боюнча ижараланган мүлк ижарага алуучу тарабынан амортизацияланат.

Ижарага берүүчү үчүн ижаранын эсеби:

Ижарага берүүчүлөр финансылык ижарада жайгашкан активдерди өздөрүнүн бухгалтердик балансында таанышы керек жана аларды дебитордук карыз катары сунушташышат.

Эсеп төмөнкүдөй болот:

- Мындай дебитордук карыздар ижарага болгон таза инвестицияга барабар суммада сунушталат;

- Алына турган ижаралык төлөм боюнча карыз ижарага берүүчүдө компенсация жана ижарага берүүчүнүн анын инвестициясы жана кызмат көрсөтүүсү үчүн сыйлоо үчүн *карыздын негизги суммасын жабуу жана финансылык киреше* катары көрсөтүлөт. Финансылык киреше – ижаранын келишиминде көрсөтүлгөн пайыздын ставкасы боюнча дисконттолгон учурдагы наркы жана дүн инвестициянын ортосундагы айырма;

- Ижарага берүүчүнүн финансылык кирешеси ижаранын мөөнөтү ичинде системалуу түрдө бөлүштүрүлөт. Финансылык кирешени бөлүштүрүү ижарага болгон таза инвестициянын жабылбаган бөлүгүнө колдонулган дайыма колдонулуучу пайыздык ченге негизделет;

- Ижара жөнүндө келишимди түзүүдө ижарага берүүчү тарабынан чыгымдалган баштапкы түз чыгымдар (ортомчуга комиссия төлөмү, юридикалык кызматтарга төлөө) тез арада чыгым катары таанылат же ижаранын бардык мөөнөтү ичинде ижарадан түшкөн кирешеден кемитилет;

- Ижарага берүүчү финансылык ижарага берилген активдин амортизациясы боюнча эч кандай чыгымдарды тааныбайт.

Финансылык ижаранын эсеби боюнча мисал

1 январда Жылдыз жана Кыял компаниялары келишим түзүштү, ага ылайык Жылдыз (ижара берүүчү) компаниясы Кыял (ижара алуучу) компаниясына адилеттүү наркы 10000\$ болгон жабдууну ижарага берет жана аны Кыял компаниясы сатып алат. Ижара мөөнөтү 5 жыл жана Кыял компаниясы

ар бир жылдын аягында 3000\$ төлөөгө милдеттенет. Жабдуу ижарага активдин пайдалуу иштетүүнүн бардык мөөнөтүндө берилет жана күтүлүүгө карата ижаранын аягында калдыктык наркка ээ болбойт. Ижара ижарага алуучу тарабынан кайтарылбайт. Жабдуу менен байланышкан мүлккө болгон укук же салыктык женилдиктер жок. Минималдык ижара төлөмдөрү 15000 \$ ду түзөт (беш жыл ичинде жыл сайын 3000 \$). Калдыктык нарк жок болгондуктан ижарага берүүчүнүн ижарага болгон дүн инвестициясы болуп саналат.

Жабдуунун адилеттүү наркы 10000 \$ ды түзөт, ошол эле учурда жалпы финансылык чыгымдар 5000 \$ ды түздү.

Ижара күчүнө киргенден баштап Кыял (ижара алуучу) компаниясы эсеп үчүн төмөнкүнү тааныйт:

Негизги актив 10000 \$

Ижара милдеттенмеси 10000 \$

Жыл сайын Кыял компаниясы түз жоюу ыкмасын колдонуу менен негизги активдин амортизациясын 2000 \$ суммада чагылдырат.

Ижара төлөмү боюнча 3000 \$ суммада ар бир төлөм финансылык чыгымдар жана милдеттенмелердин кыскаруусунун ортосунда бөлүштүрүлөт. Каралган пайыздык чен 15,25%ды түзөт. Бул ставкада ижара төлөмүнүн таза учурдагы наркы 10000 \$га барабар. Ижаранын башталышынан бери Кыял компаниясы төлөө графигин түзөт жана эсепте аныктоо жана чагылдыруу үчүн колдонот. Ай сайын финансылык отчетторду түзүү үчүн пайыздарды төлөө боюнча чыгымдар жылдык төлөмдү төлөөгө чейин эсептелиши керек.

8.11-таблица

**Ижарага алуучунун ижара төлөмдөрүн бөлүштүрүү графиги,
АКШ долларында**

№	Жыл дар	Жылдын башындагы милдеттенме	Жылдык финансылык чыгымдар	Узак мөөнөттөгү милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү	Төлөм	Жылдын аягындагы милдеттенме
1	2014	10,000	1,524	1,476	3,000	8,524
2	2015	8,524	1,299	1,701	3,000	6,823
3	2016	6,823	1,040	1,960	3,000	4,863
4	2017	4,863	741	1,960	3,000	2,604
5	2018	2,604	396	2,259	3,000	-
Жалпы			5,000	2,604		

Ижара күчүнө киргенден баштап Жылдыз (ижара берүүчү) компаниясы эсеп үчүн төмөнкүлөрдү тааныйт:

- 10000 \$ дебитордук карызды;

- Жабдууну сатып алуунун булагынан көз каранды сатып алуу наркын.

Жыл сайын Жылдыз компаниясы 3000 \$ ар бир төлөмүн пайыздан алынган киреше жана дебитордук карыздын төмөндөөсүнүн ортосуна бөлүштүрөт.

8.12-таблица

Ижара берүүчүнүн ижара төлөмүн бөлүштүрүү графиги

№	Жыл дар	Жылдын башындагы дебитордук карыз	Жылдык пайыздан түшкөн финансылык киреше	Узак мөөнөттүү дебитордук карыздын учурдагы бөлүгү	Төлөм	Жылдын аягындагы дебитордук карыз
1	2014	10,000	1,524	1476	3,000	8,524
2	2015	8,524	1,299	1701	3,000	6,823
3	2016	6,823	1,040	1960	3,000	4,863
4	2017	4,863	741	2259	3,000	2,604
5	2018	2,604	396	2604	3,000	-
Жалпы			5,000			

Жогоруда берилген маалыматтын негизинде финансылык ижара боюнча ижара берүүчү жана ижара алуучунун эсебин карайбыз, Жылдыз жана Кыял компаниялары үчүн журналдык проводкаларды даярдайбыз:

1. Кыял компаниясы, б.а. *ижара алуучу* үчүн ижараны чагылдыруунун баштапкы проводкасы:

Д-т 2140 10000\$
 К-т4150 8524\$
 К-т 3330 1476\$

2. Биринчи жыл үчүн ижара төлөмү (ай сайын финансылык чыгымдар эсептелген жок деп божомолдодук)

Д-т 9510 1524 \$
 Д-т 3330 1476 \$
 К-т 1220 3000 \$

3. Экинчи жыл үчүн ижара төлөмү:

Д-т 9510 1299 \$
 Д-т 3330 1701 \$
 К-т 1220 3000 \$

4. Ижараланган активдин амортизациясынын биринчи жылы:

Д-т 7150 2000 \$
 К-т 2194 2000 \$

5. Милдеттенмелердин учурдагы бөлүгүн түзөткөнгө чейин экинчи жылдын аягында ижара алуучунун балансында төмөнкү счетторунда кандай калдыктар болот?

Чогултулган амортизация (7150) 4000 \$
Ижара боюнча милдеттенме (4150) 6823 \$
Негизги каражаттар(жабдуу) (2140) 10000 \$

6. Жылдыз компаниясы, б.а. *ижара берүүчү* үчүн ижараны чагылдыруунун баштапкы проводкасы:

Д-т 2790 8524 \$

Д-т 1580 1476 \$

К-т 2140 10000 \$

7. Ижара берүүчүдө биринчи жыл үчүн ижара төлөмүн алуу (ай сайын финансылык чыгымдар эсептелген жок деп божомолдодук)

Д-т 1220 3000 \$

К-т 1580 1476 \$

К-т 9190 1524 \$

8. Экинчи жылы ижара берүүчүдө ижара төлөмүн алуу

Д-т 1220 3000 \$

К-т 1580 1701 \$

К-т 9190 1299 \$

9. Жыл сайын түз жоюу ыкмасын колдонуу менен негизги активдин амортизациясы чагылдырат. Бул проводканы кайсы компания чагылдырат?.

Бул проводканы Кыял компаниясы чагылдырат.

Д-т 7150 2000 \$

К-т 2194 2000 \$

10. Кыял компаниясы тарабынан ижара төлөмү (бул мисалда ай сайын эсептөө колдонулбайт деп божомолдойбуз)

Д-т 8030 1000 \$

К-т 1210 1000 \$

11. Кыял компаниясы тарабынан жылдык ижара төлөмүн төлөгөнгө чейин ижара төлөмүн ай сайын эсептөө

Д-т 8030 8333 \$ (1,000/12)

К-т 3590 8333 \$

12. Жылдыз компаниясы тарабынан алынган ижара төлөмү (бул мисалда ай сайын эсептөө колдонулбайт деп божомолдойбуз)

Д-т 1210 1000 \$

К-т 9190 1000 \$

13. Ай сайын Жылдыз компаниясы тарабынан ижара төлөмүн алганга чейин ижара төлөмүн эсептөө

Д-т 1550/1590 8333 \$

К-т 9190 8333 \$

8-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Негизги каражаттар түшүнүгү жана классификациясы.
2. Негизги каражаттарды сатып алуу, кетүүсү жана амортизациясынын эсеби.
3. Негизги каражаттарды баалоо.
4. Негизги каражаттардын амортизациясынын ыкмалары.
5. Биологиялык активдер жана аларды баалоо, таануу.
6. Биологиялык активдердин эсеби.
7. Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын эсеби.
8. Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптардын эсеби.
9. Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби.
10. Узак мөөнөттүү инвестициялардын эсеби.
11. Материалдык эмес активдер жөнүндө түшүнүк жана баалоо.
12. Материалдык эмес активдердин эсеби.
13. Негизги каражаттардын жана материалдык эмес активдердин ижарасынын эсеби.

9-БӨЛҮМ. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелердин эсеби

9.1. Милдеттенмелердин түшүнүгү жана баалоо

Субъекттердин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүндө кызмат-келер менен эмгек акы, социалдык фонд менен социалдык төлөмдөр, бюджет менен салык, жабдуучулар менен жөнөтүлгөн чийки зат жана материалдар боюнча, ж.б. эсептешүүлөр жүргүзүлүп, кредитордук деп аталган карыздар пайда болушу мүмкүн. Бухгалтердик эсепте аларды милдеттенмелер деп дагы аташат.

Милдеттенмелер субъект тарабынан ар түрдүү операцияларды жүргүзүүнүн жыйынтыгында пайда болот жана товарлар же көрсөтүлгөн кызматтар боюнча кийинки төлөмдөр үчүн юридикалык негиз болуп саналат.

Милдеттенмелер эсепте ал боюнча карыз пайда болгон гана учурда эсепте катталат.

Милдеттенмелер – бул ишкананн өткөн мезгилдеги окуялардан пайда болуучу учурдагы карызы, аны жөнгө салуу экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын эсептен чыгуусуна алып келет.

Бул аныктамада милдеттенмелер бухгалтердик баланста чагылдыруудан мурун ылайык болуусу керек болгон критерийлер орнотулган эмес. Анда милдеттенмелердин негизги мүнөздөмөсү болуп субъекттин карызы бар экендиги белгиленген.

“ФОЭС Концепциясынын” 91-параграфына ылайык милдеттенмелер баланста таанылат, эгерде учурдагы милдеттенмени жабуунун натыйжасында экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын агып чыгуусунун пайда болуу, ал эми бул жабуунун чоңдугу ишенимдүү аныкталуу ыктымалдуулугу бар болсо.

Милдеттенме – бул карыз же анык бир көрүнүштө аракет кылуу милдети.

Стандартта учурдагы жана келечектеги милдеттенмелерди чектөө зарылдыгына басым жасалган, келечекте активди сатып алуу жөнүндөгү чечим учурдагы милдеттенменин пайда болуусуна алып келбейт. Милдеттенмелер актив колго тийген же аны сатып алуу жөнүндөгү баш тартууга мүмкүн эмес келишим түзүлгөн учурда гана пайда болот. Алар өткөн мезгилдеги операциялардын же башка окуялардын натыйжасында келип чыгышат. Алсак, мисалы, товарларды сатып алуу же кызматтан пайдалануу жаңы соода счетторун пайда кылат, бул болсо насыялык карыздын түзүлүүсүнө алып келет, ал эми банктык насыяны алуу аны жабуу милдеттенмеси менен коштолот. Ошентип, милдеттенмелер ишкананын ресурстарынын сырткы, карызга келүүчү булактарын билдирет. Учурдагы милдеттенмени жабуу экинчи тараптын доосун канааттандыруу үчүн экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын агып чыгуусу менен байланышкан.

Милдеттенмени жабуу төмөнкүдөй түрдүү жолдор менен ишке ашырылуусу мүмкүн:

- акча каражаттары менен төлөө;
- активдерди өткөрүп берүү;
- кызмат көрсөтүү;
- бир милдеттенмени экинчиси менен алмаштыруу;
- милдеттенмелерди капиталга которуу;
- насыя берүүчү тарабынан өзүнүн укуктарынан баш тартуу же аларды жоготуу;
- башка каражаттар.

Милдеттенмелер баланста алардын жабылуу мөөнөтүнүн жакындыгын мүнөздөөчү тартипте чагылдырылат. Мөөнөтү канчалык жакын болсо, милдеттенме ошончолук эртерээк көрсөтүлөт. Ушуга байланыштуу аларды кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү деп топтоштуруу зарылдыгы пайда болгон.

ФОЭС 1 дин 60-параграфы милдеттенмелерди төмөнкү көрүнүштө классификациялайт:

Милдеттенмелер төмөнкү учурларда кыска мөөнөттүү катары классификацияланышат:

- субъекттин операциялык циклинин нормалдуу жүрүшүндө аткарууну көздөө тутулса;
- отчеттук күндөн кийинки он эки айдын ичинде аткарылуусу керек.

Бардык башка милдеттенмелер узак мөөнөттүү катары классификациялануусу керек.

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер төмөнкү беренелер боюнча берилүүсү мүмкүн:

- насыялар жана карызга алуулар;
- узак мөөнөттүү милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү;
- товарлар, аткарылган иштер жана кызматтар үчүн карыздар;
- кыска мөөнөттүү векселдер;
- төлөнүүсү керек дивидендтер;
- фирмалар аралык насыялык карыздар;
- кол алдындагы жана ассоциацияланган компаниялардын алдындагы карыз;
- кийинкиге калтырылган салыктык төлөмдөрдүн учурдагы төлөмдөрү;
- кошо эсептелинген милдеттенмелер (эмгек акысын төлөө боюнча, камсыздандыруу жана пенсиялык фонддорго болгон милдеттенмелер боюнча, бюджетке болгон төлөмдөрдүн бардык түрлөрү боюнча карыздар);
- башка милдеттенмелер.

Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер карызга алынуучу каражаттарды (банктардан ж.б. насыя берүүчүлөрдөн алынган насыялар)

тартуунун натыйжасында пайда болушат. Милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү өз ичине пайыздарды төлөөнү, банктык овердрафттарды, төлөнүүсү керек дивидендтерди, кирешеге болгон салык ж.б. соодалык эмес насыялык карыздарды камтыйт.

Кошо эсептелинген милдеттенмелердин суммасы карыздын (жумушчулардын эмгек акысын төлөө, Пенсиялык фондко болгон төлөмдөр, социалдык камсыздандыруу, төлөнүүсү керек дивиденддер боюнча төлөмдөр, карыздык милдеттенмелер боюнча пайыздар) чоңдугун чагылдырышат.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер – бул бир жылдан ашык мөөнөттө жабылуусу керек болгон милдеттенмелер.

Өзүнүн мазмуну боюнча карызга алынган капиталга окшош жана баланстын төмөнкү беренелеринде ачылып көрсөтүлүшөт:

- узак мөөнөттүү карыздар жана насыялар;
- берилген векселдер боюнча узак мөөнөттүү карыздар;
- финансылык ижара боюнча милдеттенмелер;
- төлөнүүсү керек болгон облигациялар;
- фирмалар аралык ссудалар;
- ассоциацияланган компаниялардан алынган ссудалар;
- башка милдеттемелер.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер активдерди узак мөөнөттүү негизде каржылоону камсыз кылышат.

ФОЭС концепциясынын 49-параграфы капиталды төмөнкү формулировка менен аныктайт:

9.2. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер жөнүндө түшүнүк

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер же кыска мөөнөттүү кредитордук карыздар бир жылга чейин же чарбалык цикл ичинде төлөнүүсү керек болгон карыздарды камтыйт.

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер төмөнкү субъекттин ишмердүүлүгүнө өзүнүн таасирин тийгизиши мүмкүн. ФОЭС 1 ге ылайык милдеттенмелер кыска мөөнөттүү катары бөлүнүүсү мүмкүн, качан:

- компаниянын операциялык циклинин нормалдуу шарттарында жабуу божомолдонсо;
- кайра сатуу максатында кармалса;
- отчеттук мөөнөттүн 12 ай ичинде жабууга дуушар болсо;
- баланстын мөөнөтүнөн баштап 12 ай аралыгында милдеттенмелерди жабууда компания шартталбаган жылдыруу укугуна ээ болбосо.

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер төмөнкүлөрдү камтыйт:

- насыялар жана карызга алуулар;
- узак мөөнөттүү милдеттемелердин учурдагы бөлүгү;
- товарлар, аткарылган иштер жана кызматтар үчүн карыздар;
- кыска мөөнөттүү векселдер;

- төлөнүүсү керек дивидендтер;
- фирмалар аралык насыялык карыздар;
- кол алдындагы жана ассоциацияланган компаниялардын алдындагы карыз;
- кийинкиге калтырылган салыктык төлөмдөрдүн учурдагы төлөмдөрү;
- кошо эсептелинген милдеттенмелер (эмгек акысын төлөө боюнча, камсыздандыруу жана пенсиялык фонддорго болгон милдеттенмелер боюнча, бюджетке болгон төлөмдөрдүн бардык түрлөрү боюнча карыздар);
- башка милдеттенмелер.

Жабдуучулардын төлөөгө каралган счету боюнча карыздар – товар, чийки зат жана материалдар, кызмат көрсөтүүлөр боюнча жабдуучуларга болгон кыска мөөнөттүү милдеттенмелер. Алардын суммасы аналитикалык эсеп китебинде катталган счеттор менен тастыкталат.

Берилген векселдер. Векселдердин негизги булагы катары банк ссудалары жана товар жана кызмат көрсөтүүлөргө болгон төлөмдөр эсептелет. Векселдер менен ал боюнча эсептелген пайыздар кошо жүргүзүлөт жана ал негизги суммадан өзүнчө каралышы мүмкүн.

Дивиденддер боюнча карыздар. Дивиденддер субъект тарабынан бөлүштүрүлгөн пайданын бөлүгү болуп саналат. Дивиденддерди төлөө Директорлор кенешинин чечиминин негизинде жүргүзүлөт.

Салыктар боюнча карыздар. Субъект КРнын салык кодексинин негизинде финансылык-чарбалык ишмердүүлүгү боюнча салык төлөйт.

Отчеттук мөөнөт ичинде эсептелип, бирок төлөнө элек салыктардын суммасы карыз катары эсептелинет. Төлөөгө каралган пайда салыгы, жеке адамдардан киреше салыгы, төлөөгө каралган КНС, төлөөгө каралган акциздер жана төлөөгө каралган башка салыктарды камтыйт.

Эмгек акы боюнча карыздар. Кээ бир кыска мөөнөттүү милдеттенмелердин бөлүгү эмгек акыны эсептөө менен байланышкан. Кызматкерлердин отчеттук мөөнөт ичинде кылган жумушуна жараша эмгек акы эсептелет жана төлөнө элек сумма ушул счетто көрсөтүлөт. Эмгек кодексинин негизинде кызматкелердин **эмгек өргүүсүнө болгон карызы**, айлык акыдан кармалып эсептелген **социалдык фондго болгон карызы** дагы пайда болуп калышы мүмкүн.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү. Эгерде узак мөөнөттүү милдеттенмелердин бөлүгү учурдагы жыл ичинде жабууга дуушар болсо жана учурдагы активдердин, жүгүртүүдөгү активдерден төлөнсө, бул узак мөөнөттүү карыздын бөлүгү кыска мөөнөттүү деп аталат.

Кыска мөөнөттүү ижара боюнча карыздар. Субъектте жаңы активдерди колдонууга алуунун бир канча жолдору бар. Бул учурда аларды карызга алуу менен сатып алууга, кийинкисинде – кыска мөөнөткө ижарага алса болот, үчүнчү учурда – лизингдин жардамы менен узак мөөнөткө алса болот. Биринчи эки жол кандайдыр бир өзгөчө бухгалтердик көйгөйлөрдү

пайда кылбайт. Биринчи учурда актив жана милдеттенмелер төлөнгөн суммада эсептелет, жана активдер амортизациялоонун объектиси болуп саналат. Экинчи учурда ижара бергенде ээлик кылуу тобокел калат. Ижаранын бул түрү оперативдүү ижара деп аталат. Мындай ижарадагы төлөмдөрдүн эсеби ай сайын төлөнүүчү чыгымдар катары каралат жана «Ижара боюнча чыгымдар» счетунун дебетинде чагылдырылат./үчүнчү жол-узак мөөнөттү ижара-чет өлкөдөн негизги каражаттарды сатып алууну каржылоонун натыйжалуу жолдору болуп саналат. Ал бир канча артыкчылыктарга ээ. Мисалы, ал тез арада төлөнү талап кылбайт, ал эми ижара төлөмү салык салуудан толугу менен бошотулат.

Бухгалтердик эсепте «Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» бөлүмүнүн счеттору компаниялардын, ФОЭСтин «Финансылык отчетторду берүү» деп аталган 1-стандартынын 60-65-параграфтарына ылайык кыска мөөнөттүү катары классификацияланган милдеттенмелерин эсепке алуу үчүн каралган «Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» бөлүмү төмөнкү негизги счеттордон турат:

- 3100 «Төлөөгө каралган эсептер»;
- 3200 «Алынган аванстар»;
- 3300 «Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер»;
- 3400 «Төлөөгө каралган салыктар»;
- 3500 «Чегерилген кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»;
- 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»;
- 3700 «Резервдер».

9.3. Төлөөгө каралган счеттордун эсеби

3100 «Төлөөгө каралган счеттор» жабдуучулардын (сатуучулардын) товарлар, кызмат көрсөтүүлөр, материалдар жана жабдуулар боюнча субъектге сунушталган талаптары, бирок төлөнө элек счеттору жөнүндө маалыматты чагылдыруу үчүн арналган.

3100 счетунун дебетинде жабдуучулардын талаптарын төлөөнүн суммасы жана которулган аванстарды зачет кылуу, ал эми кредитинде жабдуучулар (сатуучулар) тарабынан эсептешүү документтерин көрсөтүү боюнча сумма чагылдырылат.

3100 «Төлөөгө каралган эсептер» счетуна төмөнкүдөй кошумча счеттор ачылышы мүмкүн:

3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер»

3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер»

Мыйзам базасына ылайык чет өлкөлүк валюта менен эсептешүү бул счет боюнча акчалай документтерди – эсептешүүнү жазган мөөнөттөн баштап КРУБнын курсу боюнча чет өлкөлүк валютаны сомго кайра эсептөө аркылуу жүргүзүлөт. Ошол эле учурда бул эсептешүүлөр эсептешүү жана төлөмдөр валютасында чагылдырылат. Чет өлкөлүк операциялар боюнча курстук айырмалар, анын ичинде отчеттук мөөнөт боюнча карызды кайра

баалоо 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан киреше» жана 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан чыгымдар» счетторуна кирет.

Жабдуучулар – чийки зат, материалдар жана башка товардык-материалдык баалуулуктарды, активдерди жөнөтүүчү ишкана, уюмдар.

Жабдуучулар менен эсептешүү товардык-материалдык баалуулуктарды жөнөткөндөн, кызмат көрсөтүүлөрдү жүргүзгөндөн кийин иш жүзүнө ашат.

Ишкана, уюмдун макулдуугусуз акцептсиз тартипте документтердин негизинде жазылган жөнөтүлгөн чийки зат жана материалдар үчүн талаптар төлөнөт.

Бүгүнкү күндө ишкана жана уюмдар жөнөтүлгөн продукция жана көрсөтүлгөн кызматтар үчүн эсептешүү формаларын өздөрү тандашат. КРнын накталай эмес эсептешүү жөнүндө жобого ылайык эсептешүүнүн ар түрдүү формалары бар.

3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» счёту товар берүүчүлөр тарабынан алынган жана фактураланган жөнөтүлгөн товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн субъекттин кыска мөөнөттүү соодалык кредитордук карыздары жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

ФОЭСтин талабына ылайык финансылык отчеттордо таанылууга тийиш болгон алынбаган же фактураланбаган берүүлөр үчүн кредитордук карыз 3510 «Товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр боюнча чегерилген милдеттенмелер» счёту боюнча чагылдырылат.

ФОЭСтин «Финансылык отчетторду берүү» деп аталган 1-стандартына ылайык чечмелеп көрсөтүүнү талап кылган маалыматтарды ыкчам алуу максатында счеттор планын түзүүдө башкы компаниялардын, туунду жана ассоциацияланган компаниялардын жана башка байланыштуу жактардын кредитордук карыздарын эсепке алуу үчүн өзүнчө субсчётторду кароо максатка ылайыктуу.

3110 счётуна чагылдырылган, ФОЭСтин «Валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасири» деп аталган 21-стандартында берилген «Чет өлкө валютасындагы операциялар» аныктамасына жооп берген операциялар чет өлкө валютасында сыяктуу эле, КРУБ тарабынан операция ишке ашырылган күнгө карата белгиленген курс боюнча улуттук валютага кайрадан эсептелүү менен эске алынат. Ар бир отчеттук күнгө карата 3110 эсептин чет өлкө валютасындагы сальдосу, ушул күнгө карата белгиленген эсептик курс боюнча, келип чыккан айырманы 6200 «Операциялык ишкердиктен түшкөн башка кирешелер» счётуна кредитине же болбосо 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счётуна дебетине чегерүү менен кайрадан эсептелинет.

Алгач, 3110 счётуна кредити боюнча субъекттин алынган товарларга жана көрсөтүлгөн кызматтарга алынган активдердин же керектелген кызмат көрсөтүүлөрдүн наркы боюнча төлөөгө тиешелүү милдеттенмеси ча-

гылдырылат. Эгерде, товар берүүчүнүн эсебинде мөөнөтүнөн мурда төлөгөндүгү үчүн жеңилдиктер каралса, анда кредитордук карызды баштапкы таануу жана аны жеңилдик суммасына түзөтүү төмөнкүчө чагылдырылат:

- запастарды эсепке алуу счеттору менен корреспонденцияда 3110 счетунун кредити боюнча счет-фактураны алуу учурунда эсепте көрсөтүлгөн жеңилдик суммасын алып салуу менен запастардын наркы чагылдырылат;

- эгерде субъект жеңилдиктен пайдаланбаса (жеңилдик күчүндө турган мөөнөт ичинде эсепке төлөбөсө), анда пайдаланбай калган жеңилдиктин суммасы операциялык эмес иштерден чыгым катары классификацияланат: эсеп үчүн төлөнгөн учурда жеңилдик суммасы 3110 счетунун кредитинде 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счетуна карата «Пайдаланылбаган жеңилдиктер» субсчету менен корреспонденцияда жазууларды чагылдыруу менен калыбына келтирилет.

Субъект кредитордук карызды ал (же анын бөлүгү) толук төлөнгөн шартта гана, башкача айтканда келишимде каралган милдеттенмелер аткарылып, жокко чыгарылып же анын аракеттенүү мөөнөтү бүткөндө гана баланстан алып салат. 3110 счетунун дебети боюнча кредитордук карыздардын төлөнүшүнө тиешелүү бардык операциялар чагылдырылууга тийиш.

Товар берүүчүгө келип түшкөн товарларды толук көлөмүндө же анын бөлүгүн анын эсептерине төлөгөнгө чейин эле кайтарып берүү, товар берүүчү ага макулдугун берген алынган товарларды арзандатуу 3110 счетунун дебети боюнча алынган материалдык баалуулуктарды эсепке алуу эсеби менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Эгерде субъект соттун же кредитордун өз чечими боюнча келишимде каралган милдеттенмелерди (же алардын бөлүгүн) аткаруудан бошотулса, анда кредитордук карыздын тиешелүү суммасы 3110 счетунун дебети боюнча 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счету менен корреспонденцияда жүргүзүлгөн өткөрүүлөрдө алынып салынат. Мында, кредитордук карызды эсептен алып салуу үчүн негиз болгон документ болуп, соттун мыйзам талабына ылайык күчүнө кирген чечими жана кредитордун карызды талап кылуудан кат жүзүндө баш тартуусу саналат.

Тиешелүү талаптар үчүн жарандык мыйзамдарда белгиленген доонун эскириши мөөнөтү бүткөн кредитордук карыз 3110 счетунан 6200 «Башка операциялык иштерден түшкөн кирешелер» счетунун кредитине мөөнөтү бүткөндүгү фактысы боюнча эсептен алынат. Милдеттенмелердин мисалы, соттун чечими боюнча калыбына келтирилиши учурунда төлөөгө каралган эсептер боюнча кредитордук карыздын тиешелүү суммасы 3110 счетунун кредити боюнча 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счету менен корреспонденцияда милдеттенмелер калыбына келтирилген отчеттук мезгилде чагылдырылат.

Келишимде каралган милдеттенмелер, ошондой эле юридикалык жактын карызгердин жоюлуп кетишине байланыштуу да жокко чыгарылат. Мында, төлөөгө каралган эсептер боюнча кредитордук карыздын тиешелүү

суммасы 6200 «Операциялык ишкердиктен түшкөн башка кирешелер» сче-
тунун кредити боюнча 3110 счету менен корреспонденцияда өткөрүүлөр
аркылуу эсептен алынат.

Векселдер менен камсыз кылынган товарлар жана кызмат көрсөтүү-
лөр үчүн төлөөгө каралган эсептер боюнча кыска мөөнөттүү кредитордук
карыздар 3110 сче-тунун дебити боюнча 3390 «Башка кыска мөөнөттүү
карыздык милдеттенмелер» сче-ту менен корреспонденцияда ишке ашы-
рылган өткөрүүлөр менен алынып салынат.

ФОЭСтин «Финансылык отчетту берүү» деп аталган 1-стандартына
ылайык узак мөөнөттүү мезгил аралыгына рефинансылануучу (мөөнөтү
узартылуучу) кыска мөөнөттүү милдеттенмелер, эгерде бул факт рефинан-
сылоо келишими менен тастыкталган болсо, 3110 «Товарлар жана кызмат
көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» сче-тунун дебити боюнча 4100
«Узак мөөнөттүү милдеттенмелер» тобундагы сче-ттордун кредити менен
корреспонденцияда, рефинансылоонун тиешелүү шарттары менен узак
мөөнөттүү милдеттенмелерге кайрадан классификацияланат.

3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер» сче-ту компаниялардын, ин-
вестициялык иштердин жүрүшүндө активдерди, атап айтканда, жүгүртүү-
дөн тышкаркы активдерди жана башка инвестицияларды алуу учурунда
келип чыккан кыска мөөнөттүү милдеттенмелерин эсепке алуу үчүн
каралган.

Атап айтканда, 3190 сче-тунун кредити боюнча негизги каражаттарды,
материалдык эмес активдерди, кыймылсыз мүлккө инвестицияларды, био-
логиялык активдерди, карыздык баалуу кагаздарды (векселдерди, облига-
цияларды), үлүштүк каражаттарды (акцияларды, башка субъекттердин
уставдык капиталына үлүштөрдү) сатып алуу үчүн кредитордук карыздар
чагылдырылат.

Инвестициялык иштерге байланыштуу өзүнчө милдеттенмелерди ба-
штапкы таануунун өзгөчөлүктөрүн жүгүртүүдөн тышкаркы активдерди
жана инвестицияларды эсепке алуу эсептерине карата түшүндүрмөлөрдөн
карагыла.

Төлөөгө каралган башка эсептер боюнча чет өлкө валютасында опе-
рациялардын жүргүзүлүшүнүн натыйжасында келип чыккан кредитордук
карыздардын суммасына валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасирин
эсепке алуу, милдеттенмелерди таануунун токтотулушу, узак мөөнөттүү
милдеттенмелерге классификациялоону 3110 «Товарлар жана кызмат
көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» сче-туна карата түшүндүр-
мөдөн таба аласыздар.

Д-т 1620   К^T 3110

Тиешелүү чыгымдардын эсеби боюнча сче-ттор кабыл алына элек
болсо:

Д-т 1630, 7100, 7500, 8000   К-т 3110

3110 сче-тунда карызды акцептин суммасынын чегинде чагылдырышат.

Келип түшкөн товардык-материалдык баалуулуктардын жетишпөөсү, келишим боюнча шартталган баалардын дал келбөөсү жана арифметикалык каталар байкалганда доо коюу счеттору боюнча кредиттелет.

КНСтын суммасын жабдуучулар төлөөгө каралган счетго кошушат, жана сатып алуучуда төмөнкү операция боюнча чагылдырылат:

Д-т 3430   К-т 3110

Сатып алынган баалуулуктар, аткарылган кызматтар үчүн жабдуучулар жана подрядчиктердин карыздары боюнча пайыздарды төлөө чыгымдары өндүрүш чыгымдары (алар продукциянын өздүк наркына кошулушат) счетунун дебети жана 3110 счетунун кредити боюнча чагылдырылат

Д-т 7100, 7630, 8000   К-т 3110

Жабдуучуга болгон карызды накталай же банк аркылуу которуу жолу менен жабуу төмөнкү жазуу менен көрсөтүлөт:

Д-т 3110   К-т 1100, 1200

Жабдуучуга болгон карызды банк зайымынын суммасынын эсебинен жабуу:

Д-т 3110   К-т 3310

Мына ошентип жабдуучуларга болгон карызды жабууда бухгалтердик жазуулардын тартиби колдонулган эсептешүү формаларынан көз каранды.

Эсептин журнал-ордердик формасында төлөөгө каралган счеттордун эсеби №6-Журнал-ордерде жүргүзүлөт. Бул журнал-ордерде синтетикалык эсеп аналитикалык эсеп менен айкалышат.

Төлөөгө каралган счеттордун аналитикалык эсеби пландык төлөмдөр тартибинде № 5-ведомостто жүргүзүлөт жана андагы жазуулар айдын аягында № 6-журнал-ордерди эске алуу менен корреспонденцияланган жалпы жыйынтыктарды камтыйт.

Аналитикалык эсеп жабдуучуларга болгон маалыматты: эсептешүү документтери, төлөө мөөнөтү, берилген векселдер, алынган насыялар ж.б. камтыйт.

Келип түшкөн ресурстардын векселдик төлөөсүндө жөнөкөй жана көтөрүлмө векселдер колдонулат:

Жөнөкөй вексель – бир тараптан (векселди берүүчүлөр) башка тарапка (векселди кармоочу) жүргүзүлгөн операциялар боюнча төлөөнүн мөөнөтү келген учурда акчанын тишелүү суммасын төлөө боюнча кагаз түрүндөгү карыздык акчалай милдеттенмелер.

Анда берүүнүн орду жана мөөнөтү, жалпы милдеттенменин суммасы же пайыздарды төлөө боюнча бөлүнүп каралган милдеттенмелер, төлөөнүн мөөнөтү жана орду, алуучунун аталышы, вексел берүүчүнүн колу көрсөтүлөт.

Көтөрүлмө векселдер – кредиторлорго (трассантарга) жазылган кагаз түрүндөгү карыздык акчалай милдеттенмелер жана дебиторго (ремитентке) векселде көрсөтүлгөн сумманы үчүнчү жакка (ремитентке) төлөө боюнча буйругун камтыйт.

Бул документ аны трассат тарабынан акцепт кылгандан кийин карыздык милдеттенмелерге айлантат.

Бүгүнкү күндө векселдерди колдонуу менен эсептешүүнүн эсебин жөнөкөйлөтүлгөн формада жүргүзүү сунушталат.

Векселдерди колдонуу менен эсептешүүнү бөлүп кароо аналитикалык эсепте жүргүзүлөт.

Товардык-материалдык баалуулуктарды сатып алууга берилген векселдер 3110 счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

Жабдуучулардан векселдерди берүү боюнча келип түшүүлөр төмөнкүдөй чагылдырылат:

а) товардык-материалдык запастар:

– үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн эсеп боюнча :

Д-т 1600   К-т 3100

– мезгилдүү эсеп боюнча:

Д-т 7110   К-т 3100

б) негизги каражаттар:

Д-т 2100   К-т 3100

в) башка активдер:

Д-т 1300, 2800, 2900   К-т 3100

9.4. Алынган аванстардын эсеби

Алынган аванстардын эсеби бухгалтердик эсептин счеттор планында 3200 «Алынган аванстар» счетунда чагылдырылат. Бул счет төмөнкү кошумча счеттордон турат:

3210 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын аванстары»;

3220 «Курулушка келишим боюнча буюртмачыларга карыз».

3210 «Сатып алуучулардан жана буюртмачылардан алынган аванстар» счёту сатып алуучулардан жана буюртмачылардан товарлардын же кызмат көрсөтүүлөрдүн берилишине келишим боюнча алдын ала төлөөлөрдөн улам келип чыккан кыска мөөнөттүү милдеттенмелерди эсепке алуу үчүн каралган. Милдеттенмелер, эгерде алар отчеттук күндөн кийинки 12 айдан ашпаган мөөнөттө жөнгө салынууга тийиш болсо, 3210 счетунда эске алынат. Алынган аванстарга байланыштуу калган бардык милдеттенмелер 4190 «Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер» счетунда узак мөөнөткө каралгандар катары эсепке алынууга тийиш. ФОЭСтин «Валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасири» деп аталган 21-стандартында белгиленген «чет өлкө валютасындагы операциялар» аныктамасына жооп берген 3210 счёто чагылдырылган операциялар чет өлкө валютасында сыяктуу эле, Улуттук банктын операция жүзөгө ашырылган күнгө карата белгиленген курсу боюнча кайрадан эсептелген улуттук валютада эске алынат. Ар бир отчеттук күнгө карата 3200 счетунун чет өлкө валютасында чагылдырылган сальдосу ушул күнгө карата белгиленген эсептик курс боюнча кайрадан эсептелинет жана келип чыккан айырма 6200 «Операциялык иштерден

түшкөн башка кирешелер» эсебинин кредитине же болбосо 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счетунун дебетине чегерилет.

Субъект, аванстар боюнча кредитордук карыздарды, кредитордук карыздар (же алардын бөлүгү) төлөнгөн учурда, б.а. келишимде каралган милдеттенмелер аткарылган, жок кылынган же алардын аракеттенүү мөөнөтү бүткөн учурда гана баланстан алынып салынат. Кредитордук карыздарды төлөө боюнча бардык операциялар 3210 счетунун дебети боюнча чагылдырылат.

Товарларды же кызмат көрсөтүүлөрдү берүүлөр боюнча милдеттенмелердин аткарылышы шартында, тиешелүү сумма 3210 эсептин дебети боюнча товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептерди эсепке алуу эсеби менен корреспонденциясында же сатып өткөрүүдөн түшкөн кирешелерди эсепке алуу эсебинин кредитине түздөн-түз алып салынат.

Милдеттенмелердин жокко чыгарылышы же аракеттенүү мөөнөтүнүн бүтүшүнө байланыштуу кредитордук карыздарды эсептен алып салуу, төлөөгө каралган эсептер боюнча карыздардын алынып салынышындай эле чагылдырылат.

3220 «Курулушка келишим боюнча буюртмачыларга карыз» счёту курулушка келишим боюнча иштер аткарылган учурда буюртмачыларга төлөнүп берилүүчү дүңүнөн алгандагы сумманы эсепке алуу жана субъекттин финансылык отчетунда чагылдыруу үчүн каралган. Кредитордук карыздар аткаруу процессинде турган курулушка келишимдер боюнча түзүлөт, ал ар боюнча буюртмачылардан алынган аралык төлөмдөр болжолдонгон түшүүчү акчанын суммасынан ашат. Эгерде субъект курулушка келишим боюнча иш башталганга чейин эле кандай болбосун алдын ала төлөөлөрдү алган болсо, анда аванстын суммасы, ошондой эле буюртмачы тарабынан төлөнгөн кийинки аралык төлөмдөр 3220 счетунун кредити боюнча чагылдырылат. ФОЭСтин «Курулушка келишимдер» деп аталган 11-стандартынын 22-параграфынын талабына ылайык «даяр болгонуна жараша» ыкмасында аныкталган түшкөн акчалардын суммасы 3200 счетунун дебети боюнча 6140 «Курулушка келишимдер боюнча түшкөн акча» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Эгерде буюртмачы тарабынан төлөгөн төлөмдүн суммасы болжолдонгон (таанылган) түшүүчү акчанын суммасынан аз болсо, анда келип чыккан айырма «Курулушка келишим боюнча буюртмачыларга» карыз беренеси боюнча баланстын активинде чагылдырылат.

9.5. Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин эсеби

3300 «Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» счёту

3300 «Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» тобунун счётору ишкердикти каржылоо үчүн карыздык каражаттарды: өлкөнүн аймагындагы жана чет өлкөдөгү банктардан жана башка зайым берүүчүлөрдөн улуттук жана чет өлкө валюталарында алынган кредиттер,

жүгүртүүгө чыгарылган карыздык баалуу кагаздар, ошондой эле узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин ошол учурда колдонуу үчүн бөлүгүн тартуунун натыйжасында келип чыккан, субъекттин милдеттенмелер жөнүндөгү маалыматтарын жалпылоо үчүн каралган. *3300 счеттор* тобунда отчеттук күндөн кийинки 12 ай ичинде төлөнүүгө тийиш болгон карыздык милдеттенмелер гана эсепке алынат.

3300 счёту төмөнкү кошумча счеттордон турат:

3310 «Банктык кредиттер, карыздар»

3320 «Башка кредиттер, карыздар»

3330 Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү»

3390 «Башка кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер»

3300 счёту нун дебети боюнча төлөнгөн (жабылган) милдеттенмелердин суммасы, ал эми кредити боюнча карыз алуучу тарабынан банктардан, башка кредиторлордон (юримдикалык жактардан жана жеке адамдардан) алынган же зайым же кредит келишими боюнча карыз алуучунун тапшыруусунун негизинде кредиторлор тарабынан үчүнчү жактарга өткөрүлүп берилген акча каражаттарынын суммасы чагылдырылат. 3310 счёту нун кредити боюнча ошондон эле, банк тарабынан кардарлардын эсептерине жана төлөм тапшырмаларына эсептеги калдыктан ашкан сумманын төлөнүп берилиши учурунда келип чыккан банктык овердрафт суммалары да чагылдырылат.

Чет өлкө валютасында төлөнүүгө тийиш болгон милдеттенмелер орун алган шартта 3310, 3320 счёту руна карата улуттук жана чет өлкө валюталарында алынган карыздарды өзгөчө эсепке алуу үчүн субсчёттор ачылышы мүмкүн:

3311 «Банктык улуттук валютадагы кредиттер, карыздар»;

3312 «Банктык чет өлкө валютасындагы кредиттер, карыздар»;

3321 «Улуттук валютадагы башка кредиттер, карыздар»;

3322 «Чет өлкө валютасындагы башка кредиттер, зайымдар».

Кредиттер жана зайымдар боюнча милдеттенмелерди өз алдынча субсчёттордо кылдат эсепке алуу субъекттин аналитикалык керектөөлөрүнө жараша жүргүзүлөт.

Чет өлкө валютасындагы кредиттерди жана карыздарды алуу жана төлөө боюнча операциялар чет өлкө валютасында сыяктуу эле, Улуттук банктын операция ишке ашырылган күнгө карата эсептик курсу боюнча улуттук валютага кайрадан эсептелинүү менен эске алынат. Ар бир отчеттук күнгө карата чет өлкө валютасында жөнгө салынууга тийиш болгон кредиттер жана карыздар боюнча милдеттенмелер эсепке алуу курсу боюнча кайрадан эсептелинип чыгат жана келип чыккан айырма 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан киреше» счёту нун кредитине же 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан чыгымдар» счёту нун дебетине чегерилет.

Субъект кредиттер жана зайымдар боюнча карыздарды алар төлөнгөн шартта гана, б.а. келишимде каралган милдеттенмелер аткарылган, жок кылынган же алардын аракеттенүү мөөнөтү бүткөн учурда гана баланстан алынып салынат. Милдеттенмелерди төлөө боюнча бардык операциялар 3310, 3320 счеттордун дебити боюнча чагылдырылат. Жокко чыгарылган милдеттенмелер боюнча карыздарды эсептен алып салуулар (3110 счетуна карата түшүндүрмөнү карагыла) 3310, 3320 счеттордун дебити боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Кыска мөөнөттүү кредиттер жана карыздар боюнча төлөөгө чегерилген пайыздар 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счетунун дебити боюнча 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

ФОЭСтин «Финансы отчетун берүү» деп аталган 1-стандартына ылайык узак убакытка рефинансылануучу (мөөнөтү узартылуучу) жана бул факт рефинансылоо келишими менен тастыкталган кыска мөөнөттүү зайымдар 3310, 3320 счеттордун дебити боюнча 4120, 4130 счеттордун кредити менен корреспонденцияда узак мөөнөттүү өткөрүүлөр менен кайрадан классификацияланат.

3330 «Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин ошол учурга каралган бөлүгү» счету

Отчеттук күндөн кийинки 12 ай ичинде аткарылууга тийиш болгон узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин бөлүгү 3330 «Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин ошол учурга каралган бөлүгү» счетунун кредити боюнча узак мөөнөттүү милдеттенмелерди эсепке алуунун тиешелүү счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

3390 «Башка кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» счету субъекттин кредиттерден жана зайымдардан башка карыздык милдеттенмелерин эсепке алуу үчүн каралган. Атап айтканда, бул эсепте субъект тарабынан чыгарылган кыска мөөнөттүү векселдер жана облигациялар сыяктуу карыздык баалуу кагаздар эсепке алынышы мүмкүн. Эгерде милдеттенме финансылык отчет күнүнөн кийинки бир жылдан ашпаган мөөнөттө аткарылууга тийиш болсо, ушул эле эсепте алдынала же дароо төлөөлөрсүз эле сатуу сатуучу тарабынан белгиленген, кредиттөөнүн адеттеги мөөнөттөрүнөн ашкан убакытка төлөмдөрдү кийинкиге калтыруу менен сатылып алынган товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр боюнча карыздар да эсепке алынат (коммерциялык кредит).

Чет өлкө валютасында жөнгө салынууга тийиш болгон милдеттенмелер чет өлкө валютасында сыяктуу эле, КРУБ тарабынан операция жүзөгө ашырылган күнгө карата белгиленген курс боюнча кайрадан эсептелинген улуттук валютада да эске алынат. Ар бир отчеттук күнгө карата 3390 счетунун чет өлкө валютасында чагылдырылган сальдосу ушул күнгө карата белгиленген курс боюнча кайрадан эсептелинет жана келип чыккан айырма

9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан киреше» счетунун кредитине же 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан чыгым» счетунун дебетине чегерилет.

Облигацияларды эсепке алуу

Облигация чыгарган жактан, анда көрсөтүлгөн мөөнөттө, облигацияларды номиналдык наркы боюнча же башка мүлктүк эквивалентте алууга аны кармап туруучунун укугун тастыктаган баалуу кагаз облигация түшүндүрөт. Облигация ошондой эле, аны кармап туруучуга облигациянын номиналдык наркынан, же болбосо башка мүлктүк укуктан катталган пайызды алууга да укук берет.

Облигациялар боюнча милдеттенмелер эсепке алууда эки ыкмада чагылдырылышы мүмкүн:

а) облигацияларды сатуу учурунда эмитент 3390 счетунун кредити боюнча сатуу учурунда алынган суммадагы милдеттенмени чагылдырат.

Облигациялардын баштапкы наркы менен алардын номиналдык наркынын ортосундагы айырма (жеңилдик же үстөк) амортизацияланат: пайыздарды төлөөнүн ар бир белгиленген күнү жеңилдиктердин же үстөк кошуулардын тиешелүү бөлүгү 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счетунун дебетине же кредитине 3390 счету менен корреспонденцияда алынып салынат. Эгерде пайыздарды төлөө күнү отчеттук күн менен дал келбей калса, жеңилдиктердин же үстөк кошуулардын амортизациясы пайыздарды төлөөнүн акыркы күнү менен отчеттук күндүн ортосундагы мезгил үчүн да чегерилет;

б) облигацияларды сатуу учурунда эмитент 3390 счетунун кредити боюнча облигациялардын номиналдык наркын чагылдырат, ал эми жеңилдиктердин же үстөк кошуулардын суммасы 3390 счетуна карата «Облигациялар боюнча жеңилдиктер же үстөк кошуулар» деп аталган контрсчеттун дебети же кредити боюнча чагылдырылууга тийиш. Жеңилдиктердин же үстөк кошуулардын амортизациясы 9510 счетунун дебети (кредити) боюнча контрсчет менен корреспонденцияда чагылдырат. Мында, бухгалтердик баланста облигациялардын номиналдык наркын эсепке алуу эсебинин сальдосу катары эсептелинген милдеттенмелердин баланстык наркы, плюс (минус) жеңилдиктерди жана үстөк кошууларды эсепке алуунун субсчеттордун сальдосу көрсөтүлөт.

Жокко чыгарылган милдеттенмелер боюнча карыздарды эсептен алып салуу (3310, 3320 счеторуна карата эсептин түшүндүрмөлөрдү карагыла) 3390 счетунун дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу сметтун номери	
		Дебет	Кредит
1	Субсметтогу жеңилдикти же үстөк кошууну эсепке алуу: Облигацияларды сатуу: - сатылган облигациялардын номиналдык наркы; - номиналдык нарктан жеңилдиктер; - номиналдык наркка үстөк кошуулар	1100, 1200, 1590 3391 1100, 1200, 1590	3390 1100, 1200, 1590 3391
2	Амортизацияны чегерүү: - жеңилдик; - үстөк кошуу	9510 3391	3391 9510
1	Субсметту колдонуусуз жеңилдиктерди жана үстөк кошууларды эсепке алуу: Облигацияларды сатуу: - сатылган облигациялар үчүн алууга каралган Сумма	1590	3390
2	Чегерилген амортизация: - жеңилдиктер; - үстөк кошуу	9510 3390	3390 9510
	Облигациянын наркын төлөп берүү	3390	1110, 1210

Облигациялар менен ишке ашырылган операцияларды эсепке алуу боюнча бухгалтердик өткөрүүлөрдүн мүмкүн болгон схемаларынын бири төмөндө келтирилген.

Чыгарылган облигациялар боюнча төлөөгө карата кошуп эсептелинген пайыздар 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» сметунун дебити боюнча 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» смету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Векселдерди эсепке алуу

Вексел берүүчүнүн векселде каралган мөөнөт келип жеткенде вексел ээсине белгиленген сумманы (төлөө наркын) төлөп берүүгө эч нерсе менен шартталбаган милдеттенмесин тастыктаган баалуу кагаз, вексел катары таанылат. Вексел пайыздык (векселди төлөө учурунда төлөнүүгө тийиш

болгон пайыздарын көрсөтүү менен) же пайызсыз (пайыздардын суммасы төлөө наркына кошулат) болушу мүмкүн.

Пайыздык векселдер, вексел берүүчүнүн эсепке алуусунда номиналдык (төлөө) наркы боюнча таанылат. Пайыздарды чегерүү 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгашалар» счетунун дебети боюнча 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат жана эсепке алууда ал, ошол боюнча таанылган кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин наркына таасирин тийгизбейт.

Пайызсыз векселдер, вексел берүүчү тарабынан жеңилдиктер (дисконт) менен чыгарылат жана алар ошол вексел боюнча пайызды түшүндүрөт, башкача айтканда, пайызсыз векселдин номиналдык наркында алынган займ сыяктуу эле, ал боюнча пайыздардын суммасы камтылат. Төлөөгө каралган пайызсыз векселдер эсепке алууда эки ыкмада чагылдырылат:

а) 3390 «Башка кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» счетунун кредити боюнча вексел боюнча алынган айкын сумма чагылдырылат. Жеңилдиктер амортизациясы 3390 счетунун кредити боюнча 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счету менен корреспонденцияда түздөн-түз чагылдырылат. Векселди төлөө күнүнө карата анын баланстык наркы минималдык наркына - төлөнүүгө тийиш болгон суммага барабар болуп калат.

б) 3390 счетунун кредити боюнча векселдин номиналдык (төлөө) наркы, ал эми жеңилдиктин (дисконттун) суммасы 3391 «Төлөөгө каралган вексель боюнча жеңилдик (дисконт)» контрсчетунун дебети боюнча чагылдырылат. Жеңилдик амортизациясы 9510 счетунун дебети боюнча 3391 счету менен корреспонденцияда эске алынат. Төлөөгө каралган вексель боюнча милдеттенмелерди бухгалтердик баланста чагылдырууда 3391 счетунун дебеттик сальдосу 3390 счетунун сальдосунан кемитилет.

9.6. Төлөөгө каралган салыктардын эсеби

Кыргыз Республикасында салык системасын реформалоо эгемендүүлүктү алгандан кийин башталган.

Салык деп КРнын салык мыйзамдуулугуна ылайык салык төлөөчүлөрдөн алынган милдеттүү түрдө, жеке акысыз акчалай төлөмдү түшүнөбүз. Мамлекеттик мыйзамдар субъекттерден белгилүү салыктарды төлөөнү талап кылат. Салыктарды эсептегенден кийин алар милдеттенмелер катары эсептелинет, ал эми төлөнгөндөн кийин жоюлат.

Кыргызстандын Салык кодексине ылайык жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү салыктар, ошондой эле атайын салык режимдери белгиленет.

Жалпы мамлекеттик салыктар республиканын бардык аймагында төлөнүүгө милдеттүү салыктар болуп эсептелет. Ал эми жергиликтүү салыктарга жергиликтүү кеңештердин ченемдик укуктук актылары менен

колдонууга киргизилүүчү, тиешелүү административдик-аймактык бирдиктердин аймактарында төлөнүүгө милдеттүү болгон салыктар түшүнүлөт.

Жалпы мамлекеттик салыктардын түрлөрү:

- 1) киреше салыгы;
- 2) пайда салыгы;
- 3) кошумча нарк салыгы;
- 4) акциз салыгы;
- 5) жер казынасын пайдалануу салыгы;
- 6) сатуу салыгы.

Жергиликтүү салыктардын түрлөрү:

- 1) жер салыгы;
- 2) мүлк салыгы;

Атайын салык режиминин түрлөрү:

- 1) милдеттүү патенттин негизиндеги салык;
- 2) ыктыярдуу патенттин негизиндеги салык;
- 3) бирдиктүү салыктын негизиндеги салык салуунун жөнөкөй-

лөтүлгөн системасы;

- 4) салык келишиминин негизиндеги салыктар;
- 5) эркин экономикалык аймактардагы салык режими;
- 6) атайын каражаттар салыгы

Салык салуу объектиси деп салык милдеттенмесинин келип чыгышын шарттаган укуктар жана аракеттер саналат. Салыктын ар бир түрү боюнча салык салуу объектиси Кодекске ылайык аныкталат.

Салык базасы деп салык салуу объектинин нарктык, физикалык же башка мүнөздөмөсү саналат, анын негизинде салыктын суммасы эсептелет.

Салык ставкасы деп салык базасын өлчөө бирдигине карата алгандагы салыктык чегеримдердин чоңдугу саналат. Салык ставкасы салык базасын өлчөө бирдигине карата алынуучу пайыздар же абсолюттук сумма түрүндө белгиленет.

Салык базасы аныкталуучу жана салык суммасы эсептелүүчү убакыт мезгили саналат. Эгерде мындай мезгил аныкталбаса, *салык мезгили* деп салык милдеттенмеси келип чыккан күн эсептелет.

Салык боюнча *салык мезгили* болуп төмөнкүлөр саналат:

1) ошол салык боюнча салык төлөөчү катары катталган күндөн тартып ушул салык мезгили аяктаганга чейинки убакыт мезгили;

2) салык боюнча салык мезгили башталган күндөн тартып, салык төлөөчү КРнын салык төлөөчүлөрүнүн мамлекеттик реестринен чыгарылган күнгө чейинки убакыт мезгили;

3) эгерде каттоо же аны жокко чыгаруу бир салык мезгилинин ичинде болсо, ошол салык боюнча салык төлөөчү катары катталган күндөн тартып, салык төлөөчүнү ошол салык боюнча каттоо жокко чыгарылган күнгө чейинки убакыт мезгили.

3400 «Төлөөгө каралган салыктар» счёту субъекттер тарабынан төлөнүүчү салыктар, субъекттин персоналдарынын кирешесинен салыктар жана башка салыктар боюнча бюджет алдындагы милдеттенмелер туура-луу маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган, ал эми салыктарды эсептеп кармап калуу жана төлөө боюнча милдеттенмелер салык мыйзамдарынын талабына ылайык субъектке жүктөлөт.

3400 «Төлөөгө каралган салыктар» счётунын дебетинде бюджетке фактылык түрдө төлөнгөн салыктын суммасы, ал эми кредитинде-бюджетке төлөнө турган же ишканада эсептелген салыктын суммасы чагылдырылат.

Салыктарды эсептөө жана төлөө тартиби КРнын Салык кодекси менен жөнгө салынат.

Бухгалтердик эсептин счётор планында салыктардын эсеби үчүн 3400 счётуна төмөнкүдөй кошумча счётор каралган:

3410 Төлөөгө каралган пайда салыгы;

3420 Жеке адамдардан киреше салыгы;

3430 Төлөөгө каралган КНС;

3440 Төлөөгө каралган акциздер;

3490 Төлөөгө каралган башка салыктар.

Салыктык мыйзамдарды бузууга жол бергендикке байланыштуу бюджетке чегерилүүчү айыптык төлөмдөр, пайыздар чегерилген чыгашалардын өзүнчө, мисалы 3590 «Башка чегерилген чыгымдар» счётуна эсепке алынышы сунуш кылынат.

Жогоруда көрсөтүлгөн 3400 счётунын кошумча счётору же салыктын түрлөрү боюнча бухгалтердик эсептин жүргүзүүлүсү боюнча карап өтөбүз:

Пайдага салык

Эгерде ишкана же уюмдарда салыктык мезгилде пайда табылган болсо пайдага салык эсептелет.

Пайдага салык—бул тике салык, анын чоңдугу уюмдун ишмердигинин акыркы финансылык натыйжаларынан көз каранды болот.

Салык уюм алган пайдага эсептелет, башкача айтканда, кирешелер менен чыгымдардын ортосундагы айырмага эсептелет.

Пайда – уюмдун кирешелеринин суммасынан чыгымдарынын суммасынан алып салуунун натыйжасы салык салуунун объектиси болуп эсептелет.

Пайдага салык салуунун эрежелери КР Салык кодексинин VIII бөлүмүндө аныкталган.

Салык салынуучу пайда (зыян) – салык мыйзамдуулугуна ылайык аныкталган отчеттук мөөнөттөгү пайданын (зыяндын) суммасы.

Компания салык салынуучу пайданы кирешенин дүн суммасынан дүн чыгымдарды (ишкердик ишмердүүлүгү менен байланышкан) кемитүү

аркылуу аныктайт. Бардык киреше жана чыгымдардын тизмеги салык мыйзамдуулугу менен аныкталат.

Пайда салыгы – салык салынуучу пайдадан эсептелген жана отчеттук мөөнөттө төлөнүүгө туура келген салыктын суммасы.

КРнын мыйзамдарында жана бухгалтердик эсеп боюнча нормативдик укуктук актыларында бекитилген киреше жана чыгымдарды таануунун ар түрдүү эрежелерин колдонуунун жыйынтыгында түзүлгөн отчеттук мөөнөттөгү бухгалтердик пайда (зыян) менен салык салынуучу пайданын (зыяндын) айырмасы туруктуу жана убактылуу айырмалардан турат.

Туруктуу айырмалар

ФОЭС 12 «Пайда салыгы» стандартынын максаты үчүн *туруктуу айырма* катары отчеттук мөөнөттөгү бухгалтердик пайданы (зыянды) калыптандыруучу жана отчеттук, о.э кийинки отчеттук мөөнөттөрдүн салык пайдасы боюнча салык базасын эсептешүүдөн алынып салынган киреше жана чыгымдар эсептелинет.

Туруктуу айырмалар – отчеттук мөөнөттөгү салык салынуучу пайда менен бухгалтердик (эсептик) пайданын ортосундагы айырма жана алар учурдагы отчеттук мөөнөттө пайда болушат жана кийинки мөөнөттөрдө жабылбайт.

Туруктуу айырмалар жалпы пайда салыгын эсептөө менен байланышкан жана компания тарабынан анын ишмердүүлүгү процессинде төлөнүшү керек.

Мисал катары, мамлекеттик облигациялар боюнча алынган пайыз кирип, эсептик кирешенин бир бөлүгү катары эсептелет, бирок бул өлкөнүн мыйзамы боюнча салык алынбайт. Кийинки мисал катары, негизги ишмердүүлүк боюнча отчеттуулукта чыгымдардын беренеси катары каралган гудвилдердин амортизациясын келтирсек болот, бирок ал салык салууда кирешеден кемитүүгө дуушар болбойт. Туруктуу айырмалар жалпы салыкка гана таасирин тийгизет жана пайда салыгын бөлүштүрүүдө практикалык, о.э теориялык көйгөйлөрдү түзбөйт.

Туруктуу айырмалар жөнүндө маалыматтар баштапкы эсеп документтеринин (бухгалтердик эсептин регистрлеринде же компания тарабынан өз алдынча аныкталган тартипте) негизинде калыптанышы мүмкүн.

Отчеттук мөөнөттө туруктуу айырмалар бухгалтердик эсепте өзгөчөлөнүп чагылдырылат (баалоодо туруктуу айырма пайда болгон актив жана милдеттенмелердин эсебинин тиешелүү счеттору боюнча аналитикалык эсепте).

ФОЭС 12 «Пайда салыгы» стандартынын максаты үчүн *туруктуу салык милдеттенмелери* катары отчеттук мөөнөттө пайда салыгы боюнча салык төлөмдөрүнүн көбөйүүсүнө алып келген салыктын суммасын түшүнөбүз.

Туруктуу салык милдеттенмелери компания тарабынан туруктуу айырма катары пайда болгон мөөнөттө таанылат.

Туруктуу салык милдеттенмелери бухгалтердик эсепте 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын топтому» счетунда («Туруктуу салык милдеттенмелери» субсчету) 3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы» счетунун кредити менен корреспонденция аркылуу чагылдырылат.

Убактылуу айырмалар

ФОЭС 12 «Пайда салыгы» стандартынын максаты үчүн убактылуу айырмалар катары бир отчеттук мөөнөттө бухгалтердик пайданы (зыянды), ал эми пайда салыгы үчүн салык базасын-башка отчеттук мөөнөттөрдө калыптандыруучу киреше жана чыгымдар эсептелет.

Салык салынуучу пайданы калыптандырууда убактылуу айырмалар бөлүнүп чыккан пайда салыгын түзүүгө алып келет.

ФОЭС 12 «Пайда салыгы» стандартынын максаты үчүн *бөлүнүп чыккан пайда салыгы* деп отчеттук жана кийинки мөөнөттөрдө бюджетке төлөөгө туура келген пайда салыгынын өлчөмүнө таасирин тийгизген сумманы түшүнөбүз.

Убактылуу айырмалар пайда салынуучу пайдага (зыянга) тийгизген таасиринин мүнөзүнө карата төмөнкүдөй бөлүнөт:

- кемитилүүчү убактылуу айырмалар;
- салык салынуучу убактылуу айырмалар.

Салык салынуучу пайданы (зыянды) калыптандырууда кемитилүүчү убактылуу айырмалар бөлүнүп чыккан пайда салыгын калыптандырууга алып келет жана учурдагы жана кийинки отчеттук мөөнөттөрдө бюджетке төлөөгө дуушар болгон пайда салыгынын суммасын азайтуусу керек.

Пайданы (зыянды) калыптандыруудагы салык салынуучу убактылуу айырмалар бөлүнүп чыккан пайда салыгын калыптандырууга алып келет жана учурдагы жана кийинки отчеттук мөөнөттөрдө бюджетке дуушар болгон пайда салыгынын суммасын көбөйтүүсү керек

Бөлүнүп чыккан (отложенный) пайда салыгын калыптандырууга алып келген салык салынуучу убактылуу айырмалардын пайда бөлүүсү боюнча практикалык мисал: Экспресс компаниясы 2017-жылдын 27 декабрында бухгалтердик эсепке 120000 сом суммасындагы, пайдалуу колдонуу мөөнөтү 5 жыл болгон негизги каражаттардын объектисин кабыл алды. Пайда салыгынын ставкасы 10% ти түзөт.

Бухгалтердик эсептин максаты үчүн компания түз (линейный) ыкма боюнча амортизацияны эсептөөнү, ал эми пайда салыгы боюнча салык базасын аныктоонун максаты үчүн-түз эмес ыкма боюнча жүргүзөт.

Бухгалтердик отчеттуулук жана салык декларациясын толтурууда

Экспресс компаниясы төмөнкү маалыматка ээ болду

	Бухгалтердик эсептин максаты үчүн, сом	Пайда салыгы боюнча салык базасын аныктоонун максаты үчүн, сом
2017-жылдын 27 декабрында бухгалтердик эсепке пайдалуу колдонуу мөөнөтү 5 жыл болгон негизги каражаттардын объектисин кабыл алды	120 000	120 000
2018-жыл үчүн эсептелген амортизациянын суммасы түздү	24 000	40 130
2018-жылдын 31-декабрына карата негизги каражаттардын баланстык наркы	96 000	79 870

Пайда салыгы боюнча салык салынуучу базаны аныктоодо салык салынуучу убактылуу айырма 2018-жылы түздү:

16130 сом (40130 сом-2400 сом).

Пайда салыгы боюнча салык салынуучу базаны аныктоодо бөлүнүп чыккан (отложенный) салыктык милдеттенмелер 2018-жылы түздү:

$16130 \text{ сом} * 10\% / 100 = 1613 \text{ сом}$.

Практикалык мисал: Салык салынганга чейин бухгалтердик пайданын суммасы 100000 сом. Эгерде пайда салыгынын ставкасы 10% болсо, финансылык эсептин максаты үчүн эсептелген салык боюнча чыгымдар 30000 сомду түзөт. Отчеттук мезгилде сатуудан түшкөн кирешенин курамында салык салынуучу пайдага кошулбай турган сумма бар деп эсептейли. Бул эгерде компания бухгалтердик эсептин максаты үчүн эсептөө ыкмасын (метод начисления), ал эми салыктарды эсептегенде-кассалык ыкмасын колдонгон учурда гана мүмкүн. Ошондуктан пайда салыгына салынган сумма 20000 сомго барабар дейли, анда салык төлөмдөрү боюнча учурдагы карыздар 6000 сомду түзөт.

Пайда салыгы боюнча чыгымдар- $100000 * 10\% = 10000 \text{ сом}$.

Пайда салыгы- $20000 * 10\% = 2000 \text{ сом}$. Бул эки сумманын ортосундагы айырмасы 8000 сом өлчөмүндөгү салык төлөмдөрүнүн мөөнөтүнүн узаруусун (отсрочка) көрсөтөт. Башкача сөз менен айтканда, компания учурдагы мөөнөттө 6000 жана келечекте 8000 сом өлчөмүндө пайда салыгын төлөөсү керек. Кийинки жылы кирешеден салынган сумма бухгалтердик пайдадан 80000 сомго көп болгон учурда салык боюнча мөөнөтү узартылган кредитордук карыз 24200 сом өлчөмүндө төлөм катары жабуулусу керек.

Жеке адамдардын кирешесинен киреше салыгы

Киреше салыгы – түз салыктардын бир түрү болуп эсептелип, бул салыкты мамлекетте акча таап иштеген ар бир жаран төлөйт. Кыргызстанда анын көлөмү жалпы маянанын же кирешенин 10 пайыз чегинде белгиленген. Бул салыктан пенсия, стипендия, мамлекеттик жөлөк пул алуучулар бошотулган. Киреше салыгы боюнча салыктык мезгил календардык жыл болуп эсептелет.

Киреше салыгынын катары төмөнкүлөр эсептелет:

- киреше алган КРнын жараны болгон физикалык жактар;
- киреше алган КРнын жараны эсептелбеген физикалык жак-резиденттер;
- КРда ар кандай булактардан киреше алган КРнын жараны эсептелбеген физикалык жактар-резидент эместер;
- КРда ар түрдүү булактар боюнча физикалык жакка киреше төлөөчү салык агенти.

Салык салуунун объекттери:

- киреше алуунун жыйынтыгында ишкердүүлүк ишмердүүлүгүнөн сырткары экономикалык ишмердүүлүктү жүргүзүү;
- башка бардык киреше алуу.

Киреше салыгы боюнча салык базасы катары салык мөөнөтүндө салык төлөөчү тарабынан алынган жалпы жылдык киреше менен кемитүүлөрдүн ортосундагы айырма катары аныкталган киреше эсептелет.

Салык төлөөчү төмөнкү кемитүүлөргө укугу бар:

1. Стандарттык кемитүүлөр;
2. Социалдык кемитүүлөр;
3. Мүлктүк кемитүүлөр.

Стандарттык кемитүүлөр төмөнкүлөрдөн турат:

- персоналдык кемитүүдөн-салык мөөнөтүнүн ар бир айында 6,5 эсептик көрсөткүч өлчөмүндө;
- салык төлөөчүнүн багуусунда болуучу (иждивенец) кемитүүсүнөн-салык мөөнөтүнүн ар бир айында бир эсептик көрсөткүч өлчөмүндө;
- мамлекеттик социалдык камсыздоо боюнча чегерүүлөрдү кемитүүдөн;
- мамлекеттик эмес пенсиялык фондго чегерүүлөрдү кемитүүдөн-салык төлөөчүнүн салык базасынан 8 пайыздан көп эмес.

Социалдык кемитүүлөр:

- Салык төлөөчү салык төлөөчүнүн жана 24 жаштан ашпаган курактагы анын ар бир багуусунда бөлүүчүнүн (иждивенец) билим алуусуна социалдык кемитүүлөрдү алууга укугу бар;

- Мектепке чейинки, мектеп, баштапкы, орто жана жогорку кесиптик билим берүүгө кемитүүнүн өлчөмү тиешелүү мамлекеттик органдардан лицензиясы бар жана тастыкталган документке ээ КРнын билим берүү мекемесинин дарегине жүргүзүлгөн суммага барабар, бирок билим берүүгө кемитүүлөрдү эске албаганда салык төлөөчүнүн салык базасынын өлчөмүнөн 10 % дан көп эмес.

Мүлктүк салык кемитүүлөрү:

- Салык төлөөчү жылына 230000 сомдон көп эмес ипотекалык насыя боюнча пайыздарды жабууга фактылык түрдө багытталган каражаттар суммасында мүлктүк салык кемитүүлөрүн алууга укугу бар.

Киреше салыгынын өлчөмү 10% түрүндө бекитилген.

Киреше салыгынын эсебин жүргүзүү үчүн 3420 «Жеке адамдардын кирешесинен киреше салыгы» счёту каралган. Бул счёттун кредитинде салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу каралган.

Мисалы: «Нур» ЖЧКнын башкы директорунун оклады-15000 сом.

Социалдык взнос жана киреше салыгынын ставкасы КРнын мыйзам актыларына ылайык жүргүзүлөт.

Практикалык мисал боюнча талап кылынат: Башкы директордун эмгек акысын эсептөө жана киреше салыгынын суммасын аныктоо.

№	Кызматы	Жумуш күнү	Эсептелген эмгек акы	Камсыздоо төлөмү	Киреше салыгы	Кармоолор	Бериле турган сумма
1	Башкы директор	26	15000	1500	1285	2785	12215

Камсыздоо төлөмү- $15000 \cdot 10\% = 1500$;

- Киреше салыгы - $15000 - 1500 - 650 = 12850 \cdot 10\% = 1285$.

Киреше салыгын эсептөөдө төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 3520 «Чегерилген эмгек акы» -1285 сом.

К-т 3420 «Жеке адамдардын кирешесинен киреше салыгы»-1285 сом.

Эмгек акыны төлөөдө:

Д-т 3520 «Чегерилген эмгек акы» -12225 сом.

К-т 1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары» -12225 сом.

Ал эми киреше салыгын төлөөдө:

Д-т 3420 «Жеке адамдардын кирешесинен киреше салыгы»-1285 сом.

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»-1285 сом.

Жер салыгы

Жер салыгын төлөөчүлөр катары КРнын жер кодексине ылайык жерлердин ээси катары таанылган субъект же жер участкаруна жеке менчик укугу жөнүндө мамлекеттик акты менен күбөлөндүрүлгөн, жер участкарун убактылуу колдонуу укугуна ээ катары күбөлөндүрүлгөн жер пайдалануучу эсептелет.

Жеке жак катары жеке ишкер өзүнүн менчигинде жана ишкердик ишмердик үчүн пайдаланбаган жер участкарунун болуусунда жер салыгын төлөйт.

Жер салыгын эсептөөнүн тартиби КР Салык кодексинин 14-бөлүгү менен аныкталган

Салык салуунун объектиси катары жер салыгын алууга туура келген менчик укугу, убактылуу колдонуу жана айыл чарба жерлерин колдонуу укугу эсептелет.

Салык салууга төмөнкү айыл чарба жерлери эсептелет:

- калктуу пунктар;
- коргоону багытындагы жерлерди эске алганда өнөр жай, транспорт, байланыш жана башка багыттагы жерлер;
- токой фондусу;
- суу фондусу;
- запастагы жерлер.

Айыл чарба жерлерин колдонуу үчүн жер салыгынын базалык ставкасы КРнын салык кодексине ылайык ар түрдүү райондордо ар кандай өлчөмдө бекитилген.

Мисалы: Алай районунда жайгашкан сугат жери 35 гектар жерге ээ. Жер салыгынын суммасы 8120 сомду түздү.

$232 * 35 \text{ га} = 8120 \text{ сом.}$

Жер салыгын эсептөөдө төмөнкүдөй проводка түзүлөт:

Д-т Жер салыгы боюнча чыгымдар

К-т Төлөөнүүчү жер салыгы

Жер салыгы боюнча милдеттенмени төлөөдө:

Д-т Төлөөнүүчү жер салыгы

К-т Акча каражаттары боюнча счеттор.

Төлөөгө каралган кошумча нарк салыгы (КНС)

КНС кыйыр салык катары КРнын аймагында салыкка дуушар болуучу бардык жөнөтүүлөрдүн, о.э алынуучу импорттун наркынын бөлүгүнөн бюджеттин кирешесине алынуучу формасы болуп саналат.

КНСтин салык төлөөчүлөрү катары салык алууга дуушар болгон субъект, о.э. салык алынуучу импорт жүргүзүүчү субъект эсептелет.

Бардык алынуучу жөнөтүүлөр жана алынуучу импорт боюнча 12% өлчөмүндө КНСтин ставкасы бекитилген.

КРнын салык кодексинин 224-беренесинин 2 пунктуна ылайык экономикалык ишмердүүлүктү жүргүзүүчү субъект КНСтин салык төлөөчүсү катары катталышы милдеттүү, эгерде 12 ай ичинде ал товарларды, кызмат көрсөтүүлөрдү жөнөтүүчүнү жүргүзсө, 4000000 сомдон ашкан сумманы түзгөн учурда.

КНСтин салык алуунун объектиси катары эсептелинет:

- салык алынуучу жөнөтүүлөр;
- салык алынуучу импорт.

КНСтин эсеби үчүн 3430 «Төлөөгө каралган КНС» счёту каралып, кредити боюнча салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) чагылдырылат.

Практикалык мисал: Бир ай ичинде соода ишмердүүлүгү менен алектенген компания 600000 сом суммасында (анын ичинде КНС-64286 сом) кайра сатуу үчүн товарларды сатып алды. Ай ичинде бардык товарлар 900000 сом суммасында сатылды (анын ичинде КНС-12% жана сатуудан алынган салык-1%).

Бул мисалдагы операцияларга төмөнкүдөй бухгалтердик жазуу жүргүзүлөт:

- КНС ти кошо эсептегенде товарды сатып алуу:

Д-т Товарлар -535714 сом

Д-т Зачет болуучу КНС- 64286 сом

К-т 1200 «Банктагы акча каражаттары»-600000 сом

- КНС ти кошуу эсептегенде товарды сатуу:

Д-т 1200 «Банктагы акча каражаттары»-900000 сом

К-т 6110 «Сатуудан түшкөн киреше»-796460 сом

К-т 3430 «Төлөөгө каралган КНС»-95575 сом.

К-т 3450 «Төлөөгө каралган Сатуудан алынган салык»- 7965 сом.

Төлөөгө дуушар болгон КНС тин суммасы 95575-64286-31289 сом.

Д-т 3430 «Төлөөгө каралган КНС»- 64286 сом

К-т Зачет болуучу КНС- 64286 сом

Практикалык мисал: «Мундуз-турист» компаниясы кардарларын ташыган автобустун айдоочуларына түшкөн кирешенин 5% ын комиссиялык төлөм катары төлөйт. Августта кардарлардан түшкөн киреше 220000 сомду түздү. Компания айдоочуларга төлөмдү кийинки айда төлөй турган болду 31-августта комиссиялык төлөм боюнча милдеттемелердин эсеби үчүн зарыл болгон операцияларды чагылдырабыз.

Д-т 1110 К-т 6110-220 000 сом- августта;

Д-т 7520 К-т 3590-11000 сом-августта;

Д-т 7520

Практикалык мисал: «Умар» өнөр жай компаниясы 2015-жылдын 1-январынан баштап өзүнүн ишмердүүлүгүн баштады. Компания ТМЗнын мезгилдик эсебин жүргүзөт. Бир айда компания өзүнүн өндүрүштүк ишмердүүлүгүндө төмөнкүдөй чыгымдарды жүргүздү:

а) Счет-фактура боюнча жабдуучулардан 140000 сом суммасында чийки зат жана материалдар сатылып алынды, КНСтин суммасы 28000 сом;

Д-т 1620-140 000 сом   К-т 3110-168000 сом

Д-т 1540-28000 сом

б) Кенсени ижарага алуу боюнча чыгымдар-10000 сом+КНС-2000 сом;

Д-т 8030-10000 сом   К-т 3190-12000 сом;

Д-т 1540-2000 сом

в) Телефон колдонуу боюнча чыгымдар-2500 сом+ КНС-500 сом;

Д-т 8070-2500 сом   К-т 3590-3000 сом;

Д-т 1540-500 сом

г) Жарнакка счет боюнча төлөндү- 1500 сом+КНС-300 сом;

Д-т 7510-1500 сом   К-т 1110- 1800 сом;

Д-т 1540-300 сом

д) Жеке тараптардан көмөкчү материалдар сатылып алынды- 400 сом;

Д-т 1740   К-т 1110-4000 сом;

е) КНС ти эске алганда сатуудан түшкөн жалпы киреше-240000 сом.

Д-т 1110-240000 сом К-т 6110-200000 сом;

3430-40000 сом.

Төлөнө турган КНС

Д-т 3430   К-т 1540-30800 сом.

Д-т 3430   К-т 1210-200 сом.

Акциз салыгы

Акциз салыгын төлөөчүлөр катары КРнын аймагында акциз алдындагы товарларды, анын ичинде иштетип алма (давальческий) негизде өндүрүүчү субъект жана/же КРнын аймагында акциз алдындагы товарларды импорттоочу субъект эсептелет.

КРнын аймагында акциздик товарларды өндүрүүчү жеке ишкерлер жана/же

КРнын аймагына акциздик товарларды импорттоочу жеке ишкерлер акциздик салыкты төлөөгө милдеттүү.

Акциз салыгын төлөөчү катары КРнын аймагында акциз алдындагы товарларды сатуучу субъект эсептелет.

Салык салуунун объектиси катары КРнын аймагындагы акциз алдындагы товарлардын өндүрүшү жана/ же импорту эсептелет.

Акциздик товарлар болуп алкоголь продукциясы, тамеки түрлөрү, ошондой эле мунай жана мунай продуктылары эсептелет.

Акциз салыгы тууралуу эрежелер КР Салык кодексинин 10-бөлүмүндө аныкталган.

Акциз боюнча салык базасы катары төмөнкүлөр эсептелет:

- акциз алдындагы товарлардын физикалык көлөмү; жана/же
- КНС, сатуудан алынган салыкты кошуп эсептебегенде акциз алдындагы товарларды сатуунун наркы; жана/же
- КРнын бажы кодексине ылайык аныкталган акциз алдындагы товарлардын бажы наркы;
- КНС, сатуудан алынган салыкты кошуп эсептебегенде товардын рыноктук наркы – белек, натуралдык төлөө катары товар өндүрүүчүнүн акциз алдындагы товарды бергенде; күрөөгө алынган товарларды күрөөгө

алуучунун менчигине өткөрүп бергенде же алмаштыруу операцияларында, о.э. акысыз негизде.

Акциз салыгын төлөөчү КРнын аймагында акциз алдындагы товарларды сатып алууда жана импорттоодо төлөнгөн акциз суммасына акциз салыгынын суммасын азайтууга укугу бар, эгерде бул товарлар акциз алдындагы товарларды өндүрүү үчүн негизги чийки зат катары колдонулган болсо.

Акциздик жыйноонун маркасы акциз алдындагы товар сатылган пачка, бөтөлкө жана башка нерселерге клейленген, бюджеттин кирешесине акциздин төлөнгөнүн тастыктаган бекитилген үлгүдөгү марка болуп саналат.

Акциз салыгы боюнча милдеттенме 3440 «Төлөөгө каралган акциздер» счетунда каралып, кредитинде салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) чагылдырылат.

Акциз салыгы боюнча бухгалтердик жазуулар:

1. Сатылып алынган материалдар боюнча зачетко туура келген акцизди чагылдыруу:

Д-т 1610 «Товарлар»

Зачет болуучу акциздер

К-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210)

3100«Төлөөгө каралган эсептер»

1. Сатылып алынган материалдар боюнча акцизди жоюу:

Д-т 3440 «Төлөөгө каралган акциздер»

К-т Зачетко каралган акциздер

2. Сатылган товарлар үчүн төлөөгө каралган акциздерди эсептөө:

Д-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210)

Д-т 1400 «Алууга каралган эсептер»

Д-т 3200 «Алынган аванстар»

К-т 6100 «Түшкөн акча»

К-т 3440 «Төлөөгө каралган акциздер»

3. Акциз салыгы боюнча милдеттенмени жабуу (төлөө):

Д-т 3440 «Төлөөгө каралган акциздер»

К-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210)

Сатуулардан түшкөн салык

Сатуулардан түшкөн салык – бул кыйыр салык. Эсептөө сатуучу жеке ишкер тарабынан товарларды (жумуштарды, кызматтарды) кардарга сатууда жүргүзүлөт. Сатуулардан түшкөн салыктын базасы болуп товарларды, жумуштарды, кызматтарды сатуудан түшкөн КНС жана сатуулардан түшкөн салыкты кошпогондогу эсептелет.

Сатуулардан түшкөн салыктын төлөөчүсү катары КРда ишмердүүлүгүн жүргүзгөн ата-мекендик уюмдар, чет өлкөлүк уюмдар, о.э жеке ишкерлер эсептелет.

Сатуулардан түшкөн салыктын салуу объектиси катары товарларды сатуу, жумуштарды аткаруу, көмөк көрсөтүү эсептелет.

Сатуулардан түшкөн салыктын ставкасы төмөнкүдөй бекитилет:

1) КНС алынган жана КНСти төлөөдөн бошотулган товарлар, жумуш, көмөк көрсөтүүлөрдү сатууда:

а) 1,5% өлчөмүндө-соода ишмердүүлүгү үчүн;

б) 2,5% өлчөмүндө- «а» пунктунда көрсөтүлбөгөн ишмердүүлүк үчүн;

в) 5% өлчөмүндө-уюлдук операторлор үчүн.

2) 1-пунктта көрсөтүлбөгөн КНС алынган жана КНСти төлөөдөн бошотулган товарлар, жумуш, көмөк көрсөтүүлөрдү сатууда:

а) 2,5% өлчөмүндө-соода ишмердүүлүгү үчүн;

б) 3,5% өлчөмүндө- «а» пунктунда көрсөтүлбөгөн ишмердүүлүк үчүн.

Ал эми соода ишмердүүлүгү катары кайра сатуу максатында товарларды сатуу боюнча жүргүзүлгөн ишмердүүлүк эсептелет.

Сатуулардан түшкөн салык боюнча милдеттенме атайын ишкана тарабынан ачылган 3450 «Төлөөгө каралган сатуулардан түшкөн салык» кошумча счетунда каралып, кредитинде салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) чагылдырылат.

Сатуулардан түшкөн салык боюнча бухгалтердик жазуулар:

1. Сатуулардан түшкөн салык эсептелди:

Д-т 6110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча»

К-т 3450 «Төлөөгө каралган сатуулардан түшкөн салык»

2. Сатуулардан түшкөн салык боюнча милдеттенмени жабуу (төлөө):

Д-т 3450 «Төлөөгө каралган сатуулардан түшкөн салык»

К-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210).

Практикалык мисал: Компания буйрутма боюнча өндүрүш менен алектенет жана бир айда жалпысынан 425000 сом суммасында 3 буйрутма болду.

Компания сатуулардан түшкөн салык (3%) төлөөчү болуп саналат.

Компаниядагы чарбалык операциялар боюнча бухгалтердик жазуулар төмөнкүдөй болот:

- Салыктарды эсептөө:

Д-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»- 437750 сом

К-т 6110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча» -425000 сом

К-т 3450 «Төлөөгө каралган сатуулардан түшкөн салык»-12750 сом

-Салыктарды жабуу (төлөө):

Д-т 3450 «Төлөөгө каралган сатуулардан түшкөн салык»-12750 сом

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»- 12750 сом

Мүлк салыгы

Менчигинде (пайдаланууда) кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк, транспорт каражаттарынын болуусу учурунда мүлк салыгы алынат.

Мүлк салыгын төлөөчү болуп КР аймагында катталган финансылык ижаранын же ипотекалык насыялоонун алкактарында сатылып алынган мүлктү кошо, менчигинде салык салынуучу мүлкү болгон субъект эсептелет.

Эгерде мүлктүн менчик ээсинин турган ордун аныктоо мүмкүн болбосо, мүлккө салыктын салык төлөөчүсү болуп ушул мүлктү пайдалануучу субъект эсептелет.

Салык салынуучу мүлккө төмөнкү объекттер кирет:

1) 1-топ: ишкердик ишти жүзөгө ашыруу үчүн пайдаланылбаган, туруктуу же убактылуу жашоо үчүн арналган турак үйлөр, квартиралар, дача үйлөрү;

2) 2-топ: турак үйлөр, квартиралар, дача үйлөрү, пансионаттар, эс алуу үйлөрү, санаторийлер, курорттор, өндүрүштүк, администрациялык, өнөр жайлык, ошондой эле ишкердик ишти жүргүзүү үчүн арналган жана/же пайдаланылган башка капиталдык курулуштар;

3) 3-топ: ишкердик ишти жүргүзүүгө арналган жана/же пайдаланылган киоскалар, контейнерлер сыяктуу металл же башка конструкциялардан жасалган убактылуу жайлар;

4) 4-топ: транспорт каражаттары, анын ичинде өзү жүрүүчү машиналар жана механизмдер.

Салык салуунун объекти болбогон мүлк объектилеринин тизмеси (КР Өкмөтүнүн 2011-жыл 19-октябрындагы № 653- Токтому менен бекитилген)

Мүлк салыгы тууралуу эрежелер КР Салык кодексинин 13-бөлүмүндө аныкталган.

Мүлк салыгынын салыктык базасы катары эсептелет:

а) 1,2 жана 3-топтогу мүлк объектилери үчүн;

б) 4-топтогу мүлк объектилери үчүн.

1,2 жана 3-топтогу мүлк объектисинин салык алуу наркын эсептөө төмөнкү формула менен жүргүзүлөт:

$$СН=Н*А*Ка*Кз*Кт$$

Бул жерде: СН- мүлк объектисинин салык алуу наркы;

Н-мүлк объектисинин бир квадрат метр аянтынын салык алуу наркы;

А-салык алууга дуушар болбогон аянты азайтылган 1-топтогу мүлк объектилеринин жалпы аянты;

Ка- КРнын аймагында жайгашканына карата объектисинин салык алуу наркынын өзгөрүүсүн эске алуучу аймактык коэффициент;

Кт-2-3-топтогу мүлк объектилери үчүн колдонулган тармактык коэффициент. Башка топтогу мүлктөрдүн объектиси үчүн Кт 1 ге барабар.

1,2,3- топтогу мүлктүн объектисинин бир квадрат метринин аянтынын салык алуу наркы дубалдын материалы жана мүлктүн объектисин колдонууга берүү жылынан көз каранды түрдө бекитилет.

Салыктын ставкасы төмөнкүдөй өлчөмдө бекитилген:

а) 1-топтогу мүлк объектилери үчүн- салык алуу базасынан 0,35%;

б) 2 жана 3-топтогу мүлк объектилери үчүн-салык алуу базасы 0,8 %;

Сатуулардан түшкөн салык боюнча милдеттенме атайын ишкана тарабынан ачылган «Мүлк салыгы», «Транспорт салыгы» кошумча счетторунда каралып, кредитинде салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) чагылдырылат.

Мүлк салыгы боюнча бухгалтердик жазуулар:

1. Мүлк салыгы эсептелди:

Д-т «Мүлк салыгы боюнча чыгымдар»

К-т «Төлөөгө каралган мүлк салыгы»

2. Мүлк салыгы боюнча милдеттенмени жабуу (төлөө):

Д-т «Төлөөгө каралган мүлк салыгы»

К-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210).

Практикалык мисал: Физикалык жакка караштуу Өзгөн районунун Мырза-Аке айылында жайгашкан 10 жыл мурда кыш менен курулган, жалпы салык алуу аянты-520 кв.м болгон пландуу үйдүн мисалында мүлк салыгын эсептейбиз.

Жогоруда көрсөтүлгөн формуланын негизинде бул үйдүн салыгын эсептейбиз:

$$СН=Н*А*Ка*Кз*Кт$$

$$СН=14000*520*0,3*0,3*1=655200*0,35=2293,2 \text{ сом}$$

Бир жыл ичиндеги салыктын суммасы-2293,2 сомду түзөт.

Кыймылдагы мүлккө болгон салыкты эсептөөнүн мисалын келтиребиз.

Кыймылдаткычынын жумушчу күчүнүн көлөмү 1800 куб.см, чыгарылган 2007-жылы болгон жеңил автомашина бар.

Салыктын жылдык суммасы 1350 сомду түздү. Ал төмөнкүдөй эсептелди:

$$1800*0,75 \text{ (Салык кодексинен алынган коэффициент)}=1350 \text{ сом.}$$

Жер казынасын пайдаланууга салыктар

Эгерде уюм жер казынасын пайдалануу укугуна лицензияга ээ болсо жер казынасын пайдаланууга салыктарды төлөйт.

Жер казынасын пайдаланууга салыктар төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Бонустарды – пайдалуу кен чыккан жерлерди издөө, чалгындоо жана иштетүү максатында жер казынасын пайдалануу укугуна бир жолку төлөмдөр;

2. Роялти – пайдалуу кен чыккан жерлерди иштетүү жана/же жер алдындагы сууларды алуу (жер алдынан алып чыгуу) максатында жер казынасын пайдаланууга төлөнө турган күндөлүк төлөмдөр.

Жер казынасын пайдалануу үчүн салыктарды эсептөөнүн тартиби КР Салык кодексинин 11-бөлүгүндө аныкталган.

Бонустун салык алуу объектиси болуп пайдалуу кен чыккан жерлерди издөө жана иштетүү боюнча ишмердүүлүк эсептелет.

Бонусту эсептөө үчүн салык базасы катары пайдалуу кен байлыктардын жайгашкан жериндеги запастардын саны эсептелет.

Бонустун өлчөмү классификациялык таблица боюнча пайдалуу кен байлыктардын бардык түрү боюнча издөө жана жайгашкан жеринин масштабынан көз карандылыгына карата КРнын Өкмөтү тарабынан бекитилет.

Роялтинин салык төлөөчүлөрү катары КРнын аймагында дайыма болуучу мекеме, жеке ишкер катары пайдалуу кен байлыктарды чалгындоо (казуу) ишмердүүлүгүн жүргүзүшкөн ата-мекендик уюмдар, чет өлкөлүк уюмдар эсептелет.

Роялтинин салык алуу объектиси болуп пайдалуу кен чыккан жерлерди чалгындоо (казуу) боюнча ишмердүүлүк эсептелет.

Роялтинин салык базасы катары төмөнкүлөр эсептелет:

- пайдалуу кен байлыктарды сатуудан алынган же пайдалуу кен байлыктарды кайра иштетүүнүн жыйынтыгынан алынган продукциядан, КНС жана сатуулардан түшкөн салыктын эсебин эске албаганда түшкөн киреше;

- натуралдык түрдөгү сатылган продукциянын көлөмү;

- суу өлчөгүч боюнча жер астынан тандап алынган суунун көлөмү - суу менен камсыздоочу атайын уюмдарды эске албаганда роялти боюнча салык төлөөчүлөр үчүн.

Роялтинин ставкасы натуралдык түрдө сатылган продукциянын, тандап алынган суунун көлөмүнүн негизинде аныкталат.

Жер казынасын пайдаланууга салыктар боюнча милдеттенменин эсеби «Жер казынасын пайдаланууга салыктар» кошумча ачылган сметунда каралып, кредитинде салыкты эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) чагылдырылат.

Жер казынасын пайдаланууга салыктар боюнча бухгалтердик жазуулар:

1. Бонус эсептелди:

Д-т Бонус салыгы боюнча чыгымдар

К-т Төлөнө турган бонус

2. Төлөнө турган роялти эсептелди:

Д-т Роялти салыгы боюнча чыгымдар

К-т Төлөнө турган роялти

3. Төлөнө турган салыктар боюнча милдеттенмелерди жабуу (төлөө):

Д-т Төлөнө турган бонус

Д-т Төлөнө турган роялти

К-т Акча каражаттары счеттору (1110, 1210).

Практикалык мисал: Компания ичүүчү минералдык сууну казып алуу жана куюу менен алектенет. Бир айда сууну тандап алуу 3 тоннаны түзсө, анда роялтинин суммасы төмөнкүдөй болот:

3000 литр*0,2 сом=600 сом.

9.7. Кыска мөөнөттүү чегерилген милдеттенмелердин эсеби

Субъекттин отчеттук мөөнөт аралыгында таанылган, бирок 3100 «Төлөөгө каралган эсептер» счетунда эске алынган төлөөгө каралган счеттор боюнча соодалык кредитордук карыздарды жана салыктарды төлөө боюнча чегерилген чыгашаларды эске албаганда, отчеттук күнгө карата төлөнбөгөн сарптоолорго жана чыгашаларга байланыштуу кыска мөөнөттүү милдеттенмелерди чагылдыруу үчүн 3500 «Кыска мөөнөттүү чегерилген милдеттенмелер» счёту каралган.

Чегерилген милдеттенмелер, эгерде алар отчеттук күндөн кийинки он эки ай ичинде аткарылууга тийиш болсо, кыска мөөнөттүү катары классификацияланат. Эгерде милдеттенмени аткаруу мөөнөтү он эки айдан ашса, бирок милдеттенме субъекттин операциялык циклынын адаттагыдай жүрүшүндө колдонулушу болжолдонуп жатса, милдеттенме анда да кыска мөөнөттүү катары таанылат. Товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр боюнча иш жүзүндө чегерилген милдеттенмелер, ошондой эле кызматкерлер үчүн чегерилүүлөр да дайыма кыска мөөнөттүү катары эсепке алынып келинген.

Бухгалтердик эсептин счеттор планында чегерилген милдеттенмелерди чагылдыруу үчүн 3500 счётуна төмөнкүдөй кошумча счеттор каралган:

3510 Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө боюнча чегерилген милдеттенмелер;

3520 Чегерилген эмгек акы;

3530 Социалдык камсыздандырууга чегерилген төлөмдөр;

3540 Төлөөгө каралган дивиденддер;

3550 Карыздык милдеттенмелер боюнча кошуп эсептелинген пайыздар;

3590 Башка чегерилген чыгымдар.

3510 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө боюнча чегерилген милдеттенмелер» счёту

3510 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө боюнча чегерилген милдеттенмелер» счётуна кредити боюнча, эгерде милдеттенме формалдуу түрдө берүүчү менен макулдашылып, жетиштүү деңгээлдеги тактык менен эсептелинген болсо, субъект тарабынан алынган же ага жеткирилип берилген фактураланбаган товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн карыздар чагылдырылат. Атап айтканда, 3510 счётуна кредити боюнча төмөнкүлөр эсепке алынат:

- отчеттук күнгө карата алар боюнча эсептер алынбаган келип түшкөн товардык материалдык баалуулуктар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн товар берүүчүлөр алдындагы карыздар – товардык-материалдык запастарды, кызмат көрсөтүүлөргө чыгымдарды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда;

- субъект тарабынан алынбаган, бирок субъекттин дарегине жөнөтүлгөн жана келишим шарттарына ылайык жеткирип келүүгө байланыштуу бардык тобокелдиктер сатып алуучуга өткөн товардык-материалдык запастар үчүн товар берүүчүнүн алдындагы карыз;

- келишимдерге ылайык чегерилген фактураланбаган кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр боюнча карыздар, ж.б.

Алар боюнча карыздар 3510 эсепте катталган берүүлөргө счет-фактураларды алуу учурунда милдеттенменин айкын суммасы 3510 счетунун дебетине 3100 «Төлөөгө каралган эсептер» счёту менен корреспонденцияда алынып салынат. Эгерде келип түшкөн счет-фактурага ылайык милдеттенме такталууга тийиш болсо, анда түзөтүү суммасы 3510 счетунун дебети же кредити боюнча сарптоолорду жана чыгашаларды эсепке алуунун тиешелүү эсеби менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Чет өлкө валютасындагы операциялардын натыйжасында келип чыгып чегерилген милдеттенмелердин суммасына чет өлкө валюталарынын курстарынын өзгөрүүсүнүн таасирин тийгизип, талап кылынбаган кредитордук карыздарды, узак мөөнөттүү милдеттенмелерге кайра классификациялоону эсепке алууну 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер» счётуна карата түшүндүрмөдөн таба аласыздар.

Рынок экономикасынын шартында өлкөнүн экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн өзгөрүүсүнө ылайык кызматкерлердин эмгек акысы, социалдык көмөк жана коргоо областында саясат бир далай өзгөрүүгө дуушар болду. Бул саясатты иш жүзүнө ашырууда мамлекеттин көп функциялары чарбалык субъекттерге берилди жана алар өз алдынча эмгек төлөмүнүн формасын, системасын жана өлчөмүн, анын жыйынтыгы боюнча материалдык стимулдаштырууну беките алат.

3520 «Чегерилген эмгек акы» счёту

Бүгүнкү заманбап экономикада белгиленгендей, эмгек экономиканын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Бул жерден ар түрдүү багытта эмгекти баалоо жана төлөө зарылчылыгы пайда болот жана эмгек төлөмүнө болгон чыгымдарды мамлекет тарабынан бекитилген мыйзамга ылайык продукциянын наркына киргизүү иш жүзүнө ашырылат.

Эмгек төлөмүнүн системасы деп эмгек чыгымдары же эмгектин жыйынтыктарына ылайык ишкананын кызматкерлерине төлөөгө дуушар болгон сыйлоо өлчөмүн эсептөөнүн ыкмасын түшүнөбүз.

Ишкана өз алдынча эмгек төлөмүнүн формаларын жана системаларын, тарифтик ставкаларды жана окладдарды иштеп чыгышат жана бекитишет.

Мына ошондуктан ставка жана окладдар ишкананын жетекчилиги тарабынан кызматкелердин кесиби, квалификациясы, жумуштун татаалдыгына карата эмгек акы төлөмүнүн эсебинин ориентири катары колдонулат.

Кызматтык оклад – бир айда кызматкерге иштеген күнүнө карата жараша акы төлөнгөн эмгек акынын өлчөмү.

Тарифтик разряд – эмгектин татаалдыгын жана кызматкердин квалификациясын чагылдыруучу чоңдук.

Квалификациялык разряд – кызматкердин кесиптик даярдуулугу деңгээлин чагылдыруучу чоңдук.

Эмгек акы төлөмүнүн адилеттүү өлчөмүн аныктоо үчүн анын тааталдыгына, маанилүүгүгүнө жана ар түрдүү категориядагы кызматкерлердин эмгек шартын эске алуу үчүн *тарифтик система* киргизилет. Ал жумуштун түрү жана сапатынан көз каранды кызматкерлердин эмгек төлөмүнүн өлчөмү жөнүндө маалыматты камтыйт.

Бүгүнкү күндө негизги тариф боюнча төлөмдү дифференциялоо үчүн тарифтик ставка жана окладдар системасын түзүүнүн негизи болуп түзүүчү фактор катары КРнын Өкмөтү тарабынан бекитилген минималдык эмгек акы эсептелет.

Тарифтик сетка биринчи (төмөнкү) разряддан баштап сааттык жана күндүк тарифтик ставкалар көрсөтүлгөн таблица.

Тарифтик ставкалар тиешелүү жумуш убактысынын бирдигине дал келүүсү үчүн ар түрдүү жумуштарда жумушчулардын эмгек төлөмүнүн өлчөмүн акчалай түрдө чагылдыруу.

Эмгек төлөмүнүн формасы жумуштун саны жана убактысы боюнча эки топко бөлүнөт:

- баалап иштөө жумушу (сдельная) – эмгек акыны эсептөөнүн негизи катары аткарылган жумуштардын саны жана иштеген мөөнөтүнүн бирдиги үчүн баа коюу (расценка) эсептелет.

Эмгек төлөмүнүн ар бир формасы өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ:

- баалап иштөө жумушунда баа коюулар (расценкалар) жумуштун бекитилген разряддарынан келип чыгат.

- эмгек акынын иштеген күнүнө карата жараша акы төлөөдө же күнүмдүк (повременная) баа коюулар иштеген убактысы боюнча аныкталат.

Мына ошентип көптөгөн ишкана жана мекемелердин чыгымдарынын көпчүлүк бөлүгүн эмгек акы түзөт.

Ишканада эсептелген бардык эмгек акыны төмөнкү түргө бөлсө болот:

- негизги эмгек акы;

- кошумча эмгек акы;

- жыл ичинде жумуштун жыйынтыгы боюнча акы төлөө, сыйлоо.

Негизги эмгек акы ишканада кабыл алынган эмгек төлөмүнүн формасына карата эсептелет, б.а. баалап иштөө, күнүмдүк же келишимдик болуусу мүмкүн.

Негизги эмгек акы эмгек мыйзамдарына ылайык кызматкерлерге айына эки жолудан кем эмес жолу төлөнбөөсү керек.

Кошумча эмгек акы иштелбеген күндөрү үчүн кызматкерге төлөө укугун тастыктоочу документтердин негизинде эсептелет.

Мындай төлөмдөргө төмөнкүлөр кирет:

- негизги, кошумча же окууга байланыштуу эмгек өргүүсүнө (отпуск) карата төлөө;

- колдонулбаган эмгек өргүүсү үчүн компенсация;

- иштен бошотулганда бериле турган жөлөк пул төлөөлөрү;

- кызматкерди квалификациясын жогорулатуу курсуна жөнөтүүдөгү төлөөлөр;

- мамлекеттик милдеттенмелерди аткаруудагы убактысына төлөө;

- күчүндөгү мыйзамдарга ылайык башка төлөөлөр.

Кызматкерге кошумча айлык акыны төлөө колдонулуп жаткан мыйзамда аныкталган мөөнөттө жүргүзүлөт.

Бардык жогорудагы аталган төлөөлөр орточо айлык акынын негизинде эсептелет.

Ишкананын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн негизиндеги сыйлоолор, акы төлөөлөр ишкананын ээлик кылуусунда калган пайданын эсебинен, керектөө үчүн багытталган каражаттарды кемитүүдөн кийин төлөнөт.

Сыйлоолордун өлчөмү 12 айлык нормативдин мурдагы календардык жыл үчүн алынган пайданын катышы катары аныкталган норматив боюнча бекитилет. Сыйлоону берүүнүн мөөнөтү ишкана жана мекеме, уюмдар тарабынан өз алдынча аныкталат.

Бүгүнкү күндө кээ бир субъекттерде, мисалы банк мекемелеринде бонус деп аталуу менен берилген жана кайтарылган насыялардын өлчөмүнө жараша банк кызматкерлерине берилет.

ФОЭС 19 «Кызматкерлерге сый акылар» кызматкерлерди сыйлоо жөнүндө маалыматты ачып берүү жана эсептөө эрежелерин орнотот жана ишканадан төмөнкүлөрдү таанууну талап кылат:

- милдеттенме – эгерде кызматкер келечекте төлөнүүгө дуушар болгон акы төлөөгө алмашкан кызматты көрсөткөн учурда;

- чыгымдар – эгерде ишкана акы төлөөгө алмашкан кызматкер тарабынан көрсөтүлгөн кызматтын жыйынтыгында пайда болуучу экономикалык кызыкчылыкты колдонгон учурда.

Эмгек жана анын төлөмүнүн эсеби боюнча негизги маселелер төмөнкүлөр

- эмгек акыны эсептөө үчүн иштеген мөөнөтү жана өндүргөн продукциясы, кызмат көрсөтүүсү боюнча кызматкерлердин санынын так жана толук эсеби;

- эмгек акыдан кармалган бардык кармап калуулардын түрлөрүн эсепте чагылдыруу;

- бюджет жана социалдык камсыздоо органдары менен эсептешүүнүн туура жана өз убагында эсебин жүргүзүү;

- эсептелген эмгек акынын суммасын продукциянын (кызмат, көмөк көрсөтүү) өздүк наркына туура киргизүү;

- кыска мөөнөттүү төлөнүүчү эмгек өргүүнү төлөөгө резервдерди калыптандыруу;

- эмгек ж.б. боюнча отчеттуулукту түзүү.

Кызматкерлер жана иш берүүчүлөрдүн ортосундагы эмгек мамилелери 2004-жылы 4-августта, №106 КРнын Мыйзамы катары күчүнө кирген КРнын Эмгек кодекси менен жөнгө салынат.

Эмгек жана анын төлөмүн уюштуруу, отчеттуулукту түзүү жана эмгек акы фондусун көзөмөлдөө үчүн ишкананын персоналы бир канча белгилер боюнча бөлүнөт:

1. Өндүрүштүк процесске катышуусуна карата персонал өнөр жай-өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес болуп бөлүнөт.

2. Аткарган кызматына карата категориялар боюнча бөлүнөт: жумушчулар, жетекчилер, адистер, кызматкерлер.

3. Өндүрүш процессине катышуу боюнча өз кезегинде жумушчулар негизги жана кошумча өндүрүш болуп бөлүнүшөт.

Эмгектенгендердин санынын эсебин жүргүзүүдө штаттык жана штаттык эмес болуп бөлүнөт.

Ишкананын өздүк курамынын эсебин жүргүзүү кадрлар бөлүмүнө же ыйгарым укуктуу жакка жүктөлөт.

Ишкананын персоналынын саны жана алардын кыймылдарынын эсеби боюнча *негизги баытпакы документтер* төмөнкүлөр:

- жумушка алуу, которуу, эмгек өргүүсүн берүү, жумуштан бошотуу же эмгек келишимин токтотуу жөнүндө буйрук;

- кызматкердин жеке карточкасы;

- эмгек китепчеси;

- кызматкердин өздүк (лицевой) счёту (табелдик номер ачылат);

- жумуш күнүнүн эсебинин табели;

- баалап иштөө жумушу (сдельная) боюнча тапшырма (наряд);

- маршруттук карта;

- Иштеп, өндүрүп чыгуунун эсеби боюнча ведомость.

Ал эми эмгек акыны эсептөөдө колдонулуучу документтер:

- эсептешүү ведомосту;

- эсептешүү-төлөө ведомосту;

- төлөө ведомосту.

Эмгек акы фондусу эмгектин саны жана сапатына ылайык ишкананын кызматкерлери ортосунда бөлүштүрүлгөн акчалай жана натуралдык формалардагы каражаттардын жалпы суммасы.

Эмгек акы фондусунун курамына төмөнкүлөр кирет:

- ишканада иштелген убагына акча алуу (негизги эмгек акы) жана иштебеген убактысы (кошумча айлык акы) үчүн эмгек акынын эсептелген суммасы;

- стимулдаштыруучу кошумча төлөөлөр, айлыкка кошумча акы;

- жумуш режими жана эмгек шарттары менен байланышкан компенсациялык төлөмдөр;

- сыйлоолор жана бир жолку кызыктыруучу төлөмдөр;

- үзгүлтүксүз мүнөздө тамак аш, турак-жай жана күйүүчү майларга болгон төлөмдөр.

Эмгек акыны, кошумча төлөөнү, айлыкка кошумча акыларды жана эмгек өргүүсүн эсептөө тартиби

Ишканада иштелген убагына (повременная) акча алууда кызматтык оклад же тарифтик ставка толук өлчөмдө төлөнөт, эгерде кызматкер бир айда бардык жумушчу күндөрүн (сааттарын) толугу менен аткарса. Эгерде бардык жумуш күндөрү толугу менен аткарылбаса, эмгек акы фактылык түрдө аткарылган күнгө карата эсептелет.

Практикалык мисал: «Багыт» компаниянын директору Белеков Н.Т. 2018-жылдын августунда 120 саат жумуш күнүн аткарды. Сааттык ставкасы 100 сом. Келишимдин шарты боюнча ай сайын 35% сыйлоо каралган. Анын айлык акысы төмөнкүдөй эсептелет.

120 саат үчүн иштелген убагына акча алууну эсептөө:

$100 \text{ сом} \times 120 \text{ часов} = 12000 \text{ сом.}$

Сыйлоонун өлчөмүн аныктоо:

$12000 \text{ сом} \times 35\% = 4200 \text{ сом}$

Бир ай үчүн эмгек акынын суммасы 16200 сомду түзөт.

$12000 \text{ сом} + 4200 \text{ сом} = 16200 \text{ сом.}$

9.1-таблица

Иштелген убагына карата айлык акыны эсептөө

Ф.А.А.	Сааттык ставка (сом.)	Аткарылган сааты	Сыйлоо (35%), сом	Берилүүчү сумма (сом.)
Белеков Н.Т.	100	120	4200	16200

«Багыт» компаниянын жыйноочусу Аманова Д.А. бир айда 120 саат иштеди. Анын сааттык ставкасы 50 сом. Иштелген убагына карата айлык акысы 6000 сомго барабар.

$50 \text{ сом} \times 120 = 6000 \text{ сом.}$

Баалап иштөө жумушу (сдельная) боюнча эмгек акы төлөмү боюнча тиешелүү сарпаттагы продукциянын ар бир бирдиги же аткарылган кызмат үчүн алдын ала бекитилген баа коюуга ылайык фактылык түрдө аткарылган жумушка карата эсептелет

9.2-таблица

Баалап иштөө жумушун эсептөө

Ф.А.А.	Сааттык ставка (сом.)	Жүктөгөндүгү үчүн норма (мин.)	Бир айда жүктөлдү (бирдик)	Бериле турган сумма (сом.)
Бакиров Т	80	90	62	2790
Ринатов А	80	90	83	3735

Жүк ташуучулардын сааттык ставкасы-15 сом. Товарды жүктөө убактысынын нормасы 90 минута. Бирдик үчүн баа коюу –
 $80 \text{ сом} \times 90 \text{ минута} = 7200 \text{ сом}$

Бир айда жүк ташуучу Бакиров Т. 62 даана машина жүктөдү. Иштелип чыккан айлык акынын суммасы 7440 сомду түздү:
 $120 \text{ сом} \times 62 \text{ даана} = 7440 \text{ сом}$

Ал эми жүк ташуучу Ринатов А. 83 даана машина жүктөдү. Иштелип чыккан айлык акынын суммасы 9960 сомду түздү:
 $120 \text{ сом} \times 83 \text{ даана} = 9960 \text{ сом}$

Ишканада колдонулган тарифтик ставка жана кызматтык окладдар ар бир өзүнчө кызматкерлердин эмгегинин оордугун, анын кесиптик тажрыйбасын, кесиптик чеберчилигин, башка шарттарга караганда өзгөчө шарттарда жумушту аткарган ж.б. факторлор менен башка кызматкерден айырмаланып турушун эске ала албайт. Бул учурда тарифтик ставка жана кызматтык окладдарга кошумча төлөө (доплата), айлыкка кошумча акылар (надбавка) тегиздөө ролун аткарат.

Кошумча төлөө (доплата) тартиби. Жумуш убактысынын нормалдуу узактыгынын чегинен сырткаркы иштер кызматкердин демилгеси (кошумча бир нече жерде иштөө), о.э жумуш берүүчүнүн демилгеси боюнча (ченемден ашык иш) жүргүзүлүүсү мүмкүн жана КРнын ЭК менен жөнгө салынат.

Практикалык мисал: Өнөр жай ишканасынын кызматкерлеринин иштөө графиги – он беш жумалык иш күнү. Бир айга тарифтик ставка-7200 сом.

Бир айлык жумуш убактысынын нормасы- 160 саат (20 күн*8 саат).

Бир айына айлык акы:тарифтик ставка-8000 сом; ченемден ашык иш үчүн кошумча төлөө:бир жарым эсе өлчөмдө-150 сом ($8000:160*2*1,5$); эки эседе-200 сом ($8000:160*(4-2) \text{ саат}*2$).

Бир айына эмгек акынын баары-8350 сом.

Түнкү убактагы жумуштун ар бир сааты жогорулатылган өлчөмдө, бир жарым эседен кем эмес өлчөмдө (КР ЭК, 160-берене) төлөнөт. Түнкү деп кечки саат 22 ден эрте мененки саат бга чейинки убакыт эсептелет. Түнкү убактагы жумуштун узактыгы 1 саатка кыскарат. Түнкү убактагы иш үчүн жогорулатылган төлөм тарифтик ставкага (окладга) кошулбайт.

Практикалык мисал: Тарифтик ставка-8000 сом. Жумуш убактысынын айлык нормасы (160 саат) толугу менен аткарылды, анын ичинде 8 саат-түнкү убактта. Эмгек акыны төлөө жобосуна ылайык ишканада түнкү убактыга кошумча төлөө 35 %ды түзөт.

Бир айдагы эмгек акы: тарифтик ставка-8000 сом; түнкү убактагы жумуш үчүн кошумча төлөө – 140 сом ($8000:160 \text{ саат} * 8 \text{ саат} * 35\%$);

Бир айдагы эмгек акынын баары-8140 сомду түзөт.

Айлыкка кошумча акылар (надбавка) тартиби. Борборлоштурулган эмгек акы фондусу бекитилген ишкана эмгек акы фондусун үнөмдөө аркылуу кызматкерлердин ар бир категориясы боюнча айлыкка кошумча акыны орнотсо болот: жумушчуларга – кесиптик чеберчилиги үчүн; жетекчилер, адистер жана кызматчыларга – эмгектеги жетишкендиктери жана өз убагында өзгөчө маанилүү ишти аткаргандыгы үчүн.

Кызматкерди *дем алыш жана жумуш эмес майрам күндөрүнө* тартуу жумуш берүүчүнүн кагаз түрүндөгү буйругу боюнча жүргүзүлөт.

Дем алыш жана жумуш эмес майрам күндөрү эки эседен аз эмес өлчөмдө төлөнөт (КР ЭК, 175-берене).

Практикалык мисал: «Алмаз» ЖЧКнын экономисти Бурканов Р. 2018-жылдын сентябрь айында беш күндүк жумуш жумалыгында 176 саат иштеди, анын ичинде жекшемби күнү график боюнча 8 саат иштеди. Тарифтик ставкасы-12000 сом; дем алыш күнүнө кошумча төлөө-545,45 сом ($12000 \text{ сом}:176 \text{ саат} * 8 \text{ саат} * 1 \text{ күн}$).

Бир айдагы бардык айлык акысы-12545,45 сомду түзөт ($12000 \text{ сом} + 545,45 \text{ сом}$).

Мына ушундай эле жол менен майрам күндөрүнө дагы эсептелет.

Убактылуу эмгекке жарамсыздыгы, кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөк пулду эсептөө тартиби КРнын Өкмөтү тарабынан бекитилген 2011-жылдын 11-ноябрындагы №727 токтому «Убактылуу эмгекке жарамсыздыгы боюнча жөлөк пулду, кош бойлуулук жана төрөт боюнча жөлөк пулду дайындоо, төлөө тартиби жана өлчөмү жөнүндө жобону жана Расымдык (сөөк коюу боюнча) жөлөк пулду дайындоо, төлөө тартиби жана өлчөмү жөнүндө Жобонун» негизинде жүргүзүлөт. Жөлөк пулдарды аныктоонун негизи катары ден соолукту коргоо мекемелери тарабынан бекитилген формадагы берилген эмгекке *жарамсыздык баракчасы* эсептелет.

Практикалык мисал: «Бакыт» АКнын логистика бөлүмүнүн башчысы Малабаева Назгулдун кызматтык оклады 15000 сом. 2018-жылдын

сентябрь айында 21 күн. Фактылык түрдө табел боюнча 9 күн иштеген, жумушка ооруганына байланыштуу келбеген күнү 12 жумуш күн. Жумуш тажрыйбасы 13 жыл. Жумуштун үч айлык мөөнөтүндө (июн, июль, август) ооруганына чейинки мөөнөттө толугу менен иштеген.

Иштеген күнүнө карата фактылык түрдө акысы 6428,57 сомду түздү. (15000 сом:21күн*9 күн).

Орточо күндүк айлык акы 714,28 сомду түздү (15000 сом:21 күн).

Убактылуу эмгекке жарамсыздыгы боюнча жөлөк пул 12 күнгө-8571,36 сомду түздү.(714,28* 12 күн).

Эмгек өргүүсүн эсептөө тартиби

Өргүүлөрдүн графиги – бул өргүүлөрдү берүүнүн ырааттуулугун көрсөтүүчү ишкананын ички нормативдик актысы. Ал ар бир календардык жылга түзүлөт жана ишкананын жетекчиси тарабынан бекитилет. Төлөнүүчү өргүү жыл сайын берилиши керек. Өргүү алуу укугуна биринчи иштеген жылда кызматкер бул ишканада үзгүлтүксүз 11 ай иштегенде пайда болот. Тараптардын макулдашуусу менен төлөнүүчү өргүү 11 айга чейин дагы берилиши мүмкүн.

Иштөөнүн экинчи жана кийинки жылдары жумушчу жылдын бардык убактысында ишканада бекитилген жылдык төлөнүүчү өргүүнүн ырааттуулугуна карап бериле берет. Өргүүнүн мөөнөтүнүн башталышы жөнүндө кызматкер анын башталышына чейин 2 жумадан кем эмес убакытта жетекчиликке билдирүүсү зарыл. Кызматкерге өргүүнү төлөө анын башталышына чейин 3 күндөн узак эмес мөөнөттө жүргүзүүлүсү керек.

Кызматкерди өргүүдөн чакыртып алуу анын макулдуулугу менен гана болот.

Эмгек өргүүсү үчүн *орточо күндүк айлык* акы эсептелип, анын негизинде төлөнө турган жалпы өргүүнүн суммасы мөөнөтүнө жараша аныкталат.

Практикалык мисал: «Багыт» ЖЧКнын маркетинг-менеджеру 2018-жылдын сентябрынан КР ЭК нын 117-беренесине ылайык 28 календардык күнгө өргүүгө чыкты. Эсептөө мөөнөттөрү: июнь, июль, август айлары - толугу менен иштеген. Эсептөө мөөнөтүндөгү айлык акынын суммасы-42000 сом.

Орточо күндүк кызматкердин айлык акысы 472,9 сомду түзөт (42000 сом:3 ай: 29,6 күн). Сакталуучу орточо күндүк айлык акы (өргүүлөр) 13241,2 сомду (472,9 сом*28 календардык күн) түздү.

Айлык акыдан кармап калуулар

Айлык акыдан кармап калуулар КРнын мыйзамдарына ылайык жүргүзүлөт.

Бүгүнкү күндөгү колдонулуп жаткан мыйзамдарга ылайык кызматкердин айлык акысынан төмөнкүдөй *кармап калуулар* жүргүзүлөт.

- мамлекеттик социалдык камсыздоо боюнча камсыздоо төгүмдөрү (взностору);

- киреше салыгы;

- аткаруу документтери боюнча;

- мурда берилген аванстар боюнча карызды жабуу, о.э. адашып эсептелип ашыкча төлөнгөн суммаларды кайтаруу;

- ишкананын кызматкеринин кетирген материалдык зыянды ордуна коюусу;

- продукциянын жараксыздыгы (брак) үчүн кармап калуу ж.б.

Ар бир айлык акыны төлөөдө бардык кармап калуулардын жалпы көлөмү 20%дан, кээ бир каралган мыйзамдарга ылайык кызматкерге бериле турган айлык акынын 50% нан ашпашы керек.

Андан сыркары, кызматкер жана иш берүүчүнүн (окуу, көрсөтүлгөн кызматтар жана товарларды сатып алуу ж.б. үчүн) ортосундагы макулдашуулар боюнча кармап калуулар жүргүзүүлүсү мүмкүн

«Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери жөнүндө» КРнын Мыйзамына (2004-жыл, 24-январь, №8) ылайык кызматкерлердин эсептелген айлык акысынан ай сайын 10% өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрү кармалып калат. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкү өлчөмдө жүргүзүлөт:

- Пенсиялык фондго-8%;

- Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна (МПТФ)-2%.

«Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери жөнүндө» КРнын Мыйзамынын 2-беренесине ылайык юридикалык жактар, алардын өзгөчөлөнгөн кичи бөлүмдөрү (филиалдар жана өкүлчүлүктөр) үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери төмөндөгүдөй белгиленет:

(1) кызматкерге (КРнын жарандарына, жарандыгы жок адамдарга жана КРда туруктуу жашаган чет өлкөлүк жарандарга) эсептелген төлөмдөрдүн бардык түрүнөн 27,25% өлчөмүндө. Мында иш берүүчү (а) эмгек акы төлөө фондунан кызматкердин пайдасына – 17,25 пайыз чегерип төлөөгө милдеттүү, анын 15% Пенсиялык фондго, 2% ММК фондуна, 0,25% – Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна жиберилет, (б) кызматкердин төлөмүнөн – 10 % чегерип төлөөгө милдеттүү, алар кызматкердин категориясына жараша бөлүштүрүлөт: жалпы белгиленген куракка чейин 15 жылга жетпеген убакыт калган кызматкерлер, т.а. 1964-жылдын 1-январынан мурда төрөлгөн эркектер жана 1969-жылдын 1-январынан мурда төрөлгөн аялдар үчүн 10 пайыз өлчөмүндө чегерилген жана төлөнгөн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн баары Пенсиялык фондго; бул категорияга кирбеген кызматкерлер үчүн – 8% Пенсиялык фондго, 2% - Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна (МПТФ); пенсионер

кызматкерлер үчүн 8% өлчөмүндө тариф белгиленген жана ал толугу менен Пенсиялык фондго (ПФ) которулат.

Киреше салыгы КРнын Салык кодексине ылайык 10% өлчөмүндө кармалат.

Киреше салыгы боюнча салык базасы катары салык мөөнөтүндө салык төлөөчү тарабынан алынган жалпы жылдык киреше менен кемитүүлөрдүн ортосундагы айырма катары аныкталган киреше эсептелет.

Салык төлөөчү төмөнкү кемитүүлөргө укугу бар:

1. Стандарттык кемитүүлөр;
2. Социалдык кемитүүлөр;
3. Мүлктүк кемитүүлөр.

Жогорудагы бул кемитүүлөр боюнча маалымат салык эсебин карап жатканда кенири берилген.

9.3-таблица

**Персонал менен эмгек акы боюнча эсептешүүнүн эсебинин
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Эсептин үзгүлтүксүз эсепке алуу системасында өндүрүштүк кызматкерлерге эмгек акы эсептелди	1630	3520
2	Эсептин мезгил-мезгили менен эсепке алуу системасында өндүрүштүк кызматкерлерге эмгек акы эсептелди	7120	3520
3	Соода кызматкерлерине эмгек акы эсептелди	7520	3520
4	Административдик-башкаруу персоналына эмгек акы эсептелди	8010	3520
5	Сатылып алынган ТМЗны түшүрүү жана кампага жайгаштыруу менен алектенген жумушчулардын эмгек акы боюнча ички чыгымдары	1610	3520
6	Айлык акыдан киреше салыгы кармалды	3520	3420
7	Айлык акыдан социалдык камсыздандыруу төлөмдөрү кармалды	3520	3530
8	Кассадан эмгек акы берилди (төлөндү)	3520	1110
9	Берилбей калган айлык акынын суммасы банктын эсептик сметуна которулду	1210	1110

Практикалык мисал: «Жанар» ЖЧКнын соода агенти Ниязов Бектурга 2018-жылдын сентябры үчүн айына 20000 сом эсептелди (оклад 18000 сом, сыйлоо-2000 сом). Ниязов Б. 2 баласы бар.

Сентябрь:

- киреше 20000 сом;
- стандарттык кемитүүлөр:

- 1) жеке кемитүү-650 сом (6,5*100);
  - 2) мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча Пенсиялык фондго – 8%, мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна (МПТФ)-2%-2000 сом (20000*10%);
  - 3) балдарынан кемитүүлөр - 200 сом (100 сом*2 баласы);
- киреше салыгы боюнча салык базасы-17150 сом (20000-650-2000-200);
 киреше салыгы-1715 сом (17150*10%);
 бардык кармап калуулар- 3715 сом (2000+1715);
 кызматкерге бериле турган сумма-16285 сом (20000-3715 сом).

Ушул эле мисал боюнча эгерде Ниязов Бектур профсоюздун мүчөсү болсо, анда эсептелген эмгек акысынан 1% кармалат.

- профсоюз төлөмү-200 сом (20000 сом*1%);
- бардык кармап калуулар-3915 сом (2000+1715+200);
- кызматкерге бериле турган сумма-16085 сом (16285-200).

Бухгалтердик эсептин счеттор планында эсептелип, бирок төлөнө элек айлык акынын эсеби үчүн 3520 «Чегерилген эмгек акы» счету каралган. Бул счеттун кредитинде субъекттин кызматкерлерге болгон айлык акы үчүн карызы, б.а. эсептелген, бирок бериле элек айлык акы чагылдырылат (кызматкердин айлык акысын бергенге чейин кредитордук карыз (милдеттенме) болуп саналат). Ал эми бул счеттун дебетинде кызматкерлерге берилген айлык акынын суммасы көрсөтүлөт. Айдын аягындагы калдык кызматкерлердин алдындагы ишкананын айлык акы боюнча карызынын суммасын көрсөтөт.

Эмгек акыны эсептөө, кармап калуу жана төлөө үчүн практикалык мисал катары «Дан-Азык» ЖЧКсын карайбыз.

9.4-таблица

Штаттык жадыбалды түзүүнүн үлгүсү

«БЕКИТЕМИН»

«Дан-Азык» ЖЧКнын директору

К.Нурбаев

«01» Январь 2018-жыл

Төрт жүз он миң сом өлчөмүндө бир айлык эмгек фонду менен
ШТАТТЫК ЖАДЫБАЛ

Кызматтардын аталышы	Саны боюнча ставка	Бир айлык оклад	Бир айлык эмгек акы фондусу
Административдик-чарба бөлүмү			
Директор	1	17000	17000
Башкы бухгалтер	1	15000	15000
Бухгалтер	1	13000	13000

Кассир	1	12000	12000
Коопсуздук кызматынын башчысы	1	12000	12000
Кадрлар бөлүмүнүн начальниги	1	7000	7000
Техникалык персонал			
Электрик	2	13000	26000
Жыйноочу	2	9000	18000
Айдоочу	1	9000	9000
Чарба жана дан кампасы			
Кампа башчысы	1	12000	12000
Өндүрүш (тегирмен)			
Лаборатория башчысы	1	13000	13000
Тегирмендин башчысы	1	13000	13000
Механик	3	11000	33000
Тазалоо бөлүмү			
Жумушчу	6	9000	54000
Жумушчу	1	9000	9000
Даяр продукция кампасы			
Кампа башчысы	1	9000	9000
Жүктөөчү	12	9000	108000
Күзөт бөлүмү			
Кароолчу	1	8000	8000
Кароолчу	6	7000	42000
Жалпы:	43,5	207000	410000

Башкы бухгалтер _____ Акылбеков К.О.
(колу)

9.5-таблица

Эмгек акы боюнча эсептик ведомостту түзүү

«Дан-Азык» ЖЧКнын 2017-жылдын январь айы үчүн эмгек акысы						
№	Ф.А.А.	Ээлеген кыматы	Оклад, сом	Жумуш күнүнүн саны	Сыйлык, сом	Жалпы эсептелди, сом
1	2	3	4	5	6	7
Администрация						
1	Нурбаев Касым	Директор	17000	26	3000	20000
2	Акылбеков Кубаныч	Башкы бухгалтер	15000	26	3000	18000
3	Сабинова Орозгуль	Бухгалтер	13000	26	2500	15500
4	Шайназаров Данияр	Күзөт бөл. нач	12000	26	2000	14000
5	Маматова Назгуль	Кадрлар бөл. нач.	7000	26	1000	8000
6	Жолдошев Кылыч	Кассир	12000	26	2000	14000

Эмгек акыдан кармалды, сом		Бериле турган сумма, сом
Соц.төгүм	Киреше салыгы	
8	9	10
2000	1735	16265
1800	1555	14645
1550	1330	12620
1400	1195	11405
800	655	6545
1400	1195	11405

9.6-таблица

Иш убактысын колдонуу эсебинин табелин түзүү үлгүсү
«Дан-Азык» ЖЧКнын иш убактысын колдонуу эсебинин
ТАБЕЛИ (форма № Т-13)
 2018-жылдын январ айы

№	Ф.И.О.	Ээлеген кызматы	Тарифтик оклад, сом	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	<i>Администрация</i>														
1	Нурбаев Касым	Директор	17000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7
2	Акылбеков Кубаныч	Башкы бухгалтер	15000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7
3	Сабирава Орозгул	Бухгалтер	13000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7
4	Шайназаров Данияр	Күзөт бөл. нач	12000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7
5	Маматова Назгуль	Кадрлар бөл. нач.	7000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7
6	Жолдошев Кылыч	Кассир	12000	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7

13	14	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Күндөр дун саны
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26
7	6	7	7	7	7	7	6	в	7	7	7	7	7	6	в	7	7	26

Башкы бухгалтер: Акылбеков К.О.

Төлөө ведомостун түзүү үлгүсү

Ишкана «Дан-Азык» ЖЧК

Кассага мөөнөттө төлөө үчүн “ 30 ” 01 дан “ 2 ” 02 2018 ж.

Бөлүм Администрация

Суммасы Жетимиш эки миң сегиз жүз сексен беш сом

№ 11 эсептик ведомостуна

Директор _____ Нурбаев К.А.

колу

Башкы бухгалтер _____ Акылбеков К.О.

колу

ТӨЛӨӨ ВЕДОМОСТУ № 11

январь _____ 2017 г.

Бул ведомость боюнча төлөндү Жетимиш эки миң сегиз жүз сексен беш сом (72885 сом 00 тый.)

жана депонирленди сом _____ жок

(_____ сом _____ тый.)

Кассир _____ Жолдошев К.

колу

Бухгалтер текшерди « 2 » февраль 2018 ж.

Кассалык ордер № 42 от « 2 » февраль 2018 ж.

№ П№	Табелдик №	Фамилиясы, аты, жөнү	Суммасы, сом	Алгандыгы тууралуу ырастоо
1	1457	<i>Нурбаев К.А.</i>	16265	
2	1458	<i>Акылбеков К.О.</i>	14645	
3	1467	<i>Сабирова О.</i>	12620	
4	1470	<i>Шайназаров Д.</i>	11405	
5	1473	<i>Жолдошов К.</i>	11405	
6	1478	<i>Маматова Назгул</i>	6545	
		ЖАЛПЫ	72885	
		Жетимиш эки миң сегиз жүз сексен беш сом		

Бүгүнкү күндө ишкана жана мекемелерде эмгек акыны төлөөнүн накталай системасынан банк мекемелери аркылуу төлөө менен карточкалык системага өтүп жатышат. Ал үчүн ишканалардын кызматкерлерине жеке счёту менен карточка ачылат.

Практикалык мисал катары «Мээрим» долбоору боюнча «Жылдыз» коомдук фондунда эмгек акыны эсептөө, кармап калуу жана төлөө боюнча карайбыз.

Эмгек акыны эсептөө боюнча журнал 2018-жылдын январы
 «Жылдыз» коомдук фонду Долбоордун аталышы: «Мээрим»

№	Ф.А.А	Кызматы	Эсептелди		Эмгек акы, сом	Эмгек акыдан кармалды		Касса, ПП №3 31.01.18ж
			Эмгек акы, €	курс €		Соц. фонд	Киреше салыгы	
11	Бердиев Нурбек	Долбоор жетекчиси	220	81,0	17820	1782	1603,8	14434,2
22	Садырова Минабар	Долбоор бухгалтери	140	81,0	11340	1134	1020,6	9185,4
33	Волкова Виктория	Психолог	140	81,0	11340	1134	1020,6	9185,4
44	Ашимов Дайыр	Соц. кызматкер	140	81,0	11340	1134	1020,6	9185,4
55	Волков Дмитрий	Кеңешчи	140	81,0	11340	1134	1020,6	9185,4
	Баары:		780,00		63180	6318	5686,2	51175,8

Долбоордун бухгалтери: Садырова М.Ш.
(колу)

Чыгуу № 7

31.01.2018 ж. «Финка Банк» ЖАК

«Жылдыз» КФнын жетекчилиги 2018-жылдын январ айы үчүн 1280030024964170 сметунан 51175,8 сомду (элүү бир миң бир жүз жетимш беш сом, 80 тыйын) кызматкерлердин карточкалык сметуна кабыл алуунузду суранат.

«Жылдыз» КФнын директору: Бердиев Н.

«Жылдыз» КФнын бухгалтери: Садырова М.Ш.

Жалпы ведомость №1

«Финка Банк» ЖАКда кызматкерлердин карточкалык сметуна 2018-жылдын январы үчүн акчалай каражаттарды кабыл алуу

Компаниянын № 1280030024964170 сметуна 31.01.2018ж. карата валюталык курс боюнча жалпы 51175,8 сом сумманы дебеттөөнү суранам.

Код	Ф.А.А.	Счет	Суммасы (сом)
1	KGS, Visa card-account, Berdiev Nurbek	1280055080048162	14434,2
2	KGS, Visa card-account, Sadyrova Minabar	1280055024806178	9185,4
3	KGS, Visa card-account, Volkova Viktoria	1280055080065187	9185,4
4	KGS, Visa card-account, Ashimov Dayir	1280055080438134.	9185,4
5	KGS, Visa card-account, Volkov Dmitryi	1280055080055191	9185,4
	Жалпы		51175,8

3530 «Социалдык камсыздандырууга чегерилген төгүмдөр» счёту

Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөчүлөр төмөндөгүлөр болуп саналат:

а) уюштуруу-укуктук формасына жана менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактар, анын ичинде чет өлкөлүктөр, алардын өзгөчөлөнгөн кичи бөлүмдөрү (филиалдар жана өкүлчүлүктөр);

б) дыйкан (фермердик) чарбалары;

в) жеке ишкерлер жана жеке жактар.

Уюштуруу-укуктук формасына жана менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактар, алардын өзгөчөлөнгөн кичи бөлүмдөрү (филиалдар жана өкүлчүлүктөр), ошондой эле аларда иштеген жеке жактар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин чендери

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери төмөндөгүдөй белгиленет:

1. Иш берүүчүлөр үчүн:

а) жалданган кызматкерлердин, туруктуу же убактылуу жумушка, иш берүүчүнүн менчигинин түрүнө жана КРнын салык кызматынын органдарындагы каттоонун түрүнө карабастан аткарууга кабыл алынгандардын анын ичинде КРда туруктуу жашаган чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 17,25% өлчөмүндө.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөндөгүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 15%;

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна – 2%;

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%;

б) I жана II топтогу майып кызматкерлердин пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 15,25% өлчөмүндө.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 15%;

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%;

Фонддор боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 15%;

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%.

2. Кызматкерлер үчүн:

а) жалданган туруктуу же убактылуу жумушка, иш берүүчүнүн менчигинин түрүнө жана КРнын салык кызматынын органдарындагы каттоонун түрүнө карабастан кызматкерлер, анын ичинде КРда туруктуу жашаган чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар каржылоо булактарына карабастан алардын пайдасына чегерилген бардык төлөмдөрдүн түрлөрүнөн ай сайын – 10% өлчөмүндө.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 8%;

Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна – 2%.

Камсыздандыруу төгүмдөрүн эсептөө тартиби боюнча мисал.

Ишкананада 10 000 сом өлчөмүндө эмгек акы алган адистер иштейт:

1. Алибаев Э., эркек, 1972-ж. 24-апрелде туулган;

2. Калматова К., аял, 1971-ж. 16-августта туулган;

3. Сулайманов Э., эркек, 1963-ж. 15-сентябрында туулган;

4. Ураимова Д., аял, 1968-ж. 12-февралында туулган;

5. Колдошев Ж., эркек, 1945-ж. 4-майында туулган, курагы боюнча пенсионер.

Аталган кызматкерлерден камсыздандыруу төгүмдөрү төмөнкүдөй тартипте эсептелет жана кармалат:

Алибаев Э. жана Калматова К. үчүн (пенсиялык куракка чейин 15 жылдан көп): кызматкердин эмгек акысынан: $10\ 000 \cdot 10\% = 1000$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 800 сом (8%) – ПФга, 200 сом (2%) – МПТФга;

Кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$10000 \cdot 17,25\% = 1725$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1500 сом (15%) – ПФга, 200 сом (2%) – Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна (ММКФ), 25 сом –

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна (ЭТФ)

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 2725 сом ($10\ 000 \cdot 27,25\%$) төлөнөт, анын ичинен 2300 сом ПФга, 200 сом – МПТФга, 200 сом – ММКФга, 25 сом – ЭТФга которулат.

Сулайманов Э. үчүн (Пенсиялык куракка чейин 15 жылдан аз): кызматкердин эмгек акысынан: $10\ 000 \cdot 10\% = 1000$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, алар толугу менен ПФга которулат;

Кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$10000 \cdot 17,25\% = 1725$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1500 сом (15%) – ПФга, 200 сом (2%) – ММКФга, 25 сом – ЭТФга

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 2725 сом төлөнөт ($10000 \cdot 27,25\%$), анын ичинен 2500 сом ПФга, 200 сом – ММКФга, 25 сом – ЭТФга которулат.

Колдошев Ж. жана Ураимова Д. үчүн («Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына же «Аскер кызматкерлерин пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык курагы боюнча пенсионер) кызматкердин эмгек акысынан: $10\ 000 \cdot 8\% = 800$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, алар толугу менен ПФга которулат;

Кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$10000 * 17,25\% = 1725$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1500 сом (15%) – ПФга, 200 сом (2%) – ММКФга, 25 сом – ЭТФга.

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 2500 сом төлөнөт ($10000 * 25,25\%$), анын ичинен 2300 сом ПФга, 200 сом – ММКФга, 25 сом – ЭТФга которулат.

б) I жана II топтогу майып – кызматкерлер (Улуу Ата Мекендик согуштун майыптарынан жана аларга теңештирилгендерден башкалар) үчүн каржылоо булактарына карабастан алардын пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 4 пайыз, Пенсиялык фондго 2% өлчөмүндө.

Мисал. Ишкананада 9 000 сом өлчөмүндө эмгек акы алган адистер иштейт:

1. Женишов О. II-топтогу майыптыгы бар;
2. Усенов И., УАМ согуштун катышуучусу;
3. Темиров К., Афганистанда аскердик кызмат өтөөдө майыптык алган жана УАМ согуштун майыбына теңештирилген адам.

Аталган кызматкерлерден камсыздандыруу төгүмдөрү төмөнкүдөй тартипте эсептелет жана кармалат:

Женишов О. үчүн (II-топтогу майып):

Женишов О. үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүн эсептөөдө кызматкердин жынысы, курагы маанилүү эмес, бирок майыптык тобу маанилүү, анткени III-топтогу майыптыгы бар адамдар тийиштүү категория боюнча кызматкерлер менен бирдей эле камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөшөт.

Женишов О. эмгек акысынан: $9\ 000 * 2\% = 180$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, алар толугу менен ПФга которулат;

Кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$9000 * 15,25\% = 1372,5$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1350 сом (15%) – ПФга, 22,5 (0,25%) сом – ЭТФга.

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 1552,5 сом төлөнөт ($9\ 000 * 17,25\%$) анын ичинен 1530 сом ПФга, 22,5 сом – ЭТФга которулат.

Усенов И. үчүн (УАМ согуштун катышуучусу):

Усенов И. эмгек акысынан камсыздандыруу төгүмдөрү кармалбайт; кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$9000 * 17,25\% = 1552,5$ сом камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1350 сом (15%) – ПФга, 180 сом (2%) – ММКФга, 22,5 (0,25%) сом – ЭТФга.

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 1552,5 сом төлөнөт ($9\ 000 * 17,25\%$) анын ичинен 1350 сом ПФга, 180 сом (2%) – ММКФга, 22,5 сом – ЭТФга которулат.

Темиров К. үчүн (УАМ согуштун майыбына теңештирилген адам):

Темиров К. эмгек акысынан камсыздандыруу төгүмдөрү кармалбайт;

Кызматкер үчүн эмгек акы төлөө фондунан:

$9000 * 15,25\% = 1372,5$ камсыздандыруу төгүмдөрү, фонддор боюнча бөлүштүрүлөт: 1350 сом (15%) – ПФГа, 22,5 сома (0,25%) – ЭТФга

Бардыгы: 1 кызматкер үчүн Социалдык фондго 1552,5 сом төлөнөт ($9000 * 17,25\%$) анын ичинен 1530 сом ПФГа, 22,5 сом – ЭТФга которулат адрес: ул

Кыргызстандын азиздер жана дүлөйлөр коомунун ишканалары, мекемелери жана уюмдары жана алардын кызматкерлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин чендери

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери төмөндөгүдөй белгиленет:

а) иш берүүчүлөр – Кыргызстандын азиздер жана дүлөйлөр коомунун ишканалары, мекемелери жана уюмдары үчүн:

- кызматкерлердин, анын ичинде майып – кызматкерлердин жана пенсионерлердин пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 17,25 пайыз пайыз өлчөмүндө;

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөндөгүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 15%;

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна – 2%;

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%;

б) кызматкерлер үчүн - каржылоо булактарына карабастан алардын пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 9,5% өлчөмүндө;

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 7,5%;

Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна – 2%;

в) майып-кызматкерлер жана пенсионерлер үчүн (Улуу Ата Мекендик согуштун майыптарынан жана аларга теңештирилген адамдардан жана Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучуларынан башкалар) – каржылоо булактарына карабастан алардын пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын Пенсиялык фондго 2 пайыз өлчөмүндө.

Коммерциялык эмес кооперативдер, коомдук фонддор, коомдук бирикмелер, турак жай ээлеринин шериктиктери, диний уюмдар жана алардын кызматкерлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин чендери.

1. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери төмөндөгүдөй белгиленет:

а) иш берүүчүлөр коммерциялык эмес кооперативдер, коомдук фонддор, коомдук бирикмелер, турак жай ээлеринин шериктиктери жана диний уюмдар үчүн:

- майып-кызматкерлердин жана пенсионерлердин пайдасына чегерилген төлөмдөрдүн бардык түрлөрүнөн ай сайын – 13,25% өлчөмүндө.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 13%;

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%;

б) майып-кызматкерлер жана пенсионерлер үчүн (Улуу Ата Мекендик согуштун майыптарынан жана аларга теңештирилген адамдардан жана Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучуларынан башкалар) – каржылоо булактарына карабастан, алардын пайдасына чегерилген бардык төлөмдөрдөн ай сайын Пенсиялык фондго 2% өлчөмүндө.

Дыйкан (фермердик) чарбалар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин чендери

Юридикалык жакты түзбөгөн дыйкан (фермердик) чарбаларынын башчылары жана мүчөлөрү үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери шаарларда жана калктуу конуштарда ушул пунктта каралган, жакын турган администрациялык райондор үчүн колдонулуучу ставкалар боюнча белгиленет.

Көлмөлөрдүн ээлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин базалык ставкалары тиешелүү райондун сугат айдоо жерлери үчүн колдонулуучу ставкалар боюнча белгиленет.

Насостук станциялар менен суугарылуучу жерлердин ээлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин базалык ставкалары тиешелүү райондун кайрак айдоо жерлери үчүн колдонулуучу ставкалар боюнча белгиленет.

Юридикалык жакты түзбөгөн фермердик дыйкан чарбаларынын башчылары жана мүчөлөрү камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтерин жер үлүшүнүн иш жүзүндөгү аянтына жараша, ушул пунктта каралган ставкаларга карата пропорциялуу төлөйт.

Бийик тоолуу шарттарда жана жетүүгө кыйын алыскы зоналарда жайгашкан юридикалык жакты түзбөгөн дыйкан (фермердик) чарбаларынын башчыларына жана мүчөлөрүнө камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтерин төлөөдө КРнын Өкмөтү белгилеген тартипте жеңилдиктер берилет.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкү өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 89,75%;

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна – 10%.

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%.

Жекече ишкердик жүргүзгөн жеке жактар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин чен-бычымдары

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 8,75%;

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна – 1%.

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%.

2. Ыктыярдуу патент сатып алуу жолу менен атайын салык режиминин негизинде салыктарды төлөгөн, анын ичинде контейнерлерден, павильондордон, күркөлөрдөн товар сатып базарларда иш жүргүзгөн (операциясыз жана операциялуу мүлктөрдү ижарага берүүдөн киреше алуучу же лотоктордон, соода орундарынан товарларды сатуу жолу менен базарларда иштеген жеке ишкерлерди кошпогондо) жеке ишкерлер үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери өткөн календардык жыл үчүн республиканын райондорунда жана шаарларында түзүлгөн орточо айлык эмгек акынын өлчөмүнөн эсептелген 6 пайыздан кем эмес өлчөмдө ай сайын белгиленет.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммаларын фонддор боюнча бөлүштүрүү төмөнкүдөй өлчөмдөрдө жүргүзүлөт:

Пенсиялык фондго – 89,75%;

Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна – 10%.

Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фондуна – 0,25%.

Колдонуу үчүн иш берүүчүлөр жана юридикалык жактардын, алардын өзгөчөлөнгөн кичи бөлүмдөрүнүн (филиалдар жана өкүлчүлүктөрүнүн) бардык категориядагы кызматкерлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тариф чендерин, ошондой эле аларды камсыздандыруу фонддору боюнча бөлүштүрүлүшүн табличкалык вариантта көрсөтөбүз:

Кызматкердин категориясы	Пенсиялык фонд (ПФ), % менен		Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду (ММКФ), % менен		Эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо фонду (ЭТФ), % менен		Мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду, (МПТФ), % менен		Бардыгы, % менен
	Иш берүүчү	Кызматкер	Иш берүүчү	Кызматкер	Иш берүүчү	Кызматкер	Иш берүүчү	Кызматкер	
Негизги кызматкер, т.ж.31.12.63-ж. кийин (э)/ 68-ж. 31.12.(а)	15	8	2	0	0,25	0	0	2	27,25
Негизги кызматкер, т.ж. 64-ж. 01.01.чейин (э)/ 69-ж. 01.01. (а)	15	10	2	0	0,25	0	0	0	27,25
I, II топтогу майып	15	2	0	0	0,25	0	0	0	17,25
УАМ согуштун катышуучусу/ майыбы	15	0	2	0	0,25	0	0	0	17,25
УАМ согуштун майыбына	15	0	2	0	0,25	0	0	0	17,25

теңештирилген адам									
КР убактылуу жүргөн чет өлкөлүк жаран	3	0	0	0	0	0	0	0	3
Пенсионер кызматкер	15	8	2	0	0,25	0	0	0	25,25
Пенсионер-КТП кызматкери	15	8	2	0	0,25	0	0	0	25,25

Камсыздандыруу төгүмдөрү чегерилбей турган төлөмдөрдүн түрлөрү

Төлөмдөрдүн төмөндөгүдөй түрлөрүнөн камсыздандыруу төгүмдөрү чегерилбейт:

1. КРнын мыйзамдарына ылайык төлөнүүчү субсидиялар, компенсациялар, пенсиялар, жөлөкпулдар жана стипендиялар.

2. Санаториялык-курорттук мекемелерге, эс алуу үйлөрүнө, пансионаттарга, санаторий-профилакторийлерге, балдардын ден соолукту чындоо борборлоруна жолдомолордун наркы.

3. Кызматкерлерге табигый кырсыктардын жана өрттүн, оорунун натыйжасында келтирилген материалдык зыяндын ордун толтурууга, ошондой эле кызматкердин же анын жакын туугандарынын өлүмүнө байланыштуу көрсөтүлгөн материалдык жардамдын суммасы.

4. Кан бергендиги үчүн, донорлуктун башка түрлөрүнөн, эмчектин сүтүн бергендиги үчүн алынган суммалар, ошондой эле медициналык мекемелердин кызматкерлери кан чогултуу үчүн алган суммалар.

5. КРнын мыйзамдарына ылайык балдар үчүн алынуучу алименттер.

6. КРнын мыйзамдарына ылайык кызматкерге эмгектик мертинүүдөн, кесиптик дартка чалдыгуудан, болбосо ден соолугуна башка зыян келүүдөн улам келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн төлөнгөн суммалар.

7. Майыптарга, пенсионерлерге, жетим балдарга, көп балалуу энелерге кайрымдуулук максатында көрсөтүлгөн бир жолку материалдык жардам.

8. Кызматкерлерге КРнын мыйзамдарында белгиленген ченемдердин чектеринде мыйзамга ылайык өкүлчүлүк ишти жүзөгө ашыруу учурунда, кызматтык иш сапарына, башка жерге ишке которууга байланыштуу чыгымдардын ордун толтуруу боюнча төлөнгөн компенсациялар.

9. № 1,2-тизме боюнча жумуштарда иштегендер үчүн белгиленген ченемдердин чектеринде берилүүчү атайын кийимдин, атайын бут кийимдин, жеке коргонуунун башка каражаттарынын, самындын, жууп кетирүүчү жана зыянсыздандыруучу каражаттардын, сүттүн жана дарылоо-профилактикалык тамак-аштын наркы (акысыз же жарым-жартылай акы төлөө менен берилүүчү жана жеке пайдаланууда калуучу фирмалык кийимдин, кийим-кечектин наркынан башка).

10. Өндүрүштөн ажыратуу менен окууга жиберилген студенттерге (аспиранттарга) уюмдун каражаттарынын эсебинен төлөнүүчү стипендиялар, ошондой эле ишканалар, уюмдар, мекемелер жана фонддор тарабынан

кайрымдуулук максаттарында белгиленүүчү жана төлөнүүчү стипендиялар.

11. Иш менен камсыз кылуу кызматынын органдары тарабынан уюштурулган акы төлөнүүчү коомдук жумуштарга катышкан жумушсуз жарандардын эмгек акысы.

12. Жарандардын ишкананын менчигин башкарууга катышуудан алган кирешелери (дивиденддер, пайыздар, үлүштүк пайлар боюнча төлөмдөр).

13. КРнын Президентинин резервдик фондунан, КРнын Жогорку Кеңешинин Төрагасынын резервдик фондунан, КР Жогорку Кеңешинин депутатынын фондунан жана КРнын Өкмөтүнүн резервдик фондунан төлөмдөр.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн мөөнөтү кийинки отчеттук мөөнөткө чейин 15не чейин жүргүзүлөт. Иш берүүчүлөр камсыздандыруу төгүмдөрүн алардын катталган жери боюнча төлөшөт.

Бухгалтердик эсептин счеттор планында социалдык камсыздандырууга чегерилген төлөмдөрдүн эсеби үчүн 3530 «Социалдык камсыздандырууга чегерилген төлөмдөр» счету каралган. Бул счеттун кредити боюнча камсыздандыруучу субъект тарабынан КРнын мыйзамдарына ылайык мамлекеттик социалдык камсыздандырууга чегерүүлөрдүн суммасы, ошондой эле камсыздандыруучу тарабынан камсыздандырылган жактардын кирешесинен кармалып калган суммалар чагылдырылат. Албетте эгерде, камсыздандыруучуга мыйзам тарабынан камсыздандыруу төлөмдөрүн кармап калуу жана камсыздандыруучуга чегерүү боюнча милдеттер жүктөлгөн болсо. Ал эми бул счеттун дебетинде төлөнгөн камсыздандыруу төлөмдөрдүн суммалары жана милдеттенмелерди азайтуучу башка суммалар чагылдырылат.

9.7-таблица

Камсыздандыруу төлөмдөрүнүн эсебинин корреспонденциясы

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Өндүрүш кызматкерлеринин эмгек акы фондунан социалдык камсыздоо органдарына эсептелди	1630	3530
2	Соода кызматкерлеринин эмгек акы фондунан социалдык камсыздоо органдарына эсептелди	7530	3530
3	Административдик-башкаруу персоналдарынын эмгек акы фондунан социалдык камсыздоо органдарына эсептелди	8020	3530
4	Эмгек акы фондунан социалдык камсыздоо төлөмдөрү кармалды	3520	3530
5	Социалдык фондго социалдык камсыздандыруу төлөмдөрү төлөндү	3530	1110 1210

Камсыздандыруучу тарабынан камсыздандыруу төлөмдөрүн өз учурунда же толук эмес төлөгөндүгү үчүн чегерилген айыптык санкциялар 3530 счетунун же 3590 «Жана башка чегерилген чыгымдар» счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер» счёту

Дивиденддер – акционердин ага тиешелүү болгон бул коомдун акцияларынан киреше түрүндө анын акционердик коомдун бөлүштүрүлүүчү кирешесинен (пайдасынан) алган бөлүгү.

Акционердик коом тарабынан дивиденддерди төлөп берүү тартиби КРнын «Акционердик коомдор жөнүндө» мыйзамы (2003-жылдын 27-марты № 64) менен жөнгө салынат.

Акционердик коом тарабынан дивиденддерди төлөп берүү тартиби

Дивиденддер акционердин менчиги болуп эсептелет. Дивиденддер акционерлердин арасында алардын менчигиндеги болгон акциялардын санына пропорциялуу бөлүштүрүлөт.

Дивиденддер акционердин жазуу жүзүндөгү макулдугу менен акча каражаттары же башка мүлктөр менен төлөнүп берилет. Коомдун салык төлөөдөн кийин калган пайдасы (таза пайдасы) дивиденддерди төлөп берүүнүн булагы болуп саналат. Артыкчылыктуу акциялар боюнча дивиденддер акционердик коомдун ушул максаттар үчүн мурда түзүлгөн атайын фонддорунун эсебинен төлөнүп берилүүсү мүмкүн.

Акционердик коом дивиденддерди төлөп берүүгө акционердик коомдун тескөөсүндө калган жыл ичиндеги иштердин жыйынтыгы боюнча таза пайданын кеминде 25% багыттоого тийиш.

2. Акционердик коом финансылык жылдын жыйынтыктары боюнча тиешелүү мезгил аяктагандан кийин жайгаштырылган акциялар боюнча дивиденддерди төлөп берүү жөнүндө чечим кабыл алууга (жарыялоого) укуктуу.

Дивиденддерди төлөп берүү, дивидендин өлчөмү жана аны төлөп берүүнүн формасы жөнүндө чечим акционерлердин жалпы чогулушу тарабынан кабыл алынат. Дивиденддерди акчалай төлөгөндө акционердин жазуу жүзүндөгү арызына ылайык, төлөп берүү накталай же накталай эмес формада жүргүзүлөт. Дивиденддердин өлчөмү директорлор кеңеши же директорлор кеңеши болбогон учурда башкармалык тарабынан сунуш кылынгандан көп болуусу мүмкүн эмес.

Коомдун директорлор кеңеши дивиденддерге багытталуучу каражаттардын көлөмү жөнүндө маселени акционерлердин жалпы чогулушуна алып чыгуунун алдында дивиденддерди төлөп берген учурда коомдун зыянга учуроо коркунучу жөнүндө маселени кароого милдеттүү.

Дивиденддерди төлөп берүү жөнүндө чечимде төмөнкү маалыматтар болуусу тийиш:

- 1) дивиденддердин өлчөмү жана берүүнүн формасы жөнүндө;
- 2) аны жарыялаган учурдан тартып коомдун акционерлердин алдында дивиденддерди төлөбөгөндүгү үчүн жоопкерчилиги келип чыгуучу иш жүзүндө дивиденддерди төлөп берүүнүн орду жана күнү жөнүндө;
- 3) дивиденддерди алууга укугу бар акционерлерди каттоонун акыркы күнү жөнүндө;

Дивиденддерди төлөп берүү жөнүндө чечимди акционердик коом жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыялоого милдеттүү.

3. Дивиденддерди төлөп берүүнүн тартиби коомдун уставы же акционерлердин жалпы чогулушунун чечими менен аныкталат. Дивиденддерди төлөп берүү күнү акционерлердин жалпы чогулушунун чечими менен аныкталат жана дивиденддерди төлөп берүү жөнүндө чечим кабыл алынган күндөн эрте жана мындай чечим кабыл алынгандан кийин 120 күндөн кеч болушу мүмкүн эмес.

Дивиденддерди төлөп берүүнүн күнү расмий жарыяланганга чейин 30 күндөн кечиктирбестен коомдун акциясын сатып алган адамдар дивиденддерди алуу укугуна ээ болушат. Жүгүртүүгө чыгарылбаган же коомдун балансында турбаган акцияларга дивиденд төлөнбөйт.

Дивиденддерди төлөп берүү үчүн дивиденддерди алууга укугу бар адамдардын тизмеси түзүлөт. Тизмени түзүү үчүн акциялардын номиналдуу кармоочусу өзү алардын кызыкчылыгында акцияларга ээлик кылган адамдар жөнүндө маалыматтарды берет.

4. Акционердик коом акциялардын ар бир категориясы (түрү) боюнча жарыяланган дивиденддерди төлөө күнү келген күндөн тартып талап боюнча бардык акционерлерге төлөп берүүгө милдеттүү. Акционер акционердик коомдун карызынын пайда болуш мөөнөтүнө карабастан, жарыяланган дивиденд акционердик коомдун күнөөсү боюнча төлөнбөгөн учурда акционердик коомдон жарыяланган дивиденддерди сот тартибинде төлөп берүүнү талап кылууга укуктуу.

Эгер акционердик коом акционерге ага тиешелүү дивиденддерди төлөп берүү күнүнөн кийин төлөп бербесе, анда ага тиешелүү дивиденддерге КРБУнын эсептик ставкасы боюнча үстөк пайыздар чегерилет.

5. Дивиденддерди төлөп берүү мөөнөттөрүн жана тартибин бузган же төлөп бербеген акционердик коомдун кызмат адамы КРнын мыйзамдарына ылайык жоопкерчилик тартат.

Дивиденддерди төлөөнүн чектөөлөрү

1. Эгерде дивиденд төлөнгөн учурга карата ал банкроттук (кудуретсиздик) жөнүндө КРнын ченемдик укуктук актыларына жооп берсе же көрсөтүлгөн белгилер коомдо дивиденддерди төлөөнүн натыйжасында

пайда болсо, коом акциялар боюнча дивиденддерди төлөө (жарыялоо) тууралуу чечим кабыл алууга укуксуз.

Коомдун айрым түрлөрү үчүн КРнын мыйзамдары менен дивиденддерди төлөөгө башка чектөөлөр белгилениши мүмкүн.

2. Эгерде артыкчылыктуу акциялар боюнча дивиденддерди төлөө жөнүндө чечим кабыл алынбаса, коом жөнөкөй акциялар боюнча дивиденддерди төлөө (жарыялоолор) тууралуу чечим кабыл алууга укуксуз.

Төлөнө турган дивиденддердин эсеби учун бухгалтердик эсепте 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер» счёту каралган. Бул счёттун дебетинде дивиденд боюнча карызды төлөө, ал эми кредитинде дивиденддерди эсептөө чагылдырылат.

Акционерлердин (катышуучулардын) жалпы жыйындын чечимине жана уюштуруу документтеринин жоболоруна ылайык пайданы бөлүштүрүү тартибинде акционерлерге (катышуучуларга) төлөнүп берилүүгө тийиш болгон дивиденддердин суммасы 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер» счётуна кредити боюнча 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Артыкчылыктуу акциялар боюнча дивиденддерди төлөө үчүн пайда жетишсиз же жок болсо, төлөөгө каралган дивиденддер 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счётуна дебети боюнча өткөрүүлөр менен чегерилет. Артыкчылыктуу акциялар боюнча дивиденддерди чегерүүгө байланыштуу келип чыккан пайда тартыштыгы резервдик (фонддун) жана кошумча төлөнгөн капиталдын каражаттарынын эсебинен жабылат: бул операция 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счётуна кредити боюнча 5400, 5210 счётору менен корреспонденциядагы өткөрүүлөрдө чагылдырылат. 5400, 5210 счёторунда каражаттар жетишсиз же жок болсо, пайда тартыштыгы толукталбаган бойдон кала берет.

Бухгалтердик эсепте дивиденддерди төлөө боюнча төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

-АК нын пайдасы боюнча дивиденд эсептелди:

Д-т 5300   К-т 3540

-Дивиденддерди төлөө:

Д-т 3540   К-т 1110,1210

Практикалык мисал: 2018-жылы 15 февралда «Ихлас» курулуш компаниясы 500000 сом суммасында дивиденддерди 2018-жылдын 15-апрелинен баштап төлөөнү жарыялады.

Дивиденддерди төлөө учурунда төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 5300   К-т 3540-500000 сом

Ал эми төлөө учурунда:

Д-т 3540   К-т 1110-500000 сом

3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счету

Насыянын төлөө принциби насыя алуучу тарабынан банктан алынган насыялык ресурстарды түз кайтаруу зарылчылыгын гана эмес, о.э. аларды колдонуу боюнча төлөө укугун, өз кезегинде насыя алуучуну алынган насыяларды натыйжалуу колдонууну стимулдайт. Практикада бул принцип банктык пайыз механизминин жардамында иш жүзүнө ашат.

Насыя келишимине тиешелүү *пайыз* катары насыяны колдонуу мүмкүнчүлүгү үчүн банкта акчалай сыйлоону түшүнөбүз. Насыяны колдонуу үчүн пайыздардын өлчөмү банк тарабынан өз алдынча жана насыя келишимин түзүүдө ар бир насыя алуучу үчүн жеке аныкталат. Эгерде насыя бюджеттик каражаттардын, же болбосо башка борборлоштурулган ресурстардын эсебинен берилсе насыяны колдонуу учун пайыздын өлчөмүн бул каражаттарды бөлүштүрүүчү өзү аныктайт.

Жалпысынан караганда пайыздардын тартиби жана төлөө мөөнөтү насыя келишиминде аныкталат. Бирок, болбоду дегенде, пайыздарды төлөөнүн мүмкүн болгон төмөнкү мөөнөттөрүн болуп караса болот:

1. кайтаруу мөөнөтүндө толугу менен-пайыздарды төлөөнүн мындай формасы анча көп эмес кыска мөөнөттө (1-2 ай) насыялоодо ыңгайлуу болушу мүмкүн;

2. ай сайын пайыздарды төлөөнүн мындай формасы бир кыйла ыңгайлуу жана практикада колдонулуп жаткан болуп саналат. Ал банкка, о.э. кардарга дагы ай сайын өзүнүн киреше жана чыгымдарын пландоого мүмкүнчүлүк берет. Мындан сырткары пайыздарды ай сайын төлөөдө алардын өлчөмү, эрежеге ылайык өз убагында төлөгөнгө шарт түзөт;

3. бир калыптагы төлөм менен-бул учурда насыяны колдонуунун сунуш кылынган мөөнөтүндө эсептелген пайыздардын бардык суммасы насыяны төлөөнүн божомолдонгон санын түзүүчү санга бөлүнөт.

Насыяны берген мөөнөттө пайыздарды өндүрүүгө жол берилбейт.

Насыя алуучунун пайыздарды төлөө боюнча аларды колдонууда милдеттенмелерин аткарбаган учурунда кийинки күндөн баштап насыялык карыз аны жабуу мөөнөтү башталгандан баштап пайыздар боюнча мөөнөтү өткөрүлгөн болуп саналат. Мындай учурда ишкана же мекемелерге насыялык келишимде каралган санкциялар колдонулат.

Алынган зайымдар жана насыялар боюнча пайыздарды эсептөөдө зайым берүүчү уюм зайым же насыя келишиминде бекитилген тартипке ылайык жүргүзөт.

Бухгалтердик эсепте алынган зайым жана насыялар боюнча карыз отчеттук мөөнөттүн акырындагы келишимдин шартына ылайык төлөнүүчү пайызды эске алуу менен көрсөтүүлүсү керек.

Кредиторлорго төлөнүүгө дуушар болгон алынган зайым жана насыялар боюнча пайыздар болгон чыгымдардын эсеби карызга алынган каражаттарды колдонуунун максатынан көз каранды.

Жалпысынан алганда, алынган насыя жана зайымдар материалдык-өндүрүштүк жана башка баалулуктарга, кызмат көрсөтүүлөргө, о.э негизги каражаттардын объектисин сатып алуу же куруу үчүн алдын ала төлөө үчүн колдонулбаса эсептелген пайыздар операциялык чыгымдардын курамына кошулат.

Насыя жана зайымдар үчүн эсептелген пайыздардын эсеби – насыя үчүн пайыздар боюнча милдеттенме.

Насыя жана зайымдар үчүн эсептелген пайыздардын эсеби үчүн 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счёту каралган.

Бул счёттун кредитинде милдеттенмелерди эсептөө, ал эми дебетинде аларды жабуу (төлөө) көрсөтүлөт.

3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счётунын кредити боюнча карыздык каражаттарды пайдаланууга байланыштуу келип чыккан, келишимдин шарттарына же баалуу кагаздарды чыгаруу шарттарына ылайык чегерилген пайыздарга сарптоолорго төлөөлөр боюнча милдеттенмелер чагылдырылат, ал эми келишимдин шарттары пайыздардын төлөө мөөнөттөрүнө көзкарандысыз төлөнүшү карайт жана милдеттенмелер карыздык каражаттарды пайдалануу мезгил аралыгына пропорционалдуу чегерилүүгө тийиш. 3550 эсептин кредити боюнча, ошондой эле ижарачынын ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартынын 17-параграфында белгиленген эрежелерге ылайык, ошол счёттук мезгил аралыгына бөлүштүрүлгөн финансылык чыгымдары да чагылдырылат.

ФОЭСтин «Займдар боюнча сарптоолор» деп аталган 23-стандартында займдар боюнча сарптоолорду эсепке алуунун эки ыкмасы аныкталган:

- эсепке алуунун негизги тартиби: пайыздарга кеткен сарптоолор карыздык каражаттар кандай максаттарга багытталгандыгына карабастан, сарптоолор жумшалган мезгилдеги чыгашалар катары таанылат. Таанылган чыгашалар эсепке алууда 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счётунын кредити боюнча 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгашалар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылууга тийиш;

- эсепке алуунун жол берилген альтернативалуу тартиби: аларды болжолдонуп жаткан пайдаланууга даярдоо олуттуу убакытты талап кылган активди (мындан ары текст боюнча - квалификацияланган актив) сатып алууга, курууга же өндүрүүгө түздөн-түз тиешелүү болгон займдар боюнча сарптоолор аларды ошол активдин наркына кошуу аркылуу капитализацияланат. Капитализациялоого уруксат берилген займдар боюнча сарптоолордун суммасы ФОЭСтин «Зайымдар боюнча сарптоолор» деп аталган 23-стандартынын 10-19-параграфтарына ылайык аныкталат. Зайымдар боюнча пайыздарды капитализациялоо 3550 эсептин кредити

боюнча активге кеткен чыгашаларды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда (мисалы 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш» счету менен) чагылдырылат. Пайыздарды капитализациялоо квалификациялуу активди түзүү жана болжолдонуп жаткан пайдаланууга же сатууга даярдоо боюнча иштин башталышы менен башталат, ал эми активди түзүү боюнча жи-гердүү иш токтотулган шартта убактылуу токтотулуп турат жана активди түздөн-түз пайдаланууга даярдоо боюнча бардык иш аягына чыгарылган шартта токтотулат. Капитализациялоонун убактылуу токтотулушу же тап-такыр токтотулушу мезгили аралыгында чегерилген пайыздар ошол мез-гилдин чыгашалары катары таанылат жана 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счетунда чагылдырылат.

Эгерде, пайыздарды төлөө боюнча милдеттенме чет өлкө валюта-сында жөнгө салынууга тийиш болсо, анда чегерилген милдеттенмелерди жана алардын төлөнүшүн эсепке алуу чет өлкө валютасында сыяктуу эле, КРУБ тарабынан чегерүү же төлөө күнүнө карата белгиленген эсептик курс боюнча улуттук валютага кайрадан эсептелүү менен жүргүзүлөт. 3550 сче-тунун отчеттук мезгилдин акырына карата чет өлкө валютасындагы саль-досу эсептик курс боюнча кайрадан эсептелип чыгат. Кайрадан эсептөө учурунда келип чыккан курстук айырмалардын эсебин жүргүзүү тартиби займдар боюнча сарптоолорду эсепке алуунун кабыл алынган тартибине жараша жүргүзүлөт. Эгерде эсепке алуунун негизги тартиби колдонулса, анда курстук айырмалар 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан чыгым» счетунун дебети же 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан киреше» сче-тунун кредити боюнча чагылдырылат. Эгерде, эсепке алуунун жол берил-ген альтернативалуу тартиби колдонулса, анда ага пайыздар капитализа-цияланган ошол эле счеттун дебети же кредити боюнча чагылдырылууга тийиш.

Ижарачынын ошол отчеттук мезгил аралыгына бөлүштүрүлгөн фи-нансылык чыгымдарды 3550 счетунун кредити боюнча 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Эгерде субъект соттун же кредитордун өзүнүн чечими менен чегерил-ген пайыздарды төлөө боюнча милдеттенмелерди (же алардын бөлүгүн) ат-каруудан бошотулса, анда кредитордук карыздын тиешелүү суммасы 3550 эсептин дебети боюнча 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счету менен корреспонденцияда жүргүзүлгөн өткөрүүлөрдө алып салынат. Мында, кредитордук карызды эсептен алып салуу үчүн негиз болгон доку-мент болуп, соттун мыйзам талабына ылайык күчүнө кирген чечими жана кредитордун карызды талап кылуудан кат жүзүндө баш тартуусу саналат.

Тиешелүү талаптар үчүн жарандык мыйзамдарда белгиленген доонун эскириши мөөнөтү бүткөн кредитордук карыз 3550 счетунан 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счетунун кредитине алынып салынат. Мил-

деттенмелердин мисалы, сотгун чечими боюнча калыбына келтирилиши учурунда кредитордук карыздын тиешелүү суммасы 3550 счетунун кредити боюнча 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счету менен корреспонденцияда милдеттенмелер калыбына келтирилген отчеттук мезгилде чагылдырылат.

3590 «Башка чегерилген чыгымдар» счетунун кредити боюнча 3510-3550 счетторунда чагылдырылган милдеттенмелерден тышкары, кандай болбосун чыгымдарга байланыштуу чегерилген милдеттенмелер чагылдырылат. Атап айтканда, 3590 эсепте эмгек келишиминде каралган эмгек өргүүлөрүнө чыгууга төлөөлөр, субъекттин персоналына жеңилдик төлөмдөр боюнча алдыда турган чыгымдар эсепке алынат.

Бухгалтердик эсепте пайыздарды эсептөө жана төлөө боюнча төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

- Пайыздар боюнча милдеттенменин пайда болуусу:

Д-т 9510 К-т 3550

- Пайыздар боюнча милдеттенмени жабуу (төлөө)

Д-т 3550 К-т 1110, 1210

Практикалык мисал: Кызыл-Кыя шаарындагы «Агропласт» шире чыгаруучу компаниясы 2500000 сом өлчөмүндө банктан жаны консерва машинасын сатып алуу үчүн насыя алды. Насыяны камсыз кылуу үчүн банк машинанын өзүн жана «Агропласт» компаниясынын товардык-материалдык запастарын кармап туруу укугуна ээ болууну каалады. Векселди төлөө мөөнөтү – 5 жыл болуп жылына 20%ды тузду. Ар жыл сайын компания 500000 сомдон негизги сумманы жана жыл үчүн пайызды төлөөсү зарыл. Банк менен түзүлгөн келишимге ылайык насыянын баары компаниянын учурдагы ликвидүүлүк коэффициентти 2,0 ден төмөн түшсө дароо кайтарылуусу керек. Насыя 2017-жылы 10-ноябрда алынган.

«Агропласт» компаниясы келишим түзүү учурунда 25000000 сомдук айланма активге, 15000000 сомдук айланма эмес активдерге жана 12000000 сомдук кыска мөөнөттөгү милдеттенмелерге, 18000000 сомдук узак мөөнөттөгү милдеттенмелерге ээ.

Жогоруда берилгенден улам бухгалтердик проводка түзөбүз:

1. Насыя алуу учуру:

Д-т 1210 К-т 4140-2500000 сом;

2. Ноябрь айы үчүн үстөктү эсептөө:

Д-т 9510 К-т 3550-27397 сом.

$2500000 * 20\% / 365 * 20 = 27397$ сом.

3. Декабрь айы үчүн үстөктү эсептөө

Д-т 9510 К-т 3550-41667 сом $2500000 * 20\% / 12 = 41667$ сом;

4. 31.12.2017ж. карата учурдагы бөлүгүн которуу боюнча проводка беребиз

Д-т 4140 К-т 3330-500000 сом $2500000 / 5$ жыл = 500000 сом

5. 31.12.2017ж. карата бухгалтердик баланста узак мөөнөттүү милдеттенме катары кайсы сумма чагылдырылат:

Д-т 4140-2000000 сом (Са.к.-31.12.2015ж.)

6. Бул насыя боюнча кандай чагылдыруу керек жана кайсы счеттордо чагылдырылат:

Айланма активдер/Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер =
 $20000000/12800000=1,56 \leq 2$

Д-т 4140   К-т 3330-2000000 сом.

3590 «Башка чегерилген чыгымдар» счетунун кредити боюнча 3510-3550 эсептерде чагылдырылган милдеттенмелерден тышкары, кандай болбосун чыгымдарга байланыштуу чегерилген милдеттенмелер чагылдырылат. Атап айтканда, 3590 счетунда эмгек келишиминде каралган эмгек өргүүлөрүнө чыгууга төлөөлөр, субъекттин персоналына жеңилдик төлөмдөр боюнча алдыда турган чыгымдар эсепке алынат.

Практикалык мисал: «Мундуз-турист» компаниясы кардарларын ташыган автобустун айдоочуларына тушкөн кирешенин 5% ын комиссиялык төлөм катары төлөйт. Августта кардарлардан түшкөн киреше 220000 сомду түздү. Компания айдоочуларга төлөмдү кийинки айда төлөй турган болду 31-августта комиссиялык төлөм боюнча милдеттенмелердин эсеби үчүн зарыл болгон операцияларды чагылдырабыз.

Д-т 1110   К-т 6110-220 000 сом- августта;

Д-т 7520   К-т 3590-11000 сом-августта;

3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» счету

Бухгалтердик эсепте 3600 счету ар кандай кыска мөөнөттүү милдеттенмелерди эсепке алуу үчүн каралган жана 3100-3500, 3700 счетторунда эске алынган милдеттенмелерден айырмаланат. Мисалы 3600 счетунда субъекттин кызматкерлердин жана жетекчилердин алдында иш боюнча кыдырууларга, товардык-материалдык запастарды жана башкаларды сатып алууга берилген аванстардын артыкча жумшалып кеткен суммалары боюнча карызы эсепке алынышы мүмкүн.

9.8. Резервдердин эсеби

Рынок экономикасынын шартында резервдерди түзүү жана туура иштетүү маанилүү мааниге ээ болуп саналат. Ишкананын туруктуу өнүгүүсүн жана сырткы таасирлерге туруктуу берүүсүн камсыз кылууда, о.э ыктымалдуу терс таасирлерди өз убагында нейтрализациялоо жана компенсациялоодо ишканада түзүлгөн *резервдер* каралган. Мыйзамдарга, нормативдик жана уюштуруу документтерине ылайык калыптанган жана колдонулган резервдер биринчи кезекте күтүлбөгөн керектөөлөрдү, камсыздандыруу алдындагы тобокелдер үчүн чыгымдарды, б.а. келечектеги чыгымдарды жабуу үчүн түзүлгөн.

**Резервдерди классификациялоо жана аларды бухгалтердик
эсептин счеттор планында чагылдыруу**

№	Резервдердин группалары	Резервдердин түрлөрү	Резервдерди түзүү үчүн негиз	Счеттордун планы боюнча бөлүмдүн жана счеттордун аталышы
1.	Уставдык	Резервдик капитал	Устав, уюштуруу документтери, Директорлор кенешинин чечими жана эсеп саясаты	5000 бөлүм «Капитал», 5400 «Резервдик капитал» счету
2.	Баалоочу резервдер	Кепилдик тейлөөгө резерв; Сот доолорун төлөөгө резерв; Көп жыл эмгек кылгандыгы үчүн сыйлоого резерв жана жылдын аягында иштин жыйынтыгы боюнча сыйлоону төлөө; Кызматкерлердин келечектеги өргүүсүн төлөөгө резерв; КРнын мыйзамдары жана чарбалык субъекттин уставында каралган максаттар үчүн резерв.	МСФО 37 «Резервдер, шартуу милдеттенмелер жана шарттуу активдер», КРда бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту жүргүзүү боюнча Жобо	3000 бөлүм «Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер», 3700 «Резервдер» счету
3.	Кайра баалоо боюнча резервдер	Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча резервдер	ФОЭС 16 «Негизги каражаттар»	5000 бөлүм «Капитал», 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча ондоо киргизүүлөр» счету
		Баалуу кагаздарды кайра баалоо боюнча резервдер	ФОЭС 39 «Финансылык инструменттер: таануу жана баалоо»	5000 бөлүм «Капитал», 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча ондоо киргизүүлөр» счету
		Чет өлкөлүк компаниялар боюнча чет өлкөлүк валютада операцияларды кайра эсептөө боюнча резервдер	ФОЭС 21 «Валюталык курстардын өзгөрүүсүнүн таасири»	5000 бөлүм «Капитал», 5230 «Чет өлкө компаниялары боюнча чет өлкө валютасындагы операцияларга тиешелүү курс-тук айырма» счету

Резервдер ар түрдүү экономикалык мааниге ээ. Бирок кандай гана болбосун резервдердин негизги максаты – ишкана жана уюмдардын финансылык туруктуулугун жогорулатуу, тобокелдерди камсыздандыруу.

Резерв сөзү французча «reserve», которгондо – запас (кам) же латынча «reservo»-«сактайм, чогултам» дегенди түшүндүрөт.

Резервдер – келечектеги чыгымдарды мүнөздөөчү пассивдердин түрлөрү.

Төмөкүдөй резервдерди бөлүп карасак болот:

1. уставдык – ишкананын пайдасынын эсебинен түзүлгөн жана анын өнүгүүсүн камсыздоо максатында колдонулат;

2. жөнгө салуучу – чыгымдарды бирдей калыпта өндүрүш жана сатуу процессине киргизүү максатында түзүлөт;

3. баалоочу – ишкананын отчеттук мөөнөтүнө карата болгон милдеттенмелерге байланыштуу калыптанган.

Бухгалтердик эсепте 3700 «Резервдер» счету жөнгө салынышы экономикалык пайданы камтыган ресурстардын келечекте колдонуудан калуусуна алып келген өлчөмү боюнча аныкталбаган же болбосо аткаруу мөөнөтү аныкталбаган чегерилген милдеттенмелерди эсепке алуу үчүн каралган.

3700 счету төмөнкүдөй түзүлүшкө ээ

3700 «Резервдер» счету	
Дебет	Кредит
	Калдык(Сб.к)-айдын башындагы резервдердин сальдосу
Резервдерди чыгымдарды жабуу үчүн иштетүү	Резервдерди түзүү жана анын көбөйүүсү
	Калдык(Са.к)-айдын аягындагы резервдердин сальдосу

Резервдер төмөнкү шарттар орун алган учурда түзүлөт:

- субъект өткөн окуялардын натыйжасында башка тараптардын алдында формалдуу милдеттенмелерге ээ болсо. Милдеттенме юридикалык жактан аныкталышы мүмкүн, башкача айтканда келишимден же мыйзамдан улам келип чыгышы (мисалы, келишимдин шарттары аткарылбай калган же талап кылынгандай аткарылбай калса, ошондон улам келип чыккан зыяндын ордун жабууга буюртмачынын алдында алынган милдеттенме), же субъект жарыяланган саясатында же жетиштүү деңгээлде айкын билдирилген билдирүүсүндө өзүнө белгилүү бир милдеттенмелерди алгандыгын ачык жарыялоо менен ошол алган милдеттенменин аткарыла тургандыгына башка тараптын күтүүлөрүн жараткан анын иш алып баруу тажрыйбасынан келип чыгышы мүмкүн (мисалы азык-түлүктөрдүн кепилдик талондор менен сатылышы, купондук жана белектерди кошуу менен сатуу ж.б.);

- милдеттенмелердин ордун жабуу үчүн экономикалык пайданы түптөгөн ресурстардын колдонуудан чыгуусу талап кылынышы ыктымал;
- милдеттенменин суммасы ишенимдүү бааланышы мүмкүн.

Резервдерди түзүү жана аларды финансылык отчетто таануу маселесин чечүүдө субъект, ФОЭСтин «Резервдер, шарттуу милдеттенмелер жана шарттуу активдер» деп аталган 37-стандартына таянуусу зарыл.

Келечектеги операциялык зыяндар үчүн түзүлгөн резервдер ФОЭСте активдердин баасынын түшүүсү катары каралат, мындай резервдер чегерилген милдеттенмелер катары таанылбайт жана активдердин баланстык наркынан кемитилет. Мисалы, кайтарылышы ишенимсиз дебитордук карыздарга түзүлгөн 1491 эсепте эске алынган резервдер финансылык отчетто төлөөгө каралган эсептер боюнча дебитордук карыздардын суммасынан кемитилет.

Чегерилген резервдер эсепке алууда 3700 «Резервдер» счетунун кредити боюнча тиешелүү чыгашаларды эсепке алуу счету менен корреспонденцияда чагылдырылат. Мисалы, кепилдик тейлөө боюнча чыгымдарга чегерилген резервдер 7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар» счетунун дебети боюнча 3700 счету менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Чегерилген резервдердин ар бир түрүн 3700 счетуна карата өзүнчө субсчетто эске алуу сунуш кылынат, мисалы:

3710 «Кепилдик тейлөөгө резервдер»;

3720 «Соттук доолорго төлөөлөргө резерв»;

3730 «Кызматкерлердин алдыдагы өргүүлөрүн төлөөлөргө резерв»;

3740 «Көп жыл эмгек кылгандыгы үчүн сыйлоого резерв жана жылдын аягында иштин жыйынтыгы боюнча сыйлоону төлөө»;

3750 «Башка резервдер».

Ошол субъект үчүн эң эле олуттуу болгон резервдер бухгалтердик баланста «Резервдер» деп аталган статьяны камтыган өзүнчө сапта чагылдырылууга тийиш.

Резервдер ар бир отчеттук күнгө карата кайрадан каралып жана утурмдук алгылыктуу баалоолорду чагылдыруу үчүн түзөтүлүп турууга тийиш. Резервдердин көбөйүүсү тиешелүү чыгымдар эсебинин дебети боюнча 3700 эсеби менен корреспонденцияда чагылдырылат. Резервдердин азаюусу 3700 счетунун дебети боюнча тиешелүү чыгымдарды эсепке алуу счету менен корреспонденцияда көрсөтүлөт.

Алар үчүн резервдер түзүлгөн айкын чыгымдар 3700 эсебинин дебетине алып салынат. Резервдер, ал баштапкы таанылган чыгашалар үчүн гана пайдаланылууга тийиш.

Резервдердин эсеби боюнча счеттордун корреспонденциясы

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдарга резервди эсептөө	7560	3710
2	Кепилдик тейлөө боюнча фактылык чыгымдар	3710	3190, 1110, 1210, 1600 1720
3	Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдардын азаюусу	3710	7560
4	Соттук доолорго төлөөлөргө резервди эсептөө	9590	3720
5	Иштеген күнүнө карата сыйлоону эсептөө	7120	3730
6	Өргүүнүн суммасын иштетүү	3730	3520

Акчанын убакыт аралыгындагы наркынын таасири олуттуу болсо, резервдер дисконттолууга тийиш (ФОЭСтин 37-стандартынын 45-47-параграфтарын карагыла). Дисконттоонун натыйжасында резервдердин наркынын көбөйүүсү займдар боюнча чыгашалар катары таанылат да эсепке алууда 3700 счетунун кредити боюнча 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Кепилдик тейлөө боюнча резервдин курамы жөнүндө маалымат, алардын отчеттук мөөнөттүн башындагы жана аягында бар болуусу, отчеттук мөөнөттөгү операциялары бухгалтердик баланс жана пайда жана зыян жөнүндөгү отчетунун түшүндүрмөсүндө ачык көрсөтүүлүсү керек.

Практикалык мисал: Отчеттук мөөнөттө компьютерди сатуудан 1000000 сомдо киреше алынды. Мурдагы жылдын тажрыйбасы боюнча гарантиялык тейлөө боюнча чыгымдардын суммасы сатуунун 5%ын түздү. ФОЭС 39 «Финансылык инструменттер: таануу жана баалоо» принцибине ылайык, кирешени таануу мөөнөтүндө кепилдик тейлөөгө резерв түзүү зарыл.

Д-т 7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар»-50000 сом;

К-т 3710 «Кепилдик тейлөөгө резервдер»-50000 сом.

Чыныгы сарпталган чыгымдар кепилдик мөөнөт ичинде 3500 сомду түздү жана ал төмөнкүдөй проводка менен чагылдырылат:

Д-т 3710 «Кепилдик тейлөөгө резервдер»- 35000 сом

К-т 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер»-35000 сом

Эгерде чыныгы сарпталган чыгымдар баалоочу резервден көп болсо (мисалы, 55000 сом) анда төмөнкүдөй проводка түзүлөт:

Д-т 3710 «Кепилдик тейлөөгө резервдер»- 50000 сом.

Д-т 7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар»-5000 сом

К-т 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер»-55000 сом

Практикалык мисал: «Бекболсун» компаниясы 31.12.2017ж. карата соттук териштирүүгө тартылды. Эксперттик баалоонун жыйынтыгы боюнча соттун чечими жогорку даражадагы ыктымалдуулугу менен компаниянын пайдасына чечилбеди, мүмкүн болгон жоготуунун суммасы 100000 сомдон 400000 сомго чейин. Компания орточо шарттуу милдеттенмени 250000 сом $(100000+400000):2$ суммада баалады.

Алынган сумма отчеттук жылдын шарттуу фактылары боюнча резервдердин эсептешүүсүнө кошулат. Резервди чагылдыруу үчүн төмөнкүдөй бухгалтердик жазуу жүргүзүлөт:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»-250000 сом.

К-т 3720 «Соттук доолорго төлөөлөргө резерв»-250000 сом.

Көрсөтүлгөн резервди түзүү компаниянын башка чыгымдарынын эсебинен жүргүзүп пайда жана зыяндар жөнүндө отчетто чагылдырылат. Резервди эсептөөнүн тууралыгы жана негиздүүлүгү жалпы тартипте отчеттук жылдын аягында инвентаризациялоого дуушар болот.

9.9. Узак мөөнөттүү милдеттенмелердин эсеби

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер – бул бир жылдан ашык мөөнөттө жабылуусу (төлөөнүүсү) керек болгон милдеттенмелер.

Бухгалтердик эсептин счеттор планында узак мөөнөттүү милдеттенмелердин эсеби үчүн үч топтогу счеттор каралган:

4100 «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер»;

4200 «Мөөнөтү кийинкиге жылдырылган кирешелер»;

4300 «Мөөнөтү кийинкиге жылдырылган салыктык милдеттенмелер»;

Бул счеттордун кредитинде узак мөөнөттүү милдеттенмелердин пайда болуусу, ал эми дебетинде аларды жабуу чагылдырылат.

Субъекттин отчеттук күндөн кийинки он эки айдан ашкан убакытка аткаруу мөөнөтү менен шартталган милдеттенмелери тууралуу маалыматтарды жалпылоо үчүн 4100 «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер» счёту каралган.

Счеттор планында узак мөөнөттүү милдеттенмелерди өтө мүнөздүү категориялар боюнча эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

4110 «Төлөөгө каралган облигациялар»;

4120 «Банктык кредиттер, зайымдар»;

4130 «Башка кредиттер, зайымдар»;

4140 «Төлөөгө каралган векселдер»;

4150 «Финансы ижарасы боюнча милдеттенмелер»;

4190 «Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер».

Ар бир милдеттенмелер боюнча аналитикалык эсеп милдеттүү түрдө пайыздык ставкаларды, жабуу мөөнөтүн, конверсиялык артыкчылыгын, сунушталган күрөөнү убагынан мурда сатып алуу мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү аркылуу жүргүзүлөт.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелерди эсепке алуу ар бир милдеттенме боюнча өзүнчө, пайыздык ставкаларын (чендерин), төлөө мөөнөттөрүн, конверсиондук артыкчылыктарын, облигацияларды мөөнөтүнөн мурда сатып алуу мүмкүнчүлүктөрүн же ижара келишимин токтотуу, күрөөгө коюлган облигациялык зайымдын камсыздалынышы, төлөө валютасы жана башкаларды милдеттүү түрдө чагылдыруу менен жүргүзүлөт. Аналитикалык керектөөлөргө жараша милдеттенмелер 4100 счетторуна карата өзүнчө субсчеттордо топтоштурулушу мүмкүн, мисалы:

4110 «Төлөөгө каралган – камсыз кылынган узак мөөнөттүү облигациялар»;

4111 «Төлөөгө каралган – камсыз кылынбаган узак мөөнөттүү облигациялар»;

4112 «Төлөөгө каралган – мөөнөттүү узак мөөнөттүү облигациялар»;

4113 «Төлөөгө каралган – сериялык узак мөөнөттүү облигациялар»;

4114 «Төлөөгө каралган конвертирленүүчү узак мөөнөттүү облигациялар»;

4120 «Улуттук валютадагы узак мөөнөттүү банктык зайымдар, кредиттер»;

4121 «Чет өлкө валютасындагы узак мөөнөттүү банктык зайымдар, кредиттер»;

4130 «Улуттук валютадагы узак мөөнөттүү банктык эмес зайымдар, кредиттер»;

4131 «Чет өлкө валютадагы узак мөөнөттүү банктык эмес зайымдар, кредиттер».

Зайымдарды жана кредиттерди, анын ичинде камсыз кылынган берилген векселдерди алуу учурунда келип чыккан узак мөөнөттүү финансылык милдеттенмелерди эсепке алуу үчүн 4110-4140 счеттор каралган.

ФОЭСтин «Финансылык каражаттар: таануу жана баа берүү» деп аталган 39-стандартына ылайык узак мөөнөттүү финансылык милдеттенмелер алгач эсепке алууда айкын сарптоолор боюнча, башкача айтканда ФОЭСтин 39-стандартынын 67-параграфына ылайык аныкталган ордун толтуруп берүүчүнүн адилет наркы боюнча (бүтүмгө келишүү боюнча сарптоолорду кошо алганда) таанылат. Мында, чет өлкө валютасында операцияларды жүзөгө ашыруунун натыйжасында келип чыккан милдеттенмелер эсепке алууда «Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» счетторунун кредити боюнча КРУБ тарабынан операция ишке ашырылган күнгө карата белгиленген курс боюнча улуттук валютада таанылууга тийиш.

Баштапкы таануудан кийин финансылык милдеттенмелер амортизацияланган наркы боюнча бааланат (амортизацияланган нарктын аныктама-сын ФОЭСтин 39-стандартынын 10-параграфынан карагыла). Алгач, милдеттенме ошол суммада таанылган айкын сарптоолор менен төлөө баасынын ортосундагы айырманын амортизациясы милдеттенмелер сметуна карата контрсчет болгон өзүнчө эсепте чагылдырылышы же милдеттенме-

лерди эсепке алуу эсебинин дебетине же кредитине түздөн-түз алынып салынышы мүмкүн. Амортизацияны эсепке алуу тартибин 3310 «Банктык кредиттер, зайымдар», 3320 «Башка кредиттер зайымдар» счетторуна карата түшүндүрмөлөрдөн карагыла. Чет өлкө валютасында жөнгө салынууга тийиш болгон милдеттенмелердин наркынын өзгөрүүсүн эсепке алуу чет өлкө валютасын сыяктуу эле, КРУБ тарабынан операция жүзөгө ашырылган күнгө карата белгиленген курс боюнча улуттук валютага кайрадан эсептөө менен жүргүзүлөт. Ар бир отчеттук күнгө карата чет өлкө валютасындагы милдеттенме айырманы 9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан киреше» счетунун кредитине же 9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан чыгым» счетунун дебетине чегерүү менен эсептик курс боюнча кайрадан эсептелип чыгат.

Отчеттук күндөн кийинки он эки ай ичинде аткарылууга тийиш болгон милдеттенме (же анын бөлүгү) 4100 счетунан 3330 «Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин ошол учурга каралган бөлүгү» счетунун кредитине эсептен алынып салынат. Пайыздардын төлөнүшү каралган милдеттенмелер алар отчеттук күндөн кийинки он эки ай ичинде төлөнүүгө тийиш болсо да, узак мөөнөттүү катары классификацияланат. Бирок, баштапкы төлөө мөөнөтү он эки айдан ашкан жана узак мөөнөткө каралган убакытка рефинансыланышы болжолдонуп жатса жана бул, рефинансылоо келишими же болбосо төлөмдөрдүн графигинин өзгөртүлүшү менен тастыкталган болсо.

ФОЭСтин «Финансылык отчеттун берилиши» деп аталган 1-стандартына ылайык узак мөөнөткө рефинансылануучу жана бул ниет рефинансылоо келишими менен тастыкталган кыска мөөнөттүү милдеттенмелер кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелерди эсепке алуунун тиешелүү эсебинин дебети боюнча узак мөөнөттүү милдеттенмелер счету менен корреспонденцияда өткөрүүлөрдү жүргүзүү аркылуу узак мөөнөттүү милдеттенмелерге кайрадан классификацияланат.

Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелерди таануунун токтотулушу эсепке алууда кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелерди таануунун токтотулушундай эле чагылдырылат (3300 «Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер» топторунун счеторуна карата түшүндүрмөлөрдү карагыла).

4150 счету ижарачынын финансылык ижара келишими боюнча келип чыккан милдеттенмелерин эсепке алуу үчүн каралган. Финансылык ижара боюнча милдеттенмелерди эсепке алуу тартиби ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартында аныкталган.

4150 счетунун кредити боюнча узак мөөнөттүү активдерди эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда ижарага алынган мүлктүн адилет наркына же эгерде дисконттолгон нарк адилет нарктан төмөн болсо, мини-

малдуу ижаралык төлөмдөрдүн дисконттолгон наркына барабар суммадагы милдеттенмелер чагылдырылат.

Келишимде аныкталган ижаралык төлөмдөрдүн суммасында ижарасынын финансылык чыгымдары жана төлөнбөгөн милдеттенмелердин азаюусу камтылат.

Финансылык чыгымдар ижара мөөнөтү аралыгына, милдеттенменин калган сальдосуна пайыздын туруктуу чени сакталып тургандай негизде бөлүштүрүлөт. Отчеттук мезгилге туура келген финансылык чыгымдардын суммасы 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счетунун дебети боюнча 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Бир мезгилге чегерилген ижаралык төлөмдүн калган бөлүгү 4150 счетунун дебети боюнча 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счёту

Бул эсеп, келишилген айрым бир бүтүмдөрдүн натыйжасында алынган кирешелердин – келечекте алынуучу кирешелерди эсепке алуу үчүн каралган, бирок, ФОЭСтин талабына ылайык мына ушул кирешелерди таануу кийинки отчеттук мезгилге жылдырылат. 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» счётуна аларды таануу отчеттук күндөн кийинки он эки айдан ашкан мезгилге калтырылган келечекте алынуучу кирешелердин суммалары чагылдырылат.

Кийинкиге калтырылган кирешелердин пайда болуу жагдайынын мисалы катары субсидияларды эсепке алуу, кайтара ижара шартында активдерди сатуу операцияларын эсепке алууну атоого болот.

ФОЭСтин «Мамлекеттик субсидияларды эсепке алуу жана мамлекеттик жардамдар жөнүндөгү маалыматтарды ачып көрсөтүү» деп аталган 20-стандартында кирешеге чегерилүүчү катары аныкталган субсидиялар кандай формада – акчалай түрүндөбү же акчалай эмес түрүндө, алынгандыгына көзкарандысыз, субсидия таанылышы мүмкүн болгон учурда 4200 счётуна кредити боюнча чагылдырылат. Акчалай эмес түрүндөгү субсидия, субсидия катары алынган акчалай эмес активдердин адилет наркы боюнча бааланат. Баштапкы таануудан кийин субсидия системалуу түрүндө, ал ордун жабууга тийиш болгон тиешелүү чыгымдарга жол берилген мезгил аралыгындагы киреше катары таанылат.

Кирешеге таандык болгон субсидиялар каралган мезгил аралыгындагы кирешелерди таануу, эсепке алууда 4200 счётуна дебети боюнча 6200 «Операциялык ишкердиктен түшкөн башка кирешелер» счёту менен корреспонденциядагы өткөрүүлөрдө чагылдырылат.

ФОЭСтин 20-стандартында активге чегерилген субсидиялар катары аныкталган субсидиялар боюнча кирешелерди таануу эсепке алууда ФОЭСтин 20-стандартында алар алгылыктуу альтернатива катары каралган

эки ыкмада чагылдырылат. Ошол ыкмалардын биринин талабына ылайык субсидиялар боюнча кийинкиге калтырылган киреше, субсидиялардын эсебинен алынган же түзүлгөн узак мөөнөттүү активдин пайдалуу кызмат өтөө мөөнөтү аралыгында системалуу жана рационалдуу негиздеги киреше катары таанылат. Эсепке алууда бул жобо төмөнкүчө жүзөгө ашырылат: таанылган кирешенин суммасы 4200 «Кийинкиге калтырылган кирешелер» сметунан 6200 «Операциялык ишкердиктен түшкөн башка кирешелер» эсебинин кредитине узак мөөнөттүү активге амортизацияны чегерүү боюнча өткөрүүлөр менен бир эле учурда эсептен алынып салынууга тийиш.

Эгерде, кийинкиге калтырылган кирешелер эсебинде эсепке алынган субсидияларга карата тигил же бул себеп боюнча кайтарып берүү жөнүндөгү талап орун алса, анда кайтарылып берилүүгө тийиш болгон сумма төмөнкүлөргө алынып салынат:

- 4200 сметунун дебетине акча каражаттарын эсепке алуу смету менен корреспонденцияда же 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» смету менен - 4200 сметунун кайтарып берүү жөнүндөгү талаптын келип чыгуу учуруна карата сальдосунун чегинде;

- операциялык чыгымдар сметунун дебетине – 4200 сметунун сальдосунан ашкан суммада.

Коммерциялык эмес субъекттерден алынган субсидиялар да мамлекеттик субсидиялар сыяктуу эле эсепке алынууга тийиш. Мында, тажрыйбада дайыма колдонулуп келинген «грант» терминин «субсидия» терминин синоними катары түшүнүү зарыл. Албетте, эгерде грант субъектке анын экономикалык ишкердигине байланыштуу белгилүү бир шарттардын ал тарабынан аткарылышынын ордуна бекер болбогон негизде берилсе.

Кайтара ижара менен сатуу операциялары, активдин кийинчерээк сатуучу тарабынан кайтара ижарага алынышы менен сатылышын түшүнүү зарыл.

Эгерде, кайтара ижара менен сатуу финансылык ижарага алып келе турган болсо, анда активди сатуудан келип түшкөн жана сатып өткөрүүдөн түшкөн акча менен баланстык нарктын ортосунда айырма катары аныкталган пайда, келечекте алынуучу киреше катары чагылдырылат да, ижара мөөнөтү аралыгындагы отчеттук мезгилдин кирешеси катары таанылат. ФОЭСтин «Ижара» деп аталган 17-стандартынын бул жобосу эсепке алууда төмөнкүчө чагылдырылат:

- 4200 сметунун кредити боюнча кайтара ижара менен сатылган активди сатып өткөрүүдөн түшкөн акча чагылдырылат;

- 4200 сметунун дебети боюнча активдин баланстык наркы чагылдырылат;

- 4200 сметунун сальдосу (активди сатып өткөрүүдөн түшкөн пайда) ижара мөөнөтү аралыгында бирдей өлчөмдө 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» сметунун дебетине эсептен алынып салынат.

Эгерде, кайтара ижара менен сатуу операциялык ижарага алып келсе жана мында сатуу баасы сатылган активдин адилет наркынан жогору болсо, анда активдин баланстык наркы адилет наркка чейин кайрадан бааланат жана кайрадан баалоо суммасы операциялык эмес иштерден түшкөн пайда же зыян катары таанылат. Активди сатып өткөрүүдөн түшкөн акча менен анын адилет наркынын ортосундагы айырма, кийинкиге калтырылган киреше катары эсепке алынат жана активди пайдалануунун болжолдонуп жаткан мезгили ичиндеги операциялык эмес иштерден түшкөн кирешенин эсебине алынып салынат. Иш жүзүндө кайтарым операциялык ижара менен сатуу кыймылы, эсепке алууда төмөнкүчө чагылдырылышы мүмкүн:

- сатуу күнүнө карата сатылган актив боюнча топтолгон амортизациянын суммасы негизги каражаттарды эсепке алуу эсебинин кредитине эсептен алынып салынат;

- активдин адилет наркы менен баланстык наркынын ортосундагы айырма негизги каражаттарды эсепке алуу эсебинин дебетине же кредитине 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер», 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счеттору менен корреспонденцияда эсептен алынат;

- анын адилет наркына барабар болгон активдин жаңы баланстык наркы 4200 счетунун дебетине алып салынат;

- активди сатып өткөрүүдөн түшкөн акча 4200 счетунун кредити боюнча чагылдырылат.

4300 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» счёту

4300 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» счёту, эсепке алууда пайда салыгын ФОЭСтин «Пайда салыгы» деп аталган 12-стандартына ылайык милдеттенмелер ыкмасында чагылдыруу учурунда келип чыккан төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

Пайда салыгын чагылдыруу үчүн ФОЭСтин «Пайда салыгы» деп аталган 12-стандарты талап кылган милдеттенмелер ыкмасына ылайык, белгилүү шарттар орун алган учурда субъекттер, эсепке алууда отчет күнүнө карата орун алган салык алынуучу убакыт айырмаларынан алынган салыктык эффектке туура келген суммадагы кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелерди чагылдырууга милдеттүү.

Баштапкы таанууда, кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер 4300 счетунун кредити боюнча төмөндө келтирилген счеттор менен корреспонденцияда чагылдырылат:

- 9910 «Пайда салыгы боюнча чыгашалар (кирешелер)»;

- 3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы»; жана

- 2400 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» счёту менен да корреспонденцияланышы мүмкүн.

Мында, бир мезгил ичиндеги салыктар боюнча чыгымдардын суммасы утурумдук салыктык милдеттенмелердин суммасына дал келүүгө тийиш (К-т 3410), плюс же минус мөөнөтү өткөрүлүп жиберилген салыктар (Д-т 2400 же К-т 4300).

Кийинкиге калтырылган салыктык талаптар бир нече убакыт аралык кемитилүүчү айырмалардын таасири астында келип чыгышы мүмкүн. Эсепке алуу жол-жобосун жеңилдетүү максатында, эсептер планында орун алган убакыт аралык айырмалар боюнча кийинкиге калтырылган салыктык талаптарды эсепке алуу үчүн өзүнчө субсчеттор каралган.

Эсепке алуунун бир эле беренесинин убакыт аралык айырмасы ар бир мезгил ичинде алардан салыктык эффект тиешелүүлүгүнө жараша, кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенме же кийинкиге калтырылган салыктык талап катары чагылдырылуучу салык алынуучу же кемитилүүчү катары аныкталышы мүмкүн.

Убакыт айырмасынан улам өзгөрүүгө дуушар болгон салыктык эффекти эсепке алууну жөнөкөйлөтүү үчүн мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктарды кош нумерациялоо менен бир эле эсепте чагылдыруу сунуш кылынат, мисалы 2410/4310 «Негизги каражаттар боюнча убакыт айырмасынан салыктык эффект (же кайтарылбас карыздар боюнча)», ошондой эле бул счетто мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар боюнча бардык өзгөрүүлөр чагылдырылышы зарыл:

- мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар орун алган шартта, алынган натыйжаны ошол счеттун дебити боюнча чагылдыруу;

- мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер орун алса, ошол счеттун кредити боюнча;

- 9910 «Пайда салыгы боюнча чыгымдар (кирешелер)» жана 3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы» счеттору менен корреспонденцияда чагылдыруу зарыл.

Бухгалтердик баланста кош нумерацияланган счеттордун дебеттик сальдосу «Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар», ал эми кредиттик сальдо «Мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелер» беренеси боюнча чагылдырылууга тийиш.

ФОЭСтин «Пайда салыгы» деп аталган 12-стандартында мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктардын дебеттик жана кредиттик сальдосун өз ара чегериштирүү үчүн катуу чектөөлөр белгиленген. Башкача айтканда, мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптардын (2400 счёту) жана мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелердин (4300 счёту) ортосундагы чегеришүүнү субъект бул үчүн белгилүү бир шарттар каралган учурда гана кийинкиге калтырылган салыктык талаптарды кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелерге каршы чегериштириши мүмкүн.

Кийинкиге калтырылган салыктык талаптар азайтылган же төлөнгөн учурда салык алынуучу убакыт айырмасынан салыктык эффекттин кандай болбосуна азаюусу 4300 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар» счетунун дебети боюнча төмөнкү эсептер менен корреспонденцияда чагылдырылат:

9910 «Пайда салыгы боюнча чыгашалар (кирешелер)»;

3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы»; жана

2400 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптар» бөлүгүнүн счеттору менен корреспонденцияда да чагылдырылышы мүмкүн.

Мында, бир мезгил ичиндеги салык боюнча чыгашалардын суммасы учурдагы салыктык милдеттемелердин суммасына туура келүүгө тийиш (К-т 3410), плюс же минус төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктар (Д-т 2400 же К-т 4300).

9.10-таблица

**Узак мөөнөттүү милдеттемелердин эсеби боюнча счеттордун
корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун Корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1.	Облигацияларды чыгаруу	1100 1200	4110
2.	Облигацияларды чыгаруу боюнча чыгымдар	1890 2980	1100 1200
	Облигацияларды чыгаруу чыгымдарды эсептен чыгаруу		
	-аванс түрүндө төлөнгөн чыгымдарга кирген	8490	1890
	-материалдык эмес активдерге кирген	2999 8480	2980
3.	Облигациялар боюнча пайыздар		
	а) пайыздар эсептелди	9510	3550
	б) пайыздар төлөндү	3550	1100 1200
4.	Облигацияларды жабуу	4110	1100 1200
5.	Насыяларды же зайымдарды, анын ичинде векселдерди берүү менен алуу	1100 1200	4140
6.	Алынган насыяларды, берилген векселдерди жабуу	4140	1100 1200
7.	Финансылык ижара боюнча милдеттемелердин пайда бөлүүсү	2100	4150
8.	Ижаралык төлөмдөр -ижаралык макулдашуу боюнча милдеттемелерди жабуу	4150	1100 1200

-ижара үчүн финансылык төлөм (пайыздар боюнча чыгымдар)		
-милдеттенмелерди эсептөө	9510	3550
- эсептелген милдеттенмелерди жабуу	3550	1100
		1200

9-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Милдеттенмелердин түшүнүгү жана аны баалоо.
2. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер жөнүндө түшүнүк.
3. Төлөөгө каралган счеттордун эсеби.
4. Алынган аванстардын эсеби.
5. Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин эсеби.
6. Салыктар жана анын түрлөрү.
7. Төлөөгө каралган салыктардын эсеби.
8. Кыска мөөнөттүү чегерилген милдеттенмелердин эсеби.
9. Айлык акы жана аны эсептөө жана төлөөнүн эсеби.
10. Социалдык камсыздандыруу жана анын эсеби.
11. Төлөөгө каралган дивиденддердин эсеби.
12. Карыздык милдеттенмелер боюнча чегерилген пайыздардын эсеби.
13. Резервдердин эсеби.
14. Узак мөөнөттүү милдеттенмелер түшүнүгү жана анын түрлөрү.
15. Узак мөөнөттүү милдеттенмелерди таануу.
16. Узак мөөнөттүү милдеттенмелердин эсеби.
17. Кийинкиге калтырылган кирешелердин эсеби.
18. Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык милдеттенмелердин эсеби.

10-БӨЛҮМ. Өздүк капиталдын эсеби

10.1. Өздүк капиталдын түшүнүгү жана түзүмү

Капитал – бухгалтердик эсепте кенири колдонулган экономикалык категориялардын бири болуп саналат. Ал субъектти түзүү жана өнүктүрүү базасы болуп саналат жана иштөө процессинде мамлекеттин, менчик ээлеринин жана персоналдын кызыкчылыктарын камсыз кылат. Өндүрүштүк жана башка коммерциялык ишмердүүлүк менен алектенген субъекттер белгилүү капиталга – материалдык баалуулуктар жана акчалай каражаттардын, финансылык салымдардын жана анын чарбалык ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн зарыл болгон укук жана артыкчылыктарды сатып алуу чыгымдарынын жыйындысына ээ болушу керек.

Субъекттин капиталы түрлөрүнүн ар түрдүүлүгү менен айырмаланат.

Субъектте тиешелүүлүгү боюнча өздүк жана карызга алынган капитал деп бөлүнөт.

Өздүк капитал ишкананын менчик укугунда тиешелүү жана активдердин белгилүү бөлүгүн калыптандыруу үчүн колдонулган каражаттардын жалпы наркы. Өздүк капиталга инвестиrlenүүнүн эсебинен калыптанган активдердин бул бөлүгү ишкананын *таза активдерин* түзөт.

Өздүк капитал уставдык, кошумча төлөнгөн, резервдик капиталдардан, бөлүштүрүлбөгөн пайдадан жана башка резервдерден турат. Ошондой эле өздүк каражаттарга атайын багыттагы фонддор, акысыз келип түшүүлөр жана өкмөттүк субсидиялар дагы кирет.

Уставдык капитал – уюштуруучулардын (катышуучулардын) ишкананын мүлкүнө аны түзүүдө уюштуруу документтеринде аныкталган өлчөмдө ишмердүүлүгүн камсыз кылуу үчүн акчалай түрдөгү салымдарынын (үлүштөрдүн, номиналдык нарк боюнча акциялардын) жыйындысы.

Кошумча капитал – уюштуруучулар (акционерлер) тарабынан уставдык капиталдын катталган өлчөмүнөн көбүрөөк салынган мүлктүн наркы; мүлктү кайра баалоодо наркынын өзгөрүүсүнөн келип чыккан сумма жана ишкананын өздүк капиталына башка келип түшүүлөрү.

Резервдик капитал – ишкананын пайдасынан мүмкүн болгон зыян жана жоготууларды жабуу үчүн бөлүнгөн өздүк капиталдын бөлүгү.

Резервдик капиталдын өлчөмү жана аны түзүү тартиби ишкананын уставында аныкталат.

Бөлүштүрүлбөгөн пайда – ишкана же уюмдардын мүлкүн чогултуунун негизги булагы. Бул ишкананын бюджетке болгон пайда салыгын төлөгөндөн жана башка максаттарга жумшалган каражаттардан кийинки калган дүн пайданын бөлүгү.

Башка резервдерге алдыда боло турган жана продукциянын өздүк наркына кире турган ири чыгымдарга байланыштуу ишканада түзүлгөн резервдер кирет.

Бардык өздүк каражаттар тигил же бул даражада коюлган максаттарга жетүүдө ишкана тарабынан колдонуу үчүн каражаттарды калыптандыруунун булагы.

Өздүк капиталдын курамында эки негизги түзүүчүлөр: *инвестирленген капитал*, б.а. менчик ээлери тарабынан ишканага салым катары колдонулган капитал; жана *чогултулган капитал* – ишканада алгач менчик ээлери тарабынан авансталгандан көбүрөөк түзүлгөн капитал.

Инвестирленген капитал – жөнөкөй жана артыкчылыкка ээ акциялардын номиналдык наркы, о.э. кошумча төлөнгөн капитал (акциялардын номиналдык наркынан жогору). Бул группага көбүнчө акысыз алынган баалуулуктарды дагы киргизишет. Инвестирленген капиталдын биринчи - түзүүчүсү катары баланста уставдык капитал көрсөтүлөт, экинчи – кошумча капитал (алынган эмиссиялык киреше катары), үчүнчү – кошумча капитал (акысыз алынган мүлк катары) же социалдык чөйрө фондусу.

Чогултулган капитал таза пайданы бөлүштүрүүнүн жыйынтыгында пайда болгон берене катары чагылдырылат (резервдик капитал, бөлүштүрүлбөгөн пайда ж.б.). Чогултулган капиталдын өзүнчө түзүүчүлөрүн түзүү булагы катары жалгыз бөлүштүрүлбөгөн пайда эсептелгенине карабастан анын ар бир беренелеринин максаты жана калыптандыруу тартиби, багыты жана колдонуу мүмкүнчүлүгү өзүнчө айырмаланып турат.

10.2. Уставдык капиталдын эсеби

Уставдык капитал уюштуруучулардын (катышуучулардын) ишкананын мүлкүнө аны түзүүдө уюштуруу документтеринде аныкталган өлчөмдө ишмердүүлүгүн камсыз кылуу үчүн акчалай түрдөгү салымдарынын (үлүштөрдүн, номиналдык нарк боюнча акциялардын) жыйындысы.

Уставдык капиталды карап чыгууда биз негизинен акционердик капиталдагы уставдык капитал же башкача аталышы болгон акционердик капиталы жөнүндө сөз кылабыз.

Корпорация же акционердик коом – мыйзам алкагында баштапкы уставдык капиталын акцияларды сатуу менен түзүлгөн коом. Салым болгон капитал белгилүү сандагы бирдей үлүштөргө бөлүнгөн жана алардын ар бири үлүштүк баалуу кагаздар – акциялар түрүндө чагылдырылган.

Акция – акционердик коомдун мүлкүнүн ээлигине катыштыгын күбөлөндүргөн баалуу кагаз. Ага ээ болуу менен акционердик коомдун мүчөсү болуп бир эле мезгилде менчиктик жана мүлктүк укукту алат. Акцияны кармоочунун (акционердин) дивиденд түрүндө АКнын пайдасынын бир бөлүгүн алууга, АКнын иштерин башкарууда катышууга жана анын жоюлушунда калган мүлктүн бөлүгүнө укукту күбөлөндүрүүчү баалуу кагаз.

Акционерлер АКга акцияларды сатып алуу аркылуу инвестиция жасашат. Директорлор кенеши АКнын жалпы стратегиясын, бюджетин

аныктайт, дивиденддерди жарыялайт, администрацияны ишке тартат. Администрация АКнын күнүмдүк оперативдүү ишмердүүлүгүн жетектейт, жумушчу жана кызматкерлердин өздөрүнүн милдеттенмелерин аткарууну көзөмөлдөйт.

Акционердик коом *ачык* жана *жабык* болуп, анын уставында жана фирмалык аталышында чагылдырылат.

Ачык типтеги АК чыгарган акцияларын коомдук жайгаштырганга жана аларды эркин сатууну жүргүзүүгө укугу бар. Ачык типтеги АКнын акционерлеринин саны чектелген эмес.

Жабык типтеги АК чыгарган акцияларын коомдук жайгаштырганга, б.а. аларды чектелбеген чөйрөдөгү адамдарга сатып алуу үчүн укугу жок. Жабык типтеги АКнын акционерлеринин саны 50 дөн ашпаш керек.

АКнын менчик ээлеринин капиталы өздүк же акционердик капитал деп аталат жана баланста төмөнкүдөй түзүмгө ээ:

Бекитилген капитал:

1. Номиналдык нарк боюнча чыгарылган (жайгашкан) жөнөкөй акциялар;
2. Артыкчылыкка ээ акциялар;
3. Кошумча төлөнгөн акциялар, б.а жөнөкөй акцияларды сатууда номиналдан сырткары алынган капитал же эмиссиялык киреше.

Башка капитал:

1. Бөлүштүрүлбөгөн пайда;
2. АКны колдоо жана өнүктүрүү үчүн зарыл болгон резервдик капитал;
3. Активдерди кайра баалоодогу кошумча капитал.

АКнын ишмердүүлүгү анын Уставы, нормативдик жоболор жана мыйзам актылары менен жөнгө салынат. АКнын Уставын каттоодо милдеттүү түрдө КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Финансылык рынокту жөнгө салуу жана көзөмөл мамлекеттик кызматы тарабынан чыгарууга уруксат берилген акциялардын максималдуу саны көрсөтүлөт. Уставда ошондой эле бир акциянын номиналдык наркы белгиленет.

Акцияларды чыгарууда АК кээ бир чыгымдарга дуушар болот: каттоо жыйноолору, мөөр, фондулук биржада листинг процедурасын өтүү чыгымдары, башкаруу кардларын тартуу менен байланышкан ички чыгымдар, эмиссия проспектинин даярдоо чыгымдары ж.б. Мындай чыгымдар финансылык отчеттуулукта операциялык эмес (финансылык) ишмердүүлүктүн чыгымдары катары көрсөтүлөт жана 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счетунда чагылдырылат.

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

К-т 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер» же акча каражаттары счеттору (1100,1200)

Ушул эле счет менен бүтүм иш жүзүнө ашпай калган трансакциялык чыгымдар дагы чагылдырылат.

Трансакциялык чыгымдар – акцияларды жайгаштыруу же өздүк акцияларды сатып алуу менен байланышкан бүтүмдөр боюнча чыгымдар.

Эгерде уюштуруу чыгымдары бир кыйла көп болсо, анда алар 2900 «Материалдык эмес активдер» сметундагы кошумча 2980 «Башка активдер» сметунун дебетинде көрсөтүлөт жана үч жыл ичинде амортизацияланат. Мисал катары уюштуруу чыгымдары 250000 сом болду. Бул төмөнкүдөй жазуу менен чагылдырылат:

Д-т 2980 «Башка активдер»-250000 сом

К-т 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер»-250000 сом

Чыгымдар 3 жыл ичинде амортизацияланат. Биринчи отчеттук жылдын аягында амортизация төмөнкүдөй чагылдырылат:

Д-т 8480 «Материалдык эмес активдердин амортизациясына чыгымдар»-83333,3 сом

К-т 2998 «Топтолгон амортизация - башка активдер»- 83333,3 сом

Акциялардын баштапкы чыгаруу боюнча чыгымдарга кошумча АК жыл сайын акционерлердин реестрин жүргүзүү, акцияларды берүү боюнча агенттерге төлөө боюнча чыгымдарга дуушар болот жана алар учурдагы чыгымдар болуп саналышат.

АК эки түрдөгү акцияларды чыгаруусу мүмкүн: жөнөкөй жана артыкчылыкка ээ.

Жөнөкөй акциялар – бул ээсине добуш берүү укугун берген жана АКнын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгына карата таза пайдадан дивиденд алууга укук берген акциялар. Дивиденддер Директорлор кенешин тарабынан жарыяланат жана акционерлерге төлөнөт, о.э. алардын өлчөмү бөлүштүрүлбөгөн пайдадан ашпаш керек. Бөлүштүрүлбөгөн пайдадан ашып кеткен дивиденддер жарыяланган учурда корпорация акционерлерге алар тарабынан салым болгон капиталдын бөлүгүн төлөп берет. Мындай дивиденддер ликвидациялык деп аталат жана көбүнчө компаниянын ишмердүүлүгү токтогондо же анын операцияларынын көлөмү кыскарганда төлөнөт.

Дивиденддерди төлөө менен үч маанилүү мөөнөт байланышкан: дивиденддерди жарыялоо мөөнөтү, акциялардын ээлерин каттоо мөөнөтү жана дивиденддерди төлөө.

Дивиденддерди жарыялагандан кийин АКда акционерлерге аларды төлөө боюнча милдеттенме пайда болот.

Дивиденддерди жарыялаган мөөнөттөгү бухгалтердик проводка төмөнкүдөй:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

Акционерлерди каттоо мөөнөтүнө проводка берилбейт.

Эгерде дивиденддер акча түрүндө төлөнсө, анда дивиденддерди мөөнөтүнө төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

К-т Акча каражаттары счеттору 1100,1200

Артыкчылыкка ээ акциялар добуш берүү укугуна ээ эмес, бирок туруктуу дивиденд алууга, компаниянын жоюлуусунда активдерге укук берет, о.э жөнөкөй акциялардын ээлеринин алдында дивиденд алууда приоритетке ээ.

Жайгашкан артыкчылыкка ээ акциялардын саны коомдун бардык акцияларынын санынын 25% нан ашпаш керек.

Номиналдык наркка ээ акцияларды чыгаруу төмөнкүдөй чагылдырылат:

Д-т Акча каражаттары счеттору 1100,1200

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар»,

К-т 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

5110 «Жөнөкөй акциялар» жана 5120 «Артыкчылык берилген акциялар» счеттору чыгарылган акциялардын номиналдык наркын чагылдырышат.

5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счёту компания акцияларды чыгарууда номиналга караганда көп суммага ээ болгондугун көрсөтөт.

АКнын уставдык капиталынын акцияларды кийинки эмиссиясынын жыйынтыгында көбөйүүсү мурдагы чыгаруудагы жайгаштыруунун жыйынтыктарын кайра каттоо жана КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Финансылык рынокту жөнгө салуу жана көзөмөл мамлекеттик кызматында кошумча чыгарылган акцияларды каттоодон кийин чагылдырылат.

Акцияларды жайгаштыруудан алынган каражаттар чогултуу счётуна сакталат. КРнын баалуу кагаздар боюнча мыйзамдарына ылайык акцияларга жазылуунун жана чыгаруунун жыйынтыктары боюнча отчеттуу каттоо мөөнөтүнө чейин аларды жайгаштыруу учурунда келип түшкөн каражаттарды иштетүүгө уруксат берилбейт.

Акцияларга жазылуу учурунда эмитенттин счётуна келип түшкөн каражаттар төмөнкүдөй чагылдырылат:

Д-т 1240 «Банктардагы пайдаланууга чектөө коюлган акча каражаттары»

К-т 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» («Акцияларды жайгаштыруудан алынган каражаттар» субсчёту)

Эгерде эмиссия болгон болсо, анда акцияларды чыгаруунун жыйынтыктары жөнүндө отчеттуу каттоодон кийин төмөнкүдөй түзөтүүчү тескери проводка берилет:

Д-т 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» («Акцияларды жайгаштыруудан алынган каражаттар» субсчёту)

К-т 1240 «Банктардагы пайдаланууга чектөө коюлган акча каражаттары»

АКнын чыгарылган акциялардын номиналдык наркынын көбөйүүсү менен уставдык капиталынын көбөйүүсү төмөнкүдөй бухгалтердик жазуу менен чагылдырылат:

Д-т 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар» же 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

Эгерде акциялардын номиналдык наркынын көбөйүүсү кошумча төлөнгөн капиталды бөлүштүрүүнүн эсебинен жүргүзүлсө, анда уставдык капиталдын өсүүсүнүн өлчөмү 1900 счетун колдонбой чагылдырылышы мүмкүн:

Д-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар» же 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

Акциялардын номиналдык наркынын азаюусунан АКнын уставдык капиталынын азаюусу төмөнкүдөй бухгалтердик жазуу менен көрсөтүлөт:

Д-т 5110 «Жөнөкөй акциялар» же 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

К-т 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»

Ошол эле учурда уюштуруучуларга болгон карыз пайда болот да, аны жабуу зарылчылыгы пайда болот. Бул жерде бир канча варианттар бар, алардын ичинен манилүүсүн көрсөтөбүз:

- АКнын акционерлерине толуктоого туура келген зыяндын суммасына:

Д-т 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»

К-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

- акционерлер тарабынан мурда төлөнгөн төгүмүнүн бөлүгүн кайтаруу суммасына. Бул жагдайда эгерде АК кандайдыр бир себептер менен өзүнүн ишмердүүлүгүнүн көлөмүн дароо азайткан учурда мүмкүн.

Д-т 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»

К-т Акча каражаттары, 1110,1210

Сатылып алынган акциялар 5191 «Сатып алынган өздүк акциялар» счетунда аларды сатып алуунун фактылык наркы боюнча көрсөтүлөт. Аларды сатып алуу төмөнкү жазуу менен чагылдырылат:

Д-т 5191 «Сатып алынган өздүк акциялар»

К-т Акча каражаттары, 1110,1210

Бул акцияларды кайрадан сатууда акциялардын наркы бул класстагы сатып алынган акциялардын орточо өлчөнгөн наркы эсептелет.

Эгерде сатуу баасы сатып алуунун орточо өлчөнгөн нарктан жогору болсо тиешелүү 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счетунда көрсөтүлөт.

Д-т Акча каражаттары, 1110,1210

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

К-т 5191 «Сатып алынган өздүк акциялар»

Эгерде 5210 счетунда кредиттик калдык боюнча айырманы жабуу үчүн жетишсиз болсо, анда жабылбаган айырма 5300 счетунда көрсөтүлөт.

Д-т Акча каражаттары, 1110,1210

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 5191 «Сатып алынган өздүк акциялар»

Уставдык капиталдын эсебинин тартиби ишкананын уюштуруучулук – укуктук формасынан көз каранды. Башка чарбалык коомдор жана шериктештиктердин уставдык капиталынын калыптануусу жана операциясы боюнча операциялардын эсеби үчүн 5130 «Башка уставдык капитал» счёту колдонулат.

Уставдык капиталынын калыптануусу жана көбөйүүсү боюнча операциялар 5130 счётуна кредити боюнча 1900 счёту менен корреспонденция аркылуу уюштуруу документтериндеги катталган уставдык капиталдын өлчөмүнө тен суммада чагылдырылат.

Д-т 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

К-т 5130 «Башка уставдык капитал»

1900 счётуна ар бир уюштуруучулардын уставдык капиталдагы үлүшүн төлөөнүн эсеби үчүн субсчёттор ачылышы мүмкүн.

Эгерде катышуучу уставдык капиталдагы өзүнүн үлүшүн акчалай эмес активдер менен төлөсө, анда активдердин адилеттүү наркынын үлүштүн номиналдык наркынан ашып кетсе 5210 счётуна кредити боюнча чагылдырылат:

Д-т 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»

К-т 5130 «Башка уставдык капитал»

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

Жоопкерчилиги чектелген коомдун уставдык капиталы уюштуруучулар тарабынан коомдун ишинин биринчи жылы ичинде толугу менен төлөнүүгө тийиш. Ушул милдетти бузууга жол берген учурда коом уставдык капиталды азайткандыгы же болбосо жоюу аркылуу өз ишинин токтоткондугу тууралуу жарыялоого тийиш. Уюштуруучулардын өз үлүштөрүн толук төлөбөгөндүгүнүн кесепетинен уставдык капиталдын азаюусу 5130 «Башка уставдык капитал» счётуна дебети боюнча 1900 «Уставдык капиталга салымдар боюнча уюштуруучулардын (катышуучулардын) карызы» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Жоопкерчилиги чектелген чарбалык шериктештиктердин, коомдордун, кошумча жоопкерчиликтүү коомдордун уставдык капиталы, коомдун курамынан катышуучулардын чыгып кетүүсүнүн натыйжасында же катышуучунун коомдун мүлкүндөгү үлүшүнө катышуучунун кредиторлорунун талабы боюнча анын жеке карызына тиешелүү өндүрүүнүн жүргүзүлүшүнүн натыйжасында азайтылышы мүмкүн. Мында, 5130 счётуна дебетине 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер» счёту менен корреспонденцияда катышуучунун шериктештиктин же коомдун уставдык капиталындагы үлүшүнүн номиналдык наркы эсептен алып салынат. Курамдан чыгып жаткан катышуучуга же анын кредиторунга төлөнүп берилүүчү мүлктүн наркынан калган суммасы 3600 счётуна кредити боюнча

5210 «Кошумча төлөнгөн капитал», 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда», 5400 «Резервдик капитал» счетторунун кайсынысы менен болбосун корреспонденцияда чагылдырылат.

Практикалык мисал: «Максимум» компаниясы 2017-жылдын 1-декабрында карызга сатуу үчүн жазылууга 10 сом баада, номиналы 5 сомдук 10000 акция алды. 27 декабрда жазылуучу 7000 акцияны төлөдү. Бул төмөнкүдөй бухгалтердик жазуулар менен коштолот:

1 декабрь 2017ж. Жазылууну каттоо:

Д-т 1910 «Уюштуруучулардын жазылуу боюнча карызы» - 10000 даана*10 сом)- 100000 сом

К-т 5111 «Жазылуу боюнча жөнөкөй акциялар» (10000*5) -50000 сом

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»-50000 сом

27-декабрь 2017ж.Төлөөнү каттоо:

Д-т 1110,1210 (7000даана *10 сом)- 70000 сом

К-т «Уюштуруучулардын жазылуу боюнча карызы»- 70000 сом

2017-жылдын 31-декабрында бухгалтердик баланстын «Акционердик капитал» бөлүмүндө төмөнкүдөй маалымат пайда болот:

Акционердик капитал:

Жазылуу боюнча жөнөкөй акциялар,1000 даана акция-50000 сом

Кошумча төлөнгөн капитал- 50000 сом

Минус: Уюштуруучулардын жазылуу боюнча карызы (30000 сом)

Акционердик капиталдын баары:70000 сом.

Төлөп бүткөндөн кийин төмөнкүдөй проводка берилет:

а) Д-т 1110,1210-30000 сом

К-т 1910 «Уюштуруучулардын жазылуу боюнча карызы»-30000 сом

б) Д-т 5111«Жазылуу боюнча жөнөкөй акциялар»(10000*5)-50000 сом

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар»-50000 сом.

10.3. Башка капиталдын эсеби

5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счетунун кредити боюнча катышуучулар (уюштуруучулар) жана акционерлер тарабынан уставдык капиталдагы өз үлүштөрүнө төлөөнүн эсебине юридикалык жактын менчигине өткөрүлүп берилген мүлктүн наркынын алардын салымынын номиналдык наркына же алар сатып алган акциялардын номиналдык наркынан артышы чагылдырылат, атап айтканда:

- капиталдын уставда аныкталган бөлүгүнүн номиналдык наркы менен уюштуруучулар (катышуучулар) тарабынан уставдык капиталдагы өз үлүштөрүн төлөөнүн эсебине салынган акчалай эмес активдердин адилет наркы боюнча баалоонун ортосундагы айырма;

- сатуудан түшкөн акча менен уюштуруу негизинде чыгарылгандан кийинки эмиссиядагы акциялардын номиналдык наркынын ортосундагы айырма (эмиссиялык киреше);

- акционердик коомдун өздүк акцияларын сатып алуу жана кийинчерээк сатуу учурунда алынган кирешелер (эмиссиялык киреше);

- жоопкерчилиги чектелген же кошумча жоопкерчиликтүү коомдордун катышуучуларынын уставдык капиталдан тышкары, катышуучулардын жыйынынын чечими боюнча коомдун уставдык капиталындагы алардын үлүшүнө пропорционалдуу кошумча салынган салымдары.

5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счетунун дебети боюнча төмөндөгүлөр чагылдырылат:

- өздүк акцияларды жайгаштыруу же төлөп кайра сатып алууга байланыштуу трансакциондук чыгымдар;

- эгерде бул акционерлердин чечиминде каралса, акциялардын номиналдык наркынын көбөйүүсүнө байланыштуу уставдык, капиталга кошумча төлөнгөн капиталды кайрадан бөлүштүрүү;

- чарбалык шериктештиктердин, жоопкерчилиги чектелген же кошумча жоопкерчиликтүү коомдордун катышуучуларына коомдун курамынан чыгуу учурунда төлөнүп берилүүчү же ошол катышуучунун жеке карызы боюнча кредиторлорунун талаптарын канааттандыруу тартибинде төлөнүп берилүүчү мүлктүн наркынын бөлүгү;

- акционердик коомдун өздүк акцияларын төлөп кайтарып сатып алуу жана кийинки сатуу учурунда келип чыккан чыгымдар.

5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счёту дебеттик сальдого ээ эмес. Кандай болбосун дебеттик сальдо 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» же 5400 «Резервдик капитал» счеторунун дебетине, дебеттик сальдонун келип чыгышын шарттаган операциялардын мүнөзүнө жараша эсептен алып салынууга тийиш.

5220 «Активдерди кайрадан баалоо боюнча корректировкалоолор» счёту активдерди баштапкы наркына каршы кайрадан баалоо боюнча операцияларды эсепке алуу үчүн каралган жана алар ФОЭСтин талабына ылайык отчетто «Капитал» бөлүгүндө чагылдырылат. Кайрадан баалоонун эсепке алынышын активдердин тиешелүү эсептерине карата түшүндүрмөдөн таба аласыңар.

5230 «Чет өлкөдө компаниялары боюнча чет өлкө валютасындагы операцияларга тиешелүү курстук айырма» счёту субъекттин финансылык отчетунун акча беренелери келип чыккан, ФОЭСтин «Валюта курстарынын өзгөрүүсүнүн таасири» деп аталган 21-стандартына ылайык, чет өлкөдөгү компанияларга салынган накта инвестициялардын бөлүгү катары классификацияланган, ошондой эле субъект чет өлкөдө жүргүзгөн иши боюнча финансылык отчетту кайрадан карап чыгууда (эсептөөдө) келип чыккан курстук айырмаларды эсепке алуу үчүн каралган. Чет өлкөдөгү ишкердик – бул, субъекттин туунду же ассоциацияланган компаниясы, биргелешкен ишкердик же отчет берип жаткан субъекттин КР нын чегинен тышкары иш жүргүзүп жаткан бөлүм.

Эгерде, субъекттин финансылык отчетунун беренеси ФОЭСтин 21-стандартынын 18-параграфында түшүндүрүлгөн «чет өлкө компаниясына накта инвестициялар» аныктамасына жооп берсе, анда ушул берене боюнча курстук айырма 5230 счетунда ушул беренени эсепке алуу счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Мисалы, субъект тарабынан чет өлкө компаниясына берилген зайымдар боюнча курстук айырма 5230 счетунун дебети же кредити боюнча 2820 «Берилген кредиттер, займдар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Накта инвестицияларды жүзөгө ашыруу учурунда (биз келтирип жаткан мисалда – зайымдын төлөнүшү) ушул берене боюнча 5230 счёто топтолгон курстук айырма 5230 счётун дебетине же кредитине операциялык эмес ишкердиктен түшкөн кирешелер же чыгашаларды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда эсептен алынып салынат.

Эгерде компания чет өлкөдө бөлүмдөргө, өкүлчүлүктөргө же филиалдарга ээ болсо, анда эрежедегидей эле алардын иши ФОЭСтин 21-стандартына ылайык «Отчет берип жаткан компаниянын ишинин ажырагыс бөлүгүн түзгөн чет өлкөдө жүзөгө ашырылган операциялар» катары классификацияланууга тийиш (ФОЭСтин 21-стандартынын 23-параграфын карагыла). Компаниянын финансылык отчетуна кошуу максатында мындай бөлүмдөрдүн финансылык отчетун кайрадан карап чыгуу (эсептөө) учурунда келип чыккан курстук айырмалар компаниянын капиталынын өзгөрүүсүнө алып келбейт жана курстук айырмалардан пайда же чыгым катары чагылдырылат. Финансылык отчетту кайрадан эсептөө жол-жоболору ФОЭСтин 21-стандартынын 8-22-параграфында аныкталган.

Эгерде субъект туунду же ассоциацияланган компанияларга чет өлкөдөгү биргелешкен ишкердикке инвестиция жумшаган болсо, анда ал ФОЭС 27, ФОЭС 28, ФОЭС 31ге ылайык өзүнчө финансылык отчетто үлүштүк катышуу ыкмасы боюнча берилүүчү отчеттук күнгө карата инвестициялардын наркын аныктоо максатында чет өлкө компанияларынын финансылык отчетторун кайрадан эсептеп чыгат. Кайрадан эсептөө жол-жобосу ФОЭСтин 21-стандартынын 30-параграфында аныкталган. Кайрадан эсептөө учурунда келип чыккан курстук айырма 5230 счётун дебети же кредити боюнча чагылдырылат. Чет өлкө компаниясына инвестицияларды жүзөгө ашырууда

5230 счёто ушул берене боюнча топтолгон курстук айырма 5230 счётун дебетине же кредитине, операциялык эмес ишкердиктен түшкөн кирешелер же чыгашаларды эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда алынып салынат. Жарым-жартылай жүзөгө ашыруу учурунда топтолгон курстук айырманын инвестицияны жүзөгө ашырылган бөлүгүнө пропорционалдуу бөлүгү гана эсептен 5230 счётун дебетине же кредитине алынып салынат.

5240 «Менчик ээси (менчик ээлери) тарабынан авансталган капитал» счёту мүлкүнө алардын уюштуруучулары менчик укугун же башка буюм укугун сактап турган субъекттердин (мамлекеттик жана коммуналдык субъекттер жана коммерциялык субъекттер формасында түзүлгөн кооперативдер) – коммерциялык субъекттердин капиталына уюштуруучулардын (катышуучулардын) салымын эске алуу үчүн каралган. 5240 счётунын дебити жана кредити боюнча менчик ээлери менен юридикалык жактын ортосундагы капиталдык мүнөздөгү операциялар чагылдырылат.

Пайданы алып коюу жана бөлүштүрүү боюнча операциялар 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счёту боюнча чагылдырылат.

Активдерди кайра баалоо боюнча резервдердин эсеби

ФОЭСтин концепциясына ылайык актив баланста компанияга экономикалык пайда келип түшүү ыктымалдуулугу болгондо таанылат, ал эми актив ишенимдүү өлчөнгөндө наркка же баалоого ээ.

Компания тарабынан кеңири колдонулган өлчөөнүн негизи катары фактылык нарк эсептелет. Фактылык нарк менен баалоодо активдер алар үчүн төлөнгөн акча каражаттары же алардын эквиваленттеринин суммасы боюнча, же адилеттүү нарк боюнча бааланышат.

Баштапкы таануудан кийин актив катары объекттер төмөнкүдөй эсепке алынышы мүмкүн:

- баштапкы нарк боюнча;
- кайра баалоо мөөнөтүндө анын адилеттүү наркы болуп эсептелген кайра бааланган наркта.

ФОЭСга ылайык кайра баалоо жетишерлик ырааттуулукта жүргүзүлүшү зарыл, баланстык нарктан бир топ айырмаланышы керек.

Эгерде активдин өзүнчө объектиси кайра бааланса, анда кайра баалоого бул актив тиешелүү болгон бардык группалар дагы дуушар болушат.

Баштапкы наркка карама каршы турган ФОЭСга ылайык отчеттуулуктун «Капитал» бөлүмүндө чагылдырылган активдерди кайра баалоо боюнча операциялардын эсеби үчүн 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр» счёту колдонулат жана төмөнкүдөй түзүмгө ээ.

<i>5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр» счёту</i>	
<i>Дебет (Д-т)</i>	<i>Кредит (К-т)</i>
	Калдык-отчеттук мөөнөттүн башындагы резервдердин сальдосу
Кайра баалоо боюнча резервдерди иштетүү	Резервдерди түзүү жана анын көбөйүүсү
	Калдык- отчеттук мөөнөттүн аягындагы резервдердин сальдосу

Ар бир эсептелген резервдердин түрүн 5220 счетунун өзүнчө суб-сметторунда эсепке алуу сунушталат, мисалы:

5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»;

5222 «Материалдык эмес активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»;

5223 «Бүткөрүлбөгөн курулушту кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»;

5224 «Кайра сатуу үчүн бар болгон баалуу кагаздарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр».

Бул айтылгандардын ичинен негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөрдүн эсебине кенири токтолобуз.

Актив катары баштапкы таанудан кийин негизги каражаттардын объектиси төмөнкүдөй эсепке алынат (эсептин негизги тартиби):

- чогултулган амортизацияны кемитүү менен баштапкы наркы боюнча;
- амортизацияны кемитүү менен кайра баалоо мөөнөтүндө анын адилеттүү наркы болуп эсептелген кайра бааланган наркта (эсептин альтернативдик варианты).

Негизги каражаттардын объекттеринин адилеттүү наркы көбүнчө экономикалык баалоо жолу менен аныкталган алардын рыноктук наркына туура келет.

Жер участкалары жана имараттардын адилеттүү наркы, эрежеге ылайык баалоо аркылуу рыноктук маалыматтын негизинде аныкталат жана кесипкөй баалоочулар тарабынан аткарылат.

Машина жана жабдуулардын категорияларынын адилеттүү наркы катары аларды баалоо же эскирүүнү эске алуу менен калыбына келтирүү наркы боюнча аныкталган рыноктук наркы эсептелет.

Кайра баалоону өткөрүү жолдору кайра баалоого туура келген негизги каражаттардын объектисинин адилеттүү наркынын өзгөрүүсүнөн көз каранды.

Эгерде кайра бааланган активдин адилеттүү наркы анын баланстык наркынан бир кыйла айырмаланып турса, анда кошумча кайра баалоо талап кылынат.

Негизги каражаттардын кээ бир объекттери адилеттүү наркынын бир кыйла өзгөрүүсү менен мүнөздөлөт жана жыл сайын кайра баалоо зарылчылыгын талап кылат. Адилеттүү наркы билинерлик эмес өзгөрүүгө дуушар болгон негизги каражаттардын объекттери үчүн тез болуучу кайра баалоолор талап кылынбайт. Мындай объекттерди кайра баалоо зарылчылыгы 3-5 жылда гана пайда болуусу мүмкүн.

Кайра баалоонун жыйынтыгында активдин баланстык наркы көбөйсө, бул көбөйүү «Капитал» бөлүмүнүн 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр» счетунун кредитинде чагылдырылат:

Д-т 2100 «Негизги каражаттар»

К-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»

Эгерде компания чыгым катары бул активдин наркынын азайуусун алдын ала тааныган болсо, анда негизги каражаттардын наркынын кайра баалоонун жыйынтыгында көбөйүүсүнүн суммасы киреше катары таанылышы керек:

Д-т 2100 «Негизги каражаттар»

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»

Эгерде активдин баланстык наркы кайра баалоонун жыйынтыгында азайса, бул азаюу чыгым катары таанылышы керек:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

К-т 2100 «Негизги каражаттар»

Бирок негизги каражаттардын наркынын кайра баалоонун жыйынтыгында азайышынын суммасы тиешелүү «Активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр» беренесинен түздөн түз кемитилүүсү зарыл, бирок бул азаюу бул берененин өлчөмүнүн тигил же бул негизги каражатка карата ашпаш керек:

Д-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»

К-т 2100 «Негизги каражаттар»

Практикалык мисал: «Прогресс» компаниясы транспорттук каражаттардын эсеби үчүн кайра баалоо моделин колдонот. Компания биринчи кайра баалоонун жыйынтыгында 14000 сом суммада транспорттук каражаттын баланстык наркын азайтты, ал эми экинчи кайра баалоодо-20000 сомго көбөйттү, үчүнчүдө - 15000 сомго азайтты. Кайра баалоонун жыйынтыктары төмөнкүдөй чагылдырылат:

1-кайра баалоо:

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»-14000 сом

К-т 2170 «Транспорттук каражаттар»-14000 сом.

2-кайра баалоо:

Д-т 2170 «Транспорттук каражаттар»-20000 сом

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»-14000 сом

К-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»-6000 сом.

3-кайра баалоо:

Д-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»-6000 сом.

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»-9000 сом

К-т 2170 «Транспорттук каражаттар»-15000 сом.

Кайра баалоо мөөнөтүндө эсептелген амортизация:

- баштапкы наркынан жоюлат, ал эми таза (баланстык) наркы кайра бааланат; же

- активдин баштапкы наркынын пропорционалдуу өзгөрүүсүнө кайрадан бааланат. Бул ыкма индексация аркылуу эскирүүнү эске алуу менен калыбына келтирүү наркына чейин негизги каражаттарды кайра баалоодо колдонулат.

Практикалык мисал: «Прогресс» компаниясы өндүрүштүк имараттын эсеби үчүн кайра баалоо моделин колдонот. Бул объекттин калдык наркы 2017-жылдын 31-декабрына карата 40 млн сомду түздү; чогултулган амортизация-10 млн сом.

Объекттин баштапкы наркы 50 млн сомду түздү (40+10). Көз карандысыз эксперттин отчетуна ылайык бул мөөнөткө карата адилеттүү наркы-45 млн сомду түздү. Кайра баалоонун жыйынтыктарын чагылдыруу үчүн компания биринчи ыкманы колдонот, б.а. кайра баалоо мөөнөтүнө чогултулган амортизацияны толугу менен эсептен чыгарат жана негизги каражаттардын баланстык наркын көбөйтөт.

Бухгалтердик эсепте кайра баалоо төмөнкүдөй бухгалтердик жазуулар менен чагылдырылат:

1. Чогултулган амортизацияны эсептен чыгаруу:

Д-т 2193 «Топтолгон амортизация - имараттар, курулмалар»- 10000000 сом

К-т 2130 «Имараттар, курулмалар»- 10000000 сом

2. Негизги каражаттардын баасын жогорулатуу:

Д-т 2130 «Имараттар, курулмалар»- 5000000 сом

К-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»-5000000сом.

2018-жылдын 31-декабрына карата объекттин калдык наркы 40 млн сомду түздү, чогултулган амортизация-1 млн сом, адилеттүү наркы 30 млн сом.

Компания бул мөөнөткө карата төмөнкүдөй проводка берет:

1. Чогултулган амортизацияны эсептен чыгаруу:

Д-т 2193 «Топтолгон амортизация - имараттар, курулмалар»-1000000 сом

К-т 2130 «Имараттар, курулмалар»- 1000000 сом

3. Негизги каражаттардын баасын төмөндөтүү:

Д-т 5221 «Негизги каражаттарды кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»-9000000сом.

Д-т 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»-1000000 сом

К-т 2130 «Имараттар, курулмалар»- 10000000 сом.

Кайра баалоо боюнча резервдерди эсептен чыгаруунун эки варианты бар:
-аны активдин пайдалуу иштетүү мөөнөтү ичинде бөлүктөп өткөрүү;
-активди таануу аяктаганда резервдин бардык суммасын бир убакта бөлүштүрүлбөгөн пайданын курамына киргизүү.

10.4. Бөлүштүрүлбөгөн пайданын эсеби

Рынок экономикасынын шартында ишкананын негизги максаты болуп пайда алуу эсептелет. Көбүнчө ишкана алынган пайдадан дивиденд төлөйт, калган бөлүгү бизнести андан ары өнүктүрүүгө резервделет, чогултулат жана ренивестирленет.

Субъекттин бүтүндөй иштеп турган мезгил ичинде топтолгон жана акционерлер менен катышуучулардын ортосунда бөлүштүрүлүшү мүмкүн болгон накта пайдасынын суммасы бөлүштүрүлбөгөн пайданы түшүндүрөт.

Бөлүштүрүлбөгөн пайда – дивиденд формасы түрүндө төлөнбөгөн компаниянын пайдасы, өздүк капиталдын бөлүгү болуп саналат жана дебеттик жана кредиттик калдыкка ээ.

5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счетунун дебеттик сальдосу (топтолгон чыгымдар) бухгалтердик баланста 5000 «өздүк капитал» бөлүгүндө «минус» белгиси менен чагылдырылат.

«Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счетуна төмөнкү операциялар таасирин тийгизишет:

Дебет	Кредит
1. Таза зыян	1. Таза пайда
2. Мурдагы мөөнөттөгү түзөтүүлөр	2. Мурдагы мөөнөттөгү түзөтүүлөр
3. Дивиденддерди төлөө	3. Ишкананы кайра түзүүнүн жыйынтыгындагы түзөтүүлөр
4. Пайданы бөлүштүрүү	

Отчеттук мезгил ичинде алынган накта пайда 5300 счетунун кредити боюнча 5999 «Кирешелердин жана чыгашалардын жыйындысы» счету менен корреспонденцияда чагылдырылат; отчеттук мезгил ичинде келип чыккан чыгым 5999 счетунун кредитинен 5300 счеттун дебетине алынып салынат.

Д-т 5999   К-т 5300-накта пайда:

Д-т 5300   К-т 5999-зыян алуу.

5300 счетунун дебети боюнча 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер» счету менен корреспонденцияда акционердик коомдун акциялары боюнча төлөөгө карата жарыяланган дивиденддердин суммасы, ошондой эле башка чарбалык коомдордун катышуучуларынын ортосунда бөлүштүрүлүүгө тийиш болгон пайданын суммасы чагылдырылат.

Д-т 5300   К-т 3540

Бөлүштүрүлбөгөн пайданын өлчөмүнө дивиденддер өз таасирин тийгизет жана компания аларды төмөнкү түрдө төлөөсү мүмкүн:

- акчалай каражаттар;
- башка активдер;
- карыздык милдеттенмелер;
- өздүк акциялар

Дивиденддердин эң тараган формасы катары *акчалай түрдө төлөө* эсептелет. Дивиденддер менен үч мөөнөт байланышкан: жарыялоо мөөнөтү, акционерлерди каттоо мөөнөтү жана төлөө мөөнөтү. Компанияда дивиденддерди жарыялагандан кийин аларды төлөө боюнча милдеттенме пайда болот.

Төлөө учурунда төмөнкүдөй жазуу жүргүзүлөт:

Д-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

К-т Акча каражаттары счеттору:1110, 1210

Белгилеп кетчү нерсе, акчалай дивиденддер портфелдеги өздүк акцияларга жарыяланбайт жана төлөнбөйт.

Башка активдер түрүндө төлөнгөн дивиденддер – мүлктүк дивиденддер деп аталат, мисалы, товарлар, даяр продукция, башка компаниялардын баалуу кагаздары түрүндө жана эсепте алар берилген активдердин рыноктук наркы боюнча алардын рыноктук жана баланстык наркынын ортосундагы айырманы пайда жана зыян катары таануу аркылуу чагылдырылат.

Мындай дивиденддерди жарыялоодо активдерди рыноктук наркка чейин кайра баалоо жүргүзүлөт жана төмөнкүдөй жазуу менен коштолот:

1. Компанияда дивиденддерди төлөө учурунда дивиденддерди төлөө боюнча милдеттенме пайда болот:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

2. Активдерди рыноктук наркка чейин кайра баалоо:

-активдердин наркынын көбөйүүсү менен:

Д-т «Өткөрүлүп берилген актив»

К-т 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»

-активдердин наркынын азаюусу менен:

Д-т9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

К-т «Өткөрүлүп берилген актив»

3. Мүлктүк дивиденддерди төлөө учурунда:

Д-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

К-т «Өткөрүлүп берилген актив»

Карыздык милдеттенмелер түрүндөгү дивиденддер – компаниянын келечекте дивиденддерди төлөө боюнча милдеттенмеси.

Мындай түрдөгү дивиденддерди жарыялоодо төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 4140 «Төлөөгө каралган векселдер»

Эгерде вексель пайыздык болсо, анда дебетинде 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» счету пайда болот жана дивиденддерди төлөө учурунда төмөнкү жазуу менен коштолот:

Д-т 4140 «Төлөөгө каралган векселдер»

Д-т 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар»

К-т Акча каражаттары счеттору (1110,1210).

Өздүк акциялар түрүндөгү дивиденддер бөлүштүрүлбөгөн пайданын бөлүгүн салынган капиталга которуу аркылуу «Өздүк капитал» бөлүмүн кайра классификация жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондуктан мурдагы формалардан айырмаланып, компаниянын активдери акционерлердин пайдасына ээликтен ажыратылбайт.

Дивиденддерди жарыялоо учурунда акциялардын рыноктук жана номиналдык наркынын айырмасы кошумча төлөнгөн капитал (эмиссиялык киреше) катары таанылат:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

Дивиденддерди төлөө учурунда:

Д-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

К-т 5110 «Жөнөкөй акциялар»

К-т 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»

Отчеттук мөөнөттөгү таза пайда же зыян киреше жана чыгымдарды баалоонун негизинде түзүлөт. Бирок аларды баалоо тандалган эсеп саясатындагы кабыл алынган эсептин ыкмаларына карата ар түрдүү болушу мүмкүн.

ФОЭСтин «Бир мезгил ичиндеги накта пайда же зыян, фундаменталдык каталар жана эсепке алуу саясатына өзгөртүүлөр» деп аталган 8-стандартында каралган фундаменталдык каталарды эсепке алуунун негизги тартибине ылайык, өткөн мезгилдерге тийиштүү болгон фундаменталдык каталарды оңдоонун өлчөмү финансылык отчетто бөлүштүрүлбөгөн пайданын баштапкы сальдосун түзөтүү аркылуу чагылдырылууга тийиш. Ушуга байланыштуу, учурдагы отчеттук мезгилде өткөн мезгилдерге тиешелүү болгон фундаменталдык каталардын суммасына 5300 счетунун дебети же кредити боюнча финансылык отчеттун корректировкаланууга тийиш болгон беренелерин эсепке алуунун тиешелүү эсептери менен корреспонденцияда өткөрүүлөр ишке ашырылат. Бухгалтердик баланста оңдоолордун суммасына 5300 счетунун баштапкы сальдосу корректировкаланат.

Эсеп саясатына өзгөртүүлөрдүн киргизилишине байланыштуу финансы отчетуна карата түзөтүүлөр, эгерде алар эсепке алуунун негизги тартибине ылайык ретроспективдүү (өткөнгө серп салуу) колдонулса (ФОЭСтин 8-стандартынын 49-параграфы), өтүп жаткан жылдын финансылык отчетунда ошондой эле чагылдырылат.

5300 счетунун дебети боюнча акциялардын номиналдык наркына карата өздүк акцияларды төлөп сатып алуу жана кийинчерээк сатуу учурунда келип чыккан, 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал» счетундагы каражаттардын калдыгынан ашкан суммадагы устөк кошуулардын жана жеңилдиктердин суммалары, ошондой эле 5210 счетунда каражаттар жетишсиз бо-

луп калган шартта капиталдын түзөтүлүшүн талап кылган башка операциялар чагылдырылат.

5300 сметунун дебети боюнча 5400 «Резервдик капитал» смету менен корреспонденцияда бөлүштүрүүдө чектөөлөр коюлган топтолгон накта пайданын суммалары чагылдырылат.

Бөлүштүрүлбөгөн пайда сметунун кредиттик сальдосу бир канча жылдан бери чогултулган пайданын суммасын, ал эми дебеттик калдыгы – жабылбаган зыяндын суммасын көрсөтөт.

Белгилеп кетчү нерсе, бөлүштүрүлбөгөн пайда компаниянын активи эмес, анын бөлүүсү пайда алууга алып келген операциялардын эсебинен активдин көбөйгөнүн түшүндүрөт. Бөлүштүрүлбөгөн пайданын өлчөмүнө көбүнчө таза пайда (көбөйтөт) жана дивиденддер (азайтат) таасирин тийгизет.

Бөлүштүрүлбөгөн пайда жөнүндө отчетто компаниянын дивидендик саясаты суммалык түрдө көрсөтүлөт, б.а. таза пайда кантип дивидендик төлөмдөргө жана инвестициялык капиталга бөлүнүп жатканын көрсөк болот.

Бөлүштүрүлбөгөн пайда инвестициялык каражаттардын ички булагы болуп саналат жана компаниянын келечектеги өсүүсү үчүн өтө манилүү болуп саналат.

Практикалык мисал: «Марс» компаниясы 2017-жылы 300000 сом суммасында пайда алды, 100000 сом суммасында дивиденд төлөдү жана өндүрүшкө 200000 сом инвестициялады. Бөлүштүрүлбөгөн пайда 2016-жылга карата 1270000 сомдон 1700000 сомго өстү. Бул айтылганды таблица түрүндө көрсөтөбүз:

Көрсөткүчтөр	2016-ж.	2017-ж.
Жылдын башындагы бөлүштүрүлбөгөн пайда	1100000	1500000
+Жыл ичиндеги таза пайда	250000	300000
-Дивиденддер	80000	100000
=Жылдын башындагы бөлүштүрүлбөгөн пайда	1270000	1700000

10.5. Резервдик капиталдын эсеби

Рынок экономикасынын шартында бухгалтер ишканада резервдердин эсебин жана анализин калыптандыруу эрежелерин билүүсү зарыл жана маанилүү болуп саналат. Ошондуктан бухгалтер кайсы учурда резервдерди түзүү милдеттүү, аны кантип иштетүү керек экендигин байкап турушу керек.

Резервдик капитал – ишкананын зыяндарды жабуу, облигацияларды төлөө жана акцияларды сатып алуу үчүн бөлүштүрүлбөгөн пайданын эсебинен түзүлгөн капитал.

Резервдик капитал алдын ала байкалбаган зыян жана жоготууларды жабуу, артыкчылыкка ээ болгон акцияларды кармоочу акционерлерге пайда жетишпей калган учурда дивиденддерди төлөө үчүн колдонулат. Резервдик капитал башка максаттарга иштетилбөөсү керек.

Резервдик капитал мыйзам актыларына жана уюштуруу документтерине ылайык түзүлгөн резервдердин эсебинен калыптанат жана башка мүмкүнчүлүктөр жок болууда жалпы зыянды жабуу үчүн түзүлөт.

Резервдик капиталды түзүү милдеттүү түрдө акционердик коомдорго тиешелүү. Калган субъекттер резервди ыктыярдуу түрдө түзүүсү мүмкүн.

Резервдик капиталдын эсеби үчүн бухгалтердик эсепте 5400 “Резервдик капитал” счёту каралган жана төмөнкүдөй түзүмгө ээ.

5400 «Резервдик капитал» счёту	
Дебет (Дт)	Кредит (Кт)
	Калдык –айдын башындагы резервдик капиталдын калдыгы
Резервдик капиталды иштетүү	Резервдик капиталды түзү
	Калдык –айдын аягындагы резервдик капиталдын калдыгы

5400 счётуна резервдердин түрү боюнча резервдик капиталдын эсеби үчүн субсчёттор ачылышы мүмкүн.

5400 «Резервдик капитал» эсебинин кредити боюнча 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счёту менен корреспонденцияда мыйзамдарга ылайык же акционерлердин жана катышуучулардын чечими боюнча бөлүштүрүүдө чектөөлөр коюлган топтолгон пайданын суммалары чагылдырылат:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 5400«Резервдик капитал»

Мыйзам талабына ылайык, пайдалардын бөлүштүрүлүшүнө коюлган чектөөлөрдүн мисалы болуп, КРнын «Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндөгү» Мыйзамынын 70-беренесинин талабы саналат. Бул талапка ылайык ачык акционердик коом уставдык капиталдын кеминде он пайыз өлчөмүндө резервдик фонд түзүүгө милдеттүү. Башка чектөөлөр келишимдерде же акционерлер менен катышуучулардын чечимдеринде белгилениши мүмкүн. Мисалы, кредит берүүгө келишимде дивиденддерди төлөөгө чектөөлөр каралышы мүмкүн; акционерлер жана катышуучулар өндүрүштү кеңейтүү, жүгүртүү каражаттарын толуктоо үчүн каражаттарды резервдөө жөнүндө чечимди кабыл алышы мүмкүн.

5400 эсебинин дебети боюнча 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда» счёту менен корреспонденцияда пайданы бөлүштүрүүгө чектөөлөрдү алып салуу жөнүндө кабыл алынган чечимге ылайык резервдерди түзөтүүнүн (азаюу) суммалары чагылдырылат.

5400 эсептин дебети боюнча ошондой эле, резервдик капиталды өздүк капиталдын башка эсептерине кайрадан бөлүштүрүү боюнча калган бардык башка операцияларда чагылдырылат.

Д-т 5400 «Резервдик капитал»

К-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

Бөлүштүрүлбөгөн пайда сметунан каражаттар артыкчылыкка ээ акцияларды кармоочу-акционерлер ортосунда бөлүштүрүлөт.

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

К-т 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»

5300 сметунда каражаттар жетишпеген болсо 5400 сметунун дебетине 5210 сметунун дебеттик калдыгы жоюулуусу мүмкүн:

Д-т 5400 «Резервдик капитал»

К-т 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

Кээ бир компаниялар зыянга учурашы мүмкүн жана 5300 смету терс болуп калып, б.а. дебеттик калдык же пайданын жетишпестигине (дефицит) ээ болуп калышы мүмкүн. Көптөгөн өлкөлөрдүн мыйзамына ылайык компаниялар дефициттин бар болуусунда дивиденддерди төлөөгө укугу жок. Резервдик капиталдын каражаттары жалпы зыянды төлөөгө багытталат:

Д-т 5400 «Резервдик капитал»

К-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

Резервдик капитал АК нын облигацияларын жабуу үчүн, о.э. ишкананын ишмердүүлүгүнүн токтоосуна байланыштуу кредитордук карыздарды (милдеттенмелерди) жабуу үчүн иштетилиши мүмкүн.

Д-т 5400 «Резервдик капитал»

К-т 4110 «Төлөөгө каралган облигациялар»

Баланста резервдик капиталдын бар болуусу керектөөчүлөргө компаниянын пайданы иштетүү боюнча мүмкүнчүлүгү бар экендиги жөнүндө маалымат алууга мүмкүнчүлүк берет жана ишкананын финансылык абалына оң таасир берет.

Практикалык мисал: «Болот» ААКнын 2018-жылдын 1-январына карата 85600000 сомдук суммада катталган уставдык капиталы бар. 2017-жылдын жыйынтыгы боюнча 407000 сомдук таза пайда алынды. «Болот» ААКнын Уставына ылайык резервдик капиталды калыптандыруу үчүн таза пайданын 5% ды багытталат. Бухгалтерияда төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»-20350 сом

К-т 5400 «Резервдик капитал»-20350 сом.

10-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Өздүк капиталдын түшүнүгү жана түзүмү.
2. Уставдык капитал жана аны түзүү тартиби.
3. Акционердик коомдо акционердик капиталды түзүү өзгөчөлүгү жана анын эсеби.
4. Башка капиталдын эсеби.
5. Активдерди кайра баалоо боюнча резервдердин эсеби.
6. Бөлүштүрүлбөгөн пайданын эсеби.
7. Резервдик капитал, түзүү жана анын эсеби.

11-БӨЛҮМ. Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби

11.1. Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин түшүнүгү жана аларды таануу

Ишкана өзүнүн финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүндө операциялык (негизги) ишмердүүлүктөн, о.э. операциялык эмес (негизги эмес) ишмердүүлүктөн киреше алат. Киреше алуу экономикалык натыйжалуулукту, рентабелдүүлүктү камсыз кылууда чоң роль ойнойт.

Операциялык ишмердүүлүк – ишкананын миссиясына жооп бере турган экономикалык ишмердүүлүк (товарларды өндүрүү жана сатуу, жумуштарды аткаруу жана кызмат көрсөтүү). Мисалы, соода компаниясынын негизги ишмердүүлүгү товарларды сатуудан түшкөн киреше менен байланышкан.

Операциялык эмес ишмердүүлүк (инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктөн) – бизнестин ар түрдүү чөйрөсүндө кошумча киреше менен байланышкан ишмердүүлүк. Мисалы, көмөкчү чарбадан киреше алуу, мүлктү ижарага берүү, чет өлкөлүк валюта боюнча операциялар, баалуу кагаздар менен иш жүргүзүү ж.б.

Операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктүн аныктамасы ФОЭСтин «Акча каражаттарынын жылышы жөнүндөгү отчет» деп аталган 7-стандартында каралган аныктамаларга туура келет. Субъект кирешелерди анын иштердин мүнөзүнө көбүрөөк туура келген иштердин түрлөрү боюнча классификациялайт.

Киреше – бул активдердин келүүсү же өсүүсү же милдеттемелердин азаюусу болуу менен капиталдын көбөйүүсүнө алып келген формада отчеттук мөөнөт ичинде экономикалык пайданын көбөйүүсү.

ФОЭС концепциясынын 70-параграфында кирешенин төмөнкүдөй аныктамасы келтирилген:

Киреше – бул отчеттук мезгил ичиндеги экономикалык пайданын чоңоюусу, ал активдердин келип түшүүсү же өсүүсү же милдеттенмелердин азаюусу формасында болуп өтөт, бул өз кезегинде капиталдын менчик ээлеринин төгүмдөрү менен байланышпаган чоңоюусу менен туюнтулат.

Киреше төмөнкү шарттардын аткарылуусунда таанылат:

- бүтүм менен байланышкан экономикалык пайдалар ишкана тарабынан колго кирештелет деген ыктымалдуулуктун бар болуусу;
- кирешенин суммасын эң чоң тактык менен аныктоого боло тургандыгы;
- киреше финансылык отчеттордо чагылдырылуусу керек болгон эсептик мезгил орнотулган болуусу.

Кирешени таануу активдердин чоңоюусун же милдеттенмелердин азаюусун таануу менен бир убакта болуп өтөт, мисалы, продукцияны сатуу-

нун натыйжасында акча каражаттарынын келип түшүүсү же дебитордук карыздардын кыскаруусу. Продукцияны, иштерди жана кызматтарды сатуудан болгон кирешени аныктоодо эсептөө ыкмасына тиешелүү болгон мүнөздүк өзгөчөлүктөрдү так тутунуу зарыл. Киреше түшүнүгүнө операция жүргүзүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болгон пайда гана эмес, операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган киреше да кирет. Операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган кирешелер кирешенин аныктамасы туура келген, бирок ишкананын ишмердүүлүгүндө пайда болуусу, ошондой эле пайда болбоосу да мүмкүн болгон, бирок өзүнүн жаратылышы боюнча ишкана үчүн пайыздар, роялти, дивиденддер, ижара акысы, башка кирешелер сыяктуу экономикалык пайданы билдирген беренелерди өз ичине камтыйт. Киреше автоматтык түрдө башка элементти – чыгашаны таанууну талап кылат.

Эсептөө принцибине (принцип начисления) ылайык сатуудан түшкөн киреше менчик угуугу сатып алуучуга өткөн отчеттук мөөнөттө таанылат, б.а. отчеттук мөөнөттөгү киреше накталай жана карызга сатылган жалпы суммадан турат.

Белгилеп кетчү нерсе, киреше ишкана тарабынан алынган жана алууга туура келген экономикалык пайданын дүн келип түшүүсүн гана камтыйт. Үчүнчү тараптын пайдасы үчүн алынган сумма, мисалы, сатуу салыгы, КНС, акциздер, экспорттук алымдар ж.б. окшош милдеттүү төлөмдөр ишкананын экономикалык пайдасы болуп эсептелбейт жана өздүк капиталдын көбөйүүсүнө алып келбейт. Ошондой эле кирешеге алдын ала төлөө тартибиндеги келип түшүүлөр, төлөө счёту боюнча аванстар, күрөө кирбейт.

Бухгалтердик эсептин максаты үчүн ишкана өз алдынча өзүнүн ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө (уставдык ишмердүүлүгүн карата), кирешенин түрүнө жана аларды алуу шартына карата операциялык жана операциялык эмес ишмердүүлүктөн түшкөн киреше катары тааныйт.

Кирешени алуу дайыма төмөнкүлөр менен байланышкан:

- *активдердин көбөйүүсү менен* – акча каражаттары, дебитордук карыздар, жөнөтүлгөн товар жана кызмат көрсөтүүлөргө алмашуудан алынган товар жана кызмат көрсөтүүлөр. Бул жерде белгилеп кетчү нерсе, бардык эле активдердин көбөйүүсү ишкананын кирешеси болуп эсептелбейт. Мисалы, банктан алынган насыя, дебитордук карызды жабуу ж.б. Ушундай эле, өздүк капиталдын бардык эле көбөйүүсү ишкананын кирешесинин өсүүсү болуп эсептелбейт. Мисалы, ишкананын капиталына менчик ээлеринин каражаттарынын кошумча салуусу.

- *милдеттенмелердин (пассивдердин) азаюусу менен* - насыянын калган бөлүгүн төлөө боюнча милдеттенмелерди жабуу үчүн товар жана кызмат көрсөтүүлөрдү кредиторго жөнөтүү.

Ишкананын кирешесинин негизги булагы катары продукцияны сатуудан түшкөн (кызматтар жана жумуштар) киреше эсептелет жана продукцияны (кызматтар жана жумуштар) өндүрүү жана сатуу боюнча бардык чыгымдарды жабууга жана пайда алууга жөндөйт.

Өндүрүлгөн жана сатууга даяр продукция сатылган бөлүп эсептелет (киреше алынган), эгерде төмөнкү шарттар сакталса:

- жөнөтүлгөн продукциянын наркы ишенимдүү өлчөнгөн болсо;
- продукция (кызматтар жана жумуштар) үчүн төлөөнүн келүүсү ыктымалдуулугу бар болсо;
- продукция жөнөтүлгөн;
- менчик укугу сатып алуучуга өтсө;
- продукцияга (кызматтар жана жумуштар) ээлик кылуу менен байланышкан тобокелдер жана сыйлоолор сатып алуучуга берилген болсо.

11.1-таблица

Кирешени таануунун төрт учуру

Чагылдыруу убактысы	Критерийлер	Мисалдар
Өндүрүш процессинин аралыгында	Келишимдик же жалпы ишкердик шарттарга негизделген бааны орнотуу же өндүрүштүн ар түрдүү стадияларында рыноктук баалардын болуусу	Эсептөө; ижара; пайыздар; узак мөөнөттүү келишимдер; активдердин өсүүсү
Өндүрүштүн аяктаган учурунда	Сатуунун белгилүү баасынын же туркутуу рыноктук баанын болуусу. Сатууга даярдоо боюнча эч кандай чыгымдардын болбоосу	Кымбат баалуу металлдар; айыл-чарба азыктары; көмөк көрсөтүүлөр
Сатуу учурунда	Продукцияга болгон бекитилген баа. Алууга боло турган сумманы баалоонун негизделген ыкмасы. Бардык болгон чыгымдарды баалоо.	Товарлардын көпчүлүк бөлүгүн сатуу
Акчаны алуу учурунда	Жетишерлик денгээлдеги тактыкта алынган активдерди баалоо мүмкүн эместиги. Кошумча чыгымдардын болуу ыктымалдуулугу жана сатуу учурунда аны жогорку денгээлдеги тактыкта баалоо мүмкүн эместиги.	Мөөнөтүн бөлүп төлөө менен сатуу; негизги каражаттарга алмаштыруу

Продукцияны (кызматтар жана жумуштар) жөнөтүү жана сатуу продукцияны жөнөтүү ыкмасына карата бухгалтердик документтерди түзүү менен жүргүзүлөт. Мисалы, счет-фактура, коштомо, товардык-транспорттук коштомо, темир жол коштомосу ж.б. баштапкы бухгалтердик документтер.

Продукцияны (кызматтар жана жумуштар) жөнөтүү жана сатуу боюнча аналитикалык эсеп сатып алуучунун аталышын, документтин мөөнөтү

жана номерин, бүтүмдүн суммасын, төлөмдүн келүү мөөнөтүн, соода жеңилдиктеринин суммасын, товарларды кайтаруу суммасын, корреспонденциялык счетторду жана башка маалыматтарды көрсөтүү менен атайын бухгалтердик журналдарда жүргүзүлөт. Мындай журналдарга продукцияны сатуу журналы жана акчалай каражаттардын келүүсү журналы кирет.

Продукцияны (кызматтар жана жумуштар) сатуудан алынган кирешенин эсеби боюнча журналдардын мисал катары берилген түзүмүн карап чыгабыз.

11.2-таблица

“Эдельвейс” компаниясынын 2018-жылдын _____ карата продукциясын сатуу журналы

Күнү	Сатып алуучунун аталышы	Документтин № жана күнү	Счеттордун корреспонденциясы			
			Д-т 1401	Кредит		
				Киреше 6100	Сатуу салыгы 3440	КНС 3430

11.3-таблица

“Эдельвейс” компаниясынын 2018-жылдын _____ карата акча каражаттарынын келип түшүүсү журналы

Күнү	Аталышы	Документтин № жана күнү	Дебет				Кредит		
			1100	Соода скидкалары	Товарларды кайтаруу	Башка счеттор	6100	1401	Башка счеттор

Ишкананын кирешелерин башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында ар түрдүү ведомосттор түрүндө аналитикалык таблицалар колдонулат жана продукциянын түрлөрү жана рыноктун сегменти боюнча кирешелердин түшүүсүнүн көлөмүн көрсөтөт.

Мисал катары продукциянын түрлөрү боюнча кирешелердин түшүүсү ведомостун карайбыз.

11.4-таблица

“Эдельвейс” компаниясынын 2018-жылдын 1-кварталына карата продукциянын түрлөрү боюнча кирешелердин түшүүсү ведомосту

Аталышы	Саны	Өздүк наркы	Киреше	Пайда +,-	Рентабелдуулук	Жалпы кирешедегі үлүшү

**“Эдельвейс” компаниясынын 2018-жылдын 1-кварталына карата
рыноктун сегменти боюнча аналитикалык эсептин ведомосту**

Рыноктун сегменти	Киреше	Жалпы кирешедегі үлүшү (%)
1.		
2.		
3.		
Жалпы		100%

Ар бир сатып алуучу боюнча эсептешүү үчүн аналитикалык эсеп өзүнчө карточкаларда-көмөкчү журнал деп аталган эсептешүүнүн атайын журналында жүргүзүлөт. Отчеттук мөөнөттүн аягында көмөкчү журналдын жалпы суммасы Башкы китептеги 1401, 1100, 6100 жана башка счетторунун синтетикалык эсебинин счетторунун жалпы суммасына дал келүүсү керек. Аналитикалык жана синтетикалык эсептин суммаларындагы айырманын болуусу бухгалтердик эсепти жүргүзүүдөгү катаны түшүндүрөт жана ал жоюлуусу керек.

11.2. Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби

Бухгалтердик эсептин счеттор планындагы 6000 «Операциялык иштерден түшкөн кирешелер» бөлүгүнүн счеттору операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн акчаларды жана башка кирешелерди эсепке алуу үчүн каралган. Ал эми операциялык эмес ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер 9000 «Операциялык эмес иштерден түшкөн кирешелер жана чыгымдар» бөлүгүнүн счетторунда каралат.

Бухгалтердик эсепте кирешелерди эсепке алуу эсеби убактылуу болуп санат. Эсепке алуу мезгилинин бүтүшү боюнча эсептер сальдосу 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын жыйындысы» счетунун кредитине алынып салынат.

6000 «Операциялык иштерден түшкөн кирешелер» бөлүгү төмөнкү негизги счеттордон турат:

6100 «Түшкөн акча»;

6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер»;

6300 «Биологиялык активдерден түшкөн пайда (зыян)».

6100 «Түшкөн акча» счёту

Бул эсеп, операциялык иштин жүрүшүндө алынган товарларды сатуудан жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акчалар боюнча маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган. Ошондой эле, 6100 эсепте пайыздар, лицензиялык төлөмдөр, дивиденддер формасында түшкөн акчалар да эсепке алынат, албетте эгерде алар субъект тарабынан операциялык иш катары классификацияланган иштин жүрүшүндө алынган болсо.

Түшкөн акчалардын суммасына субъект тарабынан алынган экономикалык пайданын дүңүнөн түшүүлөрү гана камтылат. Товарларды сатуу жана кызмат көрсөтүү учурунда сатып алуучулардан кармалып калган

кыйыр салыктар (кошумча нарк салыгы, акциз, сатуудан салык) экономикалык пайда болуп саналбайт жана түшкөн акчанын суммасына кошулбайт.

Түшкөн акчага ошондой эле, субъект тарабынан үчүнчү жактардын пайдасына чогултулган суммалар да кошулбайт. Алып көрсөк, агенттик мамилелерде принципалдын пайдасына чогултулган суммалар агентке түшкөн акча болуп саналбайт. Комиссиялык (агенттик) сыйакылардын суммасы гана агенттин түшкөн пайдасы (акчасы) болуп саналат.

Ар бир маанилүү категориялар боюнча түшкөн акчаны эсепке алуу өзүнчө эсепте жүргүзүлөт. Эсептер планында түшкөн акчалардын эң мүнөздүү категорияларын эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

6110 Товарлар сатып өткөрүүдөн жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акча;

6120 Сатылган товарлардын кайтарылышы жана жеңилдиктер;

6130 Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча;

6140 Курулушка келишимдерден түшкөн акча (пайда);

6150 Башка уюмдар тарабынан субъекттин активдерин пайдала-нуусунан түшкөн акча;

6160 Камсыздандыруу келишимдери боюнча түшкөн акча.

6110 Товарлар сатып өткөрүүдөн жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акча;

6120 Сатылган товарлардын кайтарылышы, баасынын төмөндөтүлүшү жана жеңилдиктер;

6130 Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча счеттору.

6000 синтетикалык счету пассивдүү счет болуп саналат. Бул счеттун кредити боюнча отчеттук мөөнөттө алынган киреше, ал эми дебетинде алынган сумманы эсептен чыгаруу көрсөтүлөт.

Товарлар өзүнө, компания тарабынан сатуу үчүн өндүрүлгөн же кайрадан сатуу үчүн сатылып алынган продукцияларды, жер жана кайрадан сатуу үчүн каралган башка мүлктөрдү камтыйт. Кызмат көрсөтүүлөр дегенден улам, субъект тарабынан белгиленген убакыт аралыгында келишим менен макулдашылган тапшырмалардын аткарылышын түшүнүү зарыл.

Товарларды сатып өткөрүүдөн жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акча ФОЭСтин «Түшкөн акча» деп аталган 18-стандартынын 14 жана 20-параграфтарында аныкталган түшкөн акчаны таануу шарттары аткарылган учурда гана таанылат. Таанылган акча 6110 счетунун кредити боюнча сатып алуучулардан жана буюртмачылардан алынган же алынууга тийиш болгон ордун толтуруп берүүчү суммада чагылдырылат. Мында, ордун толтуруп берүү суммасы соодалык жеңилдиктерди (эсептерге мөөнөтүнөн мурда төлөгөндүк үчүн жеңилдиктер) сатып алуучуларга жана буюртмачыларга товарларды сатуу жана кызмат көрсөтүү учурунда, берилген дүңүнөн алгандагы жеңилдиктерди кемитүү менен аныкталат.

Кайтарылып берилген товарлардын суммасы, сатылган товарлардын төмөндөтүлгөн баасынын суммасы жана көрсөтүлгөн кызматтардын наркынын азайтылышынын, түшкөн акчанын азайтылышы сыяктуу эле эсепке алынууга тийиш. Эгерде кайтарып берүү жана баасын арзандатуу ар бир отчеттук мезгилде кайталанган адеттеги эле операция болуп саналса жана алардын наркы финансылык отчет үчүн олуттуу болсо, алар кайтарып берүүгө жана баасын арзандатууга резервдер эсебин пайдалануу менен эсепке алынууга тийиш. Башка жагдайларда кайтарып берүү жана баасын арзандатуу наркы 6120 счетунун дебити боюнча алууга каралган эсептер менен корреспонденцияда эсепке алынат.

6120 счёту сатып алуучулар тарабынан кайтарылган товарлардын наркы, арзандатылган баа жана жеңилдиктер жөнүндө маалыматтарды топтоо үчүн каралган, ал 6110 счётуна карата контрпассивдүү эсеп болуп саналат, «Финансылык-чарбалык иштин натыйжалары жөнүндө отчетто» түшкөн акча 6120 счётуна топтолгон кайтарылып берилген товарлардын наркын, арзандатылган бааларды жана жеңилдиктерди кемитүү (минуска чыгаруу) менен чагылдырылат. Бухгалтердик регистрлерде 6120 счётуна калдыгы 5999 «Кирешелердин жана чыгашалардын жыйындысы» счётуна кредитине алынып салынат.

ФОЭСтин «Түшкөн акча» деп аталган 18-стандарты финансы отчетунда товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуу учурунда келип чыккан акчанын суммасынын ачып көрсөтүлүшүн талап кылат. Бул маалыматтарды топтоо максатында, алмашуу операцияларынан түшкөн акчаны эсепке алуу үчүн өзүнчө эсепти пайдалануу максатка ылайыктуу. Алмашуу операцияларынан түшкөн акча ФОЭСтин «Түшкөн акча» деп аталган 18-стандартынын 12-параграфында белгиленгендей өлчөнөт.

Эгерде, таанылган түшкөн акчага карата төлөөнү алууга тиешелүү аныкталбагандык жагдайы келип чыкса, анда ишенимсиз карыздын суммасы баштапкы таанылган акчанын суммасына түзөтүү эмес, чыгаша катары таанылат.

Товарларды сатып өткөрүүдөн жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акчаларды эсепке алуу боюнча бухгалтердик өткөрүүлөрдүн корреспонденциясы төлөө формаларына жараша болот. Алсак, мисалы товарларды сатып өткөрүүдөн же кызмат көрсөтүүдөн түшкөн акча дароо төлөнсө, ал 6110 счётуна кредити боюнча кассадагы акча каражаттарын эсепке алуу эсептери менен корреспонденцияда чагылдырылат. Калган бардык учурларда түшкөн акчаны кредитке сатуу катары - 6110 счётуна кредити боюнча алууга каралган эсептерди эсепке алуу эсеби менен корреспонденцияда эске алуу максатка ылайыктуу. Товарларды сатып өткөрүүдөн жана кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн акчаларга байланыштуу эң эле мүнөздүү операцияларды эсепке алуу боюнча бухгалтердик өткөрүүлөрдүн схемасы төмөндө келтирилген:

	Операциялардын мазмуну	Корреспонденциялоочу сметтун номери	
		Дебет	Кредит
1	Дароо төлөө шартында товарларды сатып өткөрүү жана кызматтарды көрсөтүү	1100	6110
2	Сатып алуучуга же буюртмачыга акча каражаттарын дароо төлөп берүү менен товарларды кайтарып берүү	6120	1100
3	Кредитке товарларды сатып өткөрүү жана кызмат көрсөтүүлөр: - сатып алуучуларга жана буюртмачыларга чегерилген соодалык жеңилдиктерди эсептен алып салуусуз, сатып өткөрүүдөн түшкөн акчаны таануу; - жеңилдиктер колдонулуп турган мезгил ичинде төлөнгөн эсептер боюнча сатып алуучуларга жана буюртмачыларга берилген жеңилдик суммалары	1410	6110
		6120	1410
4	Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча	1410	6130

6140 «Курулушка келишим боюнча түшкөн акча» счёту ФОЭСтин «Курулушка келишим» деп аталган 11-стандартында берилген аныктамаларга ылайык, курулушка келишим катары классификацияланган келишимдер боюнча түшкөн акчаларды эсепке алуу үчүн каралган. Отчеттук мезгил ичинде киреше катары таанылган түшкөн акчалардын суммасы «даярдалышына жараша» ыкмасында аныкталат жана «Финансылык-чарбалык иштердин натыйжалары жөнүндөгү отчетто» тиешелүү иш аткарылган отчеттук мезгилдерде чагылдырылат.

Бул «даярдыгына жараша» ыкмасында таанылган кирешелерди эсептөө үчүн курулушка келишим боюнча түшкөн акчада төмөндөгүлөр камтылууга тийиш:

- келишим боюнча макулдашылган түшкөн акчанын баштапкы суммасы, жана

- келишим боюнча иштен четтөө, талап коюулар жана кылдат өлчөнүп эсептелинуүгө тийиш болгон колдоо түрүндөгү төлөмдөр (түшкөн акчага таасирин тийгизиши мүмкүн болгон деңгээлде).

Четтөө – бул, иш чөйрөсүн өзгөртүүгө буюртмачы берген көрсөтмө (ФОЭСтин 11-стандартынын 13-параграфы).

Талап коюу – бул, иш бүткөрүп жаткан жак (подрядчы) буюртмачыдан же башка тараптан келишимде каралбаган сарптоолордун ордун жапкан сумманы талап кылуусу (ФОЭСтин 11-стандартынын 14-параграфы).

Колдоо көрсөтүү төлөмдөрү – бул, эгерде иштин көрсөтүлгөн стандарттары толук сакталып же андан да көп жумуш аткарылса, курулуш уюмдарына төлөнүп берилген кошумча суммалар (ФОЭСтин 11-стандартынын 15-параграфы).

Курулушка келишим боюнча түшкөн акча 6140 эсептин кредити боюнча 1570 «Бююртмачылардын курулушка келишим боюнча карыздары» счёту менен же 3220 «Курулушка келишим боюнча бююртмачыларга карыз» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Курулушка келишим боюнча түшкөн акчаларды аналитикалык эсепке алуу ФОЭСтин «Курулушка келишим» деп аталган 11-стандартынын 8-параграфына ылайык өзүнчө келишимде катталган курулушка ар бир келишим боюнча жүргүзүлөт.

Отчеттук мезгилдин акырында 6140 счёту 5999 «Кирешелердин жана чыгашалардын жыйындысы» счётуна жабылат.

6150 «Субъекттин активдерин башка уюмдардын пайдалануусунан түшкөн акча» счёту компанияга пайыздарды, дивиденддерди, лицензиялык төлөмдөрдү, операциялык ижарадан кирешелерди алып келген анын активдерин башка тараптардын пайдалануусунун натыйжасында алынган акчаны эсепке алуу үчүн каралган, албетте эгерде активдерди пайдаланууга берүү субъекттин операциялык иши болуп саналса.

6150 счётуна карата кирешелердин түрү боюнча активдерди пайдалануудан түшкөн акчаларды эсепке алуу үчүн субсчёттор ачылышы мүмкүн:

6151 Түшкөн акча - пайыздар;

6152 Түшкөн акча - дивиденддер;

6153 Түшкөн акча - лицензиялык төлөмдөр;

6154 Операциялык ижарадан түшкөн кирешелер.

Пайыздар түрүндө түшкөн акча субъектке пайыздардын түшүшүн камсыз кылган активдердин башка уюмдардын пайдалануусунун натыйжасында келип чыккан. Пайыздар активдин натыйжалуу кирешелүүлүгүн эске алган убакыт аралыгы негизинде пропорционалдуу таанылууга тийиш.

Пайыздык кирешелерде ошондой эле, карыздык баалуу кагаздардын (облигациялар, векселдер, МКВ ж.б.) баштапкы баланстык наркы менен анын төлөө учуруна карата наркынын ортосундагы кандай болбосун айырмага амортизациянын суммасын камтыйт. Эсепке алууда карыздык баалуу кагаздар боюнча жеңилдиктердин жана үстөк кошуулардын (сыякылардын) амортизациясын эсепке алууну чагылдыруунун тартибин 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар», 1400 «Алууга каралган эсептер» счёторуна карата түшүндүрмөлөрдөн карасак болот.

Эгерде баалуу кагаз төлөнө элек пайыздарды камтыган наркы боюнча сатылып алынса, анда бул пайыздар түшкөн акча катары таанылбайт да, карыздык баалуу кагаздардын баланстык наркынын азаюусуна алынып салынат. Баалуу кагаздарды сатып алуу күнүнөн кийин гана алууга чегерилген пайыздар түшкөн акча катары таанылат. Сатып алуу учурунда карыздык баалуу кагаздардын наркына кошулган пайыздарда эсепке алуу тартибин 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счётуна карата түшүндүрмөдө келтирилген.

Эгерде түшкөн акчага кошулган суммаларды алуу боюнча кандайдыр бир түшүнүксүз жагдайлар келип чыкса, алынбай калган сумма же аларды алуу ыктымалдыгы нөлгө барабар болгон сумма баштапкы таанылган акчанын суммасын корректировкалоо катары эмес, чыгымдар катары таанылат.

Түшкөн акча – дивиденддер актив ээлеринин дивиденддерди алууга укугу белгиленген шартта гана таанылууга тийиш. 6152 счетунун кредити боюнча төлөөгө карата жарыяланган дивиденддердин суммасы чагылдырылат. Түшкөн акчалардын суммасына, аларга жумшалган инвестиция үлүштүк ыкма боюнча эсепке алынган компаниялар тарабынан жарыяланган дивиденддер кошулбайт.

Үлүштүк баалуу кагаздар боюнча дивиденддер (акциялар) баалуу кагаздар сатып алынганга чейин жарыяланса, алар баалуу кагаздардын баштапкы наркынан кемитилет да, түшкөн акча катары таанылбайт. Эгерде мындай бөлүштүрүүнү жүзөгө ашыруу кыйынчылыкка турса, дивиденддер алуу учуруна карата түшкөн акча катары таанылат, албетте эгерде алар үлүштүк баалуу кагаздардын баштапкы наркынын бөлүгүн төлөөнү ачык айкын түшүндүрбөсө. Жарыяланган жана үлүштүк баалуу кагаздарды сатып алууга чейин төлөнүп берилбеген дивиденддерди эсепке алуунун тартибин 1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар» счетуна карата түшүндүрмөдөн карасак болот.

Түшкөн акча – лицензиялык төлөмдөр субъекттин патенттер, соода маркалары, автордук укуктар, компьютердик программалык камсыздоолор жана башкалар сыяктуу узак мөөнөттүү активдерин пайдалангандыгы үчүн башка тараптын төлөмүн түшүндүрөт. 6153 счетунун кредити боюнча тиешелүү келишимдин маңызына ылайык, алууга карата чегерилген лицензиялык төлөмдөрдүн суммалары чагылдырылат. Тажрыйбалык көз караштан алганда, түшкөн акчаны таануу келишимдин аракеттенүү мөөнөтү аралыгында бирдей ченемдеги негизде жүзөгө ашырылышы мүмкүн.

Операциялык ижарадан кирешелер 6154 счетунун кредити боюнча, эгерде төлөө башка негиздер боюнча жүргүзүлгөн болсо да, ижара мөөнөтү аралыгына бирдей өлчөмдөгү негизде чегерилген ижаралык төлөмдөрдүн суммасында чагылдырылат.

Инвестициялык иштердин (операциялык эмес) натыйжасында дивиденддерди жана пайыздарды алган субъекттер пайыздар жана дивиденддер түрүндөгү кирешелерин 9000 «Операциялык эмес иштерден кирешелер жана чыгымдар» бөлүгүнүн тиешелүү счетторунда чагылдырат. Лицензиялык төлөмдөрдү жана операциялык ижарадан киреше алып келген активдерди пайдаланууга берүү алар үчүн операциялык иш болуп саналса да, андан олуттуу киреше албаган субъекттер бул кирешелерди 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счетунда чагылдырат.

6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер» счёту

6200 счётуна субъекттин операциялык ишинин натыйжасында алынган, түшкөн акчадан айырмаланган кирешелер эсепке алынат. Кирешелердин ар бир маанилүү категорияларын өзүнчө эсептерде эске алуу максатка ылайыктуу. 6200 счётуна карата төмөнкү субсчёттор ачылышы мүмкүн:

6210 «Операциялык ижарадан түшкөн кирешелер»;

6220 «Лицензиялык төлөмдөрдөн түшкөн кирешелер»;

6230 «Операциялык иштерге байланыштуу субъект тарабынан алынган айып төлөмдөр, туумдар, бышманалар»;

6240 «Операциялык иш катары классификацияланган чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча алгылыктуу курстук айырма»;

6250 «Баалоо резервдеринин эсептерин пайдалануусуз эле, кайтарылышы ишенимсиз катары мурда эсептен алып салынган карыздардын кайтарылышы»;

6260 «Валюталарды алмаштыруудан түшкөн пайда».

Башка кирешелердин анчалык олуттуу болбогон статьялары финансылык-чарбалык иштердин натыйжалары жөнүндө отчетто, ушундай эле операциялардан же жагдайлардан улам келип чыккан чыгымдарды алып салуу менен көрсөтүлүшү мүмкүн. Мисалы, 6200 счётуна кредити боюнча эске алынган кирешелердин суммасынан курстук айырмалардан түшкөн кирешелерди чагылдырууда, ушул эле мезгил ичинде курстук айырмалардан улам келип чыккан жана 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счётуна дебети боюнча эске алынган чыгымдардын суммасы кемитилет; алынган айыптык төлөмдөрдөн, туумдардан жана бышманалардан кирешелер төлөнгөн айыптык төлөмдөрүн, туумдардын жана бышманалардын суммасына азайтылышы мүмкүн. Олуттуу беренелер боюнча кирешелер жана чыгымдар өзүнчө чагылдырылууга тийиш.

6300 «Биологиялык активдерден пайда (зыян)» счёту

6300 счёту ФОЭСтин «Айыл чарбасы» деп аталган 41-стандартына ылайык аныкталган айыл чарба ишинен алынган пайдаларды жана зыяндарды эсепке алуу үчүн каралган (2200 «Биологиялык активдер», 1650 «Биологиялык активдерден алынган айыл чарба продукциялары» счётуна карата түшүндүрмөлөрдү карасак болот).

Практикалык мисал: Кирешени таануу

Төмөнкү ар бир окуялар боюнча:

1) Операциялардын мөөнөтү боюнча проводканы чагылдыргыла.

2) Колдонула турган кирешени таануу ыкмасын көрсөткүлө.

Үч өз алдынча окуялар. Отчеттук мөөнөт 31-декабрда бүтөт.

1-мисал. 2017-жылдын 31-декабрында «Беко» компаниясы кир жуугуч машинаны 10000 сомго сатты жана 4000 сом накталай алды. Калган сумма 6000 сом жана кошумча 10% 2018-жылдын 31-декабрында алынат. Машинаны жеткирүү «Беко» компаниясы тарабынан 2018-жылдын 5-январында жүргүзүлөт. Сатып алуучу толугу менен карызды төлөөгө жөндөмдүү, ошондуктан төлөмдү алуу кепилдиги катары эсептелинет.

31.12.17ж.

Д-т: Кассадагы акча каражаттары (1110) – 4000 сом.

Д-т: Алына турган векселдер (1510)- 6000 сом.

К-т: Сатуудан түшкөн киреше (6100)- 10000 сом.

31.12.18ж.

Д-т: Кассадагы акча каражаттары (1110) - 6600 сом.

К-т: Алына турган векселдер (1510)- 6000 сом.

К-т: Пайыздар түрүндөгү кирешелер (9110)- 600 сом.

2-мисал. 2017-жылдын 15-ноябрында «Келечек» компаниясы 50000 сом суммасында кондитердик азыктарды сатты. Сатып алуучу азык үчүн өзүнүн товарынын эки түрү менен төлөйт. Сатып алуучу 2018-жылдын 31-январында товарды жеткизе турган болду.

15.11.17ж.

Д-т: Алына турган счеттор (1410)-50000 сом

К-т: Товарларды сатып өткөрүүдөн түшкөн киреше (6110) -50000 сом.

31.01.18ж.

Д-т: ТМЗ (1600)- 50000 сом.

К-т: Алына турган счеттор (1410)- 50000 сом.

3-мисал. 2018-жылдын 2-январында «Шоро» компаниясы үч жылдык жазылуу үчүн ай сайын чыгуучу «Башкы бухгалтер» журналына 7000 сом жыйнады. Журналдын биринчи чыгуусу жазуучулар үчүн жөнөтүү 2018-жылдын мартына туура келди.

02.01.18ж.

Д-т: Кассадагы акча каражаттары (1110)- 7000 сом.

К-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 1944 сом.

К-т: Алынган аванстар (узак мөөнөттүү)- 5056 сом.

(7000 / 36 ай * 10 ай = 1944 сом.

31.03.18 жана ай сайын:

Д-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 194,4 сом.

К-т: Сатуудан түшкөн киреше (6100)- 194,4 сом.

(7000 / 36 ай = 194,4)

31.12.18 ж.

Д-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 194,4 сом

К-т: Сатуудан түшкөн киреше (6100)- 194,4 сом

31.12.18ж.

Д-т: Алынган аванстар (узак мөөнөттүү)-2333,3 сом.

К-т: Алынган аванстар (учурдагы) -2333,3 сом.

Практикалык мисал: Кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн кирешени таануу

Адвокаттар: Бакыт жана Мамасыдык «Кундуз» компаниясы менен юридикалык кызмат көрсөтүүгө келишим түзүштү. Келишимде баштапкы сумма 60000 сом өлчөмүндө 2017-жылдын 15-ноябрында төлөө каралган. Бакыт жана Мамасыдык келишимди аткаруу менен байланышкан келечек-

теги түз чыгымдарды туура баалай алат деп божомолдойбуз. Бакыт жана Мамасыдыктын эсептери боюнча төмөнкү кызматтар аткарылган:

2017-жылдын 15-декабры - Потенциалдуу сот процессин кароо-5000 сом;

2018-жылдын 1-марты - Документтерди даярдоо жана сунуштоо-15000 сом.

2018-жылдын 15-июну - «Кундуз» компаниясынын сот процессин учурунда адвокаттык кызмат- 20000 сом.

Талап кылынат:

1. Бакыт жана Мамасыдык үчүн кирешени таануунун кайсы ыкмасы туура келет?

2. Бул келишимге туура келген кирешени таануу үчүн Бакыт жана Мамасыдык үчүн проводка кылгыла.

1) Пропорционалдык түрдө аткаруу.

2) **15.11.17ж.**

Д-т: Кассадагы акча каражаттары (1110)- 60000 сом.

К-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 60000 сом.

15.12.17ж.

Д-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 7500 сом.

К-т: Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше (6100)- 7500 сом.

($5000 / 40000 * 60000 = 7500$)

Д-т: Аткарылган кызматтардын өздүк наркы (7100)- 5000 сом.

К-т: Кассадагы акча каражаттары (1110)- 5000 сом.

01.03.18ж.

Д-т: Алынган аванстар (учурдагы) 22500 сом.

К-т: Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше -22500 сом.

($2,000 / 40,000 * 60,000 - 7,500 = 22,500$)

Д-т: Аткарылган кызматтардын өздүк наркы (7100)- 15000 сом.

К-т: XXX 15000 сом.

15.10.20ж.

Д-т: Алынган аванстар (учурдагы)- 30000 сом.

К-т: Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше (6100)- 30000 сом.

($60,000 - 7,500 - 22,500 = 30,000$)

Д-т: Аткарылган кызматтардын өздүк наркы (7100)- 20000 сом.

К-т: XXX 20000 сом.

Практикалык мисал: Аткаруунун пайызы ыкмасы менен кирешени таануу

Компания көпүрөнү курууга 6 миллион сомго келишимге кол койду. Көпүрөнү курууга эсептик чыгымдар 5 миллион сомго барабар. Биринчи жылы аткарылган иштин чыгымдары 900 мин сомго барабар. Компания аткаруунун пайызы ыкмасын колдонот. Курулуштун биринчи жылында компания киреше жана дүң пайданын кайсы суммасын чагылдырышы керек?

Курулуштун 1-жылы:

Бүткөрүү пайызы- $900000 / 5000000 * 100\% = 18\%$

Биринчи жылдагы киреше- $6000000 * 18\% = 1080000$ сом.

Биринчи жылдагы дүн пайда- $1080000 - 900000 = 180000$ сом.

Практикалык мисал: Консигнация боюнча сатуудан түшкөн маалымат

2017-жылдын 3-майында «Алмаз» компаниясы консигнацияга «Беко» компаниясынын 70 муздаткычын берди (ар бири 5000 сомдон). Жеткирүү чыгымдары 540 сомду түздү жана «Алмаз» компаниясы тарабынан төлөндү. 2017-жылдын 30-декабрында «Алмаз» компаниясы тарабынан консигнатордон сатуу жөнүндө отчет алынды жана анда 40 муздаткыч ар бири 7000 сомдон сатылгандыгы айтылат. Консигнатор зарыл болгон суммадан сатылган муздаткычтардан 6% өлчөмдө комиссияны, жарнак чыгымы - 2000 сом жана орнотуу чыгымы-2300 сомду кармап калуу менен которду.

Талап кылынат:

1. Консигнатта сатылбай калган муздаткычтардын запастарынын наркын эсептегиле.

2. Сатылган муздаткычтар боюнча консигнаттын пайдасын эсептегиле.

3. Консигнатор которо турган сумманы эсептегиле.

1. Консигнатта сатылбай калган муздаткычтардын запастарынын наркы

Консигнацияга берилген бардык муздаткычтардын наркы:

$70 \text{ даана} * 5000 + 540 = 350540$ сом.

Бир муздаткычтын наркы

$350540 / 70 \text{ даана} = 5007,7$ сом.

Консигнацияда запас болуп калганы

$70 \text{ даана} - 40 \text{ даана} = 30 \text{ даана}$ $30 \text{ даана} * 5007,7 = 150231$ сом.

2. Сатылган муздаткычтар боюнча консигнаттын пайдасы

Сатылган сумма

$40 \text{ даана} * 7000 = 280000$ сом.

Сатылган муздаткычтардын өздүк наркы жана чыгымдар

$40 \text{ даана} * 5007,7 + 280000 * 6\% + 2000 + 2300 = 221408$ сом.

Консигнаттын пайдасы $280000 - 221408 = 58592$ сом.

3. Консигнатор которо турган сумма

$280000 - (280000 * 6\% + 2000 + 2300) = 258900$ сом.

11-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер түшүнүгү жана аларды таануу.

2. Ишкананын кирешесинин калыптануусу.

3. Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелердин эсеби.

4. «Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн башка кирешелер» счёту жана анда эсептин жүргүзүүлүсү.

5. Биологиялык активдерден пайданын (зыяндын) эсеби.

12-БӨЛҮМ. Операциялык ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби

12.1. Ишкананын чыгымдарынын түшүнүгү жана аларды таануу

Чыгаша – бул экономикалык пайданын отчеттук мезгил ичиндеги азаюусу, ал активдердин агып чыгуусу жана азаюусу же милдеттенмелердин көбөйүүсү формасында туюнтулуп, өздүк капиталдын менчик ээлерине берилген төлөмдөр менен байланышпаган азаюусуна алып келет.

Чыгаша элементи ФОЭС концепциясында мына ушундайча аныкталган. Чыгашаларды аныктоодо операциялык ишмердүүлүктүн жүрүшүндө пайда болуучу сарптоолор кошулат. Чыгашалар өз ичине материалдык сарптоолорду, эмгек акысын, амортизацияны ж.б. элементтерди камтыйт. Активдердин агып чыгуу формасы материалдык камдоолорду чыгымдоодо байкалат.

Сарптоолордун амортизация сыяктуу элементи негизги каражаттардын жаңыдан жаратылган продуктуга өткөн наркын мүнөздөйт. Бул активдердин азаюусунун мисалы, айлык акыны эсептөө ишкананын милдеттенмелерин көбөйтөт, ал эми аны берүү акча каражаттарын азайтат, б.а. активдер кайрадан азайышат.

Чыгашалардын аныктамасы ишкананын негизги ишмердүүлүгүндөгү пайда болгон зыян жана чыгымдарды камтыйт.

Зыяндар чыгашалардын аныктамасына ылайык келген башка беренелерди билдиришет. Ишкананын операциялык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө зыяндар пайда болуусу, ошол эле учурда пайда болбоосу да мүмкүн.

Зыянда экономикалык пайданын азаюусун билдирет жана жаратылышы боюнча башка чыгашалардан айырмаланышпайт.

Зыяндар, мисалы, өрт жана суу каптоо сыяктуу жаратылыш апааттарынын натыйжасында, же жүгүртүүдөн сырткары активдерди сатууда пайда болуусу мүмкүн. Зыяндар таанылган учурда алар “Пайдалар жана зыяндар жөнүндөгү отчетто” өзүнчө бөлүп көрсөтүлөт, анткени экономикалык чечимдерди кабыл алуу учурунда алар жөнүндөгү маалымат керектүү болуусу мүмкүн. Зыяндар неттодо, б.а. аны коштогон кирешени кемитүү менен чагылдырылат.

Чыгашаларды төмөнкүдөй классификацияласа болот:

1. Түз чыгымдар – кирешеге туура келген сатылган товарлардын өздүк наркы. Мындай чыгымдар кирешелерди таануу боюнча таанылат.

2. Учурдагы мөөнөттүк чыгымдар – сатуу процесси жана жалпы, административдик чыгымдар менен байланышкан чыгымдар. Бул чыгымдар алар пайда болгон мөөнөт ичинде таанылат.

3. Бөлүштүрүлгөн чыгымдар – бул амортизация жана камсыздандыруу менен байланышкан чыгымдар. Бул чыгымдар тиешелүү активдер пайда алып келип күтүлгөн мөөнөт ичинде бирдей бөлүштүрүлөт.

Мөөнөт ичинде продукцияны сатуу менен түздөн түз байланышкан чыгымдарга төмөнкүлөр кирет:

- өндүрүштө колдонулган материал жана эмгектин өздүк наркы, же товарлардын запасын сатып алуу чыгымдары (сатылган товарлардын өздүк наркы);

- сатуу процесси менен байланышкан чыгымдар (сатуу боюнча комиссиялык чогултуулар, эмгек акы, ижара, жүктү ташуу боюнча чыгымдар);

- сатылган продукцияга кепилдик милдеттенме боюнча чыгымдар.

Туура келүү принциби боюнча продукцияны сатууга түздөн түз тиешелүү чыгымдарды сатууга тиешелүү кирешелер таанылган отчеттук мөөнөт ичиндеги чыгымдар катары таануу зарыл. Бухгалтердик эсептин максаты үчүн кээ бир чыгымдарды сатуудан алынган кирешеге туура келтирүү кыйын. Мисалы, жарнак чыгымдары.

Бардык түз чыгымдарды мөөнөт ичиндеги чыгым катары таануу керек жана тиешелүү кирешелер менен чыгымдардын дал келүү принциби боюнча таанылат.

12.2. Операциялык ишмердүүлүк менен байланышкан чыгымдардын эсеби

Бухгалтердик эсептин счеттор планында субъекттин операциялык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө келип чыккан чыгымдарды сатуунун өздүк наркы (7100, 7200 счеттору), сатып өткөрүү (7500 счету), административдик ишкердик (8000 счету) функцияларына ылайык топтоштуруу каралган. Биологиялык активдерди өндүрүп алууга (7300 счету), курулушка келишим боюнча сарптоолорго (7400 счету), башка өндүрүштүк чыгымдарга (7600 счету) жумшалган чыгашалар бул классификацияга кирбейт жана өзүнчө счеттордо эске алынат.

7000-8000 бөлүктөрдүн счеттору убактылуу счеттор болуп саналат жана алар отчеттук мезгилдин акырында сальдону 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын жыйындысы» счетунун дебетине алып салуу менен жабылат.

7100 жана 7200 счеттору сатып өткөрүлгөн продукциялардын, товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркын эсепке алуу үчүн каралган (товардык-материалдык запастарды эсепке алуу эсебине карата түшүндүрмөнү карагыла).

7300 «Биологиялык активдерди өндүрүп алуу боюнча чыгымдар» счету отчеттук мезгил ичинде биологиялык активдерди өндүрүүгө кеткен чыгымдарды эсепке алуу үчүн каралган.

7400 «Курулушка келишим боюнча сарптоолор» счету ФОЭСтин «Курулушка келишим» деп аталган 11-стандартынын 16-параграфына ылайык курулушка келишим боюнча сарптоолор катары таанылган сарптоолорду эсепке алуу үчүн каралган. Курулушка келишим боюнча сарптоолор келип чыккан мезгил аралыгынын чыгымдары катары таанылат да, отчеттук мезгилдин бүтүшү менен 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын жыйындысы» счетунун дебетине алынып салынат.

7500 «Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар» счёту даяр продукцияларды, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүү учурунда келип чыккан, сатып өткөрүүнүн өздүк наркына кошулбаган чыгымдар жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган:

- продукцияларды жана товарларды кампага жайгаштыруу жана сатып өткөрүүгө даярдоо боюнча чыгымдар (ижара, амортизация, кампа жайларын жана алардагы жабдууларды күтүү, күзөт ишин уюштуруу, кампада иштегендердин эмгек акысына чыгашалар жана социалдык камсыздандырууларга, запастарды камсыздандырууга чегерүүлөр ж.б.);

- сатып өткөрүүгө өбөлгө түзүү боюнча чыгымдар (жарнамага, көрнөктөрдү даярдатууга кеткен чыгымдар ж.б.);

- продукцияларды жана товарларды сатып алуучуларга сатуу жана аларга жеткирип берүүгө кеткен чыгымдар (ижара, амортизация, соода жайларын жана ага кеткен жабдууларды күтүү, сатуучулардын эмгегине жана ортомчулардын төлөөгө кеткен чыгашалар, продукцияларды жөнөтүү станцияларына жеткирип берүү, жүктөп жөнөтүү иштерине кеткен чыгымдар ж.б.);

- продукцияларды, товарларды кредитке же кепилдик тейлөө менен сатып өткөрүү жол-жобосуна байланыштуу чыгымдар (кайтарылышы ишенимсиз дебитордук карыздарды эсептен алып салуудан улам келип чыккан чыгымдар, кепилдик тейлөөлөргө кеткен чыгымдар, белек кошуп же купондук соода жүргүзүүгө кеткен чыгымдар).

Счеттор планында сатып өткөрүүлөргө байланыштуу чыгымдарды эң орчундуу категориялары боюнча эсепке алуу үчүн өзүнчө счеттор каралган:

7510 «Жарнамага жана сатууга көмөктөшүүгө кеткен чыгымдар»;

7520 «Эмгек акыларды төлөөгө кеткен чыгымдар»;

7530 «Социалдык фондго чегерүүлөр боюнча чыгымдар»;

7540 «Сактоого кеткен чыгымдар жана транспорттук чыгымдар»;

7550 «Сатып өткөрүүлүгө тийиштүү кайтарылышы ишенимсиз карыздар боюнча чыгымдар»;

7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар»;

7570 «Башка соодалык чыгымдар»;

7580 «Негизги каражаттарды амортизациялоо боюнча чыгымдар»;

7590 «Белек кошуп сатууга кеткен чыгымдар».

Кампага жайгаштыруу кайрадан сатууга даярдоо жана сатуу боюнча ишке ашырылган өндүрүштүк чыгымдардын суммасы «Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар» эсебинин дебити боюнча акча каражаттары, чегерилген амортизациялар, кредитордук карыздар жана башка чегерилген утурумдук милдеттенмелер счетторунун кредити менен корреспонденцияда чагылдырылат.

Ал эми, «Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар» счетунун кредити боюнча отчеттук мезгилдин акырында сатып өткөрүү боюнча чыгымдардын убактылуу счетторун жабуу жана ошол чыгымдарды отчеттук мезгилдин түпкү финансылык натыйжаны (пайда же зыян) эсептөөгө кошуу

жол-жоболору 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын жыйындысы» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат.

7550 «Сатып өткөрүлүүгө тийиштүү кайтарылышы ишенимсиз карыздар боюнча чыгымдар» счёту кайтарылышы ишенимсиз «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счётуна эске алынган карыздар боюнча чыгымдарга баа берүүгө тиешелүү маалыматтарды каттоо үчүн каралган. Кайтарылышы ишенимсиз дебитордук карыздар эки ыкма боюнча бааланышы жана эсептен алынышы мүмкүн:

а) баалоо резервдеринин эсебин пайдалануу менен. Мында, 7550 счётуна дебети боюнча 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылышы ишенимсиз карыздарга чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда бааланган резервдик баштапкы аныкталган суммасы жана резервдин өсүшкө ээ болушу чагылдырылат. Эсептен алып салынууга тийиш болгон кайтарылышы ишенимсиз дебитордук карыздардын суммасы 1410 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» счётуна кредитинен 1491 «Алууга каралган счётор боюнча кайтарылышы ишенимсиз карыздарга чыгашалар» счётуна дебетине алынып салынат. Эгерде, резерв эсебинин сальдосу отчеттук мезгилдин акырына карата азаюу жагына түзөтүүнү талап кылса, анда азаюу суммасы 7550 счётуна кредитинен 1491 счётуна дебетине 7550 счёту боюнча дебеттик сальдонун чегинде алып салынат жана келип чыккан айырма 6200 «Операциялык ишмердиктен түшкөн башка кирешелер» счётуна кредиттелет;

б) баалоо резервдеринин эсебин пайдалануусуз. Мында, 1410 «Алууга каралган эсептер» счётуна эске алынган дебитордук карыз отчеттук мезгилдин акырында баанын түшүүсү көзкарашынан текшерүүгө алынып, баанын түшүүсү суммасы 7550 счётуна дебетине 1410 «Алууга каралган эсептер» счёту менен корреспонденцияда ошол отчеттук мезгилде алып салынат. Дебитордук карыз кайтарылышы ишенимсиз катары алып салынууга тийиш деп таанылган отчеттук мезгилде, анын баланстык наркы 1410 счётуна кредитинен 7550 счётуна дебетине алып салынат.

7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгашалар» счётуна дебети боюнча кепилдик тейлөөгө алуу жана аларды четтетүүгө мүмкүн болбогон кемчиликтердин табылышынан улам, сатылган продукцияларды жана товарларды алмаштырып берүү боюнча өзүнө алган милдеттенмелерди аткарууга байланыштуу субъекттин чыгымдары чагылдырылат. Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар эки ыкмада чагылдырылышы мүмкүн:

а) сатылган товарларды кепилдик ондоо, тейлөө жана алмаштырып берүү боюнча айкын сарптоолорду, товардык-материалдык запастарды, эмгек акыга чегерилген чыгымдарды, социалдык камсыздандырууга чегерүүлөрдү, экинчи тарап болуп саналган уюмдардын кызмат көрсөтүүлөрүнө төлөөгө каралган эсептерди эсепке алуу эсептеринин кредитинен түздөн-түз алып салуу менен ж.б. Кепилдик тейлөөгө сарптоолорду түздөн-түз алып салууга эгерде, ар бир жылдын чыгашалары финансылык отчет үчүн олуттуу болбогон болсо да, жол берилет;

б) кепилдик тейлөө боюнча күтүлүп жаткан чыгымдарга резерв түзүү менен. Резервди көбөйүү жагына чегерүү жана түзөтүү 7560 счетунун дебетин боюнча 3700 «Резервдер» счёту, «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдарга резервдер» субсчёту менен корреспонденцияда чагылдырылат. Кепилдик тейлөөлөргө айкын сарптоолор 3700 счетунун дебетине алынып салынат. Эгерде, резерв эсебинин сальдосу азаюу жагына түзөтүүнү талап кылса, анда азаюу суммасы 7560 счетунун кредитинен 3700 счетунун дебетине 7560 счёту боюнча дебеттик сальдонун чегинде алып салынат, ал эми айырмага 6200 «Операциялык ишкердиктен түшкөн башка кирешелер» счёту кредиттелет.

7590 «Белек кошуп сатууга чыгымдар» счетунун дебетин боюнча белек кошуп сатуу системасын уюштуруу жана жүзөгө ашыруу байланыштуу чыгымдар чагылдырылат. Айрым субъекттер сатып алуучуларга белгиленген санда товар сатып алгандыгы же белгилүү суммага товар алгандыгы үчүн сыйакыларды белгилейт. Мында, сыйлыкка сатып алуучунун укугу чектерди, топтолгон купондорду көрсөтүү менен тастыкталышы мүмкүн. Сыйлык катары сатып алуучуга тапшырылган товарлардын өздүк наркын кошо алгандагы белек кошуп сатууну уюштурууга байланыштуу бардык чыгымдар 7590 счетунун дебетин боюнча сатууга өбөлгө түзүүгө чыгымдар катары эсепке алынууга тийиш.

Белек кошуп сатууга кеткен чыгымдар эки ыкмада эсепке алынышы мүмкүн:

а) айкын сарптоолорду, анын ичинде сыйлык катары сатып алуучуга тапшырылган товарлардын өздүк наркын 7590 счетунун дебетине түздөнтүз алып салуу аркылуу. Бул ыкма, белек кошуп соода жүргүзүү системасы сыйлыкка укукту чегерген чектерди, купондорду жана башкаларды сатып алуучулардын топтошун карабайт, ошондой эле белек кошуп сатуу системасы боюнча чыгымдар финансылык отчет үчүн да олуттуу болуп саналбайт;

б) резерв түзүү менен. Резерв 3700 «Резервдер» счетунун кредитин боюнча 7590 счёту менен корреспонденцияда чегерилет. Мында, айкын сарптоолор, анын ичинде сатып алуучуларга сыйлык катары тапшырылган товарлардын өздүк наркын 3700 «Резервдер» счетунун дебетине алып салынат.

12-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Ишкананын чыгымдарынын түшүнүгү жана аларды таануу.
2. Мезгилдүү жана үзгүлтүксүз система боюнча чыгымдардын эсеби.
3. Соода жана өнөр жай ишканаларында чыгымдардын эсебинин өзгөчөлүгү.
4. Операциялык ишмердүүлүк менен байланышкан чыгымдардын эсеби.

13-БӨЛҮМ. Ишкананын жалпы жана административдик чыгымдарынын эсеби

13.1. Жалпы жана административдик чыгымдар түшүнүгү

Көптөгөн ишканалар үчүн чыгымдарды жалпы жана административдик чыгымдарга киргизүү актуалдуу болуп саналат.

Административдик чыгымдар, о.э жалпы чарбалык чыгымдар-өндүрүштүк чыгымдардан же сатуу боюнча чыгымдардан айырмаланып ишкана боюнча жалпы чыгымдалган болуп эсептелет. Чыгымдарды бул категорияга киргизүү мүнөзү ишкананын ишмердүүлүгү боюнча айырмаланып турат.

Административдик чыгымдарга төмөнкүлөр кирет:

- башкаруу персоналынын эмгек акысына чыгымдар;
- жалпы чарбалык багыттагы негизги каражаттардын амортизациялык чегерүүлөрү жана ремонттоо боюнча чыгымдар;
- жалпы чарбалык багыттагы имараттар үчүн ижара төлөмү;
- маалыматтык, аудитордук, кенеш берүү ж.б. кызматтарын төлөө боюнча чыгымдар;
- башка окшош башкаруу чыгымдары.

Жалпы жана административдик чыгымдардын бюджетти көрсөтөт: ишкананын коммерциялык ишмердүүлүгү менен байланышпаган бардык чыгымдар, тагыраагы: кенсени кармоо чыгымдары, персоналды кармоо чыгымдары, өндүрүштүк эмес багыттагы имараттарды жарыктандыруу жана жылытуу, иш сапарлар, байланыш кызматы, салыктар жана насыя үчүн пайыздар.

Жалпы жана административдик чыгымдар туруктуу мүнөзгө ээ.

Административдик-башкаруу чыгымдарынын бюджетин түзүү тартиби:

- амортизацияны эсептөө, ижара чыгымдары, имарат жана жабдууларды кармоо жана иштетүү;
- эмгек акы боюнча чыгымдарды эсептөө;
- кенсе товарлары, байланыш кызматы, коммуналдык төлөмдөр, иш сапар төлөмдөрү чыгымдарын эсептөө;
- башка чыгымдарды эсептөө.

Бюджетти калыптандыруу үчүн чыгымдардын төмөнкү көрсөткүчтөрүнүн маанисин киргизүү зарыл:

- административдик-башкаруу персоналынын, чарбалык жана тейлөө персоналынын эмгек акысы;
- эмгек акы фондусунан социалдык камсыздандырууга чыгымдар;
- кенсе, жер, жабдуулардын ижарасы;
- жалпы чарбалык багыттагы материалдар, чарбалык буюмдар, чыгымдалуучу материалдар (катридж, дискет ж.б.);
- байланыш кызматтары (шаардык телефон жана уюлдук байланыш, интернет);

- имарат, курулмалар, жабдууларды кармоо жана ремонту;
- коммуналдык-эксплуатациялык чыгымдар (электр энергия, суу камсыздоо, жылуулук камсыздоо, таштандыларды зыянсыздандыруу жана чыгаруу, жашылдандыруу, ж.б.);
- транспорттук чыгымдар (башка тараптын транспорттук кызматы, транспорт үчүн ремонт, техникалык тейлөө, техникалык кароо, күйүүчү майлар, тетиктер ж.б.);
- маалыматтык тейлөө жана программалык камсыздоо;
- кызматкерлерди, мүлктү жана автотранспортту камсыздандыруу;
- кызматтар (кеңеш берүү, банктык, аудитордук, юридикалык, эксперттик ж.б.);
- кадрларды даярдоо, квалификациясын жогорулатуу чыгымдары;
- почталык-телеграфтык чыгымдар;
- өкүлчүлүк чыгымдары;
- иш сапар чыгымдары;
- башка чыгымдар.

Бул бюджетти бөлүмдөрдүн ичинде түзүүгө сунушталат, себеби аны анализдөөдө, пландаштырууда, көзөмөлдөөдө жана бюджетти аткаруусун жыйынтыктаганда бир кыйла кыскартат.

Толук чагылдыруу принцибине ылайык баштапкы бухгалтердик документтер менен эсепке дуушар болгон бардык операциялар көрсөтүлүшү керек. Баштапкы документтер операция жүргүзүлгөн убакта, ал эми бул мүмкүн болбосо түздөн-түз ал бүткөндөн кийин түзүүсү зарыл. Ишкананын жетекчиси бардык чарбалык операцияларды жүргүзүү фактыларын каттоону камсыз кылышы керек, б.а. бардык структуралык бөлүмдөрдө, бухгалтерияда бухгалтердик эсепти жүргүзүү жоопкерчилиги жүктөлгөн адамдардын баштапкы жана жалпылоочу документтерди өз убагында түзүүсүн жана алардын негизинде отчеттуулукту түзүүнү камсыз кылууну уюштуруш керек.

Жалпы чарбалык чыгымдар 4 топко бөлүнөт:

- ишкананы башкаруу чыгымдары (башкаруу аппаратынын эмгек акысы, иш сапар, өрт коопсуздугу жана коргоо, башка чыгымдар);
- жалпы чарбалык чыгымдар (башка жалпы чарбалык персоналды кармоо чыгымдары, жалпы чарбалык багыттагы негизги каражаттардын амортизациясы, негизги каражаттарды кармоо жана алардын ремонту, тажрыйба жана илимий изилдөө иштерин өткөрүү кадрларды даярдоо, башка чыгымдар);
- салыктар, жыйноо жана чегерүүлөр;
- жалпы чарбалык мүнөздөгү өндүрүүчү эмес жоготуулар (ишкананын күнөөсү менен токтоп калуудан жоготуулар, кампаларда материалдарды жана продукцияны сактоодо табигый коромжуунун нормасынын чегинде жетишпөөсү, башка өндүрүүчү эмес чыгымдар, орду толбой турган).

13.2. Жалпы жана административдик чыгымдардын эсеби

Бухгалтердик эсепте жалпы жана административдик чыгымдардын эсебин жүргүзүү үчүн убактылуу жана активдүү 8000 «Жалпы жана административдик чыгымдар» счёту каралган. Бул счёт отчеттук мезгил ичинде жол берилген жана товардык-материалдык запастардын өздүк наркына кошулбаган, даяр продукцияларды, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүгө түздөн-түз байланыштуу болбогон чыгымдар жөнүндөгү маалыматтарды жалпылоо үчүн каралган.

8000 «Жалпы жана административдик чыгымдар» счёту төмөнкүдөй кошумча счёттордон турат:

- 8010 «Эмгекке төлөө боюнча чыгымдар»;
- 8020 «Социалдык фондго чегерүүлөр боюнча чыгымдар»;
- 8030 «Ижарага төлөөлөр боюнча чыгымдар»;
- 8040 «Кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр боюнча чыгымдар»;
- 8050 «Мүлк салыгы»;
- 8060 «Кеңсе буюмдарына кеткен чыгымдар»;
- 8070 «Коммуникацияга кеткен чыгымдар»;
- 8080 «Камсыздандыруу төлөмдөрүн төлөө боюнча чыгымдар»;
- 8090 «Лицензияларды алууга жана башка макулдашуулар боюнча чыгымдар»;
- 8100 «Чегеримде эске алынбаган КНС боюнча чыгымдар»;
- 8110 «Негизги каражаттарды оңдоо жана техникалык тейлөө»;
- 8120 «Компьютердик камсыздоо-программалык камсыздоо боюнча чыгымдар»;
- 8130 «Өкүлчүлүк чыгымдары»;
- 8140 «Аудиторлорго сыякылар»;
- 8150 «Юристарга сыякылар»;
- 8160 «Окутуу боюнча чыгымдар»;
- 8170 «Консультациялар боюнча чыгымдар»;
- 8180 «Коомчулук менен байланыштар боюнча чыгымдар»;
- 8190 «Башка салыктар боюнча чыгымдар»;
- 8200 «Командировкалык чыгымдар (жергиликтүү)»;
- 8210 «Командировкалык чыгымдар (эл аралык)»;
- 8220 «Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр боюнча чыгымдар»;
- 8230 «Айыптар, туумдар, бюджетке бышманалар»;
- 8240 «Айыптар, туумдар, чарбалык келишимдер боюнча бышманалар»;
- 8300 «Илимий изилдөөлөр жана иштеп чыгууларга чыгымдар»;
- 8470 «Негизги каражаттардын амортизациясына чыгымдар»;
- 8480 «Материалдык эмес активдердин амортизациясына чыгымдар»;
- 8490 «Башка жалпы жана административдик чыгымдар».

Бул жогорудагы счёттор убактылуу счёттор бөлүү менен отчет мөөнөтүнүн ичинде чогултулат жана отчеттук мөөнөттүн аягында ишкананын

дүн пайдасына жоюлат. Ошондуктан бул счеттордун отчеттук мөөнөттүн башында жана аягында калдыгы жок.

Бул счеттор активдүү болуу менен, кадыгы жок, себеби отчеттук мөөнөттүн аягында продукциянын өздүк наркына пропорционалдуу бөлүштүрүү аркылуу өткөрүлөт же жоюлат. Бул счеттун дебетинде ишкананын фактылык болуп өткөн чыгымдары, ал эми кредитинде аны өздүк наркка кошуу чагылдырылат.

Жалпы жана административдик чыгымдардын аналитикалык эсеби чыгымдардын пайда болуусуна карай баштапкы бухгалтердик документтерде жүргүзүлөт.

13.1-таблица

**Жалпы жана административдик чыгымдардын эсеби
боюнча счеттордун корреспонденциясы**

№	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1.	Башкаруу персонадарына айлык акы эсептелди	8010	3520
2.	Салык жана жеңилдиктер эсептелди	8190	3400
3.	Ижара төлөмү эсептелди	8030	3100
4.	Ижара төлөмү төлөндү	3100	1110
5.	Кенсе буюмдарын сатып алуу	8060	1110
6.	Ишкананы камсыздандырууга төлөндү	8080	1110 1210
7.	Телефон, факс ж.б. төлөө	8070	1110 1210
8.	Компьютердик камсыз кылууга төлөндү	8120	1110 1210
9.	Компьютерлердин ремонту эсептелди жана төлөндү	8110	1110 1210
10.	Аудитордук кызмат төлөндү	8140	1110 1210
11.	Юристтердин кызматы төлөндү	8150	1110 1210
12.	Кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу боюнча чыгымдар төлөндү	8160	1110 1210
13.	Негизги каражаттардын ремонту жүргүзүлдү:	8110	1110
	а) подряддык жол менен		1210
	б) ремонттун чарбалык жолу менен	8110	1600 8010
14.	Лицензия жана башка уруксат берүүлөрдү сатып алуу	8090	1110 1210
15.	Кенеш берүү үчүн кызмат акысын төлөө	8170	1110 1210

16.	Негизги каражаттардын амортизациясы эсептелди:		
	а) имараттар боюнча	8470	2193
	б) жабдуулар боюнча	8470	2194
	в) кеңселик жабдуулар боюнча	8470	2195
	г) эмерек жана ага тиешелүү буюмдар	8470	2196
	д) транспорттук каражаттар боюнча	8470	2197
	е) ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу боюнча	8470	2198
17.	Материалдык эмес активдердин амортизациясы эсептелди:		
	а) франшиза боюнча	8480	2991
	б) гудвилл боюнча	8480	2992
	в) патент боюнча	8480	2993
	г) соода маркасы боюнча	8480	2994
	д) автордук укук боюнча	8480	2995
	е) башка активдер боюнча	8480	2998

13-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор:

1. Жалпы жана административдик чыгымдар түшүнүгү.
2. Жалпы жана административдик чыгымдардын эсеби.
3. Иш сапар чыгымдарынын эсеби.

14-БӨЛҮМ. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешелеринин жана чыгымдарынын эсеби

14.1. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби

Операциялык эмес кирешелер – кирешенин операциялык эмес же болбосо ишкананын иштөөсүнүн же бизнестин операцияларынын негизги ишмердүүлүгү менен байланышы жок бөлүгүн көрсөтүүчү финансылык термин болуп саналат.

Аталган каражаттар, «операциялык эмес кирешелер» катары классификациялануу менен көбүнчө кирешенин күтүүсүз жана туруктуу эмес булагы катары каралат, ошондуктан өзүнчө эсептелет жана белгилүү мөөнөттө компаниянын ишин анализдөөдө жана натыйжалуулугун баалоодо дүн кирешеден бөлүнүп каралат. Көбүнчө компания мезгили менен ишмердүүлүгүнүн негизги жыйынтыгын, сатуунун динамикасын жана көлөмүн эске алуу менен анализдөөнү жана баалоону жүргүзөт. Мындай анализ жүргүзүүдө операциялык эмес кирешелер категориясына кирген операциялардын каражаттарын эске алуу сунушталбайт.

«Операциялык эмес кирешелер» түшүнүгүн чечмелеш үчүн автоунаа аккумуляторун өндүргөн компаниянын мисалында карайбыз. Божомолдой турган болсок, бул компания өндүргөн аккумуляторду сатуудан белгилүү сумманы дайыма алып турат. Бул сатуудан алынган каражаттар компаниянын операциялык кирешесинин бөлүгү болуп саналат, себеби алар түздөн түз компаниянын операциялык ишмердүүлүгүнөн алынган. Белгилүү финансылык мөөнөттүн ичинде, мисалы, отчеттук кварталда бул компания өзүнүн телчик түзүмдөрүнүн бирин сатты дейли, анда алынган каражаттар анын кирешеси катары таанылат. Бирок алар операциялык эмес киреше катары эске алынат, себеби бул бир жолку киреше жана компаниянын негизги ишмердүүлүгүнүн, б.а. аккумулятор өндүрүүнүн түз жыйынтыгы болуп эсептелбейт

Операциялык эмес кирешелердин беренелеринин номенклатурасы төмөнкүдөй:

1. Пайыздар түрүндөгү киреше;
2. Ассоциацияланган жана туунду компаниялардан киреше;
3. Дивиденддерден киреше;
4. Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан киреше;
5. Финансылык ижарадан кирешелер;
6. Инвестициялык операциясыз мүлк операцияларынан кирешелер;
7. Финансылык инструменттердин адилеттүү наркынын өзгөрүүсүнөн кирешелер;
8. Токтотулган ишмердүүлүк менен байланышкан кирешелер;
9. Каржылоодон башка кирешелер.

Пайда болуу булактарына ылайык финансыны мындай бөлүштүрүү өзгөчө маанилүү, себеби компаниянын финансылык жыйынтыгын туура эмес түшүнүү же туура эмес балоону жоюуга жардам берет. Операциялык эмес киреше графасынын ордуна, компаниянын операциялык кирешесинин графасындагы телчик түзүмдү сатуудан алынган каражаттардын эсеби туура эмес ой жүгүртүүгө алып келет, себеби компания отчеттук кварталда аккумуляторлорду сатууну өстүрдү, бирок чынында мындай болгон эмес. Ошондой эле бул потенциалдуу инвесторлорго компания отчеттук мөөнөттө мыкты иштегендиги тууралуу жалган сигнал болушу мүмкүн эле.

Телчик түзүмдү сатып, аларды операциялык эмес кирешелер катары классификацияланышынан кийинки себеби болуп, бир далай сумманын бир жолку келип түшүүсү өзүнчө мөөнөттө дүн кирешенин тез өсүүсүнө алып келет. Бирок кийинки мөөнөттөрдө киреше кадимки денгээлге кайтып келет, мындай кубулуш бир жолку мүнөзгө ээ жана жакынкы келечекте кайталанбайт. Мына ошентип кирешелердин динамикаларын анализдөөдө кездешүүчү тенденцияларды жоюш үчүн операциялык эмес кирешелерди алып салыш керек.

Бухгалтердик эсепте субъекттердин операциялык эмес иштерден (инвестициялык жана финансылык) түшкөн кирешелерди жана чыгымдарды чагылдыруу үчүн 9000 «Операциялык эмес иштерден кирешелер жана чыгымдар» бөлүмү каралган.

Операциялык эмес иштерден түшкөн кирешелердин эсеби үчүн 9100 «Операциялык эмес иштен түшкөн киреше» счету каралган. Бул сөттүн кредитинде кирешени таануу, ал эми дебетинде аларды жоюу каралган. Ал төмөнкүдөй түзүмгө ээ.

9100 «Операциялык эмес иштен түшкөн киреше» счету

Д-т	К-т
Жоюу, азайуусу	Көбөйүүсү + Киреше

Бухгалтердик эсептин сөттор планында операциялык эмес иштен түшкөн кирешелерди эң эле мүнөздүү категориялар боюнча эсепке алуу үчүн төмөнкү кошумча сөттор каралган:

9110 Пайыздар түрүндөгү кирешелер;

9120 Ассоциацияланган жана туунду компаниялардан кирешелер;

9130 Дивиденддерден кирешелер;

9140 Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан түшкөн кирешелер;

9190 Башка операциялык эмес кирешелер.

Пайыздар жана дивиденддерден алынган кирешелер түрүндөгү операциялык эмес кирешелер операциялык иштен түшкөн ушундай эле каражаттар сыяктуу эле эске алынат (6150 «Субъекттин активдерин башка уюмдардын пайдалануусунан түшкөн акча» счетуна карата түшүндүрмөнү карагыла).

9120 «Ассоциацияланган, туунду компаниялардан кирешелер» счёту, инвестордун өзүнчө (жыйынтыктоочу эмес) отчетторунда инвестицияларды өздүк наркы боюнча эсепке алуу ыкмасын колдонууда инвестиция объекттеринин накта пайдасынан алынган жана инвестицияларды алуудан кийин инвестицияларды үлүштүк катышуу боюнча эсепке алуу ыкмасын колдонууда инвестиция объекттеринин пайдасындагы жана чыгымдарындагы инвестордун үлүшүн таануудан кийинки кирешелерди чагылдыруу үчүн каралган (2800 счётор тобуна карата түшүндүрмөнү карагыла).

9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан киреше» счёту субъекттин операциялык эмес (инвестициялык же финансылык) ишинин жүрүшүндө келип чыккан курстук айырманы эсепке алуу үчүн пайдаланылат. Операциялык иштин жүрүшүндө алынган ушундай эле кирешелер 6200 «Операциялык иштен түшкөн башка кирешелер» счётуна эске алынат.

9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счёту субъекттин инвестициялык жана финансылык иштерден алынган, төмөндөгүлөр кошулган, бирок ошол менен эле чектелип калбаган жана өзүнчө эсептерде эске алынбаган кирешелердин бардык түрлөрүн чагылдыруу үчүн каралган:

- жокко чыгарылган милдеттенмелер боюнча карызды эсептен алып салуу;
- инвестициялардын колдонуудан калуусунан киреше;
- негизги каражаттарды сатып өткөрүүдөн киреше;
- материалдык эмес активдерди сатып өткөрүүдөн киреше;
- операциясыз мүлккө инвестициялардын адилет наркынын өзгөрүүсүнөн киреше;
- уюштуруу келишимине ылайык, акционердик коомдун уюштуруучусуна чегерилген акцияларга төлөбөй койгондугу үчүн бышмананын суммасы ж.б.

14.2. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби

Операциялык эмес чыгымдар – ишкананын негизги ишмердүүлүгүнө түздөн түз тиешелүү эмес бардык чыгымдар. Алар ишкана тарабынан алынган операциялык эмес кирешелерге түз байланышкан (мисалы, соодага болгон түз чыгымдар, имаратты ижарага берүү, тренингдерди өткөрүү, курстук айырмалар).

Операциялык эмес негизги чыгымдар катары: пайыздар боюнча чыгымдар, чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан чыгымдар, кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар, негизги каражаттардын, биологиялык активдердин, инвестициялардын, материалдык эмес активдердин кетүүсүнөн алынган зыян, ТМЗ жана башка активдердин бузулуусу жана жетишпестигинен зыян, ТМЗнын табигый коромжуусу, о.э. башка операциялык эмес чыгымдар эсептелет.

Операциялык эмес чыгымдардын эсеби үчүн 9500 «Операциялык эмес иштерден чыгымдар» счёту каралган. Бул счёттун дебетинде чыгымдарды таануу, ал эми кредитинде аларды финансылык жыйынтыкка жоюу көрсөтүлөт. Счёттун түзүмү төмөнкүдөй:

9500 «Операциялык эмес иштен түшкөн чыгымдар» счёту

Д-т	К-т
Көбөйүүсү +	Жоюу, азайуусу
Чыгымдар	

Бухгалтердик эсептин счётор планында операциялык эмес кирешелерди маанилүү мүнөздүү категориялары боюнча эсепке алуу үчүн төмөнкү кошумча счётор каралган:

9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар»;

9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан зыяндар»;

9530 «Кайтаралышы ишенимсиз карыздар боюнча чыгымдар»;

9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар».

9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгашалар» счётунда төмөнкүлөр эске алынышы мүмкүн:

- субъект тарабынан чыгарылган карыздык баалуу кагаздар боюнча пайыздарды кошо алганда, карыздык милдеттенмелер боюнча кошуп эсептелинген төлөөгө каралган пайыздар;

- ФОЭСтин 17-стандартында каралган эрежелерге ылайык, ижарачынын отчеттук мезгил ичинде финансылык ижара боюнча чегерилген чыгымдар;

- эсептерге мөөнөтүнөн мурда төлөгөндүгү үчүн товар берүүчүлөр тарабынан сунушталган пайдаланылбай калган акчалай жеңилдиктердин суммасы.

Эсепке алууда пайыздар боюнча чегерилген чыгымдарды чагылдырылышынын тартибин карыздык милдеттенмелер боюнча кошуп эсептелинген пайыздарды эсепке алуу эсептерине, төлөөгө каралган эсептерге карата түшүндүрмөлөрдөн карагыла.

9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмалардан чыгым» счёту субъекттин операциялык эмес (инвестициялык же финансылык) ишинин жүрүшүндө келип чыккан курстун айырманы эсепке алуу үчүн пайдаланылат. Операциялык иштин жүрүшүндө келип чыккан ушундай эле чыгымдар 7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар» счётуна эске алынат.

9530 «Кайтарылышы ишенимсиз карыздар боюнча чыгымдар» счёту карыздарды эсептен алып салууну же болбосо шектүү деп таануунун натыйжасында келип чыккан, операциялык ишке байланыштуу болбогон чыгымдарды эсепке алуу үчүн каралган, мисалы: операциялык эмес ишке тиешелүү болгон алууга каралган пайыздар, алууга каралган дивиденддер, берилген займдар, алууга каралган векселдер, башка дебитордук карыздар.

9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту субъекттин инвестициялык жана финансылык ишинен улам келип чыккан, төмөндөгүлөрдү кошо алганда жана алар менен чектелбеген, өзүнчө эсептерде эске алынбаган чыгашаларынын бардык түрлөрүн чагылдыруу үчүн каралган:

- дебитордук карыздарды реализациялоо учурунда келип чыккан чыгым (карызды талап кылууга укукту өткөрүп берүү). Мында, карызды талап кылуу укугун өткөрүп берүү келишими боюнча алынууга тийиш болгон сумма 9190 «Башка операциялык эмес кирешелер» счётуна кредити боюнча 1590 «Башка дебитордук карыздар» счёту менен корреспонденцияда чагылдырылат; бир эле учурда ал боюнча талап кылуу укугу өткөрүлүп берилген дебитордук карыздардын суммасы 1490 счётуна кредитине 9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар» счёту менен корреспонденцияда алып салынат;

- ФОЭСтин 39-стандартынын 111 жана 115-параграфтарына ылайык чегерилген, инвестициялардын баасынын түшүүсүнөн улам келип чыккан чыгым;

- операциялык эмес иштерге таандык болгон, мурда эсептен алып салынган кредитордук карыздарды калыбына келтирүү;

- инвестициялардын колдонуудан калуусунан улам келип чыккан зыян;

- негизги каражаттардын колдонуудан калуусунан улам келип чыккан зыян;

- материалдык эмес активдердин колдонуудан калуусунан улам келип чыккан зыян;

- кыймылсыз мүлккө инвестициялардын адилет наркынын өзгөрүүсүнөн улам келип чыккан зыян.

14.3. Күтүүсүз жагдайлар чагылдырылган беренелердин эсеби

Күтүүсүз жагдайлар - бул, субъекттин адетте аткарган ишинен так айырмаланган, алардын дайыма болушун же кайталанышын күтүп болбо-

гон окуялар же операциялар. Күтүүсүз жагдайлардын натыйжалары финансылык-чарбалык иштердин натыйжалары жөнүндөгү отчетто субъекттин адеттеги ишинен (операциялык жана операциялык эмес) түшкөн пайдадан же зыяндан өзүнчө эсепке алынууга тийиш. Түшкөн пайдаларды жана зыяндарды күтүүсүз жагдайлар камтылган берене катары классификациялоо ФОЭСтин 8-стандартынын 11-параграфына ылайык жүзөгө ашырылат.

Кээде күтүүсүз жагдайлар беренесине эмнени, кадимки ишмердүүлүктөн алынган пайда жана зыянга эмнени киргизүүнү аныкташ кыйын. Беренелер күтүүсүз жагдайлар катары эсептелет, эгерде алар төмөнкү мүнөздөмөгө ээ болсо:

- өтө эле сейрек пайда болот;
- чарбалык субъекттин кадимки чарбалык ишмердүүлүгүнүн бөлүгү болуп эсептелбейт;
- жетекчилик же менчик ээсинин чечиминен көз каранды эмес.

Компаниянын кадимки чарбалык ишмердүүлүгүнөн алынган пайда жана зыяндар күтүүсүз жагдайлар беренеси катары каралбайт. Окуя кадимки эмес болушу жана субъекттин кадимки чарбалык ишмердүүлүгүнөн бир кыйла айырмаланышы керек.

Операция же окуялар субъект үчүн кадимки эмес кубулуш экендигин аныкташ үчүн, жана субъекттин кадимки ишмердүүлүгүнөн жетишерлик айырмаланышы үчүн субъекттин жүргүзгөн чөйрөсүн кароо зарыл.

Чөйрө түшүнүгү өнөр жай, географиялык абалы, мамлекеттик жөнгө салуунун мүнөзү жана денгээли сыяктуу факторлорду камтыйт. Кандайдыр бир окуя же операциялар бир фирма үчүн кадимки эмес, ал эми башкасына (чөйрөдөгү айырмачылыктарына байланыштуу) толугу менен мүнөздүү болушу мүмкүн. Мисалы, төмөнкү эки окуя окшош, бирок биринчисин күтүүсүз жагдайлар катары, ошол эле учурда экинчиси андай эмес.

Күтүүсүз жагдайлар – пахтанын түшүмүнүн бир кыйла бөлүгүн мөндүр талкалады. Мындай пахтанын өстүргөн жериндеги мөндүр менен зыян келтирүү сейрек учуроочу болуп саналат.

Кадимки – тонуунун жыйынтыгында цитрус сымал өсүмдүктөрдүн түшүмү жабыркады. Тонуулар ар бир үч же төрт жылда кайталанып турат.

Экинчи учурда компания иштеген айлана чөйрөнү эске алуу менен сейрек пайда болуу критерийи канааттандырылбайт. Тонуудан алынган зыяндын мурдагы тажрыйбасы айгинеленгендей, келечекте мындай зыянга учуроолор кайталанышы мүмкүн.

Төмөнкү учурлар күтүүсүз жагдайлар катары каралбашы керек, себеби алар компаниянын кадимки жана уланып жаткан ишмердүүлүгүндө күтүлүүсү мүмкүн:

- кайтарылбас карыздар жана ТМЗны эске алуу менен зыян жана зыянга резервдер;

- валюталарды алмаштырууда курсунун өзгөрүүсүнөн алынган пайда жана зыяндар;

- келишимдик бааларга карата түзөтүүлөр;

- мүлк, жабдуу же башка баалуулуктарды жоюу же сатуудан пайда жана зыяндар;

- мурдагы мөөнөттөгү зыяндарды жабуу үчүн киреше салыгын кыскартуу же мурдагы салыктык женилдиктерди алып салуу.

9800 «Күтүүсүз жагдайларды чагылдырган беренелер» счёту күтүүсүз жагдайлардан алынган финансылык жыйынтыктардын (пайда жана зыян) эсеби үчүн каралган. Күтүүсүз жагдайлардын жыйынтыктары субъекттин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы жөнүндө отчетто субъекттин кадимки (операциялык жана операциялык эмес) ишмердүүлүгүнүн пайда жана зыянынан өзүнчө эсепке алынышы жана көрсөтүлүүсү керек. Пайда жана зыяндарды күтүүсүз жагдайларды чагылдырган беренелер катары классификациялоо ФОЭС 8 “Эсеп саясаты, эсептик баалоодогу өзгөрүүлөр жана каталар” стандартына ылайык жүргүзүлөт.

14.1-таблица

Күтүүсүз жагдайларды чагылдырган операциялардын корреспонденциясы

	Операциялардын мазмуну	Счеттордун корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1.	Күтүүсүз алынган пайда	1100 1200 1400 3100 3400	9810
2.	Күтүүсүз чыгым	9820	1100 1200 1300 1400 1600 2100 2800 2900 3100 3300 3400 3500 4100
3.	Күтүүсүз чыгым жана пайда счетторун жабуу: - күтүүсүз алынган пайда; - күтүүсүз чыгым	9810 5999	5999 9820

9800 сметуна кошумча сметтор ачылышы мүмкүн:

9810 «Күтүүсүз алынган пайда»;

9820 «Күтүүсүз чыгым».

Бул сметтун дебетинде күтүүсүз чыгым, ал эми кредитинде күтүүсүз алынган пайда чагылдырылат. Отчеттук мөөнөттөгү дебеттик жана кредиттик айланууларды салыштыруу менен акыркы финансылык жыйынтык алынат.

14-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешеси жана чыгымдары
2. Түшүнүгү.
3. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби.
4. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби.
5. Күтүүсүз жагдайлар чагылдырылган беренелер.
6. Күтүүсүз жагдайлар чагылдырылган беренелердин эсеби.

15-БӨЛҮМ. Финансылык натыйжанын эсеби

15.1. Ишкананын финансылык натыйжасынын түзүмү жана калыптандыруу тартиби

Рынок экономикасынын шартында ишкананын иштөөсү үчүн маанилүү ролду финансылык натыйжа ойнойт. Финансылык натыйжадан финансылык туруктуулук, төлөө жөндөмдүүлүгү, рентабелдүүлүк жана өндүрүштүн натыйжалуулугу көз каранды.

Ишкананын финансылык натыйжасы – бардык чыгымдарды жана зыянды кемитүүдөн кийинки бардык киреше.

Ишкананын финансылык натыйжасы он жана терс болуусу мүмкүн.

Он финансылык натыйжада кирешелер чыгашалардан ашыкча болот, эгерде тескерисинче болсо, анда терс финансылык натыйжа зыян болот.

Ар бир ишкананын негизги максаты болуп пайда алуу эсептелет. Ошондуктан бухгалтердик эсеп жана отчеттуулуктун негизги кызматы катары отчеттуулукта ишкананын пайда жана зыянын аныктоо жана чагылдыруу болуп саналат.

Пайда түшүнүгү эл чарбасында көп мааниге ээ, ал эми бухгалтердик эсепте – бул киреше чыгашаларды кемитүүдөн кийин.

Киреше – өз алдынча чарбалык ишмердүүлүктүн келип түшүүсү жана башка активдеринин көбөйүүсү, же болбосо товарларды жөнөтүү же өндүрүү, көмөк көрсөтүү же ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнүн жыйынтыгында анын пассивдерин жабуу.

Жөнөкөй түшүнүк боюнча кирешелер отчеттук мөөнөт ичинде сатылган товарлар же кызмат көрсөтүүлөрдүн наркына барабар. Аларды сатуу менен ишкана анын ордуна акча, же келечекте төлөө убадасын, же болбосо бартердик операциялар учурунда баалуулуктарды же көмөк көрсөтүүнү алышат.

Ишканаларда кирешенин эки түрү бар:

1. Сатуу операциялар ы боюнча киреше;
2. Сатуудан тышкары операциялар дан алынган киреше.

Чыгымдар жалпысынан продукциянын өздүк наркын түзөт, өндүрүштүк өздүк нарк жана толук өздүк нарктан турат.

Продукциянын өздүк наркы – продукцияны өндүрүү жана сатуу боюнча бардык чыгымдар.

Экономикалык категория катары пайда экономиканын тармактарында түзүлгөн акчалай чогултуунун негизги формасы болуп саналат. Пайда экономиканы башкаруунун нарктык инструменттери жана рычагтарынын жалпы системасында негизги орунду ээлейт. Бул финансы, кредит, баа, өздүк нарк жана башка экономикалык рычактардын түз жана кыйыр түрдө пайда менен байланышы бар экендиги менен мүнөздөлөт.

Пайда – ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүнүн негизги түзүүчү элементтеринен болуп саналат. Ал ишкананын финансылык абалын, кызматкерлердин жеке жана коомдук керектөөсүн канаттандыруу деңгээлин аныктайт, финансылык-кредиттик системанын алдындагы милдеттенмелерди толук жана өз убагында аткарууга кепилдик берет, өндүрүштүн натыйжалуулугун мүнөздөйт.

Пайда ишкананын илимий-техникалык жана социалдык өнүгүүсү боюнча иш чараларды каржылоонун негизги булагы.

Рынок шартында ишканалардын чарбалык ишмердүүлүгү пайданын стимулдуу ролун жогорулатуу менен байланышкан. Пайда алуу биринчи кезектеги манилүү маселелерди – өндүрүштүк жана жеке керектөөлөрдү ар тараптан канаттандыруу максатында өндүрүштүн көлөмүнүн өсүүсү, продукцияны өндүрүү жана сатуу боюнча коомдук маанилүү чыгымдардын деңгээлин кыскартуу, о.э. анын сапатын жогорулатууга жөндөйт.

Чарбалык ишмердүүлүк процессинде ишкана финансылык натыйжага ээ болот жана пайда жана зыян түрүндө мүнөздөлөт.

Алар продукцияны (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр), товарларды, негизги каражаттарды, материалдык баалуулуктарды, материалдык эмес жана башка активдерди сатуудан, о.э. сатуудан тышкары операциялардан алынган киреше жана чыгашалардан алынган финансылык натыйжалардын суммасын көрсөтөт.

Баланстык пайда жана ишкананын жайгашуусундагы калган пайда (зыян) же башкача аталышы таза пайда (зыян) деп айырмалашат.

Баланстык пайда – продукцияны (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр), товарларды, негизги каражаттарды, материалдык баалуулуктарды, материалдык эмес жана башка активдерди сатуудан, о.э. сатуудан тышкары операциялардан алынган пайда.

Мына ошондуктан продукцияны (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр) сатуу боюнча пайда (зыян) продукциянын (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр) өткөрө турган баада сатуудан алынган киреше (дүн киреше) менен өндүрүш жана сатуу чыгымдарынын ортосундагы айырмасы катары аныкталат.

Продукцияны сатуудан түшкөн киреше аны төлөө учурунда же аны жөнөткөн учурда жана сатып алуучуга (бююртмачыга) эсептешүү документтерин жөнөткөндө аныкталат. Продукцияны сатуудан алынган кирешени аныктоо ыкмасы ишкана тарабынан кабыл алынган эсеп саясатындагы чарба жүргүзүүнүн шарттары жана түзүлгөн келишимдерге ылайык бекитилет.

Негизги каражаттар, материалдык эмес активдерди сатуудан алынган пайда (зыян) өткөрө турган баада жана калдык наркта сатуудан алынган киреше менен аларды сатуу жана сатууга кирген салыктар боюнча чыгымдардын айырмасы катары эсептелет.

Материалдык баалуулуктарды сатуудан алынган пайда киреше менен аларды сатып алуу, сатуу жана сатууга кирген салыктар боюнча чыгымдардын айырмасы катары эсептелет.

Өндүрүштүк-чарбалык ишмердүүлүктүн натыйжасында ишкана сатуудан тышкары пайда же зыян алып калуусу мүмкүн.

Баланстык пайданын көпчүлүк бөлүгүн продукцияны (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр) сатуудан түшкөн пайда түзөт. Ишканада болгон башка сатуу жана сатуудан тышкаркы зыян анын баланстык пайдасынын суммасын азайтат

Ишкананын ээлик кылуусунда калган пайда (таза пайда) баланстык пайда менен анын эсебиндеги салыктык төлөмдөрдүн ортосундагы айырманы түзөт. Көрсөтүлгөн пайда ишканада жайгашуусунда калып уюштуруу документтерине ылайык резервдик капиталды, ар түрдүү фонддорду (керектөө фонду, чогултуу фонду) түзүүгө багытталат.

15.2. Финансылык натыйжанын эсеби

ФОЭСтын негизинде ишкананын финансылык натыйжасы алпыланат жана отчеттук мөөнөттүн аягында пайда жана зыян жөнүндөгү отчет түзүлөт.

Таза пайда же зыян ар бири “Пайда жана зыян жөнүндөгү отчетто” ачылып көрсөтүлүүчү төмөнкү элементтерден аныкталышат:

- дүң пайда;
- башка операциялык ишмердүүлүктөн болгон киреше (чыгаша);
- операциялык ишмердүүлүктөн болгон пайда (зыян);
- операциялык эмес ишмердүүлүктөн болгон киреше жана чыгашалар;
- салыктарды алып салууга чейинки пайда (зыян);
- пайдага болгон салык боюнча чыгашалар;
- кадимки ишмердүүлүктөн болгон пайда (зыян);
- өзгөчө кырдаалдар;
- отчеттук мезгилдеги таза пайда (зыян).

ФОЭСга ылайык ишканаларда кирешенин эки түрү бар:

- операциялык ишмердүүлүктөн алынган киреше;
- операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган киреше.

Операциялык ишмердүүлүктөн алынган киреше – негизги чарбалык ишмердүүлүктүн жыйынтыгында алынган натыйжа.

Ал ТМЗны (жумуш жана көмөк көрсөтүүлөр) сатуудан, субъекттин ишмердүүлүгүнүн түрүнө карата сыйлоо, пайыздар, гонорар жана ижара төлөмүнөн келип түшкөн кирешени камтыйт.

Негизги ишмердүүлүктөн алынган кирешенин эсеби үчүн 6100 «Түшкөн акча» счёту каралган. Бул бөлүмдүн счётору убактылуу жана пассивдүү счётор.

Операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган киреше – башка ишканалардын ишмердүүлүгүндө үлүштүк катышуу боюнча киреше, инвестициялардан пайыздык киреше, инвестициялык баалуу кагаздарды сатуудан алынган киреше, чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан киреше, негизги каражаттарды сатуудан алынган киреше, алынган айыптар, туумдар, ТМЗ, негизги каражаттарды жана башка баалуулуктарды инвентаризациялоодогу ашыкча чыгуулар.

Операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган кирешелердин эсеби үчүн 9100 «Операциялык эмес иштерден кирешелер» счёту каралган.

Күтүүсүз алынган пайда - бул субъекттин кадимки операцияларынан даана айырмаланган жана алардын болуусу дайыма болбой турган пайдалар (камсыздандыруу сыйлыгы, жаны мыйзам кирүүдөн алынган пайда, карызды мөөнөтүнөн мурда жабуудан алынган пайда ж.б.)

Күтүүсүз алынган пайданын эсеби үчүн 9810 «Күтүүсүз алынган пайда» счёту каралган.

Чыгаша – бул экономикалык пайданын отчеттук мезгил ичиндеги азаюусу, ал активдердин агып чыгуусу жана азаюусу же милдеттенмелердин көбөйүү формасында туюнтулуп, өздүк капиталдын менчик ээлерине берилген төлөмдөр менен байланышпаган азаюусуна алып келет.

Чыгаша элементи ФОЭС концепциясында мына ушундайча аныкталган. Чыгашаларды аныктоодо операциялык ишмердүүлүктүн жүрүшүндө пайда болуучу сарптоолор кошулат. Чыгашалар өз ичине материалдык сарптоолорду, эмгек акысын, амортизацияны ж.б. элементтерди камтыйт. Активдердин агып чыгуу формасы материалдык камдоолорду чыгымдоодо байкалат. Сарптоолордун амортизация сыяктуу элементи негизги каражаттардын жаңыдан жаратылган продуктуга өткөн наркын мүнөздөйт. Бул активдердин азаюусунун мисалы. Айлык акыны эсептөө ишкананын милдеттенмелерин көбөйтөт, ал эми аны берүү акча каражаттарын азайтат, б.а. активдер кайрадан азайышат.

Жөнөкөй сөз менен түшүндүргөндө, чыгашалар – киреше алуу учурунда товар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн жумшалган чыгымдар.

Чыгашалар кирешеге карама каршы келип, алар капиталдын азайуусуна алып келет. Алар активди азайтып, пассивди көбөйтөт.

Чыгашалар төмөнкүдөй бөлүнөт:

- продукциянын өздүк наркы;
- коммерциялык чыгымдар;
- жалпы жана административдик чыгымдар;
- операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдары;
- күтүүсүз чыгым.

Продукциянын өздүк наркы – продукцияны сатып алуу же өндүрүү боюнча чыгымдардын суммасы. Ал фактылык жүргүзүлгөн чыгымдардын негизинде аныкталат.

Өнөр жайда ал отчеттук мөөнөттүн башындагы бүткөрүлө элек өндүрүштүн суммасы жана жүргүзүлгөн чыгымдарды отчеттук мөөнөттүн аягындагы бүткөрүлө элек өндүрүштүн суммасын кемитүү менен аныкталат.

Буларга өндүрүш процесси менен тыгыз байланышы бар түз чийки зат жана эмгек чыгымдары, мезгилдик жана туруктуу накладной чыгымдары кирет.

Өндүрүш чыгымдарынын эсеби үчүн үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн эсеп боюнча 1630 «Бүткөрүлө элек өндүрүш» счету, ал эми мезгилдүү эсеп системасы боюнча 7100 «Товардык-материалдык запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы» счеттору каралган.

Коммерциялык чыгымдар - бул продукцияны сатуу менен байланышкан чыгымдар. Ал өзүнө камтыйт:

а) *өнөр жайда* – сатуу менен байланышкан жеткирүү жана танылоо, жарнак ж.б. иш чаралар боюнча чыгымдар;

б) *соодада* – таңылоо, жарнак, жеткирүү ж.б. чыгымдар

Алардын эсеби үчүн 7500 «Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар» счету каралган.

Жалпы жана административдик чыгымдар – ишканаланы тейлөө жана башкаруу боюнча чыгымдар. Ал өзүнө камтыйт:

а) *өнөр жайда* – эмгек акы жана социалдык камсыздандыруу боюнча чыгымдар, иш сапар, кеңсе товарлары, аудитор жана юристтердин гонорары, коммуналдык кызмат ж.б. чыгымдар.

б) *соодада* – башкаруу жана бухгалтердик эсепти жүргүзүү боюнча, административдик багыттагы негизги каражаттардын амортизациясы, ижара чыгымы, комуналдык тейлөө жана жалпы ишкана боюнча башка чыгымдар.

Жалпы жана административдик чыгымдардын эсеби 8000 “Жалпы жана административдик чыгымдар” счетунда каралат.

Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдары – бул банк жана банк эмес мекемелерине карыз суммасы боюнча пайыздарды төлөө чыгымдары, мөөнөтү өткөн насыянын пайызы, финансылык ижаранын пайыздарын төлөө чыгымдары, баалуу кагаздардын ээлерине пайыздарды төлөө, негизги каражаттардын чыгуусу боюнча зыяндар, айлана чөйрөнү коргоо боюнча чыгымдар, төлөнгөн айыптар, туумдар, кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар жана операциялык эмес ишмердүүлүк менен байланышы жок башка чыгымдар.

Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби үчүн 9500 «Операциялык эмес иштерден чыгымдар» счету каралган. Счет убактылуу жана активдүү счет.

Күтүүсүз чыгым – бул субъекттин кадимки операцияларынан даана айырмаланган жана алардын болуусу дайыма болбой турган зыяндар.

Ал табигый кырсыктан тартылган зыян, жаңы мыйзамды киргизүүнүн кесепетинен келип чыккан зыян, мөөнөтүнөн мурда жабылган карыз боюнча зыянды камтыйт.

Күтүүсүз чыгымдардын эсеби үчүн 9820 «Күтүүсүз чыгым» счету каралган.

Убактылуу счеттор билгилүү отчеттук мөөнөттө киреше жана чыгымдардын абалын чагылдырып, отчеттук мөөнөттүн аягында бул счеттордун калдыгы “Пайда жана зыян жөнүндө” отчетко капиталдар счетуна өткөрүлөт, же болбосо бул процедураны *сметторду жабуу* деп атайбыз. Башка тарабынан айтсак, актив, милдеттенмелер жана капитал счеттору, калдыгы дайыма баланста көрсөтүлүү менен туруктуу деп аталышат.

Бухгалтердик эсепте сметторду жабуу үчүн 5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын топтому» каралып, бул сметто ишкананын бардык киреше жана чыгашалары жалпыланып, жыйынтыгында финансылык натыйжа (пайда жана зыян) аныкталат. Бул смет салыштыруучу смет деп аталып, калдыкка ээ эмес.

5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын топтому» сметунун дебетинде ишкананын бардык чыгаша жана зыяндары, ал эми кредитинде ишкананын кирешеси чагылдырылат. Салыштырууда киреше чыгашадан көп болсо – пайда, ал эми тескерисинче – зыян алган болобуз.

Бул смет төмөнкүдөй түзүмгө ээ.

Д-т Кирешелердин жана чыгымдардын топтому К-т

- Продукциянын өздүк наркы - Сатуу боюнча чыгымдар - Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдары - Жалпы жана административдик чыгымдар - Күтүүсүз чыгым - Пайда салыгы	- Операциялык ишмердүүлүктөн алынган киреше - Операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган киреше - Күтүүсүз алынган пайда
Зыян	Таза пайда

Пайданы эсептөөдө эки болжолдор колдонулат:

- үзгүлтүксүздүүлүк;
- эсептеп коюу

Үзгүлтүксүздүүлүк – ишкана өзүнүн ишмердүүлүгүн дайыма үзгүлтүксүз алып баруусун, келечекте ошол ишин кеңейтип жүрүп отураарын түшүндүрөт.

Эгерде ишкана ишмердүүлүгүнүн масштабын кыскарткысы келсе же болбосо жоюла турган болсо, анда милдеттемелер аныкталган тартипте

төлөнүшү керек. Мындай шартта ишкана сөзсүз түрдө келе жаткан финансылык отчеттуулук жылына карата түзүлүп жаткан эсеп саясатына жарыя кылышы керек. Бул принцип айрыкча активтерди баалоодо белгилүү ролду ойнойт, анткени көптөгөн активтердин баалуулугу, аларды ишкана кандай колдонгондугуна байланыштуу. Эгерде ишкана жоюла турган болсо, анда алардын сатылуу наркы эсептеги наркынан бир канча төмөн болушу мүмкүн.

Эсептен коюу – бул принцип болжолдогон кирешелерди алуу менен аларды алуу укугунун ортосундагы, накталай же чегерүү төлөмдөр менен аларды төлөө милдеттенмелеринин укуктарынын ортосундагы айырманы аныктап берет, анткени алар практика жүзүндө юридикалык милдеттер болуп саналат.

Кирешелерди накталай кириштөө, аларды накталай алуу укугу катарында аныкталышы мүмкүн, ал эми бухгалтерия бул укуктарды каттоо менен алек болушат. Кирешелерди накталай кириштөө, товарларды сатуу менен бирге эле, же аларды алуу укугу пайда болгон учурдун алдында, же болбосо аларды алуу укугу пайда болгон учурдан кийин жана ошондой эле алардагы каталарды аныктаган учурда болушу мүмкүн.

Сатып алынган товарлардан жана кызматтардан алынган пайда үчүн ишкана төлөгөн акча чыгымдары милдетемелердин укугу катарында аныкталышы мүмкүн. Акча каражатын төлөө товарларды сатып алуу учурунда, же аларды кандай төлөө керек экендигинин алдында, же төлөө үчүн коюлган күндөн кийин, же алардагы каталарды аныктаган учурда.

Кирешелерди жана чыгашаларды отчеттук мезгилге туура киргизип эсептөө финансы отчеттуулугунда өзгөчө мааниге ээ. Отчеттук мезгилде кириштелген жана чыгышталган кирешелер менен чыгашалар, акча каражаттарынын иш жүзүндө алынышына же төлөнүшүнө карабастан отчеттук мезгилдин кирешеси жана чыгашасы делип эсептелинет.

Отчеттук мезгилге кирбеген кирешелер менен чыгашалар, аларга акча келип түшсө да же төлөнсө да отчеттук мезгилдин кирешеси же чыгашасы деп эсептелинбейт (таанылбайт).

Финансылык отчеттуулукта кирешелер менен чыгашаларды качан акча каражаттары алынганда же төлөнгөндө эмес, башкача айтканда акча каражаты иш жүзүндө алынышына же төлөнүшүнө карабастан, алардын иш жүзүндө болгонуна карата чагылдырышыбыз керек.

Ошондой эле ишканада тиешелүү эсеп саясатын жүргүзгөндө жана финансылык отчеттуулукту түзгөндө төмөндөгүдөй принциптерге таянсак болот:

Эсептөө ыкмасы эки жолду камтыйт:

1) *Счеттордун констатациясы* – кирешелерди алган учурда жана чыгымдарды болгон учурда таануу;

2) *Счеттордун трансформациясы* мөөнөтүн өткөрүү же эсептөө формасында жазуулар жүргүзүлөт. Мисалы, ишкана товарды карызга жөнөтөт, бул учурда 1400 «Алууга каралган эсептер» счетунун дебетинде, ал эми «6100 «Түшкөн акча» счету боюнча проводка берилет. Бул учурда киреше акчаны алганга чейин эле, операция болгон учурдан баштап таанылат.

Телефондук сүйлөшүүлөрдү төлөө үчүн счет алынды, бул учурда чыгым жүргүзүлгөн деп констатацияланат. Бухгалтердик жазуу 8070 8070 «Коммуникацияга кеткен чыгымдар» счетунун дебети жана 3100 «Төлөөгө каралган эсептер» счетунун кредити боюнча жүргүзүлөт.

Трансформациялоого мисал катары, ишканада декабрь жана январь айлары үчүн ижара төлөмү 31-декабрда төлөндү. Бул учурда декабрь айы үчүн ижара төлөмү чыгым катары эсептелет, ал эми калган бөлүгү келечектеги мөөнөттүн чыгымдары катары трансформацияланат.

Счетторду жабуунун бухгалтердик эсебинде төмөнкүдөй жазуулар жүргүзүлөт:

а) *Чыгашалар счетун жабуу:*

- сатылган продукциянын өздүк наркын чагылдыруу:

Д-т 7100 К-т 1640

- сатылган товарлардын өздүк наркын чагылдыруу:

Д-т 7200 К-т 1610

- операциялык ишмердүүлүк боюнча чыгымдарды жоюу:

Д-т 5999 К-т 7100

- күтүүсүз чыгымдарды жоюу:

Д-т 5999 К-т 9820

б) *Кирешелер счетун жабуу:*

- продукция, товарларды (кызмат көрсөтүүлөр жана жумуш) сатуудан алынган киреше:

Д-т 6100 К-т 5999

- бул жерде кайтарым жана женилдик чагылдырылат:

Д-т 5999 К-т 6120

- бартердик операция боюнча киреше:

Д-т 6130 К-т 5999

- операциялык эмес ишмердүүлүктөн алынган кирешени жоюу:

Д-т 9100 К-т 5999

- күтүүсүз алынган пайданы жоюу:

Д-т 9810 К-т 5999

в) *5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын топтому» счетун жабуу:*

- пайда алган учурда:

Д-т 5999 К-т 5300

- зыян алган учурда:

Д-т 5300 К-т 5999

Счетторду жабуу пайда жана зыян жөнүндө отчетто көрсөтүлөт.

Финансылык натыйжа, пайда жана зыян жөнүндө отчетту түзүү боюнча практикалык мисалды карайбыз

Практикалык мисал: Мезгилдүү эсеп системасы

«Агропласт» компаниясынын маалыматына ылайык запастардын эсебинин мезгилдүү жана үзгүлтүксүз системасын колдонуу менен операциялардын эсеби боюнча зарыл болгон проводкаларды бергиле. Жабуучу проводкаларды чагылдыргыла. 2017-жыл үчүн компаниянын пайда жана зыяндар жөнүндө отчетун жана бухгалтердик балансын түзгүлө.

«Агропласт» компаниясы 2017-жылдын 1-январына карата счеттор боюнча төмөнкүдөй калдыктарга ээ:

«Акчалай каражаттар» счетунда.....5000 сом.

«Товарлар» счетунда:.....8000 сом.

Анын ичинде: А товары- 10 даана 200 сом баада. = 2000 сом.

Б товары - 3 даана 1000 сом баада = 3000сом.

В – 6 даана 500 сом баада = 3000 сом.

«Жөнөкөй акциялар» счетунда.....13000 сомов.

1. 15 январь 2017 ж.- А товары накталай акчага сатылып алынды - 10 даана 200 сомдон;

2. 18 март 2017 ж.- Б товары карызга сатылып алынды - 1 даана 1000сомдон;

3. 20 май 2017 ж.- В товары карызга сатылып алынды- 6 даана 500сомдон;

4. 25 июнь 2017 ж.- А товары карызга сатылды – 5 даана 450 сомдон;

5. 27 август 2017ж.- В товары накталай акчага сатылды - 3 даана 2250 сомдон;

6. 29 декабрь 2017 ж. В товары карызга сатылды - 8 даана 1250 сомдон;

7. 31 декабрь 2017 ж. инвентаризациянын жыйынтыгы боюнча счеттордугүзөтүү жүргүзүлдү.

"Товарлар" 2017-жылдын 31-декабрына карата фактылык бар болуусун түздү:

А товарлары 15 даана 200 сомдон = 3000 сом.

Б товарлары 1 даана 1000 сомдон = 1000 сом.

В товарлары 4 даана 500 сомдон = 2000 сом.

6000 сом

8. 2017-жылдын 31-декабрында убактылуу счетторду жабуу жана 2017-жылдын чарбалык ишмердүүлүгүнүн акыркы финансылык натыйжасын аныктоо жүргүзүлдү.

а) сатылган товарлардын өздүк наркын аныктоо;

б) киреше жана чыгашалардын счетто- рун жабуу;

в) акыркы финансылык натыйжаны аныктоо.

Жогорудагы операцияларга төмөнкүдөй проводка бербиз:

- 1) Д-т 7210 -2000 сом
К-т 1110- 2000 сом
- 2) Д-т 7210 -1000 сом
К-т 3110- 1000 сом
- 3) Д-т 7210 -3000 сом
К-т 3110- 3000 сом
- 4) Д-т 1410 -2250 сом
К-т 6110- 2250 сом
- 5) Д-т 1110 -6750 сом
К-т 6110- 6750 сом
- 6) Д-т 1410 -10000 сом
К-т 6110- 10000 сом
- 7) Д-т 7290 – 2000 сом
К-т 1610- 2000 сом

8) а) сатылган товарлардын өздүк наркын аныктайбыз:

Д-т 7200 Сатылган товарлардын өздүк наркы – 8000 сом

К-т 7210 Мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында
товарларды сатып алуу – 6000 сом

К-т 7290 Мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында запастардын наркына ондоо киргизүү – 2000 сом

(ФОЭСга ылайык «Мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында запастардын наркына ондоо киргизүү» счёту колдонулбаса, 7 жана 8-пункттардагы проводкалар төмөнкүдөй болушу мүмкүн)

Д-т: Товарлар (аягындагы запастар) 6000 сом

Д-т: Сатылган товарлардын өздүк наркы 8000 сом

К-т: Мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында товарларды сатып алуу 6000

К-т: Товарлар (баштапкы запастар) 8000 сом

Башкача айтканда сатылган товарлардын өздүк наркы төмөнкүдөй аныкталды:

Мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында товарларды сатып алуу + баштапкы запастар-аягындагы запастар

б) киреше счётторун жабуу

Д-т 6100 Сатуудан түшкөн киреше -19000 сом

К-т 5999 Кирешелердин жана чыгымдардын топтому – 19000 сом

в) чыгашалар счётторун жабуу

Д-т 5999 Кирешелердин жана чыгымдардын топтому -8000 сом

К-т 7100 Сатылган товарлардын өздүк наркы - 8000 сом

г) акыркы финансылык натыйжаны аныктоо

Д-т 5999 Кирешелердин жана чыгымдардын топтому -11000 сом

К-т 5300 Бөлүштүрүлбөгөн пайда 11000 сом

«Агропласт» компаниясынын 2017-жылдын 1-январынан 31-декабрга карата пайда жана зыяндар жөнүндө отчету

Сатуудан түшкөн киреше 19000

Мөөнөттүн баштапкы учурунда сатылган товарлардын өздүк

наркы..... 8000

+ Сатып алуу..... 6000

= Сатууга даяр болгон товарлар 14000

- Мөөнөттүн аягындагы ТМЗ 6000

= Сатылган товарлардын өздүк наркы..... (800)

Дүн киреше..... 11000

«Агропласт» компаниясынын 2017-жылдын 31-декабрына карата бухгалтердик балансы

<i>Активдер</i>	<i>Милдеттенмелер</i>
Акчалай каражаттар- 9750 сом	Төлөнө турган счеттор- 4000 сом
Алына турган счеттор-12250 сом	<i>Милдеттенмелердин жыйынтыгы- 4000 сом</i>
Товарлар-6000 сом	<i>Өздүк капитал</i>
	Жөнөкөй акциялар- 13000 сом
	Бөлүштүрүлбөгөн пайда-11000 сом
	<i>Менчик капиталдын жыйынтыгы- 24000 сом</i>
Активдердин баары - 28000 сом	Милдеттенме жана өздүк капиталдын баары -28000 сом

Практикалык мисал: «Алмаз» ЖЧКнын 2017-жылдын 1-декабрына карата түзөтүлө элек балансы

№	Счеттордун аталышы	Счеттордун шифри	Суммасы (сом)	
			Дебет	Кредит
1	Кассадагы акча каражаттары	1110	86400	
2	Алына турган счеттор	1400	50000	
3	Кенсе буюмдары	1740	7200	
4	Аванс түрүндө төлөнгөн камсыздандыруу	1890	9600	
5	Кенсе жабдуулары	2150	136000	
6	Топтолгон амортизация - кенсе жабдуулары	2195		24000

7	Төлөнө турган счеттор	3100		28000
8	Алынган аванстар	3200		18400
9	Акционердик капитал	5100		194800
10	Дивиденддер	3540	16000	
11	Катчылык кызматтан түшкөн киреше	6100		116000
12	Эмгек акы боюнча чыгашалар	8010	60000	
13	Ижара боюнча чыгашалар	8030	16000	
	Жалпы		381200	381200

Ошондой эле төмөнкүдөй маалымат бар:

1. Декабрьда мөөнөтү бүткөн камсыздандыруу-1600 сом:
Д-т 8080   К-т 1890
2. Декабрьдын аягында бар болгон кеңсе буюмдары 3000 сомду түздү:
Д-т 8060   К-т 1740
3. Декабрь айындагы амортизация – 4000 сом:
Д-т 8470   К-т 2195
4. Декабрьдын аягында эмгек акы боюнча эсептелген милдеттенме 4800 сомду түздү:
Д-т 8010   К-т 3520
5. Декабрьда көрсөтүлгөн кызмат, бирок 31-декабрда төлөнө элек-12000 сом:
Д-т 1590   К-т 6110
6. Компания тарабынан көрсөтүлгөн кызмат үчүн киреше аванс түрүндө төлөнгөн-6400сом:
Д-т 3200   К-т 6110
7. Пайда салыгы 10000 сом өлчөмүндө эсептелди:
Д-т 9910   К-т 3410

Талап кылынат:

1. Түзөтүлө элек баланста счеттор үчүн Т-счетту даярдоо жана счетторго сальдону киригизүү.
2. Зарыл болгон жабуучу проводкаларды аныктоо жана аларды Т-счетторго жазуу. Зарыл болгон учурда жаны Т-счетторду ачуу.
3. Корректировкаланган түзөтүлө элек балансты даярдоо.
4. 2017-жылдын 31-декабрына карата пайда жаны зыян жөнүндө отчетту жана бухгалтердик балансты түзүү.

БАШКЫ ЖУРНАЛ

МӨӨНӨТҮ	СЧЕТТОРДУН АТАЛЫШЫ	РАЗНОСКАНЫ БЕЛГИЛӨӨ	ДЕБЕТ	КРЕДИТ
31-декабрь	Камсыздандыруу боюнча чыгашалар	8080	1600	
	Алдын ала төлөнгөн камсыздандыруу	1890		1600
31-декабрь	Кеңсе буюмдарына чыгашалар	8060	4200	
	Кеңсе товарлары (7200-3000=4200)	1740		4200
31-декабрь	Жешилүү боюнча чыгашалар	8470	4000	
	Топтолгон амортизация	2195		4000
31-декабрь	Эмгек акы боюнча чыгашалар	8010	4800	
	Эсептелген эмгек акы	3520		4800
31-декабрь	Башка дебитордук карыздар	1590	12000	
	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	6100		12000
31-декабрь	Алынган аванстар	3200	6400	
	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	6100		6400
31-декабрь	Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн киреше	6100	134400	
Жабуучу проводка	Кирешелердин жана чыгымдардын топтому	5999		134400
31-декабрь	Кирешелердин жана чыгымдардын топтому	5999	90600	
Жабуучу проводка	Эмгек акы боюнча чыгашалар	8010		64800
	Ижара төлөмү боюнча чыгашалар	8030		16000
	Камсыздандыруу боюнча чыгашалар	8080		1600
	Кеңсе буюмдарына чыгашалар	8060		4200
	Жешилүү боюнча чыгашалар	8470		4000
31-декабрь	Кирешелердин жана чыгымдардын топтому	5999	43800	
Жабуучу проводка	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	5300		43800
31-декабрь	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	5300	16000	
	Дивиденддер	3540		16000

**«Алмаз» ЖЧКнын 2017-жылдын 1-декабрына карата
трансформациялык таблицасы**

Счеттордун аталышы	Түзөтүлө элек баланс		Түзөтүүчү проводка		Түзөтүүдөн кийинки түзөтүлө элек баланс		Пайда жана зыяндар жөнүндө отчет		Бөлүштүрүл бөгөн пайда жөнүндө отчет		Бухгалтердик баланс	
	Д᠒	К᠒	Д᠒	К᠒	Д᠒	К᠒	Д᠒	К᠒	Д᠒	К᠒	Д᠒	К᠒
Акчалай каражаттар	86400				86400						86400	
Алына турган счеттор	50000		12000		62000						62000	
Кеңсе товарлары	7200			4200	3000						3000	
Алдын ала төлөнгөн камсыздандыруу	9600			1600	8000						8000	
Жабдуу	136000				136000						136000	
Топтолгон амортизация		24000		4000		28000						28000
Төлөнө турган счеттор		28000				28000						28000
Алынган аванстар		18400	6400			12000						12000
Акционердик капитал		194800				194800						194800
Дивиденддер	16000				16000				16000			
Кызмат көрсөтүүдөн түшкөн чыгашалар		116000		18400		134400		134400				
Эмгек акы боюнча чыгашалар	60000		4800		64800		64800					
Ижара төлөмү боюнча чыгашалар	16000				16000		16000					
Камсыздандыруу боюнча чыгашалар			1600		1600		1600					
Кеңсе товарларына чыгашалар			4200		4200		4200					
Жешилөө боюнча чыгашалар			4000		4000		4000					
Эсептелген эмгек акы				4800		4800						4800
Таза пайда							43800					
Бөлүштүрүл бөгөн пайда									27800	43800		27800
Жалпы	381200	381200	33000	33000	402000	402000	134400	134400	43800	43800	295400	295400

15.3. Түзөтүүчү проводка түшүнүгү жана зарылчылыгы

Киреше жана чыгашаларды жана ага тиешелүү таза пайданы аныктоону таануу эрежелерин сактоо отчеттук мөөнөттүн аягында түзөтүүчү проводканы аткарууну талап кылат, себеби кээ бир операциялар бир канча отчеттук мөөнөттү козгойт.

Түзөтүүчү проводкалар отчеттук мөөнөттүн аягында киреше, чыгаша жана акчалай каражаттардын агымын таануу мөөнөтүндөгү убактылуу айырманы чагылдырууну жөндөйт. Акчалай каражаттарды төлөө менен чыгымдар толугу менен активдер сметуна кирет, ал эми отчеттук мөөнөттүн аягында активдер сметунан чыгымдар сметуна өткөрүлөт. Мисалы, негизги каражаттардын жана материалдык эмес активдердин амортизациясы.

Түзөтүүчү проводкалар бухгалтердик баланстын минимум бир сметунун (туруктуу сметтор) жана пайда жана зыян жөнүндө отчеттун (убактылуу сметтор) бир сметунун өзгөрүүсүнө алып келет.

Түзөтүүчү проводкалардын эки тибби бар:

- эсептелген чыгымдар жана кирешелер;
- мөөнөтү өткөн чыгымдар жана кирешелер

Түзөтүүчү проводкалар боюнча мисалдарды карайбыз.

Эсептелген чыгымдар качан акча каражаттарын төлөгөнгө чейин таанылат, б.а. милдеттенме катары түшүндүрүлөт. Мисалы, эсептелген, бирок төлөнө элек эмгек акы, салыктар, пайыздар.

Мисал: Сатуучуга 2017-жылдын декабрында эсептелген 20000 сом өлчөмүндөгү айлык акы декабрдын чыгымы болуп эсептелет, бирок 2018-жылдын январында төлөнүп берилет.

Д-т 7520 «Эмгек акы төлөөгө кеткен чыгымдар» - 20 000 сом

К-т 3520 «Чегерилген эмгек акы» - 20 000 сом.

Мисал: 2017-жылдын 1-октябрында компания 100000 сом суммада жылдык 12% менен жарым жылда бир жолу пайыздарды төлөө шарты менен насыя алды. Эч кандай акча төлөнө элек болсо дагы төмөнкүдөй түзөтүүчү проводка берилет:

Д-т 9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар» $(100000 * 0,12 * 3/12)$ - 3000 сом

К-т 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча кошуп эсептелген пайыздар» - 3000 сом.

Эсептелген кирешелер качан кирешелер акча алганга чейинки мөөнөттө таанылганда пайда болот.

Мисал: 2017-жылдын 30-декабрында 500000 сом суммада кардарларга товарлар карызга сатылды, бирок акча келип түшө элек. Эсептөө принцибине ылайык кирешени таануучу төмөнкүдөй проводка берилет:

Д-т 1410 «Товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер» - 500 000 сом.

К-т 6110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча» - 500 000 сом.

Мөөнөтү узартылган чыгымдар чыгымдардын пайда болуу мөөнөтүнө чейин аванс түрүндө акчаны төлөөдө пайда болот жана бир канча мөөнөттөрдүн финансылык натыйжаларына таасир этет. Мисалы, аванс түрүндө төлөнгөн кеңсе буюмдарын сатып алуу, ижара төлөмү ж.б.

Мисал: Компания 2017-жылдын 1-декабрында 20000 сомдук кеңсе буюмдарын накталай акчага сатып алды. Инвентаризация учурунда 31-декабрда алардын бар болуусу 5000 сом экени аныкталды. 2017-жылдын 31-декабрына карата кеңсе буюмдарын сатып алууну жана түзөтүүчү проводканы чагылдырабыз.

1 декабрь – кеңсе буюмдарын сатып алуу:

Д-т 1740 «Башка материалдар» - 20 000 сом.

К-т 1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары» - 20 000 сом.

31 декабрь – түзөтүүчү проводка:

Д-т 8060 «Кеңсе буюмдарына кеткен чыгымдар» -15 000 сом.

К-т 1740 «Башка материалдар» -15 000 сом.

Мисал: Компания 2017-жылдын 1-октябрында 24 000 сом өлчөмүндө 6 ай үчүн аванс түрүндө ижара акысын төлөдү. 2017-жылдын 31-декабрына карата журналдык жана түзөтүүчү проводканы чагылдырабыз.

2016-жылдын 1-октябры – ижара үчүн аванстык төлөм:

Д-т 1830 «Аванс менен төлөнгөн ижара» - 24 000 сом.

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер» - 24 000 сом.

31 декабрь түзөтүүчү төлөм:

Д-т 8030 «Ижарага төлөөлөр боюнча чыгымдар» $(24000/6*3)$ - 12 000

К-т 1830 «Аванс менен төлөнгөн ижара» -12 000 сом.

Мисал: 2017-жылдын 12-январында 2400000 сомдук административдик имаратты сатып алуу үчүн чыгымдалган чыгашаларды бөлүштүрүү үчүн жыл сайын 60 000 сом өлчөмүндө эскирүү (износ) эсептелет.

12.01.2017ж. Имаратты сатып алуу:

Д-т 2130 «Имараттар, курулмалар»-2 400000 сом

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»- 2 400000 сом.

31 декабрь-амортизацияны эсептөө боюнча түзөтүүчү проводка.

Д-т 8470 «Негизги каражаттардын амортизациясына чыгымдар» - 60 000 сом.

К-т 2193 «Топтолгон амортизация-имараттар, курулмалар» - 60 000 сом.

Мөөнөтү узартылган кирешелер буюртмачылардан аларга товарлар же көмөк көрсөтүүлөр сунушталбаганына карабастан аванстык төлөмдөрдү алууда пайда болот, жыйынтыгында компанияда буюртмачылар алдында

милдеттенме пайда болот. Мисалы, келечектеги продукциялар, товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн алынган аванстар.

Мисал: Басмакана 2017-жылдын 1-октябрында бир жыл мөөнөт менен журналга жазылуу үчүн 12000 сом алды.

1.11.2017ж. Акча каражаттарын алуу:

Д-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер» -12000 сом.

К-т 3210 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын аванстары»-12000 сом.

31.12.2017ж. жана ай сайын:

Д-т 3210 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын аванстары»-1000 сом.

К-т 6110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча» - 1000 сом.

Түзөтүүчү проводкалар чарбалык операцияларды каттоочу Башкы журналда катталат жана Башкы китепке өткөрүлөт. Андан кийин түзөтүлө элек баланс түзүлөт жана анын негизинде финансылык отчеттуулукту оңой толтурса болот. Мына ошентип финансылык отчеттуулукту түзүүдө түзөтүүчү проводкалар:

- башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн пайдалуу болгон эсептик маалыматтын салыштырмалуулугун жана тактыгын камсыз кылат;

- финансылык жыйынтыкты өлчөөгө жана компаниянын финансылык абалын баалоого жөндөйт.

Каталарды оңдоо

Эгерде Башкы журналда туура эмес проводка жазылса жана Башкы китепке өткөрүлгөн болсо анда Башкы журналда түзөтүүчү проводка кылуу зарыл.

Мисалы, компьютерди сатып алууда 60,000 сомго туура эмес проводка берилген.

Д-т 1610 «Товарлар» 60 000 сом.

К-т 1210 «Улуттук валютадагы эсептер» 60 000 сом.

Катаны оңдоо үчүн төмөнкүдөй проводкага жазылыш керек:

Д-т 2150 «Кеңселик жабдуулар» - 60 000 сом.

К-т 1610 «Товарлар» - 60 000 сом.

1210 «Улуттук валютадагы эсептер» счету түзөтүлбөйт себеби алгач акча каражаттарынын жумшалуусу боюнча туура проводка берилген.

15-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Ишкананын финансылык натыйжасынын түзүмү жана калыптандыруу тартиби.
2. Финансылык натыйжанын эсеби.
3. Счетторду жабуу тартиби.

16-БӨЛҮМ. Финансылык отчеттуулук

16.1. Финансылык отчеттуулук түшүнүгү, багыты жана элементтери

КРдин “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамына ылайык, ар бир экономикалык субъект отчеттук мезгилдин акыркы күнүнө карата бухгалтердик эсеби боюнча жыйынтыктап, бухгалтердик (финансылык) отчеттуулукту түзүп турууга милдеттүү. Ошондой эле, мыйзам ишкана-уюмдарга жыл ичинде тиешелүү мамлекеттик органдарга (салык органына, соцфондго, статистика комитетине) отчеттуулуктарын тапшырып турууну талап кылат. Бухгалтердик эсептеги мындай талаптар, аны башка экономикалык адистиктерден өзгөчөлөп турат.

Финансылык отчеттуулук – бул финансылык эсептин маалыматтарын атайын отчеттук формаларда көрсөтүүнүн тутуму.

Ал бухгалтердик ишмердиктин натыйжасы катары, ишкананын финансылык абалы жана финансылык-чарбалык ишмердүүлүктөгү натыйжалары, ошондой эле, акча каражаттардын операциясы жана өздүк капиталдын өзгөрүүсү жөнүндөгү маалыматтарды чагылдырат.

16.1-сүрөт. Финансылык отчеттуулуктун курамы

КРдин мыйзамдарына ылайык, ишкана-уюмдар юридикалык жак болуп катталган учурдан баштап, жоюлуп же кайра түзүлгөнгө чейин, бухгалтердик (финансылык) эсепти үзгүлтүксүз жүргүзүүсү абзел.

Финансылык эсептин мааниси маалымат колдонуучуларын далил эсептик маалыматтар менен камсыздоодо жатат.

Финансылык отчеттуулук ишканада колдонулат:

- ишкананын кыска жана узак мөөнөттүү ишмердүүлүктөрүн башкаруу үчүн;
- ишкананы камсыздоо, өндүрүштүк жана маркетингдик (соодалык)

ишмердүүлүктөрүн көзөмөлдөө үчүн;

- ишкананын узак мөөнөттө өнүгүүлөрүн пландоо же болжолдоо үчүн
- ички чарбалык көмүскөлөрдү алып чыгып пайда алууну өстүрүү

үчүн;

- ишканадагы жагымсыз терс көрүнүштөрдү ачуу максатында чарбалык ишмердүүлүктү талдоо үчүн;

- ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүндөгү уставдык жоболорду, салыктык, социалдык, экономикалык жана экологиялык мыйзамдык же нормативдик актыларды, башка чарбалык ишмердүүлүк боюнча жыйынтыктарды аныктоо, жумушчуларды шыктандыруу жана алардын натыйжалуу эмгектерин баалоо үчүн.

Финансылык отчеттуулуктун реалдуулугу жана манилүүлүгү анын негизги принциптери менен камсыздалат. Алар төмөндөгүлөр:

- катуу документтештирүүнүн, инвентаризациялоонун, баштапкы, документтерди атайын усулдук ыкмалардын негизинде ийлөөнүн, аналитикалык жана синтетикалык эсептик салыштырууларды жана жыйынтыктоолорду жүргүзүүнүн негизинде отчеттуулук маалыматтардын аныкталышы;

- отчеттук мезгилдердеги ишкананын ишмердүүлүгү жөнүндөгү маалыматтардын толуктугу;

- отчеттук мезгилдерге карата киреше жана чыгымдардын баланстуулугу;

- эсептик объектилердин туура жана объективдүү бааланышы, эсеп саясатында кабыл алынган жоболордун сакталышы;

- отчеттук маалыматтардын мезгилдерге, пландарга жана сметаларга карата салыштырылуусу. Мындай салыштырууларды, айрыкча, товардык-материалдык запастардын, чийки заттардын, өндүрүлгөн продукциялардын жана аткарылган иштердин базар нарктарына таасир этүүчү инфляциялык шарттарда жүргүзүү абдан маанилүү;

- маалыматтарды талдоолор жана башкаруу чечимдерин туура кабыл алуулар үчүн керектүү болгон өз учурундагы отчеттуулуктарды жүргүзүү.

Өлкөбүздө ар бир ишкананын финансылык абалы жана ишмердүүлүгүнүн натыйжалары жөнүндө бухгалтердик отчеттуулук эл аралык стандарттарга ылайык түзүлөт жана ал *финансылык отчеттуулук* деп аталат.

Финансылык отчеттуулук – субъекттин финансылык абалы, ишинин натыйжалары жана финансылык абалындагы өзгөрүү жөнүндө маалымат берүү.

Кыргыз Республикасынын алдындагы финансылык отчеттуулуктун стандарттары жана аудит боюнча Мамлекеттик комиссия (азыркы кезде Финансылык көзөмөл жана отчеттуулук боюнча Мамлекеттик агентствосу) финансылык отчеттуулуктун формаларын, алардын негизги элементтеринин мазмунун жана аларды ачып көрсөтүү боюнча жалпы талаптарды ФОЭСга ылайык аныктады.

Жылдык финансылык отчеттуулуктун курамына төмөнкүлөр кирет:

- “Бухгалтердик баланс” (форма № 1);

- “Пайда жана зыян жөнүндөгү отчет” (форма № 2);

- “Акча каражаттарынын операциялары жөнүндөгү отчет” (форма №3);

- “Капиталдагы өзгөрүүлөр жөнүндөгү отчет” (форма № 4);

- “Түшүндүрмө кат”- мунун арналуусу: финансылык отчеттуулукту

колдонуучуларды чарба жүргүзүүчү субъекттин чыныгы мүлктүк жана финансылык абалын баалоо үчүн зарыл болгон кошумча маалыматтар менен камсыз кылуу.

Финансылык отчеттуулуктун негизги элементтери

Активдер – бул ишкана тарабынан өткөн мезгилдеги окуялардын натыйжасында көзөмөлдөнүүчү ресурстар, булардан ишкана келечекте экономикалык пайда табууну күтөт. Активдер эки ирилештирилген бөлүккө бөлүнүшөт: жүгүртүүдөгү (айланма) активдер жана жүгүртүүдөн сырткары (айланма эмес) активдер.

Милдеттенмелер финансылык отчеттуулуктун элементи катары ФОЭС Концепциясында төмөнкүдөй аныкталган:

Милдеттенмелер – бул ишкананын өткөн мезгилдеги окуялардан пайда болуучу учурдагы карызы, аны жөнгө салуу экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын эсептен чыгуусуна алып келет. Алар кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү болуп бөлүнүшөт.

Капитал – бул компаниянын активдеринен анын бардык милдеттенмелерин кемиткенден кийинки калган үлүшү.

Кирешелер жана чыгашалар - “Пайда жана зыян жөнүндөгү отчеттун” элементтери, финансылык натыйжалардын негизги өлчөгүчтөрү болуп саналышат.

Киреше – бул отчеттук мезгил ичиндеги экономикалык пайданын чоңоюусу, ал активдердин келип түшүүсү же өсүүсү же милдеттенмелердин азаюусу формасында болуп өтөт, бул өз кезегинде капиталдын менчик ээлеринин төгүмдөрү менен байланышпаган чоңоюусу менен туюнтулат. Киреше автоматтык түрдө башка элементти – чыгашаны таанууну талап кылат.

Чыгаша – бул экономикалык пайданын отчеттук мезгил ичиндеги азаюусу, ал активдердин агып чыгуусу жана азаюусу же милдеттенмелердин көбөйүү формасында туюнтулуп, өздүк капиталдын менчик ээлерине берилген төлөмдөр менен байланышпаган азаюусуна алып келет.

Зыяндар чыгашалардын аныктамасына ылайык келген башка беренелерди билдиришет. Ишкананын операциялык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө зыяндар пайда болуусу, ошол эле учурда пайда болбоосу да мүмкүн.

Зыянда экономикалык пайданын азаюусун билдирет жана жаратылышы боюнча башка чыгашалардан айырмаланышпайт.

Пайда – ишкананын кирешесинен чыгашасын кемиткенден кийинки алынган оң жыйынтык.

16.2. Финансылык отчеттуулукка коюлган талаптар, түзүү тартиби

Эгерде Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерде башкача каралбаса, анда финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчтөрү улуттук валюта менен түзүлүүгө тийиш.

ФОЭС жана КС ФОЭС каралган учурларда субъекттер топтомо (бирктирилген) финансылык отчет түзүүгө милдеттүү.

Бюджеттик мекемелерден башка бардык субъекттер уюштуруучуларга, катышуучуларга же менчик ээлерине финансылык отчет беришет.

Аткаруу бийлигинин башка мамлекеттик органдарына, банктарга жана башка пайдалануучуларга финансылык отчеттуулук КРнын мыйзамдарына ылайык берилет. Субъекттер белгиленген даректер боюнча бир нускадан акысыз финансылык отчеттуулук берүүгө милдеттүү.

Бюджеттик мекемелерден башка субъекттер отчеттук жыл бүткөндө, эгерде КРнын мыйзамдарында башкача каралбаса, 60 күндүн ичинде жылдык финансылык отчет берүүгө милдеттүү. Берилген жылдык финансылык отчеттуулук КРнын мыйзамдарында белгиленген тартипте бекитилиши керек.

Бюджеттик мекемелер жогору турган органга жана (же) бюджет каржаттарынын башка тескөөчүсүнө алар белгилеген мөөнөттө утурумдук жана жылдык отчет беришет.

Финансылык отчеттуулук кагаз жүзүндө берилет. Финансылык отчеттуулуктун көчүрмөлөрү техникалык мүмкүнчүлүктөр болгондо жана тиешелүү органдын суроо-талабынын негизинде субъект отчеттук маалыматты дискет же башка электрондук түрдө бериши мүмкүн.

Субъекттин финансылык отчет берген күнү анын почталык жөнөтүү күнү же пайдалануучуга иш жүзүндө берген күнү боюнча аныкталат. Эгерде финансылык отчет берген күн жумуш эмес күнгө (дем алышка) туура келип калса, анда отчет берген мөөнөт ал күндөн кийинки биринчи жумуш күнүнөн баштап эсептелет.

Бардык субъекттер үчүн календардык жылдын 1-январынан 31-декабрына чейинки мезгили отчеттук жыл деп эсептелет.

Кайрадан түзүлгөн субъект, болбосо өзгөртүлүп түзүлгөн субъект үчүн биринчи отчеттук жыл болуп, анын мамлекеттик каттоодон өткөн күнүнөн баштап 31-декабрга чейинки мезгил эсептелет, ал эми 1-октябрдан кийин кайрадан түзүлгөн субъект үчүн (бюджеттик мекемелерден башка) мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн баштап кийинки жылдын 31-декабрын кошуп алганга чейинки мезгил эсептелет.

Кайрадан түзүлгөн субъектти мамлекеттик каттоого алган күнгө чейинки жүргүзүлгөн чарбалык иштердин фактылары жөнүндөгү маалыматтар анын биринчи отчеттук жылы үчүн финансылык отчетуна кошулат.

Бюджеттик мекемелерден башка, КРнын субъекттери жана мыйзамдарына ылайык отчеттук жыл бүткөндөн кийин 90 күндүн ичинде, бирок 1-июндан кечиктирбестен өздөрүнүн финансылык отчетун жарыялашат.

Субъекттер, 1-пунктта көрсөтүлгөн, жылдык финансылык отчетун көз карандысыз жеке аудиторлор жана (же) аудитордук уюмдар андагы берилген маалыматтардын ишенимдүүлүгүн (анын ФОЭСке туура келишин) тастыктагандан кийин жана акционерлердин жыл сайын болуучу чогулушу жылдык балансты жана кирешелер менен чыгымдар жөнүндө отчетту бекиткенден кийин жарыялайт. Аудитордук корутунду жарыялануучу финансылык отчеттун курамына камтылат.

КРнын мыйзамдары боюнча мамлекеттик сырга тиешелүү болгон көрсөткүчтөрдү камтыган финансылык отчет көрсөтүлгөн мыйзамдын талаптарын эске алуу менен берилет.

Финансылык отчетту жарыялоо тартиби, ошондой эле анын көлөмү ыйгарым укуктуу орган тарабынан аныкталат.

Ишкананын финансылык отчеттуулугун түзүүнүн негизги жолдору:

- *ишмердүүлүктүн үзгүлтүксүздүгү жөнүндө болжолдор*: отчеттуулукту түзүүдө ишкана жоюлуу же ишмердүүлүгүнүн масштабын кыскартуу зарылчылыгы жок деп болжолдонулат;

- *объективдүү сунуштоо*: финансылык отчеттуулук ишкананын ишмердүүлүгүнүн финансылык абалын, финансылык натыйжасын жана акчалай каражаттарынын операцияларын туура сунуштайт, б.а. маалыматтын ишеничтүүлүгүн, салыштырмалуулугун жана түшүнүктүүлүгүн камсыз кылат;

- *эсептөө (чегерүү) ыкмасы*: ишкананын чарбалык операциялары болуп өткөндө гана таанылат жана эсеп регистрлеринде катталат жана финансылык отчеттуулукта кайсы мөөнөткө кирсе ошол мөөнөттө сунушталат;

- *дал келүү концепциясы*: ишкананын чыгымдары пайда жана зыян жөнүндөгү отчетто болуп өткөн чыгымдар жана табылган кирешелерди салыштыруунун негизинде таанылат;

- *сунуштоонун ырааттуулугу*: ишкананын финансылык отчеттуулугунда беренелерди сунуштоо жана классификациялоо бир мөөнөттөн кийинкиге чейин сакталат;

- *маанилүүлүгү*: ишкананын финансылык отчеттуулугунда маанилүү маалымат чагылдырылат;

- *салыштырмалуулук*: ишкананын финансылык отчеттуулугунда өткөн мөөнөткө карата салыштырмалуу маалымат көрсөтүлгөн.

16.3. Финансылык отчеттуулуктун формалары

Ишкананын финансылык отчеттуулугу төмөнкү формалардан турат:

- Бухгалтердик баланс (форма № 1);
- Пайда жана зыян жөнүндөгү отчет (форма № 2);
- Акча каражаттарынын кыймылдары жөнүндөгү отчет (форма № 3);
- Капиталдагы өзгөрүүлөр жөнүндөгү отчет (форма № 4);
- Түшүндүрмө кат (пояснительная записка);

Бухгалтердик баланс

Бухгалтердик баланс финансылык отчеттуулуктун курамдык бөлүгү болуу менен мүлктүк жана финансылык абал жөнүндөгү маалыматты топтоштурат жана ачып көрсөтөт. Бухгалтердик баланста отчеттук мөөнөттүн маалыматынан тышкары өтүп кеткен мөөнөттүн дагы маалыматы көрсөтүлөт.

Баланста келтирилген ар бир көрсөткүч баланстын беренеси деп аталат. Бухгалтердик баланстын негизги элементи болуп бухгалтердик берене саналат.

“Финансылык отчеттуулукту көрсөтүү” деп аталган ФОЭС 1 бухгалтердик баланста көрсөтүлүүчү беренелердин тизмегин аныктайт. Бул стандарттын 66-параграфында баланста айрым-айрым көрсөтүүгө сунушталган, өздөрүнүн экономикалык мазмуну боюнча түрдүү болушкан беренелердин тизмеги берилген.

КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Финансылык көзөмөл жана отчеттуулук боюнча Мамлекеттик агентствонун Аткаруу Кеңеши тарабынан сунушталган бухгалтердик баланста (№1-форма) баланстын беренелери экономикалык мазмуну боюнча бөлүмдөргө жана бөлүмчөлөргө (ФОЭСтин терминологиясы боюнча класстар) топтоштурулган, алардын жайгашуусу эсептин кабыл алынган тутумуна ылайык келет. Алардын курамы финансылык отчеттуулукту түзүү боюнча нускамада аныкталган.

Активдер, милдеттенмелер жана өздүк капитал финансылык абалды баалоо менен түздөн-түз байланышкан элементтер болуп саналышат.

“Финансылык отчеттуулукту даярдоонун жана түзүүнүн концепциясынын” 49-параграфына ылайык:

Активдер – бул ишкана тарабынан өткөн мезгилдеги окуялардын натыйжасында көзөмөлдөнүүчү ресурстар, булардан ишкана келечекте экономикалык пайда табууну күтөт.

Активдердин бул аныктамасы өз ичине төмөнкү мүнөздөмөлөрдү камтыйт: активде камтылган келечектеги экономикалык пайда – бул ишканага акча каражаттарынын жана алардын эквиваленттеринин келип түшүүсүнө түздөн-түз же кыйыр түрдө өбөлгө түзүү мүмкүнчүлүгү. Мындай мүмкүнчүлүк операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктүн натыйжасы болуусу мүмкүн. Көптөгөн активдер, мисалы,

негизги каражаттар, физикалык формага ээ. Ошону менен бирге физикалык форма активдин мүнөздөмөсү үчүн аныктоочу болуп саналбайт, алсак, патенттер жана автордук укуктар, мисалы, эгерде ишкана алардан келечекте экономикалык пайда түшүүсүн күтсө жана алар анын көзөмөлүндө болуша, анда актив болуп саналышат.

Экономикалык пайда алуунун жолдорун көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү активдердин негизги мүнөздөмөсү болуп саналат.

Активде ишке ашырылган келечектеги экономикалык пайдалар ишканага түрдүү жолдор менен келип түшүүсү мүмкүн. Активди төмөнкүдөй пайдалануу мүмкүн:

- субъект тарабынан сатылып жаткан товарларды жана кызматтарды өндүрүүдө айрым же башка активдер менен айкалыштырылып колдонулуусу;

- башка активдерге алмашылуусу;

- милдеттемелерди жабуу үчүн пайдалануусу;

- ээлеринин арасында бөлүштүрүлүүсү.

Финансылык отчеттуулукту түзүүнүн теориясында жана практикасында бухгалтердик баланстын түзүмү жөнүндө сөз болгон учурда активдер адатта бир отчеттук мезгил ичинде сарпталгандыгынан же субъектке көптөгөн отчеттук мезгилдер ичинде кызмат кыла тургандыгынан көз каранды түрдө эки ирилештирилген бөлүккө бөлүнүшөт:

- *жүгүртүүдөгү (айланма) активдер;*

- *жүгүртүүдөн сырткары (айланма эмес) активдер.*

Актив жүгүртүүдөгү катары классификацияланат, эгерде:

- нормалдуу операциялык циклдин жүрүшүндө сатуу же пайдалануу көздө тутулса;

- негизинен соода максаты үчүн сатылып алынган болсо же отчеттук күндөн баштап 12 айдын ичинде сатуу көздө тутулса;

- пайдаланууда чектөөсү болбогон акча каражаттары же алардын эквиваленттери формасында болсо.

Бул классификацияда негиз катары активдердин акча каражаттарына айлануу касиети кабыл алынган.

Бухгалтердик баланста жүгүртүүдөгү активдердин беренелеринин аталышы жана жайгашуу тартиби төмөнкүдөй:

- Акча каражаттары;

- Кыска мөөнөттүү инвестициялар;

- Алынуучу счеттор;

- Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар;

- Товардык-материалдык камдоолор;

- Жардамчы материалдардын камдоосу;

- Берилген аванстар;

- Түзүүчүлөрдүн (катышуучулардын) уставдык капиталга болгон төгүмдөр боюнча карыздары.

Ишканалардын тармактык тиешелүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү жүгүртүүдөгү активдердин жекече компоненттерин аныкташат, муну эсептик саясатты иштеп чыгууда эсепке алуу керек.

ФОЭС 1 “Жүгүртүүдөн сырткары активдер” терминин эсепте узак мөөнөттү колдонуудагы материалдык, материалдык эмес, операциялык жана финансылык активдерди чагылдыруу үчүн колдонот.

Жүгүртүүдөн сырткары активдер аларды ишкананын чарбалык ишмердүүлүгүндө пайдалануунун мазмуну жана жолдору боюнча баланста төмөнкүдөй тартипте классификацияланат:

- негизги каражаттар;
- биологиялык активдер;
- кыймылсыз мүлккө инвестициялар;
- мөөнөтү узартылган салыктык талаптар;
- колдонулуусу чектелген акча каражаттары;
- узак мөөнөттүү дебитордук карыз;
- узак мөөнөттүү инвестициялар;
- материалдык эмес активдер.

Негизги каражаттардын классификациясы, аларды баалоо жана ачып көрсөтүү ФОЭС 16 “Негизги каражаттар” да аныкталган.

Бул стандартка ылайык, “Негизги каражаттар” термини төмөнкү мааниде колдонулат:

Негизги каражаттар – бул материалдык активдер, алар:

- ишкана тарабынан товарларды жана кызматтарды өндүрүү же жеткирүү, башка субъекттерге ижарага берүү же административдик максаттар үчүн пайдаланылат;
- бир жылдан көбүрөөк мезгил ичинде пайдалануу көздөйт.

“Негизги каражаттар” баланстык беренеси өз ичине ишканага менчик укугунда таандык болгон, финансылык лизингдин шарттарында алынган материалдык активдерди, ижарага алынган бирдиктүү мүлктүк комплексттерди, ошондой эле башка жүгүртүүдөн сырткары активдердин наркын камтыйт. Эки же бир нече ишканалардын менчигинде болгон негизги каражаттардын объекти ар бир ишкана тарабынан тиешелүү үлүшүнө ылайык “Негизги каражаттар” беренеси боюнча чагылдырылат.

ФОЭС 16 финансылык отчеттуулукта негизги каражаттардын ар бир түрүнүн алкагында төмөнкүлөрдү ачып көрсөтүүнү сунуштайт:

- баланстык наркты аныктоо үчүн пайдаланылуучу баалоо принцибин;
- амортизацияны эсептөөдө колдонулуп жаткан ыкмаларды;
- пайдалуу иштин мөөнөттөрү;

- отчеттук мезгилдин башындагы жана аягындагы жалпы баланстык наркты жана жыйналган амортизациянын суммасын;

- отчеттук мезгилдин башындагы жана аягындагы, төмөнкүлөрдү чагылдыруучу баланстык нарк жөнүндөгү маалыматтар:

- негизги каражаттардын өсүндүсүн;

- эсептен чыгуусун;

- негизги каражаттарды кайра баалоонун натыйжасында пайда болуучу чоңоюу же төмөндөө;

- башка операциялар .

Милдеттенмелер финансылык отчеттуулуктун элементи катары ФОЭС Концепциясында төмөнкүдөй аныкталган:

Милдеттемелер – бул ишкананын өткөн мезгилдеги окуялардан пайда болуучу учурдагы карызы, аны жөнгө салуу экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын эсептен чыгуусуна алып келет.

Бул аныктамада милдеттенмелер бухгалтердик баланста чагылуудан мурун ылайык болуусу керек болгон критерийлер орнотулган эмес. Анда милдеттенмелердин негизги мүнөздөмөсү болуп субъекттин карызы бар экендиги белгиленген.

“ФОЭС Концепциясынын” 91-параграфына ылайык милдеттенмелер баланста таанылат, эгерде учурдагы милдеттенмени жабуунун натыйжасында экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын агып чыгуусунун пайда болуу, ал эми бул жабуунун чоңдугу ишенимдүү аныкталуу ыктымалдуулугу бар болсо.

Милдеттенме – бул карыз же анык бир көрүнүштө аракет кылуу милдети.

Стандартта учурдагы жана келечектеги милдеттенмелерди чектөө зарылдыгына басым жасалган, келечекте активди сатып алуу жөнүндөгү чечим учурдагы милдеттенменин пайда болуусуна алып келбейт.

Милдеттенмелер актив колго тийген же аны сатып алуу жөнүндөгү баш тартууга мүмкүн эмес келишим түзүлгөн учурда гана пайда болот. Алар өткөн мезгилдеги операциялардын же башка окуялардын натыйжасында келип чыгышат. Алсак, мисалы, товарларды сатып алуу же кызматтан пайдалануу жаңы соода счетторун пайда кылат, бул болсо насыялык карыздын түзүлүүсүнө алып келет, ал эми банктык насыяны алуу аны жабуу милдеттенмеси менен коштолот. Ошентип, милдеттенмелер ишкананын ресурстарынын сырткы, карызга келүүчү булактарын билдирет. Учурдагы милдеттенмени жабуу экинчи тараптын доосун канааттандыруу үчүн экономикалык пайданы түзүүчү ресурстардын агып чыгуусу менен байланышкан. Милдеттенмени жабуу төмөнкүдөй түрдүү жолдор менен ишке ашырылуусу мүмкүн:

- акча каражаттары менен төлөө;
- активдерди өткөрүп берүү;
- кызмат көрсөтүү;
- бир милдеттенмени экинчиси менен алмаштыруу;
- милдеттенмелерди капиталга которуу;
- насыя берүүчү тарабынан өзүнүн укуктарынан баш тартуу же аларды жоготуу;
- башка каражаттар.

Милдеттенмелер баланста алардын жабылуу мөөнөтүнүн жакындыгын мүнөздөөчү тартипте чагылдырылат. Мөөнөтү канчалык жакын болсо, милдеттенме ошончолук эртерээк көрсөтүлөт. Ушуга байланыштуу аларды кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү деп топтоштуруу зарылдыгы пайда болгон.

ФОЭС 1 дин 60-параграфы милдеттенмелерди төмөнкү көрүнүштө классификациялайт:

Милдеттенмелер төмөнкү учурларда кыска мөөнөттүү катары классификацияланышат:

- субъекттин операциялык циклинин нормалдуу жүрүшүндө аткарууну көздөө тутулса;
- отчеттук күндөн кийинки он эки айдын ичинде аткарылуусу керек.

Бардык башка милдеттенмелер узак мөөнөттүү катары классификациялануусу керек.

Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер төмөнкү беренелер түрүндө берилүүсү мүмкүн:

- насыялар жана карызга алуулар;
- узак мөөнөттүү милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү;
- товарлар, аткарылган иштер жана кызматтар үчүн карыздар;
- кыска мөөнөттүү векселдер;
- төлөнүүсү керек дивиденддер;
- фирмалар аралык насыялык карыздар;
- кол алдындагы жана ассоциацияланган компаниялардын алдындагы карыз;
- кийинкиге калтырылган салыктык төлөмдөрдүн учурдагы төлөмдөрү;
- кошо эсептелинген милдеттенмелер (эмгек акысын төлөө боюнча, камсыздандыруу жана пенсиялык фонддорго болгон милдеттенмелер боюнча, бюджетке болгон төлөмдөрдүн бардык түрлөрү боюнча карыздар);
- башка милдеттенмелер.

Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер карызга алынуучу каражаттарды (банктардан ж.б. насыя берүүчүлөрдөн алынган насыялар) тартуунун натыйжасында пайда болушат. Милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү өз ичине пайыздарды төлөөнү, банктык овердрафттарды, төлөнүүсү керек дивиденддерди, кирешеге болгон салык ж.б. соодалык эмес насыялык карыздарды камтыйт.

Кошо эсептелинген милдеттенмелердин суммасы карыздын (жумушчулардын эмгек акысын төлөө, Пенсиялык фондко болгон төлөмдөр, социалдык камсыздандыруу, төлөнүүсү керек дивиденддер боюнча төлөмдөр, карыздык милдеттенмелер боюнча пайыздар) чоңдугун чагылдырышат.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер – бул бир жылдан ашык мөөнөттө жабылуусу керек болгон милдеттенмелер.

Өзүнүн мазмуну боюнча карызга алынган капиталга окшош жана баланстын төмөнкү беренелеринде ачылып көрсөтүлүшөт:

- узак мөөнөттүү карыздар жана насыялар;
- берилген вексельдер боюнча узак мөөнөттүү карыздар;
- финансылык ижара боюнча милдеттенмелер;
- төлөнүүсү керек болгон облигациялар;
- фирмалар аралык ссудалар;
- ассоциацияланган компаниялардан алынган ссудалар;
- башка милдеттенмелер.

Узак мөөнөттүү милдеттенмелер активдерди узак мөөнөттүү негизде каржылоону камсыз кылышат.

ФОЭС концепциясынын 49-параграфы капиталды төмөнкү формулировка менен аныктайт:

Капитал – бул компаниянын активдеринен анын бардык милдеттенмелерин кемиткенден кийинки калган үлүшү.

Бул аныктамага ылайык баланста көрсөтүлгөн капиталдын суммасы активдердин жана милдеттенмелердин өзгөрүүсүнөн көз каранды.

Баланста өздүк капитал төмөнкү беренелер менен берилген:

- Уставдык капитал;
- Башка капитал;
- Бөлүштүрүлбөгөн пайда;
- Резервдик капитал.

Ишкананын бухгалтердик балансы анын жетекчиси жана башкы бухгалтери тарабынан кол коюлат.

Практикалык бышыктоо үчүн «Агропрод» ЖЧК нын мисалында бухгалтердик балансты сунуштайбыз.

(ФОСАМКнын коллегиясынын токтому менен
сунушталган 17 декабрь 2004-жыл, № 35)

№1 Форма
ФОЭСтин негизинде
жылдык финансылык отчеттуулукка
ФОСАМК менен сунушталган

2017 жылдын 31 декабрына
БУХГАЛТЕРДИК БАЛАНСЫ

Коддор

ГУКД боюнча формасы

Ишкана ЖЧК «Агропрод» _____ ОКПО боюнча
Тармагы (ишмердүүлүктүн түрү) Өндүрүш _____ ГКЭД боюнча
Башкаруу органы _____ ГКОУ боюнча
Менчик формасы Жеке _____ ГКФС боюнча
Ченем бирдиги сом _____ МКЕИ боюнча
ИНН 00623200410615 _____
Көзөмөл суммасы
Дареги Ош ш.Исанов көч.49.
Башкы бухгалтердин ысымы, телефону/ Алибаев Э.Т. 4-12-24

07100012

Жөнөткөн күн _____

Кабыл алынган күн _____
Өткөзүү мөөнөтү _____

АКТИВДЕР	Сап тардын коду	Отчет тук жылдын башын да	Отчеттук жылдын аягында
1			4
Активдер			
1. Жүгүртүүдөгү активдер			
Кассадагы акча каражаттар (1100)	110		
Банктагы акча каражаттар (1200)	120	7410585	2812
Кыска мөөнөттөгү инвестициялар (1300)	130		
анын ичинен:			
Береселик баалуу кагаздар (1310)	131		
Үлүштүк баалуу кагаздар (1320)	132		
Депозиттик салымдар, берилген зайымдар, кредиттер (1330, 1340)-	133		
Узак мөөнөттөгү инвестициялардын учурдагы бөлүгү (1350)	134		
Башка кыска мөөнөттөгү инвестициялар (1390)	135		
Алына турган счеттор (1400)	140	85300	26800
анын ичинен:			
Товарлар, тейлөөлөр үчүн алынуучу счеттор (1410)	141	85300	26800

Алына турган счеттор боюнча шектүү карыздардын резерви (1491)	142		
Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар (1500)	150	8370396	27334912
анын ичинен:			
Алына турган векселдер (1510)	151		
Директорлордун жана кызматкерлердин дебитордук карыздары (1520)	152	8196539	22061057
Аванс менен төлөнгөн салыктар (1530, 1540)	153	173857	5273856
Алына турган пайыздар, дивиденддер (1550, 1560)	154		
Курулуштук келишим боюнча буйрутмачылардын карыздары (1570)	155		
Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын учурдагы бөлүгү (1580)	156		
Башка дебитордук карыздар (1590)	157		
Товардык материалдык запастар (1600).	160	5101031	34237840
анын ичинен:			
Товарлар (1610, 1691)	161		
Негизги материалдар жана чийки заттардын запасы (1620)	162		34237840
Бүтүрүлбөгөн өндүрүштөр (1630)	163		
Даяр продукция (1640)	164	5101031	
Биологиялык активдердин айыл чарба продукциялары (1650)	165		
Көмөкчү материалдардын камы (1700)	170	1211136	797077
анын ичинен:			
Күйүүчү май (1710)	171		
Тетиктик бөлүктөр (1720)	172		
Курулуш материалдары (1730)	173		
Башка материалдар (1740)	174	1211136	797077
Арзан баалуу жана тез эскирүүчү буюмдар (1750, 1795)	175		
Берилген аванстар (1800)	180	8633683	
анын ичинен:			
Запас үчүн төлөнгөн аванстар (1810)	181	8632044	
Тейлөө үчүн төлөнгөн аванстар (1820)	182		
Ижара үчүн төлөнгөн аванстар (1830)	183		
Аванстык төлөөлөрдүн бөлөк түрлөрү (1890).	184	1639	
Уюштуруучулардын (түзүүчүлөрдүн) уставдык капиталга салымы боюнча карыздары (1900)	190		
<i>"Жүгүртүүдөгү активдер" 1 бөлүк боюнча жыйынтык</i>	100	30812131	62399441
2. Жүгүртүүлөрдөн тышкары активдер			
Негизги каражаттардын баланстык наркы (2100)	210	5749837	11525200
анын ичинен:			
Жер (2110)	211		
Бүтүрүлбөгөн курулуш (2120)	212		
Имарат, куруу (тургузуу) (2130, 2193)	213		7179684
Жабдуулар (2140, 2194)	214	5617282	4212962
Кеңсе жабдуулары (2150, 2195)	215	132555	132554
Эмерек жана шаймандары (2160, 2196)	216		
Транспорттук каражаттар (2170, 2197)	217		

Ижаралык менчикти ыңгайлуу шарт менен камсыздоо (2180, 2198)	218		
Жер участкасын ыңгайлуу шарт менен камсыздоо (2190, 2199)	219		
Биологиялык активдер (2200)	220		
анын ичинен:			
Жаныбарлар (колдонулуучу биологиялык активдер) (2210)	221		
Жаныбарлар (мөмө берүүчү биологиялык активдер) (2220)	222		
Өсүмдүктөр (колдонулуучу биологиялык активдер) (2230)	223		
Мөмө берүүчү өсүмдүктөр (2240)	224		
Чыныгы өздүк нарк менен эсептелүүчү биологиялык активдер (2250)	225		
Башка биологиялык активдер (2290)	226		
Кыймылсыз мүлккө болгон инвестициялар (2300)	230		
анын ичинен:			
Жер (2310)	231		
Имарат, куруу (тургузуу) (2320)	232		
Кыймылсыз мүлккө болгон инвестиция объектерин жаңыдан түзүү (2330)	233		
Узартылган салык талабы (2400)	240		
Колдонууга чектелген акча каражаттары(2500).	250		
Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар(2700).	270		
анын ичинен:			
Алынган векселдер (2710)	271		
Сатып алуучулардын жана буйрутмачылардын узак мөөнөттүү дебитордук карыздары (2720).	272		
Узак мөөнөттүү узартылган чыгашалар (2780).	273		
Башка узак мөөнөттүү дебитордук карыздар (2790)	274		
Узак мөөнөттүү инвестициялар (2800)	280		
анын ичинен:			
Береселик баалуу кагаздар (2810)	281		
Берилген займ, кредиттер (2820)	282		
Телчик компаниялардагы инвестициялар (2830)	283		
Биргелешкен ишмердүүлүктөгү инвестициялар (2840)	284		
Ассоциацияланган компаниялардагы инвестициялар (2850)	285		
Башка узак мөөнөттүү инвестициялар (2890).	286		
Материалдык эмес активдердин баланстык наркы (2900)	290		
анын ичинен:			
Франшиза, гудвилл, патенттер, соода маркасы, автордук укуктар, програм малык камсыздоо, лицензиялык келишим (2910-2970, 2991-2997)	291		
Башка материалдык эмес активдер (2980, 2998)	292		
Бүтүрүлбөгөн иштеп чыгуулар (2990)	293		
"Жүгүртүүдөн тышкары активдер" 2 бөлүк боюнча жыйынтык	200	5749837	11525200
Активдер жыйынтыгы: (1бөлүк+2бөлүк)	299	36561968	73924641

МИЛДЕТТЕНМЕ ЖАНА КАПИТАЛ			
3. Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер			
Төлөнө турган счеттор (3100)	310	1759306	28178279
Алынган аванстар (3210, 3220)	320	1759306	28178279
Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер (3300).	330		
анын ичинен:			
Банктык кредиттер, зайымдар (3310)	331		
Башка кредиттер жана займдар (3320)	332		
Узак мөөнөттүү милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү (3330)	333		
Башка кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер (3390)	334		
Төлөнө турган салыктар (3400)	340	163268	1312216
анын ичинен:			
Пайда салык (3410)	341		1085525
Физикалык тараптын кирешесине киреше салыгы (3420)	342		
Наркка кошулган салык (3430)	343		
Акциздер (3440)	344		
Башка салыктар (3490)	345	163268	226691
Кыска мөөнөттүү эсептелген милдеттенмелер (3500)	350	32117	39459
анын ичинен:			
Товарларды, тейлөөлөрдү төлөө боюнча эсептелген милдеттенмелер (3510).	351		
Эсептелген эмгек акы (3520)	352		
Социалдык камсыздандырууга эсептелген төлөмдөр (3530)	353	32117	39459
Төлөнө турган дивиденддер (3540)	354		
Береселик милдеттенмелер боюнча эсептелген пайыздар (3550)	355		
Башка эсептелген чыгашалар (3590)	356		
Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер (3600).	360		
Резервдер (3700)	370		
<i>"Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер" 3 бөлүк боюнча жыйынтык</i>	300	1954691	29529954
4. Узак мөөнөттүү милдеттенмелер			
Узак мөөнөттүү милдеттенмелер (4100)	410		
анын ичинде:			
Төлөнө турган облигациялар (4110)	411		
Банк кредиттери, зайымдары (4120)	412		
Башка кредиттер, зайымдар (4130)	413		
Төлөнө турган векселдер (4140)	414		
Каржылык аренда боюнча милдеттенмелер (4150)	415		
Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер (4190).	416		
Узартылган кирешелер (4200)	420		
Узартылган салык милдеттенмелери (4300).	430		
<i>"Узак мөөнөттүү милдеттенме" 4 бөлүк боюнча жыйынтык</i>	400		
Милдеттенмелер жыйынтыгы (3 бөлүк + 4 бөлүк)	499	1954691	29529954

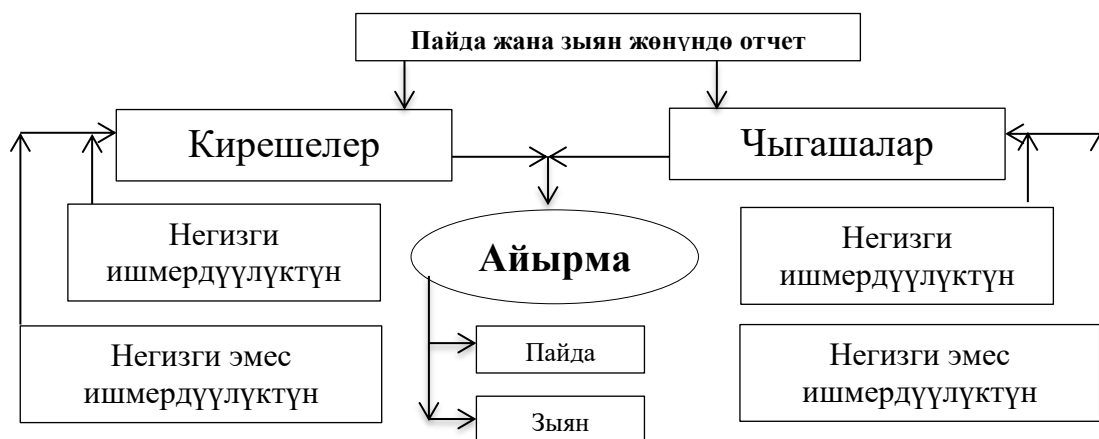
5. Оздук капитал			
Уставдык капитал (5100)	510	6106908	6106908
анын ичинен:			
Жөнөкөй акциялар (5110)	511	6106908	6106908
Артыкчылыкка ээ акциялар (5120)	512		
Кайра сатып алынган менчик акциялар (5191)	513		
Башка уставдык капитал (5130)	514		
Башка капитал (5200)	520		
анын ичинен:			
Кошумча төлнгөн капитал (5210)	521		
Активдерди кайрадан баалоо боюнча түзөтүүлөр (5220)	522		
Чет мамлекеттик компаниялар боюнча чет өлкөлүк валютадагы операциялар ынын курстук айырмачылыгы (5230)	523		
Жеке менчик ээлери авансылаган капитал (5240)	524		
Бөлүштүрүлбөгөн пайда (5300)	530	28500369	38287779
Резервдик капитал (5400)	540		
"Оздук капитал" 5 бөлүк боюнча жыйынтык	500	34607277	44394687
Милдеттенмелер жана оздук капитал жыйынтыгы (3 бөлүк + 4 бөлүк +5 бөлүк)	599	36561968	73924641

Жетекчи Башкы бухгалтер

Пайда жана зыян жөнүндө отчет

Киреше – бул активдердин келүүсү же өсүүсү же милдеттенмелердин азайуусу болуу менен капиталдын көбөйүүсүнө алып келген формада отчеттук мөөнөт ичинде экономикалык пайданын көбөйүүсү.

Эсептөө принцибине (принцип начисления) ылайык сатуудан түшкөн киреше менчик угугу сатып алуучуга өткөн отчеттук мөөнөттө таанылат, б.а. отчеттук мөөнөттөгү киреше накталай жана карызга сатылган жалпы суммадан турат.

16.2-сүрөт. Пайда жана зыян жөнүндөгү отчеттун элементтери

Чыгаша – бул активдердин азайуусу же кетүүсү, милдеттенмелердин пайда болуусу менен капиталдын азайуусуна алып келген формада отчеттук мөөнөт ичинде экономикалык пайданын кыскаруусу.

№2 Форма
 ФОЭСтин негизинде
 жылдык финансылык отчеттуулукка
 ФОСАМК менен сунушталган

2017 жылдын 01 январдан 31 декабрына чейин
 ТҮШКӨН ПАЙДА ЖАНА ЗЫЯН ЖӨНҮНДӨГҮ ОТЧЕТУ

Коддор

Ишкана ЖЧК «Агропрод» _____	ГУКД боюнча формасы	07100012
Тармагы (ишмердүүлүктүн түрү) Өндүрүш _____	ОКПО боюнча	
Башкаруу органы _____	ГКЭД боюнча	
Менчик формасы Жеке _____	ГКОУ боюнча	
Ченем бирдиги сом _____	ГКФС боюнча	
ИНН 00623200410615 _____	МКЕИ боюнча	
Көзөмөл суммасы		
Дареги Ош ш.Исанов көч.49.		
Башкы бухгалтердин ысымы, телефону/ Алибаев Э.Т. 4-12-24		
Жөнөткөн күн _____		

Кабыл алынган күн _____
 Өткөзүү мөөнөтү _____

Көрсөткүчтүн аталышы	Сап тардын коду	Отчеттук жылдын башында	Отчеттук жылдын аягында
1	2	3	4
Негизги операциялык ишмердүүлүк			
Операциялык ишмердүүлүктүн негизги кирешеси түшкөн акча же Биологиялык активдерден пайда (зыян)	010.	234746851	266098371
Товарлардын, тейлөөлөрдүн өздүк наркы же Биологиялык активдерди өндүрүү боюнча чыгашалар	020.	235879761	250770990
Дүн пайда (010-020)	030.	1132910	15327382
Башка операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешелер жана чыгашалар:			
Операциялык ишмердүүлүктөн түшкөн башка кирешелер	040.		
Операциялык ишмердүүлүктүн башка чыгашалары	050.		
Башка операциялык ишмердүүлүктүн киреше жана чыгашасынын жыйынтыгы (040-050)	060.		
Мезгилдин операциялык чыгашалары:			
Сатуу боюнча чыгашалар	070.	76615	72171
анын ичинен амортизация	071.		
Жалпы административдик чыгашалар	080.		7979285
анын ичинен амортизация	081.		1404321
Операциялык чыгашалардын жыйынтыгы (070+080)	090.	76615	8051456

Операциялык ишмердүүлүктүн пайдасы (зыяны) (030+060-090)	100	1209525	7275926
Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешеси жана чыгашасы:			
Инвестициядан түшкөн кирешелер	110		
Пайыз төлөмдөрү боюнча чыгашалар	120		
Чет элдик валюталардын операциясынан түшкөн курстук айырмалардын кирешелери (чыгашалар)	130	4180704	3598975
Башка операциялык эмес кирешелер жана чыгашалар	140		
Операциялык эмес ишмердүүлүктүн киреше жана чыгашалар жыйынтыгы (110-120+-130+-140)	150	4180704	3598975
Салыктарды төлөөгө чейинки пайдасы (зыяны) (100+-150)	160	2971179	10874901
Пайдадан төлөнүүчү салык боюнча чыгашалар	170	297118	1087490
Көнүмүш ишмердүүлүктүн пайдасы (зыяны) (160-170)	180	2674061	9787411
Пайда салыгын алып салгандан кийинки өзгөчө кырдаал боюнча беренелер	190		
Отчеттук мезгилинин таза пайдасы (зыяны) (180+190)	200	2674061	9787411

Эсептөө принцибине ылайык чыгашалар пайда жана зыян жөнүндөгү отчетто түздөн түз сарптоолор менен иштелип табылган конкреттүү кирешенин беренесин салыштыруунун (салыштыруу концепциясы) негизинде таанылат.

Пайда жана зыян жөнүндөгү отчет төмөнкү түз беренелерди камтыйт:

- дүн пайда;
- операциялык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы;
- кадимки ишмердүүлүктүн пайда жана зыяны;
- пайда салыгы боюнча чыгымдар;
- өзгөчө кырдаалдардын жыйынтыгы;
- таза пайда же зыян

Кошумча түз беренелер, аталыштары жана аралык суммалары пайда жана зыян жөнүндөгү отчетто ФОЭС талап кылган учурда сунушталат, же мындай сунуштоо ишкананын ишмердүүлүгүнүн финансылык жыйынтыгын туура сунуштоо үчүн зарыл болгондо.

Практикалык бышыктоо үчүн «Агропрод» ЖЧКнын мисалында пайда жана зыян жөнүндө отчетту сунуштайбыз.

Акча каражаттарын жүргүзүүнүн отчету

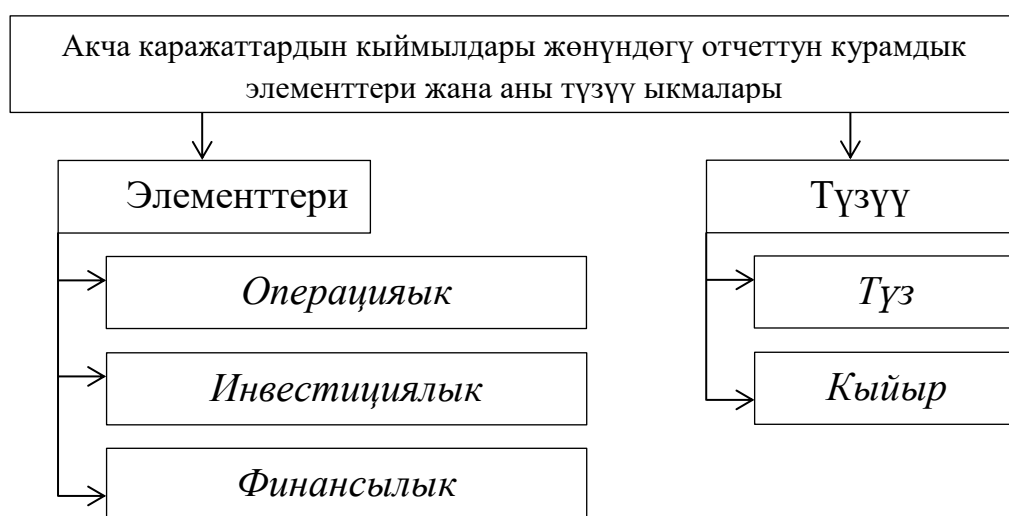
Акчалай каражаттарга кассадагы накталай акча, субъекттин учурдагы ж.б. счетундагы акчалай каражаттар кирет.

Акчалай каражаттардын эквиваленти – алдын ала белгилүү акчалай каражаттардын суммасына тез айлануучу жана алардын наркынын өзгөрүү-

сүнө олуттуу эмес тобокелдикке дуушар болгон кыска мөөнөттүү, жогорку ликвиддүү салымдар.

Субъекттин акча каражаттарынын кыймылдары жөнүндөгү отчету ФОЭС 7 “Акча каражаттарынын кыймылдары жөнүндөгү отчеттун” талаптарына ылайык түзүлөт жана аны ар бир мөөнөттө финансылык отчеттуулуктун курамдык бөлүгү катары сунуштайт.

Акча каражаттарынын кыймылдары жөнүндөгү отчет белгилүү мөөнөттөгү акчалай каражаттардын айлануусу жөнүндөгү маалыматты көрсөтөт, аларды операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүк боюнча классификациялайт.

16.3-сүрөт. Акча каражаттардын кыймылдары жөнүндөгү отчеттун элементтери жана түзүү ыкмалары

Операциялык ишмердүүлүк – субъекттин негизги ишмердүүлүгүнүн (продукцияны сатуу боюнча) киреше алып келүүчү жана инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктөн айырмаланган башка ишмердүүлүгү.

Инвестициялык ишмердүүлүк – субъекттин акчалай эквиваленттерге кирбеген, айланма эмес активдерди жана башка инвестицияларды сатып алуу жана сатуу ишмердүүлүгү.

Финансылык ишмердүүлүк – субъекттин капиталы жана карызга алынган каражаттардын курамына жана өлчөмүнө өзгөрүүлөрдү алып келүүчү ишмердүүлүк.

Субъекттин операциялык ишмердүүлүгү боюнча акчалай каражаттардын айлануусу жөнүндө маалыматты дүн акчалай келип түшүүлөр жана төлөмдөрдүн негизги түрлөрү жөнүндө маалыматты ачып берүүчү түз ыкманы колдонуу менен сунуштайт

Практикалык бышыктоо үчүн «Агропрод» ЖЧКнын мисалында акча каражаттарын жүргүзүүнүн отчетун сунуштайбыз.

№3 Форма
ФОЭСтин негизинде
жылдык финансылык отчеттуулукка
ФОСАМК менен сунушталган

2017 жылдын 01 январдан 31 декабрына чейин
АКЧА КАРАЖАТТАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ОТЧЕТУ

Коддор

Ишкана ЖЧК «Агропрод» _____	ГУКД боюнча формасы	07100012
Тармагы (ишмердүүлүктүн түрү) Өндүрүш _____	ОКПО боюнча	
Башкаруу органы _____	ГКЭД боюнча	
Менчик формасы Жеке _____	ГКОУ боюнча	
Ченем бирдиги сом _____	ГКФС боюнча	
ИНН 00623200410615 _____	МКЕИ боюнча	
Көзөмөл суммасы		
Дареги Ош ш.Исанов көч.49.		
Башкы бухгалтердин ысымы, телефону/ Алибаев Э.Т. 4-12-24		
Жөнөткөн күн _____		
Кабыл алынган күн _____		
Өткөзүү мөөнөтү _____		

Түз жүргүзүү ыкмасы

Ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча акча каражаттарынын жүгүрүүсү	Саптардын коду	Отчеттук жыл
<i>1</i>		<i>3</i>
1. Операциялык ишмердүүлүк		
Операциялык ишмердүүлүктөн дүң түшкөн акча каражаттары:		
Тейлөөлөрдөн, кызмат көрсөтүүлөрдөн, продукцияларды сатуудан түшкөн акча каражаттары	010.	394635496
Операциялык ишмердүүлүктөн башка акча түшүүлөрү	020.	
Операциялык ишмердүүлүк бөлүгү боюнча акча өзгөчө кырдаал кирешеси	030.	
Операциялык ишмердүүлүктөн дүң түшүүлөрүнүн жыйынтыгы	040.	394635496
Операциялык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрү :		
Камдарды сатып алууда төлөнгөн акча каражаттары	050.	312087709
Төлөнгөн операциялык чыгашалар (тейлөө)	060.	82300669
Пайыздарды төлөө (эгер бул статья операциялык ишмердүүлүк болуп эсептелсе)	070.	
Операциялык ишмердүүлүк боюнча башка төлөөлөр	080.	
Пайда салыгын төлөө	090.	247118
Башка чыгыш болгон акча каражаттары	100.	
Операциялык ишмердүүлүк бөлүгү боюнча өзгөчө кырдаал чыгымдары	110.	
Операциялык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрүнүн жыйынтыгы	120.	394635496
Операциялык ишмердүүлүктүн акча каражаттарынын таза агымы	190.	
2. Инвестициялык ишмердүүлүк		
Инвестициялык ишмердүүлүктөн дүң түшкөн акча каражаттары:		

Негизги каражаттарды сатуудан түшкөн акча каражаттары	210	
Баалуу кагаздарды сатуудан түшкөн акча каражаттары	220	
Материалдык эмес активдерди сатуудан түшкөн акча каражаттары	230	
Алынган пайыздар, дивиденддер (эгер бул статья инвестициялык ишмердүүлүк болуп эсептелсе)	240	
Алына турган облигацияларды, берилген акча займдарын төлөө	250	
Инвестициялык ишмердүүлүктөн түшкөн башкакирешелер	260	
Инвестициялык ишмердүүлүктүн дүң түшүүлөрүнүн жыйынтыгы	270	
Инвестициялык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрү:		
Негизги каражаттарды сатып алууда төлөнгөн акча каражаттары	280	
Материалдык эмес активдерди сатып алууда төлөнгөн акча каражаттары	290	
Баалуу кагаздарды сатып алууда төлөнгөн акча каражаттары	300	
Акча займдарын берүү	310	
Инвестициялык ишмердүүлүк боюнча башка төлөөлөр	320	
Инвестициялык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрүнүн жыйынтыгы	330	
Инвестициялык ишмердүүлүктүн акча каражаттарынын таза агымы	390	
3. Каржылык (финансылык) ишмердүүлүк		
Каржылык ишмердүүлүктөн дүң түшкөн акча каражаттары:		
Акцияларды чыгаруудан түшкөн акча каражаттары	410	
Облигацияларды чыгаруудан түшкөн акча каражаттары	420	
Уюштуруучулардын (түзүүчүлөрдүн) акчалайтөлөмү	430	
Алынган кредиттер жана займдар	440	
Каржылык ишмердүүлүктөн түшкөн башка кирешелер	450	
Каржылык ишмердүүлүктүн дүң түшүүлөрүнүн жыйынтыгы	460	
Каржылык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрү :		
Төлөнгөн дивиденддер	470	
Кредиттерди, займдарды төлөө	480	
Менчик акцияларды кайрадан сатып алуу	490	
Каржылык ишмердүүлүк боюнча башка төлөөлөр	500	
Каржылык ишмердүүлүктүн дүң төлөөлөрүнүн жыйынтыгы	510	
Каржылык ишмердүүлүктүн акча каражаттарынын таза агымы	590	
Сатылбаган пайданын жана зыяндын курстук айырмачылыгы	600	
Акча түрүндөгү каражаттардын таза өзгөрүшү:	700	
Баланс боюнча отчеттук мезгилдин акырындагы акча каражаттар	710	0,0
Баланс боюнча отчеттук мезгилдин башындагы акча каражаттар	720	0,0

Жетекчи

Башкы бухгалтер

ФОЭСга ылайык түз жана кыйыр ыкмалары менен АКЖОты түзүү боюнча мисалды карайбыз.

**2017-жылдын 31-декабрына карата «Максимум» компаниясынын
бухгалтердик балансы, мин сом**

	2016ж.	2017ж.	Айырма-сы	
<i>Активдер</i>				
<i>Жүгүртүүдөгү активдер</i>				
Касса	71 000	35 000	36000	Көбөйүшү
Алына турган счеттор (дебитордук карыздар)	85 000	53 000	32 000	Көбөйүшү
ТМЗ	120 000	132 000	(12 000)	Азайышы
Келечектеги мөөнөттүн чыгашалары	19 000	25 000	(6 000)	Азайышы
Жүгүртүүдөгү активдердин жалпысы	295 000	245 000	50 000	
Финансылык салымдар (инвестициялар)	90000	75 000	15 000	Көбөйүшү
Негизги каражаттар:				Көбөйүшү
Негизги каражаттар	315 000	250 000	65 000	Көбөйүшү
Топтолгон амортизация	(65 000)	(60 000)	(5 000)	Көбөйүшү
Негизги каражаттардын жалпысы	250 000	190 000	(60 000)	
<i>Активдердин баары</i>	635 000	510 000		
<i>Милдеттенмелер жана менчик капитал</i>				
<i>Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер</i>				
Төлөнө турган счеттор	93 000	75 000	18 000	Көбөйүшү
Эсептелген чыгашалар боюнча карыздар	29 000	24 000	5 000	Көбөйүшү
Кыска мөөнөттүү милдеттемелердин жалпысы	122 000	99 000	23000	Көбөйүшү
<i>Узак мөөнөттүү милдеттенмелер</i>				
Төлөнө турган облигациялар	130 000	160 000	(30 000)	Азайышы
Жалпы милдеттенмелер	252 000	259 000	(7 000)	Көбөйүшү
<i>Менчик капитал</i>				
Акционердик капитал				
Жөнөкөй акциялар	245 000	170 000	75 000	Көбөйүшү
Бөлүштүрүлбөгөн пайда	138 000	81 000	57 000	Көбөйүшү
Жалпы менчик капитал	383 000	251 000	132 000	Көбөйүшү
<i>Милдеттенмелер жана менчик капиталдын баары</i>	635 000	510 000		

Түзөтүү түшкөн пайда жана зыян жөнүндөгү отчетто сатуудан акчалай келип түшүүдөн башталат. Андан ары товарларды сатып алуу, башка учурдагы (операциялык) чыгашаларды сатып алуу боюнча акчалай төлөөлөр алынат. Жыйынтыгында учурдагы ишмердүүлүктүн акчалай каражаттарынын суммасы келип чыгат.

16.2-таблица

2017-жылдын 31-декабрына карата «Максимум» компаниясынын пайда жана зыян жөнүндөгү отчету, мин сом

Көрсөткүчтөр	Суммасы
Сатуудан түшкөн киреше	470 000
Сатылган товарлардын өздүк наркы	280 000
Дүн пайда	190 000
Операциялык чыгашалар (17000 сом суммада негизги каражаттардын амортизациясы боюнча чыгашаларды кошуп эсептегенде)	77 000
Сатуудан түшкөн пайда	113000
Башка киреше жана чыгашалар	
Алынган насыя боюнча пайыздарды төлөө чыгашалары (18 000)	
Негизги каражаттарды сатуу боюнча зыян	(3 000)
Салык салууга чейинки пайда	92 000
Пайда салыгы	15 000
Таза пайда	77 000
2017жылы болгон инвестициялык жана финансылык операциялар дын тизмеси:	
1. Негизги каражаттар сатылып алынды-90 000 сом.	
2. Инвестициялар сатылып алынды-15 000сом.	
3. Негизги каражаттар 10000 сомго сатылды. Сатылган активдердин баштапкы наркы- 25 000сом. Кадык наркы-13000 сом.	
4.Номиналдык наркы 30000 сом суммада облигациялар ушул эле наркта жөнөкөй акцияга конвертиранияланды	
5. 20000 сом өлчөмдө акчалай дивиденддер жарыяланды жана төлөндү	
6. 45000 сом суммада жөнөкөй акциялар чыгарылды	

Түз ыкма менен АКЖОну түзүү

ОПЕРАЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ КАРАЖАТТАРЫНЫН АГЫМЫ

Акчалай каражаттардын келип түшүүсү (470 000-32 000)438 000

Акчалай каражаттардын төлөнүүсү:

- Жабдуучуларга төлөө (280 000- 12 000- 18 000)250 000

- Операциялык чыгашалар (77 000- 17 000- 6 000-5 000) 49 000

- Пайыздар боюнча төлөөлөр (18 000) 18 000

- Пайда салыгы боюнча төлөөлөр (15 000)15 000

Операциялык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым106 000

ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ
КАРАЖАТТАРЫНЫН АГЫМЫ

- Негизги каражаттарды сатуу 10 000
- Негизги каражаттарды сатып алуу (90 000)
- Инвестицияларды сатып алуу (15 000)

Инвестициялык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым(95000)

ФИНАНСЫЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ КАРАЖАТТАРЫНЫН
АГЫМЫ

- Жөнөкөй акцияларды чыгаруу 45 000
- Дивиденддерди төлөө (20 000)

Финансылык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым 25 000

Таза акчалай агым 36 000

Жылдын башындагы акчалай каражаттар 35 000

Жылдын аягындагы акчалай каражаттар 71 000

Акчалай эмес операциялар:

Облигацияларды жөнөкөй акцияларга конвертациялоо 30 000

Кыйыр ыкма менен АКЖОну түзүү

ОПЕРАЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ КАРАЖАТТАРЫНЫН
АГЫМЫ

-Таза пайда 77 000

Корректировкалар:

- амортизациялык эсептөө 17 000
- Негизги каражаттарды сатуу боюнча зыян 3 000
- жүгүртүүдөгү активдердин өзгөрүүсү (Δ):
- Δ дебитордук карыздардын (32 000)
- Δ ТМЗ 12 000
- Δ келечектеги мөөнөттүн чыгымдарынын 6 000
- кыска мөөнөттөгү милдеттемелердин өзгөрүүсү (Δ)
- Δ кредитордук карыздардын 18 000
- Δ эсептелген чыгашалардын 5 000
- Озгоруунун жыйынтыгы: 29 000

Операциялык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым 106 000

ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ
КАРАЖАТТАРЫНЫН АГЫМЫ

- Негизги каражаттарды сатуу 10 000
- Негизги каражаттарды сатып алуу(90 000)
- Инвестицияларды сатып алуу (15 000)

Инвестициялык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым (95000)

ФИНАНСЫЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨН АКЧАЛАЙ КАРАЖАТТАРЫНЫН
АГЫМЫ

- Жөнөкөй акцияларды чыгаруу 45 000
- Дивиденддерди төлөө (20 000)

Финансылык ишмердүүлүктөн таза акчалай агым 25 000

Таза акчалай агым 36 000

Жылдын башындагы акчалай каражаттар 35 000

Жылдын аягындагы акчалай каражаттар 71 000

Акчалай эмес операциялар :

Облигацияларды жөнөкөй акцияларга конвертациялоо 30 000

Акчалай каражаттардын кыймылдарынын булактары жөнүндө отчет

№	Акчалай каражаттардын булактары	Сумма, мин.сом	%	№	Акчалай каражаттардын багыты	Сумма, мин.сом	%
1.	Таза пайда	77,0	30,0	1.	Дивиденддер	20,0	7,8
2.	Амортизация				ди төлөө		
3.	ЖА азыусу	65,0	25,0	2.	Дебит.карыздын	32,0	12,4
4.	КМ көбөйүүсү	18,0	7,0	3.	көбөйүүсү	15,0	5,8
5.	Эмиссиядан	23,0	9,0	4.	Көбөйүүсү	125,0	48,4
	Козф.менчиктин	75,0	29,0	5.	Узак мөөнөттүү		
	көбөйүүсү			6.	активдер	30,0	11,6
					Көбөйүүсү Негизги	36,0	14,0
					каражаттар#		
					Көбөйүшү		
					Узак мөөнөттүү		
					милдеттемелер		
					Көбөйүшү		
					Акчалай каражаттар		
					(Таза акчалай агым)		
	ЖАЛПЫ	258,0	100		ЖАЛПЫ	258,0	100,0

Көбөйүүнү эсептөө: Негизги каражаттар: Негизги каражаттар (коэф.) + Амортизация – Негизги каражаттар (315,0+60,0)-250,0=125,0

Капиталдын өзгөрүүсү жөнүндө отчет

Капиталдын өзгөрүүсү жөнүндө отчетто төмөнкүлөр тууралуу маалымат камтылат:

- мезгил ичиндеги таза пайда же зыян;
- ФОЭСнын талаптарына ылайык түздөн-түз капиталда таанылган кирешелер жана чыгымдар, пайда жана зыян статьялары;
- эсеп саясатынын өзгөрүүсү менен 8 ФОЭСнын негизги эсеп тартибинде каралган фундаменталдык каталарды түзөтүүнүн кумулятивдик эффектиси;
- менчик ээлери менен капиталдык мүнөздөгү операциялар жана аларга бөлүштүрүү;
- мезгилдин башына жана отчеттук датага топтолгон пайданын же зыянын сальдосу, жана мезгил ичиндеги өзгөрүүлөр;

Субъекттин капиталындагы эки отчеттук мезгил ортосундагы өзгөрүүлөр таза активдердин мезгил аралыгында көбөйүшүн же азайышын, же финансылык отчеттуулукта кабыл алынган баалоонун конкреттүү принцибине жараша абалын чагылдырат.

Практикалык бышыктоо учун «Агропрод» ЖЧКнын мисалында капиталдын өзгөрүүсү жөнүндө отчетту сунуштайбыз.

4 Форма
 ФОЭСтин негизинде
 жылдык финансылык отчеттуулукка
 ФОСАМК менен сунушталган

2017 жылдын 01 январдан 31 декабрына чейин
 КАПИТАЛДЫН ӨЗГӨРҮҮЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨГҮ ОТЧЕТУ
 Коддор

Ишкана ЖЧК «Агропрод» _____	ГУКД боюнча формасы	07100012
Тармагы (ишмердүүлүктүн түрү) Өндүрүш _____	ОКПО боюнча	
Башкаруу органы _____	ГКЭД боюнча	
Менчик формасы Жеке _____	ГКОУ боюнча	
Ченем бирдиги сом _____	ГКФС боюнча	
ИНН 00623200410615 _____	МКЕИ боюнча	
Көзөмөл суммасы		
Дареги Ош ш.Исанов көч.49.		
Башкы бухгалтердин ысымы, телефону/ Алибаев Э.Т. 4-12-24		
Жөнөткөн күн _____		
Кабыл алынган күн _____		
Өткөзүү мөөнөтү _____		

	Саптардын коду	Уставдык капитал	Башка капитал	Бөлүштүрүлбөгөн пайда	Жыйынтык
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
2017 жылдын 1 январынын калдыгы	010.	6106908		28500369	34607277
Эсеп-кысап саясатындагы өзгөрүштөр жана кетирилген каталарды оңдоо	020.				
Калдыктын кайра саналышы	030.				
Түшкөн пайда жана зыян жөнүндөгү отчетуна кабыл алынбаган таза пайда же зыян - баардыгы анын ичинен:	040.				
*мүлктү кайра баалоодон өсүш (тартыш)	050.				
*инвестицияны кайра баалоодон өсүш (тартыш)	060.				
*чет элдик валюталардын операциясынын курстук айырмасы	070.				
Отчеттук мезгилдин таза пайдасы (зыяны)	080.			9787411	9787411
Дивиденддер	090.				
Акциялардын эмиссиясы	100				
Бөлүштүрүүдөгү пайданын чеги	110				
2018 жылдын 1 январына калдык	120	6106908		38287780	44394688

Жетекчи

Башкы бухгалтер

Финансылык отчеттуулукка түшүндүрмө кат

Субъекттин финансылык отчеттуулугуна түшүндүрмө кат финансылык отчеттуулукту даярдоонун негиздери жана олуттуу операциялар жана окуялар үчүн тандалып алынган жана колдонулган конкреттүү эсеп саясаты жөнүндө маалыматтарды камтыйт, финансылык отчеттуулукта башка эч жерде берилбеген ФОЭС талап кылган маалыматтарды ачып көрсөтөт, финансылык отчеттуулуктун өзүндө берилбеген, бирок объективдүү элестетүү үчүн зарыл болгон кошумча маалыматтар менен камсыздайт.

16-бөлүм боюнча бышыктоочу суроолор

1. Финансылык отчеттуулук түшүнүгү, багыты жана элементтери.
2. Финансылык отчеттуулукка коюлган талаптар, түзүү тартиби.
3. Финансылык отчеттуулуктун формалары.
4. Финансылык отчеттуулукту сунуштоо тартиби.

**«Бухгалтердик финансылык эсеп»
курсу боюнча тесттик суроолор:**

1. Эсептин кайсы түрүндө ички керектөөчүлөрдүн керектөөсү каралат?

- а) финансылык эсеп   в) башкаруу эсеби
б) бухгалтердик эсеп   г) банк эсеби

2. Эсептин кайсы түрүн ишкана жүргүзүүсү милдеттүү?

- а) башкаруу эсеби   в) финансылык эсеп
б) статистикалык эсеп   г) оперативдик эсеп

3. Финансылык эсептин негизги максаты:

- а) синтетикалык эсепти жүргүзүү
б) пайда алуу
в) толук жана туура маалыматты калыптандыруу
г) финансылык операцияларды каттоо

4. Бухгалтердик эсептин методунда учурдагы группировкалоо ыкмасынын курамына кайсы элемент кирет?

- а) документтештирүү   в) инвентаризация
б) кош жазуу   г) отчеттуулук

5. Бухгалтердик эсептин счеттор планында канча бөлүм бар?

- а) 8   б) 9   в) 7   г) 6

6. Бухгалтердик эсептин счеттор планында туруктуу счеттордун канча бөлүмү бар?

- а) 5   б) 6   в) 7   г) 4

7. Экономикалык мазмуну боюнча счеттордун классификациясы кайсы түргө бөлүнөт:

- а) негизги жана жөнгө салуучу
б) калькуляциялык жана салыштыруучу
в) убактылуу жана туруктуу
г) накладдык

8. Салыштыруучу счетко кайсы счет кирет?

- а) 5900   б) 5999   в) 6000   г) 7000

9. Эсептик иштин жыйынтыгы эмнени түзүү менен мүнөздөлөт:

- а) статистикалык отчеттуулук   в) оперативдик отчеттуулук
б) финансылык отчеттуулук   г) эсептик отчеттуулук

10. Продукцияны сатуудан алынган акчанын келип түшүүсүндө кайсы бухгалтердик жазуу түзүлөт:

- а) Д-т 1110   К-т 7100   в) Д-т 1110   К-т 6100
б) Д-т 1210   К-т 7110   г) Д-т 1110   К-т 1900

11. Бухгалтердик баланста негизги каражаттар кандай наркта чагылдырылат?

- а) баштапкы нарк   в) баланстык нарк
б) калыбына келтирүү наркы   г) ликвидациялык нарк

23. Ижара төлөмү үчүн чыгымдарга аванс төлөмдөрү жоюлгандыгы кандай бухгалтердик жазуу менен чагылдырылат?

- а) Д-т 8030 К-т 1830   в) Д-т 8060 К-т 1830
б) Д-т 1830 К-т 8030   г) Д-т 8070 К-т 1830

24. Негизги каражаттардын эсеби үчүн кайсы ФОЭС берилген:

- а) 7   б) 8   в) 4   г) 16

25. Монтаж талап кылуучу негизги каражаттардын объекттери кайсы счетто чагылдырылат?

- а) 2100   б) 2110   в) 2140   г) 2130

26. Негизги каражаттарды сатуудан түшкөн киреше кандай бухгалтердик жазуу менен көрсөтүлөт:

- а) Д-т 1100 К-т 6100   в) Д-т 1100 К-т 1200
б) Д-т 1100 К-т 9190   г) Д-т 1100 К-т 2100

27. «Акчалай каражаттардын айлануусу жөнүндө отчет» эмнени чагылдырат?

- а) отчеттук мөөнөттүн аягында ишкананын финансылык абалы
б) белгилүү мөөнөттө мүлк жана анын булактарынын абалы
в) отчеттук мөөнөттө операциялык, инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктүн таасири менен акчалай каражаттардын өзгөрүүсү
г) белгилүү мөөнөттө ишкананын финансылык жыйынтыктары

28. Аналитикалык эсепти жүргүзүү үчүн кайсы эсептик регистрлер колдонулат:

- а) ведомость   в) китеп
б) журнал-ордер   г) карточка

29. Бухгалтердик жазуунун мааниси: Д-т 3110   К-т 7220

- а) жабдуучулардан каражаттардын келип түшүүсү
б) алынган материалдар учун жабдуучуларга төлөө
в) дефект товарды жабдуучуга кайтаруу
г) мурда сатылган товар үчүн дебитордук карызды төлөө

30. Финансылык эсептин ички нормативдик базасы:

- а) эсеп саясаты   в) жобо
б) нускама (инструкция)   г) сунуштар

31. Векселдерди алуу менен сатылган продукциялар үчүн карыздын пайда болуусу кайсы бухгалтердик жазуу менен чагылдырылат?

- а) Д-т 2790   К-т 6100   в) Д-т 2790   К-т 2500
б) Д-т 2710   К-т 6100   г) Д-т 6100   К-т 2710

32. Үзгүлтүксүз эсепте жабдуучулардан материалдардын келип түшүүсү кайсы бухгалтердик жазуу менен чагылдырылат?

- а) Д-т 1630   К-т 3100   в) Д-т 1630   К-т 1620
б) Д-т 1620   К-т 3100   г) Д-т 1620   К-т 1630

33. Финансылык эсептин сырткы нормативдик базасы

- а) эсеп саясаты   в) ФОЭС
б) устав   г) кызматтык нускама (инструкция)

46. Финансылык эсеп башкаруу эсебинен кайсы белгиси менен айырмаланат?

- а) сыр сактачуулук   в) объективдүүлүк
б) отчеттуулук   г) маалыматтын ачыктыгы

47. Ишкананын менчигин чагылдырган формула:

- а) актив=милдеттенме+өздүк капитал
б) өздүк капитал=актив-милдеттенме
в) милдеттенме=актив-өздүк капитал
г) милдеттенме-өздүк капитал=актив

48. Резервдик капиталды түзүүдө кандай бухгалтердик жазуу түзүлөт:

- а) Д-т 5900   К-т 5500   в) Д-т 5300   К-т 5400
б) Д-т 5970   К-т 5900   г) Д-т 5500   К-т 5970

49. Ишкананы каттоодо чагылдырылган бухгалтердик проводка:

- а) Д-т 1900   К-т 5500   в) Д-т 1900   К-т 5900
б) Д-т 1900   К-т 5100   г) Д-т 5500   К-т 1900

50. Ишкананын бухгалтердик эсебинин тутумуна ким жооп берет:

- а) жетекчи   в) башкы бухгалтер
б) мамлекет   г) Өкмөт

51. Ишкананын эсеп саясатын жөнгө салат:

- а) ишкана   в) мамлекет
б) Өкмөт   г) ФОЭС

52. Төмөнкү жазуу чарбалык операциядын кайсы тибине кирет:

Д-т 3540   К-т 1110

- а) 1-тип   б) 2-тип   в) 3-тип   г) 4-тип

53. Объекттердин кайсы түрүнө амортизация эсептелбейт:

- а) имарат   в) жер
б) патенттер   г) жабдуу

54. Бухгалтердик эсепти жүргүзүүгө негиз болот:

- а) биринчи документтер   в) эсептик регистрлер
б) эсептик формалар   г) эсептик цикл

55. Актив бул:

а) отчеттук мезгил ичинде милдеттенмелердин көбөйүүсүнөн активдердин да көбөйүүсү же экономикалык пайдалуулуктун азаюусу

б) ишкананын экономикалык пайдаларын же каражаттарын бөтөн жактарга чыгарууга көмөктөшчү карыздар

в) ишкананын көзөмөлүндө туруп, келечекте ага экономикалык пайда алып келүүчү каражаттар

г) ишкананын менчиги болуп, анын көзөмөлүндө турган, келечекте чыгымдалуучу материалдар

56. Мазмуну боюнча документтердин бөлүнүшү:

- а) буйрукчул жана комбинацияланган   в) ички жана сырткы
б) баштапкы жана жалпылоочу   г) негизги жана көмөкчү

57. Финансылык эсептин предмети:

- а) ыкмалар   в) калькуляция
б) финансы   г) ишкананын чарбалык ишмердүүлүгү

58. Кош жазуунун негизги түрлөрү кайсылар?

- а) жөнөкөй жана татаал   в) жалгыз жана топтолгон
б) татаал жана кызылдап жазуу   г) ички жана сырткы

59. Киреше салыгын эсептөө төмөнкү бухгалтердик жазуу менен чагылдырылат:

- а) Д-т 1630   К-т 3420   в) Д-т 1640   К-т 3420
б) Д-т 3520   К-т 3420   г) Д-т 7100   К-т 3420

60. Киреше салыгы боюнча карызды жабууга төмөнкүдөй проводка берилет:

- а) Д-т 3100   К-т 3420   в) Д-т 3420   К-т 1200
б) Д-т 1200   К-т 3420   г) Д-т 3420   К-т 1900

61. Төмөнкү жазуулар чарбалык операциялардын кайсы тибине кирет? Д-т 3100   К-т 1200

- а) 1-тип   б) 2-тип   в) 3-тип   г) 4-тип

62. Кайсы документтин негизинде жабдуучуга төлөм жүргүзүлөт?

- а) ишеним кат   в) төлөө тапшырмасы
б) төлөө талабы   г) төлөө документи

63. Кош бухгалтериянын негиздөөчүсү:

- а) Карл Маркс   в) Лукка Пачолли
б) Вильгелм Эрнест   г) В. И. Ленин

64. Татаал ижаранын түрү кандай аталат?

- а) факторинг   б) лизинг   в) келишим   г) франчайзинг

65. Бюджеттик мекемелердин ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу негизги документ:

- а) устав   в) жобо
б) эсеп саясаты   г) уюштуруу келишими

66. Төмөнкү жазуу эмнени түшүндүрөт? Д-т 2100   К-т 1900

- а) жабдуучулардан негизги каражаттардын келип түшүүсү
б) келип түшкөн негизги каражаттар төлөндү
в) негизги каражаттар салым түрүндө алынды
г) негизги каражаттар акысыз алынды

67. Уюштуруучулардын карызы кайсы счетто чагылдырылат?

- а) 5100   б) 1900   в) 1400   г) 3100

68. Эл чарбасынын бардык тармактары үчүн бирдей чыгымдардын классификациясынын бөлүнүшү:

- а) калькуляция статьясы боюнча
б) эл чарбасынын тармактары боюнча
в) экономикалык элементтер боюнча
г) продукциянын өздүк наркы боюнча

69. Продукцияны өндүрүү чыгымдарынын эсеби төмөнкү отчетто жалпыланат:

- а) чыгымдардын отчету   в) продукциянын өздүк наркынын отчету
б) өндүрүштүк отчет   г) материалдык отчет

70. Электр энергиясы үчүн чыгымдар кайсы счетто эсептелет?

- а) 8010   б) 8030   в) 8220   г) 7100

71. Ишкананын жабдуучуларга болгон карызы кайсы счетто чагылдырылат?

- а) 1400   б) 1620   в) 3100   г) 3500

72. Уюштуруучулардын карызды негизги каражаттар түрүндө жабуусу төмөнкү бухгалтердик жазуу менен жүргүзүлөт:

- а) Д-т 1200   К-т 1900   в) Д-т 1400   К-т 1900

- б) Д-т 2100   К-т 1500   г) Д-т 2100   К-т 1900

73. Деталдуу эсеп үчүн кайсы бухгалтердик счет колдонулат:

- а) аналитикалык   в) синтетикалык

- б) негизги   г) деталдаштырылган

74. Баштапкы наркы 10000 сомдук, кызмат мөөнөтү 5 жыл болгон жабдуу үчүн ай сайын амортизация кайсы суммада эсептелет, амортизациялоонун бирдей (түз) чегерүү ыкмасын колдонуу менен?

- а) 186   б) 266   в) 200   г) 166

75. 1) продукциянын өндүрүштүк өздүк наркы-10000 сом

2) коммерциялык чыгымдар-400 сом

3) сатуудан түшкөн киреше- 13000 сом.

10% ставка боюнча төлөөгө дуушар болгон пайда салыгынын суммасын аныктоо талап кылынат?

- а) 680   б) 580   в) 480   г) 260

76. Төмөндө көрсөтүлгөн объекттерден кайсынысы ликвидүү активге кирет?

- а) негизги каражаттар   в) материалдык эмес активдер

- б) акча каражаттары   г) уставдык капитал

77. Кайсы объекттердин курамына лицензияны алуу менен байланышкан чыгымдар кирет?

- а) негизги каражаттар   в) материалдык эмес активдер

- б) акча каражаттары   г) товардык-материалдык запастар

78. Кайсы капиталдын курамында реинвестирилген пайданы чектөө көрсөтүлөт?

- а) кошумча төлөнгөн капитал   в) акционердик капитал

- б) резервдик капитал   г) керектөө фонду

79. Келечектеги эсептешүү счетун пайда кылуучу акчалай сумма:

- а) авизо   б) акцепт   в) аванс   г) лизинг

80. Жабдуучунун төлөмүн төлөөгө төлөөчүнүн макулдуугу:

- а) авизо   б) акцепт   в) аванс   г) лизинг

81. Субъектте карата карызы бар жак:

- а) кредитор   б) дебитор   в) акцептор   г) уюштуруучу

82. Активдердин статьясынын акчага айлануу жөндөмдүүлүгү кандайча аталат:

- а) рентабелдүүлүк   в) ликвиддүүлүк

- б) төлөө жөндөмдүүлүгү   г) туруктуулук

83. Банктан насыя алганда кандай жазуу жүргүзүлөт?

- а) Д-т 1100   К-т 1200   в) Д-т 1200   К-т 1220

- б) Д-т 1200   К-т 3310   г) Д-т 1310   К-т 3310

84. Эсептин кайсы объектиси жалпы болуп саналат?

- а) материалдар   в) ТМЗ
б) чыгымдар   г) акча каражаттары

85. Келип түшкөн материалдар үчүн жабдуучуга төлөгөн учурда кандай проводка берилет:

- а) Д-т 1400   К-т 1110   в) Д-т 3400   К-т 1210
б) Д-т 3100   К-т 1620   г) Д-т 3110   К-т 1210

86. Бюджетке болгон карыз баланстын кайсы бөлүмүндө чагылдырылат?

- а) активдер   в) капитал
б) милдеттенмелер   г) айланма активдер

87. Бухгалтердик эсеп боюнча мыйзамга ылайык инвентаризациянын жыйынтыгы менен аныкталган жетишпестик, эгерде күнөөкөр адам табылбаса жоюлуусу мүмкүн:

- а) толугу менен продукциянын өздүк наркына
б) уюмдун уставдык капиталынын азаюсуна
в) табигый коромжуу чегинде продукциянын өздүк наркына, табигый коромжуудан жогору финансылык жыйынтыкка;
г) кызматкердин айлык акысына

88. Финансылык-чарбалык ишмердүүлүктөн пайда алган учурда кандай жазуу жүргүзүлөт?

- а) Д-т 5900   К-т 5500   в) Д-т 5900   К-т 5999
б) Д-т 5999   К-т 5300   г) Д-т 5999   К-т 5500

89. Ишкананын бөлүмүнүн кызматкерлерине кайсы документтин негизинде айлык акы берилет?

- а) табель   в) накладная
б) төлөө ведомосту   г) чыгыш касса ордери

90. Продукцияны сыртка сатканда кайсы документ түзүлөт?

- а) лимиттик-забордук карта   в) кириш ордери
б) счет-фактура   г) талап

91. Материалдык эмес активдер үчүн амортизацияны эсептөөнүн кайсы ыкмасы колдонулбайт?

- а) Бирдей (түз) чегерүү ыкмасы   в) кумулятивдик ыкма
б) өндүрүштүк ыкма   г) Калдыкты азайтуу ыкмасы

92. Төмөнкү жазуу эмнени түшүндүрөт: Д-т 1100   К-т 1200

- а) алынуучу счет боюнча акча каражаттарынын келип түшүүсү
б) уюштуруучулардан акча каражаттарынын келип түшүүсү
в) сатып алуучулардан акча каражаттарынын келип түшүүсү
г) банктан акча каражаттарынын келип түшүүсү

93. Киреше алуу боюнча ишкананын негизги ишмердүүлүгү

- а) инвестициялык ишмердүүлүк   б) финансылык ишмердүүлүк
в) операциялык ишмердүүлүк   г) коммерциялык ишмердүүлүк

94. Ишкананын финансылык абалын мүнөздөөчү эки жактуу таблица кандай аталат?

- а) каттоо журналы
- в) кош жазуу
- б) бухгалтердик баланс
- г) акча каражаттарынын айлануусу жөнүндө отчет

95. Сатуудан түшкөн кирешенин кассага келип түшүүсүндө кандай бухгалтердик жазуу жүргүзүлөт?

- а) Д-т 1100   К-т 5999   в) Д-т 1100   К-т 1200
- б) Д-т 1100   К-т 6100   г) Д-т 6100   К-т 1200

96. Уюштуруучулардын ишкана салымында кандай капитал түзүлөт?

- а) резервдик капитал   б) кошумча капитал
- в) уставдык капитал   г) кошумча төлөнгөн капитал

97. Жабдуучулардан келип түшкөн нефть продуктылары кайсы счетто кирештелет?

- а) 1100 счету   б) 1620 счету   в) 1710 счету   г) 1400 счету

98. Өндүрүштүк жумушчуларга эмгек акы эсептелгенде кандай кош жазуу түзүлөт?

- а) Д-т 1630   К-т 1620   в) Д-т 1630   К-т 1640
- б) Д-т 1630   К-т 3520   г) Д-т 3520   К-т 1630

99. Келип түшкөн жабдуу кайсы счет менен кирештелет?

- а) 1600 счету   б) 2100 счету   в) 2140 счету   г) 2300 счету

100. Кайра сатуу үчүн келип түшкөн шекер кайсы счет менен кириштелет?

- а) 1610 счету   б) 1620 счету   в) 1660 счету   г) 1650 счету.

Терминдердин глоссарийи

Аванс Advance Аванс – алдын ала төлөөлөрдүн жана чыгымдардын эсебинен берилүүчү акча (кийинки аласанын же бересенин эсебинен алдын ала алынычуу же берилүүчү акча).

Аванс отчету Advance report Авансовый отчет – эсептешүүгө милдеттүү адамдар тарабынан берилүүчү типтүү формадагы отчет документи.

Аз баалуу жана тез бузулуучу буюмдар (АТБ) Little value and quick wear-out goods Малоценные и быстроизнашивающиеся предметы (МБИП) - бирдигинин наркы 500 сомго чейинки же колдонуу мөөнөтү бир жылдан ашпаган эмгек каражаттары.

Айланма активдер Circulating (working assets) Оборотные активы-алар: а) компаниянын нормалдуу циклинин жүрүшүндө пайдалануу же сатуу сунушталат; же б) отчеттук мезгилдин он эки айынын ичинде сатууга сунушталат; же в) пайдаланууга чектөө коюлбаган алардын эквиваленттери же акча каражаттары түрүндө бар болушу.

Айланма капитал Current assets (capital Оборотный капитал – өндүрүштүк капиталдын бөлүкчөсү (акча каражаттары, товардык-материалдык запастар, берилген аванстар, аласа карыздар ж.б)

Айланма ведомосттор Circulating list Оборотные ведомости – бухгалтердик эсептин счетторунун маалыматтарын жалпылоо үчүн арналган эсеп-кысап регистрлери.

Аз баалуу жана тез бузулуучу буюмдардын эскирүүсү Quickly wear-out and little value goods Износ малоценных и быстроизнашивающихся предметов – пайдаланууда аз баалуу жана тез бузулуучу буюмдардын бара-бара эскириши.

Акча (пул) Money Деньги – өзгөчө товар, ал бардык башка товарлардын эквиваленти болуп саналат жана анын түздөн-түз катышы аркылуу алмашуу жүргүзүлөт. Акча – товардык өндүрүшкө мүнөздүү болгон экономикалык категория.

Акча каражаттары Means of money Денежные средства – ишкананын кассасындагы, мамлекеттик банктын счетундагы, аккредитивдердеги, отчет берүүгө милдеттүү адамдардагы акча түрүндөгү каражаттар.

Акча беренелери Money articles (money assets, money financial assets and financial obligations; money financial instruments) Денежные статьи (денежные активы, денежные финансовые активы и финансовые обязательства, денежные финансовые инструменты) - акча активдери, акчалай финансалык активдер жана финансалык милдеттемелер; акчалай финансалык инструменттер, акча каражаттарды, ошондой эле активдер, финансалык активдер жана милдеттенмелерди (финансылык милдеттенмелерди) алуу, же бекитилгендерди аткаруу, же аныкталган суммалар.

Акчасыз эсептешүү формалары Form of cashless payments Формы безналичных расчетов – ишканалар, мекемелер жана уюмдар арасындагы акчасыз эсептешүүлөрдү жүргүзүүнүн шарттарын, эрежесин жана тартибин камтыган документтер.

Акчалай каражаттардын эквиваленттери Cash equivalents-Эквиваленты денежных средств – кыска мөөнөттөгү жогорку ликвиддүү инвестициялар, акча рыногунун депозиттик эсеби, коммерциялык баалуу кагаздар жана мамлекеттик облигациялар.

Акчалай каражаттардын агымы Cash flows Потокы денежных средств – акчалай каражаттардын жана алардын эквиваленттеринин келип түшүүлөрү жана иштетилиши.

Акчалай каражаттарды электрондук которуулар Electronic funds transfer EFT Электронные переводы денежных средств – коммуникациянын электрондук каражаттары аркылуу банктар аралык каражаттарды которуу.

Акт Act Акт – бухгалтердик эсеп-кысапта алгачкы документ катарында кеңири колдонулуп комиссия тарабынан түзүлөт.

Актив Assets Актив - бухгалтердик баланстын бир бөлүгү, белгилүү убакытта ишкананын каражаттарын (экономикалык ресурстарын), алардын түзүмүн жана жайгаштырылышын акчалай чагылдырат. Айланма жана айланма эмес активдер болуп бөлүнөт.

Активдүү счеттор Active account Активные счета - ишканалардын каражаттарын (активдерин) эсепке алуучу бухгалтердик эсеп-кысаптын счеттору.

Акциз Excise-duty, duty Акциз – кыйыр салыктын түрү; товарлардын сатылган көлөмү жана белгиленген өлчөм баасына жараша бюджетке чегерүү жүргүзүлөт жана документтерди каттоо иштери жүргүзүлөт.

Акционер Shareholder, stockholder Акционер – пайыз түрүндө киреше алуучу акциялардын ээси.

Акционердик коом Joint-stock company Акционерное общество – мыйзам алкагында баштапкы уставдык капиталын акцияларды сатуу менен түзүлгөн коом.

Акционердик капитал Joint-stock capital Акционерный капитал – акционерлердин бизнеске менчик капиталды түзүүгө жумшаган суммасынын бир бөлүгү.

Акционерлердин менчик капиталы Shareholders' equity Собственный капитал акционеров – орпорациянын менчик ээлеринин акционердик капиталдан жана бөлүнбөгөн пайдадан турган менчик капиталы.

Акция Share Акция – акционердик коомдун мүлкүнүн ээлигине катыштыгын күбөлөндүргөн баалуу кагаз. Ага ээ болуу менен акционердик коомдун мүчөсү болуп бир эле мезгилде менчиктик жана мүлктүк укукту алат.

Аласа карызы Accounts receivable Дебиторская задолженность – белгилүү ишканага төлөөлөр боюнча башка ишканалардын, мекемелердин жана уюмдардын же айрым кишилердин карызы. Ишканаларда аласа карыздын болушу алардын өз багытынан четтегендик катарында, тагыраак айтканда, ишкананын ичиндеги белгилүү кемчиликтер катарында каралат.

Алгачкы эсеп Primary account Первичный учет – эсеп процессинин баштапкы стадиясы, анда чарбалык операциялардын маалыматтарын өлчөө жүргүзүлөт.

Алмаштыруучу тетиктер Spare parts *Запасные части* – негизги каражаттарды ондоо жана машиналардын бузулган тетиктерин алмаштыруу үчүн арналган эмгек буюмдары.

Алына турган счеттор Accounts receivable *Счета к получению* – дүн же чекене соодада товарларды карызга сатууда пайда болгон кыска мөөнөттөгү активдер.

Амортизация Depreciation *Амортизация* – активдердин иштетүү убактысында амортизациялык наркынын азайышы. Ошондой эле «амортизация чыгымдары» деп аталат.

Амортизациялык нарк Depreciable amount *Амортизируемая стоимость* – активдин жоюлуу наркын алып салуудан кийинки өздүк наркы же суммасы.

Амортизациялык эсептен чыгарып таштоо Amortization *Амортизационное списание* – негизги каражаттардын наркын амортизациялык чегерүүлөрдүн негизинде продукциялардын өздүк наркына кошуу жолу менен эсептен чыгаруу.

Анализ; талдоо Analysis *Анализ* – чарбалык субъекттердин ишмердүүлүгүн бөлүктөп кароо жана баа берүү.

Аренда (ижара) Lease *Аренда* – келишимге ылайык мүлктү белгилүү суммага убактылуу пайдаланууга берүү.

Аренда (ижара) төлөмү Rent payment *Арендная плата* – ижарага убактылуу пайдаланууга берилген мүлк (негизги каражаттар, курулуштар, турак жай, жер ж.б.у.с.) үчүн акы төлөө.

Артыкчылыкка ээ акциялар Preference share *Акции привилегированные* – акция ээлерине биринчи кезекте ишкананын кирешесине карабастан белгиленген дивиденд алуу укугу берилет жана акционердик коом жоюлган учурда акцияларга салым кылынган каражаттарды (алардын накта баасы боюнча) бул коомдун облигацияларынын ээлеринин укугун канааттандыргандан кийинки укукка ээ болот.

Аудит Audit *Аудит* – ишкананын чарбалык жана финансылык ишмердүүлүгүнө көз карандысыз көзөмөл кылуу. Ал ички жана сырткы болуп бөлүнөт.

Аудитор Auditor *Аудитор* – мекемелердин, фирмалардын финансылык абалын текшерүүчү, квалификациялык сертификаты бар, аудитордук фирманын мүчөсү болгон, же өз алдынча ишмердүүлүк кылуу лицензиясы бар адам.

Бааланган эмгек акы Piece-work salaries *Зарплата сдельная* – продуктунун санына төлөөчү эмгек акы – эмгектин татаалдыгы жана шарттары эске алынып, белгиленген сапатта иштелип, чыгарылган продуктылардын санына жараша жумушчуларга төлөнүүчү кызмат акынын формасы.

Баа, нарк Prise *Цена* – тапшырылган (сатылган) продукциялар (товарлар) үчүн аткарылган жумуштарга же көргөзүлгөн тейлөөлөргө төлөө жүргүзүү милдеттенмелердин акчалай чагылдырылышы.

Базалык жыл Base year *Базовый год* – финансылык маалыматтарды талдоодо колдонулган биринчи жыл.

Баланс Balance *Баланс* – тең салмактуулук, туруктуу өзгөрүүдө турган өз ара байланыштуу чондуктардын абалын мүнөздөөчү көрсөткүчтөрдүн системасы.

Баланс валютасы Currency of balance *Валюта баланса* – бухгалтердик баланстын жыйынтыктоочу суммасы. Бул сумма баланстын активи жана пассиви боюнча бирдей болууга тийиш.

Баланстык пайда Balance profit *Балансовая прибыль* – пайда салыгын төлөө боюнча чыгымдарды кармоого чейинки таза пайда же зыян.

Баланстык нарк Carrying amount *Балансовая стоимость* – чогултулган амортизацияны кемитүүдөн кийинки баланста көрсөтүлгөн сумма.

Банктагы эсептешүү счёту Accounting bank account *Расчетный счет в банке* – акча каражаттарын сактоо жана накта акысыз эсептешүү үчүн банкта же анын бөлүмүндө ачылуучу ишкананын счёту.

Банк депозиттери Bank deposit *Депозит банковский* – банкта сакталган акча каражаттар.

Башкы бухгалтер Chief, main principal, head, senior book-keeper, accountant *Главный бухгалтер* – чарбалык субъекттин бухгалтериясын башкарат жана жетекчиге түздөн-түз баш ийет. Башкы бухгалтер бухгалтердик эсепти туура жүргүзүүнү, субъекттин мүлкүн сактоону, ресурстарды үнөмдүү иштетүүнү көзөмөлдөөнү камсыз кылыш керек. Ал субъекттин жетекчисинин талабына ылайык эсептин заманбап формасын жана ыкмаларын киргизүүнү уюштурууга жана жүргүзүүгө милдеттүү.

Башкы бухгалтерлер жөнүндө жобо Position on chief accountants *Положение о главных бухгалтерах* – башкы бухгалтерлердин укугу, милдеттери жана жоопкерчилигин камтыган укуктук документ.

Башкы (энелик) компания Maternal company *Материнская компания* – карамагында бир же бир нече компаниясы бар компания.

Башкаруу эсеби Management accounting *Управленческий учет* – компаниянын башкаруучуларынын ички керектөөсү үчүн эсептик маалыматты түзүү процесси.

Баштапкы баланс Initial balance *Начальный баланс* – ишкананын ишинин башталышында түзүлүүчү биринчи баланс. Баштапкы баланс белгилүү мөөнөттөн бери иштеп жаткан ишкананын иши чагылдырылган, андан кийинки баланстардан азыраак дифференциялуулугу менен айырмаланат.

Баштапкы нарк Primary initial cost *Первоначальная стоимость* – негизги каражаттарга ээ болууда же түзүүдө курулуш уюмдарынын чыныгы чыгымдарын мүнөздөп, аларды даярдоочу заводдон ишкананын кампасына жеткирүү боюнча транспорттук чыгымдарды, монтаждоого жана орнотууга кеткен сарптоолорду эске алуу менен баалоо.

Башкы китеп Main book, ledger *Главная книга* – синтетикалык эсеп үчүн арналган эсептөө регистри. Эсеп-кысап журналдык-ордердик жана мемориалдык-ордердик формаларында колдонулат. Башкы китеп эсеп кысапты бир жылга чейин жүргүзүүгө арналган.

Бересе карыз Credit indebtedness Кредиторская задолженность – белгилүү ишкананын башка ишканаларга же айрым адамдарга болгон карызынын суммасы.

Бизнес Business Бизнес – ар кандай ишмердүүлүк менен киреше алуу же пайда көрүү.

Биологиялык актив Biological asset Биологический актив – жаныбарлар же өсүмдүктөр.

Биотрансформация Biological transformation Биотрансформация – өсүү, дегенерация, продукцияны өндүрүү жана кайра өндүрүү процессинин жыйынтыгында биологиялык активдердин сандык жана сапаттык өзгөрүүсү.

Бирдиктүү финансылык отчеттуулуктун жыйынтыгы Financial reporting Сводная финансовая отчетность – компаниянын бирдиктүү финансылык отчету сыяктуу берилген топтук финансылык отчет.

Бөлүнбөй калган пайда Not-portioned profit Нераспределенная прибыль – акционерлерге бөлүштүрүлбөстөн өндүрүшкө кошулган кирешенин бир бөлүгү.

Бухгалтер Accountant, book-keeper Бухгалтер – бухгалтердик эсеп-кысап боюнча адис. «Бухгалтерлер» деген термин 15-кылымда пайда болгон. Инсбруктагы эсеп-кысап палатасынын иш өндүрүшчүсү Христофор Штехер «бухгалтер» деген наамды алган биринчи кызмат адамы болуп эсептелет.

Бухгалтерия Book-keeping; counting-house Бухгалтерия – бухгалтердик эсепти уюштурган жана алып барган эсеп-кысап бөлүмү. Бухгалтерия өзүнчө структуралык бөлүм болуп саналат, ошондуктан ишкананын кандайдыр бир башка кызматынын курамына кирүүгө тийиш эмес.

Бухгалтердик китептер Accounting books Бухгалтерские книги – синтетикалык жана аналитикалык эсептин эсеп-кысап регистрлердин түрү. Китептин барактары мурдатан тизмектелет, көзөмөлдүк мааниси бар. Ал кол эмгегине ылайыкташтырылып болжолдонгон.

Бухгалтердик баланс Accounting balance Бухгалтерский баланс – түрлөрү жана белгилүү мөөнөттө пайда болуу булагы боюнча чарбалардын каражаттарын акчалай баада топтоштуруунун жолу.

Бухгалтердик документ Accounting document Бухгалтерский документ – арбалык операцияларды иш жүзүнө ашыруу, ошондой эле аны жүргүзүүгө болгон укуктарынын жазуу түрүндөгү күбөлүк каты.

Бухгалтердик эсеп Accounting Бухгалтерский учет – бул чарбалык субъекттин ишмердүүлүгү жөнүндөгү финансылык отчеттуулукту чагылдыруу максатында анын чарбалык операциялары тууралуу маалыматтарды жыйноону, каттоону жана иштеп чыгууну камсыз кылуучу система.

Бухгалтердик эсептин предмети Subject of accounting Предмет бухгалтерского учета – кайтадан өндүрүү процессинде ишканалардын, уюмдардын, мекемелердин каражаттарынын абалы жана пайдаланышы (активдер, убактылуу өндүрүшкө тартылган зайымдык каражаттар, өздүк капитал, өндүрүшдүк процесстер).

Бухгалтердик эсептин теориясы Theory of accounting discount - Теория бухгалтерского учета – бухгалтердик эсептин предмети, ыкмасы (методу), техникасы, формалары жана уюштурулушу жөнүндө илим.

Бухгалтердик эсеп системасы *System of accounting Система бухгалтерского учета* – чарбалык операцияларды бухгалтердик эсептин счетторуна жазуу системасы.

Бухгалтердик эсептин счетторун жүктөө *Classification of counts of accounting Классификация счетов бухгалтерского учета* – бухгалтердик эсептин счетторун тийиштүү белгилери боюнча топтоштуруу жана счеттордун ар түрдүү топторунун жалпы касиеттерин изилдөө жана туура колдонуу максатында белгилөө.

Бухгалтердик эсептеги чен бирдиктер *Index in accounting Измерители в бухгалтерском учете* – бухгалтердик эсептин объекттерин ченөө бирдиги. Чарбалык ишмердүүлүктү сандык жана сапаттык жактан чагылдыруу үчүн үч чен бирдиктер колдонулат: а) натуралдык чен бирдиктер (даана, метр, кг ж.б); б) эмгек чен бирдиктери (иштеген сааты, смена, ставка ж.б); в) акчалай (нарктык) чен бирдиктери (улуттук валюта-сом, тыйын, чет элдик валюталар -доллар, евро, рубль ж.б).

Бухгалтердик эсептин формасы *Form of accounting Форма бухгалтерского учета* – эсептик регистрдин ар кандай түрлөрүн, эсептик маалыматтарын иштеп чыгуу техникасынын, эсептик жазылууларына ырааттуу жана ыктуу жүргүзүүлөрүнүн айкалыштуу тартиби.

Бухгалтердик эсептин счеттору *Account of accounting discount Счета бухгалтерского учета* – кезектеги чагылдыруунун, экономикалык топтоштуруунун жана чарбанын каражаттары менен чарбанын операцияларга ыкчам көзөмөл кылуунун жолу.

Бухгалтердик коштоо *Leading of accounting Проводка бухгалтерская* – чарбалык операциялардын суммасын көрсөтүү менен счетторду корреспонденциялоо.

Коштоолор жөнөкөй жана татаал болот.

Эгерде чарбалык операция счеттун дебет жана кредит жагында жазылса *жөнөкөй бухгалтердик жазуу* деп аталат. М: Жабдуучулардан накталай акчага 15000 сомго материалдар сатылып алынды. Бул учурда счеттун дебетинде материал счёту, кредитинде накталай акча каражаттары чагылдырылат.

Д^т 1620 (материалдар) К^т 1110 (касса) -15000 сом.

Актив + Актив-

Татаал бухгалтердик жазуу – үч же андан көп счетторду чагылдыруучу бухгалтердик жазуулар, башкача айтканда бир счет дебеттелет жана бир нече счет кредиттелет.

Мисалы: Жабдуучулардан 15000 сомдук материалдар алынып, анын ичинен 5000 сом накталай төлөндү.

Д^т 1620 (материалдар) -15000 сом. К^т 1110 (касса) - 5000 сом.

Актив + Актив-

К^т 3100 (төлөнүүчү счет) -10000 сом

Милдеттенмелер +

Бухгалтердик эсептин жөнөкөй тутуму *Simple accounting system Простая система бухгалтерского учета* – кичи бизнес субъекттеринде колдонуучу эсептин тутуму.

Ал эки ыкма менен жүргүзүлөт: а) бухгалтердик эсептин жөнөкөй формасы;

б) мүлктү эсептөө регистрлерин колдонуу менен бухгалтердик эсептин формасы.

Бухгалтердик отчеттуулук Accounting reporting *Бухгалтерская отчетность* – акчалай түрдө субъекттин мүлкү, милдеттенмелери жана менчик капиталынын кыймылдары, финансылык натыйжасы жана абалын чагылдыруучу отчеттуулук. Бухгалтердик эсептин негизинде бекитилген формада түзүлөт.

ФОЭС ылайык бухгалтердик отчеттуулук төмөнкүдөй формада түзүлөт; а) бухгалтердик баланс; б) пайдалар жана зыяндар боюнча отчет; в) акчалай каражаттардын кыймылдары боюнча отчет (түз жана кыйыр метод); г) капиталдын өзгөрүүсү боюнча отчет.

Бухгалтердик эсепти уюштуруу Organization of accounting *Организация бухгалтерского учета* – чарбага ыкчам жетекчилик кылуу, материалдык, эмгек жана финансы ресурстарын үнөмдүү пайдаланууга, чарбалык эсепти ырааттуулук менен жүргүзүүгө натыйжалуу көзөмөл кылуу үчүн өз убагында так маалымат алуу максатында эсеп-кысап процесстерин түзүүнүн шарттарынын жана элементтеринин илимий негизделген системасы.

Бухгалтердик эсеп боюнча мыйзамга ылайык субъекттерде бухгалтердик эсепти уюштуруу, чарбалык операцияларды аткарууда мыйзам ченемдүүлүктү сактоо, мыйзам чегинде милдеттүү аудитти өткөрүүнү камсыз кылууга уюштуруу документтерине ылайык субъекттин атынан жетекчи жооп берет.

Жетекчи ички эсеп системасын, отчеттуулук жана көзөмөл, чарбалык операцияларга көзөмөл жүргүзүү тартиби, сырткы керектөөчүлөргө финансылык отчет даярдоо, салык отчетторун жана башка финансылык документтерди даярдоо, өз убагында эсептешүүлөрдү камсыз кылууга милдеттүү.

Бухгалтердик эсептин кош тутуму Double accounting system *Двойная система бухгалтерского учета* – кош жазууга негизделген бухгалтердик эсептин тутуму. Бухгалтердик эсептин кош тутуму бардык ишканаларда, мекемелерде жана уюмдарда колдонулат. Бул ыкма менен эсеп жүргүзүү биринчи жолу 1494-жылы италиялык илимпоз Лука Пачолинин «Счеттор жана жазуулар боюнча трактат» эмгегинде көрсөтүлгөн.

Бухгалтердик эсептин стандарттары accounting standards *Стандарты бухгалтерского учета* – белгилүү бир мөөнөттө бухгалтердик практикада кабыл алынган эсеп жүргүзүүнүн эреже жана тартиптери. Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (ФОЭС) эл аралык аренада финансылык отчетту түзүүдө, экономикалык чөйрө тарабынан таанылган, өнүккөн стандарт катары колдонулуп жатат.

Бухгалтердик эсепти уюштуруу планы Plan of organizations an accounting *План организации бухгалтерского учета* – ишканада эсеп-кысап иштерин аткаруунун тартибин, иреттүүлүгүн жана мөөнөттөрүн кароочу чаралардын тутуму.

Бухгалтердик эсеп-кысаптын счетторунун планы Plan of accounts of accounting *План счетов бухгалтерского учета* – бухгалтердик эсеп-кысаптын счетторунун тутумдашкан тизмеси.

Бухгалтердик эсептин счеттор планы ФОЭС ылайык 8 бөлүктөн турат: 1-5 бөлүк – *баланстык счеттор* жана 6-9 бөлүктөр *убактылуу счеттор*.

Бухгалтердик эсептин ыкмасы Method of accounting *Метод бухгалтерского учета* – чарбалык ишти пландуу башкарууну ишке ашыруу үчүн бухгалтердик эсептин объекттерин туташ, үзгүлтүксүз, өз ара байланыштуу, объективдүү чагылдырууну, экономикалык жалпылоону жана акчалай эсептин чыгарууну камсыз кылуучу жолдордун тутуму болуп саналат (документтештирүү, тактоо, баалоо, аныктоо, бухгалтердик счеттор, кош жазуу, бухгалтердик баланс, бухгалтердик отчеттуулук).

Бухгалтердик эсептин мемориалдык ордери Menorial-order form of accounting *Мемориально-ордерная форма бухгалтерского учета* -бухгалтердик эсептин мемориалдык ордердик формасында колдонулуучу эсеп-кысап регистри.

Бухгалтерия даярдоочу документтер Documents of accounting registration *Документы бухгалтерского оформления* – эсептик жазууларды даярдоодо, ошондой эле жазуулардын жеңилдетүү, кыскартуу жана жөнөкөйлөтүү үчүн бухгалтерия тарабынан түзүлүүчү документтер.

Бухгалтердик эсептин объектиси Object of accounting *Объекты бухгалтерского учета* - ишкананын карамагындагы материалдык жана акча каражаттары, анын башка ишканалар, уюмдар менен болган юридикалык мамилеси, ошондой эле бул каражаттардын жана мамилелердин өзгөрүшүнө себепкер болган чарбалык операциялар .ФОЭС ылайык төмөнкүлөр кирет: активдер, милдеттенмелер, менчик капитал, кирешелер, чыгымдар, чарбалык процесстер.

Бюджет Budget *Бюджет* – ишкананын жана мамлекеттин кирешеси менен чыгымдарын белгилүү мөөнөттө бөлүштүрүп жазуу. Көбүнчө бюджет деп, аныкталган убакыт мезгилине ишканалардын болочок кирешелери менен чыгашаларынын сунуш кылынган чегерүүлөр да аталат.

Валюта Exchange *Валюта* – а) белгилүү бир өлкөнүн акча бирдиги (сом, доллар, марка, жана башка); б) чет мамлекеттердин акча белгилери, ошондой эле эл аралык эсептешүүлөрдө пайдалануучу (чет өлкөлүк валюта), чет өлкөлүк акча бирдигинде туюнтулган кредиттик жана төлөм документтери.

Валюта курсу Rate of exchange *Валютный курс* – бир өлкөнүн акча бирдигинин башка өлкөнүн акча бирдигине көрсөтүлгөн баасы.

Валюталык счет Exchange count of enterprise *Валютный счет* – тышкы соода операцияларынан түшкөн төлөмдөрдөн турат. Акча каражаттардын чет өлкөлүк валюта боюнча эсептелиши.

Вексель Promissory note; bill of exchange *Вексель* – талаптуу аныкталган формада жазылган бересе милдеттенмеси. Бул анын ээсине векселде көргөзүлгөн мөөнөттө анда белгиленген алуунун, карыздарын талап кылууга талашсыз укук берет.

Ведомость List, register payroll expense-sheet *Ведомость* – эсеп-кысап регистри. Бухгалтердик эсеп-кысапта ар түрдүү ведомосттор-көмөкчү, топтоочу, айланма, салыштыруу, төлөө, эсептешүү жана башкалар колдонулат.

Дебет Debit Дебет – бухгалтердик эсептин сметунун бир бөлүгү. Дебет боюнча активдүү сметтордо бухгалтердик эсептин объектисинин көбөйүшү, ал эми милдеттемелер жана менчик капитал сметторунда азайышы жазылат.

Дебиторлор Debtors Дебиторы – аласа карыздары бар деп эсептелген бардык ишканалар, мекемелер жана уюмдар, о. э. айрым адамдар

Дивиденд (үлүштүк киреше) Dividend Дивиденд - акционердик коомдун таза кирешесинин жалпы суммасынын акционерлер арасында акцияларына жараша бөлүштүрүлүүчү бөлүгү. Ар бир акцияда дивиденддин ченеми алынган кирешенин суммасынан гана эмес, ал акциялардын (кадимки же артыкчаланган) түрлөрүнө да байланыштуу.

Документтештирүү Dokumentation Документация – бухгалтердик эсептин объекттерин алгачкы чагылдыруунун жолу. Документтердин жардамы аркасында чарбалык операцияларды жүргүзүү учурда жана жүргүзүлгөн жерде туташ чагылдыруу менен ишке ашырылат.

Документтердин айланышы Document circulation Документооборот – документтерди түзгөндөн тартып аларды архивге тапшырганга чейинки операцияны. Ишкананын (бөлүмдөрү, цехтери) тарабынан түзүлгөн документтер бухгалтерияга өткөрүлөт. Бул жерде документтер жобого ылайык текшерилет, кайра иштелип жана бухгалтердик отчеттуулук түзүлөт.

Дүн сатуулар Gross sales Валовые продажи – эсептик мөөнөттө продукциянын акчалай каражатка жана карызга сатылган жалпы суммасы.

Дүн пайда Gross profit Валовая прибыль – сатылган товарлардын таза кирешеси менен өздүк наркынын айырмасы.

Жабуу суммасы Maturity value Сумма погашения – негизги сумма жана пайызды кошуу менен вексель боюнча төлөмдүн жабуу күнүндөгү жалпы суммасы.

Жабдуучу Suppler Поставщик – өзүнүн продукциясын сатып алуучуларга жөнөтүүчү ишкана.

Жалпылоочу документтер Combined document Сводные документы – баштапкы документтерде чагылдырылган операцияларды жалпылоодон түзүлгөн документтер. М: авансылык отчет, кассалык отчет, ведомосттор ж.б.

Жешилүү, эскирүү, жырттылуу Wear-out Износ – коомдук продуктуну өндүрүү жана айлануу процесинде бара-бара эскирүүнүн натыйжасында негизги каражаттардын, материалдык эмес активдердин ж.б объекттердин баланстык наркынын азайышы. Ал экиге бөлүнөт: а) физикалык эскирүү; б) моралдык эскирүү.

Жоюлуу наркы Liquidation value Ликвидационная стоимость – активдин чыгып калуусуна байланыштуу күтүлгөн чыгымдарды эсептеп чыгаргандан кийинки, анын пайдалуу кызматынын мөөнөтүнүн аягында алынуучу, компания күткөн таза сумма.

Жөнгө салып туруучу сметтор Regulation account Регулирующие счета - чарбалык каражаттардын баасын түзөтүүгө бул каражаттардын абалы жөнүндө кошумча көрсөткүчтөрдү алууга, ошондой эле алардын булактарын тактоого арналган бухгалтердик эсептин сметтору. Алар контракттивдүү жана контрпассивдүү болуп экиге бөлүнөт.

а) *Контрактивдүү счеттор* – негизги активдүү счеттордун көрсөткүчтөрүн жөнгө салууга багытталган пассивдүү счеттор.

б) *Контрпассивдүү счеттор* - пассивдик счеттордун көрсөткүчүн жөнгө салууга багытталган контрсчет.

Журналдык каттоо *Journalism Регистрация в журнале* – чарбалык операцияларды журналда чагылдыруу процесси.

Жумшалган акча каражат, чыгымдар *Expenseses Затраты* – кандайдыр бир максатта (продукция өндүрүү, сатуу ж.б) жумшалган ресурстардын (материалдык, финансылык, эмгек) баасы.

Жүгүртүүнүн шахматтык ведомосту *Chess-circulating list Шахматная оборотная ведомость* – счеттордун корреспонденциясынын тууралыгын текшерүү жана алардын мазмунун ачуу үчүн колдонулган счеттор боюнча жүгүртүүнүн жыйындысы.

Жүгүртүлүүчү (обороттук) каражаттар *Circulating assets Оборотные средства* – ишканалардын жана чарбалык уюмдардын жүгүртүлүүчү жана айлануу фонддорун түзүүчү каражаттар.

Жүгүртүлүүчү каражаттардын айлануусу *turnover working facilities Обарачиваемость оборотных средств* – жүгүртүлүүчү каражаттардын айлануусунун (күн менен эсептегенде) узактыгынын көрсөткүчү же белгилүү мезгилде алардын айлануусунун саны.

Жөнгө салып туруучу счеттор *Regulation account Регулирующие счета* – чарбалык каражаттардын баасын түзөтүүгө бул каражаттардын абалы жөнүндө кошумча көрсөткүчтөрдү алууга, ошондой эле алардын булактарын тактоого арналган бухгалтердик эсептин счеттору.

Жылдык отчет *Annual report Годовой отчет* – отчеттук жылдын ичинде ишкананын ишин ар тараптан мүнөздөөчү эсеп-кысаптын бир түрү. Жылдык отчет инвентаризация жана башка жолдор менен такталган эсептин маалыматтарынын негизинде түзүлөт.

Жыйынтык документтер *Combined document Сводные документы* – бир нече алгачкы документтердин негизинде түзүлүүчү бухгалтериялык документтер.

Зайым *Borrow Заем* – мамлекет тарабынан кандайдыр бир чыгымдарды жабуу же тигил же бул иш-чараларды (мамлекеттин каражаттары жетпеген учурда) жүргүзүү үчүн чыгарылган баалуу кагаз.

Зайымчы *Borrower, debtor Заемщик* – кредит алып кайта төлөп берүүгө милдеттемесин алган тарап.

Зыяндар, чыгашалар *Losses Убытки* – а) ишкананын өзүнө байланыштуу же ага байланышпаган себептер аркылуу пайда болгон жоготуулар; б) ишкананын чыгашасынын кирешесинен көбөйүп кетиши.

Инвентардык карточкалар *Inventory cards Инвентарные карточки* – негизги каражаттарды анализдеп эсептөө үчүн арналган типтүү формадагы эсеп регистрлери. Келип түшкөн бардык негизги каражаттарга инвентардык карточкалар түзүлөт.

Инвентардык номер *Inventory number Инвентарный номер* – инвентардык объектке берилүүчү номер. Бул номерлер негизги каражаттарга анализдик

эсептөөнү туура уюштуруу жана объекттердин түгөл сакталышын камсыз кылуу үчүн керек.

Инвестициялык ишмердүүлүк **Investment activity** *Инвестиционная деятельность* – активдери жүгүртүүдөн тышкары сатуу жана сатып алуулары жана башка акча эквивалентине кирбеген инвестициялар

Ички көзөмөл түзүмү **Internal control structure** *Структура внутреннего контроля* – бухгалтердик маалыматтардын тууралыгын жана ишкананын активдеринин сакталуусун камсыз кылуучу түзүм.

Эки бөлүктөн турат: а) көзөмөлдөөнүн каражаты жана ыкмасы; б) бухгалтердик эсептин системасы жана көзөмөл процедурасы.

Иш сапар чыгымдарга берилген акча **Travel advance** *Аванс на командировочные расходы* – товардык-материалдык камдарды сатып алуу, кесиптик деңгээлин жогорулатуу ж.б чыгымдар үчүн белгилүү бир максатка алдын ала берилген акчалай каражаттар. «Иш сапар чыгымдарды жабуу боюнча» жобонун негизинде иш жүзүнө ашат.

Иш кагаздары **Office work, clerical work; record keeping** *Делопроизводство* – бухгалтердик документтерди каттоо, бөлүштүрүү, сактоо ж.б. менен байланышкан иш чаралар.

Ишеним кагаз **Warrant, proxy** *Доверенность* – белгилүү адамдын товардык-материалдык мүлктү, акча каражаттарын, документтерди алышына, ошондой эле белгилүү иш-аракеттерди жасашына укук берүүчү документ. Типтүү формадагы бланкта толтурулат.

Ишмердүүлүктүн жыйынтыгы **Performance** *Результаты деятельности* – пайда жана зыян боюнча отчетто чагылдырылган киреше жана чыгашалардын салыштырылышы.

Ишкананын ишмердүүлүгүн талдоо **Activity analysis** *Анализ деятельности предприятия* – ишкананын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнө баа берүү.

Ишкананын киреше жана чыгашалар балансы **Balance of profits and expenses of enterprises** *Баланс доходов и расходов предприятий* – ишкананын киреше жана чыгашаларын аныктоочу баланс.

Ишкананын насыя заемдук каражаттары **Loan, borrow facility of enterprise** *Заемные средства предприятия* – банктык насыя тартибинде ишкана тарабынан алынган бересе каражаттар.

Ишкананын валюталык счёту **Exchange count of enterprise** *Валютный счёт* – тышкы соода операциялар ынан түшкөн төлөмдөрдөн турат. Акча каражаттардын чет өлкөлүк валюта боюнча эсептелиши.

Ишкер **Businessman** *Предприниматель* – жеке ишкана ээси, ишкер адам (келишим боюнча биргелешкен ишмердүүлүктү бирге көзөмөлдөө менен бул иштерди иш жүзүнө ашыруучу тарап).

Инвентаризация объектиси **Object to inventories** *Объект инвентаризации* – мекеменин мүлкүн тактоо.

Кадимки ишмердүүлүк **Usual activity** *Обычная деятельность* – компаниянын бизнесинин составдык бөлүгү катары эсептелген, анын кайсы гана бол-

сун, иш жүзүнө ашыруучу ишмердүүлүгү деп саналган, ошондой эле анын иш-мердүүлүгү менен байланышкан, же андан келип чыккан иштеринин уландысы

Кадимки акция Ordinary stock *Обыкновенная акция* – үлүштүк инструменттердин башка класстагыларын бардыгына караганда төмөнүрөөк статус үлүш инструменти.

Калдыктар же айлануулар (обороттор) Remainders or turnovers *Остатки или обороты* – бухгалтердык счеттордун дебет жана кредит жагында чарбалык операциялардын негизинде объектилердин айлануусу жана калдыгы (сальдо).

Калькуляция (нарк эсеп) Calculation *Калькуляция* – сатып алынган материалдык мүлктүн, даярдалган буюмдардын, аткарылган жумуштардын, сатылган продукциянын өздүк наркын эсептеп чыгуунун жолу.

Калькуляция методдору (ыкмалары) Method of calculation *Методы калькуляции* – өндүрүштүк чыгымдарды документтештирүүнү жана эсеп-кысапта чагылдырууну уюштуруунун ыкмаларынын жыйындысы. Аларга: нормативдик метод, процесстик метод, буюртма методу, переделдик метод кирет.

Калькуляциянын баскычтуу (переделдик) ыкмасы Redivided method of calculations *Попередельный метод калькуляции* – продукциянын өздүк наркын эсептеп чыгаруунун негизги методдорунун бири.

Калькуляциялык счеттор Cost accounts *Калькуляционные счета* чыгарылган продукциянын жана аткарылган жумуштун өздүк наркын эсептеп чыгууда зарыл болгон маалыматтарды алуу үчүн кызмат кылуучу бухгалтердик эсептин счеттору.

Калькуляция беренелери Item of calculations *Статьи калькуляции* – өздүк наркты түзүүчү чыгымдардын түрлөрү (чийки заттар, материалдар, энергия, эмгек акы, соцфонд, салыктар, коммерциялык чыгымдар ж.б).

Каржы, финансы Finance *Финансы* – мамлекеттин, ишканаланын жана белгилүү даражадагы эмгекчилердин кирешелерин, жыйналган акча каражаттарынын түзүлүшүн жана пайдалануусун чагылдырылган акча системасынын мамилеси.

Каржылык лизинг Financial leasing *Финансовый лизинг* – ижарага берүүчүлөрдүн капиталдык салымдарынын толук амортизациялануусуна жеткиликтүү жана ага аныкталган кирешени камсыз кылууга жарактуу так аныкталган мөөнөттүн ичинде төлөнүүчү суммалар каралган контракт (макулдашуу).

Кайра баалоо Overestimation *Переоценка* – милдеттемелердин жана активдердин наркын кайрадан эсептөө.

Калькуляциянын жөнөкөй ыкмасы Simple method to calculations *Простой метод калькуляции* – продукциянын өздүк наркын эсептеп чыгаруу жолдорунун бири.

Калькуляция объектиси Object to calculations *Объект калькуляции* – өздүк наркы аныкталууга тийиш болгон сатып алган материалдык мүлктөрдүн, даярдалган буюмдардын, аткарылган жумуштардын түрү же бир түрдүү тобу.

Камдар Supply, stock; reserve *Запасы* – а) сатууга арналган товарлар; б) өндүрүлгөн товарлар; в) колдоно турган чийки заттар, материалдар; г) кызмат көрсөтүү.

Камдардын айлануусунун орточо мөөнөтү Average days' inventory available Средний срок оборота запасов – ишканада жайгашкан камдарды сатууга зарыл болгон орточо күндөрдүн саны. Бир жылдагы күндөрдүн санын камдардын айлануусуна бөлүүдөн келип чыгат.

Карыз Indebtedness Задолженность – милдеттүү түрдө төлөнүүчү, бирок төлөнө элек акча каражаттар.

Карыз Debt Долг – карызга алынган акча, ар кандай мөөнөтү жана шарты менен.

Капитал Capital Капитал – капиталдын финансылык концепциясына ылайык белгиленген инвестириленген акча, же бул сатып алуу жөндөмү бар, таза активдер, же компаниянын өздүк менчиги, компаниялардын көпчүлүк тарабынан капиталдын финансылык (машина, жабдуулар, имарат турак жай ж.б.у.с.).

Капиталдаштыруу Capitalization Капитализация – активдердин наркына сарпталган чыгымдарды таануу.

Капиталдык салымдар Capital investment Капитальные вложения – жаңы негизги каражаттарды түзүүгө жана мурдакыларын кайра жабдууга жумшалган чыгымдардын жыйындысы. Капиталдык салымдар имараттардын жана курулуштардын капиталдык курулушуна, машиналарды, жабдууларды, шаймандарды сатып алууга жумшалат.

Капиталдык ремонт, оңдоо Major/capital repairs Капитальный ремонт – машиналарды, агрегаттарды, курулуш түйүндөрүн жана имараттарды оңдоо. Ал мезгили менен белгиленген жылдан ашкандан кийин жүргүзүлүп турат.

Картотека File-cabinet Карточка – алфавити, темасы, мөөнөтү боюнча топтолуп сакталуучу маалыматтар.

Касса Cash-box; till, cash register; cash-desk; booking-office; box-office Касса – а) ишканада болгон накта акча; б) ишканалардын, уюмдардын, мекемелердин касса операцияларын жүргүзүүчү түзүлүш (бөлүм); в) бухгалтердик эсептеги накта акчалардын операциясы, келип түшүшү жана төлөнүп берилишин чагылдырган счет ж.б.

Кассир Cashier Кассир – кассадан акча берүүнү, сактоону жана кабыл алууну эсептөө милдети жүктөлгөн кызмат адамы.

Касса китеби Cash book Кассовая книга – ишкананын кассири тарабынан кассалык операциялардын жүргүзүш эсебин алуу үчүн арналган эсептик регистр. Ал күн мурунтан номерленүүгө, шооналап бекитилүүгө жана соргуч мөөрү басылууга тийиш.

Касса ордерлери Cash warrant Кассовые ордера – ишкананын кассасында акча каражаттарынын айлануусун чагылдыруучу документтер.

Кассанын кириш ордери Receipt cash warrant Приходный кассовый ордер – ишкананын кассасына келип түшүүчү киреше, кызмат көрсөтүүлөр ж.б акча каражаттарды чагылдырган документ.

Кассанын лимити Quota of paydesk Лимит кассы – ишканага банк тарабынан белгиленген зарыл керектөөлөрдү төлөө үчүн гана накта кароого уруксат берилүүчү акча каражаттарынын суммасы

Кассанын чыгыш ордери Expense of cash-desk warrant Расходный кассовый ордер – кассадан акча берүүнү чагылдырган документ. Кассанын чыгыш ордерине ишкананын жетекчиси, башкы бухгалтер кол коет.

Кошумча баа Extra charge Наценка – тапшырылган материалдар, товарлар жана жабдуулар үчүн жүгүртүү чыгымдарын жабууга жабдуучулар тарабынан дүң баалардан тышкары керектөөчүлөрдөн алынуучу сумма.

Кошумча (үстөк) чыгымдар Additional expenses Накладные расходы – ишкананын башкаруу жана чарбалык чыгымдары. Аларга тейлөөчү, башкаруучу кызматчыларды күтүү, имараттардын, курулуштардын, шаймандардын кезектеги амортизациялары жана оңдоо, эмгекти коргоо жана коопсуздук техникасы, ойлоп табуучулук жана башка кирет.

Корреспонденциялануучу счет Correspondencing of accounts Корреспондентский счет – кош жазууну колдонуу менен болуп өткөн чарбалык каражаттарды жана алардын булактарын көзөмөлдөөгө жана экономикалык маңызын билүүгө дебет жана кредит жагында чагылдырган счет.

Корректирленген түзөтүлө элек баланс Adjusted trial balance

Скорректированный пробный баланс – корректировкалык жазуудан (проводка) кийинки түзүлгөн түзөтүлө элек баланс.

Кыйыр өндүрүштүк чыгымдар Indirect industry expenses Косвенные производственные расходы – продукциянын бир нече түрлөрүн өндүрүүгө байланыштуу чыгымдар.

Кыска мөөнөтүү инвестициялар Short-term investments Краткосрочные инвестиции – бир жылдык мөөнөттө ишкананын баалуу кагаздарга, депозит боюнча, берилген кредит ж.б жүргүзгөн инвестициялары.

Кириш документтери Receipt documents Приходные документы – ишканага чарбалык операциялардын негизинде кирүүчү документтер (счет-фактура, келишимдер, акттар ж.б).

Кириш жана чыгыш ордерлеринин каттоо журналы Journal for registrations of receipt and expense warrants Журнал регистрации приходных и расходных ордеров – кириш жана чыгыш ордерлерин хронологиялык тартипте каттоочу эсеп регистри.

Киреше Profit Доход – ишкананын операциялык, финансылык жана инвестициялык ишмердүүлүгүнөн келип түшкөн акча же ар кандай байлыктардан түшкөн пайда.

Кирешени таануу Revenue recognition Признание дохода – эсептөө ыкмасына ылайык продукцияны сатууну иш жүзүнө ашырууну аныктоо процесси.

Кичи касса фонду Petty cash fund Фонд малой кассы – аз өлчүмдөгү акча каражаттарын төлөө үчүн ишканада түзүлгөн фонд.

Кредит Credit Кредит – бухгалтердик счеттун бир бөлүгү. Кредит боюнча активдүү счеттордо эсептин объектисинин азайышы, милдеттемелер жана менчик капитал счетторунда көбөйүшү жазылат. Жазуулардын суммасынын жыйынтыгы кредиттик жүгүртүү деп аталат.

Коммерциалык акт Commercial act Коммерческий акт – жеткирүү учурунда жүктөрдүн жетишпегендигин, бузулушун, уурдалышын аныктаган доку-

мент. Жүктөрдүн бузулушуна жооп берген тарапка дооматтарын билдирүүгө негиз боло алат.

Консалтинг Consulting Консалтинг – бардык финансылык суроолорго кеңири кеңеш берүү, рынокту изилдөө, фирмаларды түзүү жана каттоо.

Консорциум Consortium Консорциум – өтө чоң долбоорлорду ишке ашыруу үчүн бириккен компаниялар же банктар.

Контрактивдүү счеттор Contractive accounting Контрактивные счета – негизги активдүү счеттордун көрсөткүчтөрүн жөнгө салууга багытталган милдеттемелер жана менчик капитал счеттору.

Контрпассивдүү счеттор Contrpassive accounting Контрпассивные счета – пассивдик счеттордун көрсөткүчүн жөнгө салууга багытталган контрсчет.

Корпорация Corporation Корпорация – мамлекеттик же менчик биргелешкен ишканалар.

Коштомго кагаз Invoice Накладная – товардык материалдык мүлктүн жүгүртүлүшүн эсептөө боюнча документ.

Квартал Quarter Квартал – жылдын ар бир үч айы.

Кварталдык отчет Quarterly report(ing) Квартальный отчет – кварталда бирикмелер (ишканалар), уюмдар жана мекемелер тарабынан алардын ишинин натыйжаларын мүнөздөөчү жыйынтык көрсөткүчтөрүнүн системасы.

Киреше салыгы Income-tax Подоходный налог – кирешенин тийиштүү өлчөмдөрүнө ылайык бардык кирешелерден айрым адамдар жана ишканалар тарабынан төлөнүүчү мыйзамда белгиленген милдеттүү салык.

Квитанция Receipt Квитанция – акча же баалуулуктарды алгандыгы тууралуу белгилүү формадагы документ.

Келечек мезгилдердин чыгымдары Expenses of future periods Расходы будущих периодов – келечектеги отчеттук мезгилдерин эсебинин жүргүзүлгөн чыгымдар.

Келерки мезгилдин кирешелери Profits of future periods Доходы будущих периодов – келерки мезгилдин эсебинен отчеттук мезгилде алынган кирешелер, ошондой эле мурунку жылдагы кем чыгуулар боюнча карыздардын келип түшүүлөрү, жетпеген байлыктын баланстык наркы жана төлөтүп алуу суммасынын айырмасы көрсөтүлүүчү маалыматтар чагылдырылат.

Кесиптик этика Professional ethics Профессиональная этика – кесиптик практикада колдонулган жүрүм-турум кодекси.

Күндөлүк бухгалтердик эсеп Everyday accounting Ежедневный учет – болуп өткөн чарбалык операцияларды күн сайын бухгалтердик эсепте чагылдыруучу ыкчам эсеп-кысап.

Колдонмо программалардын пакети 1С: Ишкана Packet applied program-1-C-Enterprise Пакет прикладных программ (ППП)-1С: Предприятие – ишканаларда бухгалтердик эсепти, каражаттардын жайгашуусун жана айлануусун, эсептешүүлөрдү автоматташтыруу үчүн колдонулуучу универсалдык система. Ал үч компоненттен турат: а) бухгалтердик эсеп; б) оперативдүү эсеп; в) эсептешүүлөр.

Кош жазуу Double record (writing) Двойная запись – бухгалтердык эсептин счетторунда чарбалык операцияларды чагылдыруунун жолу. Мында ар бир чарбалык операциянын суммасы эки счетто – бири счеттун дебити, экинчиси – кредити боюнча жазылат.

Кош система Double system Двойная система – бухгалтердик эсептин кош системасы.

Лицензия Licence Лицензия – а) мамлекетте тигил же бул чарбалык иштерди жүргүзүүгө уруксат берүү (курулаштарды куруу, пайдалуу кен байлыктарды өздөштүрүү); б) тышкы соода жагында – товарларды сырттан алып келүүгө жана сыртка чыгарууга укук берүү жана башка.

Лизинг Leasing Лизинг – машиналарды, жабдууларды, транспорттук каражаттарды, өндүрүш багытындагы курулмаларды узак мөөнөткө арендадоо.

Ликвиддүүлүк Liquidity Ликвидность – тез өтүүчүлүк, төлөмдүн тезинен аткаруу жөндөмдүүлүгү.

Лимит (чектөө) Quota; limit Лимит – 1) кредит суммасын чектөө; 2) чыгымдардын чектөө суммасы.

Маанилүүлүк Materiality Существенность – ишкананын көлөмүнө ылайык операция аракеттер. М: чоң корпорация үчүн 5 сомдук канцелярия товарынын аналитикалык эсебин алып баруу маанилүү деп эсептелинбейт.

Материалдык жактан жооптуу адам Material responsible person Материально ответственное лицо белгилүү товардык-материалдык мүлктөрдүн же акча каражаттарынын түгөл сакталышына жооп берүүчү адам. М: кассир, кампа башчысы ж.б.

Материалдык жоопкерчиликти орнотуу Bonding Установление материальной ответственности – эмгекчилер жөнүндө маалыматтарды текшерүү процесси жана компанияда уурдоолорду алдын-ала камсыз кылуу.

Материал эмес активдер Unmaterial assets Нематериальные активы – жер, суу жана башка табигый ресурстардын өнөр жай жана өздүк менчиктердин объектилери, анын ичинен ишканалар тарабынан төлөнүп сатып алынган патенттер, лицензиялар, соода белгилерин пайдалануу укуктары.

Материал эмес активдердин амортизациясы Amortization Амортизация нематериальных активов – материал эмес активдердин наркын пайдалуу иштетүү мөөнөтүнө бөлүштүрүү.

Менчик капитал Owners' equity Собственный капитал – чарбалык субъектилердин милдеттенмелеринин активден чыгарып салуудагы калдыгы. Корпорациянын калдык капиталы (residual equity) деп да аталат.

Модернизация (жаңылоо) Modernization; updating Модернизация – жаңылантып киргизүү, азыркы талапка жооп берүүчү.

Моралдык түрдө эскирүү Moral obsolescent Моральный износ – илимий-техникалык прогресстин өнүгүүсү менен материалдык активдердин талапка жооп бербей калуусу. М: Korbet компьютери ж.б.

Мүлк каттоо Inventory Инвентаризация – мүлк жана аласа-береселердин чыныгы калдыктарын китептеги калдыктары менен салыштырып, тактап, бухгалтердик эсептин ырастыгын жана байлыктын сакталышын көзөмөлгө алууну камсыз кылган ыкма болуп саналат.

Иш көрсөтмө(наряд) Order Наряд – жекече жана майда сериялуу өндүрүштөргө жумушчунун иштеп тапканын жана кызмат акысын эсептөөгө арналган документ.

Натуралык чен-бирдиктер Natural index *Натуральные измерители* – эсеп-кысап объекттери жөнүндөгү маалыматтарды натуралдык туюнтмада алуу үчүн бухгалтердик эсептеги ченегичтердин түрү (салмак, ченөө, счет).

Накта эсептешүү For cash *Наличные расчеты* – ишканалар жана уюмдар ортосунда накта акча менен эсептешүү.

Нарк Cost Стоимость – эсепке алууда чарбалык операциялар менен байланышкан алмаштыруу жүргүзүлгөн баа.

Негизги каражаттарды кайра баалоо Overestimation of basic facilities *Переоценка основных средств* – негизги каражаттардын баштапкы наркын өзгөртүү.

Негизги ишмердүүлүк Principal activity *Основная деятельность* – финансылык жана инвестициялык ишмердүүлүктөн айырмаланган жана башка компаниялардын кирешесинин негизгисин алып келүүчү ишмердүүлүк.

Негизги эмгек акы Principal salary *Основная заработная плата* – чыныгы иштелген убакыт үчүн аткарылган жумуштардын саны жана сапаты үчүн жумушчулар менен кызматчыларга төлөнүүчү кызмат акы.

Негизги өндүрүш Principal industry *Основное производство* – белгилүү бир түрдөгү продукцияны чыгарууга чектелген өндүрүш.

Негизги материалдар Basic materials *Основные материалы* – даярдалуучу продукциянын материалдык негизин түзгөн эмгек заттары (металл – машина курууда, жыгач – эмерек өндүрүшүндө, жүн жана кебез – кездеме өндүрүшүндө ж.у.с.)

Негизги өндүрүшдүк чыгымдар Basic industry expenses *Основные производственные расходы* – продукцияны чыгарууга түздөн түз байланышкан жана өндүрүштүн технологиясы менен шартталган чыгымдар.

Негизги каражаттар Basic facilities *Основные средства* – узак убакытка чейин өндүрүш процессин тейлеген эмгек каражаттары.

Негизги счеттор Basic reckoning *Основные счета* – каражаттардын түрлөрүнө, алардын булактарынын болушуна жана айлануусуна көзөмөлдүк кылуу үчүн арналган бухгалтердик эсептин счеттору.

Негизги каражаттардын калдык наркы Residual cost of fixed assets *Остаточная стоимость основных средств* – түзөлүшүн чыгарып салгандан кийинки негизги каражаттардын наркы.

Негизги ишмердүүлүк Operating activity *Операционная деятельность* – инвестициялык жана финансылык ишмердүүлүктөн сырткары субъекттин киреше алуу боюнча негизги ишмердүүлүгү.

Негизги каражаттардын эскириши Wear-out of fixed assets *Износ основных средств* – коомдук продуктуну өндүрүү жана айлануу процесинде бара-бара эскирүүнүн натыйжасында негизги фонддордун объектилеринин баланстык наркын азайта турган чоңдук.

Негизги счет Main count *Главный счет* – бухгалтердик эсеп-кысаптын счетторунун планында каралган синтетикалык эсептин счёту. Негизги счет

субсчеттордон айымаланып, биринчи тартиптеги счет деп аташат, анткени субсчеттор экинчи тартиптеги счеттор болуп саналат.

Отчет берүүчү адамдар (жактар) Accountable person *Подотчетные лица* – келечекте боло турган чыгымдар үчүн акча алып, кайра отчет берүүчү адам.

Отчетто берилүүчү суммалар Accountable amount *Подотчетные суммы* – келечектеги сарптоолор үчүн отчет берүүчү адамдарга аванс иретинде берилүүчү акча суммалары.

Отчеттуулуктун валютасы Reporting currency *Валюта отчетности* – финансылык отчеттуулукта көрсөтүлүүчү валюта.

Оперативдүү эсеп Operative account *Оперативный учет* – эсеп-кысаптын бир түрү. Оперативдүү же оперативдүү-техникалык эсеп айрым чарбалык операцияларга жана процесстерге түздөн-түз жетекчилик кылуу максатында кезектеги байкоо жүргүзүү системасы болуп саналат.

Операциялык аренда Operating lease *Операционная аренда* – финансылыктан айырмалуу аренда.

Операциялык пайда Operating profit *Операционная прибыль* – негизги өндүрүштөн алынган пайда.

Операциялык чыгымдар Operating expenses *Операционные расходы* – сатылган продукциянын өздүк наркы жана жалпы административдик чыгымдар.

Операциялык счеттор Operating counting *Операционные счета* – кайрадан өндүрүүнүн айрым стадияларында чарбалык процесстерди ишке ашырууга байланыштуу чыгымдарды чагылдаруу жана көзөмөлдөө үчүн колдонулуучу санактар.

Операциялык киреше Operating profit *Операционный доход* – негизги ишмердүүлүктөн продукцияны сатуудан жана аткарылган кызматтардан алынган киреше.

Отчеттук калькуляция Report calculation *Отчетная калькуляция* – продукциянын, жумуштардын жана кызматтардын чыныгы өздүк наркын аныктоо максатында отчеттук мезгилдин (айдын, кварталдын, жылдын) аягында түзүлүүчү калькуляция.

Отчеттуулук Book-keeping *Отчетность* – белгилүү системага келтирген жана убакыттын белгилүү мезгилинденги (ай, квартал, жыл) мекеменин же ишкананын өндүрүштүк-чарбалык ишин мүнөздөөчү көрсөткүтөрдүн жыйындысы (бухгалтердик, оперативдик, статистикалык, салык отчеттуулуктары).

Өндүрүшкө сарптоолордун жыйынтык эсеби Combined registration of expenses on industry *Сводный учет затрат на производство* – экономикалык элементтердин жана калькуляциялык статьялардын негизинде, ошондой эле айрым буюмдар, бир түрдүү буюмдардын топтору, цехтер жана жалпысынан бүткүл ишкана боюнча өндүрүшкө жумшалган чыгымдар жөнүндө жалпыланган маалыматтарды алуу.

Өздүк нарк Self-cost *Себестоимость* – материалдык сарптоолордон жана кызмат акыдан турган продукциянын наркынын бир бөлүгү.

Өздүк нарк менен жүргүзүү методу Method of account on prime cost

Метод учета по себестоимости – бухгалтердик эсептин продукциянын баасын аныктоодо өздүк нарк менен эсептөөнүн ыкмасы.

Өндүрүшкө жумшалган чыгымдар Expenses on industry Затраты на производство – продукция өндүрүүгө байланыштуу чыгымдар (эмгек акы, чийки заттар жана материалдар, отун, энергия ж.б.). Өндүрүш процесси аны уюштуруу жана тейлөө боюнча да бир катар башка чыгымдарга байланышкан.

Өндүрүш чыгымдары Industry expenses Издержки производства – продукция өндүрүүгө жумшалган жандуу жана коомдук эмгектин чыгымдарынын суммасы.

Өз ара эсептешүү (жоюштуруу) Interreckoning Взаимозачет – продукцияны сатууда же башка кызмат көрсөтүүлөрдө бири-биринин карызын жоюу.

Пассив Passive Пассив – ишкананын каражаттарынын түзүлүү булактары жана максаты көрсөтүлүүчү бухгалтердик баланстын бир бөлүгү. ФОЭС ылайык ал милдеттемелер жана менчик капитал деп аталат.

Пассивдүү счеттор Passive accouts Пассивные счета – өздүк жана карыздык каражаттардын булактары эсепке алынуучу бухгалтердик эсеп-кысаптын счеттору.

Патент Patent Патент – кандайдыр бир ишке же чыгармага ээлик кылуу документи.

Пайда Profit Прибыль – ишканалардын жана бүтүндөй алганда жалпы эл чарбасынын накта кирешесинин бир бөлүгү, мамлекттик бюджетти түзүүнүн негизги булактарынын бири, кирешени чыгашадан кемитүүдөгү калдык суммасы.

Пайдалуулук Profitability Прибыльность – компаниянын көп өлчөмдө пайда алуу мүмкүнчүлүгү.

Пайданын нормасы profit inargin Норма прибыли – таза пайданы таза сатууга бөлүү. Кирешеден пайда канча пайызды түзөөрүн көрсөтөт.

Процент, пайыз Per cent Процент – коомдук чарбада түзүлүшү жана банкка карыз каражаттарын убактылуу пайдаланган үчүн төлөнүүчү накта пайданын (кирешенин) бир бөлүгү.

Разноска Posting Разноска – журналда бухгалтердик эсептин маалыматын журналдык жазуудан башкы китепке которуу процесси.

Рентабелдүүлүк, кирешелүүлүк Profitability Рентабельность – ишканаларда (бирикмелерде), экономика тармактарында жана жалпы эле эл чарбасында да өндүрүштүн экономикалык натыйжалуулугунун эн маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири.

Салыштырмалуулук Comparability Сопоставимость – бухгалтердик маалыматты сунуштоодо чечим кабыл алуучулардын ар түрдүү убакытта, компаниялар аралык, бир өлкөдө же өлкө аралык окшоштугун, өзгөчөлүгүн же өнүгүү тенденциясын аныктоого мүмкүнчүлүк түзүүчү негизги сапаттык мүнөздөмө.

Салыштырмалуу финансылык отчеттуулук Comparative financial statements Сравнительная финансовая отчетность – эки же андан көп көрсөткүчтөр чагылдырылган финансылык отчеттуулук.

Салыштырма ведомость Callatting list Сравнительная ведомость – мүлк каттонун натыйжаларын чагылдыруучу документ.

Сальдо, калдык Balance Сальдо – бухгалтердик эсептин сметунун калдыгы.

Сальдо китеби Balance book Сальдовая книга – материалдардын калдыктарынын китеби, товардык-материалдык мүлктөрдү эсептөөнү сальдо методунда колдонулуучу эсептик регистр.

Салыктар Taxes Налоги – ишканалардын же айрым адамдардын мамлекеттик же жергиликтүү бюджетке милдеттүү төлөмү.

Салык калдыгы Arrears Недоимка – салыктардын суммасынын же андан башка милдеттүү төлөмдөрдүн мамлекет тарабынан белгиленген мөөнөттө төлөнбөй калышы

Санак (эсеп) Account Учет – чарбалык ишмердүүлүктө аны көзөмөлдөө жана башкаруу максатында (байкоо жүргүзүү, өлчөөлөр, каттоолор ж.б.) сандык жана сапаттык мүнөздөгү жүргүзүлүүчү санак.

Сандык-суммалык эсеп Quantitative-sum discount Количественно-суммовой учет – сандык эсептөө менен бирге кампада жүргүзүлгөн сандык-суммалык эсептөөнүн (карточкадагы ар бир номенклатуралык номер боюнча) бухгалтериядагы материалдардын эсебинин түрү.

Сегменттер Segments Сегменты – чарбалык ишмердүүлүктүн бөлүктөрү. М: ишмердүүлүктүн түрү жана клиенттердин тайпасы.

Сегменттин жыйынтыгы Segment result Результаты сегмента – сегменттин киреше жана чыгашаларынын айырмасы.

Сегменттик отчеттуулук Segment report Сегментная отчетность – компаниянын ар түрдүү ишмердүүлүгү жана географиялык жайгашуусу боюнча жыйынтыгынын отчету.

Синтетикалык эсеп-кысап Synthetic account Синтетический учет – жалпы көрсөткүчтөрдү акчалай туюнткан эсеп.

Смета Estimate Смета – алдын ала түзүлүүчү чыгымдарды жана кирешелерди эсептөө боюнча документ.

Субсчет Subaccount Субсчет – сметторду түзүү үчүн талап кылынуучу тандалган маалыматтарды топтоштуруу жолдору.

Субъект Subject Субъект – өз алдынча уюм, чарба.

Соода ишканалары Trading businesses Торговые предприятия – товарларды жана продуктыларды сатып алуу жана сатуудан киреше (пайда) алуучу ишканалар.

Соода жеңилдиктери Trade discounts Торговые скидки – каталог же прейскурант боюнча товардын наркына жеңилдиктер.

Соода белгиси Trademarks Торговые знаки – товарларды же аткарылган кызматтарды идентификациялоо үчүн алардын ээлери тарабынан гана колдонулган, каттоодон өткөн символ.

Соттук-бухгалтердик экспертиза Judicial-accounting txpes Судебно-бухгалтерская экспертиза – жарандык кылмыш иштерин тергөө же соттук текшерүү процессинде келип чыккан суроолорго жооп алуу максатында бухгалтердик документтерде жана эсептик регистирлерде чагылдырылган чарбалык операциялардан тергөө органдарынын же соттун тапшыруусу боюнча бухгалтер-эксперт тарабынан изилдениши.

Статистикалык эсеп Statistical account Статистический учет – чарбалык субъекттер тарабынан жалпы экономикалык көрсөткүчтөрдү алуу үчүн жүргүзүлгөн эсеп. Алынган маалыматтар өлкөнүн социалдык-экономикалык абалын аныктоо үчүн керек. М: эл каттоо, ички дүн продукт, улуттук киреше ж.б.

Счеттор Accounts Счета – бухгалтердик эсепте объекттердин суммасын чогултуу үчүн бухгалтерлер тарабынан колдонулган цифралык белгилөө.

Счетоводство Bookkeeping Счетоводство – финансылык жазууларды жүргүзүү жана операцияларды каттоо процесси.

Счет-фактура Invoice Счет-фактура – товарлардын же аткарылган кызматтардын саны, баасы жана төлөө шарты көрсөтүлгөн, сатуучунун сатып алуучуга жөнөткөн документи.

Счетторду жабуу Closing of the account Заккрытие счетов – бухгалтердик эсептин счетторундагы сальдосуз калган жазуулар. Счеттор эсеп-кысап объектинин абалына жараша жабылышы мүмкүн. Кээ бир счеттор сальдону башка счетторго чегерүү жолу менен жабылат.

Счеттордун корреспонденциясы Correspondence of accounts

Корреспонденция счетов – чарбалык операциялардан келип чыккан кубулуштарды пайда кылуучу бухгалтердик эсептин счетторунун ортосундагы байланыш.

Сыйлык Bonus Премия – иштеги сиңирген эмгектери жана өзгөчө жетишкендиктери үчүн сыйлык иретинде акчалай же материалдык жактан кызыктыруу.

T-счет T-account T-счет – операцияларды талдоо үчүн колдонулган счеттун жөнөкөй формасы.

Табигый кемүү Natural decrease Естественная убыль – табигый факторлордун негизинде товардык-материалдык баалуулуктардын салмагынын азайышы. М: күйүүчү майдын учуп кетүүсү, тамак-аш азык заттарынын кургап кетүүсү ж.б.

Таза киреше Net profit Чистая прибыль – жалпы кирешелердин суммасынан мыйзамга ылайык аныкталган салыктардын төлөнгөнүнөн кийинки калган киреше.

Таза активдер Net assets Чистые активы – акционерлердин менчик капиталы же милдеттенмелерди чыгарып салуудагы активдер.

Таануу Recognition Признание – чарбалык операцияларды каттоо мөөнөтүн аныктоо.

Татаал бухгалтердик жазуу Complex accounting instation Сложная бухгалтерская проводка – үч жана андан көп счетторду чагылдыруучу бухгалтердик жазуулар, б.а. бир счет дебеттелет жана бир нече счет кредиттелет.

Товардык продукция Marketable products Товарная продукция – ишканалар чыгарып сатууга даяр продукциянын акчалай туюнтулушу.

Туруктуу счеттор Permanent accounts Постоянные счета – булар бухгалтердик баланста чагылдыруулучу, айдын башындагы жана аягындагы калдыктары көрсөтүлүүчү счеттор, б.а. активдер, милдеттенмелер жана менчик капиталдарды чагылдыруучу счеттор (1000-5000).

Туунду төлөмү Fine Пеня – төлөөлөрдү жана үлүштөрдү (взносторду) төлөө мөөнөттөрүн бузгандык үчүн айып – пайыз түрүндө мыйзамда же келишимде каралган таасир берүүнүн финансылык чарасы.

Туунду компания Associated company Дочерняя компания – башка компаниянын көзөмөлүндөгү компания, негизги компаниядай белгилүү.

Туруктуу чыгымдар Constant expenses Постоянные расходы – өндүрүлгөн продукциянын санынан көз каранды чыгымдар.

Түзөтүлө элек баланс Trial balance Пробный баланс – бухгалтердик счеттордун дебеттик жана кредиттик калдыктарынын барабардыгын башкы китепте текшерүү.

Тездетилген ыкма (метод) Accelerated method Ускоренный метод – баштапкы жылдарда амортизациялык нарктын чоң өлчөмдөгү, акыркы жылдарда аз өлчөмдөгү суммасын бөлүштүрүүнүн амортизация ыкмасы (методу).

Төлөм тапшырыгын каттоо журналы Journal for registrations of payments Журнал регистрации платежных поручений – банк аркылуу которууларды чагылдырган төлөм тапшырыгын эсепке алуучу регистр.

Топтоочу ведомость Accumulated list Накопительная ведомость – ишканада ар түрдүү убакыттарда (жума, он күндүк, жарым ай) жүргүзүлүүчү операцияларды топтоо үчүн арналган эсеп регистри.

Топтоочу документтер Accumulated of documents Накопительные документы – белгилүү бир убакытта акырындык менен түзүлүүчү документтер.

Төлөм ведомосту Paument of list Платежная ведомость – эмгек акы же аванс төлөө үчүн бухгалтериядан түзүлгөн эсеп регистри (тизмеси).

Убактылуу счеттор Temporary accounts Временные счета – отчет мөөнөтүнө чейин убактылуу чагылдыруулучу жана жабылуучу счеттор, б.а киреше жана чыгаша счеттору (6000- 9000).

Убакытка чегерилген эмгек акы Periodic salary Зарплата повременная – сааттык, күндөлүк же айлык тарифтик ставка боюнча анык иштелген убакытка жараша кызматкерлердин эмгегине акы төлөөнүн формасы.

Узак мөөнөттүү активдер Long-term assets Долгосрочные активы – бир жылдан ашык иштетиле турган негизги каражаттар, материалдык эмес активдер, биологиялык активдер ж.б.

Узак мөөнөттүү кредит Long-term credits Долгосрочные кредиты – жаңы техниканы, механизацияны өздөштүрүү, өндүрүштүн технологиясын жакшыртуу, өндүрүштүк процесстерди автоматташтыруу, жабдууларды модернизациялоо, өндүрүштү техникалык өркүндөтүү жагынан чараларды ишке ашыруу жана уюштурууну жакшыртуу жана башка боюнча берилүүчү кредит.

Узак мөөнөттүү аласа карыз Long-term debtor indebtedness Долгосрочная дебиторская задолженность – төлөө мөөнөтү бир жылдан ашкан алынган векселдер, сатып алуучулардын ж.б. карызы (аласа).

Уставдык капитал Legal capital Уставный капитал – а) уюштуруучулук документтерде аныкталган ишкананын мүлкүнө аны уюштурууда болгон уюштуруучулардын салымдарынын акчалай түрүндөгү жыйындысы; б) номиналдык наркка көбөйтүлгөн чыгарылган акциялардын саны; а) акционердик капитал катары көрсөтүлгөн минималдык сумма.

Учурдагы инвестициялар *Current investments* *Текущие инвестиции* – кармоо мөөнөтү бир жылдан ашпаган тез сатылуучу баалуу кагаз түрүндөгү инвестициялар.

Үлүштүк катыш методу *Method of share participation* *Метод долевого участия* – инвестициялардын объектиндеги таза активдерди инвестордун (ишкердин) үлүштү сатып алгандан кийинки өзгөрүшүнө кийинки болгондорго оңдоолор киргизилет да, алынгандарга анык чыгымдар боюнча башталышанда эле эсептеле (үлүш компания менен бирге көзөмөлгө алынат) турган бухгалтердик эсептин ыкмасы .

Факторинг *Factoring* *Факторинг* – аласа карызды сатуу же өткөрүп берүү.

Франчайзинг *Franchising* *Франчайзинг* – өтө чоң ири корпорациялар менен кичи компаниялардын кошулуп аралашып иштеши, кичи компаниялар толугу менен ири корпорацияларга караштуу.

Франшиза *Franchise* *Франшиза* – белгиленген мөөнөттө продукцияны чыгарып жана сатууга түзүлгөн ишкана.

Фундаменталдуу (түпкү) каталар *Fundamental errors* *Фундаментальные ошибки* – мурдагы бир же бир нече учурда болуп өткөн ,же азыркы учурда, аны жарыкка чыгаруу мезгилине анык деп эсептеле албаган, финансылык отчеттуулуктун табылган каталары.

Функционалдык валюта *Functional currency* *Функциональная валюта* – телчик компаниялар өзүнүн көпчүлүк ишмердүүлүгүндө колдонгон өлкөнүн валютасы.

Физикалык эскирүү (жешилүү) *Physical deterioration* *Физический износ* – амортизацияланган активдердин табигый кубулуштардын таасиринде жана иштетүүнүн натыйжасында пайдалуу иштетүү мөөнөтүнүн чектелүүсү.

Финансы (каржы) *Finanse* *Финансы* – мамлекеттин, ишкананын жана физикалык тараптардын чогултулган акчалай каражаттарынын түзүлүшүн жана иштетилишин чагылдырган акчалай системалар мамилеси.

Финансылык эсеп *Financial accounting* *Финансовый учет* – бухгалтердик маалыматты финансылык отчеттуулук формада түзүү жана берүү процесси.

Финансылык ижара *Financial lease* *Финансовая аренда* – жыйынтыгында берилүүчү же берилбөөчү укуктук титул. Активдерди алууга байланыштуу пайдалардын жана зыяндардын бардык маанилүү өтүүлөрүнүн болушу ижаранын шарттарына жараша (байланыштуу) болот.

Финансылык ишмердүүлүк *Financial activitu* *Финансовая деятельность* – компаниянын карыздык каражаттарына, капиталдын курамына жана өлчөмүнө өзгөрүүлөрдү алып келүүчү ишмердүүлүк.

Финансылык отчеттуулук *Financial reporting* *Финансовая отчетность* – финансылык отчеттуулуктун толук комплекти төмөнкү компоненттерди камтыйт; а) бухгалтердик баланс; б) пайда жана зыян боюнча отчет; в) акча каражаттарынын кыймылдары жөнүндөгү отчет; г) капиталдын өзгөрүүсү боюнча отчет.

Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (ФОЭС) International Accounting Standards *Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО)* – көптөгөн компаниялардын финансылык отчеттун түзүүдө өнүккөн стандарт катары дүйнө жүзүндө таанылган стандарттар. Ошондой эле ФОЭС ылайык түзүлгөн финансылык отчеттор дүйнө жүзүнүн көптөгөн өлкөлөрүнүн баалуу кагаздар рыногунда кабыл алынат.

Финансылык инструменттер Financial instruments *Финансовые инструменты* – башкасынын үлүш инструменти же финансылык милдеттемеси жана компаниянын финансылык активи башкада бир убакта чыккандагы жыйынтыгында болгон, каалаган келишими.

Финансылык ишмердүүлүктүн натыйжасы Financial results *Финансовые результаты деятельности* – ишкананын киреше жана чыгашаларын салыштырып пайданы (зыянды) аныктоо.

Финансылык актив Financial asset *Финансовый актив* – кайсынысы болбосун, активдер болуп эсептелгендер: а) акча каражаттары; б) бөлөк компаниянын финансылык активинин башкасынан же акча каражаттарын алуу көрсөтүлгөн укуктук келишимдин коюшу; в) бөлөк компаниянын финансылык инструменти.

Финансылык левередж Financial leverage *Финансовый левередж* – акционерлер үчүн инвестициядан алынган пайдадан инвестициянын каржылоо булагы болгон карыздык милдеттенмелерге пайыздык төлөөнүн ордуна алардын пайдасын көбөйтүү. Башкача аталышы – *карызга алынган каражаттардын эсебинен менчик капиталды көбөйтүү*.

Холдинг Holding *Холдинг* – ири монополиялардан түзүлгөн коом. Ал тармакты карым катнаш аркылуу телчи (дочернее) ишканаларды башкарат.

Чала фабрикат Semi-finished product *Полуфабрикат* – пайдаланууга даяр, буюм болуудан мурда бир же бир нече иштетүүдөн өткөрүлө турган эмгек продуктусу.

Чарбалык эсеп-кысап Housenhod accout *Хозяйственный учет* – чарбалык жана коомдук түзүлүштөрүнүн сан жагынан чагылдырылышы жана сапат жагынан мүнөздөлүшү, коомдун өсүшүнүн бардык этаптарында көзөмөл жана башкаруу эсеп-кысаптын маалыматтары пайдаланылат.

Чарбалык операциялар Business transactions *Хозяйственные операции* – ишкананын финансылык абалына таасир этүүчү экономикалык кубулуштар.

Чек Cheque, check *Чек* – банктагы утурумдук эсептен анын ээлеринин жазуу жүзүндө кандайдыр бир сумманы бул счеттон берилсин же которулсун деген буйругу жазылган баалуу кагаз.

Чыгымдар Expenses *Расходы* – төлөм формасында отчеттук мезгилге чейин экономикалык пайданын азайышы, карыздардын пайда болуп, активдердин азайышы.

Чыныгы чыгымдар менен эсеп жүргүзүү Method of account on actual costs *Метод учета по фактическим затратам* – фактылык болгон чыгымдарга негизделип продукциянын өздүк наркын эсептөө.

Чынчылдык Integrity *Честность* – тууралуулук, ачыктык жана коомдук ишеништи жеке кызыкчылыктан жогору коюу.

Шарттуу милдеттенме Contingent liability Условное обязательство – болуп өткөн операциялардан пайда болгон жана келечекте боло турган операциялардан көз каранды мүмкүнчүлүктүү милдеттенмелер.

Эсеп-кысаптын журнал-ордердик формасы Journal-order form of account Журнально-ордерная форма учета – бухгалтердик эсептин формаларынын бири. Мында негизги эсеп регистрлери болуп журнал–ордерлер, көмөкчү (топтоочу) ведомосттор, иштетүүчү таблицалар, башкы китеп жана башкалар эсептелет.

Эсептөө (чегерүү) Adding Начисление – мурунку берүүчү негизги суммага дагы эсептеп, кошуп жазуу.

Эмгек акы Salary Заработная плата – зарыл эмгек чыгымдарын төлөй турган коомдук продуктунун бир үлүшү, ал ишканалардын ар бир кызматкерине жумшалган эмгектин санына жана сапатына жараша төлөнөт. Эмгек акы ай сайын белгиленген система боюнча жазылып, продукциянын өздүк наркына киргизилет.

Эсептөө (чегерүү) методу (ыкмасы) Method of adding Метод начисления – бүтүмдүн жыйынтыктары жана башка түрүндөгү окуяларга байланыштуу келип түшүүлөр башталгандан эсептелет (акча каражаттарын же алардын эквиваленттерин төлөө учурунда эмес) жана алар жүргүзүлгөн отчеттун мезгилинде гана чагылдырылат.

Эсептик жыл Accounting year Учетный год – ишкана колдонгон, 12 айдан турган эсептик мөөнөт.

Эсептик цикл Accounting cycle Учетный цикл – чарбалык операцияларды талдоодон (анализдөөдөн) счетторду жабуу жана финансылык отчеттуулукту түзгөнгө чейинки эсептик процесстердин этаптарынын ырааттуулугу.

Эсептешүү документи Accounting document Расчетный документ – жөнөтүлгөн товардык–материалдык мүлктөр, аткарылган жумуштар жана көрсөтүлгөн кызматтар үчүн, о.э. дагы башка төлөөлөр боюнча накта акчасыз тартипте акча каражаттарын которууга кат жүзүндө даярдалган талап же тапшырма.

Эсеп-кысапты оңчойлоштуруу Unification of account Унификация учета – ишканаларда бирдей ыкмалар, бирдей формадагы эсептешүүнүн тийиштүү пландарын колдонуу аркылуу эсеп- кысап иштерин жүргүзүү.

Эсеп саясаты Account policy Учетная политика – финансылык отчетту берүү жана даярдоо үчүн, мекеменин кабыл алган, белгилүү системага келтирилген айкын, негиздер (башкы жоболор), шарттар, эрежелер жана тажрыйбалары.

Эсептик (санактын) регистрлери Account registers Учетные регистры – каражаттардын болгонунун бардыгын андагы маалыматтарды, ал менен жүргүзүлгөн операцияларды көргөзүүгө атайын формасы, графасы, сызыктарын каттоо, аларды топ-топторго бөлүштүрүү үчүн киргизилген, баракталган кагаз.

Эл аралык бухгалтердик принциптер International accounting principle Международные бухгалтерские принципы – эл аралык бухгалтердик стандарттарда чагылдырылган, бухгалтериянын башатын түзүүчү тиешелүү ыкмалардын жыйындысы.

ФОЭС ылайык эсептин эл аралык тартиби төмөнкү принциптерди сунуш кылат: а) үзгүлтүксүздүүлүк; б) айрымдуулук; в) эсептөө; г) туруктуулук; д) убактылуулук; е) этияттуулук; ж) маанилүүлүк.

Эмиссиялык киреше Share premium Эмиссионный доход – чыгарылган акциялардын номиналдык баасынан жогору турган сумма.

Эсеп процессинин этаптары Stages of account process Этапы учетного процесса – эсеп жумуштарынын стадиясы. Буларга учурдагы байкоо, чарбалык операцияларды каттоо жана эсептөө (операцияларды документтештирүү), эсеп маалыматтарын топтоштуруу жана тарамдаштыруу, алдын алуу, кийинки көзөмөлдөр жана башкалар кирет.

**Ишкердик субъекттердин, коммерциялык эмес уюмдардын
(бюджеттик мекемелерден башкасынын) финансылык-чарбалык
ишмердүүлүгүнүн бухгалтердик эсебинин
СЧЕТТОР ПЛАНЫ**

- 1000 бөлүм «Жүгүртүү активдери»
- 2000 бөлүм «Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер»
- 3000 бөлүм «Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»
- 4000 бөлүм «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер»
- 5000 бөлүм «Капитал»
- 6000 бөлүм «Операциялык иштен кирешелер»
- 7000-8000 бөлүм «Операциялык чыгымдар»
- 9000 бөлүм Операциялык эмес иштен кирешелер

1000 «Жүгүртүү активдери»

1100 «Кассадагы акча каражаттары»

- 1110 «Улуттук валютадагы акча каражаттары»
- 1120 «Чет өлкө валютасындагы акча каражаттары»
- 1130 «Акча документтери»
- 1140 «Акча эквиваленттери»

1200 «Банктагы акча каражаттары»

- 1210 «Улуттук валютадагы эсептер»
- 1220 «Жергиликтүү банктардагы чет өлкө валютасындагы эсептер»
- 1230 «Чет өлкө банктарындагы эсептер»
- 1240 «Банктардагы пайдаланууга чектөө коюлган акча каражаттары»
- 1250 «Жолдогу акча каражаттары»

1300 «Кыска мөөнөттүү инвестициялар»

- 1310 «Карыздык баалуу кагаздар»
- 1320 «Үлүштүк баалуу кагаздар»
- 1330 «Берилген кредиттер, займдар»
- 1340 «Депозиттик аманаттар»
- 1350 «Узак мөөнөттүү инвестициялардын учурдагы бөлүгү»
- 1390 «Башка кыска мөөнөттүү инвестициялар»

1400 «Алууга каралган эсептер»

- 1410 «Товарлар, кызмат көрсөтүүлөр үчүн алууга каралган эсептер»
- 1491 «Алууга каралган эсептер боюнча кайтарылбас карыздарга резерв»

1500 «Башка операциялар боюнча дебитордук карыздар»

- 1510 «Алууга каралган векселдер»
- 1520 «Кызматкерлердин жана директорлордун дебитордук карыздары»
- 1530 «Аванс менен төлөнгөн салыктар»

- 1540 «Орду толтурулуучу салыктар»
- 1550 «Алууга каралган пайыздар»
- 1560 «Алууга каралган дивиденддер»
- 1570 «Курулушка келишим боюнча буюртмачылардын (заказчиктердин) карыздары»
- 1580 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздын учурдагы бөлүгү»
- 1590 «Башка дебитордук карыз»
- 1600 «Товардык-материалдык запастар»**
- 1610 «Товарлар»
- 1691 «Сатып өткөрүлбөгөн үстөк баа»
- 1620 «Чийки заттардын жана негизги материалдардын запастары»
- 1630 «Бүткөрүлө элек өндүрүш»
- 1640 «Даяр продукция»
- 1650 «Биологиялык активдерден айыл чарба продукциялары»
- 1700 «Көмөкчү материалдар запастары»**
- 1710 «Отун»
- 1720 «Запастык бөлүктөр»
- 1730 «Курулуш материалдары»
- 1740 «Башка материалдар»
- 1750 «Баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар»
- 1795 «Колдонуудагы баалуулугу аз жана тез эскирүүчү буюмдар»
- 1800 «Берилген аванстар»**
- 1810 «Аванс менен төлөнгөн запастар»
- 1820 «Аванс менен төлөнгөн кызмат көрсөтүүлөр»
- 1830 «Аванс менен төлөнгөн ижара»
- 1890 «Авансталган төлөмдөрдүн башка түрлөрү»
- 1900 «Уюштуруучулардын (катышуучулардын) уставдык капиталга салымдары боюнча карыздары»**

- 2000 «Жүгүртүүдөн тышкаркы активдер»**
- 2100 «Негизги каражаттар»**
- 2110 «Жер»
- 2120 «Бүткөрүлбөгөн курулуш»
- 2130 «Имараттар, курулмалар»
- 2193 «Топтолгон амортизация - имараттар, курулмалар»
- 2140 «Жабдуулар»
- 2194 «Топтолгон амортизация - жабдуулар»
- 2150 «Кеңселик жабдуулар»
- 2195 «Топтолгон амортизация - кеңселик жабдуулар»
- 2160 «Эмерек жана ага тиешелүү буюмдар»
- 2196 «Топтолгон амортизация - эмерек жана ага тиешелүү буюмдар»
- 2170 «Транспорттук каражаттар»
- 2197 «Топтолгон амортизация - транспорттук каражаттар»
- 2180 «Ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу»
- 2198 «Топтолгон амортизация - ижарага алынган менчикти ыңгайлаштыруу»
- 2190 «Жер участкаларын өздөштүрүү»
- 2199 «Топтолгон амортизация - жер участкаларын өздөштүрүү»

- 2200 «Биологиялык активдер»**
- 2210 «Жаныбарлар (керектелүүчү биологиялык активдер)»
- 2220 «Жаныбарлар (тукум берүүчү биологиялык активдер)»
- 2230 «Өсүмдүктөр (керектелүүчү биологиялык активдер)»
- 2240 «Мөмө берүүчү өсүмдүктөр»
- 2250 «Иш жүзүндө сарптоолор боюнча эсепке алынган биологиялык активдер»
- 2290 «Башка биологиялык активдер»
- 2300 «Операциясыз мүлккө инвестициялар»**
- 2310 «Жер»
- 2320 «Имараттар жана курулмалар»
- 2330 Инвестиция объекттерин операциясыз мүлккө реконструкциялоо»
- 2400 «Төлөө мөөнөтү кийинкиге жылдырылган салыктык талаптар»**
- 2500 «Пайдаланууга чектелген акча каражаттары»**
- 2700 «Узак мөөнөттүү дебитордук карыздар»**
- 2710 «Алынган векселдер»
- 2720 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын узак мөөнөттүү дебитордук карыздары»
- 2780 «Узак мөөнөттүү бери кийинкиге жылдырылган чыгымдар»
- 2790 «Башка узак мөөнөттүү дебитордук карыздар»
- 2800 «Узак мөөнөттүү инвестициялар»**
- 2810 «Карыздык баалуу кагаздар»
- 2820 «Берилген кредиттер, займдар»
- 2830 «Туунду компанияларга инвестициялар»
- 2840 «Биргелешкен ишке инвестициялар»
- 2850 «Ассоциацияланган компанияларга инвестициялар»
- 2890 «Башка узак мөөнөттүү инвестициялар»
- 2900 «Материалдык эмес активдер»**
- 2910 «Франшиза»
- 2991 «Топтолгон амортизация - франшиза»
- 2920 «Гудвилл»
- 2992 «Топтолгон амортизация - гудвилл»
- 2930 «Патенттер»
- 2993 «Топтолгон амортизация - патенттер»
- 2940 «Соода маркалары»
- 2994 «Топтолгон амортизация - соода маркалары»
- 2950 «Автордук укук»
- 2995 «Топтолгон амортизация - автордук укук»
- 2960 «Программалык камсыздоолор»
- 2996 «Топтолгон амортизация - программалык камсыздоолор»
- 2970 «Лицензияланган макулдашуу»
- 2997 «Топтолгон амортизация - лицензияланган макулдашуу»
- 2980 «Башка активдер»
- 2998 «Топтолгон амортизация - башка активдер»
- 2990 «Бүткөрүлбөгөн иштеп чыгуулар»
- 3000 «Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»**
- 3100 «Төлөөгө каралган эсептер»**

- 3110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөгө каралган эсептер»
- 3190 «Төлөөгө каралган башка эсептер»
- 3200 «Алынган аванстар»**
- 3210 «Сатып алуучулардын жана буюртмачылардын аванстары»
- 3220 «Курулушка келишим боюнча буюртмачыларга карыз»
- 3300 «Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер»**
- 3310 «Банктык кредиттер, займдар»
- 3320 «Башка кредиттер, займдар»
- 3330 Узак мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин учурдагы бөлүгү»
- 3390 «Башка кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелер»
- 3400 «Төлөөгө каралган салыктар»**
- 3410 «Төлөөгө каралган пайда салыгы»
- 3420 «Жеке адамдардын кирешесинен киреше салыгы»
- 3430 «Төлөөгө каралган КНС»
- 3440 «Төлөөгө каралган акциздер»
- 3490 «Төлөөгө каралган башка салыктар»
- 3500 «Чегерилген кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»**
- 3510 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө боюнча чегерилген милдеттенмелер»
- 3520 «Чегерилген эмгек акы»
- 3530 «Социалдык камсыздандырууга чегерилген төгүмдөр»
- 3540 «Төлөөгө каралган дивиденддер»
- 3550 «Карыздык милдеттенмелер боюнча кошуп эсептелген пайыздар»
- 3590 «Башка эсептелген чыгымдар»
- 3600 «Башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер»**
- 3700 «Резервдер»**

- 4000 «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер»**
- 4100 «Узак мөөнөттүү милдеттенмелер»**
- 4110 «Төлөөгө каралган облигациялар»
- 4120 «Банктык кредиттер, займдар»
- 4130 «Башка кредиттер, займдар»
- 4140 «Төлөөгө каралган векселдер»
- 4150 «Финансы ижарасы боюнча милдеттенмелер»
- 4190 «Башка узак мөөнөттүү милдеттенмелер»
- 4200 «Мөөнөтү кийинкиге жылдырылган кирешелер»**
- 4300 «Мөөнөтү кийинкиге жылдырылган салыктык милдеттенмелер»**

- 5000 «Өздүк капитал»**
- 5100 «Уставдык капитал»**
- 5110 «Жөнөкөй акциялар»
- 5120 «Артыкчылык берилген акциялар»
- 5191 «Сатып алынган өздүк акциялар»
- 2130 «Башка уставдык капитал»
- 5200 «Башка капитал»**
- 5210 «Кошумча төлөнгөн капитал»

- 5220 «Активдерди кайра баалоо боюнча оңдоо киргизүүлөр»
- 5230 «Чет өлкө компаниялары боюнча чет өлкө валютасындагы операциялар га тиешелүү курстук айырма»
- 5240 «Менчик ээси (ээлери) тарабынан авансталган капитал»

5300 «Бөлүштүрүлбөгөн пайда»

5400 «Резервдик капитал»

5999 «Кирешелердин жана чыгымдардын топтому»

6000 «Операциялык иштерден түшкөн кирешелер»

6100 «Түшкөн акча»

- 6110 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып өткөрүүдөн түшкөн акча»
- 6120 «Сатылган товарлардын кайтарылышы жана жеңилдиктер»
- 6130 «Товарлар жана кызмат көрсөтүүлөрдү алмашуудан түшкөн акча»
- 6140 «Курулушка келишим боюнча түшкөн акча»
- 6150 «Субъектин активдерин башка уюмдардын пайдалануусунан түшкөн акча»
- 6160 «Камсыздандыруу келишимдери боюнча түшкөн акча»
- 6200 «Операциялык иштерден түшкөн башка кирешелер»**
- 6300 «Биологиялык активдерден түшкөн пайда (зыян)»**
- 6310 «Биологиялык активдерди баштапкы таануудан пайда (зыян)»
- 6320 «Айыл чарба продукциясын жыйноодон түшкөн киреше»
- 6330 «Биологиялык активдердин адилет наркынын өзгөрүүсүнөн пайда (зыян)»

7000-8000 «Операциялык чыгымдар»

7100 «Товардык-материалдык запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы»

7100 «Товардык-материалдык запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган продукциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өздүк наркы»

- 7110 «Кайтарып алууларды эске алуу менен чийки заттарды, материалдарды сатып алуу боюнча сарптоолор»
- 7120 «Эмгекке төлөөлөр боюнча сарптоолор»
- 7130 «Социалдык фондго чегерүүлөр боюнча сарптоолор»
- 7140 «Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөргө сарптоолор»
- 7150 «Негизги өндүрүштүк каражаттардын амортизациясына сарптоолор»
- 7160 «Негизги каражаттарды оңдоого жана тейлөөгө сарптоолор»
- 7170 «Башка өндүрүштүк сарптоолор»
- 7180 «Продукциянын запасын жеке керектөөлөр үчүн пайдалануу»
- 7190 «Запастардын наркына оңдоо киргизүүлөр»

7200 «Товардык-материалдык запастарды үзгүлтүксүз эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган товарлардын өздүк наркы (соода)»

7200 «Товардык-материалдык запастарды мезгил-мезгили менен эсепке алуу ыкмасында аныкталган, сатылган товарлардын өздүк наркы (соода)»

- 7210 «Товарларды сатып алуу»

- 7220 «Сатып алынган товарларды кайтарып берүү»
7230 «Товарларды өз керектөөлөрү үчүн пайдалануу»
7290 «Запастардын наркына оңдоо киргизүү»
7300 «Биологиялык активдерди өндүрүү боюнча чыгымдар»
7400 «Курулушка келишимдер боюнча сарптоолор»
7500 «Сатып өткөрүүгө байланыштуу чыгымдар»
7510 «Жарнамага жана сатууга көмөктөшүүгө кеткен чыгымдар»
7520 «Эмгек акы төлөөгө кеткен чыгымдар»
7530 «Социалдык фондго чегерүүлөр боюнча чыгымдар»
7540 «Сактоого кеткен чыгымдар жана транспорттук чыгымдар»
7550 «Сатып өткөрүүгө тиешелүү, кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар»
7560 «Кепилдик тейлөө боюнча чыгымдар»
7570 «Башка соодалык чыгымдар»
7580 «Негизги каражаттарды амортизациялоо боюнча чыгымдар»
7590 «Сыйлыктуу (белектүү) сатууга чыгымдар»
7600 «Башка өндүрүштүк чыгымдар»
- 8000 «Жалпы жана административдик чыгымдар»**
8010 «Эмгекке төлөө боюнча чыгымдар»
8020 «Социалдык фондго чегерүүлөр боюнча чыгымдар»
8030 «Ижарага төлөөлөр боюнча чыгымдар»
8040 «Кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр боюнча чыгымдар»
8050 «Мүлк салыгы»
8060 «Кеңсе буюмдарына кеткен чыгымдар»
8070 «Коммуникацияга кеткен чыгымдар»
8080 «Камсыздандыруу төлөмдөрүн төлөө боюнча чыгымдар»
8090 «Лицензияларды алууга жана башка макулдашуулар боюнча чыгымдар»
8100 «Чегеримде эске алынбаган КНС боюнча чыгымдар»
8110 «Негизги каражаттарды оңдоо жана техникалык тейлөө»
8120 «Компьютердик камсыздоо-программалык камсыздоо боюнча чыгымдар»
8130 «Өкүлчүлүк чыгымдары»
8140 «Аудиторлорго сычкылар»
8150 «Юристтерге сыйакылар»
8160 «Окутуу боюнча чыгымдар»
8170 «Консультациялар боюнча чыгымдар»
8180 «Коомчулук менен байланыштар боюнча чыгымдар»
8190 «Башка салыктар боюнча чыгымдар»
8200 «Командировкалык чыгымдар (жергиликтүү)»
8210 «Командировкалык чыгымдар (эл аралык)»
8220 «Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр боюнча чыгымдар»
8230 «Айыптар, туумдар, бюджетке бышманалар»
8240 «Айыптар, туумдар, чарбалык келишимдер боюнча бышманалар»
8300 «Илимий изилдөөлөр жана иштеп чыгууларга чыгымдар»
8470 «Негизги каражаттардын амортизациясына чыгымдар»
8480 «Материалдык эмес активдердин амортизациясына чыгымдар»
8490 «Башка жалпы жана административдик чыгымдар»

9000 «Операциялык эмес иштерден кирешелер жана чыгымдар»

9100 «Операциялык эмес иштерден кирешелер»

9110 «Пайыздар түрүндөгү киреше»

9120 «Ассоциацияланган жана туунду компаниялардан киреше»

9130 «Дивиденддерден киреше»

9140 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан киреше»

9190 «Башка операциялык эмес кирешелер»

9500 «Операциялык эмес иштерден чыгымдар»

9510 «Пайыздар түрүндөгү чыгымдар»

9520 «Чет өлкө валютасындагы операциялар боюнча курстук айырмадан чыгымдар»

9530 «Кайтарылбас карыздар боюнча чыгымдар»

9590 «Башка операциялык эмес чыгымдар»

9800 «Күтүүсүз жагдайларды чагылдырган беренелер»

9810 «Күтүүсүз алынган пайда»

9820 «Күтүүсүз чыгым»

9900 «Пайда салыгы»

9910 «Пайда салыгы боюнча чыгымдар (кирешелер)»

КОЛДОНУЛГАН БУЛАКТАР:

Мыйзам-нормативдик булактар:

1. «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 29.04.2002 - №76.
2. «Калк менен акчалай эсептешүүнү жүргүзүүдө көзөмөл-кассалык машиналарды колдонуу жөнүндө» [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 12.01.1994 - №1397- XII.
3. «Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери жөнүндө» [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 24.01.2004 - №8.
4. Эмгек кодекси [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 4.08.2004 - № 106.
5. Салык кодекси [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 17.08.2008 - № 231.
6. Акционердик коомдор жөнүндө [Текст]: КР мыйзамы // Кыргыз Республикасынын нормативдик актылары - 27.03.2003 -№ 64.
7. Ишкердик субъекттердин, коммерциялык эмес уюмдардын (бюджеттик мекемелерден башкасынын) финансылык-чарбалык ишинин бухгалтердик эсебинин эсептик планын колдонуу боюнча нускама [Текст]: КР Өкмөтүнүн токтому// 7.10.2010 -№ 231.
8. Ишкердик субъекттеринин, коммерциялык эмес уюмдардын (бюджеттик мекемелерди албаганда) бухгалтердик эсебиндеги документтердин жүгүртүлүшү жөнүндө Жобо [Текст]: КР Өкмөтүнүн токтому // 7.10.2010 -№ 231.
9. Кыргыз Республикасында кассалык операцияларды жүргүзүү жөнүндө Жобо [Текст]: КР Өкмөтүнүн токтому // 23.07.1994 - №1/7.

Атайын адабияттар:

10. Абдиев М. Ж. Бухгалтерская финансовая отчетность / Ош ТУ. -Ош: типография, 2013. -236 б.
11. Абдиев М. Ж. Документация бухгалтерского учета. -Б.: АО «Учкун», 2018. -212 б.
12. Абдиев М. Ж. Бухгалтердик терминдердин кыргызча жана орусча түшүндүрмө сөздүгү. /М. Ж. Абдиев, С. Т. Умаров, З. Т. Бекмуратов//- Ош: Ош ТУ басмаканасы, 2011.-100 б.
13. Буканова А. И. Бухгалтердик эсептин негиздери / А. И.Буканова, Б.: Кут-Бер, 2016.-152 б.
14. Жанузаков Б. Ш. Бухгалтердик каржылык эсеп/ Б. Ш. Жанузаков: Жалал-Абад.: Жеке ишкер полиграфиясы, 2017. -224 б;
15. Исраилов М. И. Бухгалтерский финансовый учет / М. И. Исраилов, Б.: Турар, 2012. -594б.

16. Исраилов Т. М. Финансовый учет /Т. М. Исраилов, А. Курманбекова //Ош.: 2015, 628 б.
17. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет / Н. П. Кондраков. М.: Инфра-М.: 2009.-720 б.
18. Международные стандарты финансовой отчетности / А. А. Арзыбаев, Т. А. Абдыкаиров и др.; Под.ред. А. А. Арзыбаева. -Б., 2016.-320 б.
19. Международные стандарты финансовой отчетности-ГКСФОА.-Б., 2001.
20. Сулайманова У. С. Учетная политика активов / У. С.Сулайманова, К. М. Назарматова, Р. М .Герман. - Б.: 2010. -172 б.
21. Омурзаков С. А. Финансовый учет / С. А. Омурзаков, М. Ж. Абдиев. - Б.: Турар, 2017.-232 б.
22. Омурзаков С. А. Ишкананын эсеп саясаты / С. А. Омурзаков, Б. Ч. Ишенов, М. Ж. Абдиев. - Б.: Турар, 2018.-196 б.
23. Узенбаев Р. А. Бухгалтердик эсептин негиздери / Р. А.Узенбаев, М. Ж. Абдиев. Ош: ПЦ Максимум, 2011.-127 б.

Интернет булактар:

24. www.fsa.kg
25. www.academy.kg

Авторлор жөнүндө маалымат

Абдиев Мурат Журатович (1977-жылы 27 ноябрда төрөлгөн) экономика илимдеринин кандидаты, доцент. Аймактык менеджмент академиясынын мүчө-корреспонденти (Казахстан).

1993-жылы Кара-Суу районунун Бек-Жар айылындагы №38-Т.Сакыев атындагы орто мектепте, ал эми 1995-жылы Ош шаарындагы У.Салиева атындагы №28-мектеп-лицейинде билим алган.

1995-жылы Жалал-Абад Коммерциялык институтунун (азыркы К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет) “Эсеп-финансы” факультетине тапшырып 2000-жылы артыкчылык диплому менен аяктаган.

1999-жылдан баштап Ош технологиялык университетинде (Ош ТУ) эмгек жолун “Финансы-экономикалык” факультетинин “Бухгалтердик эсеп жана аудит” кафедрасынын кабинет башчысы кызматынан баштаган.

2000-жылы “Бухгалтердик эсеп жана аудит” кафедрасынын окутуучусу, ал эми 2004-жылдан баштап ага окутуучусу кызматында эмгектенген.

2000-2003-жылы Ош ТУнун 08.00.12 «Бухгалтердик эсеп жана чарбалык ишмердүүлүктүн анализи» адистиги боюнча аспирантурада күндүзгү бөлүмүндө окуган.

2008-2010-жылдары “Бухгалтердик эсеп, менеджмент жана туризм” факультетинде сырттан окуу жана контракт боюнча декандын орун басары болуп эмгектенген.

2011-жылы 23-декабрда э.и.д., проф. Токтомаматов К.Ш. жетекчилиги астында кандидаттык диссертациясын Ош МУнун К.08.10.091 Диссертациялык кенешинде 08.00.05. «Экономика жана эл чарбасын башкаруу» адистиги боюнча «Рыноктук экономика шартындагы жашылча-жемиш өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу (Ош облусунун материалдарынын негизинде)» деген темада ийгиликтүү коргогон.

Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык кеңешинин (ЖАК) президиумунун № 4к-1/23 2012-жылы 26 апрелиндеги чечими менен экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасы берилген.

2012ж. 26-ноябрда Ош ТУнун Окумуштуулар кенешмесинде доцент кызматына конкурстан өткөн жана азыркы мезгилде “БЭЖА” кафедрасында доценттик кызматында иштеп жатат.

2013-жылдын 23-апрелинен 2015-жылдын 1-сентябрына чейин Экономика жана башкаруу факультетинин окуу иштери боюнча декандын орун басары кызматында эмгектенген.

2015-жылы 21-майда КР ЖАКтын президиумунун № 4к-1/23 чечими менен «Экономика» адистиги боюнча доцент илимий наамы ыйгарылган.

2012-жылдан бүгүнкү күнгө чейин Ош ТУнун «Бухгалтердик эсеп жана аудит» кафедрасынын доценти катары эмгектенип келүүдө.

Республикалык, аймактык жана эл аралык (Казахстан, Россия, Турция, Малайзия), илимий-практикалык конференцияларга катышкан.

2013-жылдан бери 08.00.05 «Экономика жана эл чарбасын башкаруу» адистиги боюнча «Экономикалык интеграция шартында КРнын тамак-аш өнөр жайынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу» деген темада доктордук диссертациясы менен иштөөдө.

Кыргызпатенттен 11 окуу-методикалык жана илимий эмгектерине автордук укукка ээ.

130 илимий жана методикалык эмгектери, анын ичинде 4 монография, 94 илимий макалалар жана 32 окуу-методикалык басылмалары (анын ичинде 6 окуу куралдары жана китептери КР ББЖИМнин грифи менен) басылып чыккан. Жергиликтүү жана республикалык гезиттерде экономика жана билим берүү маселелери боюнча 10го жакын макалалары жарыяланган.

М.Ж.Абдиев ЭБФнын Методикалык Комиссиясынын төрагасы, Ош ТУнун Усулдук Кеңешинин мүчөсү болуп иштеген. Учурда Ош ТУнун Илимий-техникалык кеңешинин жана ЭБФнын Окумуштуулар Кеңешинин мүчөсү.

Квалификацияны жогорулатуунун алкагында эл аралык уюмдардын (USAID, «ПРАГМА», «КАРАНА»), KACES, Ednet, Teach-Ex ж.б.) ар түрдүү семинар, билим берүү жана окуу-тренингдик программаларына катышкан жана кесиптик ишмердүүлүккө тиешелүү сертификаттарды алган.

Өзүнүн ишмердүүлүгүндөгү жетишкендиктери үчүн бир канча сыйлыктарга ээ болгон: Ош ТУнун ардак грамоталары-2004, 2011, 2017-ж.ж.; Ош ТУнун ыраазычылыгы-2011-ж; “Ош ТУнун 2012-жылдагы эң мыкты илимий эмгеги” номинациясынын жеңүүчүсү; Ош шаардык мэриясынын ардак грамотасы-2013-ж.; Мам.фин.көзөмөлдүн Түштүк башкармалыгынын ардак грамотасы-2016-ж.; КРнын Айыл-чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлигинин ардак грамотасы-2017-ж.; КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин ардак грамотасы-2017-ж.; Ош шаардык кеңешинин ардак грамотасы-2017-ж., КРнын Экономика министрлигинин ардак грамотасы-2018-ж., КРнын Өкмөтүнүн Ош облусундагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн ардак грамотасы-2018-ж.

Үй-бүлөлүү, төрт уул, бир кыздын атасы.

Момунов Уметбек Насирдинович

1969-жылдын 21-декабрында Жалал-Абад облусунун Ала-Бука районунун Жапа-Салды айылында туулган. Экономика илимдеринин кандидаты, «Эл агартуунун отличниги» төш белгисинин ээси.

1992-жылы Жалал-Абад шаарындагы Кооператив техникумуна тапшырып, 1994-жылы “Бухгалтердик эсеп” адистигин артыкчылык диплому менен аяктаган.

1995-жылы Ош технологиялык университетинин Финансы-экономикалык факультетинин “Финансы жана кредит” адистигине тапшырып, 2000-жылы артыкчылык диплому менен аяктаган.

2005-жылы Ош мамлекеттик юридикалык академиясына тапшырып, 2007-жылы “Юриспруденция” адистигин аяктаган.

1988-1990-жылдары Советтик армиянын катарында кызмат өтөгөн.

1990-1992-жылы «Ак-Там» совхозунда жумушчу,

1994-1995-жылдары Таш-Көмүр соода базасында башкы бухгалтер,

1995-1997-жылдары Ош жогорку технологиялык колледжинде бухгалтер,

1997-1998-жылдары Ош облустук Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондунда башкы бухгалтер,

1998-жылы Ош технологиялык университетинде башкы бухгалтердин орун басары кызматтарында иштеген.

Ал эми 1998-жылдан бүгүнкү күнгө чейин Ош технологиялык университетинде башкы бухгалтер болуп эмгектенип келе жатат.

2017-жылы 30-ноябрда Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинде 08.00.05. «Экономика жана эл чарбасын башкаруу» адистиги боюнча «Интеграциянын терендеши шартында азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун механизмдери (Кыргыз Республикасынын материалдарында)» деген темада э.и.д., профессор Дж. С. Джаиловдун жетекчилиги астында кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү коргогон.

Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык кеңешинин Президимунун 2018-жылы 29-мартындагы № 3к-1/27 чечими менен экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына ээ болгон.

Республикалык, аймактык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларга катышкан.

Кыргызпатенттен 2 окуу-методикалык жана илимий эмгектерине автордук укукка ээ.

21 илимий жана методикалык эмгектери, анын ичинде 1 монография басылып чыккан.

Квалификацияны жогорулатуунун алкагында КРнын Финансы министрлигинин, Экономика министрлигинин жана эл аралык уюмдардын ар түрдүү семинарларына катышкан жана тиешелүү сертификаттарды алган.

Кесиптик ишмердүүлүгүндөгү жетишкендиктери үчүн бир канча сыйлыктарга ээ болгон: Ош ТУнун ардак грамоталары-1998-ж., 2005-ж.; Ош ТУнун ыраазычылыгы-2012-ж; Ош шаардык мэриясынын ардак грамотасы-2015-ж.; КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин «Эл агартуунун отличниги» төш белгисинин -2018-ж.

Үй-бүлөлүү, төрт кыз, бир уулдун атасы.

Мазмуну

Киришүү.....	3
БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕПТИН НЕГИЗДЕРИ	
1-бөлүм. Бухгалтердик эсептин маңызы жана мазмуну	
1.1.Чарбалык эсеп жана анын түрлөрү.....	5
1.2.Бухгалтердик эсептин мааниси жана функциялары.....	7
2-бөлүм. Бухгалтердик эсептин предмети жана методу	
2.1.Бухгалтердик эсептин предмети жана объектилери.....	10
2.2.Бухгалтердик эсептин методу.....	14
2.3.Синтетикалык жана аналитикалык эсеп.....	50
3-бөлүм. Бухгалтердик эсептин регистрлери жана формалары	
3.1.Бухгалтердик эсептин регистрлери.....	53
3.2.Бухгалтердик эсептин формалары.....	55
3.3.Бухгалтердик документтерде жана регистрлеринде каталарды оңдоо тартиби	74
4-бөлүм. Бухгалтердик эсепти уюштуруу	
4.1.Эсептик цикл.....	74
4.2.Ишкананын эсеп саясаты.....	78
4.3.Бухгалтердик эсепти уюштуруу жана жүргүзүү тартиби.....	86
ФИНАНСЫЛЫК ЭСЕП	
5-бөлүм. Кыргыз Республикасында финансылык эсептин жалпы принциптери	
5.1.Финансылык эсептин маңызы жана багытталышы.....	93
5.2.Финансылык эсептин принциптери.....	97
5.3.Кыргыз Республикасында финансылык эсепти жүргүзүүнүн негизги эрежелери.....	101
6-бөлүм. ФОЭС-финансылык эсепти жүргүзүү боюнча негизги стандарт катары	
6.1.ФОЭС тын маңызы жана мазмуну.....	115
6.2.ФОЭС га ылайык финансылык отчеттуулукту сунуштоо.....	110
7-бөлүм. Жүгүртүүдөгү активдердин эсеби	
7.1.Акча каражаттарынын эсеби.....	114
7.2.Кыска мөөнөттүү инвестициялардын эсеби.....	136
7.3.Кыска мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби.....	144
7.4.Товардык материалдык запастардын эсеби.....	154
7.5.Берилген аванстар жана уюштуруучулар менен эсептешүүнүн эсеби.....	184

8-бөлүм. Жүгүртүүдөн тышкаркы активдердин эсеби

8.1.Негизги каражаттардын эсеби.....	192
8.2.Биологиялык активдердин эсеби.....	212
8.3.Кыймылсыз мүлккө инвестициялардын эсеби.....	219
8.4.Төлөө мөөнөтү кийинкиге калтырылган салыктык талаптардын эсеби.....	227
8.5.Узак мөөнөттүү дебитордук карыздардын эсеби.....	230
8.6.Узак мөөнөттүү инвестициялардын эсеби.....	232
8.7.Материалдык эмес активдердин эсеби.....	244
8.8.Негизги каражаттар жана материалдык эмес активдердин ижарасынын эсеби.....	256

9-бөлүм. Милдеттенмелердин эсеби

9.1.Милдеттенмелердин түшүнүгү жана аны баалоо.....	264
9.2.Кыска мөөнөттүү милдеттенмелер жөнүндө түшүнүк.....	266
9.3.Төлөөгө каралган счеттордун эсеби.....	268
9.4.Алынган аванстардын эсеби.....	273
9.5.Кыска мөөнөттүү карыздык милдеттенмелердин эсеби.....	274
9.6.Төлөөгө каралган салыктардын эсеби.....	279
9.7.Кыска мөөнөттүү чегерилген милдеттенмелердин эсеби.....	295
9.8.Резервдердин эсеби.....	326
9.9.Узак мөөнөттүү милдеттенмелердин эсеби.....	331

10-бөлүм. Өздүк капиталдын эсеби

10.1.Өздүк капиталдын түшүнүгү жана түзүмү.....	340
10.2.Уставдык капиталдын эсеби.....	341
10.3.Башка капиталдын эсеби.....	347
10.4.Бөлүштүрүлбөгөн пайданын эсеби.....	354
10.5.Резервдик капиталдын эсеби.....	357

11-бөлүм. Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби

11.1.Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин түшүнүгү жана аларды таануу.....	360
11.2.Операциялык ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби.....	364

12-бөлүм. Операциялык ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби

12.1.Ишкананын чыгымдарынын түшүнүгү жана аларды таануу.....	374
12.2.Операциялык ишмердүүлүк менен байланышкан чыгымдардын эсеби.....	375

13-бөлүм. Ишкананын жалпы жана административдик чыгымдарынын эсеби

13.1.Жалпы жана административдик чыгымдар түшүнүгү.....	379
13.2.Жалпы жана административдик чыгымдардын эсеби.....	381

14-бөлүм. Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешелеринин жана чыгымдарынын эсеби	
14.1.Операциялык эмес ишмердүүлүктүн кирешелеринин эсеби.....	384
14.2.Операциялык эмес ишмердүүлүктүн чыгымдарынын эсеби.....	386
14.3.Күтүүсүз жагдайлар чагылдырылган беренелердин эсеби.....	388
15-бөлүм. Финансылык натыйжанын эсеби	
15.1.Ишкананын финансылык натыйжасынын түзүмү жана калыптандыруу тартиби.....	392
15.2.Финансылык натыйжанын эсеби.....	394
15.3.Түзөтүчүү проводка түшүнүгү жана зарылчылыгы.....	406
16-бөлүм. Финансылык отчеттуулук	
16.1.Финансылык отчеттуулук түшүнүгү, багыты жана элементтери.	409
16.2.Финансылык отчеттуулукка коюлган талаптар, түзүү тартиби...	412
16.3.Финансылык отчеттуулуктун формалары.....	414
«Бухгалтердик финансылык эсеп» курсу боюнча тесттик суроолор.....	
Терминдердин глоссарийи.....	445
Тиркеме.....	471
Колдонулган булактар.....	478
Авторлор жөнүндө маалымат	480

**АБДИЕВ МУРАТ ЖУРАТОВИЧ
МОМУНОВ УМЕТБЕК НАСИРДИНОВИЧ**

**БУХГАЛТЕРДИК
ФИНАНСЫЛЫК ЭСЕП**

Окуу китеби

Редактору: э.и.д., проф. Арзыбаев А.
Корректору: Жороева А.
Мукабасын жасалгалоо: Торобеков К.
Тех. редактору: Курманалиев Б.

Басууга берилди 25.11.2019ж. Форматы 60x84^{1/16}.
Офсеттик кагаз. Санариптик басуу. Көлөмү 30,5 б.т. Нускасы 150 д.
Бишкек ш., Курчатов көч, 69, т. 49-19-36
«Калем» басма үйү
E-mail: kalem14@mail.ru